

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

क्रम संख्या

काल नं०

खण्ड

३८८-६

(०४) २ (२४) जेठ

દિગમ્બરોનો એક મત છે. એટલે ભગવાન વાસુપૂજ્ય વગેરે પાંચ તીર્થંકરોને ખાસ પ્રહાર્યારી કે ખાસ વિવાહિત માનવાથી અમુક સાંપ્રદાયિક માન્યતાનું પોષણ થાય છે એ વાત પણ અહીં નથી. છતાં આપણે જોઈએ છીએ તેમ ત્રણ તીર્થંકરોના વિવાહ માટે બન્ને સંપ્રદાયોમાં મતભેદ છે. તે આ પ્રમાણે છે:

૧--શ્વેતામ્બરો બ. મલ્લિનાથ અને બ. નેમનાથને બાળપ્રહાર્યારી માને છે. અને તે સિવાયના બાવોશ તીર્થંકરોને વિવાહિત યાને ગૃહસ્થી માને છે.

૨--દિગમ્બરો બ. વાસુપૂજ્ય, બ. મલ્લિનાથ, બ. નેમનાથ, બ. પાર્શ્વનાથ અને બ. મહાવીરસ્વામી એ પાંચ તીર્થંકરોને પ્રહાર્યારી માને છે અને તે સિવાયના ઓગણીશ તીર્થંકરોને વિવાહિત યાને ગૃહસ્થી માને છે.

ઉપરના પરિપત્રમાં ચાર તીર્થંકરો માટે કંઈ ન સૂચવતાં માત્ર “બ. મહાવીરસ્વામી પણ પ્રહાર્યારી છે,” એ વાત ઉપર બાર મુકવામાં આવ્યો છે એટલે અત્રે માત્ર તે પૂરતો જ વિચાર કરવો યોગ્ય ધાર્યો છે.

શ્વેતામ્બરો માને છે કે—વર્ધમાન કુમાર રાજ્ય સમરવીરની પુત્રી યશોદાને પરણ્યા હતા. તેનાથી તેમને પ્રિયદર્શના નામની પુત્રી થઈ હતી. વર્ધમાનકુમારે તેણીનું લગ્ન પોતાના જ ભાણેજ જમાલી સાથે કર્યું હતું અને તેણીને શેષવતી નામે પુત્રી થઈ હતી.

જમાલી કુમારે પણ બ. મહાવીરસ્વામી પાસે દક્ષા લીધી, પરંતુ પછી વિચાર-ભેદ જાણવાથી તેઓથી અલગ પડી પોતાનો નવો સંપ્રદાય ચલાવ્યો હતો. જમાલી કુમાર ઐતિહાસિક વ્યક્તિ છે અને હ નિહનવો (સત્યને છુપાવનારા) પૈકીના પહેલા નિહવ છે.

દિગમ્બરો માને છે કે—વર્ધમાન કુમાર યાને બ. મહાવીર પરણ્યા જ નથી, તો પછી યશોદા, પ્રિયદર્શના, જમાલી અને શેષવતીના હોવાની તો વાત જ શી કરવી.

શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બરોનો આ માન્યતાભેદ છે. તેનાં કારણો તપાસીએ તો આ મતભેદ હોવો જ જોઈએ, એમ માનવું એ કંઈ વિશેષ પડતું નથી. કારણો નીચે પ્રમાણે છે:

૧. દિગમ્બરો સ્ત્રીમોક્ષના વિરોધમાં સ્ત્રીમુક્તિ અને સ્ત્રીચારિત્ર ઇત્યાદિની મના કરે છે અને તેના જ અનુસન્ધાનમાં માને છે કે—તીર્થંકરોને પુત્રો થાય, કિન્તુ પુત્રી ન જ થાય. તીર્થંકરો બલેને ચક્રવર્તી થાય અને સોળ હજાર રાણીઓને પરણે પણ તેમાંની કોઈ રાણી પુત્રીને તો જન્મ ન જ આપે. આ સિદ્ધાંત અટલ છે, અદ્વર છે. તીર્થંકરને કદાચ પુત્રી થાય તો તે આશ્ચર્ય રૂપ જ મનાય.

હવે જો પ્રિયદર્શનાનું અસ્તિત્વ માનીએ તો આ દિગમ્બરીય નિયમનો વિરોધ આવે છે. માટે દિગમ્બરો વર્ધમાન કુમારના વિવાહની જ મના કરે છે.

૨. દિગમ્બર મત એ પણ હ નિહવો પૈકીનો એક નિહવ સંપ્રદાય છે. આ વસ્તુને ખૂંસી નાખવા માટે દિગમ્બર આચાર્યોએ નિહવોનો ઇતિહાસ જ ઉગાડી દીધો છે. આ સ્થિતિમાં તેઓ “જમાલી”નું આસ્તિત્વ સ્વીકારે જ શાના ? પોતાને સનાતન ઠરાવવા માટે નિહવોના ઇતિહાસનો વિનાશ એ જ તેઓને માટે શ્રેયસ્કર વસ્તુ હતી—છે.

૩. દિગમ્બર સાહિત્યની રચના અર્વાચીન છે. શ્વેતામ્બર સાહિત્યમાંથી મન માની વસ્તુઓ લઈ તે સાહિત્ય જોડું કરેલ છે. આ દશામાં દિગમ્બરીય સાહિત્ય પૂરી ઐતિહાસિક વસ્તુને રજૂ ન કરે એ પણ બનવા જોઈ છે.

વર્ષ ૧૧ : અંક ૧૨

અમદાવાદ : ૧૫-૮-૪૬

[ક્રમાંક ૧૩૨

વિષય-દર્શન

- ૧ કવિત્વ આનંદસમર્પણનિઃ શ્યામન ચિત્ત-રુપિત્ત : પૂ. મુ. મ. શ્રી માનવ મ વગદીય : ૨૮૬
 - ૨ મનો-નિર્વાણ : પ્રો. હારાચર મ. કાપડિયા : ૨૮૭
 - ૩ રોગ દુઃખ : શ્રી મોહનલાલ દોપચંદ વેાદસી : ૨૮૮
 - ૪ ૬ શ્રી નિવર્તિતપદ્યાર્થોર્થ 'દોષદત્ત' : પૂ. મ. મ. શ્રી ધુરંધરવિજયયજ્ઞ : ૩૦૧
 - ૫ નિર્માણના પિતૃત્વ : પૂ. મ. મ. શ્રી સુશીલવિજયયજ્ઞ : ૩૦૬
 - ૬ ૭૮૬ જ્યેષ્ઠા જુનિયરીયા શરો : પૂ. મુ. મ. શ્રી હર્ષનારિયજ્ઞ : ૩૧૨
 - ૭ ૮૯૦ જિજ્ઞાસુ તત્ત્વજ્ઞાન : પૂ. મુ. મ. શ્રી ચલ્લકાચરકર્તા : ૩૧૬
 - ૮ ૯૦૧ જોઈ 'પ્રકાશ' નામ : શ્રી. અમલકર્ણી તાલુકા : ૩૨૪
- શ્રી સંચો વિનંતી : મહદ : અગિયારમા વર્ષેનું વિષય-દર્શન : એ ચિત્ત પ્રતિભા પ્રગટી

લવાજમ

વર્ષાશ્વમ પ્રાંતક માઈઝાનું લવાજમ આ અંક પૂર્ણ થય છે. પટેલે જેમનું લવાજમ આ અંક પૂરું થયું હોય તેમણે લવાજમના ને રૂપિયા મોકલી આપવા, અને જેમને લવાજમ ન મોકલવું હોય તેમણે પત્ર જરૂરીને નગન સ્વર આપવી, લવાજમની રકમ અથવા પત્ર નહોતું મળે તો આગામી અંક વી, પા, ચી રવાના કરવામા આવશે, તે સ્વીકારી લેવા વિનંતી છે.

અમદાવાદના જે આદકકાઈએ પાસે એક અથવા વધુ લવાજમ આપી છે તેમને પોતાના લવાજમની રકમ ફેરિયાને આપી દેવા કે સમિતિને આંદિસે પહોંચાડી દેવા વિનંતી છે.

—ચ.

શ્રીસંઘને વિનંતી

શ્રી પર્યુષણ મહાપર્વની આરાધના નિમિત્તે, સમિતિને સારી સહાયતા મોકલી આપવાની તે તે ગ્રામ-શહેરોના શ્રીસંઘો અને સદ્ગૃહસ્થોને, અને આ રીતે સમિતિને સહાયતા કરવાની પ્રેરણા કરવા માટે 'પૂજ્ય આચાર્ય' મહારાજ આદિ સર્વ પૂજ્ય મુનિવરોને અમે વિનંતી કરીએ છીએ.

૯૫.

ચાલુ તથા પર્યુષણ મહાપર્વ નિમિત્તે નીચે મુજબ મદદ મળી છે

- ૪૫૦) શેઠ શ્રી જમનાભાઈ ભગુભાઈ અમદાવાદ (સ. ૧૦૦૧ તથા ૨૦૦૨ ની મદદના)
- ૧૦૧) શેઠ શ્રી મૂળચંદ્ર જુલાખીદાસ, ખંભાત.
- ૧૦૦) શેઠ શ્રી ચીમનલાલ લાલભાઈ, અમદાવાદ.
- ૧૦૦) શ્રી જૈન વિદ્યાશાળા, અમદાવાદ.
- ૧૦૦) પૂ. મુ. મ. શ્રી. દશનવિજયજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ સમસ્ત, ગિરગઢ.
- ૫૧) પૂ. પં. મ. શ્રી. કીર્તિમુનિજીના સદુપદેશથી વીરના ઉપાશ્રય, અમદાવાદ.
- ૨૬) શેઠ શ્રી ભાગીલાલ ચીમનલાલ, અમદાવાદ.
- ૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયભુવનતિલકસરિના સદુપદેશથી શ્રી જૈનસંઘ, ઉમેડા.
- ૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રી. ઉમેદવિજયજીના સદુપદેશથી માયલા ડ્રાટ જૈન ઉપાશ્રય, વેરાવળ.
- ૨૫) શ્રી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી, વઢવાણ કેમ્પ.
- ૨૨) શેઠ શ્રી સકરચંદ્ર મણીલાલ, અમદાવાદ (૨૦૦૧-૨૦૦૨ની મદદના)
- ૨૨) શેઠ શ્રી પરસોતમદાસ ચીમનલાલ, અમદાવાદ.
- ૨૨) શેઠ શ્રી શંભુલાલ પરસોતમદાસ અમદાવાદ.
- ૨૦) પૂ. મુ. મ. શ્રી જયંતાવિજયજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ, રામપુરા.
- ૧૫) પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયઉમંગસૂરિજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ, દેવગામ.
- ૧૫) પૂ. આ. મ. શ્રી નિગમભક્તિસૂરિજીના સદુપદેશથી શેઠ મૂ. જી.નો ઉપાશ્રય, ખંભાત.
- ૧૫) પૂ. મુ. મ. શ્રી. ત્રિહિચંદ્રજીના સદુપદેશથી શ્રી પાર્શ્વચંદ્રજીના ઉપાશ્રય, અમદાવાદ.
- ૧૫) શેઠ નગીનદાસ કરમચંદ સંઘવીના મંડપ, પાટણ.
- ૧૫) પૂ. પ. મ. શ્રી. બાનુવિજયજીના સદુપદેશથી જૈન ઉપાશ્રય, દેવગામ.
- ૧૧) શેઠ ડાહ્યાભાઈ મલુકચંદ, અમદાવાદ.
- ૧૧) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયકુમુદસૂરિજીના સદુપદેશથી જૈન પાઠશાળા, ખેરવા.
- ૧૧) શેઠ લાલભાઈ હીરાચંદ. મુંઝ.
- ૧૦) પૂ. મુ. મ. શ્રી. નરેન્દ્રસાગરજીના સદુપદેશથી આંબલી પોળનો ઉપાશ્રય, જાનખાતું.
- ૧૦) પૂ. પં. મ. શ્રી કલિતવિજયજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ, સમો.
- ૧૦) પૂ. ઉ. શ્રી દયાવિજયજીના સદુપદેશથી શ્રી સાગરનો ઉપાશ્રય, રાધનપુર.
- ૫) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયહિમાચલસૂરિજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ, ઘાણેરાવ.
- ૫) પૂ. પં. મ. શ્રી. નયવિજયજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ, આંતરોલી.

॥ अर्हम् ॥

અલિલ ભારતવાર્ષી જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનધર્મ સત્યમકાશક સમિતિનું માસિક મુલ્યપત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

જોશિગભાઈની વાડી : ઘોઠાંટારોડ : અમદાવાદ (ગુજરાત)

વર્ષ ૧૧ || વિહમ સં. ૧૦૦૨ : વીરનિ. સં. ૧૪૭૨ : ઈ સ. ૧૯૪૬ || કર્મક
અંક ૧૨ || બાહરવા વહિ : રવિવાર || ૧૩૨

કવિવર શ્રીલાવણ્યસમયાવરચિત

ચોવીસ જિન-સ્તુતિ

સં-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી માનવુગવિજયજી

વિહાર દરમ્યાન સંખલપુરમાંથી એક હસ્તલિખિત પાના ઉપરથી ઉતારેલ કવિવર શ્રીલાવણ્યસમયશ્રુત ચોવીસ જિનસ્તુતિ અહીં આપવામાં આવી છે. કવિ શ્રીલાવણ્ય સમયજીની કવિતાની પ્રાસાદિકતા અને રોચકતા માટે વધુ લખવાની જરૂર નથી.

ચોવીસ જિન-સ્તુતિ

કનક તિલક બાલે, હાર હૈયે નિહાલે, ઋષભ પાપ પખાલે, પાપના પંકટાલે;
અરચી નવરમાલે, કુટરી ફલમાલે, નરભવ અનુઆલે, રાગ ને રોગ ટાલે. ૧

અજિત કુણે ન છુટ્યો, જોહને માન વીત્યો, અનરી વર વડોતો, માનીએ માન વીત્યો;
લહેતે સુખ ન ચિત્યો, પૂજ રે માનવી ત્યે, જો જનમન ચિત્યો. મૂકીયે માનવી ત્યો. ૨

સમવસરણે બધાં, ચિત્ત મોરે પઠાં, અસુખ અનિ અરિહા, ઉપડયા ને અરિહા;
સુપરિકર ગરીહા, સુખ પામ્યા જ છડા, ભવભય મુઝ નીહા, સંભવ સ્વામી દીહા. ૩

લહકે શિરે ધ્વજનો, જ્ઞાન કેરો ખજનો, જિનવર નહિ નાનો, સ્વામી સાચો પ્રજનો;
જગે જસ વરવાનો, વિશ્વમાંહે ન છાનો, સુત સમરથ માનો, માત સિદ્ધારથાનો. ૪

વિષમ વિષય વામી, કેવલજ્ઞાન પામી, દુરગતિ દુઃખ દામી, જે હુઓ સિદ્ધિમામી;
હૃદય ધરી તે ધામી, પૂરવે પુન્ય કામી, સકલ સુખતિ સ્વામી, સેવિયે શિશ નામી. ૫

મ કર અરથ માહરો, લોભના લોહ વારો, લવિક ભવ મહારો, પિંડ પાપે મ બારો;
નરયગતિ નિવારો, ચિત્ત ચિતા ન ધારો, પદમ પ્રભુ જીહારો, સાંભલો બોલ સારો. ૬

ક્રિય શિવપુર વાસો, સ્વામી લીલા વિલાસો, જયતિ જગ સુપાસો, જોહને દેવ દાસો;
વલિય કર્મ ખાસો, રાગ નાડો નિરાસો, ગુરુગુણગણુવાસો, રાગ છે દોષ નાસો. ૭

મદ મદન કુમાયા, કોધ જોષા નમાયા, ભવ ભમર બમાયા, રોગ સોગા ગમાયા;
સકલ શુભ સમાયા, લખમણા જસ માયા, પ્રણમે સુજિન પાયા, અંદ અંદાપ્રમાયા. ૮

- સુવિધિ સુવિધ માંડી, પાપના પૂર જાંડી, મયણ મદન જાંડી, ચિત્ત ચોખું લગાડી;
કુમતિ મતિ વસાડી, સુકિતકન્યા રમાડી, સુણી ન સુણી નમાડી, દેખવાની રહાડી. ૯
- કનક વરણી પીલા, જીણે જીલ્યા પ્રમીલા, શિર ધરીય સુરીલા, દૂરે કાષા કુમીલા;
પ્રમહિત તપ શીલા, શીતલ સ્વામી લીલા, મ કરીય વિચ્છિલા, જેહને લીલ લીલા. ૧૦
- ભવિક નર બણીજે, સંતનો માર્ગ લીજે, અહનિરા જિન સમરીજે, સેવ ઐયાંસ કીજે;
વિવિધ સુખ વરીજે, પુન્ય પીયુષ પીજે તિમ તમ ઘર ખીજે, લચ્છીનો લાહો લીજે. ૧૧
- જસ સુખ અરવિદો, ઉગીયો કે દિણદો, કર અભિનવ ચદો, પુન્ય માનો અમદો;
નયણે અમીય ખિંદો, જસ સેવે સુરીંદો, પય નમય નરિંદો, વાસુપૂજ્ય જિજીવદો. ૧૨
- અસુખ અસુખ હણેવા, સૌખ્યના લક્ષ લેવા, ભવજલધિ તરેવા, પુન્ય પોતુ (ભાતુ) ભરેવા;
સુમતિ વહુ વરેવા, ફુગીત દાહ દેવા, વિમલ વિમલ સેવા, ચિત્ત ચિતા કરેવા. ૧૩
- અકલ નવિ કલાયો, પાર કિણે ન પાયો, ત્રિભુવન ન સમાયો, જેહનો યાન માયો;
જવ જનવર જયો, રોગનો અંત આયો, હૃદય કમલ ધાયો, તે અનંતો સુહાયો. ૧૪
- ધરમ ધરમ ભાખે, સુકિત મારગ દાખે, જગ જનવર ભાખે, પાપ જાયે પયાખે;
વરસ દિવસ પાખે, જે પ્રભુ ચિત્ત રાખે, પુરુષ અણીય આખે, સૌખ્ય તે ચંગ આખે. ૧૫
- મયગલ ધરખારી, નાર શૃંગાર ભારી, નયનકનક કયારી, કાડી કેતી વિચારી;
પ્રભુ તમ પરિહારી, જ્ઞાનચારિત્રધારી, ત્રિભુવન જયકારી, શાંતિ સેવો જીહારી, ૧૬
- વર કનક ઘડાયા, હાર હીરે જડાયા, સુગટ શિર જડાયા, સૂર તેજે જડાયા,
તિવડિ તડતડાયા, પાપ પૂઠે પડાયા, કુસુમ શિર પડાયા, કુશુ પૂજિતરાયા. ૧૭
- કરમ મરમ જલ્લી, પુન્યની નીક વાલી, રતિ અરતિ ટાળી, કેવલજ્ઞાન પાળી;
અખ્ય સુખ રસાલી, સિદ્ધિ પામી સુહાલી, અર અરચીશું માળી, આપ રે ફૂલ ટાળી. ૧૮
- સુણુને સુણુને હણી, પુન્યની પૂર ધણી, ઘર તરુઅર વણિ, પૂત પૂતેહિ ભણી;
નિતુ નવ નવણી, જૂરિ ભોગેહિ કુણી, પ્રણમય જિન મણિ, ભાસે કલ્યાણુવણી. ૧૯
- વિમતિ કરી કુલિમા, પામીયા પુન્ય તંગા, નાવિ લગવી જંગા, કુપ દોષા દુરંગા;
જખ કુચા જિન સંગા, સુમત સ્વામી ચંગા, કરતલે તુરંગા, આલસમાંહિ મંગા. ૨૦
- નમિ નરય નિવારે, માન માયા વિડારે, ભવજલધિ અપારે, હેલ હેલાં ઉતારે;
ભમતિ જિન સુધારે, લોભ નાણે લગારે, જિન જીમતે જીહારે, તે સવે કાજ સારે. ૨૧
- કુમતિ કુમતિ છોડી, પાપની પાલ દોડી, ટલી સયલ ખોડી, મોહની વેલિ માડી;
જિન સવે બહુ જોડી, કે નવિ નેમ હોડી, પ્રણમે સુરનર મોડી, નાય બે હાથ જોડી. ૨૨
- જલન જલ વિજોમા, નાગ સંગ્રામ સોગા, હરિ મયમલ મોગા, વાટ ચોરાચી રોગા;
સવિ બયહર લોગા, પામીયા પાસ જોગા, ન રહે કહીં વિજોમા, પૂજતાં જૂરિભોગા. ૨૩
- કઠિન કર્મ મહેલો, કાઠીયા તેર ઠેલો, વિમલ વિનય વહેલો, ભાવ ભોલો મહેલો;
નિસુણી હરખ હેલો, ભેટ પામે કુહેલો, રવિ ઉદય પહેલો, વીર વદો વહેલો. ૨૪

સર્વ જિન-સ્તુતિ

કુરંગતિ કુર કુકાલા, પુણ્ય પાણી સુકાલા, જસ ગુણુ વર બાલા, રંગે ગાઈ રસાલા;
ભવિક નર ત્રિકાલા, ભાવે વક્ર મયાલા, જય જિનવરમાલા, નાઈ લગ્છી વિશાલા. ૨૫

આગમ-સ્તુતિ

અમીય રસ સમાણી, દેવદેવે વખાણી, વયલુચયણુ ખાણી, પાપવહિ કૃપાણી;
સુણુ સુણુને પ્રાણી, પુણ્યચી પટરાણી, જગે જિનવર-વાણી, સેવિયે સાર જાણી. ૨૬

દેવી-સ્તુતિ

રમજમ ઝમકારા, નેઉરીયા ઉદારા, કટિ તાટ ખલકારા, મેખલા દા અપારા;
કમલ રમલ સારા, દેહ લાવણ્ય ધારા, સરસતિ જયકારા, હોજો મે ગુન ધારા. ૨૭

કલશ

તપમચ્છ દિણુપર લગ્છી સાવર, સોમદેવ સૂરીધરો;
શ્રી સોમજસ ગણુધાર સેવી, સમયરત્ન મુનીસરો;
માલિનિ છંદે એમ બધ, સ્તવ્યા જિન ઉલટ બણે;
એમ લહે લાખ અનંત મુનિવર, લાવણ્યસમય સદા બણે. ૨૮

આ સ્તુતિઓમાં પહેલી ચોવીશ સ્તુતિમાંથી એક અંત ૨૫-૨૬-૨૭ એ ત્રણ સ્તુતિ
લેવાથી એક ચાવનંગડા અને, એવી રીતે ચોવીશ ચાવનંગડા બની શકે તેમ છે.

શલોકાનો સંચય

(લે.-ગ્રા. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.)

સંસ્કૃતમાં નીચે મુજબના છ અર્થવાળા ‘શ્લોક’ શબ્દ છે:—

(અ) પદ, (આ) ‘અનુષ્ટુપ’માં રચાયેલુ પદ, (ઇ) પ્રશંસા, (ઈ) પ્રશંસાનો વિષય,
(ઉ) કીર્તિ અને (ફ) કહેવત.

પાછપમાં ‘શ્લોક’ માટે ‘સિલોક’ અને ‘સિલોચ’ એમ બે શબ્દો છે, એના પદ,
કીર્તિ અને કવિત્વ યાને કાવ્ય બતાવવાની કળા એમ ત્રણ અર્થ થાય છે.

સાર્ય ગૂજરાતી જોડણીકાશમાં ‘શ્લોક’ શબ્દ છે, એના ત્યાં ત્રણ અર્થો નીચે મુજબ
નોંધાયેલા છે:

(૧) ચાર ચરણુનું પદ, (૨) અનુષ્ટુપ છંદનું પદ, (૩) (સમાસને અંતે) કીર્તિ,
પદ (ઉદા. પુણ્યશ્લોક).

ગૂજરાતીમાં ‘સલોકા’ શબ્દ છે. એના (૧) સમસ્યા કે મહેલ્યાંવાલી પ્રશ્નોત્તરરૂપ
કવિતા અને (૨) વરકન્યાએ પરણતી વખતે સામસામાં બોલવાની લીટીઓ એમ બે
અર્થો થાય છે. આમાંથી બીજો અર્થ અત્ર પ્રસ્તુત છે. એને માટે જૈન સાહિત્યમાં શલોક,
શ્લોકો ક્રત્યાદ શબ્દ વપરાયા છે. એનું મૂળ તે સંસ્કૃત શબ્દ ‘શ્લોક’ છે, અને એના
પ્રશંસા, પ્રશંસાનો વિષય અને કીર્તિ એ સિવાયના અર્થો “શલોકાના સંચય” સાથે
બંધબેસતા નથી. વિશેષમાં પ્રશંસા ઉપરથી ‘વર્ણન’ જેવો અર્થ પણ અહીં નોંધવામાં
આવનારા કેટલાક શલોકોને લાગુ પડતો જોવાય છે.

દરેક ધર્મની, સંપ્રદાયની અને કોમની કોઈ ને કોઈ વિશિષ્ટતા હોય છે. આ નિયમ અનુસાર જૈન ધર્મોત્તરણીઓની-જૈન કોમની પણ કેટલીક વિશિષ્ટતા છે અને એ રીતરિવાજમાં તેમ જ સાહિત્યમાં નજર પડે છે. આવી એક મોટા ભાગની વિશિષ્ટતા તે શ્લોકાની રચના અને એનો ઉપયોગ છે વહેલામાં વહેલા વિક્રમના અરાઢમી સૈકામાં શ્લોકા રચાયા છે એમ જૈન સાહિત્યનો સુક્ષિપ્ત ઇતિહાસ જોતાં જણાય છે. એમાં નીચે મુજબના છ શ્લોકાની નોંધ છે. એ હું રચનાક્રમે આપું છું.—

નામ	કર્તા	રચનાવર્ષ
(૧) આદિનાથ-શ્લોકો	વિનીતવિમલ	વિ. સં. ૧૭૪૬ પહેલાં
(૨) નેમિનાથ-શ્લોકો	ઉદયરત્ન	અરાઢમી સદી
(૩) શાલિભદ્ર-શ્લોકો	"	વિ. સં. ૧૭૭૦
(૪) શંખેશ્વર-શ્લોકો	દેવવિજય	વિ. સં. ૧૭૮૪
(૫) ભરતબાહુબલિ-શ્લોકો	ઉદયરત્ન	વિ. સં. ૧૭૯૫
(૬) નેમિનાથ-શ્લોકો	મોતીમાલુ	વિ. સં. ૧૭૯૮

જૈન ગુજરાત વિદ્યાલય (ભાગ ૩, ખંડ ૨)ના પૃ. ૧૭૭૭-૮માં શ્લોકાની ૫૪ પૂર્વક નોંધ છે. એમાં એના કર્તા અને રચનાવર્ષના ઉલ્લેખ ઉમેરી એ હું અહીં આપું છું, જેથી ઉપર જણાવેલા શ્લોકા સાથે એની ભિન્નતા કે અભિન્નતા જાણી શકાય.

નામ	પૃષ્ઠ	કર્તા	રચનાવર્ષ (વિક્રમ)
અષ્ટાપદ-શ્લોકો	૧૩૪૫	વિનીતવિમલ	અરાઢમી સદી
જંબૂસ્વામિ-શ્લોકો	૪૮	સુધિધિવિજય	ઓગણીસમી સદી
નેમનાથનો શ્લોકો	૨૪૨	દેવચંદ્ર શ્રાવક	૧૬૦૦
" "	૧૩૪૮	વિનીતવિમલ	
" "	૧૩૫૬	ઉદયરત્ન	અરાઢમી સદી
" "	૧૪૫૦	મોતીમાલુ	૧૭૯૮ (દીવાળી)
નેમિરાજુલ-શ્લોકો	૧૪૦૪	કુશલવિનય	૧૭૫૬
પાર્શ્વનાથ- "	૩૩૩	જોરાવરમલ	૧૮૫૧
ભરતબાહુબલિ-,"	૧૩૫૬	ઉદયરત્ન	૧૭૯૫
વિજયહાસાસુરિ-,"	૧૪૪૫	જિનેન્દ્રસાગર	અરાઢમી સદી
વિમલમંત્રી-,"	૧૩૪૩	વિનીતવિમલ	અરાઢમી સદી
વિવેકવિદ્યાસ-,"	૩૪૩	દેવચંદ્ર શ્રાવક	૧૬૦૩

૧ આમ કહેવાનું કારણ એ છે કે વૈષ્ણવ વળિક ગાંતિઓ પૈકી કોઈ કોઈમાં કેટલાંક વર્ષો પૂર્વે 'શ્લોકો' બોલાવવાનો રિવાજ હતો એમ જાણી કહે છે, વિશેષમાં સ્વ. મહીપત-રામ રૂપરાએ રચેલા વનરાજ ચાવડો એ નામના પુસ્તક (આદિતિ દસમી, પૃ. ૨૬૨) માં એવો ઉલ્લેખ છે કે "બ્રાહ્મણોમાં શ્લોકો બોલાતા નથી; સદ્ ગાંતિમાં બોલાય છે; વાલ્મીયાથી મોટી સુધી સર્વેમાં બણે છે."

પૃ. ૨૮૬-૨૮૭માં વરે કહેલા શ્લોકાની નોંધ છે, અને પૃ. ૨૬૦-૨૬૨માં કન્યાઓ કહેલા શ્લોકાની નોંધ છે. આમ અહીં એ જાતનું કહેણ અપાયા છે.

શંખેશ્વર-શલોકો	૧૪૨૪	દેવવિજય	૧૭૮૪
શાલિભદ્ર-,,	૧૪૩૯	સિંહ (કનકપ્રિયના શિષ્ય)	૧૭૮૧

આ બધા શલોકામાં પૃ. ૧૫૩ ઉપર અપાયેલ જુકાતપસીનો શલોકો અને પૃ. ૧૦૬૪માં અપાયેલ લોંઘાશાહનો શલોકો નોંધવા રહી ગયા છે. એને ગણતરીમાં લેતાં એકંદર સોળ શલોકાને ભિન્ન ભિન્ન કૃતિ ગણી શકાય તેમ છે.

“સૂર્યપુરનો સુવર્ણચુગ” એ નામના પુસ્તકમાં પૃ. ૮૭-૧૦૫માં લક્ષ્મીવિજયના શિષ્ય અમરવિજયે વિ સં. ૧૭૭૦માં રચેલો “સિદ્ધાયલ્લો સલોકો” છપાવેલો છે, ત્રિશેષમાં આલાલાઈ જગનલાલ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૦૫માં પ્રસિદ્ધ થયેલી શ્રી જૈન સજ્જાયમાલા (ભા. ૨) માં આ ઉપરાંત નીચે મુજબના પાંચ શલોકા છે.—

કોધનો શલોકો (પૃ. ૬૯-૭૦)

માનનો „ (પૃ. ૭૦)

માયાનો „ (પૃ. ૭૦-૭૧)

લોભનો „ (પૃ. ૭૧-૭૨)

શાલિભદ્રનો „ (પૃ. ૪૮-૫૦)

આમ એકંદર એકવીસ શલોકા થયા.

જૈન ઐતિહાસિક ગૂર્જર મંત્ર્ય સંચય (પૃ. ૧૯૧-૨૦૨)માં નયવિજયના શિષ્ય કુવરવિજયકૃત “શ્રીહીરવિજયસુરિ-શલોકો” છપાવે છે. પણ એને કર્તાએ કાઠિ રચેલો ‘સલોકો’ એમ ઓળખાવેલ હોય એમ જણાતું નથી એટલે ખરી રીતે એ ‘સલોકો’ કેમ ગણાય એવો પ્રશ્ન જાડે છે. તેમ છતાં એને પણ ‘શલોકો’ ગણીએ તો કુલે બાવીસ શલોકા થાય છે. આ બાવીસ શલોકાનો અકારાદિ ક્રમે હવે વિચાર કરીશું:—

[૧] આદિનાથ-શલોકો યાને અષ્ટાપદ-શલોકો

આ પંચાવન કડીનો શલોકો છે. એમાં આ અવસર્પિણીમાં ચર્હ ગયેલા ચોવીસ તીર્થંકરો પૈકી કોણ કયા અને કયા તીર્થમાં સિદ્ધ થયા તેનો ઉલ્લેખ છે. જેમ કે અષ્ટાપદ ઉપર આદીશ્વર, ચંપામાં શ્રી વાસુપૂજ્ય, ગિરનાર ગિરિ ઉપર શ્રી નેમિનાથ, પાવામાં વીર પ્રભુ અને ખાકીના વીસ સંમતાશખર ઉપર સિદ્ધ થયા. આ શલોકાની પહેલી ત્રણ અને છેલ્લી બે કડીઓ જૈ. ગૂ. ક. (ભાગ ૩, ખંડ ૨, પૃ. ૧૩૪૫) પૂરી પાડે છે. એમાં આ કૃતિને કર્તાએ ‘શલોકો’ એવું નામ આપેલું નથી, છેલ્લી કડીમાં કર્તાએ પોતાનો પરિચય નીચે મુજબ આપ્યો છે:—

શ્રી વિજેરતનસુરિ ગઘનાયક વારે, ચોસઠમે પાટ શ્રીપૂજ્ય ત્યારે;

કહે વનીતવિમલ કર જોડી, એ ભણતાં આવે સંપત ઠોડી.”

આ શલોકાને પૃ. ૧૩૪૫માં અષ્ટાપદ-શલોકો કહી છે. એ નામ કે આદિનાથ-શલોકો એ નામ પણ કોવી રીતે સમુચિત છે તે સમજાતું નથી. હું તો એનો વિષય એતાં એને નિર્વાણતીર્થ-શલોકો એવું નામ આપવા લલચાઉં છું.

[૨] કોધનો-શલોકો

શ્રી જૈન સજ્જાયમાલા (ભા. ૨) માં આ કૃતિ છપાવેલી છે. એમાં અગ્યાર કડી છે. એની પહેલી કડી નીચે મુજબ છે:—

“ક્રોધતણે હું કહું સલોકો, એક મને કરી સાંભળજે લોકો ॥

ક્રોધે મરીને નરકે તે જાય, ક્રોધે મરીને તિર્થંય થાય ॥૧૧॥

અંતમાં કે કોઈ ગ્યજે આ કૃતિના કર્તાનું નામ જોવામાં નથી. એ બનવાબેગ છે કે નામવિનાના અને આના પછી અપાયેલા માન માયા અને લોભને અંગેના શલોકો પણ આ જ કર્તાની કૃતિઓ હોય.

[૩] જંબૂસ્વામી-શલોકો

હીરવિજયસૂરિના સંતાનીય અમરવિજયના શિષ્ય લાઙ્ગવિજયની આ કૃતિ છે. એ અમલ્ય ભગવાન મહાવીરસ્વામીના પાંચમા ગણધર સુધર્મસ્વામીના શિષ્ય જંબૂસ્વામીને ઉદેશીને હોવી જોઈએ એમ એના નામ ઉપરથી જણાય છે. લાઙ્ગવિજયે શીલાંગરચસવત્સરદશકમાં એટલે વિ. સ. ૧૮૧૦માં હરિપદમચ્છીરાસ રચ્યો છે. એ ઉપરથી આ શલોકોના રચનાસમય વિષે અનુમાન થઈ શકે.

[૪] જુહા તપાસીનો શલોકો

જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૧૫૩-૪)માં આની પહેલી ત્રણ કડીઓ અને છેલ્લી ત્રણ કડીઓ ઉપરાંત જુહા તપાસીનો પાંચમી અપાયેલ છે. એમાં કહ્યું છે કે એના દેહસંસ્કારે માટે હિન્દુ મુત્તલમા વચ્ચે ઝવડો થયો. હિન્દુઓ અગ્નિદાહની તરફેણમાં હતા તો મુસ્લિમો દફનક્રિયાની તરફેણમાં હતા.

આ શલોકો વિ. સં. ૧૮૮૬માં વડવાણમાં અકાળુ કડામાં રચાયા છે. એના કતા શ્રાવક વરતો છે.

[૫]- [૮] નેમિનાથ-શલોકો

આ નામની ચાર કૃતિઓ છે. એ દરકના ચરિત્રનાયક નેમિનાથ છે-કે નેમની સગાઈ સતી રાણમતી સાથે થઈ હતી.

શાન્તિવિમલાના શિષ્ય વિનીતાવમલે ત્રણ શલોકો રચ્યા છે (૧) આદિનાથ શલોકો, (૨) નેમિનાથ શલોકો અને (૩) વિમલમંત્રી-શલોકો પહેલાં આપણે વિચારી ગયા. બીજા શતાકાની શરૂઆતની એ કડી અને જ્યેષ્ઠની નવ લોટી જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૧૮૪-૫)નાં અપાયેલી છે. એ ઉપરથી આ શલોકો પાસંક કડીનો હોય એમ લાગે છે.

શિવરત્નના શિષ્ય ઉદયરત્ને અનક રાસ રચ્યા છે. એમાંના જંબૂસ્વામી-રાસ વિ. સં. ૧૭૪૯માં અને હરિવંશ-રાસ વિ. સં. ૧૭૯૯માં રચાયેલ છે. આ ઉપરથી એમણે જે નેમિનાથ-શલોકો અને ભરત-આહુબલિ-શલોકો રચ્યા છે તેના રચના-સમયનો કંઈક ખ્યાલ આવી શકશે.

નેમિનાથનો શ(સ)લોકો એ સ્નાવન કડીની કૃતિ છે. એની બીજી કડીમાં “નેમજી કેરા કહેયું સલોકો” એવો ઉલ્લેખ છે. અંતમાં કર્તાનું નામ છે. આ સંપૂર્ણ શલોકો શ્રી જૈન સંજ્ઞાચમાળા (ભા. ૨, પૃ. ૭૬-૮૨)માં છપાયેલો છે.

મોતીમાલુએ વિ. સં. ૧૭૯૮ના દીવાળીના ટાણે અમદાવાદના પ્રેમાપુત્રમાં નેમિનાથ-શલોકો રચ્યો છે. જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૨, પૃ. ૧૪૭૦-૧)માં એની પહેલી અને છેલ્લી બન્ને કડીઓ અપાયેલી છે. એ ઉપરથી આ કૃતિ તોતેર કડીની હોય એમ લાગે છે. શરૂઆતની બીજી કડીમાં “કહ્યું સલોકો સૂત્ર-સંભાલ” એવો ઉલ્લેખ છે.

‘વીશા શ્રીમાલી’ આવક દેવચંદે ઉર્ફે સુરશશિએ ગાંગડમાં વિ. સં. ૧૬૦૦માં નેમિનાથ--શલોકો રચ્યો છે. એની પહેલી બે લીટી અને છેલ્લા આઠ લીટી જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૩૪૨-૩)માં અપાયેલી છે. આ ઉપરથી આમાં બ્યાસી કડી હોય એમ લાગે છે. વિશેષમાં ૩૪૩માં પૃથ્માં સૂચવ્યા મુજબ આ કૃતિ સંપૂર્ણતયા લ્હીમસિંહ માણિકે શલોકાસંગ્રહમાં છપાવી છે, પણ મને એ મળી શકેલ નથી. આ શલોકા સંગ્રહમાં દેવચંદકૃત વિવેકવિલાસ--શલોકો પણ છપાયેલો છે.

[૯] નેમિ--રાણુલ--શલોકો

વિષયની દૃષ્ટિએ આ શલોકો ઉપલી ચાર કૃતિઆથી અભિન્ન છે. આ શલોકો વિ. સં. ૧૭૫૯માં કુશલવિજયે રચ્યો છે. એ સિવાય આ સંખ્યામાં મને કશી વિશેષ માહિતી નથી.

રાણુલ એ રાણમતીનું ગુજરાતો નામાંતર છે. સંસ્કૃત કે પાઠ્ય સાહિત્યમાં આવું નામ હોવાનું જણ્યામાં નથી.

[૧૦] પાર્શ્વનાથ--શલોકો

વિ. સં. ૧૮૫૧માં જોરાવરમલે આ શલોકો રચ્યો છે. એ ઉપરાંત મને આ કૃતિ વિષે વિશેષ ખબર નથી.

[૧૧] ભરત--આદુખલિ--શલોકો

આદિમ તીર્થંકર ઋષભદેવજીના બે પુત્રોને ઉદ્દેશોને આ શલોકો ઉદ્ધરત્ને રચ્યો છે. એ કેટલી કડીનો છે એ હકીકત જાણવી બાકી રહે છે. આની રચના વિ. સં. ૧૭૯૫-માં થયેલી છે એમ જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ (પૃ. ૬૬૭, કાંડકા ૯૮૦) મત નીચેની પંક્તિઆ ઉપરથી જાણાય છે.

“લાંબા લહેકાર્થ ગવાતા ‘શલોકા’ની રાના પણ આ શનકમાં પ્રથમ થઈ જણાય છે દા. ત. ૧૭૪૯ પહેલાં વિનીતાવનલકૃત આદિનાથ શલોકો, ઉદ્ધરત્નકૃત નેમિનાથ શલોકો, શક્તિભદ્ર શલોકો (૧૧૦૦) અને ભરતગાહુર્વાણનો શલોકો સં. ૧૭૯૫, દેવવિજયનો શબ્દેશ્વર શલોકો ૧૭૮૪, મોનામાલ્લુકૃત નેમિ શલોકો સં. ૧૭૯૮.”

[૧૨] માન--શલોકો

આ સાત કડીની કૃતિ છે. “શ્રી જૈન સન્ન્યાયમાળા” (ભા. ૨)માં એ છપાયેલી છે. ત્યાં એનો ‘સલોકા’ તરીકે નિર્દેશ છે. બાકી કૃતિમાં તો કોઈ સ્થળે એવો ઉલ્લેખ નથી. કોઈનો શલોકો રચનારે આ કૃતિ રચી હશે એવી સંભાવના છે.

[૧૩] માયા--શલોકો

આ શલોકો પણ સાત કડીનો છે અને એ ઉપયુક્ત પુસ્તકમાં છપાયો છે. કર્તાએ કોઈ સ્થળે એનો શલોકા તરીકે નિર્દેશ કર્યો નથી, પણ છપાયેલ પુસ્તકમાં તેમ હોવાથી મેં આ પ્રમાણે નોંધ લીધી છે.

[૧૪] લોકારા--શલોકો

આ એક ઐતિહાસિક શલોકો છે. એમાં ચોવીસ કડી છે. એની પહેલી, ૧૧મી, ૧૭મી, ૨૦મી, ૨૧મી અને ૨૪મી કડીઓ જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૨, પૃ. ૧૦૬૪) માં અપાયેલી છે. આ સમગ્ર કૃતિ સુખર્ષ સમાચારના તા. ૧૮-૭-૩૬ના અંકમાં

‘શ્રીમાન લોકાશાહ’ એ નામથી પૃ. ૨૩૮થી ૨૪૦માં અપાયેલી છે, એ કેશવજી (લો) ની કૃતિ છે. એની આશ કડીમાં “યુર પ્રણમી કર્ધ સિલોકો” એવો ઉલ્લેખ છે. આ સત્તરમી સદીની કૃતિ છે

[૧૫] લોભ-શલોકો

આ છઠ્વીસ કડીની કૃતિ છે. “શ્રી જૈન સંજ્ઞાપમાણા” (ભા. ૨)માં એ અપાયેલી છે. એમાં કોઈ રચણે કર્તાનું નામ નથી તેમ જ એનો શલોકો તરીકે નિર્દેશ છે. પ્રકાશકે એને ‘સલોકો’ રજા છે એ ઉપરથી મેં એની આમ નોંધ લીધી છે.

[૧૬] વિજયક્ષમાસૂરિ-શલોકો

અરાધમી સદીના જશવંતસાગરના શિષ્ય જિનેન્દ્રસાગરે આ શલોકો રચ્યો છે. જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૨, પૃ. ૧૪૫-૬)માં આની પહેલી એક કડી અને છેલ્લી બે કડીઓ તેમ જ ‘કુંકે સાર’ અપાયેલ છે. આ ઉપરથી આ આસઠ કડીની કૃતિ હોય એમ જણાય છે. એની ૬૨મી કડી નીચે મુજબ છે:—

“જસવંતસાગર પંડિતરાયા, જિણુદસાગરે યુરગુણ ગાયા

એહ ‘સલોકો’ જે નર ભણિસ્યે, લખમિ તસ ઘરે લીલ જ કરસ્યે.”

[૧૭] વિમલમંત્રી-શલોકો

જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૨, પૃ. ૧૩૮૩-૪)માં આની આશ બે કડીઓ તેમ જ અંતિમ ત્રણ કડીઓ અપાયેલી છે એ ઉપરથી આ ૧૧૧ (અકસો અગાર) કડીની કૃતિ હોય એમ લાગે છે. એની રચના વિનીતવિમલને હાથે થયેલી છે, કે જેમણે ખાન બે શલોકો રચ્યાં છે. આ શલોકો સુપ્રસિદ્ધ વિમલ મંત્રીને અંગેના છે.

[૧૮] વિવેકવિલાસ-શલોકો યાને કાયાનગરીનો શલોકો

આની પહેલી એક કડી અને છેલ્લી ચાર કડીઓ જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૩૪૩) માં અપાયેલી છે. એ ઉપરથી એ ‘માગ્ય’ કડીની કૃતિ હોય એમ જણાય છે. વિશેષમાં એની પહેલી કડીમાં “કાયાનગરીનો કહુ શલોકો” એવો ઉલ્લેખ છે એ ઉપરથી મેં એનું ખીલું નામ સૂચવ્યું છે. એમાં સરીરની શુચિતા વિષે વિચાર કરાયો હશે એમ લાગે છે એ શલોકોસંગ્રહમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે, પણ મારા જોવામાં એ આવેલ નથી. વિ. સં. ૧૯૦૩માં આ ‘શલોકો’ દેવચંદ્રે આવકે રચ્યો છે.

[૧૯] શંખેશ્વર-શલોકો

દીપવિજયના શિષ્ય દેવવિજયે વિ. સં. ૧૭૮૪માં આ શલોકો રચ્યો છે. પહેલી ચાર લીટી અને છેલ્લી ત્રણ લીટી જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૨, પૃ. ૧૪૨૪)માં અપાયેલી છે. એની ખીલ કડીના પૂર્વધર્મમાં “પાસ શંખેશ્વર શલોકો કહોઈ” એવો ઉલ્લેખ છે. એ ઉપરથી આ શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથને અંગેના શલોકો છે એ વાત જાણી શકાય છે.

[૨૦-૨૧] શાલિભદ્ર-શલોકો

આ નામની બે કૃતિ છે. તેમાંની એક તે જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૨, પૃ. ૧૪૩૯) માં ઉલ્લેખાયેલી અને વિ. સં. ૧૭૮૧માં કનકપ્રિયના શિષ્ય સિંહે રચેલી કૃતિ છે. એમાં ૧૪૭ ગાથા છે અને એ રત્નસાગરમાં પ્રકાશિત છે, પણ મારા જોવામાં એ આવેલ નથી. શલોકાના નામ ઉપરથી એમ લાગે છે કે એ શાલિભદ્રને અંગે રચાયેલ છે.

ખીલ કૃતિના લેખક અને તેમ નહિ હોય તે સંશોધક ઋણિ ખોડાજી છે. એમાં

“સરસતિ માતા તમ પાથે લાગ્યુ, કહેવા ‘સલોકો’ વરદાન માગ્યુ,
શાળિભદ્રનો કહુ રે સલોકો, એક મને કરિ સાંભળજો લોકો.૧”
આ ઉપરથી આ શાળિભદ્રને ઉદ્દેશીને રચાયેલો ‘સલોકો’ છે એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે.
અંતિમ કડી નીચે પ્રમાણે છે:—

“એહ ‘સલોકો’ સુણે ને ગાય, તેહનાં પાતક દુર પલાય

એહ ‘સલોકો’ શોધી શુદ્ધ કીધો, ઋષિ ખોડાજીનો મનોરથ સીધો. ૪૨”

આમ આ કડીમાં આ કૃતિને સલોકો તરીકે ઓળખાવાઈ છે. આ કૃતિ સંપૂર્ણ—
તથા “શ્રી જૈન સન્ન્યાસમાળા” (ભા. ૨) માં છપાયેલી છે.

[૨૨] સિદ્ધાચળ-શલોકો

આ અમરવિજયની કૃતિ છે. એમાં ૧૪૧ કડી છે, એની છેલ્લી કડીમાં “સલોકો
સારો સિદ્ધાચલ કરો.” એવી પંક્તિ છે. એ ઉપરથી મેં આ નામ યોજ્યું છે. એની ખીજ
કડી “સંઘવી પ્રેમજીનો કહુ રે સલોકો” એ પ્રમાણે રાઝ થાય છે. એ ઉપરથી આને
આપણે “સંઘવીનો શલોકો” એ નામે પણ ઓળખાવી શકીએ. આ સંઘવીએ સુરતથી
સિદ્ધાચળનો સંઘ કાઢ્યો હતો અને એનું વર્ણન આ શ્લોકોમાં છે. આ શલોકો છપા-
યેલો છે એ વાત આપણે પહેલાં નોંધી ગયા છીએ.

આ પ્રમાણે બાવીસ શ્લોકો વિષે અંગુલીનિર્દેશ પૂરો થવા આવે છે એટલે એમાંથી
ફક્ત થતા કેટલાક સુદાઓ હું રજૂ કરું છું.—

(૧) વિવેકવિલાસ-શ્લોકો તેમજ કોષા, માન, માયા અને લોભને લગતો એકેક
શ્લોકો એ કોઈ વ્યક્તિને ઉદ્દેશીને નથી, જ્યારે બીજા બધા શ્લોકો પૌરાણિક કે ઐતિહાસિક
વ્યક્તિઓ સાથે સંબંધ છે.

(૨) જૈન તીર્થંકરો પૈકી પહેલા, બાવીસમા અને તેવીસમા તીર્થંકરોને લગતા
શ્લોકો છે. તેમાં બાવીસમા તીર્થંકરને અંગે પાંચ કૃતિઓ છે અને તેવીસમાને અંગે બે
કૃતિઓ છે.

(૩) જ ખૂસ્વામી-શ્લોકો, જુઠા તપાસીનો શ્લોકો, પાર્શ્વનાથ-શ્લોકો, લોકશાહ-શ્લોકો,
વિજયક્ષમાસુરિ-શ્લોકો, વિમલમંત્રી-શ્લોકો, શંખેશ્વર-શ્લોકો, અને શાલિભદ્ર-શ્લોકો
એ નામની બે કૃતિઓ તેમ જ સિદ્ધાચલ-શ્લોકો એમ દસ કૃતિઓ ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓ
સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

(૪) વિમલમંત્રીનો શ્લોકો સૌથી મોટો હોય એમ લાગે છે.

(૫) વિક્રમની અરાદમી સદીની પૂર્વે કોઈ શ્લોકો રચાયેલો હોય તો તે હજી સુધી
જીવ્યબંધ થયો નથી.

(૬) શ્લોકો રચનારામાં સુનિવર્તનો મુખ્ય ફાળો છે.

(૭) અહીં અપાયેલા બાવીસે શ્લોકોમાંથી મોટા ભાગ અપ્રસિદ્ધ હોય એમ જણાય
છે. જો તેમ હોય તો આ બધા શ્લોકો સમીક્ષાત્મક પદ્ધતિએ પ્રકાશિત થવા જોઈએ. કોઈ
વિદ્યારસિક વ્યક્તિ કે સંસ્થા આ દિશામાં સત્વર પગલાં ભરે એ અભિલાષા પૂર્વક
વિરમું છું.

ગોપીપ્રસાદ, સુરત, તા. ૨૫-૪-૪૬

જૈન દર્શન

લેખક—શ્રી. મોહનલાલ દીપચંદ ચૌહાસી

આજના વાતાવરણમાં વાચનની અભિરુચિ વધી છે, છતાં ધાર્મિક જ્ઞાન મેળવવાની વૃત્તિ કે એ સંબંધી જાણવાની ઇચ્છા બહુ ઓછા પ્રમાણમાં દેખાય છે. જે શિક્ષણ-પ્રણાલી પ્રચલિત છે એને અંગે વિદ્યાર્થીના મગજ પર ખીજ અભ્યાસનો ભોળો વધુ રહે છે એ જેમ એક કારણ છે, તેમ ખીજ કારણ તરીકે આપણાં ધાર્મિક પુસ્તકોની રચના જૂની પદ્ધતિની હોઈ, જલદી સમજી ન શકાય તેવી છે એને પણ લેખી શકાય. જે કે ધીમે ધીમે ચાલુ કામને અનુરૂપ પુસ્તકો, તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર અજ્ઞવાણું પાડવામાં સહાય કરી શકે એવાં, જુદી જુદી વ્યક્તિઓ તરફથી પ્રગટ થતાં રહ્યાં છે અને એથી લાભ પણ થયો છે. એ દૃષ્ટિથી પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ સદ્ગત શ્રી વિનયધર્મસૂરિજીવૃત 'જૈન તત્ત્વ-જ્ઞાનમ્' નામા સંસ્કૃત પુસ્તકનો ભાવાર્થ જેમ અને તેમ ટૂંકાણુમાં રજૂ કરવામાં આવે છે, જે ઉમતી પ્રજામાં જ્ઞાનરુચિ જન્માવશે એવી આશા છે.

પૂજ્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ નીચે પ્રમાણે છ દર્શન ગણાવે છે: બૌદ્ધ, નૈયાયિક, સાંખ્ય, વૈશેષિક, જૈમિની અને જૈન. એમાંના છેલ્લા 'જૈનદર્શન' પરત્વે અહીં સંક્ષિપ્ત દિગ્દર્શન કરવાનું છે.

'જૈન દર્શન'ના પ્રકાશક રાગદેવાદિ આંતરિક રિપુઓને જીતનાર એવા 'જિન' છે. અર્હન, રયાદવાદી, તીર્થંકર એવા 'જિન'નાં ખીજ પણ નામો છે એ પ્રકારના ગુણનિષ્પન્ન નામોને લઈ જૈન દર્શન 'અર્હત્પ્રવચન' સ્વાદ્વાદમત' કે 'અનેકાંત-દર્શન' તરીકે પણ ઓળખાય છે.

આ દર્શનમાં નવ પદાર્થ યાને નવ તત્ત્વો મુખ્યપણે દર્શાવવામાં આવ્યાં છે. એનાં નામ-જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ છે. એમાં પણ મુખ્યતા જીવ-અજીવ રૂપ બે તત્ત્વને વરે છે. ચેતના લક્ષણવાળો જીવ કહેવાય છે. ચેતન્ય એટલે જ્ઞાનોપયોગ. સારીયે સૃષ્ટિમાં જ્યાં જ્યાં ચેતનપણું દેખાય છે ત્યાં ત્યાં જીવોનો સહભાવ છે. ચેતના રહિત જે જે છે એ સર્વ જડ યાને અજીવ કહેવાય છે.

જ્યાં સુધી અનાદિ કાળથી જીવ કર્મનાં આવરણોથી ઢંકાયેલો છે ત્યાં સુધી એની સ્થિતિ વાદળાંથી આવૃત્ત થયેલા સૂર્ય જેવી છે. વાદળાં ખસી જતાં જેમ સૂર્ય પોતાની સ્વર્ગ કળાએ પ્રકાશી ઊઠે છે તેમ જીવ સર્વ પ્રકારનાં કર્મોથી મુક્ત થતાં પોતાના જ્ઞાન દર્શન આદિ મૂળ ગુણો દ્વારા સકળ વિશ્વનો જ્ઞાતા-દૃષ્ટા બની જ્યાંથી પુનઃ અવતાર લેવાનો નથી, અગર તો ફરીથી સંસારમાં આવી જન્મ ધારણ કરવાપણું નથી, એવા સિદ્ધિ સ્થાનમાં કાયમનો નિવાસ કરે છે.

આ રીતે જીવોના સર્વ પ્રથમ બે ભેદ થાય છે: મુક્ત જીવો અને સંસારી જીવો. મુક્ત જીવો સંબંધમાં ઉપર સામાન્ય પ્રસારો કર્યો, વધુ વિગત અંત ભાગે વિચારીશું. સંસારી જીવો કે જે કર્મોથી ઘેરાયેલા છે એના મુખ્ય બે ભેદ છે: ૧. સ્થાવર અને ૨. ત્રસ. સ્થાવર પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ અને વનસ્પતિરૂપ પાંચ છે. ત્રસ બિ, તિ, ચક્ર અને પંચ-ઈન્દ્રિય મુક્ત ચાર પ્રકારે છે. બર્ષણ-છેદન આદિથી જેમનો સ્વભાવ અચેતન થવાનો છે છતાં જેઓમાં નિમ્ન ઉદાહરણથી ચેતનત્વની પ્રતીતિ સહજ થઈ શકે છે એવા

પૃથ્વી આદિ પાંચ પ્રકારમાં માત્ર સ્પર્શ ઇન્દ્રિય હોવાથી તેઓ એકેન્દ્રિય તરીકે ગણાવાય છે. એમાં પાછા બે ભેદ પડે છે. સૂક્ષ્મ તથા બાહ્ય બાહ્ય=સ્થૂલ. સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સકલ લોકમાં વ્યાપેલા છે. બાહ્ય એકેન્દ્રિય જીવો અમુક નિયત સ્થાનમાં જ હોય છે. પૃથ્વીકાયમાં પર્વત, પરવાળા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે, જેમાં હાનિગ્રહિ થતી નજરે જોવાય છે, એ જીવત્વની નિશાની છે. જળ તરીકે દરિયાના પાણીનો ઘૂંઘવાટ, કુવામાં આવતી નવી સેરો જીવપણું સિદ્ધ કરે છે. તેજ યાને અગ્નિના જીવોમાં સામગ્રીના સદ્ભાવે વૃદ્ધિ, અભાવે ક્ષીણતા થતી જોઈ શકાય છે, એ જીવદશાની નિશાની છે. વાયુના હલન-ચલનથી એના જીવત્વ અંગે શંકા ધરવાપણું નથી રહેતું. એ જીવોના ઉત્પાત અંગે ઉદ્ભવતા વા, વટોળ કે મોટાં તોફાનો એ તો અનુભવનો વિષય છે. આજના વિજ્ઞાનયુગમાં શ્રી. જગદીશચંદ્ર બોઝની અને ત્યાર પછીની શોધોથી વનસ્પતિમાં જીવ છે એ વાત પુરવાર કરવાનું બાકી રહેતું જ નથી. સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચારતાં પૃથ્વી આદિ પાંચે કાય યાને સમૂહમાં જીવત્વ રહેલું છે એ સહજ સમજાય છે.

એકેન્દ્રિયની દૃષ્ટિએ જેઓ ઓછા ક્ષેત્રમાં જોવાય છે અને પચેન્દ્રિયની દૃષ્ટિથી જેમનામાં ઇન્દ્રિયની વિકલ્પતા યાને ઓછાશ છે તે જીવો વિકલેન્દ્રિય કહેવાય છે. ત્રસના ચાર પ્રકારમાં તેઓ ગણાય છે, તે ત્રિચે મુજબ—એ ઇન્દ્રિય સ્પર્શ રસના યુક્ત, શંખ કોડા પોરા ચ દનગવી. ત્રિઇન્દ્રિય સ્પર્શ રસના દ્રાણુ યુક્ત. કૃત્યુ-માકડ-છન્દ્રગોપાદિ. ચોઇન્દ્રિય-ઉપરની ત્રણ સાથે ચાચી ચક્ષુ મેળવતાં ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાં ભમરા, માખી, વીંછી, પ્રમુખ જાણુવા. સ્પર્શ રસના નાક નેત્ર અને કાન રૂપ પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો પચેન્દ્રિય કહેવાય છે અને તેમના ચાર પ્રકાર છે—

૧ તિયંચ, ૨ મનુષ્ય, ૩ નારકી, ૪ દેવતા. માછલાં, મગર, હાથી, સારસ, હંસ, આદિનો સમાવેશ તિયંચમાં થાય છે. ખીજા પ્રકારમાં સમાઈ જતાં મનુષ્યો તો આપણી નજર સામે છે. માનવલોકના હેઠળના ભાગમાં વસનારા તે નારકાના જીવો છે અને મુખ્યત્વે એ માનવલોકના ઉપરના ભાગે વસનારા દેવો એ ચોથા પ્રકારમાં છે. ભવનપતિ આદિ દેવો અધોલોકમાં પણ વસે છે. આ રીતે સામાન્ય જ્ઞાન સસારી જીવો સંબંધમાં થયું ગણાય. જીવોની ઉત્પત્તિની દૃષ્ટિએ આ ત્રણ શબ્દો ખાસ જાણુવા જેવા છે—૧ ઉપ-પાતળ, ૨. ગર્ભજ ૩. સંમૂર્છિમ. દેવ તથા નારકીના જીવો અનુક્રમે શ્યાા તેમ જ વજ્રકુંડીમાં ઉપજતાં હોવાથી ઉપપાતળ કહેવાય છે.

ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થાય તે ગર્ભજ. મનુષ્ય અને તિયંચ યોનિમાં એ રીતે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. સંમૂર્છિમની ઉત્પત્તિમાં ગર્ભજની માફક પુરુષ અને સ્ત્રી જાતિના સંયોગની જરૂર રહેતી નથી. મનુષ્યના શ્લેષ્મ-મૂત્ર આદિ ચૌદ સ્થાનકે અંતર્મુહૂર્તના આયુષ્ય વાળા જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે તે સંમૂર્છિમ મનુષ્ય કહેવાય છે. તિયંચ યોનિમાં પણ સંમૂર્છિમ જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. પણ તેમનું આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્તનું જ હોય એવો નિયમ નથી. વિકલેન્દ્રિય જીવો સંમૂર્છિમ જ હોય છે.

દેવયોનિમાં દેવ અને દેવી એમ બે જાતિ હોય છે, નારકયોનિમાં સર્વ નપુંસક જ હોય છે. તિયંચ અને મનુષ્યમાં પુરુષ, સ્ત્રી અને નપુંસક એમ ત્રણ પ્રકાર છે; પણ સંમૂર્છિમ જીવો તો નપુંસક જ હોય છે.

જીવોનાં શરીર પાંચ પ્રકારનાં કહ્યાં છે—૧ ઔદારિક, ૨ વૈક્રિય, ૩ આહારક, ૪ તૈજસ અને ૫ કાર્મણુ. આપણી ચક્ષુ સામે જે શરીર દૃષ્ટિગોચર થાય છે એ ચામડાના દેહને ઔદારિક તરીકે ઓળખાય છે. વૈક્રિય શરીર જાત જાતના ફેરફારો થઈ શકે તેવું હોય છે. આહારક શરીરની ઉત્પત્તિ વિદ્યાના બળથી કરી શકાય છે. તૈજસ શરીર દ્વારા જ બ્રહ્મણુ કરાતો આહાર પચાવાય છે અને કાર્મણુ શરીર તો આત્મા સાથે દૂધ ને પાણી માફક જે કર્મસમૂહ મળ્યો છે તે સમૂહનું નામ છે. આહારક તથા તૈજસ કાર્મણુ મળી ત્રણ શરીરો સર્વ તિર્થંચ મનુષ્યોને હોય છે. દેવ, નારકમાં ઔદારિકના બદલે વૈક્રિય શરીર હોય છે. વિશેષતા એટલી છે કે મનુષ્ય લખ્ધિના બળે વૈક્રિય શરીર રચી શકે છે. આહારક રચવાની શક્તિ તો જ્ઞાનબળથી સકલ પદાર્થના જ્ઞાતા એવા ચૌદપૂર્વીમાં જ હોય છે અને એ મહાત્માઓ કોઈ સૂક્ષ્મ પદાર્થ અંગેની શંકાના નિવારણ અર્થે સર્વજ્ઞ પ્રભુ પાસે જવામાં કરે છે. પરબવ જતાં જીવને પણ તૈજસ કાર્મણુ રૂપ શરીર યુગલ હોય છે જ. એના બળવડે જ જીવ બવાંતરમાં ગતિ કરે છે.

આ રીતે આપણે જીવ સંબંધી સામાન્ય માહિતી મેળવી.

જીવ કહો કે આત્મા કહો એમાં કંઈ ફેર નથી. ઉભય સમાન અર્થવાચી શબ્દો છે. જો કે વ્યુત્પત્તિના આધારે અર્થકરણમાં એને જુદી રીતે ઘટાવાય છે. આત્માની વ્યાખ્યા બાંધતા કહેવામાં આવ્યું છે કે—‘જે કર્મનો કર્તા છે, તેમજ એના ફળનો ભોક્તા છે, જુદી જુદી ગતિમાં સંક્રમણ કરે છે અને કર્મસમૂહનો સદતર નાશ કરતાં નિર્વાણ પામે છે અર્થાત્ સંપૂર્ણપણે આત્મસાક્ષાત્કાર કરે છે થાને પોતાના મૂળ ગુણમાં સ્થિત થાય છે તેનું નામ ‘આત્મા’ છે.

જેઓ ‘જીવ’ પદાર્થમાં માનતા જ ન હોય એમને માટે બંધ-મોક્ષ આદિ અન્ય તત્ત્વની વાતો નકામો છે. જગતની વિચિત્રતા જે નજરે ચડે છે—રાય-રંક, ગરીબ-તવંગર, સુખી-દુઃખી, બળવાન-નિર્બળ, નંદુરરત-રોગી આદિ જે જોડણાં દેખાય છે એ પાછળ ખારીકાઈથી વિચારણા કરવાના આવે તો સહજ સમજાય નેમ છે, કે એ વિલક્ષણતા કોઈ અન્ય ચીજને આભારી છે.

એ અન્ય ચીજનું નામ જ ‘કર્મ’ છે. આ કર્મનો યોગ જીવને કયારે થયો એ કદખી શકાય તેમ નથી. ખાણુમા પેદા થતાં સુવર્ણ સાથે માટી આદિના મિશ્રણની માફક જીવ સાથેનો કર્મનો મેળાપ અનાદિ છે. આ જોડાણ સરિતાના પ્રવાહ સમુ છે. એમાં જુદાં જુદાં નિમિત્ત મળતાં વૃદ્ધિ-ક્ષય થતો રહે છે. અને પૂર્ણ ઉપચાર કરવાથી જેમ સોનું સર્વથા કચરા વિદૂણું થઈ શુદ્ધ પાને છે તેમ જીવ પણ કાપમને માટે કર્મ રહિત બની જાય છે. આત્માની એ નિર્મળ દશાનું નામ જ સિદ્ધઅવસ્થા.

ખીજ જે સંપૂર્ણપણે બળી ગયું હોય છે એને ફરીથી ઉગાડવાનો પ્રયત્ન કરાય તો તે નકામો જાય છે, કેમ કે એમાં ઉગવાની શક્તિ નથી. એ રીતે કર્મખીજનો જક મૂળથી નાશ કરાય તો બવબમણુ રહેતું જ નથી. એ કર્મનો સમાવેશ ખીજ ‘અજીવ’ તત્ત્વમાં થાય છે.

(ચાલુ)

ઉપધ્યાય શ્રીવિનયવિજયજીવિરચિત

‘ ઇં દુદૂત ’

[એક જૈન ખંડકાવ્યનો દૂત પરિચય]

લેખક:—પૂજ્ય યુનિ મહારાજ શ્રી કુરંધરવિજયજી

ખંડકાવ્યનું સ્વરૂપ ને તેના ઉપાદેયતા

‘ ઇં દુદૂત ’ એ એક ખંડકાવ્ય છે. ખંડકાવ્ય એટલે મહાકાવ્યના એક અંગનું વિસ્તારપૂર્વકનું વર્ણન. મહાકાવ્યમાં યુગાર, વીર અને શાન્તમાથી કોઈ પણ એક રસ પ્રધાન; ને પ્રસંગે પ્રસંગે વિવિધ રસોનું પોષણ; એક મુખ્ય નાયક; દેશ-નગર-નીતિ-ઋતુ વગેરેનું વર્ણન; આદ્યથી વધારે સર્ગો; કોઈ એક સર્ગમાં જુદા જુદા છન્દો; યમક-ખડ્ગ-બન્ધ-ચક્રબન્ધ-ધનુર્બન્ધ વગેરે બન્ધો; શરૂઆતથી સમાપ્તિ સુધી એક સરખો રસ જળાઈ રહે, વિરસપણું ન ઉપજે છતાંદિ હોય છે જ્યારે ખંડકાવ્યમાં તેમાંના કોઈ પણ એક ભાગનું વિશદ વર્ણન હોય છે. આદ્યથી અંત સુધી પ્રાયઃ એક જ છન્દ હોય છે. કોઈ કોઈ સ્થળે અન્તમાં બે ચાર સૂક્તો જુદા છન્દમાં હોય છે. મહાકાવ્ય મોટી નવલકથા સરખું છે તો ખંડકાવ્ય નાંલેકા-ટૂંકી વાર્તા સમાન છે.

મહાકાવ્યથી ભિન્ન વિભિન્ન વિષયોનાં સમજ જે એક સાથે પડે છે તે તેમાંના એક એક વિષયની વિશદ સમજ ખંડકાવ્યથી પડે છે. અર્થાત્ મહાકાવ્યના કોઈ પણ એક અંગને વિસ્તારથી જાણવા માટે ખંડકાવ્ય જ વિશેષ ઉપાદેય છે.

દૂતકાવ્યનું સ્વરૂપ

ખંડકાવ્યો અનેક પ્રકારનાં હોય છે, છતાં સૌથી વિશેષે મળી આવતાં ખંડકાવ્યો દૂતકાવ્યો જ છે. સેંકડોની સંખ્યામાં દૂતકાવ્યો રચાયા છે. દૂત-સંદેશવાહક, ખબર-સમાચાર લઈ જનાર. જુદા જુદા સ્થળે રહેલા સંસારી આત્માઓનું અરસપરસ સમાચારની લેવડદેવડ કરવાના પ્રયાજનો ગણનાતીત હોય છે. તેવા અસંખ્ય પ્રયાજનો વશ લખાતા લેખોને મુખ્યત્વે સાત વિભાગમાં વહેંચી શકાય છે. ૧. વ્યાપારલેખ, ૨. મદન-કામદેવ-લેખ, ૩. રનેહલેખ, ૪. રાષલેખ, ૫. શોકલેખ, ૬. આનન્દલેખ અને ૭ ધર્મલેખ—એમ સાત પ્રકારે સંદેશ મોકલવામાં આવતા લેખો છે તેમાં—

(૧) વ્યાપારલેખ—વ્યવહારિયાઓ-વ્યાપારીઓ વસ્તુના ક્રય વિક્રયને અંગે-માલની લેણુદેણી માટે જે પત્રવ્યવહાર કરે છે-સંદેશ પાઠવે છે તે વ્યાપારલેખ કહેવાય છે. આજ પણ વ્યાપાર માટે પત્રવ્યવહાર મોટા પ્રમાણમાં ચાલે છે.

(૨) મદન-કામદેવલેખ—વિષય રાગથી વિહ્વલ બનેલાં નાયક-નાયિકા વગેરે કામિઓ જે એક બીજા ઉપર લેખ મોકલાવે તે અનંગ લેખ કહેવાય છે. નાયક કે નાયિકા સામા પક્ષ ઉપર દ્વિતીદ્વારા જે સંદેશ પાઠવે છે તેના પણ આમાં જ સમાવેશ થાય છે. કાવ્યોમાં આવા અનંગ-મદન-લેખોનું અનેક સ્થળે ચિત્રણ આવે છે. કોઈ કોઈ સ્થળે વન ઉપવનમાં વિહરતા વિલાસીઓ પ્રણયીજન ઉપર કમળના પત્ર પર કે અન્ય કોઈ વસ્તુના સુઝામણ પાંદડા પર લાકડાની સળીથી, નખથી કે છેવટ કંઈ પણ સાધન ન હોય

તો આંગળીમાંથી રક્ત-લોહી કાઢીને તેથી પ્રણય-સન્દેશ જણાવે છે. મદનલેખનો એક મુખનોરમ પ્રસંગ કવિ કાલિદાસે ‘અભિજ્ઞાનશાકુન્તલ’માં ત્રીજા અંકમાં નિરૂપ્યો છે.

(૩) સ્નેહલેખ—સ્વર્ગના સમ્યક્-ધર્મો એક ખીજા ઉપર જે કુશલ સમાચાર જણાવે છે, તે સ્નેહલેખ કહેવાય છે. વ્યવહારમાં ઘણા એવા કાગળપત્રો લખાય છે.

(૪) રોષલેખ—આ લેખ મોટે ભાગે રાજાઓ લખે છે. એક રાજા બીજા રાજાને પોતાની સત્તા મનાવવા માટે દૂત મોકલે છે, લેખ લખે છે. તેમાં પોતાનાં પ્રાથમ્ય-શક્તિ સત્તામદ બજૂકતાં હોય છે, અને સામા ઉપર નિરરકાર કાંઈક કાંઈક બતાવેલ હોય છે. હેવટ આગ્રા ન સ્વીકારે તો યુદ્ધનું આહ્વાન-આમંત્રણ હોય છે. રાજકથામાં રસ લેના લોકોને આ લેખ સુવિદિત છે.

(૫) શોકલેખ—આ લેખ પોતાના પરિચિતોને નિર્ગુણની હકીકત જણાવવા માટે લખાય છે. પોતે કે પોતાના સ્વર્ગનો માંદા હોય, અન્ય કાઈ આપત્ત હોય તે સર્વ આ લેખમાં આવે છે. મરણના સમાચાર (કપડાંઉતારીને વાંચતો જેવા) કાળી શાહીશી આ લેખ જણાવે છે.

(૬) આનન્દલેખ—આ લખમાં હર્ષ-આનન્દના ખમર આપવામાં આવે છે. વિવાહ-સીમન્ત-પુત્રવરન્મ વગેરે સમાચારના કુમકુમ છાંટણા છાટી વાસ સ્વાહીયાં આ લેખમાં જણાવવામાં આવે છે.

(૭) ધર્મલેખ—ધાર્મિક પ્રસંગો એક ખીજાને જણાવવા માટે આ લેખ લખવામાં આવે છે. મુનિઓને પૂર્વ જ્ઞાનનું અધ્યયન કરાવવા માટે શ્રી શ્રવણ સધે ચતુર્દશ પૂર્વધર શ્રી ભદ્રાપુસ્વામીજી ઉપર સન્દેશ મોકલ્યો હતો તે ધર્મલેખ. ‘અમો વાદિ કુમુદચંદ્ર સાથે વાદ માટે ત્યાં આવીએ છીએ વગેરે’ સન્દેશ શ્રી વાદિ દેવસુરિજી મહારાજે પાટણના શ્રીસંઘ ઉપર મોકલ્યો હતો તે પણ ધર્મલેખ. અં સિવાય મુનિઓને જ્યાં ચતુર્માસ રહેવાનું હોય, શ્રીસંઘને જે મુનિઓને રાખવાના હોય તે સંઘ-ત મુનિવરો પોતાના ગુરુમહારાજ ઉપર-ગરુડનાયક ઉપર પત્ર લખે આગ્રા મેળવે; શ્રી પસુપણા પરની આરાધના, સાંવ-ત્સરિક્ષિમાપના, વગેરેના સન્દેશ એક ખીજા ઉપર મોકલાવે; અન્ય પણ સાસનપ્રભાવ-નાનાં કાર્યોના સમાચાર અરસપરસ જણાવે; કેટલાએ ધાર્મિક વ્યવહાર આદિના પ્રશ્નોના ખુલાસા મેળવે વગેરે સવ ધર્મલેખો કહેવાય છે.

આ સાતે પ્રકારના લેખોનું દૂક સ્વરૂપ ઉપાખ્યાયજી શ્રાવિતયવિગ્નયજી મહારાજે ‘આનન્દલેખ’માં દૂકમાં જણાવ્યું છે. તે આ પ્રમાણે—

સ સપ્તઘા લેખ ઉદ્ધરિતો જ્ઞ . પૃથક્પૃથક્કાર્યફલોપદર્શી ।

ઘ્યાપારલેખઃ ૧ કુસુમેષુલેખઃ ૨, સ્નેહસ્ય લેખઃ ૩, સ્ફુટરોષલેખઃ ૪ ॥

શોક ૫ પ્રમોદ ૫ પ્રમશો ચ લેખો, યો ધર્મલેખઃ ૭ સ ચ સપ્તઘા સ્યાત્ ।

તત્ત્રાદિમો યો વ્યવહારલોકૈઃ સંલિખ્યતે કામિર્જનદ્વિતીયઃ ॥

મયેત્ તૃતીયઃ સ્વજનૈર્મિથો ય—સ્તુયો વિપક્ષક્ષિતિનાયકામ્યામ્ ।

સ પચ્ચમો યઃ સ્વજનાર્તિશંસો, વષ્ઠો વિંશાદાદિપુ લિખ્યતે યઃ ॥

અર્થ પુનઃ સપ્તમ પદ્ય લેખો; લેખેષુ સર્વેષ્વપિ સાર્વભૌમઃ ।

પદ્યે પદ્યે પુણ્યફલોદયેન, યતઃ પરમેષ્ઠ ચ ધર્મસિદ્ધિઃ ॥

સ્વસ્તીતિ લોકં જિનવર્ણનં ચ, મૂલં પુરીવર્ણનમેવ શાસ્ત્રાઃ ।

પુષ્પાણ્યુવન્તા ગુરુવર્ણનં ચ, ફલં લસલ્લેખસુરદ્રુમેઽસ્મિન્ ॥

લેલો હિ પ્રાયઃ પિશુનેભ્યો રક્ષણાઃ સઙ્ગનેભ્યશ્ચ વર્ણનીયઃ ।

દૂતકાવ્ય લખવાની પ્રણાલિ કાળજૂતી છે. મહાકવિ કાલિદાસ પૂર્વનાં પણ દૂતકાવ્યો ઉપલબ્ધ થાય છે. તે પણ દૂતકાવ્યો લખવાનો વિશેષ પ્રચાર મહાકવિ કાલિદાસ પછી થયો છે. મહાકવિ કાલિદાસનું ‘મેઘદૂત’ આજ પણ દૂતકાવ્યોમાં પ્રથમ સ્થાન અનુભવે છે. મેઘદૂતની પાઠપૂર્તિકરૂપે પણ અનેક કાવ્યો રચાયાં છે.

આ ‘ધન્દુદૂત’ એક ધર્મલેખ છે તેની રચના મેઘદૂતને મળતી છે. આગળ ઉપર તેનું સામ્ય બતાવવામાં આવશે.

દૂતકાવ્યોમાં દૂત તરીકેની પસંદગી મોટે ભાગે ગગનવિહારિઓની કરવામાં આવે છે. ઘણુંખરું પક્ષિઓ, પવન, બાનુ, ચન્દ્ર, મેઘ વગેરે હોય છે. મન-ચિત્ત પણ દૂત કરાય છે. વસ્તુસ્થિત્યા જે શીઘ્રે જઈ શકે તે દૂત કરાય છે.

‘ધન્દુદૂત’નું રચનાખાજ

જિનવર-ગણુધર ભગવંતોના વિરહે અર્હત સાત્રાજ્યના સમ્રાટ આચાર્ય મહારાજાઓ છે. શાસનનું સુકાન સૂરિ ભગવંતોના હાથમાં છે. નાયકની કૃપાદષ્ટિ ઉપર અનુયાયીના વિકાસનો આધાર છે. વિનીત અનુયાયિઓ ઉપર નાયકોની કૃપા સહજ રહે છે. અઢારમી સદીના પૂર્ણપ્રતાપી પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપ્રભસૂરિય મહારાજની કૃપા સમ્પાદન કરવા ‘ધન્દુદૂત’ રચાયેલ છે.

પ્રસંગ એમ હતા કે તપાગચ્છની પાટે પૂજ્ય શ્રી વિજયહીરસૂરિય મહારાજ પછી પૂજ્ય શ્રી વિજયસેનસૂરિય મહારાજ આવ્યા. સાર બાદ તપાગચ્છમાં કેટલાએક અરસ-પરસના વિરોધોને અંગે બે શાખા પડી. મૂળ ચાલી આવતી શાખામાં પૂ. વિજયસેન-સૂરિય મહારાજની પાટે પૂજ્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિય મહારાજ પધાર્યા, ને જુદી પડેલી શાખામાં શ્રી વિજયતિલકસૂરિય મ ને તેમની પાટે શ્રી વિજયપાનંદસૂરિય મ. થયા. આ બન્ને શાખાઓ અનુક્રમે દેવસૂરગચ્છ અને આણસૂરગચ્છ નામે પ્રસિદ્ધ થઈ.

કેટલીયે આંતરિક ખટપટોને કારણે તે સમયે મુનિઓ આ શાખામાંથી તે શાખામાં ને તે શાખામાંથી આ શાખામાં જતા આવતા હતા.

આ ‘ધન્દુદૂત’ કાવ્યના કર્તા પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ મૂળ તો દેવસૂરગચ્છમાં જ હતા, પણ થોડો કાળ આણસૂરગચ્છમાં પણ રહ્યા હતા ને પુનઃ દેવસૂરગચ્છમાં આવી ગયા હતા.

અહીં પૂ. વિજયદેવસૂરિય મ. ની પાટે પૂ. શ્રી વિજયસિંહસૂરિય મહારાજ સ્થાપન થયા હતા. પરંતુ પૂ. દેવસૂરિય મ. ની હયાતીમાં જ તેઓશ્રી કાળ કરી ગયા, એટલે પૂ. શ્રી વિજયપ્રભસૂરિય મ. પાટે આવ્યા. પૂ. વિજયપ્રભસૂરિય મ. પદ પર આવ્યા, એ કેટલા-એકને પ્રથમ તો પસંદ ન હતું, પણ પાછળથી તેમનું વચસ્વ-પ્રતાપ જોઈ સર્વે તેમના શાસન નીચે આવ્યા હતા.

પૂ. વિનયવિજયજી મહારાજે આ 'ધન્દુદત્ત' કાવ્યદ્વારા આચાર્ય મ. પ્રત્યેની પોતાની પૂર્ણ ભક્તિ વ્યક્ત કરી છે. કાવ્યકલા માટેના અન્ય પ્રયોજનો તો 'ધન્દુદત્ત'ની રચનામાં છે જ. 'ધન્દુદત્ત'ના રચયિતા

આ કાવ્યકા કર્તા ઉપાધ્યાયજી શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ છે. ન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય ને આગમ એમ ચારે પ્રકારની વિદ્યામાં તેઓશ્રી પ્રવીણ હતા. તે તે વિષયના તેઓશ્રીએ અનેક ગ્રંથો ગૂંથ્યા છે. તેમની કવિત્વશક્તિ રાચક ને ગંભીર હતી. તેમણે અનેક દૂતકાવ્યો લખ્યાં છે, જેમાં 'ધન્દુદત્ત' મુખ્ય છે. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત ને ગુજરાતી એમ ત્રણે ભાષામાં સુદર પદ્યરચના તેઓશ્રીને હસ્તગત હતી. જ્યારેવ કવિના ગીતગોવિન્દને મળતું શાન્તરસના અસ્પષ્ટિત પ્રવાહને વહેવરાવતું 'શાન્તસુધારસ' કાવ્ય તે તેમની અપૂર્વ કાવ્ય કૃતિ છે. તેમની કૃતિઓ મોટે ભાગે લોકલોગ્ય છે. આજ પણ જનતા તેમની કૃતિઓનું રસપૂર્વક પઠન-પાઠન અને વાચન કરે છે.

એકી તેજપાલ અને સતી રાજશ્રીના તેઓ પુત્ર હતા. તેમણે બાલ્યવયમાં દીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી. મહોપાધ્યાય શ્રી કીર્તિવિજયજી મહારાજ તેમના ગુરુ હતા. તે સમયના મહાતાર્કિક શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી મહારાજને તેમના પ્રત્યે રનેહભાવ હતો એટલું જ નહીં પણ પૂજ્યભાવ પણ હતો. અન્યલેખનમાં એક બીજાનો પૂર્ણ સહકાર રહેતો ધર્મ-પરીક્ષા જેવો, શાસ્ત્રોય ગંભીર વિષયોને આગમ ને યુક્તિથી વિશદ કરતો, એક મહાઅન્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજે રચ્યો છે. તેમાં તેમણે પૂર્ણ મદદ કરી હતી, જે માટે ઉપાધ્યાયજી મહારાજ પોતે જ તે અન્યની પ્રશસ્તિમાં જણાવે છે:

મહોપાધ્યાયશ્રીવિનયવિજયશ્રીઆરુમતિભિઃ

પ્રવક્તે સાહાય્યં તદિદ્ધ ઘટનાસૌષ્ઠ્યમભૂત ॥

પ્રલર્પત્કસ્તૂર્ગીર્ધિમલવિશેષાદ્ ભવતિ દિ.

પ્રસિદ્ધઃ કુંગારસ્ત્રિભુવનજનાનન્દજનનઃ ॥૧॥

એ સિવાય તેમની 'શ્રી શ્રીપાલરાસ' નામની કૃતિ અધૂરી હતી તે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે પૂર્ણ કરી હતી, તે હકીકત પ્રસિદ્ધ જ છે. રાસની પ્રશસ્તિમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજે પોતે તેમને માટે જે લખેલ છે તે તે બન્ને વચ્ચેના સમ્બન્ધને સમજવા માટે તે તેમના જોરવને માટે પૂરતું છે—

“ સુરિ હીરગુરુની કીરતિ, કીર્તિ-વિજય ઉવજ્જાયાજી,
શિષ્ય તાસ શ્રી વિનયવિજયવર, વાયકગુણ સોહાયાજી;
વિદ્યા વિનય વિવેક વિચક્ષણ, લક્ષણ લક્ષિત દેહાજી,
સૌભાગી ગીતારથ સારથ, સંગત સખર સનેહાજી.”

x

x

x

તાસ વિશ્વાસમાજન તસ પૂરણ, ગ્રેમ પવિત્ર કહાયાજી,
શ્રી નયવિજયવિજય પપસેવક, સુજસવિજય ઉવજ્જાયાજી;
ભાગ થાકતો પૂરણ કીધો, તાસ વચન સંકતેજી,
તેણે વળી સમકિત દષ્ટિ નર, તેહ તણે હિત હેતેજી.”

પૂ. શ્રી વિનયવિનયજી મહારાજનો ચારિત્રપર્થીય ઓછામાં ઓછો ૫૦ વર્ષનો હતો, તે તેમના બનાવેલ ગ્રન્થોના સંવતો ઉપરથી જાણી શકાય છે, ને તેથી તેમનું આધુન્ય આશરે પોણાસો વર્ષ ઉપરનું હોવું જોઈએ એમ લાગે છે.

તેમનો વિહાર મોટે ભાગે ગુજરાત-મારવાડ ને માળવામાં હતો. આ ‘ઇન્દુદત્ત’ કાવ્ય લખ્યું ત્યારે તેઓશ્રી મારવાડમાં આવેલા જોધપુર નગરમાં ચતુર્માસ હતા.

“ઇન્દુદત્ત”નો પરિચય

પ્રથમ શ્લોકમાં મંગલ અને પ્રતિજ્ઞા કરી પછી છ શ્લોકમાં જોધપુર નગરનું સુંદર વર્ણન કરેલ છે. આઠમા શ્લોકમાં પોતે ત્યાં ચતુર્માસ રહ્યા છે ને બાદશુકલા પૂર્ણિમાને દિવસે ચન્દ્રમાને દેખે છે. હઠમા શ્લોકથી ૩૦મા શ્લોક સુધી ૨૨ શ્લોકમાં ચન્દ્રમાનું સ્વાગત, કુશલપ્રશ્ન, દૂરદૂરથી આવેલાને વિશ્રામ ને ૥નું કચન, તેનું ને તેના પગિવારનું પરોપકાર-પરાયણ વર્ણન વિશદ રીતે કરેલ છે. ૩૧મા શ્લોકમાં ગન્તવ્ય સ્થળનો નિર્દેશ કરેલ છે. ૩૨માથી ૮૫મા શ્લોક સુધી માર્ગવર્ણન છે. જોધપુરથી સુરત સુધીના માર્ગનું આ વર્ણન ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ ઘણું મહત્ત્વનું છે. આજ પણ એ માર્ગે અવરજવર કરાય છે. માર્ગમાં સુવર્ણગિરિ, જલોર, સિંરાહી આણ, અચલગઢ, સિદ્ધપુર, અમદાવાદ, વડોદરા ને બરૂચ થઈ ને સુરત જવાનું સૂચવ્યું છે ને ઉપર જણાવેલ સર્વ સ્થળોનો સુંદર પરિચય કરાવ્યો છે. જે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ઉપયોગી છે. આમાં સ્થળે સ્થળે કાવ્યછટા તરવરે છે.

ત્યારબાદ સુરતના સીમાપ્રદેશનું વર્ણન ૮૫મા શ્લોકથી શરૂ થાય છે. ૮૬મા શ્લોક સુધી તે છે. ૮૭મા શ્લોકમાં સુરતના કિલ્લાનું વર્ણન છે. ૮૮મા શ્લોકમાં ગોપી નામના સરોવરનું વર્ણન છે. ૮૯માથી ૧૦૦મા સુધી પાંચ શ્લોકમાં સુરતનું સુંદર વર્ણન છે.

પછીથી સાત શ્લોકમા ગોપીપુરના ઉપાશ્રયનું, તેમાં વ્યાખ્યાનશાળા-સિંહાસન-પાદપીઠ વગેરેનું વર્ણન છે. ત્યારબાદ ૧૪ શ્લોકમાં પૂજ્ય શ્રી વિનયપ્રભસૂરિજી મહારાજનું ભક્તિપૂર્ણ વર્ણન છે. પછીથી પાંચ શ્લોકમાં તે પૂજ્યશ્રીનાં દર્શન કરી પાપપંક પ્રક્ષાલન કરવા તે પૂજ્યશ્રીના ગુણગાન શ્રવણ કરવા, અને એકાન્ત સમય જોઈને સન્દેશ જણાવવા ચન્દ્રમાને સૂચન કરેલ છે. છેવટના પાંચ શ્લોકમાં વિજાપ્તિ છે.

‘મેઘદૂત’ને ‘ઇન્દુદત્ત’નું સામ્ય

એક તો ‘મેઘદૂત’ અને ‘ઇન્દુદત્ત’ એ બન્ને એક જ છન્દમાં છે-અનેમાં મન્દાકિન્તા છન્દ છે. ‘મેઘદૂત’ની માફક ‘ઇન્દુદત્ત’માં પણ પ્રસંગે અર્થાન્તરન્યાસોની સુંદર ઘટના કરવામાં આવી છે. કેટલેક સ્થળે ભાવસામ્ય સુંદર યોજાયેલ છે, જેમ કે—

ઓષાદસ્ય પ્રથમદિવસે મેઘમાશ્રિષ્ટસાનું

ઘમ્ક્રીડાપરિણતગજપ્રેક્ષણીયં દર્શ ॥૨॥ (મેઘદૂત)

સાધુ. સૈષ પ્રહરચિગમે માદ્રાકારજન્યા:

પ્રાચીરૈલોપરિપરિગતં શીતરશ્મિં દર્શ ॥૮॥ (ઇન્દુદત્ત)

પ્રીતઃ પ્રીતિપ્રમુલ્લવચનં સ્વાગતં વ્યાજહાર ॥૪॥ (મેઘદૂત)

...કાન્તં તમિતિ રજ્જને. સ્વાગતં વ્યાજહાર ॥૯॥ (ઇન્દુદત્ત)

યાઞ્ઞામોઘા વરમચિગુણે નાઘમે લઘ્વકામા ॥૬॥ (મેઘદૂત)

યાઞ્ઞામંગે ભવતિ લઘુતા નૈઘ સા કિન્ત્વમુષ્ય ॥૨૭॥ (ઇન્દુદત્ત)

ધ્યાદિ. માર્ગવર્ણન, માર્ગમાં આવતાં સ્થળોનો સુંદર પરિચય તે સર્વ 'મેઘદૂત' સરખો જ છે.

એ સર્વ છતાં કદપતા ને યોજના અન્યકારની સ્વતંત્ર છે. મેઘદૂત શૃંગારિક છે તે આ ભક્તિપૂર્ણ છે. છતાં વાંચતા 'મેઘદૂત'થી જરી પણ અદ્ય આનન્દ થતો નથી એ કવિની વર્ણન કરવાની ખૂબી છે.

'ધન્દુદૂત'નું પ્રકાશન

આ 'ધન્દુદૂત' સૌથી પ્રથમ નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં મુદ્રિત કરાવીને પાંકુરંગ જવજીએ કાવ્યમાસના ૧૪મા ગુચ્છમાં પ્રકાશિત કરેલ છે. તે ઘણું જ અશુદ્ધ છપાયેલ છે. સંપાદક જૈનધર્મથી વિશેષ પરિચિત નહીં હોવાને કારણે અન્યકર્તાનું નામ પણ જાણી શકેલ નથી ને તે જ કારણે કાવ્યની નીચે એક ટિપ્પણ કરેલ છે કે—

પત્તવ્ગ્રન્થકર્તુર્નામ ગ્રન્થર્થજ્ઞેન તુ સ્ફુટં નોપલભ્યતે પુસ્તકમણ્યસ્યાષ્ટ
પજ્ઞાત્મકમેકં પ્રાયોઽનુદ્ધમુપલબ્ધમ્ ।

ખીજું આત્માનન્દ સભા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ 'વિરૂપિત્રિવેણી'ની પ્રસ્તાવનામાં આ કાવ્યનો સુંદર પરિચય આપવામાં આવ્યો છે.

તે ત્રીજું જૈન સાહિત્યવર્ધક સભા તરફથી ટૂંક સમયમાં પ્રકાશ કામની ટીકા સાથે સારા રૂપમાં પ્રકટ થનાર છે.

તેનો આસ્વાદ્ય અને મહત્ત્વ તો તે કાવ્ય જોવાથી જ ખબર પડે. રસિકો તેને વાંચે, વિચારે ને કાવ્યકર્તાની જેમ ગુરુભક્તિ કેળવે એ જ અભિલાષા.

રામનગર સાગરમતી, સં. ૨૦૦૨ના બાદપદ શુક્લ ત્રયમી, ગુરુવાર.

મૃગાપુત્રનો વૈરાગ્ય

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીમુશીલવિજયજી

૧ જન્મ, લગ્ન અને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન

સ્વર્ગ સમ ભાસતું, નંદનવન સમ ઉદ્ધાનોથી દીપતું, રાજમહેલો અને હવેલીઓથી શોભતું, વર્ણા દેવાલયો અને ધર્મસ્થાનકોથી ગૌરવવંતું અને ધન ધાન્યાદિકથી ભરપૂર એવું સુગ્રીવ નામનું પ્રસિદ્ધ નગર હતું. ત્યાં પ્રજાપ્રિય જૈનધર્મી બળભદ્ર નામે બળવાન રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને શિલાદિ ગુણોથી અલંકૃત જૈનધર્મપરાયણા મૃગાવતી નામે પટ્ટરાણી હતી. મૃગાવતીએ એક પુત્રરાત્રને જન્મ આપ્યો. રાજાએ પુત્રજન્મોત્સવ ઉજવી પુત્રનું નામ બળશ્રી પાડ્યું, પણ લોકમાં એ મૃગાપુત્ર તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. ખીજના ચંદ્રની જેમ વૃદ્ધિ પામતો મૃગાપુત્ર કુમાર અવસ્થાને પામ્યો. અને વિદ્યા અને પુરુષની બહોંતેર કળા વગેરેમાં પ્રવીણ બન્યો. યુવાઅવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં મૃગાપુત્રને બત્રીશ રાજકન્યાઓ સાથે પાણીપ્રહણ કરાવ્યું. દોઝુંદક દેવની જેમ રાજમહેલમાં ભોગ વિલાસો ભોગવતો, નાટક-ચેકટ નીરખતો, બત્રીશ રાજકુમારીઓનો ભરથાર મૃગાપુત્ર ધર્મનું આરાધન કરતો વર્ષો વીતાવી રહ્યો છે.

એક સમયે નારીઓથી પરિવરેલો મૃગાપુત્ર રાજમહેલના ઝરખામાં બેસીને નગરનું નિરીક્ષણ કરી રહ્યો છે. શ્રીભક્ષતુના મધ્યાહનના સૂર્યે ભૂતલને ધખાધખતું કરી મૂક્યું છે. ભલભલાને પણ પગ મૂકતાં ફરફોલા જોઈ ગોવી ભૂમિ તપી રહી છે. આવા સમયે પણ જંગમ કલ્પતરુ સમા પશુવનિકાયના રક્ષક એક મુનિવર ઉઘાડા પગે અને ઉઘાડા માથે રાજભાગ પર ચઢીને પસાર થઈ રહ્યા છે. તેમના દેહપર સૂર્યનાં કિરણો પ્રસ્વેદનાં બિન્દુઓને ટપકાવી રહ્યાં છે, અને બન્ને ચરણ દાઝી રહ્યા છે. ઉઘાડું મસ્તક ધખધખી રહ્યું છે. છતાં મુનિવર સમભાવે એ પરિસહ સહી રહ્યા છે. જાણે જૈની દીક્ષાનો સાક્ષાત અવતાર જ ન હોય! અને આવા સદ્ગુણના ભગ્ગર સમા મુનિવર પર દષ્ટિ પડતાં જ મૃગાપુત્રે હાથ જોડી મસ્તક નમાવી ભાવથી નમસ્કાર કર્યો. અને મુનિવરના દર્શન થતાં જ મૃગાપુત્રનો આત્મા હર્ષિત થયો, એટલું જ નહિ પણ આવું રૂપ મેં પૂર્વે ક્યાંઈક દીઠું છે, આવા મુનિને મેં ક્યાંઈક નિહાળ્યા છે, એમ તેનું હૃદય વિશેષ પ્રકુલ્લિત થવા લાગ્યું. આમ ઉઘાડોડ થતાં મૃગાપુત્રને મૂર્છા આવતાં, પૂર્વ ભવને જણાવનારું જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. અને તે દ્વારા તેમણે પોતાનો પૂર્વ ભવ નિહાળ્યો; અહો! પૂર્વભવે મેં ચારિત્ર પાળ્યું હતું અને તે ચારિત્રના પ્રભાવથી હું દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયો હતો. અને ત્યાંથી ચલ્લીને અહીંયાં હું આગ્યો છું. બસ! હવે તો એ ચારિત્રમાર્ગમાં પ્રયાણ કરી મુક્તિનાં શાશ્વતાં સુખ મેળવું તો જ ખરું. હવે નાર આ સંસારના કાલ્પાનંક સુખો ન જોઈએ, હવે તો માતાપિતાની અનુમાત લઈ ચારિત્રના પુનિત પંથે પ્રયાણ કરી આત્મકલ્યાણ સાધી મુક્તિપુરીમાં પહોંચું એ જ આંતરિક અભિલાષ છે. આ રીતે મનમાં સંકલ્પ કરી મૃગાપુત્ર જ્યાં જનક-જનેતા છતાં આવી પહોંચ્યો, અને બોલ્યો—

૨ પ્રવ્રજ્યા માટે માતા-પિતાને વિનંતિ

[૧] હે માતાપિતા! મને મારા પૂર્વ ભવનું જાતિસ્મરણ જ્ઞાન દ્વારા દર્શન થયું છે. મેં પૂર્વ ભવમાં પંચ મહાવ્રત પાળ્યાં છે. નરકગતિ અને તિપંચ ગતિનાં દુઃખો જે મેં ભોગવ્યાં છે તે પણ સાબરી આવ્યા છે. તેથી મારું મન સંસારથી ઉદ્ધવિગ્ન થયું છે, પ્રવ્રજ્યાના પંથે પ્રયાણ કરવાની મારી અભિલાષ છે. માત્ર આપની અનુમતિની જ રાહ છે.

[૨] હે માતા પિતા! મેં પૂર્વ કિપાક વૃક્ષના ફળ પેટે પ્રથમ ભોગવતાં મીઠા અને પરિણામે કટુ વિપાકવાળા અત્તાંત દુઃખદાયક એવા ભોગો ભોગવ્યા છે.

[૩] હે માતાપિતા! આ દેહની ઉત્પત્તિ અશુચિમાથી જ થયેલી છે. આ દેહમાં આત્મા અલ્પ કાળ પર્યંત જ રહેવાનો છે. વળી આ દેહ જન્મ જરા તથા મૃત્યુ રૂપ દુઃખનું, અને રોગોનું ભાજન-ઘર છે. તેથી પાણીના પરપોટાની માફક હાણુભંડુર એવા આ દેહમાં સેશમાત્ર પણ હું રતિ પામતો નથી.

[૪] હે માતપિતા! મારે પણ પરવશપણે એક સમયે આ નગર, વાડી, ઘર, પુત્ર, આ, બહેન, ભાઈ, માતા, પિતા, સ્વજન, કુટુંબી પરિવાર વગેરે તથા પરભવમાં અવસ્થા જનું પડશે, એટલું જ નહીં કિન્તુ આ દેહનો પણ ત્યાગ કરી જવું પડશે જે માણસ સાથે ભાતું લીધા સિવાય આમાંતરે જાય છે, તે કુધા તૃણથી પીડાઈને કુખી થાય છે. એ રીતે જે મનુષ્ય લર્મક્રિયા કરી સિવાય અર્થાત્પ્રપય રૂપી ભાતું સાથે લીધા

વિના પરભવમાં જાય છે, તે વ્યાધિ અને રોગથી પીડાઈને દુઃખી થાય છે. માટે આ જન્મમાં ધર્મ કરીને પુણ્ય રૂપી ભાતું સાથે લઈને પરભવમાં જવું સારું છે.

[૫] હે માતાપિતા! કોઈનું ઘર જળવા માંડ્યું હોય ત્યારે ઘરધણ્ણી પોતાની આજીવિકા અર્થે, જળતા ઘરમાંથી જેમ સારજૂત વસ્તુને બહાર કાઢે છે અને અસારજૂત વસ્તુને છોડી દે છે, તેમ જન્મ જરા અને મરણથી જળતા એવા આ સંસારમાં આપની અનુમતિ મેળવી, મારા આત્માને તારીશ અર્થાત્ સંયમ સ્વીકારી આત્માનું કલ્યાણ કરીશ, માટે કૃપા કરી મને પ્રવ્રજ્યાના પુનિત પંથે પ્રયાણ કરવાની અનુમતિ આપો !

૩ માતાપિતાની સનજવર

આ પ્રમાણે પુત્રનું વૈરાગ્યવાદી કથન સાંભળી માતાપિતા મોહવશાત્ પુત્રને સંસારમાં રાખવા ચારિત્રની દુષ્કરતા સમજાવતાં કહે છે—

[૧] હે પુત્ર ! તું દીક્ષા લેવાની વાત કરે છે, પણ સાધુધર્મ અતિ દુષ્કર છે. સાધુને તો સંયમેન ઉપકારક એવા અનેક મૂળ અને ઉત્તર ગુણ ધારણ કરવા પડે છે, અને વિશ્વના સકળ પ્રાણી પર સમભાવ રાખવો પડે છે, શત્રુ અને મિત્રને એક સરખા ગણવા પડે છે. અને જીવન પથ ત પ્રથમ પ્રાણાનિપાનવિરમણ મહાવ્રત પાળવું પડે છે, જે દુષ્કર છે.

[૨] હે પુત્ર ! સાધુપણામાં સદા અસત્યને તિલાંજલી દેવી પડશે, હિતકારક સત્ય વચન બોલવું પડશે, અને ક્રિયામાં સદા સાવધ રહેવું પડશે. તે પણ દુષ્કર છે.

[૩] હે પુત્ર ! દાંત ખોતરવા માટે સળી માત્ર જોઈતી હશે તો તે પણ માલિકની રજા સિવાય લેવાય નહિં, અનવદ્ય (એટલે દોષ વિનાના અર્થાત્ અચિત્ત તથા પ્રાસુક) તેમ જ એષણીય એવા આહાર પા ગૃહિણી કરવા પડશે. તે પણ કલિષ્ટ છે.

[૪] હે પુત્ર ! અશ્વલ્લયયની વિરતિ કરવી, જીવન પથ ત મહાદુષ્કર અશ્વલ્લયય મતને ધારણ કરવું અને કામભોગ સમ્યન્ધી સુખથી સદા નિવૃત્ત થવું એ અત્યંત દુષ્કર છે.

[૫] હે પુત્ર ! ધન, ધાન્ય, દ્રવ્ય અને ચતુષ્પદાદિ ગ્રેષ્ય પ્રકારના આરંભનો પરિત્યાગ અને નિર્મમત્વ પાળવું અતિ દુષ્કર છે.

[૬] હે પુત્ર ! ચારે પ્રકારના આહારના ત્યાગરૂપ રાત્રિભોજનનો ત્યાગ જિન્દગી પથ ત કરવો એ અતિ દુષ્કર છે.

[૭] હે પુત્ર ! જીખ, તૃપા, તાદ, તાપ, ડાંસ તથા મન્જરથી થતી વેદના સહન કરવી, આક્રોશ (એટલે દુવચન) સહવાં, દુઃખકારક ઉપાશ્રયમાં રહેવું, ડાબના સંચારામાં સૂવું અને મેક્ષનો પરિસહ સહન કરવો, આ બધું કલિષ્ટતમ છે.

[૮] હે પુત્ર ! કોઈ તાડના કરે, કોઈ તર્જના કરે, કોઈ ખંધન કરે તે તથા ગૃહસ્થને ઘેર ભિક્ષા માટે ફરવું વગેરે પરિસહ સહવા તે અત્યંત દુષ્કર છે.

[૯] હે પુત્ર ! તું શરીરે અતિ સુકુમાળ છો, તું સંયમ પથે જવા ઉદ્યમવંત થયો છે, પણ શ્રમણપણ્ય પાળવાને તું સમર્થ નહીં થાય.

[૧૦] હે પુત્ર ! જેમ ગંગાના પ્રવાહની સામે તરવું અથવા હાથ વડે સમુદ્ર તરવો દુષ્કર છે, તેમ ગુણોના મહાસાગર સામે સમુદ્ર તરવો અત્યંત દુષ્કર છે.

[૧૧] હે પુત્ર ! જેમ રેતીના કોળિયા ખાવા દુબ્ધર છે, તથા તરવારની ધાર પર ચાલવું - દુબ્ધર છે, તેમ ચારિત્ર તપ પાળવો પણ મહાદુબ્ધર છે.

[૧૨] હે પુત્ર ! જેમ મેરુ પર્વત ત્રાજવાથી તોળવો દુબ્ધર છે તેમ નિશ્ચય નિઃશંક એવું શ્રમણપણું પાળવું દુબ્ધર છે.

[૧૩] માટે હે પુત્ર ! પંચેન્દ્રિયનાં વિષય સુખને ભોગવ, પણ ભુક્તભોગી થઈને સુખેથી સંયમને સ્વીકારજો. હમણાં તો ભોગવિલાસ ભોગવવાનો સમય છે, ત્યાગ કરવાનો નથી.

૪ મૃગાપુત્રની મક્કમતા

માતાપિતાનું કથન સાંભળી મૃગાપુત્રે તેમને સમજાવતા કહ્યું.

[૧] હે માતાપિતા ! આપે જે સંયમની દુબ્ધરતા દેખાડી, તે એમ જ છે. પરંતુ જે વ્યક્તિ આ લોકમાં નિરપૂઠી અને તૃણા તથા મમતાથી રહિત થાય છે, અને જે સાચે સાચો વૈરાગી છે, તેને ચારિત્ર પાળવું લેશ પણ દુબ્ધર નથી. હું પણ નિરપૂઠી છું, સાચે સાચો વૈરાગ્યવાન છું, સંસારના કાર્મ પણ પદાર્થ પ્રત્યે હવે મને પ્રેમ નથી. વળી આ ચારિત્રનાં કષ્ટો કરતાં ભયંકર કષ્ટો આ જીવે નરકાદિકમાં અનંતી વાર ભોગવ્યાં છે

[૨] હે માતાપિતા ! આ મનુષ્યલોકમાંની ઉબળ વેદના કરતાં અનંતગુણી ઉબળ વેદના અશાના રૂપ નરકમાં આ જીવે ભોગી છે. નરકની કુંભીમાં પગ ઊંચા અને માથું નીચે એ રીતે જોધે મસ્તકે ગડી, અમિત્રી ધખધખતી લોહાની ક્દામ્મિ આ જીવ અનંતી વાર પકાયો છે. વળી દાવાનળ સળગવાથી જેમ મારવાડની ધૂળ ધખધખે, તેના કરતાં અનંતગુણી ધખ-ધખતી નરકની કલંખ વાળુકા નદીની રેતીમાં આ જીવ અનંતી વાર દાઝ્યો છે.

[૩] હે માતાપિતા ! પરમાધામીથી વૃક્ષની ડાળીએ પગ ઊંચા અને માથું નીચું એ રીતે જોધે મસ્તકે સખત બંધાયેલો, અને નીચે રહેલ કુંભીમાં લટકતો એવો આ જીવ ક્રવતથી લાકડું વહેરાય તેમ પૂર્વે અનંતી વાર વહેરાયો છે. ઘણા તીક્ષ્ણ એવા કાંટાથી બરેલા શીમળાના વૃક્ષે પરમાધામીએ બાંધીને આ જીવને ઘસ્યો છે.

[૪] હે માતાપિતા ! નરકમાં પાપકર્મોના ઉદયથી આ જીવ અળશીના પુષ્પો જેવી સ્થામવર્ણી તરવાર, ભાલા, ત્રિશૂળ અને અન્ય અનેક હથિયારો વડે છંદાયો, બેદાયો અને ચૂરેચૂરા થયો. વળી નરકમાં ડાંસના જેવી તીક્ષ્ણ અને લોહાના જેવી મજબૂત ચાંચ-વાળા ઢંક અને ગીધ પક્ષીઓએ બળાતકારે આ જીવનાં આંખો અને નાક અનંતી વાર ખેંચી કાઢ્યાં. આવી ઉગ્ર વેદનાથી અત્યંત વિલાપ કરતાં છૂટકારો થયો નહીં. નરકમાં બ્યારે તૃષા લાગતી ત્યારે વૈતરણી નદીમાં જઈ પાણી પીતાં સુરધારાથી (અલ્લાની ધારથી) આ જીવનું ગળું છેદાઈ ગયું. બ્યારે હું નરકમાં તાપથી અત્યંત તપ્યો, ત્યારે જાપા માટે અક્ષિપત્ર વૃક્ષના વનમાં ગયો, ત્યાં પણ તરવારની ધારા જેવાં પાંદડાંથી હું છેદાયો.

[૫] હે માતાપિતા ! નરકમાં પરવશ પડેલો એવો હું, મૃગની માદક છેતરાઈને બંધન અને ગૂંચવણુવાળાં જળવડે પાશમાં બંધાયો અને પરમાધામીએ મને ઘણી વાર બાબ્યો. વળી ક્રુદ્ધા અને દુરથી વડે સૂધાર જેમ વૃક્ષને કાપે છે તેમ નરકમાં હું કૂડાયો, છેદાયો. હુલાર જેમ લોહું ટીપે તેમ નરકમાં પરમાધામીએ વડે હું અનંતી વાર મરાયો, કૂટાયો, બેદાયો, તેમ જ ચૂરેચૂરા કરાયો. હે માતાપિતા ! આ રીતે નરકમાં અત્યંત કષ્ટકર અને અતિદુઃસ્વપ્ન એવી વેદનાઓ આ જીવે સહન કરી છે.

[૬] હે માતાપિતા ! સ્થાવર (પૃથ્વી, અપ્, તેડે, વાઙિ, અને વનસ્પતિકાય) અને ત્રસ (ખેત્રન્દ્રી, તેજન્દ્રી, ચક્રીન્દ્રી, અને પંચન્દ્રી) ના ભવમા ટાઢ, તાપ, બૂખ, અને તૃષાદિક અશાતા વેદનીય સહન કરી છે, આંખ માંચાન ઉઘાડીએ એટલી વાર પણ શાતા-વેદની એટલ સુખ ભોગવ્યુ નથી.

[૭] માટે હે માતાપિતા ! આવા આવા ઉત્કટ દુઃખા આગળ દીક્ષાનાં દુઃખા શા હિસાબમાં છે ? આત્મા ન્યાં પ્રવળ થયો કે તેને તો તે (સંયમના) દુઃખ સુખરૂપે ભાસે છે. અને ન્યાં સુધી સંયમના કષ્ટા નહીં સહીએ ત્યાં સુધી અન્નરામર પદ દૂર જ છે. તીર્થંકરા, ચક્રવર્તીઓ, મહર્ષીઓ અને મહાપુરુષોએ પણ જનાર સંયમનાં કષ્ટાં સહન કર્યાં ત્યારે જ ભવનો અંત કરી શક્યા અને પ્રાપ્તે પરમ પદને પામી શક્યા. માટે હું પુનઃ પુનઃ આપને નમ્રપણે કહું છું કે આપ આપના પુત્રનું કલ્યાણ ઇચ્છતા હો, આપના પુત્રને પરમ પદનો ભાગી બનાવવો હોય, આપના પુત્રના જન્મ જરા મરણાદિ બધનો દૂર કરાવવાં હોય, તો પ્રવળ્યાના પુનઃ પથે વિચરના સુખ પૂર્વક અનુમાત આરા આપશો.

પુત્રના આવા પેરાગ્યવાદી વચનોએ માતાપિતાના હૃદય પર સચાટ અસર કરી.

૫ માતાપિતાની દ્વંસ સમગ્રવટ

એટલે માતાપિતાએ મૃગાપુત્રને કહ્યું કે, મને તું સંયમના પુનઃ પથે પ્રયાણ કર, પણ તું સુકુમાર પ્રકૃતિના માનસ હો, અપવગન પાદનાના હો, બિરોધ રાજ-કુમારીનો ભરથાર હો, રાજ્યની ઝાઝા તાલકન ભોગવનાના હો, ભારીના સમ્રાટ હો, સુખ સાહબીયી પરિવરણો હો. મને અત્યાર તું નીલાગ્રી હોવાથી આ સમને તત્કાલેલી દઈ દે, પણ કદાચ દીક્ષામાં તું રોગધો ધેરાજ નર્દશ, તો તારી ત્યાં સારસભાળ કોણ કરશે ? ઔષધાદિ કોણ આપશે ? તારો ખખર કોણ લશે ? અહીં તો હજારા નાકરા-ચાકરા ખમા-ખમા કરે છે, વેલો હાજર ન હાજર છે. આપના તથાર છે. ત્યાં તો આમતું કંઈ પણ નથી. શરીરનો ભરોસા નથી કે કપાર નાગ્યા ધરાય. માટે હું પુનઃ દીક્ષામાં તો કદાચ ઔષધાદિ મળે તો પણ તેના હેપયાગ કરાતા નથી ત્યાં દીક્ષાના ભોગ કિવટ છે.

૬ મૃગપુત્રનો વિજય. સંયમના સ્વીકાર અને પાલન

માતાપિતાનું કથન સાંભળી મૃગાપુત્ર કહ્યું કે, હે માતાપિતા ! આપે જે કહ્યું તે સત્ય છે. પણ હું આપને પૂછું છું કે અરણ્યમાં રહેલા હરણિયા તથા અન્ય પક્ષિઓને જ્યારે રોગ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેમના રોગની ત્યાગત્સા કોણ કરે છે ? કયો વૈદ તેમની સારસંભાળ લે છે ? જેમ મન સ્નેહ્યાએ એકલો અરણ્યમાં જમણું કરે છે, તેમ હું પણ સત્તર પ્રકારનાં સયમ અને બાર પ્રકારનાં તપ વડે વીતરાગ પ્રજુએ પ્રરૂપેલા ધર્મનું પાલન કરીશ.

અને હે માતાપિતા ! સંયમના એ પુનિત પથે પ્રયાણ કરવામાં અને જીવન પર્યન્ત સંયમ પાળવામાં ઉભવવંત થયેલો એવો હું આધિ-આધિ-ઉપાધિને દૂર કરી, રાજ્યની ઝાઝા-સહિ-વૈભવાદિ અને ભોગવિદ્યાસેનો ત્યાગ કરી, મુનિપણું સ્વીકારી, મૃગ જેમ ઉંચી ઉંચી ફલાંગો મારે છે, તેમ હું પણ સાધુપણાની ઉચ્ચ શ્રેણીએ ચઢી ઉચ્ચ દશાને

સમભાવે સહી લઈશ પણ ઔષધાદિ લઈશ નહીં. વળી જેમ મૃગ વનમાં નવનવાં સ્થળે પરિભ્રમણ કરે છે, તેમ હું પણ મુનિઅવસ્થામાં અનિયતપણે ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે વિહાર કરીશ. શારીરિક રોગના અભાવે બેતાગીશ દોષે રહિત કાસુક આહારપાણીની ગવેવણામાં નવા નવા સ્થળે જઈ આહાર પાણી ગ્રહણ કરીશ, અને છેવટે નિરાહારી થઈ આત્માને ઉચ્ચતમ સંયમરસથી તરબોલ કરી, સકળ કર્મોના ક્ષય કરી, મુક્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત કરીશ.

બ્યારે માતાપિતાએ અતિમ દલીલ રજુ કરી ત્યારે પુત્રે ઉપરોક્ત કથનથી રહસ્ય ભરેલો પ્રત્યુત્તર આપી માતા-પિતાનાં મન દરી લીધાં, એટલું જ નહીં કિન્તુ સંયમના પુનિત પંથે પ્રયાણ કરવાની અનુમતિ પણ મેળવી લીધી. અને માતાપિતાને પણ પુત્રપ્રત્યે કહેવું પડ્યું. 'હે પુત્ર! જેમ તમને યુગ ઉવજે તેમ કરો, તેમાં અમારી અનુમતિ છે.'

એ રીતે મૃગાપુત્રે દીક્ષા માટે માતાપિતાની અનુમતિ લઈને સાંસારિક અનેક પ્રકારના મમત્વને, જેમ સર્પ કાંચળીનો ત્યાગ કરે તેમ, સર્વથા ત્યાગી દીધું.

વળી તે મૃગાપુત્ર, કોઈ ડાહ્યો પુરુષ લગણા ઉપર લાગેલી ધૂળને ખંખેરી નાખે તેમ, રાજવૈભવની સર્વ ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ, માતા પિતા પુત્ર સ્ત્રી મિત્ર વગેરે સ્વજન કુટુંબ પરિવારાદિ એ સર્વોના ત્યાગ કરી, સંસારની મોહબળને છોડી, ભોગવિલાસોને તિલાંજલી દઈ, કમંકટકને ચૂરવા, ભારાશી લાગે જવાયોનિના ફેરા મટાડવા, અને મુક્તિ-મંદિરમાં પ્રિગબ્ધમાન થવા, સંયમના પુનિત પંથે ચાલી નીકળ્યા.

આજથી મૃગાપુત્ર મુનિપણમાં સાધવાન રહી સંયમનું સમ્યક્ પ્રકારે પરિપાલન કરવા કટિબદ્ધ થયા, અને સિદ્ધતો જેમ સંયમનું પાલન કરવા ઉદ્યમવંત બન્યા. જે કંચન-પાણી કાપા રાજપોષાક અને અતંકાનેથી દીપની હતી તે કાપા અત્યારે મુનિવેષથી શોભી રહી છે. જે મરતક કાળા ભસ્મર સુવાળા વાળથી ગાભતું હતું અને મુકુટાદિકથી દીપતું હતું તે મરતમ અત્યારે મુંડ થઈને આરિસા સદૃશ ભાસી રહ્યું છે. જે હાથમાં તીક્ષ્ણ ખડ્ગાદિ બાહ્યતા હતાં તે હાથમાં અત્યારે રત્નેશ્વરજી અને મુહુર્તિ દીપી રહ્યા છે. જે પગ મખમલી માલીયા ઉપર પડતા તે પગ અત્યારે જમીન પર પગલાં પાડી રહ્યા છે. જે હૃતપક્ષંગ પર પોદતા હતા તે અત્યારે જમીન પર સંચારા પર સ્પર્શ રહ્યા છે. જે સોનાના થાળમાં રસવંતી ખત્રીસ પ્રકારની રસોઈ જમતા હતા તે અત્યારે કાષ્ઠ પાત્રમાં નીરસ આહારાદિ લઈ રહ્યા છે. જે રાજરમણીઓ સાથે ભોગવિલાસો ભોગવતા હતા તે અત્યારે પ્રતી ખત્રી વિરતી વનીતાની સાથે આનંદ કલ્લોલ કરી રહ્યા છે. જે રાજવૈભવનો ભાર વહન કરતા હતા તે અત્યારે સંયમનો ભાર રૂડી રીતે વહન કરી રહ્યા છે. આમ પાંચ મહાવત, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ધૃષ્ટિ અને બાહ્યાભ્યંતર તપ એ સર્વને વિષે મૃગાપુત્ર મુનિ વિશેષ ઉદ્યમવંત થયા. અનુક્રમે મૃગાપુત્ર મુનિ વલ્લ પાત્રાદિ પર મમત્વભાવ રહિત, અહંકાર રહિત, બાહ્યાભ્યંતર સંયોગ રહિત, ઋદ્ધિગારવ રસગારવ અને શાતાગારવ રહિત, તથા ત્રસ જીવ અને સ્થાવર જીવ પર રાગદ્વેષ રહિત થયા. એટલે સર્વ પર સમદષ્ટિ વાળા થયા. વળી તે લાભ અને અલાભમાં, સુખ અથવા દુઃખમાં, જીવવામાં અથવા મરવામાં, નિંદા અથવા પ્રશંસામાં, માન અથવા અપમાનમાં સમચિત્તવાળા થયા. વળી તે મુનિ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ ચાર કષાયથી; મન, વચન અને કાયાના દુષ્ટ આપારરૂપ ત્રણ દંડથી; માયા-શબ્દ, નિપાણશબ્દ અને મિથ્યાત્વશબ્દ એ ત્રણ શબ્દથી; આ લોકભય, પરલોકભય, આદાન-

ભય, અકસ્માતભય, મરણભય, અપયશભય અને આજીવિકાભય એ સાત ભયથી; હાસ્યથી, શોકથી, નિયાણાથી, અને રાગદ્વેષરૂપ બંધનથી રહિત થયા, અને સર્વગુણથી સિદ્ધાંતમાં શુભ પ્ધાન યોગથી ઉપયોગવંત થયા.

૭ માસસંલેખણા અને મોક્ષગમન—

એ રીતે મૃગાપુત્ર મુનિરાજ મતિ-શ્રુતજ્ઞાનાદિક વડે, યથાખ્યાતચારિત્ર વડે, શુદ્ધ શ્રદ્ધારૂપ દર્શન વડે, બાર પ્રકારનાં બાહ્યાભ્યંતર તપ વડે, પંચમહાવ્રતની પચીસ ભાવના વડે અથવા અનિત્યાદિક બાર ભાવના વડે, પોતાના આત્માને સમ્યગ્ રીતે ભાવતા અનેક વર્ષો પર્્યંત સામાન્ય પર્યાય પાળી, પ્રાંતે એક માસની સંલેખણા કરી, સકલ કર્મનો ક્ષય કરી, ભવ જમણુ દૂર કરી, ચાર ગતિનું ગમનાગમન નિવારી, મોક્ષ નગરમાં સિધાવ્યા.

ઉપસંહાર

હે મહાનુભાવ વાચકો ! મૃગાપુત્ર ઋષિવરનું આવું વૈરાગ્યવાહી જીવન વાંચી, સાંભળી, હૃદયમાં ઉતારી જેમ મૃગાપુત્ર સાંસારિક ભોગવિલાસોથી નિવૃત્ત થયા તેમ તમે પણ નિવૃત્ત થાઓ ! મહાપ્રભાવક મહાયશસ્ત્રી એવા મૃગાપુત્રનો માતાપિતા પ્રત્યે સંસારની અસારતા સૂચવતો સચોટ સદુપદેશ, તેમનું તપથી પ્રધાન એવું ઉત્તમ ચરિત્ર સાંભળી સુખની પ્રાપ્તિના કારણરૂપ તથા મોક્ષના શુભને લાવનારી એટલે અનંતજ્ઞાન અનંતદર્શન અનંત-ચારિત્ર અને અનંતવીર્ય વગેરે શુભોને પ્રાપ્ત કરાવનારી એવી ધર્મરથની ધૂંસરીને ધારણ કરો !

જેમનું આદર્શભય જીવન અનેક જીવોને ઉપકારક થઈ પડે તેવું છે, એવા મૃગાપુત્ર મુનિપુંગવને અમારા કોટી કોટી વદન હો !

ચ્છઅને ત્થ ની ભૂલવાણી થયેલ એક કલ્પિત નિર્ણયની સમીક્ષા

[ભ. મહાવીરસ્વામીએ વિવાહ કર્યો હતો; ભ. મલ્લિનાથ સ્તોત્રીય કરે હતા.]

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી (ત્રિપુટી)

[ક્રમાંક ૧૨૮-૧૨૯ના પૃ. ૨૩૫થી ચાલુ : આ અંકે પૂર્ણ]

૩—કુમાર શબ્દના અર્થો

એ નક્કર વાત છે કે રાજઓના સભ્યમાં વપરાયેલો “કુમાર” શબ્દ ‘રાજકુમાર’નો જ સૂચક છે. છતાંય શ્વેન જનાચાર્યો, દિગમ્બર જનાચાર્યો અને શબ્દસાક્ષરો કુમારનો શુ અર્થ ખતાવે છે તેને પણ સાથોસાથ જોઈ જઈએ.

૧—શબ્દ કોષોમાં “કુમાર”ના અર્થો નીચે મુજબ મળે છે.

(૧) યુવરાજઃ કુમારો મર્તૃદારકઃ । (અભિધાનચિંતામણિ કાં-૨-શ્લોા ૨૪૬)

(૨) યુવરાજસ્તુ કુમારો મર્તૃદારકઃ । (અમરકોષ વ૦ ૭, શ્લોા ૧૨)

(૩) કુમારવાસે—કુમારાણામરાજમાત્રેન વાસે । (અભિધાન રાજેન્દ્ર પૃ. ૫૮૮)

(૪) કુમારી । વનરપતિ વિશેષ, કુંઆરપાડું

(૫) દિક્કુમારી—દિશાઓમાં રહેનારી દેવીઓ.

(૬) કોમાર તનુ તિગિચ્છા, રસાયણં વિસમ્પદસ્વાર તંતં ચ ।

સાલંકિયં ચ સછે, તિગંછદોસે તુ અટ્ટવિહો ॥૩૩॥

(મૂલાચાર પરિ. ૬, દિ. આ. વસુનન્દી શ્રમણકૃત ટીકા)

(૭) ૧. પાંચ વર્ષકી અવસ્થાકા બાલક, ૨. પુત્ર—વેટા, ૩. યુવરાજ, ૪. કાર્તિકેય, ૫. સિન્ધુનદ, ૬. તોતા, સુગ્ગા, ૭. સ્વરાસોના, ૮. સનક સનન્દન સનત્તુ ઓર સુજાત વ્યાદિ કઈ ઋષિ, જો સદા બાલક તરી રહેતે હૈ, ૯. યુવાવસ્થા યા ઉસસે પહિલેકી અવસ્થાવાલા પુરુષ, ૧૦. એક પ્રહ, જિસના અસર બાલકો પર હોતા હૈ ।

સંક્ષિપ્ત હિંદી શબ્દસાગર પૃ. ૨૪૪.

(૮) વહાં આજ મી ‘કુમાર’ ઉમ વ્યક્તિકી સંજ્ઞા હૈ, જિસકે પિતા યા બડે માઈ જીવિત હૈ । ઉનકી મૌજૂદગીમેં, વહુ ચાહે નિનમૌસાઠ વર્ષકા બૂટા હી ક્યો ન બન જાવે ઓર ઉસકે પાંચ સાત સંતાન મી હાં જાવે ફિર મી વહુ ‘કુમાર’ હો કહલાતા રહેગા, રાજ-પુતાને કે સારે ક્ષત્રિયવંશ ઓર વૈશ્યોકે સમ્પૂર્ણ કુલ, હમ બાતકી રાજધોષણા કર રહે હૈં, ઓર ‘કુમાર’ શબ્દ તો ઘરકે બડે બૂટે પુરુષોંકી જીવિત અવસ્થામેં સંતાન શબ્દકે અર્થકા વાચક હૈ । ‘ત્રિવાહિત’ ઓર ‘અત્રિવાહિત’ આદિ અર્થોસે હસકા સમ્બન્ધ હી કયા ? મારતકે સમી : ક્ષત્રિય નેરશોં તથા શેઠ શાહુકારોંકે ઘરમેં, ઘરમેં બાપ યા બડે માઈઓકી મૌજૂદગીમેં છોટે પુત્રોંકો આજ ‘કુમાર માહબ’ ‘કુંવરમાહબ’ યા ‘કંવરમાહબ’ કહકર પુકારતે હૈં ।

—કલ્પિત કથા સમીક્ષા-પ્રત્યુત્તર, પૃ. ૧૦૬.

(૯) મારનાડ અને રજપૂતાનામાં આજે પણ જમાઈને માટે મોટે ભાગે ‘કંવર સાહેબ’ શબ્દ જ વપરાય છે.

આ પ્રમાણે કુમાર શબ્દના અનેક અર્થો થાય છે. દરેક રચાને રાજકુમાર યુવરાજ અર્થમાં પણ તેના ખાસ પ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

૨—શ્વેતાશ્વર માન્ય જૈન આગમોમાં કુમાર શબ્દ યુવરાજ અર્થમાં વપરાયો છે, જે વસ્તુ આપણે આ. નિ. ગા. ૨૨૧, ૨૨૨ અને તેની ટીકામાં ઉપર દર્શાવી ગયા છીએ. આ. નિ. ગા. ૨૨૬માં પણ પાંચ તીર્થંકરોને પદ્મમવળ પવ્વહયા નાની વયમાં દીક્ષા લેનાર તરીકે બતાવ્યા છે. આ શબ્દ પ્રયોગ પણ ‘કુમાર શબ્દ’ના પ્રતિધ્વનિ રૂપે જ છે.

૩—દ્વિગમ્બર શાઓમાં પણ ‘કુમાર’ના અર્થ રાજકુમાર કર્યો છે, એટલું જ નહીં એ પાંચે તીર્થંકરોને કુમારનો પ્રયોગ આપી, રાજકુમાર તરીકે જ જાહેર કર્યો છે. જેમકે:—

વાસુપૂજ્યસ્તથામહિર્નેમિઃ પાર્શ્વેથ સન્મતિઃ ।

કુમારાઃ પંચ નિષ્ક્રાન્તાઃ પૃથિવીપતયઃ પરે ॥૧॥

માને—વાસુપૂજ્ય મલ્હિનાથ નેમનાથ પાર્શ્વનાથ ઓર મહાવીરસ્વામી ચે પાંચ તીર્થંકર રાજા બને વિના હી મુનિ બને, ઓર શેષ ડનીસ તીર્થંકર પૃથ્વીપતિ માને રાજા બનફર બાદમેં મુનિ બને ।

પં ૦ ચંપાલાલજી કૃત ચર્યાસાગર. ચર્યા ૯૩, પૃ ૦૬૨.

(૨) તિહુઅળપહાળસામિં, કુમારકાલે વિ તવિયતવચરણં ।

વસુપુજ્જસુયં મલ્હિ, ચરમતિચંર સંયુવે ણિચ્ચં ॥

—સ્વામી કાર્તિકેયાનુગ્રેક્ષા તથા ચર્યા-૯૩

(૩) મુક્ત્વા કુમારકાલે, ત્રિશદર્પણ્યનન્તગુણરાશિઃ ।

અમરોપનીતભોગાન્, સહસાભિનિબોધિતોડ્યેદુઃ ॥૭॥

અર્થ—અનન્ત ગુણોંકી રાશિ એસે ડન ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીને કુમારકાલ કે તીસ વર્ષ તક દેવોંકે દ્વારા પ્રાપ્ત હુણ ગંધ પુષ્પમાલા વસ્ત્રાભૂષણ આદિ ભોગોપભોગકા ઉપભોગ ક્રિયા । તિસ વર્ષકે અનન્તર હી કિસી ણક દિન વે વિરક્ત હુણ, ડસી સમય લોકાતિક દેવોંને આકર ડનકી પ્રશંસા ઓર સ્તુતિ કા ।

(આં પૂજ્યપાદકૃત નિર્વાણુખક્તિ, શ્લો ૭; દિં ૬૨બકત્યાદિસંમ્મદ પૃ. ૧૨૩)

સાહ વાત છે કે દિગમ્બર શાસ્ત્રો પણ ભગવાન વાસુપૂજ્ય સ્વામી વગેરે પાંચ તીર્થંકરોને કુમાર શબ્દથી અભિયાચારી નહીં હિન્તુ રાજકુમાર થાને યુવરાજ તરીકે જ ઓળખાવે છે, છતાંય તે પાંચે તીર્થંકરોને માત્ર ‘કુમાર’ શબ્દના આધારે અભિયાચારી માની લેવાય, એ કેટલી અજાનના છે ? અસ્તુ

૪—ભ. મહાવીરસ્વામી વગેરેના વિવાહ.

તીર્થંકરો પરણે કે ન પરણે એ બાબત અંગે શ્વેતામ્બર દિગંબરોમાં કંઈ મતભેદ નથી. પરન્તુ અમુક તીર્થંકરો અને પરિપત્રના ઉદ્દેશ મુજબ તો ખાસ કરીને મહાવીર-સ્વામીએ વિવાહ કર્યો હતો કે નહીં, એ વાતનો મતભેદ છે. તો તે પણ તપાસી લઈએ.

જે યુગમાં સામાન્ય માબાપો પણ પોતાના બાળકને નાની ઉંમરમાં પરણાવી દેતા હોય તે યુગમાં રાજ-રાણી પોતાના રાજકુમારને ત્રીશ ત્રીશ કે તેથી વધુ વર્ષો સુધી વગર પરણે રહેવા દે આ વાત જ ગળે બીતરે તેવી નથી એટલે સ્થાપિતા, કુટુંબ, મિત્રો અને પ્રજા તો તેમને પરણાવવાને તૈયાર જ હોય. છતાંય જો રાજકુમાર પરણવા ન ઇચ્છે તો તેણે ધણી યુક્તિઓ અને બળો અજમાવીને રસ્તો કાઢવો પડે છે. વર્તમાનકાળના ચોવીશ તીર્થંકરોમાં જે તીર્થંકરોએ આવા ઉપાયો ચોળ પોતાના વિવાહની સખ્ત મના કરી છે; જે વસ્તુ તીર્થંકરોના ચરિત્ર ગ્રંથોમાં સુદર રીતે વર્ણવેલ મળે છે. તે સિવાયના બાવીશ તીર્થંકરો માટે આવી કંઈ ઘટના બન્યાનું વર્ણન મળતું નથી એટલે તે બાવીશ તીર્થંકરો રાજ હો કે રાજકુમાર હો પણ તેઓ અવિવાહિત રહ્યા હોય અને તેઓનાં માતાપિતા વગેરેએ તેમ ચલાવી લીધું હોય એ વસ્તુ જ માનવા જેવી નથી.

વળી તીર્થંકર વિવાહિત પણ હોય અને અવિવાહિત પણ હોય એ બાબતમાં શ્વેતામ્બર

આવાં આવાં કારણોથી દિગમ્બરો ભગવાન મહાવીરસ્વામીના વિવાહની મના કરે છે. ડો. પિટર્સન સાહેબ તો બ. મહાવીરસ્વામીના વિવાહના વિષયમાં પુરાવા સાથે બહેર કરે છે કે-દિગમ્બરીય પુરાણમાં પણ બ. મહાવીરસ્વામીનો વિવાહ જણાવેલ છે. (એથો રીપોર્ટ પૃ. ૧૬૮, હરિવંશપુરાણ વગેરે.)

ઉક્ત પરિપત્રમાં દિગમ્બરોના મતે બ. મહાવીરસ્વામી બ્રહ્મચારી હોવાનું જણાવ્યું છે તે સાચું હોય કે જૂઠું હોય, પરંતુ સાથેસાથ આવસ્યક નિયુક્તિના આધારે બ. મહાવીરસ્વામીને બ્રહ્મચારી ઠરાવવા લખ્યું છે, તે તો તદ્દન પાયા વિનાની જ કલ્પના છે, જે વસ્તુ આપણે પહેલાં મુદ્દામાં ખતાવી ગયા છીએ.

૫-ભ. મલ્લિનાથ તીર્થંકરી હતા.

તે પરિપત્રમાં બ. મલ્લિનાથજી પુરુષ હોવાનું સિદ્ધ કરવા કોશિશ કરી છે. એટલે આ પાંચમા મુદ્દાનો પણ ઉકેલ કરી લઈએ.

જૈન સાહિત્ય જ્ઞાતિ પુરુષની સમકક્ષામાં સ્થાપે છે; સ્ત્રી જાતિને જિનપૂજા, જિનદીક્ષા અને મોક્ષની અધિકારિણી માને છે; અને આશ્ચર્ય ઘટનારૂપે જ્ઞાતિ તીર્થંકર પદની અધિકારીણી પણ માને છે. ૧૬મા તીર્થંકર “શ્રી મલ્લિનાથ” તે સ્ત્રી તીર્થંકર છે, એમ શ્વેતામ્બર સાહિત્ય સપ્રમાણ માને છે. દિગમ્બરો નગ્નતાના એકાન્ત આગ્રહને કારણે વસ્ત્રપાત્ર ધારીને મુક્તિના અનધિકારી માને છે. અને સ્ત્રીજાતિને તો, તે સવથા નગ્ન રહી શકે તેમ જ નથી એટલે તીર્થંકરની પુત્રીપણે જન્મ, જિનપૂજા, ક્ષાપિક સમ્યક્ત્વ, જિનદીક્ષા અને મુક્તિની સર્વથા અનધિકારિણી માને છે.

એ બૂલવું ન જોઈએ કે દિગમ્બર વિદ્વાનો મનસ્વીપણે જ ઉપર મુજબ માને છે. બાકી દિગમ્બર શાસ્ત્રો તો સ્ત્રીજાતિને ક્ષાપિક સમ્યક્ત્વ, જિનપૂજા, જિનદીક્ષા અને મુક્તિની બેરખર અધિકારિણી માને છે દિગમ્બર ઐશ્વર્યના શોડાંએક પ્રમાણે પાંચઠોની જણ માટે ત્રીય ટાંકું છું.—

વરાંગચરિત્ર સર્ગ ૧૫, ૨૦, કથાકોશ-ગૌતમચરિત્ર અધિકાર ૩. વગેરેમાં સ્ત્રીઓએ કરેલ જિનનંદ્રપૂજા, અભિષેક આદિનું વર્ણન છે.

વરાંગચરિત્ર સર્ગ ૩૦; આદિપુરાણ પર્વ ૨૪, ૪૭; ઉત્તરપુરાણ પર્વ ૬૮, ૭૧, ૭૪, ૭૬; હરિવંશપુરાણ પવ ૫૬, ૬૩, ૬૪, ૧૨, ૧૦ છત્યાદિ; સ્ત્રીમુક્તિ પ્રકરણ શ્લોક ૨૮ થી ૪૬; સમાધિ શતક; ગોમ્મટસાર કર્મકાંડ બા. ૩૦૦, ૩૦૧, ૩૫૪, ૩૮૮, જીવાકાંડ ગા. ૭૧૪, ૭૨૩; સાગારધર્મામૃત અ. ૮ શ્લોક ૩૬; મૂલાચાર અ. ૪; નીતિસાર; છેદપીઠ; પદ્મપંડાગમ ક્ષત્રવાટીકા મૂત્ર-૪૯, ૧૨૬, ૧૩૪, ૧૪૪ થી ૧૪૮, ૧૫૬ થી ૧૬૧ વગેરેમાં સ્ત્રીઓની જિનદીક્ષા અને સ્ત્રીમુક્તિનાં ૨૫૪ વિધાનો છે.

પદ્મપંડાગમમાં તો એક સમયે કેટલી સ્ત્રી ક્ષપક અને—મુક્તિ જાય, છત્યાદિ સંખ્યાનો પણ નિર્દેશ છે.

દિગમ્બર સિદ્ધાંતોના આટલા આટલા પુરાવાઓ છતાં જે દિગમ્બર સમાજ સ્ત્રીઓને જિનપૂજા, જિનદીક્ષા કે મુક્તિની અધિકારિણી જ ન માને તે દિગમ્બર સમાજ સ્ત્રીતીર્થંકર કે મલ્લિનાથ તીર્થંકરી હોવાનું તો શામે જ શાનો ?

મલ્લિનાથ સ્ત્રી તીર્થ કર છે. છતાં તેઓને સ્ત્રી અને પુરુષ જન્મે રીતે સંબોધવામાં આવે છે. સમજી શકાય તેવી વાત છે કે-તેનીશ તીર્થ કરે પુરુષ છે અને માન ભ મલ્લિનાથ એક જ સ્ત્રી છે. તો સામાન્ય વર્ણનની સરળતાને ખાતર તેમને પુરુષરૂપે સંબોધે તો તે કંઈ મેરવાળખી નથી. વ્યાકરણ અને વ્યવહાર જાતિભેદના વિચિત્ર પ્રયોગોને પણ ટેકા આપે છે: જોમકે—

લિંગવ્યભિચરસ્તાવદુષ્યતે । જાતિગે પુલિંગામિધાનં તારકા સ્વાતિરિતિ ।

‘સ્વાતિતારા’ યહાં જાલિંગાકા પુલિંગમે પ્રયોગ ક્રિયા ગયા હૈ ॥

દિગમ્બરીય પદ્મખંડાગમ, ધવલશાસ્ત્ર, પૃષ્ઠ ૬૪.

કલત્રં મૃદ્ધિણી મૃદં (શબ્દકોશ)

શુભ : પુણ્યસ્ય, અશુભ : પાપસ્ય । શરૂના ગુણસ્થાનોમાં અશુભ યોગના સમયે બધી પુણ્ય-પાપ પ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે. તેમજ છટ્ટા આદિ ગુણસ્થાનોમાં શુભ યોગના સમયે પણ બધી પુણ્ય-પાપ પ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે. છતાં અનુભાગબંધની અપેક્ષાએ પ્રાધાન્યને વ્યવશેષા મત્રન્તિ એ ન્યાયે આ સૂત્રની અર્થ-વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે.

—તત્પ્રાર્થસૂત્ર, અધ્યાય ૬.

સ્ત્રીસભા જેમાં પુરુષોની હાજરી હોય છે. છતાંય સ્ત્રીપ્રધાન સભા તે સ્ત્રીસભા.

પયાંગુલી : ઝગૂદો તે નર જાતિ છે છતાંય આંગણોએ જ હોવાથી આ શબ્દ-પ્રયોગ પણ વાળખી મનાય છે.

આ તો ભાષાશાસ્ત્ર અને વ્યવહારની વાત થઈ. ધર્મશાસ્ત્ર પણ નૈમમ નયથી લોકવ્યવહારને જ અનુસરે છે.

ખરી રીતે તો તીર્થ કર ભગવાનને ત્રણ વૈદમાંથી કોઈ વેદ જ હોતો નથી.

દિગમ્બર આવાય કુંદકુંદના બોધપ્રાભૃતની ગા. ૩૩ના વૈષ્ણ પદની ટીકામાં દિ. આ. શ્રુતસાગરજી સાદ જણાવે છે કે—

વેદ—જાંબુંનપુંસકવેદત્રયમધ્યેઽર્હતઃ કોપિ વેદો નાસ્તિ (પૃ. ૧૦૧)

કેવી સાદી અને સીધી વાત છે ? જો કે જૂન સજ્ઞાથી તેઓ પુરુષ, સ્ત્રી કે નપુંસક હોય, પણ હવે તો તેઓ અવેદિ જ છે આ સ્થિતિમાં અવેદા હોવાના કારણે ભ. મલ્લિનાથને પુરુષરૂપે પણ સંબોધવામાં આવે તો તે ખોટું નથી જ.

અવેદી દશા પ્રાપ્ત થતાં એકલો શુદ્ધ આત્મા જ રહે છે અને આત્મા કે જીવની નરજાતિ છે તો પછી જૈનાચાર્યો ભ. મલ્લિનાથને માટે—**કર્મદુન્મૂલને હસ્તિપદ્મં મલ્લિ** જેવા પુરુષપ્રયોગો વાપરે તો તે જૂલ્ નથી જ. અસ્તુ. શ્વેતાશ્વરે માને છે કે ભ. મલ્લિનાથ સ્ત્રી તીર્થ કર છે. હવે આપણે પરિપત્ર તરફ નજર દોડાવીએ.

પરિપત્રમાં ભ. મલ્લિનાથને પુરુષ હોવાનાં બે કારણો કલ્પ્યાં છે:

(૧) ભગવાન મલ્લિનાથ પુરુષ છે, તબ હી उनका नाम पुलिङ्गरूप 'मल्लि' लिखा है,

(૨) यदि मल्लिनाथ स्त्री होते तो उन्हें 'पाणिप्रहणरहित' लिखा होता ।

આ બન્ને પૈકીનું પહેલું કારણ આ. નિ. ગા. ૨૨૧-૨૨૨માં બંધ બેસે તેવું નથી, કમ કે તેમાં વપરાયેલ વચ્નપ્રયોગો પરથી ખાસ જિંગમે પાડી શકાય તેમ નથી.

છતાં આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ તેમ જાન મહિનાનાથ માટે પુરુષલિંગનો પ્રયોગ કરવામાં આવે તો તે પણ સામેક્ષ હોઈને વાળખી છે.

પરિપત્રમાં ખતાવેલ બીજું કારણ તો અસત્યમૂલક છે જ. આપણે પહેલાં મુદ્દામાં જ જણાવી ચલા છીએ કે આ. નિ. ની ઉક્ત ગાથાઓમાં નથી સ્ત્રીપાણિગ્રહણની વાત કે નથી પુરુષપાણિગ્રહણની વાત. પછી આવી કલ્પનાઓનો અર્થ જ શો છે ? તે ગાથાઓમાં પાંચ તીર્થંકરોને માત્ર રાજ્યની ઇચ્છા રહિત ખતાવ્યા છે, રાજ્ય અને સ્ત્રી રહિત ખતાવ્યા નથી. એટલે પરિપત્રનું બીજું કારણ તો જમમૂલક છે, અસત્ય છે.

એટલે આવશ્યક નિયુક્તિ ગાથા રચના નયદ્વિચ્છેદ પદના આધારે જાન મહિનાનાથને પુરુષ હરાવવા મથવું એ સાવ ચોથી કલ્પના જ છે વાસ્તવમાં જગવાન મહિનાનાથ તે સ્ત્રી તીર્થંકર છે, અને તે પણ એક આશ્ચર્યકારી ઘટના રૂપે જ બન્યું છે.

મને વિશ્વાસ છે કે દિગમ્બર વિદ્વાંના પોતાના શાસ્ત્રોને અનુસાર યદિ ત્રીમુક્તિ માનવને ઉદ્ધારે બનશે તો તેઓ સ્ત્રી તીર્થંકરી માનવાની એકાંત મનાઈ નહીં જ કરે.

૬-પરિપત્ર દાતાની મનોભાવના

શ્રીમાન્ લોકાશાહે વિ. સ. ૧૫૨૮માં લોકામન સ્થાપ્યા નેમાયી સ્થાનક માગ પ્રવર્ત્યો. આ સંપ્રદાયમાં શરૂથી ન્યાયાર સુધી સંસ્કૃત ખાતાને સ્થાન મળ્યું નથી--વ્યાકરણને આવકાર મળ્યો નથી. અજમેરમાં સ્થાનકમાગી મુનિસમ્મેલન મળ્યું ત્યાર પછી તેના સાધુઓએ સંસ્કૃત પ્રાકૃત તરફ ધ્યાન આપ્યું અને બ્રાહ્મણ પંડિતો મારફત સમુદ્ધાન જેવાં કલ્પિત સૂત્રો અને સૂત્રોપર કાંત્પત ટીકાઓ 'ખનાવવાનું' આરંભી દીધું છે તાજ જ વાત છે કે સ્થાનકમાગી સાધુ ધાર્મિકાલય કે જેઓ પહેલાં કરાંચી તરફ હતા અને હાલ પ્રાયઃ કાઠિયાવાડમાં વિચરે છે તેમણે સાથે જ પંડિતો રાખ્યા છે અને ઝડપથી નવી નવી ટીકાઓ તૈયાર કરાવી રહ્યા છે એટલે તે સમાજમાં સંસ્કૃત માટે મોટે ભાગે આવી દશા પ્રવર્તે છે.

શ્રી કાનજી સ્વામી તે સંપ્રદાયના સાધુ છે. તેઓ કદાચ સંસ્કૃત પાકૃતના વિદ્વાન તો હશે. એમાં શંકા કરવાનું કંઈ કારણ નથી. કેમ કે તેઓ તે સંપ્રદાયમાં કાઠિયાવાડના કોહીનૂર તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા. હવે માન પ્રભ એ છે કે તેઓએ શું આવશ્યક નિયુક્તિ ગાથા રચે, રચે વગેરેના ઉપર દર્શાવેલ સંસ્કૃત ટીકાપાઠો જોયા નહીં હોય ?

તે વિષયના પૂરા પાઠો જોયા વિના આવા પરિપત્રો દેશાવવા એ તો કોઈ પણ સંજ્ઞાને શોભે તેવી વસ્તુ નથી. અને તે તે વિધાના સાચા પાઠો જણ્યા પછી આવા જૂઠા પરિપત્રો દેશાવવા એ તો દુર્જનને પણ શોભે તેવી વસ્તુ નથી.

તો પછી સોનગઢઆશ્રમના સંચાલકો આવા છૂપા પરિપત્રો કેમ આપે છે ?

ખૂબી તો એ છે કે આવો જૂઠો પ્રચાર પોતાના નામે નહીં કિન્તુ પં. અન્નિતકુમાર વગેરેના નામે જ કરવામાં આવે છે. આનું કારણ શું ? એનો કોઈ ખુલાસો કરશે ખરા કે ?

આવા આવા પરિપત્રોના પ્રચારમાં તેમની મનોભાવના શી છે ? તે તો તેઓ જ જાણે, અથવા જાની જાણે. પરંતુ આપણને તો એ એક વાત જાણવાની જરૂર મળે છે કે તેઓ પોતાના પિયારોના દેશાધા માટે આવા આવા ઉપાયો શોખે છે.

આ સમ્પૂર્ણ લેખનું પરિશીલન કર્યા પછી વાચકો સમજી શક્યા હશે કે પરિપત્રનાં બહાર કરેલ ટિપ્પણ્ય તે માત્ર ટિપ્પણ્ય જ છે, તે મૂળ, નિયુક્તિ કે ટીકાની વસ્તુ નથી. અને તે ટિપ્પણ્ય પણ પાઠને સંગત પણ નથી. એટલે કોરી બમણા રૂપે જ છે.

દિગમ્બર વિદ્વાનો આવશ્યક નિયુક્તિને આગળ ધરી પાંચ તીર્થ કરોને બહાર્યારી અને બ. મસ્તિનાથને પુરુષ હોવાનું ફેલાવે છે તે તદ્દન જૂઠું પ્રચાર છે. તે માટે અવીચીન દિગમ્બર પંડિતોની જે માન્યતા છે તે પણ પાયા વિનાની છે. ન માલુમ આવા આશ્રમના સંચાલકો કયા હિસાબે એવી થોથી વાતોની ત્વકીલાત કરવા નીકળી પડ્યા હશે? આમ કરીને તો તેઓએ પોતાની પંડિતાઈનું પ્રદર્શન જ કરાવ્યું છે.

ઉપસંહાર

અંતે પરિપત્રના પ્રચારકોને હું હિતભાવે જણાવું છું કે તેઓએ પોતાના પ્રચાર માટે ચોક્કસ આ ઉપાયો પ્રશસ્ય કોટિના નથી. તેઓ આવી અસત્ય વાતો પર હમારત ન ચણે અને વાસ્તવિક રીતે સત્યના પક્ષપાતી બની રહે, એ જ તેઓના માટે હિતાવક છે.

વાચકોને પણ ભારી સૂચના છે કે આવી વાડાખંધીઓ સંહારક તત્ત્વોથી જ આત-પ્રાત હોય છે. તેઓ સુધારાના નામે દેશ અને ધર્મને છિન્નભિન્ન કરી નાખે છે. માટે સમજી મનુષ્યોએ આવી વાડા વાડીથી સદંતર અલગ જ રહેવું જોઈએ. નવા નવા સંપ્રદાયના નિયામકો કેવા કેવા પાસાઓ ફેંકે છે, તે સમજી લેવું જોઈએ. જેમને ભુદ્ધિ, વિચારશક્તિ, વિવેકદષ્ટિ અને સ્વહિતકામના છે તેમણે આવાઓથી સાવચેત રહેવું જોઈએ. ઇતિશમ્

નિર્ભાન્ત તત્ત્વાલોક

[દાન-શીલ-તપ-ભાવનાદિય મિત્રવિશિષ્ટવ્યાખ્યાનરૂપો નિબંધ:]

પ્રણેતા-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રંવહ્લખવિજયજા

[કમાન્-૧૨૬ સે ગુરુ ગતાંક સે ક્રમશઃ સ્વ અંકર્મે સમ્પૂર્ણ]

મનુષ્ય જીવનકા માર રૂપ યહ ધર્મ સમ્યગ્ જ્ઞાન સમ્યગ્દર્શન ઔર સમ્યક્ચારિત્ર સ્વરૂપ થા શ્રુત ઔર ચારિત્રરૂપ હૈ, સ્વેલે બાતકો હમ પહેલે કહ ચુકે હૈં. ધર્મકા ક્ષેત્ર અતિ વિસ્તૃત હૈ ધર્મકો જિતની મી પ્રશંસા કો જાય થોડી હૈ, ધર્મકે મહત્વકા પૂરી તરહ વર્ણન કરનેવાલે તો કેવલ સર્વજ્ઞ મગવાન હી હૈ. ફિર મી મૈને અપની અન્ય બુદ્ધિકે અનુસાર ધર્મકા જો લક્ષણપૂર્વક વર્ણન ક્રિયા હૈ વહ પૂરે ધર્મકે મહત્વકે વર્ણનકે સામને નગણ્ય હૈ, બહુત કમ હૈ. ધર્મકે વિશેષ મહત્વકો નહીં સમજતે હુ, કિતને લોગોને ધર્મકો ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા કી હૈ ઔર ધર્મવિરુદ્ધ માપણ ક્રિયે હૈ, જૈસે-તેરહપન્થ મત કે આધપ્રવર્તક જ્ઞાનમિત્ર મિત્રસ્વામીજીને અપની 'અનુક્રમ્પા ઢાલ' નામ કી પુસ્તકર્મે લિખા હૈ કિ—

‘કોઈ માન પિતારી સેવા કરે દિનરાત, વલે મનમાના મોજન ત્યાંને સ્વાય. બલે કાંવડ કાંવડે લિયા ફિરે ત્યારી, વલે બેઠું ટંકોરા સ્નાન કરાવે તારી. ઓ ઉપકાર સંસાર તળા છે, સંસાર તળો ઉપકાર કરે છે. તિળેરે નિશ્ચય સંસાર વલે સે જાણ ’ ॥

[ઢાલ ૧૧ પૃ. ૫૨]

अर्थात् कोई दिनरात मातापिताकी सेवा करे, उन्हें मन मानो वस्तु खिलवे, कावडमें बिठाकर उनकी कन्धे पर लिये फिरे, दोनों समय उन्हें स्नान करावे तो ये सब संसार बढानेवाले उपकार हैं अर्थात् मातापिता गुरुजन आदिकी सेवा करना पाप है, यह है जंगमयुगप्रधान कहे जानेवाले भट्टनायक तेरह पंथमतके जन्मदाताका सैद्धान्तिक विचार, मगर मेरे ख्यालसे इनकी ये उक्तियां मिथ्यात्वसूचक और दुर्बोधतापूर्ण है, क्योंकि विद्वेषके सभी सम्यक्समाज इसी बातको स्वीकार करती है और मुझे भी प्रसंगवश उपदेशमें कहना पड़ता है कि—

“ माता मित्रं पिता चेति स्वभावात्त्रितयं हितम् ।

कार्यकारणतश्चान्ये भवन्ति हितबुद्ध्यः ॥ ”

अर्थात् माता, पिता और मित्र ये तीनों स्वभाव से ही हित हैं और इनके अतिरिक्त तो कार्य—कारण के वश से ही हित होते हैं । यहां माता पिता और मित्रको स्वाभाविक हित बुद्धि कहा है यानी माना पिताकी सेवा सुश्रूषा मित्रके साथ मैत्रीय—आचरण हित है—कल्याणकारक है धर्मरूप है । वास्तवमें माता पिता गुरुजनकी सेवा परम कर्त्तव्य है, और माता, पिता गुरुजनकी सेवा नहीं करनेवाले—उनकी निन्दा करनेवाले कृतघ्न हैं, पापी हैं और साक्षात् नरपशु हैं ।

तत्त्वदर्शी आचार्यमिष्ठ अनेक ऋषियोंने तो अपने धर्मग्रन्थोंमें यथास्थान साक्षात् उपास्य देव माता पिता और गुरुको ही कहा है, जैसे—

पिता स्वर्गः पिता धर्मः पिता हि परमं तपः ।

पितरि प्रीतिमापन्ने प्रियन्ते सर्व देवताः ॥

अर्थात् निरतिशय सुखदायक होनेपे पिता ही स्वर्ग है, पिता ही धर्म है और पिता ही तप है; पिताके प्रसन्न होने पर सभी देव प्रसन्न होते हैं ।

माता कितनी पूजनीय है इस बातको संक्षिप्त रूपमें एक कवि कहने हैं कि—

“ जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी ”

अर्थात् जननी—जन्मदनेवाली (माता), जन्मभूमिसे और स्वर्गसे भी कहीं अधिक बड़ी है । यहां माताका जन्मभूमिसे और स्वर्गसे भी बहुत बड़ी कहा है । जन्मभूमि कितनी पूजनीया है यह सभी इतिहासप्रेमी जानते हैं और आज भी अपनी जन्मभूमिकी स्वतंत्रताके लिये ही जवाहर जैसे भाग्यके लाल, राजेन्द्र जैसे भारतके रत्न, और गांधी जैसे भारतभूमिकी विभूति सब कुछ करने को सहने को तैयार हैं तथा कितने ही मातृभूमि भक्त मातृभूमिकी सतत निश्चल सेवामें अपने प्राणोंको समर्पण कर अपने नामको अमर बना गये तथा अनेक बना रहे हैं । यह है मातृभूमिकी वन्दनीयता का एक सामान्य दृष्टान्त, मगर जननी मातृभूमि से भी अधिक पूजनीय है, क्योंकि किसी भूमि पर या पस-
न-जन्मभूमि पर अधिकार करना मनुष्य का एक परुषार्थ है, किन्तु उस परुषार्थकारी

स्वतंत्रताधिकारी की भी जन्मदात्री होनेसे मातृभूमि में बड़ी अधिक रूपेण पूजनीया माता अवश्य है। इसी तरह स्वर्ग से भी अधिक मुखदेनेवाली हाने के नाते या जन्म देनेके कारण स्वर्गसे भी अधिक बड़ी पूजनीया माता है यह सुतरां सिद्ध है।

इसी तरह गुरु भी परम उपास्य देव है, गुरुका अर्थ है अज्ञानरूपी अंधकारनाशक ज्ञानरूपी प्रकाशदायक। वास्तवमें सांसारिक महादुःखसे छुटकाराका मार्ग बतलानेवाले सच्चे गुरु ही हैं। बिना गुरुकी कृपासे अज्ञान दूर नहीं होता। गुरु सच्चे सेवाके पवित्र स्थान हैं। सारांश यह निकला कि गाना, पिता, गुरु, साधुजनोंकी सेवा अवश्य करने योग्य है। मगर—

धर्मं विश्वा'न मन्यन्ते यं तमेव सुदुर्धियः ।

पापानि खलु मन्यन्ते तेषां ।दग्ध्यमीक्ष्यताम् ॥

दुर्बोधहृद्बुद्धीनां मुक्तीनां खण्डनऽपि हा ! ।

भवतां ह त्रपा चित्ते किं कुर्यात् विवशस्ततः ॥

पिण्डयोः सेवाऽपि पुत्रस्य भवबन्धनकारिणी ।

यत्र तत्र कथङ्कारं भवेद्धर्मविवेचना ॥

दुनिया जिस बातको धर्म मानती है, बहुतसे मूढ़ लोग उसी धार्मिक बातको पाप मानते हैं। इनकी पाँडनाई को बुद्धिमान् लोगोंको झड़ देनी चाहिये। वस्तुतत्त्व के देखने में असमर्थ—दुद्धिवालोंकी उक्तियों के खण्डन करनेमें भी विद्वानों के हृदय में कभी कभी लज्जा हो जाती है, क्योंकि उनका अपना ही बुद्धिमान् मदनमत्त के जैसा रहता है। लेकिन क्या किया जाय धर्मकी स्वरूप गदा के लिये, भगवान् वातराग की आज्ञा के संस्थापन के लिये, विश्व होकर कुछ जैसा तैसा भी कटना पड़ता है। जिसके सैशान्तिक भिन्नार में मातापिता की सेवा भी भवबन्धन करनेवाली है अर्थात् पाप है, उसमें धर्मकी विवेचना किम प्रकार की जाय, मातापिताकी सेवाको पाप बनानेवाला विवेकहीन है—उत्पन्नभाषी हैं।

भिक्षुजी के ही समान भ्रमविध्वंसनकार श्रीजीतमलजाने भी मातापिताकी सेवामें अनर्गल ही प्रलाप किया है। क्यों न करें! या वैसा लिखना उनको योग्य ही है, क्योंकि दुनियामें 'पुत्रः पित्र्यनुरूपकः' या "यथागुरुस्तथा शिष्यः" यह परम्परासे प्रसिद्ध है, अतः जीतमलजीको भी मातापिताकी सेवाको पाप बतलाना कोई उतना विशेष नहीं। आप महाशयने अपने 'भ्रमविध्वंसन' के पृष्ठ ४७ और ४८ पर मातापिताकी सेवाको पाप सिद्ध करने के लिये यथाशक्ति अपनी बुद्धि का पूर्ण परिचय दिया है, यहां तक कि अपने कपोलकल्पित मतकी स्थापना के लिये और भिक्षुजीकी अनुकम्पाटालकी स्थापना के लिये 'उववाई सूत्र' के अर्थका भी अनर्थ कर दिया है। अब हम 'उववाई सूत्र' के उस पाठको पाठकोके सामने उपस्थित करते हैं, जिसके वास्तविक अभिप्रायको नहीं समझकर इनकी ऐसी विरुद्ध प्ररूपणा है, वह पाठ यह है कि—

“से जे इमे गामागारनगर जाव सन्निवेशेसु मणुआ भवति, पगइभइआ पगइउवसन्ता पगइतणुकोइमानमायालाभा मिउमइवसंपणा अल्लीणा विणीया अम्मापिबोउ सस्सुसगा अम्मापत्ताण अणतिक्रमणउजवयणा अप्पिच्चा अप्पारंभा अप्पपरिगहा अप्पेणं आरंभेणं अप्पेणं आरंभसमारंभेणं विसिक्खेमाणा बहुइं वासाईं आउथं पालयंति पालिता काल-मासे कालं किच्चा अणुत्तरेसु वाणमंतरेसु देवत्ताए उववत्तारो भवति तं चेत्त सत्वं णवरं ठिति चोदसवाससहस्साई ॥” — (उववाई सूत्र, प्रश्न ७)

इसका सारांश यह है कि गांव नगर आदि सन्निवेशोंमें रहनेवाले जो आदमी प्रकृति (स्वभाव) से ही भद्रक (परोपकारी) है, स्वभाव से ही उपशान्त है और स्वभाव से ही क्रोध मान माया और लोभ को प्रतनु (अल्प) किये हुये है, अहंकार रहित होकर गुरुके आश्रयमें रहते हैं, विनीत हैं, मातापिताकी बातको पालते हैं, मातापिता की सेवा शुश्रूषा करते हैं, अल्पारंभी अल्पपरिग्रही हैं, और अल्प आरंभ समारंभ से अपनी जीविकाको चलाते हैं, वे अनेक वर्षोंतक अपनी आयुको पूरी करके कालके समय में मृत्युको पाकर वाणव्यंतर नामके देवलोकमें देवता होते हैं, वहां वे चौदह हजार वर्षतक रहते हैं, शेष पूर्ववत् है । यह ऊपर के पाठ का अर्थ है ।

अब यहां उपर्युक्त पाठके भावार्थ से साफ साफ प्रगट होता है कि मातापिता और गुरुजनों की सेवा में पाप नहीं हैं बल्कि पुण्य है, क्योंकि क्रोध मान माया लोभ ये नरककी निशानी है, मगर अल्प क्रोध, मान, माया लोभ के होते हुये भी विनीत होकर जो मातापिता और गुरुजनोंकी सेवा करता है वह चौदह हजार वर्ष तक देवलोक (स्वर्ग) में रहता है अतः इस सूत्र से माता पिता की सेवा को पुण्य होने में और भी पुष्टि ही हुई । आश्चर्य तो इस बातका है कि भ्रमविध्वंसनकारने भिक्षुजीको विरुद्ध प्ररूपणाकी पुष्टि के लिये या अपने कपोलकल्पित कुमत्तकी स्थापना के लिये उववाई सूत्रको लिखकर उसके अर्थ का अनर्थ किया है । अथवा यों कहिये कि उपर्युक्त उववाई सूत्र के आशय को भ्रमविध्वंसनकारने भ्रमयुक्त हो कर अच्छी तरह नहीं समझा । इसी लिये तो मातापिता गुरु साधु सन्तोंकी सेवामें पाप बतला रहे हैं । इस लिये मिथ्यात्वयुक्त विवेकहीनोंके वचनोंको सज्जन पुरुष छोड़ देते हैं । विवेकहीन स्वार्थान्धों का वचन धर्महीन है और भवसागर में डुबानेवाला है । मातापिताकी सेवा निःशंक होकर करनी चाहिये इसीमें बुद्धिमत्ता है, मनुष्यत्व है और धर्म है ।

सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्र धर्म है या श्रुत और चारित्र धर्म है अर्थात् मोक्ष साधक है, अर्थात् तिपारिरूप मोक्ष के सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्र तीनों पाये हैं, अथवा यों कहिये कि मनीषा मोक्ष के श्रम और जातिव ने मोक्ष पडिये हैं । धर्मकी विज्ञान त्यागत्यागों और

अर्थ में उस श्रुत चारित्र धर्म को पूर्ण करने में प्रथम अनेक लौकिक धर्म को भी स्वीकार करना ही पड़ता है, क्योंकि किसी वृक्षके पूर्ण विकास के लिये प्रथम उसका जड़का मजबूत होना अत्यन्त आवश्यक है। लौकिक धर्म लोगोंके आचरणोंको सुधारनेवाला है इसी लिये स्थानांगसूत्र के दशमें स्थान में दश प्रकार के धर्म बतलाये हैं, जैसे—

“गामधर्मे, नगरधर्मे, रट्टधर्मे, पाषण्डधर्मे, कुलधर्मे, गणधर्मे, संघधर्मे, सुयधर्मे, चरित्तधर्मे, अतिथकायधर्मे।” —[स्थानाङ्गसूत्र, स्थान १०]

अर्थात् ग्रामधर्म, नगरधर्म, राष्ट्रधर्म, पाषण्डधर्म, कुलधर्म, गणधर्म, संघधर्म, श्रुत-धर्म, चारित्रधर्म, अतिथकायधर्म ये दश प्रकारके धर्म कहे गये हैं। इन प्रत्येक धर्मोंकी विशद विवेचना पृथक् पृथक् शास्त्रकाराने की है। कहने का तात्पर्य यह है कि धर्मका क्षेत्र बहुत विशाल है, धर्मकी व्याख्या अत्यन्त विशद है, किन्तु धर्म के विशेष व्याख्यान को—विशेष महत्त्वका अपने संकुचित हृदयसे नहीं समझ कर बहुत लोग शास्त्रानुमादित माता पिता गुरुजनादि का सेवा का धर्म नहीं मानते, ऐसे व्यक्ति उत्सूत्रभाषी हैं और शास्त्र के रहस्योंका नहीं जानते हैं। अतः बुद्धिमानों का चाहिये कि मातापिताका सेवामें पाप कहने वालोंके उत्सूत्र भाषणका किसी तरह भी ध्यानमें नही आवे, इसीमें सर्वथा भलाई, सुखशान्ति और आनन्दमंगल है अर्थात् शास्त्रानुमादित आगमप्रमाणपूर्ण मन्व्यज्ञान दर्शन चारित्र धर्म है, श्रुत चारित्र धर्म है, और दान, शील, तप, भावना, परोपकार, जीवदया, कृतज्ञता, माता—पिता—गुरुजन—साधु सन्त आदिकी सेवा धर्म का ही अंग है अर्थात् धर्म है। इस धर्मके पालन करने में निःसन्देह सुख है, शान्ति है और कल्याण है।

इस तरह धर्मके सुविस्तीर्ण अभिप्राय को, धर्म के गंभीर अर्थको और धर्मके सूक्ष्मतम तत्त्वोंको नहीं समझने के कारण कितने लोग शास्त्रसे विरुद्ध धर्मकी प्ररूपणा करते हैं, धर्मके वास्तविक अर्थका अनर्थ करते हैं, कल्पतरुकल्प धर्मवृक्ष पर कुठाराघात करते हैं जैसे—अमकार जीतमलर्जीने अम० क पृष्ठ ४८ पर लिखा है कि “अठे दश धर्म दश स्थविर कहा, पिण सावध निरवध आल्लखाणा, अने दश दान कहा ते पिण सावध निरवध पिछाणणा। धर्म अने स्थविर कहा छै पिण लौकिक लोकोत्तर दोनों छै जिन जम्बूद्वीपपत्रि में तीन तीर्थ कहा मागध वरदाम प्रभास पिण आदरवा योग्य नहीं तिम सावध धर्म स्थविर दान पिण आदरवा योग्य नहीं सावध छाड़वा योग्य छे।”

आपके इस अपलप का असली अभिप्राय यह है कि श्रुत और चारित्र धर्म के अर्थात् आपकी राय में संघर और निर्जरा धर्म के अलावा ग्रामादिक आठों धर्म सावध हैं यानी ग्रामादिक आठों धर्म को आप पाप बतला रहे हैं, मगर श्रीमानजी को यह नहीं सूझा कि ग्रामादि धर्म के बिना श्रुत—चारित्र धर्म का पालन कैसे हो सकेगा और न यही समझ पाये कि श्रुत चारित्र के अतिरिक्त यदि आठों धर्म पाप हैं तो दिव्यदर्शी ने पञ्चक पञ्चक नाम-

निर्देश क्यों किया ? और न स्थानाङ्ग सूत्र के स्थान ५ का ही देखनेके लिये आपने कष्ट किया । सूत्रपाठ यह है— “ धम्मं अस्मान्स्स पंचणिस्ता उणा पण्णत्ता तंजहा—उकाये, गणे, राया, गिहपत्ती शरीरं । ” —[स्थानाङ्ग स्नान ५]

अर्थात् श्रुत और चारित्र पालन करनेवाले व्यक्ति के ५ पांच सहायक होते हैं, जैसे—
उः काया, गण, राजा, गृहपति और शरीर ।

वास्तव में बिना ग्रामधर्म के, बिना नगरधर्म के, बिना राष्ट्रधर्म के और बिना संघधर्म के श्रुत चारित्र धर्म का पालन अत्यन्त कठिन और असंभव—सा है और यह बात एकदम प्रत्यक्ष है, जैसे, मान लीजिए कि कोई सच्चा साधु है वह अपने श्रुत चारित्र का पालन करता है, सच्चे धर्म का उपदेश करता है और जब वह संयोग वश ऐसे स्थानमें आ जाय जहां का ग्रामधर्म ठीक न हो, या राष्ट्रधर्म ठीक न हो या नगरधर्म अच्छा न हो अर्थात् साधु के धर्म के प्रतिकूल ग्रामादि धर्म हो तो वहां किसी तरह भी श्रुत चारित्र का पालन कठिन है । इसी तरह कोई नामधारी साधु है मगर श्रुत चारित्र से कामा दूर है और वहांका ग्रामधर्म, गणधर्म अच्छा है तो वहां अवश्य साधु की खबर आ जा सकती है और चाहें तो साधु अच्छे बन सकते हैं वा उन्हें उचित दण्ड मिल सकता है । अतः श्रुत चारित्र के अलावा आठों धर्मों को पाप कहना अविवेकता का परिणाम है । धर्म ही की तरह दश विध स्थावरों को भी इन्होंने विषय प्रकृषणा की है । वास्तव में ये धर्म और धरे (स्थविर) के जैसे नाम है वैसे गुण हैं । पाप ही पाप कहलाता है मगर जिसमें धर्म है वह पाप नहीं है अर्थात् धर्म है । मातापिता का सेवा धर्म है । ग्रामादि धर्म माक्ष में सहायक होने से धर्म है, धर्म की व्याख्या यह है—

धर्मः शर्मवदारूपं विनयने धर्मं मुनिः संश्रितो
धर्मेणाभिज्ञताः सुदुष्कृतिव्याः धर्माय यत्नं कुरु ।
धर्मात्रास्ति परं शुभास्पदमज्ञं धर्मस्य नित्यं जयो
धर्मे सर्वमस्तिः सदा प्रमथतात् मो धर्म ! दिव्यं दिश ॥

॥ ॐ शान्ति ॥

(समाप्त)

दो और ‘फागु’ काव्य

लेखक : श्री. अणवरत्नवती माहटा

‘श्री जैन सत्य प्रकाश’ के क्रमांक १२६, १२७ में ‘फागु’ काव्योंके सम्बन्धमें दो लेख प्रकाशित हुए हैं । जिस समय ये लेख प्रकाशित हुए थे, मैं ‘सिलहट्ट’में था अतः विशेष प्रकाश नहीं डाल सका । अब कुछ नवीन जानकारी दी जा रही है—

पूर्व लेखमें जिन काव्यों का परिचय दिया गया है उनमें से निम्नोक्त ५ काव्य हमारे संग्रहकी सं १४९३ की लिखित खरतरगच्छीय स्वाध्याय पुस्तिकामें हैं—
 १ स्थूलीभद्र फाग, गा. २७। २ नेमिनाथ फाग, गा. १५, समधर।
 ३ भरतेश्वर चक्रवर्ती फाग^१ गा. २०। ४ " गा. ४५, २ राजशेखरसूरि।
 ५ जीगवलि पार्श्वफाग, गा. ३०, मेरुनंदन, सं १४३२।

इसके अनिर्दिष्ट १ पुरुषोत्तम पांच पांडव फाग गा. २४ इन प्रतिमें और है एवं जैसलमेर मंडारकी अन्य एक प्रतिमें २ जिनचंद्रसूरि (जिनप्रवाचसूरि पट्टवर) फागु गा. २५ का मध्य जुटिन (गा. ६ से १०) काव्य और मिला है। इन दोनोंका आदि-अंत नीचे दिया जाता है। नं. २ की पूर्ण प्रति किसी सज्जनको उपलब्ध हो तो इसमें सूचित करनेका अनुरोध है।

१ पांच पांडव फागु—

आदि—

पंडु नरैसर निय कुमरु, परिणाविय साण्डु।
 हथियणउरि पुरि आवियउ, साथ करिउ गोविंदु ॥१॥

अंत—

जाइव पांडव कुमर आवे, ते गुणहि समिद्धा।
 उत्तिम धाम पविस गुत्त, जिहु भुव न प्रसिद्धा।
 राजकरनउ धरह जगत्र गति तोरथ वंदउ।
 जसु विन्यासह रिखवुद्धि, पावहु चिह नंदउ ॥२४॥

२ जिनचंद्रसूरि फागु—

आदि—

अरे पणमवि सामिउ संतिजु, सिव बाउलि उरि हारु।
 अरे अणहिलवाडा मंडणउ, सब्वह तिहुयण सारु।
 अरे जिनप्रवाचसूरि पाटहि सिरि संजमतिरि-कंतु।
 अरे गाइवउ जिनचंद्रसूरिगुरु, क मल देवि कउ पुत्तु ॥१॥

अंत—

सिरि जिनचंद्रसूरि फागिहि, गायहि जे अति भावि।
 ते बाउल अठ पुरुसला, विलसहि सिव सूर साथि ॥२५॥

विशेष - १—पूर्वोक्त लेखमें लाघरचित नेमिनाथ फागुका उल्लेख है। लघ्विका पूरा नाम लघ्विकलाल ह। उनकी आर भी अनेक रचनाओंमें संश्लिप्त नाम लघ्वि आया है। २—अठारहवीं शताब्दी के पूर्वार्ध (ख. राजद्वारचरित) के पंथिका कोई फागु काव्य नहीं मिलता। १९ वीं शताब्दी में इनके स्थान पर छोटे छोटे हारीके पद्योंका प्रचार हुआ।

१ इसी प्रकार पद्यमयित नेमिनाथ फागु (गा. १४) भी हमारे संग्रहकी अन्य प्रतिमें है।

२ प्राचीन गुर्जर काव्य संग्रहके अनुसार इसको पद्य संख्या २५ है, पर हमारी प्रतिमें ४-४ पंक्तियोंवाली १८ गायत्रीओंको २९ मान कर १७+१८ गायत्रीओंका अंक ४५ दिया है।

३ जैन गुर्जर कविजी भा. १, पृ. ४२२ में हमारे संग्रहका उक्त प्रतिसे उसका उद्धरण किया है, पर एक तो वहाँ फागुके बदले राध लिख दिया है, जब कि प्रतिमें फागु लिखा है, एवं इसके अंतिम 'विहनंदउ' पाठको 'विरनंदउ' पढ़कर 'उसका कर्ता वीरनंदन लिख दिया है, जो ठीक नहीं प्रतीत होता।

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’નું

અગિયારમા વર્ષનું વિષય-દર્શન

પ્રતિકાર

આવણુ વદ પાંચમની રાતે . (તળાળ મૂર્તિખંડન સંબંધી ‘વંદેમાતરમ્’ પત્રની વાર્તા) :	૨
નિમ્નન્તિ હિષ્ણિમ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. વલ્લભવિજયજી :	૪૬
તળાળની દુર્ઘટના અંગે ભાવનગર રાજ્યની જાહેરાત :	૬૪
નિમ્નન્તિ તત્ત્વાલોક : પૂ. મુ. મ. શ્રી વલ્લભવિજયજી :	૧૮૮, ૨૧૮, ૨૭૮, ૩૧૬
મહાપુરુષોનાં ચિત્રપટોનો વિરોધ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ન્યાયવિજયજી :	૨૧૫
કહ્યું અને રથ ની ભૂલવણીથી થયેલ એક કલ્પિત નિબંધની સમીક્ષા .	
પૂ. મુ. મ. શ્રી. દશનવિજયજી :	૨૩૫, ૩૧૨
ભૌગોલિક ક્ષેત્રમાં જણાતી ગભોર ભૂલ પં. લાલચંદ્ર ભ. ગાંધી :	૨૬૬

સંપાદકીય

અગિયારમું વર્ષ

૧

શેઠ શ્રી પ્રતાપસિંહ મોડાલાલભાઈના અવસાન અંગેના સમિતિની વ્યવસ્થાપક કમિટિનો

દરાર . અંક ૭ : ટાઈટલ-૨

પર્વાધરાજ આદે છે : આપણું જાગીએ તા સારું . ૨. દી. દ. : અંક ૧૦-૧૧ : ટાઈટલ-૨

ટાઈટલસ, રિસેપ્સ, સ્થાપત્ય

મન્નિમિત્રા શાખાની ઉત્પત્તિનું સ્થાન પૂ. મુ. મ. શ્રી ન્યાયવિજયજી :	૩૧
કલિગનું શત્રુંજયાવતાર તીથ . પૂ. ઉ. મ. શ્રી. સિદ્ધિમુનિજી :	૮૧
‘નેમિકૂત’ કે કર્તા વિક્રમ દિગમ્બર થે ! : શ્રી અમરચંદ્રજી નાહટા :	૬૦
પ્રાચીન જૈન ધર્મ : શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ્ર ચાકસી :	૬૯
નડિયાદના એક જૈનમંદિરની પ્રાતિમાઓના લેખ . શ્રી ચીમનલાલ લ. ઝવેરી :	૧૦૧, ૧૪૩
કેટલાંક પ્રાચીન સ્થાનો . પૂ. મુ. મ. શ્રી ન્યાયવિજયજી :	૧૬૨
નલિયાદકે પ્રતિમાલેખોક સ્પષ્ટીકરણકા કુલ પ્રામક વાર્તા : શ્રી અમરચંદ્રજી નાહટા :	૧૬૫
તેરમી સદીની શિલ્પકળાનો નમૂના અને યૂજર મંત્રી વસ્તુપાળ—તેજપાળ :	

શ્રી ચીમનલાલ લ. ઝવેરી . અંક ૭ . ટાઈટલ-૨

આર્થ કાલકના સહાયક શિક્ષક સાહેબો : પૂ. ઉ. મ. શ્રી. સિદ્ધિમુનિજી :

૧૬૬

શ્રીસરોવાચાર્યશ્રી શાલામદ : શ્રી અમરચંદ્રજી નાહટા :

અંક ૭ : ટાઈટલ-૩

કલ્પસૂત્ર અને કાલકાચાર્ય કયા લખાવનાર આવક સિદ્ધરાજની પ્રશસ્તિ :

શ્રી. પં. અંબાલાલ પ્રે. શાહ : ૨૨૫

રાજગણ-પટ્ટાવલી : શ્રી મંચરલાલજી નાહટા :

૨૩૬

સમગ્ર આગમે લખાવનાર બે સંઘવી ભાઈઓની પ્રશસ્તિ :

શ્રી. પં. અંબાલાલ પ્રે. શાહ : ૨૭૩

સાહિત્ય

પદ્માવાગરણ અને હિંસાનાં ગુણનિષ્પન્ન નામો : પ્રે. હીરાલાલ ર. કાપડિયા :

૫

દશ અવસ્થા જૈન મહાકાવ્ય : શ્રી મંચરલાલજી નાહટા :

૧૬

- नगरकोटके तीन स्तबन और विशेष ज्ञातव्य : श्री. अमरचंदजी नाहटा : २७
- ‘अभिभूषित’ पारलुं : श्री. भोगीलावल ज. सांडेसरा : ३३
- अहिंसाना साह पर्यायो : प्रो. डीराबावल २. कापडिया : ४२
- तत्त्वार्थभाष्यनी स्वीकृता : पू. सु. म. श्री. न्यायविजयलु : ५७
- जलोर जैत्य परिपाटीना संपादनमां भूला : पू. प. म. श्री. कल्याणविजयलु : ६५
- आवक दुंगरकृत भांभात-जैत्य-परिपाटी पू. सु. म. श्री. रमलुकिविजयलु : ६५
- ‘हीबालीकल्पकी एक सचित्र प्रति : श्री. भवरलालजी नाहटा : ६७
- ‘अणि’ शब्दनी उपपत्ति उत्साहि : प्रो. डीराबावल २. कापडिया : ६८
- कंठक शंभेश्वर साहित्य : श्रीमती डॉ. शारदीया कठिने : ७३
- अभि (क्षम) भाषना अभिग्रहो : श्री. पं. लालचंद्र भ. गांधी : ८४
- ‘जलोर जैत्य परिपाटीना संपादनमां भूला’ संयधी पुलासो :
श्री. पं. अंभाबावल प्रे. शाह . अंक ४ : टाइटिल-२
सं. १८५१मां शोधनपुरनिवासी सुराशाहे करावेक भीवागामना शांतिजिनभंदिनी
प्रतिष्ठानुं स्तवन पू. सु. म. श्री. जयंतविजयलु . ६७
- असिद्धाली संयधी नैन उत्प्लेप : प्रो. डीराबावल २. कापडिया : १०६
- जैसलमेर जैन जामभंडारोके अन्यत्र अप्राप्य ग्रंथोकी सूची : श्री. भवरलालजी नाहटा : ११३
- ज्योतिषकरंडकमें संहितस्थान और उसकी संवेदनित्वति : श्री. मा. रं. कुलकर्णी : १३५
- श्री श्रीसारवायक विरचित श्री ध्रुवार्ध पार्श्वनाथ स्तुति . श्रीमती शारदीया कठिने : १३८
- ये होरी-काव्यो : पू. सु. म. श्री. ज्ञानविजयलु : १६१
- भड्डुधाना गांधीना हेरासरमांता तीर्थकर प्रभुनां तर सुंदर यित्रो :
श्री. यीमनलावल ल. जवेरी : १६५
- आपल्यां ‘दायु’ काव्यो : प्रो. डीराबावल २. कापडिया : १६६
- मुनि अभूतविजयलु विरचित त्रेसह शलाकापुरुष आयुष्याहि भत्रीस स्थानक विचार
गर्भित स्तवन : पू. सु. म. श्री. रमलुकिविजयलु : १६३
- “ आपल्यां ‘दायु’ काव्यो ” संयधी थोडी सूचना . श्री. पं. लालचंद्र भ. गांधी : २१२
- माध्यस्थ्य-समीक्षा : पू. सु. म. श्री. धुरधरविजयलु : २२३
- सं. १८२७नो अंक पत्र : पू. सु. म. श्री. जयंतविजयलु . अंक ८-६ : टाइटिल -२
- अज्ञात कविरचित जंशुस्वामी-दाग . श्री. भोगीलावल ज. सांडेसरा : २२८
- (जैन साहित्य विषयक एक जर्मन ग्रंथके) अनुवादकी आवश्यकता :
डॉ. बनारसीदासजी जैन : २३३
- त्रैलोक्यप्रकाशमें ‘सुर्लाब’ : डॉ. बनारसीदासजी जैन : २५८
- दायु काव्यो विषेनी पं. लालचंद्रभाषनी सूचना विषे कंठक ज्ञातव्य :
श्री. यीमनलावल ल. जवेरी : २६६
- उपदेशतरंगिणीके कुछ शब्द : प्रो. मूलराजजी जैन : २७१
- कविषकवर्ती श्रीपालरचित शतायी : श्री. अमरचंदजी नाहटा : २८६
- शलोकांनो संयय : प्रो. डीराबावल रसिकदास कापडिया : २६१

ઉપાખ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી વિરચિત 'ઉદ્ધૃત' : પૂ. સુ. મ. શ્રી હુરંધરવિજયજી : ૩૦૧
દો ધોર 'કાગુ' કાવ્ય : શ્રી અગરવંદજી નાહટા : ૩૨૪

ચરિત્ર, કથા, વર્ણન, ઉપદેશ, પ્રકીર્ણ

પદ્માવતી અને ધારણી . શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી : ૬
જૈન તપ અને અણાહારી વસ્તુઓ : શ્રી વેવરાજ હિમતલાલ કે. શાહ : ૧૧
ધન સાર્યવાહ : પૂ. ઉ. મ. શ્રી. સિદ્ધિમુનિજી (ક્રમાંક ૧૧૯ થી ચાલુ) : ૧૫, ૩૫
મૂર્તિપૂજનો પ્રભાવ . પૂ. સુ. મ. શ્રી. ભદ્રકરવિજયજી : ૨૨, ૪૫, ૬૬
ખાંડના ઉપયોગ અંગે અગત્યનો ખુલાસો . પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપદ્મસૂરિજી : ૪૧
પાટલીપુત્રની વસોગાથા . શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી : ૮૮
અહિંસક શક્તિનો અપૂર્વ વિજય . પૂ. સુ. મ. શ્રી. કનકવિજયજી : ૧૨૧
જૈન ધર્મમાં તપવિધાન . શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી : ૧૩૩
નૈતિક સત્ય પ્રકાશ . પૂ. ઉ. મ. શ્રી. સિદ્ધિમુનિજી : ૧૪૭
રાત્રિભોજનનિષેધ . પૂ. સુ. મ. શ્રી. સુશીલવિજયજી : ૧૫૩
સંક્ષિપ્ત શાસ્ત્રનાય . પૂ. ઉ. મ. શ્રી. સિદ્ધિમુનિજી : ૧૮૫
શિવજીહાન-તાર્થાધિરાજ . પૂ. સુ. મ. શ્રી મહિમાપ્રભાવિજયજી : ૧૮૭
આરાધક ભાવના : પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપદ્મસૂરિજી : ૨૪૨
મેઘા વાતસાધ્યતાં મેઘાં મૂલ્ય . પૂ. ઉ. મ. શ્રી. સિદ્ધિમુનિજી : ૨૪૭
મૃગાપુત્રનો વૈરાગ્ય . પૂ. સુ. મ. શ્રી સુશીલવિજયજી : ૩૦૬

તત્ત્વજ્ઞાન

જીવકે કર્મવશ ધોર મોક્ષકા અનાદિત્વ : પૂ. આ. મ. શ્રી જિનહરિમાગરસૂરિજી : ૬૨, ૧૦૮
ભિન્ન ભિન્ન જીવાનું આયુષ્ય . પૂ. સુ. મ. શ્રી. અભયસાગરજી : ૬૬
'જ્ઞાનસાર'ના સર્વનયાશ્રયાષ્ટકનું વિવેચન શ્રી. પોપટલાલ મો. મહેતા. અંક ૫ : ૮૫૮૯-૨
અષ્ટકર્મ-સ્તવન . પૂ. સુ. મ. શ્રી. જયંતાવિજયજી : ૨૮૩
જૈન દર્શન : શ્રી. મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી : ૨૬૮ (ચાલુ)

સ્તુતિ, સ્તોત્ર, સ્તવન આદિ

અમિનન્દન-પચકમ્ . પૂ. સુ. મ. શ્રી. અમયસાગરજી : અંક ૨ : ૮૫૮૯-૨
વિ. સં. ૧૭૦૩માં રાજહર્ષગણિ વિરચિત ચતુર્વિંશતિ જિન-સ્તવન :
પૂ. સુ. મ. શ્રી. કાંતિસાગરજી : ૬૨
આહડપુરમંડન શ્રી ધર્મ જિન સ્તવન . પૂ. સુ. મ. શ્રી રમણિકવિજયજી અંક ૪ : ૮૫૮૯-૨
શ્રી પ્રીતિવિમલવિરાચિત શ્રી ગોડીપાશ્વનાથ સ્તવન : પૂ. સુ. મ. શ્રી. પ્રેમવિજયજી : ૧૨૬
તત્ત્વામૃતભાવના . પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી : અંક ૬ : ૮૫૮૯-૨
મુનિ શ્રી હર્ષવિજયજીવિરચિત શીલની સન્માય : પૂ. સુ. મ. શ્રી. રમણિકવિજયજી;
અંક ૬ : ૮૫૮૯-૩
શ્રી વિજાહરસ્તોત્ર . પૂ. આ. શ્રી. વિજયપદ્મસૂરિજી : ૨૫૭
કનિવર લાવણ્ય સમય વિરચિત ચોવીસ જિન-સ્તુતિ : પૂ. સુ. મ. શ્રી. માનતુંગવિજયજી : ૨૮૬

બે જિનપ્રતિમાણ પ્રગટયાં

થરાદ તાલુકાના લાલપરા ગામના કોળી મેહા પરબતના ખેતરમાંથી. હજ હાંકતાં આવણુ શુદ્ધ ૧૦ ને બુધવારના રોજ સાંજના છ વાગતાં બે જિનપ્રતિમાણ પ્રગટ થયાં હતાં તેમાં ૧ આશરે ૨૥ કુટ ઊંચાં શ્રી આદીશ્વર (અથવા વિમળ નાથ) પ્રભુનાં છે. એનું લંછન સાફ દેખાતું નથી. અને બીજાં આશરે ૧૧-૧૨ કુટ ઊંચાં શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુનાં છે. અને તેના ઉપર આ પ્રમાણે લેખ વચ્ચે છે—

સંવત્ ૧૫૧૦. વર્ષે અસાદ સુદ ૯ સોમવાર શ્રીમાલી જ્ઞાતીચ...શ્રી જ્ઞાન્તિ-
નાથજી વિમ્બે કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં શ્રી નાગેન્દ્રગચ્છે શ્રી વદ્યાનંદસરિ શ્રી વિજય-
પ્રભમુર્તિ ।

પહેલા પ્રતિમાણ ઉપરના લેખ અરાખર ઉકલતો નથી

અત્યારે આ પ્રતિમાણ એટા ગામમાં પરાણા દાખલ રાખવામાં આવ્યાં છે એટામાં દેરાસર નથી, ફક્ત આવકના બેજ લેવો છે.

પ્રતિમાણ ભવ્ય અને કમળાના નમૂના રૂપ છે.

સુધારો

‘શ્રી જ્ઞેન સત્ય પ્રકાશ’ના ગયા અંકમાં છપાયેલ પં. લાલચંદ્ર લ. ગાંધીના ‘બૌદ્ધોલિક કોષમાં જણાતી ગંભીર ભૂલ’ શીર્ષક લેખના પૃ. ૨૬૬ની છેલ્લેથી બીજી લીટીમાં ‘જસી’ છપાયું છે તેના બદલે ‘જરડી’ સુધારીને વાંચવું.

કાળધર્મ.

અમદાવાદમાં આવણુ વર્દિ ૪ ના રોજ, પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપ્રતાપસરિણ મ. ના શિષ્ય પૂ. મુ. મ. શ્રી. ધનંજયવિજયણ મ. કાળધર્મ પામ્યા.

ગોધરામાં બાદરવા શુદ્ધ ૫ ના રોજ, પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયનેમિસુરોશ્વરણ મ. ના શિષ્ય પૂ. મુ. મ. શ્રી. ભક્તિવિજયણ કાળધર્મ પામ્યા.

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ૭ આના (ટપાલ ખર્ચનો એક આનો વધુ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પાછીન. ૧૦૦૦ વર્ષ પછીના સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ નિષ્કાદિત્ય સમયની જૈનદાસિક કિલ્લકિલ્લ લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દાખલ : સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માત્રાદ્વાર દેવાના આશ્રેયોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના

કાચી તથા પાકી ફાઈલો

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશની નાનકડી, ચોથા પાંચમા,

આઠમા, દસમા વર્ષની ત્રણ તથા પાંચ ફાઈલો તૈયાર છે મૂલ્ય દરેકની

કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

જીવંતના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી મુનિભાઈ દેસાઈએ 'રંગેયુ અંદર ચિત્ર. ૧૦"×૧૪"ની કામગીરી, એનેરી મોર્ટર, મૂલ્ય ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો).

લેખો--

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેસિંગલાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

સવાળમ-વાર્ષિક બે રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક-ત્રણ આના

મુદ્રક:-મગનભાઈ છાટાભાઈ દેસાઈ, શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સત્યાપાલ હોસંગડ, પો. બો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-શ્રીમનભાઈ ગોકળદાસ શાહ, શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેસિંગલાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ-અમદાવાદ.

વર્ષ ૧૧ : અંક ૧૦-૧૧] અમદાવાદ : ૧૫-૮-૪૬ [ક્રમાંક ૧૩૦-૧૩૧

વિષય-દર્શન

- ૧ પર્વાનિરાજ આવે છે : આપણે જાગીએ તો શારું. : ૨. દી. દે. ટાઇટલ પાનું - ૨
 - ૨ શ્રીવિઘ્નહરસ્તોત્ર : પૂ. જા. મ. બો. વિજયપદસૂરિજી : ૨૫૭
 - ૩ ત્રૈલોક્યપ્રકાશમે 'સુર્ગ' : ડૉ. બનારસોદાસજી જૈન : ૨૫૮
 - ૪ 'વિવાદલહિ' સાહિત્યનું રૂપાદર્શન : પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા : ૨૫૬
 - ૫ કાશ્યપાચાર્યવિષેની પં. લાલચંદભાઈની
જૂના વિષે કંઈક જાતબ : શ્રી. શ્રીમનલાલ લલ્લુભાઈ ઝવેરી : ૨૬૬
 - ૬ ભૌગોલિક કોષમાં જણાતી મંજીર બૂલ : શ્રી. પં. લાલચંદ બ. માંધી : ૨૬૮
 - ૭ ઉપદેશતરંગિણી કે કુલ શબ્દ : પ્રો. મૂલરાજજી જૈન : ૨૭૧
 - ૮ સમગ્ર આત્મો લખાવનારા એ
સઘવી બાઇઓની પ્રશસ્તિ : શ્રી. પં. અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ : ૨૭૪
 - ૯ નિર્માન્ત તત્વાલોક : પૂ. મુ. મ. શ્રી. વલ્લભવિજયજી : ૨૭૮
 - ૧૦ અષ્ટકર્મ-રતવન : પૂ. મુ. મ. શ્રી. વ્યંતવિજયજી : ૨૮૩
 - ૧૧ કવિચક્રવર્તી શ્રીપાદશ્રવિત શતાર્થી : શ્રી. બગતચંદજી વાઘ્ટા : ૨૮૬
- શ્રી સંધને વિગ્રહિત : અનિવાર્ય સંયોગ : પ્રતિભાજી પ્રમદ સર્વા : ટાઇટલ પાનું-૩

લવાજમ-વાર્ષિક બે રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક-ત્રણ આના

પર્વાધિરાજ આવે છે : આપણે જાગીએ તો સારું !

દેવોનેય દુર્લભ વ્રત-નિયમ અને તપશ્ચર્યાના આરાધનનો અપૂર્વ અવસર-પર્વાધિરાજ પર્વપંચમી પર્વ આવે છે. માનવીને બાહ્ય વ્યવસાયો અને દોડાદોડીથી અળગો બનાવી આત્માભિયુષ્ય બનાવીને આત્માની આરસીને સ્વચ્છાતિસ્વચ્છ બનાવવાનો પ્રેરક અને પ્રાણવાન સંદેશો આપનાર આ પર્વ સમય પર્વોમાં એક હોઈ પર્વાધિરાજ પદને સર્વથા લાયક છે. અને માનવી માનવી વચ્ચે તેમ જ માનવી અને જાંસારના સમગ્ર પ્રાણી-સમુદાય વચ્ચે, સાંસારિક નિત્ય જીવનને નિર્વાહ કરતાં જાણે જાણે, કષાયથી પ્રેરકને કે ભવિત્યતાના બળે વિધિના લેખે કરીને, કોઈને કોઈ પ્રકારનો અટરાજ ઊભો થવો અનિવાર્ય છે. આત્મસ્વભાવનું દર્શન કરાવી, આત્માને માટે દુસ્મન રૂપ એ અટરાજને દિલમાંથી દૂર કરી વિશ્વધૃત્યનો સાથો અને સરળ માર્ગ દર્શાવતા આ પર્વાધિરાજ પર્વપંચમી પર્વનો, જગતના કોઈ ધર્મમાર્ગમાં, જોટા જડે એમ નથી. જાણે દિલના મળાને સાફ કરવાની કોઈ અભ્યુદય જડી-બુદી ન હોય એવું અમત-આમણાનું આ પર્વ સાચે જ અપૂર્વ છે. એ પર્વનું આરાધન કરનારમાં ન હોય દેવ કે ન હોય પુણી, ન હોય માન કે ન હોય કલહ; એ તો સદાકાળ સદુ આત્માઓ સાથે આત્મિક મૈત્રીના સમતારસમાં બીલવાનો અપૂર્વ આનંદ જ માણ્યા કરે.

માવી અપૂર્વ સામગ્રી આપણી પાસે હોવા છતાં, છેવટે આપણે પામર સંસારી માનવીઓ છીએ, એટલે કોઈ કોઈ વાર દિલની અલિનતા આપણામાં ઊભરાઈ આવે તો એથી નિરાશ થવાની જરૂર ન હોય; જરૂર છે માત્ર સાચો રાહ પિછાનવાની અને એ રાહ ઉપર આગે કદમ કરવાની દિલની તમન્નાની! એ તમન્ના હશે તે એક દિવસ જરૂર આપણે આપણી આખરી અંજિલ પર પહોંચવાના.

અને અત્યારના દેશ કાળનું અવલોકન કરતાં, એક બીજાનાં દિલોને નિર્મળ બનાવી સુખદુઃખમાં અભેખભો મિલાવી, એકદિલ અને એકબોલવાળા સમાજ તરીકે આપણું વર્તસ્વ ટકાવી રાખવાની જરૂર, આજ કરતાં કદાચ કોઈ કાળે વધુ ઉમ ન હતી. આજે તો જાણે મહાપ્રલયકારી ઝંઝાવાત શકે થયો હોય એમ લાગે છે હજુ વર્ષ દિવસ પહેલાં જ તળાજામાં પ્રભુમૂર્તિના અંડનું બીધણું તાંડવ રચાઈ મધું. હજુ મર્ધ કાલે જ જૈન-પુરી-રાજનગરમાં આપણા મંદિર ઉપર આક્રમણ થયું અને આપણા પંચમહાવ્રતધારી મુનિવર ઉપર છરીથી હુમલો થયો, અને મુજરાતના ખેડુઆમમાં જૈન સાધ્વીજી મહારાજ ઉપર કાકરકા કોમના માણસોએ હાથ ઉપાડ્યો. આ પ્રસંગો આપણને જાગૃત થવાનો અપરંપર ભેરીનાદ ગંજવી રજા છે. વખત એવો આવ્યો છે જ્યારે સ્વાધીન કે અંધ વગરની પ્રજાને પ્રજા તરીકેનો અવાજ નેસ્તનાણું થઈ જશે; અને એકદિલવાળી અને કર્તવ્યધરામણ એવી મૂડીબર લાગતા માનવીઓની અનેકી પ્રજા પણ્ય પોતાનું અસ્તિત્વ કાયમ કરી શકશે. આપણા ગૌરવભર્યા ભૂતકાળની જેમ આપણે ઉન્નત અને વર્ચસ્વવાળી જૈન પ્રજા તરીકે જીવવા માગીએ છીએ કે નહીં એનો ફેશલો કરવાની ધડી આવી મર્ધ છે. આપણે આ ધડીને ધરાધર પિછાનીએ; આપણા જોગેવાનો-આપણા પૂજ્ય ગુરુવરો આ કટોકટીભરી પળને ધરાધર પિછાને અને આવતા પર્વાધિરાજની પાવક જ્વાળામાં આપણા અંદર અંદરના અતભેદો કે અનભેદોના અળને સર્વથા બાળી-જલાવીને આપણે સદુ એકદિલ અને એકબોલવાળી સંપીલી અને જળશાળી જૈન પ્રજા તરીકે આપણું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખીએ, અને અમર જૈન સંસ્કૃતિના લાયક વારસદાર તરીકે આપણી જાગૃતને પુરવાર કરીએ.

॥ अहम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन धेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिद्वं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

जेशिंगभाईकी वाडी : धोकांटारोड : अमदावाद (गुजरात)

वर्ष ११ ॥ विक्रम सं. २००२ : वीरनि. सं. २४७२ : छ सं. १७४९ ॥ कमांक
अंक १०-११ ॥ अमदावाद-आवृत्ति नदि ३ : गुरुवार : शुक्रादि ओपनर २५ ॥ १२०-१

॥ श्रीविघ्नहरस्तोत्रम् ॥

कर्ता-पू. आचार्य महाराज श्रीविजयपद्मसुरिजी

[आर्याच्छंदः]

वेदिय वोरजिणिंद, गुरुवरसिरिणेमिसूरिचरणकयं ॥
सिरिविघ्नहरत्युत्तं, प्पणेमि पुज्जप्पसायाओ ॥१॥
तिहुयणविक्खायमहं, अचित्तमाहप्पमणहसिद्वियरं ॥
सिरिसिद्धचक्रमणिसं, धुणंतु भव्वा ! अविघट्टं ॥२॥
सिरिसिद्धचक्र ! भंते ! तुह निच्चल्लुद्धिविहियसरणस्स ॥
महकल्लाणं होही, नियमा बड्डमाणकलियस्स ॥३॥
तं विण्णवेमि हरिसा, भवे भवे साहणा मिलउ तुज्जं ॥
अनियाणा विहजोगा, निहिलिट्ठपयाणकप्पयरू ॥४॥
सिरिधम्मणपास ! सया, तुह नामं रोगविघ्नासयरं ॥
संपत्तिकरी पूया, समाहिबोहिप्पयं सरणं ॥५॥
निम्मलचारित्तयरं, तुह वयणंभोयदंसणं हिअयं ॥
पणिवाओ दुक्खहरो, अणं घणकम्मणिज्जरणं ॥६॥
तेसिं जम्मं सहलं, अण्वंति पमोयपुण्णचित्ता जे ॥
सुमरंति पलोएंति, त्युणंति वेदंति पइदियहं ॥७॥
पवरधुलेबानयरे, विहियनिशसं पणट्टुभवपासं ॥
नासियकम्मविलासं, नाभिसुयं पुअणिज्जपयं ॥८॥
भवजलहिजाणवत्तं, महप्पहावाणिणयं पसण्णमुहं ॥
भविरक्खमहागोवं, सुभावणालद्धमुत्तिपयं ॥९॥
सुमरंताण जणाणं, पुअंताणं थवं कुणंताणं ॥
पासंताणमणुदिणं, मंगलमात्ता हविज्ज परा ॥१०॥
विष्ठाइमसुहकम्मो-दण्ण तव्वंओ मखिणभावी ॥
तव्विलओ जिणथवणा-सुहभावविसिट्ठसामत्था ॥११॥

चिंतामणिदिट्ठता, समिदुसंपायणं सभावाओ ॥	
जिणसासणम्मि भाबो, पहाणभावेण निदिट्ठो	॥१२॥
सिरिसिद्धचक्रथंभण—केसरियातिथिनाहतितयमिणं ॥	
विग्घहरं सिद्धियरं, हरेउ विग्घाइ सव्वेसिं	॥१३॥
सुणइ पढेइ सया जे, सुई तिहा भव्व विग्घहरयुत्तं ॥	
अंसाओऽवि न विग्घं, तेसिं कल्लणसंपत्ती	॥१४॥
नहसुण्णजुगक्खिम्मिण, वरिसे सिरिनेमिनाहजम्मदिणे ॥	
सिरिसूरिमंतसरणं, किच्चा सव्वोवसग्गहरं	॥१५॥
पवरम्मि थंभतित्थे, अहुणा खंभायनामसुपसिद्धे ॥	
भव्वजिणालयकल्लिण, पवरायरियाइजम्मथले	॥१६॥
तवगच्छंवरदिणयर—जुगवरसिरिनेमिसूरिसेणं ॥	
पउमेणायरिण्णं, सुहयं सिग्गिग्घहरयुत्तं	॥१७॥
चउविहसंघट्ठियत्थं, रइयं लच्छीप्पहस्स पढणट्ठु ॥	
भव्वा पढिय पमोया, लहह परमनिव्वुइसुहाई	॥१८॥

त्रैलोक्यप्रकाश में “सुर्लाब”

(लेखक—डा. बनारसीदासजी जैन, लाहौर)

लाहौर से इसी वर्ष हेमप्रभमूरि का त्रैलोक्यप्रकाश प्रकाशित हुआ है।^१ इसके संपादकका प्रेरणासं मैने इसका प्राक्कथन लिखा है। श्लोक नं. ७ का संपादन मुझे संतोषप्रद नहीं जान पड़ा^२। जब मैंने फुटनोटमें दिये हुए पाठान्तरों पर विचार किया तो मुझे निश्चय हो गया कि यहाँ तुला तु के स्थान में शुर्लाब, शुर्लाव या सुर्लाब होना चाहिये था। विदित हो कि ‘सुर्लाब’ शब्द उस्तुर्लाब का रूपान्तर है^३। उस्तुर्लाब एक व्योतिष-यन्त्र है जिसका प्रयोग यवनों में विशेष रूप से होता था। यह घड़ियाल के आकारका पीतलका मोटा और गोल टुकड़ा होता है। इसके किनारों पर अंश, कला आदिके निशान लगे होते हैं। इसे लटकाकर इसके द्वारा आकाश में ग्रहों आदिका स्थान निश्चित किया जाता है।

१. संपादक—रामस्वरूप शर्मा; प्रकाशक—कुशल अस्ट्रोलॉजिकल रिकार्ड इन्स्टिट्यूट; माइल टाउन, लाहौर।

२. तुला तु मुख्ययन्त्राणि तिष्ठन्ति किल ताजिके।

षड्वर्गशुद्धिमाख्यान्ति लग्ननिश्चयमिच्छताम् ॥७॥

फुट नोटमें तुला तु के पाठान्तर—अभावा A, शुलाव A^१ श्वभावा B, शुभावे Bh श्रीमूलराज जैन ने जून सन् १९४४ में जैन सत्य प्रकाश (कमांक १०५) में त्रैलोक्य प्रकाश पर एक नोट छपा था। इस पाठ में उन्होंने भी भूल की है।

३. उस्तुर्लाब, सुर्लाब=A^१ astrolabe. F.Steingass. Persian-English Dictionary London 1930.

‘વિવાહલઉ’ સાહિત્યનું રેખાદર્શન

(લે. પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા એમ. એ.)

જૈન સાહિત્ય એની વિવિધતા અને વિપુલતા માટે વિશેષતઃ વિખ્યાત છે. એની આ વિવિધતા વિષયો પૂરતી જ નથી, પણ ભાષાઓ સાથે પણ એ સંબંધ છે. ભારતીય તેમજ અભારતીય અને તેમાં પણ પ્રાચીન અને અર્વાચીન અનેક ભાષાઓમાં જૈન સાહિત્ય આજે ઉપલબ્ધ છે. એનું મુખ્ય કારણ તે જૈન મુનિવરોના દ્વિવિધ વિહારના ક્ષેત્રની અપરિમિતતા છે, અને એ સમુચિત છે, કેમકે અમુક જ ભાગમાં વિહરવુ કે સાહિત્યક્ષેત્રના અમુક જ અંગને સ્પર્શવું એવી સંકુચિત મનોવૃત્તિ, ઉદાર, ભાવનાશીલ, વિચારક અને સર્જનાત્મક જૈન પ્રકૃતિ સાથે કોઈ રીતે સંગત થઈ શકે તેમ નથી. આથી તો જૈન લેખકોએ-ખાસ કરીને મુનિવરોએ અનેક દિશામાં પહેલ કર્યાનું માન મેળવ્યું છે. ઉદાહરણાર્થે હું અહીં પ્રાચ-ગુજરાતી સાહિત્યને અનુલક્ષીને અદ્ય નિર્દેશ કરીશ.

(૧) ઉપલબ્ધ ‘રાસ’ સાહિત્યમાં ભરતેશ્વરપાહુબલિરાસ સૌથી પ્રાચીન છે. એની રચના શાસિભદ્રને હાથે વિક્રમસંવત ૧૨૪૧ માં થયેલી છે.

(૨) વિ. સ. ૧૩૩૦માં આશાપત્નીમાં રચાયેલી આરાધના નામની કૃતિ ગુજરાતી ગદ્યાત્મક કૃતિઓમાં પહેલી ગણાય છે, આ પ્રાચીન ગુજરાતી કાવ્યસંગ્રહ (૫ ૮૬)માં તેમજ પ્રાચીન ગુજરાતી ગદ્યસન્દર્ભ (૫ ૨૧૮)માં છપાયેલી છે.

(૩) વિ. સં. ૧૪૧૧માં દિવાળીના દિવસે પડાવશ્યક ઉપર બાલાવબોધ રચનારા તરુણપ્રભસૂરિનો લગભગ પ્રથમ ગુજરાતી ગદ્યકાર તરીકે નિર્દેશ કરાય છે. આપણા કવિઓ (૫ ૩૫૦)માં કહેવું છે કે “જૂનું વ્યવસ્થિત ગદ્ય અનેક કથાઓ દ્વારા તરુણ-પ્રભાચાર્યે મધ્ય ગૂજ. ની ૧લી સૂચિકામાં રચી આપ્યું છે.”

(૪) ગુજરાતીમાં ગદ્ય-પદ્ય એમ ઉભય પ્રકારની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ કરનારા જે મધ્યા-ગાંધા સર્જકો થયા છે એમાં સોમસુન્દરસૂરિ લગભગ પહેલા છે.^૧ એમનો જન્મ વિ. સં. ૧૪૩૦માં થયો હતો અને દેહવિત્તય વિ. સ. ૧૪૯૯માં થયો હતો.

(૫-૬) ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રથમ ઋતુકાવ્ય તેમજ પ્રથમ ખારમાસી કાવ્ય એ જૈન મુનિ વિનયચન્દ્રની કૃતિ નામે નેમિનાથચતુષ્પદિકા છે. એ મુનિનો સમય વિક્રમની ચૌદમી શતાબ્દીનો પૂર્વાર્ધ છે.

(૭) ‘ખરતર’ ગચ્છના જિનપદ્મસૂરિએ રચેલું ‘સિરિથૂલિભદ્રકાવ્ય’ ‘શયુ’ કાવ્યોમાં^૨ આદ્ય સ્થાન ભોગવે છે. એ સૂરિ વિ. સં. ૧૪૮૦માં સ્વર્ગે સંચર્યા.

(૮) સૌથી પ્રથમ પ્રાકૃતિક વર્ણનો ગુજરાતીમાં રજુ કરનાર કોઈ હોય તો તે વિનયપ્રભ છે એમ વિદ્વાનો કહે. એમણે આ વર્ણનો વિ. સં. ૧૪૧૨માં રચેલા ગૌતમસ્વામીરાસમાં આપ્યાં છે.

(૯) વાણજ્યમૂલક અને રૂપકઅન્યરૂપ વિશિષ્ટતાથી વિભૂષિત આદ્ય ગુજરાતી કાવ્ય તે પ્રબોધચિન્તામણિ યાને ત્રિભુવનદીપકપ્રમન્થ છે. એના કર્તા જય-શંખરસૂરિ છે અને એનો રચનાસમય વિ. સં. ૧૪૬૨ છે.

૧ જુઓ આપણા કવિઓ (ભા. ૧, પૃ. ૩૩૧)

૨ આ કાવ્યો વિષે મેં “જૈન સત્ત્વ પ્રકાશ” (વ. ૧૧, અં. ૬) માં કેટલોક નિર્દેશ કર્યો છે.

(૧૦) ઉપયુક્ત જ્યેષ્ઠશેખરના શિષ્ય માણિક્યસુન્દરે વિ. સં. ૧૪૭૮માં રચેલ પૃથ્વીચન્દ્રચરિત્ર યાને વાગ્વિલાસ ગુજરાતીમાં રચાયેલી પહેલી સવિસ્તર મહાત્મક ધર્મકથા છે. આનો ગદ્ય કાદમ્બરી તરીકે આપણા કવિઓ (પૃ. ૩૭૦)માં ઉલ્લેખ છે. આ ચરિત્ર પ્રા. ગૂ. કા. સં. માં તેમજ પ્રા. ગૂ. ગદ્ય સંદર્ભમાં છપાયેલું છે.

(૧૧) વિ. સ. ૧૪૫૦માં કુલમંડનસૂરિએ મુખ્યાવખોધ ઔકિતક રચ્યું છે. એ તે સમયની ગુજરાતી ભાષા ઉપર પુષ્કળ પ્રકાશ પાડે છે. આ ઔકિતકરૂપ સંસ્કૃત વ્યાકરણની, ગુજરાતી માધ્યમ દ્વારા, રચના કરાઈ છે. આ વ્યાકરણ મધ્યકાલીન ગુજરાતીના સીમા પ્રાંત તરીકે દીપે છે. જુઓ આપણા કવિઓ (પૃ. ૩૫૬-૭). કોઈ સંગ્રામસિંહે આની પહેલાં બાલશિક્ષા નામનું ઔકિતક રચ્યું છે. અને એની નકલ વિ. સં. ૧૩૩૬ જેટલી જૂની મળે છે. ૧૪મા શતકના ઉત્તરાર્ધમાં કે ૧૫મીના પૂર્વાર્ધમાં કોઈ ભટ્ટારક સોમપ્રભસૂરિએ ઔકિતક રચ્યું છે. એ વિષેનો લેખ સ્વ. હલાલે લખ્યો છે (જુઓ પાંચથી સાહિત્ય પરિપદ્ધિ રિપોર્ટ). વિશેષમાં આ લેખમાં દેવલદના શિષ્ય તિલકે ઉક્તિસંગ્રહ રચ્યાનો ઉલ્લેખ છે. એમાં પણ સંસ્કૃત વ્યાકરણ ગુજરાતી માધ્યમથી સમજાવાયું છે.

(૧૨) ‘અપભ્રંશ’ ભાષાનું વ્યાકરણ રચનારા તરીકે ‘કવિદાસસર્વજન’ હેમચન્દ્રસૂરિનું નામ જાણીતું છે. આની પહેલાંનું કોઈ વ્યાકરણ આ ભાષાને અંગે રચાયેલું હોય તો તે અત્યાર સુધી તો મળ્યું નથી.

વિવાહલઘ—સુરતમાં ‘વિવાહ’ શબ્દ ‘સંગાધ’ એ અર્થમાં વપરાય છે. આવો અર્થ સંસ્કૃત કે પાષ્ટ્ય ભાષામાં નથી. ત્યાં તો એનો અર્થ ‘લગ્ન’ થાય છે. આ અર્થમાં જૂની ગુજરાતી ભાષામાં વિવાહલઘ, વિવાહલો, વીવાહલઘિ ઇત્યાદી શબ્દો વપરાયા છે. અહીં હું ‘વિવાહલઘ’ સાહિત્ય તરીકે જે કૃતિઓ વિષે થોડોક ઉલ્લેખ કરવા ઇચ્છુ છું તેમાં કેટલીયેમાં દીક્ષાસુન્દરીને-દીક્ષાશ્રીને પરણવાને મુમુક્ષુ જાણે છે એવો ભાવ રહેલો છે. આના સમર્થનાથે જૈન ઐતિહાસિક ગૂર્જર કાવ્યસંચય (પૃ. ૨૨૬)માંથી આપણા કવિઓ (બા. ૧, પૃ. ૧૬૦) માં ગુજરાતી ભાષા સહિત અપાયેલી નીચે મુજબની પંક્તિઓ હું રજુ કરું છું—

“ ઇણિ પરિ અંબકુ વરકુમરો પરિણુઈ સંજનનારિ ”

“ પરિણુવા દિક્ખસિરી પેઠ નયરિ પેમેણુ પત્તિ ”

“ પગિણુઈ સંજનસિરિ કુમર વજ્જલિ નંદિય જુરા ”

‘વિવાહલઘ’ સાહિત્યરૂપ કૃતિઓમાં જેમ દીક્ષાને કામિની કહી તેની સાથેનાં લગ્નની વાત થઈ છે તેમ મુકિતને મહિલા માનીને—અરે કેટલીક વાર તો એને ‘પદ્મ્યા-મના’ અણ્ણિને મુક્ત થનારનાં—સિદ્ધિ પામનારના લગ્ન થયાનો ઉલ્લેખ કરાયો છે. વિશેષમાં આ ઉલ્લેખ કંઈ આજકાલનો નથી.

કૃતિઓ—એક સમય એવો હતો જ્યારે જાડારોમાં પાષ્ટ્ય કૃતિઓ તરફ દુર્લક્ષ્ય સેવાતું હતું. સંસ્કૃત ગ્રંથો જ મળે તો એ નોંધવાની વૃત્તિ હતી. આવે સમયે “ સુ ” સા પૈસા ચાર ” તરીકે વજોવાયેલી ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલી કૃતિઓની તો કોણ દરકાર કરે ? સમય જતાં વિદ્વાનોનું લક્ષ્ય પાષ્ટ્ય સાહિત્ય તરફ ખેંચાયું અને આજે તો ‘ ગુજરાતી ’

સાહિત્યને પણ ચોખ્ખા ન્યાય અપાવા લાગ્યો છે. તેમ છતાં આજે એ સાહિત્ય હજી પૂર્ણ સ્વરૂપમાં જાણમાં આવ્યું નથી એટલે ‘વિવાહલિ’ સાહિત્યની જેટલી કૃતિઓ મારા જાણવામાં આવી છે તે હું અહીં નોંધું છું અને એમાં ઉમેરો સૂચવવા વિશેષજ્ઞોને વિનવું છું. આ કૃતિઓ અકારાદિકમે નીચે મુજબ છે:—

નામ	કર્તા	રચનાવર્ષ (વૈક્રમીય)
૧ આદિનાથવિવાહલો	નાંઓ	૧૬૭૫ પહેલાં
૨ આદીશ્વરવિવાહલો	ઋષભદાસ	સત્તરમી સદી
૩ આદ્રકુમારવિવાહલુ	સેવક	સોળમી સદી
૪ ઋષભદેવવિવાહલુધવલ	„	૧૫૯૦ પહેલાં
૫ કીર્તિરત્નસુરિવિવાહલિ	કલ્યાણચન્દ્ર	?
૬ ગુણરત્નસુરિવિવાહલિ	પદ્મમંદિર	!
૭ જમ્ખમનંતર ગરાસવિવાહલો	સહજસુન્દર	૧૫૭૨
૮ જમ્ખસ્વામીવિવાહલુ	હીરાનન્દસુરિ	૧૪૯૫
૯ જિનચન્દ્રસુરિવિવાહ	સહજગાન	?
૧૦ જિનેશ્વરસુરિવિવાહલો	સોમમૂર્તિ	૧૩૩૧ની આસપાસ
૧૧ જિનોદયસુરિવિવાહલિ	મેરુનન્દન	૧૪૩૨ પછી
૧૨ નેમવિવાહ	કેવળદાસ અમીચંદ	૧૯૨૯
૧૩ નેમનાથધવલવિવાહલુ	બ્રહ્મ વિનયદેવસુરિ	૧૬૧૫ પહેલાં
૧૪ નેમિનાથવિવાહલો	ઋષભવિજય	૧૮૮૬
૧૫ „	મહિમસુન્દર	૧૬૬૫
૧૬ „ (નેમિનાથવિવાહગરબો)	વીરવિજય	૧૮૬૦
૧૭ પાર્વનાથવીવાહલુ	પેથો	૧૫૮૧ પહેલાં
૧૮ વેણીવત્સરાજવીવાહલુ	ડાંમરા (દાઓદર)	૧૬૦૭ પહેલાં
૧૯ શાન્તિનાથવિવાહલોધવલ	બ્રહ્મ વિનયદેવસુરિ	૧૭મી સદી
૨૦ શાન્તિનાથવીવાહલુધવલપ્રબન્ધ	આણન્દપ્રમોદ	૧૫૯૧
૨૧ મુપાશ્વજિનવિવાહલો	બ્રહ્મ વિનયદેવ	૧૬૩૨
૨૨ સુમતિસાધુસુરિવિવાહલો	લાવણ્યસમય	સોળમી સદી

આ કૃતિઓનો ક્રમશઃ વિચાર કરીએ તે પૂર્વે ત્રણ વાત નોંધી લઈશું.

(૧) વેણીવત્સરાજવીવાહલુ એ જ એક અજ્ઞાન કૃતિ છે. એની હાથપોથી વિ.સં. ૧૬૦૭માં લખાયેલી મળે છે. એટલે આ કૃતિ ઓછામાં ઓછા ચારસો વર્ષ જેટલી પ્રાચીન છે. એનો આદિમ અને અંતિમ ભાગ જૈન ગૂર્જર કવિઓ (ભા. ૩, ખં ૨, પૃ. ૨૧૨૪-૫) માં અપાયેલ છે.

(૨) ઉપર્યુક્ત તમામ કૃતિઓમાં વિ. સ. ૧૩૩૧ પછી થોડાંક વર્ષોમાં સોમમૂર્તિને હાથે રચાયેલ જિનેશ્વરસુરિવિવાહલો સૌથી પ્રાચીન છે. એના કરતાં કોઈ જૂની કૃતિ—જૈન કે અજૈનને હાથે રચાયેલી કૃતિ—અત્યાર સુધી તો મળી નથી. એવી રીતે

સૌથી અર્વાચીન જૈન કૃતિ તે નેમવિવાહ છે. એના રચનાર કેવળદાસે એ કૃતિ અમદાવાદના નગરશેઠ સ્વ. પ્રેમાભાઈ હીમાભાઈને અર્પણ કરી છે. એ અમદાવાદના “ગુજરાત યુનીયન પ્રેસ” માં વિ. સ. ૧૯૩૦માં છપાઈ છે.

(૩) આ તમામ કૃતિઓ પદ્માત્મક છે.

[૧] આદિનાથવિવાહલો : કર્તા નીંઓ

આ કૃતિમાં ૨૪૫ ગાથા છે. એનો અંયાગ્ર ૪૦૦ શ્લોક જોડેલો છે. એ આદિનાથને અંગેની કૃતિ છે. જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૯૭૧)માં આની નોંધ કરાયેલી છે. એ ઉપરથી આની એક હાથપોથી આવિકા ચંપાના પદ્માથે વિ. સં. ૧૬૭૫માં લખાયાનું આપણે જાણી શકીએ છીએ.

[૨] આદીશ્વરવિવાહલો : કર્તા ઋષભદાસ

આનો ત્રિપથ ઉપલી કૃતિથી ભિન્ન નથી. એના કર્તા ખંભાતના આવક છે. એમણે અનેક રાસ રચ્યા છે. તેમાં ઋષભદેવનો રાસ વિ. સં. ૧૬૨૨માં અને હીરવિજયસૂરિના રાસ વિ. સ. ૧૬૮૫માં રચાયેલ છે. એ ઉપરથી આપણે પ્રસ્તુત કૃતિને સત્તરમી સદીની કૃતિ ગણીએ તો તે ખાટું નથી.

[૩] આદ્રકુમારવિવાહલુ : કર્તા સેવક

આ ૪૬ ગાથાની કૃતિ છે. એ આદ્રકુમારને અનુલક્ષીને રચાયેલી છે. આ આદ્રકુમાર તે બેબિલોનનો ઈ. સ. પૂર્વે ૬૦૪માં સમ્રાટ બનનાર નેપુચ્ચદનેઝારનો પુત્ર થાય છે એમ કેટલાક માને છે. વિશેષમાં પ્રભાસપાટણના એક તામ્રપત્ર ઉપરથી ડૉ. પ્રાણનાથ એમ કહે છે કે આ નેપુચ્ચદનેઝારે નેમિનાથતા મંદિરનો શુશ્રૂષ્કાર કરાવ્યો હતો.

અંચળ-વિધિ ગચ્છના ગુણનિધાનસૂરિના પ્રસાદથી વિ. સં. ૧૫૯૦માં આદિનાથદેવરાસધવલ તેમ જ એ પૂર્વે ઋષભદેવવિવાહલુધવલબંધ રચનારા સેવકે આ આદ્રકુમારવિવાહલુ રચેલ છે. એમણે સીમંધરસ્વામિશોભાતરંગ નામની કૃતિ પણ રચી છે.

[૪] ઋષભદેવવિવાહલુધવલ કર્તા સેવક

પહેલી બે કૃતિનો વિષય એ જ આનો વિષય છે. આદિનાથનું ખીજું નામ ઋષભદેવ છે. આ ધવલ એક મહાકાવ્ય કૃતિ છે. એમાં ચુચ્ચાલીસ હાલ છે. એની રચના ઉપયુક્ત સેવકને હાથે વિ. સં. ૧૫૬૦ પૂર્વે થયેલી છે એમ એની વિ. સં. ૧૫૬૦ની હાથપોથી ઉપરથી જાણી શકાય છે.

જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૫૮૨-૩) માં આ કૃતિની શરૂઆતની ચાર લીટીઓ અને અંતની સોળ લીટીઓ “હાલ ઘોડીની, રાગ ગોડી” એવા ઉલ્લેખ પૂર્વક ઉદ્ધૃત કરાયેલી છે. વિશેષમાં પૃ. ૫૮૩-૪ માં આની સોળ હાથપોથીઓ નોંધાયેલી છે. આ કૃતિ કોઈ સ્થળેથી પ્રસિદ્ધ થયેલી જણાતી નથી. જો તેમ જ હોય તો એ સત્વર પ્રકાશિત થવી ઘટે. એની છેલ્લી લીટીઓ હું અહીં રજૂ કરું છું—

“એહ ધવલ ગાઈ જિન આરાહઈ જેહ નરનારી સદા
તે મગતિં જાઈ સખીય થાઈ બોલઈ સેવક ધમિ સદા.”

અહીં વપરાયેલ ‘ધવલ’ શબ્દ ધવલગીતોની નોંધ આપણા કવિઓ (પૃ. ૨૨૯) માં તેનું સ્મરણ કરાવે છે.

[૫] કીર્તિરત્નસૂરિવિવાહલઠ : કર્તા કલ્યાણચન્દ્ર

“ જૈન સત્ય પ્રકાશ ” (વ. ૧૧, અં. ૪) માં “ અન્યત્ર અપ્રાપ્ય અંધાકી સૂચી ” નામના લેખમાં જે ત્રણ વિવાહલઠ નોંધાયેલા છે તે પૈકી આ એક છે અને એના ચરિત્રનાયક કીર્તિરત્નસૂરિ છે. બાકીના બે વિવાહલઠ તે ગુણરત્નસૂરિવિવાહલઠ અને જિનચન્દ્રસૂરિવિવાહ છે. પ્રસ્તુત કૃતિમાં ચોપન ગાયા છે. એના કર્તા કલ્યાણચન્દ્ર તે કાણુ તે જાણુ બાકી રહે છે. દેવચન્દ્રના શિષ્ય કલ્યાણચન્દ્રે વિ. સં. ૧૬૪૯માં ચિત્રસેનપદ્માવતીરાસ રચ્યો છે એઓ જ શું આ કલ્યાણચન્દ્ર છે !

[૬] ગુણરત્નસૂરિ વિવાહલઠ : કર્તા પદ્મમન્દિર

આ ઓગણપચાસ ગાથાની કૃતિ કે એના કર્તા વિષે મને કશી વિશેષ માહિતી નથી, સિવાય કે એ કેવળ નોંધાયેલી છે.

ધર્મચોપસૂરિએ જે ઋષિમણ્ડલપ્રકરણ રચ્યું છે એના ઉપર વિ. સં. ૧૫૫૭માં પદ્મમન્દિરગણિએ સંસ્કૃતમાં ટીકા રચી છે. શું આ ગણિ તે પ્રસ્તુત વિવાહલઠના કર્તા છે ?

[૭] જમ્બૂઅન્તરંગરાસવિવાહલો : કર્તા સહજમુન્દર

જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ (પૃ. ૫૩૦, કાંડિકા ૭૮૩) માં આ કૃતિ વિ. સં. ૧૫૫૨ માં રચાયેલો ઉલ્લેખ છે.

[૮] જમ્બૂસ્વામીવિવાહલઠ : કર્તા હીરાનન્દસૂરિ

આ કૃતિની રચના સાચેરમા વિ. સં. ૧૪૯૫માં થયેલી છે અને એના રચનાર ‘ પીપલ ’ ગચ્છના વીરપ્રભસૂરિના શિષ્ય થાય છે એ હકીકત આ કૃતિની છેલ્લી કડીઓ ઉપરથી જાણી શકાય છે. જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૪૨૮-૯) માં આલ ત્રણ કડીઓ તેમ જ અંતિમ ચાર (૫૨ થી ૫૫) કડીઓ અપાયેલી છે. આની ઉપાન્ત્ય કડીમાં “ રચ્યું હીરાણુદિ જમ્બૂઅસામિવીવાહલુ એ ” એવો ઉલ્લેખ છે. આ તેમ જ ઉપલી કૃતિના ચરિત્રનાયક મહાવીરસ્વામીના પ્રશિષ્ય થાય છે.

હીરાનન્દસૂરિએ વિ. સં. ૧૪૧૫માં વિદ્યાવિલાસપવાડો રચ્યો છે અને તે આજે વર્ષો થયાં ગાયકવાડ પૌવૌત્ય અન્યમાળામાં સંપાદિત થવાની વાત સંભળાવા કરે. આ સૂરિએ હશાણુભદ્રરાસ અને કલિકાળ રચેલ છે.

[૯] જિનચન્દ્રસૂરિવિવાહ : કર્તા સહજજ્ઞાન

આ કૃતિની નોંધ “ જૈન સત્ય પ્રકાશ ” (વ. ૧૧, અં. ૪) માં છે એ ઉપરાંત આ વિષે મને વિશેષ માહિતી નથી.

[૧૦] જિનેશ્વરસૂરિવિવાહલો : કર્તા સોમમૂર્તિ

આ ૩૩ કડીનું કાવ્ય છે. એની રચના વિ. સં. ૧૩૩૧ પછી થોડેક વર્ષે સોમમૂર્તિને હાથે થયેલી છે. જૈન ઐતિહાસિક ગૂર્જર કાવ્યસંચય (પૃ. ૨૨૪-૨૨૭) માં આ સમગ્ર કૃતિ છપાયેલી છે. વિશેષમાં એમાં (પૃ. ૧૧૪માં) આનો સાર

પણ અપાયેલો છે. આપણા કવિઓ (પૃ. ૧૯૧) માં આ કૃતિને અંગે નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

“ આમાં ચોખાયા અને દોહરા ઉપરાંત જૂલણા અને વસ્તુ છંદ ધ્યાન ખેંચે છે... શુદ્ધ જૂલણા છંદ સૌથી પ્રથમ મને આ સં. ૧૪૩૧ લગભગના કાવ્યમાં જણાયો છે. ”

[૧૧] જિનોદયસૂરિવિવાહલઊ : કર્તા મેરુનન્દન

જૈન ઐતિહાસિક ગૂર્જર કાવ્યસંચય (પૃ. ૨૩૩-૨૩૭) માં આકૃતિ છપાયેલી છે.

ઐતિહાસિક જૈન કાવ્યસંગ્રહ (પૃ. ૩૯૮-૩૯૯) માં પણ આ પ્રસિદ્ધ થયેલું છે. એની રચના વિ. સં. ૧૪૩૨ની પછી થોડેક વર્ષે થયેલી છે. એ હિસાબે પ્રાચીનતાની દૃષ્ટિએ એનો ક્રમાંક ખીજો છે. જિનોદયસૂરિ એ મેરુનન્દનના ગુરુ થાય છે અને એમને ઉદ્દેશીને આ કૃતિ રચાઈ છે.

[૧૨] નેમવિવાહ : કર્તા કેવળચંદ

આ સૌથી અપ્રાચીન કૃતિ છે. એ તેતાલીસ ઢાલમાં ‘કેવળચંદ’ રચી છે. આની પહેલી બે કડી અને છેલ્લી સાત કડી જૈન ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૩૭૬) માં અપાયેલી છે. આ તેમ જ એની પછીની ચાર કૃતિઓ નેમિનાથને અંગેની છે.

[૧૩] નેમિનાથધવલવિવાહલુ : કર્તા બ્રહ્મ વિનયદેવસૂરિ

આ કૃતિ સુખ્માક્ષીસ ઢાલમાં રચાયેલી છે. જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૬૦૬) માં એની વિ. સં. ૧૬૧૫માં લખાયેલી હાથપોથીની નોંધ છે એટલે આ કૃતિ મોડામાં મોડી આ વર્ષમાં રચાઈ હશે. એના કર્તાએ વિ. સં. ૧૬૩૨માં સુપાન્થ-જિનવિવાહલો અને એ સત્તરમી સદીમાં શાન્તિનાથવિવાહલોધવલ રચેલ છે.

[૧૪] નેમિનાથવિવાહલો : કર્તા ઋષભવિજય

આ કૃતિમાં સત્તર ઢાલ છે. એની પહેલી કડી અને છેલ્લી પાંચ કડીઓ “દેશી” એવા ઉલ્લેખપૂર્વક જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૨૯૨) માં અપાયેલી છે. એ ઉપરથી ઋષભવિજય તે વિજયાનન્દસૂરિના વંશજ નેમવિજયના શિષ્ય થાય છે અને આ કૃતિ વિ. સં. ૧૮૮૬માં રચાઈ છે એ બાબત જાણી શકાય છે.

[૧૫] નેમિનાથવિવાહલો : કર્તા મહિમસુન્દર

‘ખરતર’ ગચ્છના સાધુકીર્તિના શિષ્ય મહિમસુન્દરે આ કૃતિ વિ. સં. ૧૬૬૫માં રચી છે.

[૧૬] નેમિનાથવિવાહલો : કર્તા વીરવિજય

આ કૃતિની પહેલી ઢાલની બે કડી અને છેલ્લી-આવીસમી ઢાલની છ કડી જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૨૧૪-૫) માં છપાયેલી છે. આ કૃતિની આવીસ ઢાલ છે. આની છેલ્લી ઢાલમાં “તસ શિષ્યે ગરમિ દેશિમાંહે લાલ, ગાયો નેમવિવાહ ઉછાહે લાલ ” એ પંક્તિમાં સૂચવ્યા મુજબ આ કૃતિને નેમિનાથવિવાહગરબે પણ કહેવામાં આવે છે. શુભવિજયના શિષ્ય વીરવિજયે આ કૃતિ વિ. સં. ૧૮૬૦માં (નભ-ભોજન-ગજ-ચન્દ્ર) રચી છે.

“ શ્રી નેમીસર જગવાનનો વિવાહલો ” એ નામથી આ કૃતિ શિલાલેખમાં છપાઈ છે.

[૧૭] પાર્શ્વનાથ વીવાહલુ - કર્તા પેથો

આ કૃતિ ૨૦૬ ગાથાની છે. જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૪૮૪)માં આની વિ. સં. ૧૫૮૧ની એક હાથપોથી નોંધાયેલી છે એટલે એનાથી મોડી આ કૃતિ રચાઈ નથી એમ બે ધડક કહી શકાય. ત્રીસમા તીર્થ કર પાર્શ્વનાથને-જન્મનો ઐતિહાસિક પુરુષ તરીકે સૌ કોઈ સ્વીકાર કરે છે તેમને ઉદ્દેશીને આ કૃતિ રચાયેલી છે.

[૧૮] વેણીવત્સરાજ વીવાહલુ - કર્તા ડાંમર (હામોદર)

આ કૃતિનો આદિમ અને અન્તિમ ભાગ જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૨, પૃ. ૨૧૨૪ —૫)માં અપાયેલો છે. અહીં નોંધાયેલી તમામ કૃતિઓમાં આ એક જ અજ્ઞેન કૃતિ છે. એ હામોદર બ્રાહ્મણે રચી છે. એની વિ. સં. ૧૬૦૭ની એક હાથપોથી અને ખીજી વિ. સં. ૧૬૨૭ની હાથપોથી પૃ. ૨૧૨૫ માં નોંધાયેલી છે. આવી અજ્ઞેન પ્રાચીન કૃતિઓ ખીજી કઈકઈ છે તેની તપાસ કરવી બાકી રહે છે.

[૧૯] શાન્તિનાથવિવાહલોધવલ કર્તા બ્રહ્મ વિનયદેવસૂરિ

સોળમાં તીર્થ કર શાન્તિનાથનો વિવાહ એ આ તેમ જ વીસમી કૃતિનો વિષય છે. જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૬૧૧) માં આની પહેલી અને છેલ્લી ચચ્યાર લીટીઓ અપાયેલી છે. એની રચના ઉત્તરજન્યણુની વૃત્તિ વગેરેને આધારે કરાયેલી છે એવો અંતમાં ઉલ્લેખ છે. વિષયમાં એમાં કર્તાએ પોતાને માટે ‘બ્રહ્મ’ એનો નિર્દેશ કર્યો છે. ‘ સોલસ ગિનવરનું ધવલ રચિસુ હઉં સારુ ’ એમ કર્તાએ પ્રારંભમાં નિવેદન કર્યું છે.

[૨૦] શાન્તિનાથવીવાહલુધવલપ્રબન્ધ - કર્તા આણન્દપ્રભોદ

હૃદયપ્રભોદના શિષ્ય આણન્દપ્રભોદે આ કૃતિ વિ.સં. ૧૫૯૧માં રચી છે. એમાં એકંદર ત્રેસઠ ઢાલ છે. શરૂઆતની છ લીટીઓ અને ૬૩મી ઢાલની અરાઢ લીટીઓ જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૬૦૨—૩)માં અપાયેલી છે. વિશેષમાં પૃ. ૬૦૩—૪માં ‘તત્તરસર’મસાગર નામા ધવલપ્રબંધ શાન્તિનાથ વીવાહલુ’ એવો ઉલ્લેખ છે.

[૨૧] સુપાર્શ્વજિન વિવાહલો બ્રહ્મ વિનયદેવસૂરિ

આ કૃતિનો અન્યાય ૫૮૧ શ્લોક જોડેલો છે. એની પહેલી બે કડી અને છેલ્લી સાત કડી જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૬૦૮—૯)માં અપાયેલી છે. છેલ્લી કડીનો પૂર્વાર્ધ નીચે મુજબ છે:-

“ એહ રચ્યઉ વિવાહલઉ એ નાંદઉ જાં જિણુધર્મ ભ૦ ”

આ કૃતિની રચના ‘યુગલ-ભુવન-રસ-ચન્દ્રમા’ એ વર્ષમાં એટલે કે વિ. સં. ૧૬૩૨માં થયેલી છે. આ અક્ષાવન કડીની કૃતિ હોય એમ લાગે છે. એની પંચાવનમી કડીમાં ‘વિનયદેવસૂરિ’ એમ કર્તાએ પોતાનું નામ સૂચવ્યું છે. આ કૃતિ સાતમા તીર્થ કર સુપાર્શ્વનાથ સંબંધી છે.

[૨૨] સુમતિસાધુસૂરિવિવાહલો કર્તા લાવણ્યસમય

વિ. સં. ૧૫૬૮માં વિમલપ્રબન્ધ, વિ. સં. ૧૫૭૫માં કરસંવાદ અને વિ. સં. ૧૫૮૫માં અન્તરિક્ષ પાર્શ્વનાથ સ્તુતિ રચનાર લાવણ્યસમયની આ કૃતિ છે.

આ પ્રમાણુ સમય અને સાધન અનુસાર મેં ‘વિવાહલઉ’ સાહિત્ય વિષે સંક્ષિપ્ત નોંધ લખી છે. એટલે અંતમાં આ કૃતિઓને અંગે કેટલીક બાબતો હું તારવણી રૂપે રજૂ કરી આ લેખ પૂર્ણ કરીશ.—

(૧) ચોથી, તેરમી અને વીસમી એ કૃતિઓ ઘણી મોટી ગણાય.

(૨) જૈન કૃતિઓ પૈકી ૧, ૨ અને ૪ એ કૃતિઓ ઋષભદેવને અંગેની, ૧૨-૧૬ નેમિનાથને અંગેની, ૧૭ મી પાશ્વનાથને અંગેની, ૧૯મી અને ૨૦ મી શાન્તિનાથને અંગેની અને ૨૧મી સુપાર્શ્વનાથને અંગેની છે. આમ બાર કૃતિઓ ત્રીયકરોને ઉદ્દેશીને છે. આ પૈકી સત્તરમી સિવાયની કૃતિઓને પૌરાણિક ગણીએ તો બાકીની અગ્યાર ઐતિહાસિક ગણાય. વિશેષમાં આદ્રકુમાર અને જન્મજ્વરામાં એ તો લગભગ મહાવીર-સ્વામીના સમયના ગણાય. એ સિવાયના મુનિઓ (જેમનો અહીં નિર્દેશ કરાયો છે.) એમની વચ્ચે આછામાં આછું એક હજાર વર્ષનું અંતર છે.

(૩) બહુ થોડી કૃતિઓ પ્રસિદ્ધ થયેલી છે.

(૪) ચૌદમા સૈકાની પહેલાંની કોઈ કૃતિ મળી નથી. એ સૈકાની એક જ કૃતિ મળી છે. પંદરમા સૈકાની બે કૃતિ છે આદમી અને અગ્યારમી. ત્રીજી, ચોથી, સાતમી, સત્તરમી અને વીસમી કૃતિઓ સોળમા સૈકાની છે. સત્તરમી સદીની કૃતિઓ તે બીજી, તેરમી, પંદરમી, અરણ્યમી, ઓગણીસમી અને એકવીસમી એમ છ કૃતિઓ છે આ કૃતિઓ ૧૧મી ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસીને ઉપયોગી થાય તેમ છે એટલે એ તો એક સંગ્રહરૂપ સત્તર પ્રસિદ્ધ થવી ઘટે.

તા. ૯-૪-૪૬ મુરત

કાગુકાવ્યો વિષેની પં લાલચંદભાઈની સૂચના વિષે

કંઈક જ્ઞાતવ્ય

લેખક—વૈદ્ય ચીમનલાલ લલ્લુભાઈ ઝવેરી, મહુધા.

“શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ” વર્ષ ૧૧, અંક ૭, પૃ. ૨૧૪, પેરા ૬માં ઉદ્યરત્ન વાચકને સંજ્ઞા બહાર કરવા માટેની દંતકથામાં વળૂદ નહીં હોવાનું જણાવી, ઉદાહરણ રૂપે ખીળ પશુ નવરસાત્મક કાવ્યો મળી આવતાં હોવાથી, પં. લાલચંદભાઈએ એમ માનવું અયુક્ત જણાવ્યું છે.

આ વિષે એ જણાવવું અત્યનું છે કે એ નોંધાયેલી દંતકથા ઘણે ભાગે સ્વ. શ્રી. મોહનલાલભાઈ દ. દેસાઈને જે સ્થળેથી સાંપડી છે તે જ સ્થળેથી અમને પણ સાંપડી છે. એ સ્થળ ખીળું નહીં પણ ખંડમાં બે વર્ષ પહેલાં અવસાન પામેલા યતિ ભાગ્યરત્નજી જ છે. એ વાતને સાચી માનવી કે કેમ એ એક વિચારવા જેવી વાત છે. અમને પૂરા સંભવ છે કે એ વાત સંદતર જૂઠી તો નથી જ; એમાં કેટલું તથ્ય સમાયેલું છે તે વિચારકોને વિચારવાનું રહે છે. અને અમને ખાતરી છે કે ઉદ્યરત્નજીએ રચેલાં સ્તવન, સન્ગ્રામ, છંદ, પદ, રાસ, પ્રબંધોનો સામગ્રી અભ્યાસ અને નિરીક્ષણ કરનારને એ વાતનો અન્યૈકિતમાં કવિનો બળાપો જરૂર મળી આવવાનો સંભવ છે. આવું નિરીક્ષણ કરનારા શાષકો આપણી જૈન કોમમાં કવચિત જ મળે છે, પરંતુ એ વસ્તુ પણ અગત્યની અને

અંક ૧૦-૧૧] કાશુકાબ્યો વિષેની પં. લાલચ દબાઈની સૂચના વિષે કંઈક જ્ઞાતવ્ય [૨૬૭

જરૂરી છે એ તો નિઃસંદેહ છે. ‘જેન ગુજર કવિઓ’ ભા. ૨ માં તેમને સંધ્યા બહારના નિમિત્તરૂપે નવરસાત્મક સ્થૂલિભદ્રરાસ જણાવ્યો છે, પરન્તુ ભાગ્યરતનજીને મોટેથી અમે સાંભળેલી વાતમાં એવું તો નથી. પણ પિંગળકાવ્યાનુશાસનના અભ્યાસ પછી તેમની વિદ્વતા, ચાતુર્ય અને બોલવાની છટા વિલક્ષણતાભરી ખીલી આવવાથી તેઓ પોતાથી આગળ વધી જશે અને શ્રાવકો પણ તેમના ભક્ત થઈ જશે તો પોતાનો કોઈ ભાવ પૂછશે નહીં એવા વિચારથી, તેમના ગુરુભાઈ અને સમુદાયના યતિઓ કાઠને કાઠ બહાનું તેમના ગૌરવને જાંખપ લગાવે તેવું શોધતા હતા. એટલામાં કવિ ઉદયરતનજી ઉછરતા કવિ હોવાથી અને વિલક્ષણ જગતના વિલક્ષણ વિચારોથી અપરિચિત હોવાથી, પોતાની વૈરાગ્યભાવના મજબૂત હોવા છતાં, કોઈ સુંદર કવિતા તેમણે કેવળ શૃંગારથી ભરેલી લખી પોતાના યતિસમાજને વિનોદની ખાતર બતાવી. એ હથિવારનો જ યતિસમાજ ગચ્છાચાર્ય પાસે દુરુપયોગ કરી સમજાવ્યું કે ઉદયરતનજી વૈરાગ્યવિહીન અને આચારહીન છે. આચાર્યશ્રીએ પણ સાંભો વિચાર ન કરતાં, પનિત ભાવ તરીકે તેમને ગચ્છબહાર કર્યા અને એને માટે અમુક મુદત નક્કી કરી, જે મુદત દરમિયાન ચારિત્રની સુધારણાથી કરી તેમને ગચ્છમાં લેવાનું દરાવ્યું.

આમ સાચાર થયેલા કવિ ઉદયરતનજી કેટલોક વખત બહાર ગયા, ફર્યા અને સફળ ઉપદેશ તરીકેની અને પવિત્ર ચારિત્રના ધાગક તરીકેની કીર્તિ મેળવી ફરી ખેડામાં આવી ગચ્છાચાર્ય પાસે નવરસાત્મક ‘સ્થૂલિભદ્રરાસ’ અને વૈરાગ્યભાવપૂર્ણ ‘ભુવનભાનુ કેવલી રાસ’ લખ્યો. તે ઉપરથી આચાર્ય તેમની કવિશક્તિ અને વૈરાગ્ય નિશ્ચલ જોઈ તેમને ગચ્છમાં લીધા અને અમુક શિષ્યો આવી સ્વક્ષેત્રદેશપટ્ટકના ખેડા ગામનો અર્ધ શ્રાવક સમુદાય અને તેમને માટે આગવો ઉપાશ્રય આપ્યો, તે આજે પણ ખેડામાં ભાવસારવાડાનું દેરાસર, ઉપાશ્રય અને ભાવસાર શ્રાવક ઉપરાંત અર્ધપોરવાડ શ્રાવકો તે જ ઉપાશ્રયના ભક્તો ગણાય છે. તેમની શિષ્યસંતતિમાં યતિઓ અને જ્ઞાનભંડાર હતા. તે કેટલોક અવ્યવસ્થાથી ચુંચાઈ ગયો અને કેટલોક યતિ ભાવરતનજીને કમજો થયો છે. સંભવ છે કે તેમના અવસાન પછી તે ખેડાની સુમતિરતનસૂરિ લાયજેરીમાં રાખવામાં આવ્યો હશે.

ઉપરઆપેલી નોંધ પ્રમાણે ‘સ્થૂલિભદ્રરાસ’ તેમની અદ્વિતીય નિમિત્ત નહોતો. એ વાતમાં કવિને સમાજની કીર્તિનો થયેલો કડવો અનુભવ. જે કવિની તમામ કૃત્તિઓ તપાસવાનો અમને સુયોગ્ય પ્રાપ્ત થશે તો તે સવિસ્તર સમાજ સામે મૂકાશું. કવિ ઉદયરતનજીને જ આમ ખન્યું છે એવું કાંઈ નથી, એ વાતનું સ્પષ્ટીકરણ કવિ નયસુદર ગણિએ પોતાના ‘રૂપકુંવર-રાસ’માં કટાક્ષભરી રીત સ્પષ્ટ જ લખ્યું છે. જુઓ તેમના જ શબ્દો.—

કવિત કવિત કરી સહુકો કહે, કવિત ભાવ તો વિરલા લહે;

સોઈ કવિત જેણે દુર્લ્ભિત દહે, પડિતજન પરખી ગહગહે, ૩૭ (સં. ૧૬૩૭)

જુઓ બીજો કટાક્ષ નલદમયંતી રાસમાં—

પુણ્યએક નલદમયંતી, સુણતાં ગણતાં વાધે ધન:

દૂર હોય કલિકાલકલંક, વશ થાએ અરિ જે હુએ વંક; દા. ૨/૧ (સં. ૧૬૬૫)

આ બંને રાસના રચનાકાળમાં ૨૮ વર્ષનું અંતર છે. રૂપકુંવર રાસ લખતાં જ કવિ બાણે છે કે મારા વિરોધીઓ આ રાસની કવિતા જોઈ મારા પ્રત્યે જરૂર બળી ગઈશે. પણ તેની દરકાર ન કરતાં કવિ પોતે પોતાના કૃતનિશ્ચય પાર પાડી રાસ પૂર્ણ કરે છે.

એનું પરિણામ એમણે ધાર્મી મુજબ જ આવે છે, અને પોતાને માથે અછાજતાં કલકોનો વરસાદ વરસે છે. કવિ એ કલકોને નલદમયંતી કવિતા વડે ધાર્મી નાખી આના વાંચવા સાંભળવાથી પોતાને ધન્યવાદ મળવાની આશા રાખે છે અને તેમના વિરોધિ દુશ્મનો ટાઢ પડી તેમને શરણ લાવવા ઇચ્છા કરે છે.

આ વાત શું ઉદયરત્નજીની વાતને અસંભવિત માનવા દોરી શકે છે ખરી ?

જે કે કવિ ઋષભદાસે છલકાનો શૂગાર વર્ણવવાનો પ્રયત્ન કર્યોનો દાખલો નથી, તો પણ અજ્ઞાન સમાજે તેમને પણ છોડ્યા નથી, જેથી એ વિષે ઋષભદાસે હીરસૂરિરાસમાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં બળાપો કર્યો છે.

આજે પણ 'રૂપકું' પર રાસ'નો વિદ્યાસાનંદનો વિષય ફેટલોક આવકસમુદાય વાંચે તો નરત જ તેઓ એવો શબ્દ ખોલી ઊઠશે કે શું સાધુઓ આવું લખી શકે ? તેથી અજ્ઞાન સમાજથી થરથર ધ્રુજતા જૈન કવિઓએ સુઝાબહોતેરી લખતાં પણ પ્રથમ આ વાત કહી છે, અને રચનાનો હેતુ માત્ર જુદીની કેળવણી અને વિનોદ બતાવ્યાં છે. આમ બધા કવિઓમાં બનતું આવ્યું છે તો ઉદયરત્નજી માટે અને તેમાં આશ્ચર્ય શું ? નમૂના તરીકે ઋષભદાસનાં પણ વાક્યાં જુઓ.—

રાસ જોડી હુઓ બહુ જન તાડ, ૧૨

એક કહે ખરો જાપો, છે ઉપદેશ એતે કાર્મ આપો ? ૧૩

અંગારમદક આચારજી હુઓ, અન્ય તારી પોતે જુડતા જુઓ. ૧૮

નંદેણે ગણિકા ધરિ જ્યારે, આપ જુડે અને અન્યને તારે; ૧૫

ઋષભ કહે ભલુ પુછ્યું પરમ, અંદુઆ જોડેલો સાધીએ મરમ, ૧૬

આણુંદ શંખને પુષ્કલી જોય, બરાબરી તસ કુણે નવો હોય; ૧૭

ઉદયન બાહુ જનવડ સાય, તેહના પગની રજ ન થવાય; ૧૮

વીર મારગ સહી કાર્મ પુણ્ય કાંત, ઉગને સરે જનનામ સાધી લીજે; ૧૯

અતે પોતાના નિત્ય ધર્મચરણ અને ભાવનાઓ વર્ણવી શું કહે છે તે જુઓ—

એક પાહું હુ જૈન આચારો, કહેતા સુખ તો હોય અપારો. ૩૮

પણ મુજ મન તણો એહ પ્રણામો. કોએક સુણિ કરે આતમકામો. ૩૯

પુણ્યવિભાગ હુઈ નવ જ્યારે, ધરિયું ઋષભ કવિ આપ વિચારે. ૪૦

પરઉપગાર કાળે કહિ વાત, મનતણે પણ સદેહ જાન. ૪૧

કવિ કહે છે કે હીરસૂરિજીનો રાસ વાંચી ઘણા માણસો તરશે, ત્યારે તેમના ઉપર એક જણે ટીકા કરી કે પાનકાને ઉપદેશ આપો છો, પણ તમે શું કરો છો ? પોતે દૂબનારા અને પારકાને તારનારા તો બહુથે થયા છે. કવિ કહે છે કે બાઈ તમે સારું જ પૂછ્યું, પણ મોટાઓના પગની રજ તો મારાથી ન થવાય. સૂકાનામોભાનનાની તો શાસ્ત્રોએ આજ્ઞા આપી છે, તેથી મારાથી જો બને છે તે આ છે. અને એ બધુ જાણીને કદાચ કોઈને શુભ ભાવનાનું નિમિત્ત થાય તો તેના પુણ્યનો ભાગ મને મળે. આ કહીને પણ કવિ એક અપવાદથી બચીત થાય છે કે આ તો બધુ તમે બહુ મોટાં ધર્મી છો એવું દેખાડવા કહેતા હશે. એ આક્ષેપ સામે બચાવ કરવા કવિ કહે છે કે મારા મનનો સંશય ટાળવા અને કોઈની પુણ્યભાવના થાય તો મને પણ લાભ મળે તો સ્વપરના ઉપકારનું નિમિત્ત બને.

આ બધુ આપણને કવિઓ ફેટલી સંકડામણ ભોગવી ચૂક્યા છે એ શું સ્પષ્ટ નથી કહેવું ?

ભૌગોલિક કોષમાં જણાતી ગંભીર ભૂલ

(લે. પં. લાલચંદ્ર ભગવાન ગાંધી, પ્રાચ્ય વિદ્યા મંદિર-વડોદરા) "

ભૌગોલિક કોષ (પ્રાચીન અને મધ્યકાલીન) એ નામનું (પૃ. ૯૬ અપૂર્ણ) પુસ્તક, અમદાવાદ ગુ. વ. સોસાયટી તરફથી તેના હીરકમહોત્સવઅંશમાળાના નં ૧૬ તરીકે સં. ૧૯૯૧માં પ્રગટ થયેલ છે, જેના પર લેખક તરીકે ડાહ્યાભાઈ પીતામ્બરદાસ દેરાસરી, બેરિસ્ટર-એટ-લો. નું નામ છપાયેલ છે. ત્યાં આ. સે. ના નિવેદનમાં જણાવ્યું છે કે "શ્રીયુત નંદલાલ ડેના મૂળ અંગ્રેજી પુસ્તક પરથી એની વસ્તુ લેવામાં આવેલી છે, અને તેમાં ઘટતે રચેલે યોગ્ય સુધારા દાખલ કરી લેખકે તેની ઉપયોગિતામાં ઉમેરા કર્યો છે."

ઉપયુક્ત પુસ્તકના પૃ. ૫૩માં **કુણ્ડગામ** નો પરિચય કરાવતાં ભગવાન મહાવીર સંબંધમાં જે ઉલ્લેખ કર્યો છે તે ગંભીર ભૂલવાળો હોઈ ગેરસમજ ફેલાવે તેવો અનિચ્છનીય છે; તે સુધારવાની આવશ્યકતા છે. તેના આધારભૂત શ્રીયુત નંદલાલ ડે. એમ. એ. બી. એલ. ના અંગ્રેજી પુસ્તક **જિઓગ્રાફિકલ ડિક્શનરી (The Geographical Dictionary of Ancient & Mediaeval India 1927.)** ના પૃ. ૧૦૭ માં કુંડગામ સંબંધમાં અંગ્રેજીમાં તો આવું કંચન છે—

"Mahavira is said to have been conceived at first in the womb of the Brahmani Devananda, but Indra caused the embryo to be transferred to the womb of the Ksatriya Trisala who was also with child, through the agency of his deer-headed general Harineyameshi, who is no doubt the same as Naigamesha or goat-headed god of the Brahmanas."

(Ep. Ind. Vol. II, PP. 316, 317. Kalpa-Sutra in SBE. Vol XXII, p 227.)"

પરંતુ પૂર્વોક્ત પુસ્તકમાં તેનું ભાષાંતર વિચિત્ર રૂપમાં અર્થને બદલે અનર્થ કરનારું જે જેવા મળે છે, તે સળેદ અહિં દર્શાવું છું—

"**કુણ્ડગામ** × × કહેવાય છે કે મહાવીર પ્રથમ દેવનંદા નામની બ્રાહ્મણીના ગર્ભમાં રહ્યા હતા. પણ ઇન્દ્રે એ ગર્ભને કાઢીને ત્રિસલા નામની ક્ષત્રિયાણીના ગર્ભમાં ચૂકવેા હતા. તે વખત ત્રિસલાને હરણુના જેવા માથાવાળા સેનાપતિ હરિણેયમેશીનો ગર્ભ રહ્યો હતો. આ હરિણેયમેશી અને બ્રાહ્મણીના બકરા જેવા માથાવાળા દેવ નૈગમેશ તે એક જ. (એ. ઈ. પુ. ૨, પા. ૩૧૬, ૩૧૭. સે. બુ. ઈ. માં છપાયેલુ કલ્પસૂત્ર પુ. ૨૨ પા. ૨૨૭)"

—ભૌગોલિક કોષ (પ્રાચીન અને મધ્યકાલીન), પૃ. ૫૩

—તેમાં લેખકે વિચાર કર્યો વિના ગેરસમજથી કેવું વિચિત્ર ભાષાંતર કર્યું છે, અને બેહુકું ભસી નાખ્યું છે—તે સમજી શકાય તેમ છે. આપણા ભાષાન્તરકારો—સાક્ષરો એ વિચારી જોવા તસ્દી લેશે? જૈનોના કલ્પસૂત્રમાં મહાવીર-જન્મ સંબંધમાં જે ઉલ્લેખ

મળે છે, તે બહુ સુપ્રસિદ્ધ છે. ઋગ્વેદના આલણને ત્યાં દેવાનંદા આલણીની કુક્ષિએ ગર્ભરૂપે ઉત્પન્ન થયેલા ૮૨ દિવસના ભગવાન મહાવીરને, સિદ્ધાર્થ રાખતી પત્ની ત્રિશલા હાત્રિયાણીની કુક્ષિમાં પરિવર્તન કરવાનું ઉચિત કર્તવ્ય જિન-ભક્ત ઇંદ્ર પોતાના એક સેવક દેવદારા બબ્બુનું હતુ, જેને પ્રા. માં હરિજૈનમેસી. સં. માં હરિજૈનમેષા નામથી સૂચવવામાં આવ્યો છે, તેને પ્રા. પાયસ્તાણિઆદિવર્ગે= સં પદાત્યનીકાધિપતિ-દેવેન્દ્રના પાયદળ સેનાના અધિપતિ તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યો છે કલ્પસૂત્રની કિરણાવલી વગેરે વ્યાખ્યાઓમાં 'હરે. इन्द्रस्य नैगममादेशामच्छतीति हरि-नैगमेषी. केचित् तु हरे रिन्द्रस्य सङ्गन्धी नैगमेषीनामा देव' અર્થાત-ઈન્દ્રના આદેશને ઇન્દ્રનાર અથવા ઇન્દ્રનો સંબંધી દેવ જણાવ્યો છે. ભગવતીસૂત્ર વગેરેમાં તેને શકદત્ત તરીકે પણ સૂચવ્યો છે. આચાર્ય શ્રીહિમચંદ્રે ત્રિપિણ્ડિકાપુરુષચરિત્ર (પર્વ ૮, સર્ગ ૭, શ્લો. ૧૧-૧૩) માં ખીળ પ્રસંગમાં પણ નૈગમેષી દેવનો ઉલ્લેખ કર્યો છે ત્યાં પ્રહુમ્ન જેવા પુત્રને ચાહતી સત્યભામાને પ્રસન્ન કરવા શ્રીકૃષ્ણ આ દેવનું આરાધન કર્યું હતું, આ દેવે પ્રકટ થઈ હાર આપ્યો હતો, એ દાર ધારણ કરી શ્રીકૃષ્ણનો સ્ત્રમાગમ કરનારી બાંધવતીને સુપુત્ર પ્રાપ્ત થયો હતો.

કલ્પસૂત્રનાં કેટલાક સાચા પુસ્તકોમાં તેને હરણના જેવા મરનકવાળા ચીતર્યો છે. ડૉ. બુહરે મથુરાનાં નૈન સ્મારક અવશેષો (Specimens of Jain Sculptures from Mathura.) માં આ દેવના પ્રાચીન ઉત્કીર્ણ શિલ્પ સાથે, અન્યત્ર મળતા સમાન નામવાળા અને કાર્યવાળા નૈગમેશ, નૈગમેય, મેવાનન-અગ્નતન ઝાગવકત્ર વગેરે નામ સંબંધમાં વિસ્તારથી ચર્ચા કરી છે.

ડૉ. વિન્ટરનિડ્જે મેયલ એસિયાટિક સોસાયટીના જર્નલમાં વૉ. ૫૫ પૃ. ૧૪૬-૧૫૫માં સન ૧૮૬૫માં ' નૈગમેશ, નૈગમેશ અને નેમેસો ' સંબંધમાં વિસ્તારથી વિવેકથી ચર્ચા કરતાં ઋગ્વેદના અને મૃત્યુસૂત્રોમાં આવેલા એ દેવ સંબંધી પ્રાર્થનાનાં સૂક્તો દર્શાવ્યાં છે. તેથી જણાય છે કે પ્રાચીન સમયમાં એ નામનાં દેવનું સ્મરણ ગર્ભાધાનાદિ-પ્રસંગમાં કરવામાં આવતું હતુ. સુપુત્રની પ્રાપ્તિ માટે રક્ષા માટે એ દેવનું આરાધન ઇષ્ટ મનાતું હતું.

+ ' નૈગમેષ ! પરાપત સુપુત્ર: પુનરાપત ।

अस्यै मे पुत्रकामायै गर्भमाधेहि यः पुमान् ।

यथेयं पृथिवी मह्यत्ताना गर्भमादधे ।

पवं तं गर्भमाधेहि दशमे मास सूनवे ॥

विष्णोः श्रेष्ठेन रूपेणास्यां तार्या गत्रीन्याम् ।

पुमांसं पुत्रमाधेहि दशमे मासि सूतवे ॥ "

—ઋગ્વેદ, ખિલ ૩૦, ૧ (મેક્ષમુલર દ્વિતીયાવૃત્તિ વૉ. ૪, પૃ. ૫૪૦) [વ. વિ.

उपदेशतरङ्गिणी के कुछ शब्द

(लेखक—श्रीयुत मूलराजजी जैन, एम. ए., एल-एल. बी.)

उपदेशतरङ्गिणी^१ के कर्ता नन्दिरत्नगणि के शिष्य रत्नमन्दिर गणि है। इनका समय विक्रम की सोलहवीं शताब्दी है क्योंकि सं. १५१७ में इन्होंने “भोजप्रबन्ध” की रचना की।^२

यद्यपि उपदेशतरङ्गिणी मूलतया संस्कृत भाषा में है तथापि इसमें प्राकृत, अपभ्रंश, गुजराती, हिंदी के अनेक पद्य उद्धृत किये गये हैं। गद्यभाग में भी बहुत से ऐसे शब्द हैं जो किसी कोष में नहीं मिलते। ये प्रचलित भाषाओं से लिये गये प्रतीत होते हैं। यहां कुछ शब्दों पर विचार किया जायगा।

रत्नमन्दिर ने अपने समय के अथवा अपने से कुछ पूर्ववर्ती श्रावकों और तीर्थों का उल्लेख किया है। इससे यह पुस्तक न केवल भाषा की दृष्टि से प्रत्युत इतिहास की दृष्टि से भी महत्त्वशाली है।

१. खुन्द

एकदा स्तम्भपुरे केऽपि सितपटा झोटिङ्गभट्टेन मलिककबीरदीनपार्श्वे आकारिताः ।
निम्नङ्गनिरीहन्वेनाऽऽसनादिदानेऽपि भूमावुपविष्टाः । भट्टः कथयति—खुन्द ! सितपटाः
कर्तारं न मानयन्ति । (उप० तर० पृ० ४८)

खुन्द—यह संस्कृत का शब्द नहीं। इसे झोटिङ्ग भट्ट (हिन्दू) अपने स्वामी मलिक कबीरदीन (मुसलमान) को संबोधन करने में बोलता है। यह फारसी खावंद^३ का संक्षिप्त रूप है। खावंद भी खुदानद^४ का रूपान्तर प्रतीत होता है। जिनप्रभसूरिकृत

१. शाह इर्षखंद भूराभाई द्वारा वीर सं. २४३७ में बनारस से प्रकाशित।

२. जातः श्रीगुरुसोमसुन्दरगुरुः धीमत्तपागच्छप-
स्तुत्पादाभ्वुजषट्पदा विजयते श्रोनन्विरत्नो गणिः ।
तच्छिष्योऽस्ति च रत्नमन्दिरगणिर्भोजप्रबन्धो नव-
स्तेनाऽसौ मुनिभूमिभूतशशभृतसंबलसरे निर्मितः ॥

(उप० तर०, प्रस्तावना पृ. १)

३. खावंद—A master; superior. F. Steingass: Persian English Dictionary. London 1930.

४. खुदानद—A king, prince; a lord, master, तदेव ।

ऋषभस्तवन^५ में और विक्रमसिंहरचित पारसी भाषानुशासन^६ में फ़ा० ख्वांद (ख्वांद) का अर्थ स्वामी किया है। ख्वांद और खुंद दोनों ख्वांद के संक्षिप्त या अष्ट रूप हैं।

२. श्रीकरी

थारापद्रनगरे लघुकाश्मीराभिधाने पश्चिममण्डलीकबिरुदः श्रीश्रीमालज्ञातीयः सं० आभूः। यस्य यात्रया सप्तशतदेवालयः, एवसहस्रपञ्चशतदशोत्तर जिनविम्बानि; ४ सहस्रशकटानि, पञ्चसहस्राणि तुरंगमाणां, २२ शतोष्ट्राः, ९० सुखासनानि, ९९ श्रीकर्यः, ७ प्रपाः, ४२ जलवाबलीवर्दाः.... (उप० तर०, पृ० २४५)

द्विसहस्रश्वेताम्बर तपोधनाः, ११ शतदिगम्बराः, १९ शतश्रीकर्यः, ४ सहस्रतुरंगमाः, द्विसहस्रोष्ट्राः... (उप० तर०, पृ० २४७)

यहां श्रीकरी डाली या पालकी जैसा कोई वाहन प्रतीत होता है। यह शब्द MW^७ में नहीं मिला। विक्रमसिंह के पारसी भाषानुशासन में 'छत्रु नाऊमी' का पर्याय 'सीकरी' दिया है^८ जो श्रीकरी का रूपान्तर दिखाई देता है। कदाचित् सीकरी देशी शब्द हो जिस को संस्कृत रूप देने के लिये श्रीकरी बना दिया।

उपदेशतरङ्गिणी में सीकरी शब्द भी आता है—वांकावीरपथोरणहार सीकरी—घोरंधार (उप० तर०, पृ० ५३), पर यहां सीकरी का अर्थ निश्चित नहीं हो सका।

३. जोत्कार

तत्प्रतिबोधनोपकारकरगार्थं दृग्देशान्तरस्थभागिनेयरूपं कृत्वा तद्गृहं गतः। मातुलान्या जोत्कारः कृतः। पृष्टं—मातुलः कास्ति। (उप० तर०, पृ० २०१)

प्रसंग से स्पष्ट प्रतीत होता है कि यहां जोत्कार का अर्थ प्रणाम है। परंतु यह संस्कृत का शब्द नहीं प्रत्युत प्राकृत जोत्कार को संस्कृत रूप दिया गया है जिससे गु० जुहार शब्द बना है। इसकी व्युत्पत्ति पर विस्तृत विचार हो चुका है।^९ कदाचित् इसका संबंध हिंदी जी, जीउ, जू (सं० जीव) से हो—जैसे—रामजी, कृष्णजीउ, हरिजू। इस दशमं जोत्कार के ओ का समाधान हो जाता है। अथवा यह शब्द झुक—जूख—से बना हो क्योंकि प्रणाम भी झुकने को ही कहते हैं।

५. जैन साहित्य संशोधक, पूना, खंड ३, पृ. २१-५९।

६. ओरियंटल कालेज मेगजीन, लाहौर। फरवरी १९४६। पृ० २३, श्लो० २१

७. Monier Monier-Williams: Sanskrit-English Dictionary. Oxford, 1899.

८. फुटनोट ६; पृ. ५, श्लो० ३८।

९. जैन सत्य प्रकाश, व. ९, अं. ७, क्रमांक १०३, पृ. ३५१-४।

સમગ્ર આગમે લખાવનારા

બે સંઘવી ભાઈઓની પ્રશસ્તિ

સં૦-શ્રીયુત પં. અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ, મુંબઈ

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછી લગભગ ૧૦૦૦ વર્ષે જૈન સિદ્ધાંતગ્રંથો વ્યવસ્થિત રીતે ગ્રંથારૂઢ થયા. ત્યાં સુધી જૈન શ્રવણો એ ગ્રંથોને મુખ્યતઃ કંઠાગ્ર રાખતા. પણ ઉપરાઉપરી પડતા દુષ્કાળો અને પરદેશીઓના આક્રમણથી થતી ઉથલપાથલો-રાજ્યક્રાંતિ-ઓથી એ ગ્રંથોને સ્મરણમાં રાખવાનું અને પરિષદરૂપે એકત્ર મળવું કે મળુ-સમુદાયમાંથી વિખૂટા પડતાં ધાર્યો મુશ્કેલ એકઠા થવું દુષ્કર બનવા લાગ્યું. આથી સિદ્ધાંતગ્રંથોનું શૃંખલાબદ્ધ યથાસ્થિત સ્મરણ પણ વિસરાવા લાગ્યું, ત્યારે શ્રી દેવર્દિગણિ ક્ષમાશ્રમણે તત્કાલીન પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લઈ વલ્લીપુરમાં શ્રમણસંઘને એકઠો કર્યો અને સિદ્ધાંત-ગ્રંથો લખવાની પરિપાટી શરૂ કરી. એ પછી તે લેખનકળાનો પ્રવાહ સહસ્રમુખે વિસ્તાર પામ્યો. આમ જ લેખનકળાનો નવો પુણ્ય-ઉલ્લોમ ફાલ્યો ફૂલ્યો તેમાં લેખનકળાનાં સાધનો, લેખકો, સંશોધકો, લખાવનારા દાનવીરો અને એને મોટાં મોટા ભંડારો પશુ ભિન્ન ભિન્ન નગર અને ગામોમાં વધવા લાગ્યાં. યદ્યપિ દેવર્દિગણિ ક્ષમાશ્રમણના સમયમાં લખાયેલા ગ્રંથોમાંનો એક પણ ગ્રંથ કોઈ પણ ભંડારમાંથી આપણને પ્રાપ્ત થઈ શક્યો નથી, પણ તેની પરંપરાપ્રાપ્ત નકલો આજે આપણને ઉપલબ્ધ થાય છે.

લેખનપરંપરાનો વ્યવસાય તાડપત્ર ઉપરથી કાગળ ઉપર આવ્યો અને છાપ-ખાનાંઓ થયાં ત્યાં સુધી ઉત્તરોત્તર વધતો જ ગયો. આજે જુદાં જુદાં નગરોના જ્ઞાન-ભંડારોમાં હજારો પ્રતિઓ એને જ પરિણામે સંગ્રહાઈ રહી છે. કેટલાક ભંડારો તો મુસ્લીમ આક્રમણમાં નષ્ટાશ્રુત અન્યા અને તેમાં આપણાં મહામૂલાં રત્નો સમા કેટલાયે ગ્રંથો, જેમાંના કટલાકનાં નામો આપણને કેટલીક ટિપ્પણીઓમાંથી મળે છે, તે ભસ્મભાત થઈ ગયા, છતાં આજે જ ગ્રંથો સચવાઈ રહ્યા છે તે ભારતીય ઇતિહાસના ઉન્નયન સીમા-ચિહ્નો રૂપે ભાત પાડી રહ્યા છે; એટલું જ નહિ એની સાધન-સામગ્રી બની રહ્યા છે. અને જૈન સંસ્કૃતિની તો જીવનોપયોગી જ્ઞાનવિજ્ઞાનની સાધનસંપત્તિ એમાં જ સંગ્રહ-યેલી પડી છે.

આ ગ્રંથલેખનની આંતર વ્યવસ્થા જેમ જૈન શ્રમણોએ કરવા માંડી તેમ બાહ્ય વ્યવસ્થાને દાનવીર શ્રાવકોએ જેસા આપી સમૃદ્ધ બતાવી. આ આંતર અને બાહ્ય વ્યવસ્થા કરનારોનાં નામો જાણવાનું એકમાત્ર સાધન એ ગ્રંથોની અંતે કેટલીક મહ-પદ્ય પ્રશસ્તિ-નોંધોમાં મળી આવે છે. આવી એક વિસ્તૃત પ્રશસ્તિ નીચે આપવામાં આવે છે; જેમાં ખીમસિંહ અને સહસા નામના બે સંઘવી ભાઈઓએ સં. ૧૫૪૮માં સમગ્ર આગમગ્રંથો લખાવ્યાની નોંધ તેમ જ તેમણે કરેલાં ખીળાં સૂકૃતોની સૂચિ પણ જાણુવા મળે છે. અને તે લખાતા ગ્રંથોની આંતર વ્યવસ્થા કરનારા શ્રી સોમજય મુનિ અને વિજયમંદિર ગણિનાં નામો પણ એમાં જોડાયેલાં મળી આવે છે. આ પ્રશસ્તિ અમદાવાદના ‘ડેલા’ ના ભંડારમાં વ્યવહારસૂત્રટીકા અને વ્યવહારચૂર્ણિના અંતે આપેલી જોવાય છે.

॥ प्रशस्ति ॥

अस्ति त्वस्तिपदं श्रीगृज्जरमण्डलमखण्डलस्मीकम् ।
तत्राणहिल्लपाटकपुरं पुरन्दरपुरमिवाऽऽह्वयम् ॥ १ ॥

आसीत् तत्र निवासी पुण्याभ्यासी च जिनमतोद्भासी ।
प्राग्बाटवहच्छास्वामुकुटश्रीः श्रेष्ठिछाडाकः ॥ २ ॥

काबाह्यस्तत्तनुभूनुभूतागण्यपुण्यनैपुण्यः ।
पत्नी फदूरदृषितमर्तगतिर्यातिर्भाक्तभृत् तस्य ॥ ३ ॥

अनयोस्तनयौ सनयौचिन्त्यादिमादरौ विदुरौ ।
सदयौ सादा—राजडनामानौ प्रथितमहिमानौ ॥ ४ ॥

ललत्तल्लना सादाभिधस्य दवाह्वयश्च तनुजन्मा ।
गोमनिरतिदानमतिर्युवतिः श्रीगजडस्य पुनः ॥ ५ ॥

सत्कुलकमलविकाराण—जिनशामनःगनभासनदिनेशौ ।
श्रीषीमसिंह—सहसासंघाधिपपुङ्गवौ जयतः ॥ ६ ॥

धन्याधस्य धनाईगृहिणी स्पृहणीयगुणगणा प्रगुणा ।
पुत्रौ देना—नोनासंज्ञौ विज्ञौ स्फुग्प्रज्ञौ ॥ ७ ॥

वारू सारूप्यधरा श्रियाः प्रियऽन्यस्य धीर (रे) यौ ।
तनयौ समधर—ईसरसंज्ञौ द्वाहता मन्दाईश्च ॥ ८ ॥

अथ कनकाईलालीवडवृज्जावर्णरित क्रमाद् बन्धवः ।
पुत्रश्च सोनपालाऽमोपालो पूनपाल—हंमराज—धरणाद्यो (ह्याः) ॥ ९ ॥

पूरोर्जासूबासू इत्यभिवानाः प्रधानधीनिधयः ।
अनयोश्च विश्वसागः स्वमागः एता गुणोपेताः ॥ १० ॥

पितृविहितातुच्छोन्मवममङ्गवैराग्यगङ्गसंगेन ।
पूरो पुनरुरीकृतदीक्षा श्रीसाधुलब्धिरिति नाम्नी ॥ ११ ॥

यौ सारपरीवारौ धर्माधारौ सदाचारौ ।
सविशुद्धव्यवहारौ सविचारौ भृशमुदारौ च ॥ १२ ॥

जयचन्द्रमुनीन्द्रैः स्थापितवन्तौ प्रवर्तनीपदवोम् ।
तां श्रीसंघदुकूलादि—कमडिदानादिमहर्षवम् ॥ १३ ॥

श्रीमच्चम्पकनेरपावकगिरौ प्रातुङ्गदृङ्गेऽर्हत् (त)—
शैत्यं तत्र च बिम्बमार्हतमतिप्रौढं प्रतिष्ठां तथा ।

तस्योच्चैर्मुनिदृगू—शर—क्षिति (१५२७) मिति (ते) वर्षे सहर्षोत्सवं
पौषभ्यासितपञ्चमोमुदिवसे या कारयाञ्चक्रतुः ॥ १४ ॥

सोत्कर्षं शिखि-शम्भु-नेत्रविषय-स्मा(१५३३)संख्यवर्षे सदा-

प्यन्नावारितदानमानविधिभिः श्रीसंघसम्मानैः ।

मुक्षेत्रार्थनिवेशनैर्जिनमतं प्रोद्वासयन्तौ च यौ

श्रीशत्रुञ्जय-रैवतादिषु महायात्रोत्सवं चक्रतुः ॥ १५ ॥

तौ श्रीधर्मधुन्धरौ विधुतां संप्रापयन्तौ सदा

सत्रागारविधानदीनजनताऽऽधारप्रदानैः कलिम् ।

श्रीसाधर्मिकभक्तियुक्तिसुकृतामक्तिप्रसक्तौ निजं

नाम क्मावधिनैकपुण्यकरणैः संस्थापयन्तौ ध्रुवम् ॥ १६ ॥

सम्यग्दर्शनमोदकाब्जनमनो नासदृशं मोदका-

श्वक्राणौ प्रचूरांस्तथा गुरुतगन् सदरूप्यटङ्कोदहरान् ।

कुर्वाणौ प्रतिमाप्रतिप्रितिपदप्रौढप्रवेशोऽसर्वा-

स्तीर्थोद्धारपरोपकारगुरुसंस्कारप्रकारादिव ॥ १७ ॥

साधु परिधापयन्तौ गच्छमन्त्रं त्रिशेषवेपगणैः ।

सममस्त्रिलमवनिमण्डलमपि यशसा वाससा सहसा ॥ १८ ॥

प्राप्तप्रौढितपोगणप्रगुणिताऽऽर्थोन्नत्यन्त्यश्रिया

श्रीमूर्तिश्वरसोमसुन्दरगुरुप्रष्टाः प्रतिष्ठास्पदम् ।

मूरिश्रीमुनिसुन्दराह्वगणभृत् श्रीचन्द्रगच्छोर्मिभृ-

चन्द्रश्रीजयचन्द्रमूरिगुग्वस्तत्पट्टविद्योतनः (ना) ॥ १९ ॥

तत्पट्टे गुरुत्नशेस्वरवरस्तेषां च पट्टेऽधुना

लक्ष्मीसागरमृगयो विजयिनः सौभाग्यभाग्यान्विता ।

श्रीमान् (भृत्) सोमजयाह्वयाश्च गणभृत्काटीपु कोटीरता-

भाजस्तत्परिवारसारमपरेऽनूचानपादा इह ॥ २० ॥

तेषां धर्मरसोर्मिर्मितगिर श्रुत्वा सकर्णाबुभौ

चित्कोशे द्रविणैर्जिनोक्तसमयांस्तैर्लेखयन्नाविमाम् ।

वर्षेऽलीलिषतां वसु-त्रि-शम्भू (१५३८) संख्ये प्रति प्रीतिदां

श्रीसंघाधिपस्त्रीमसिंह-सहसासंज्ञौ [व] दान्याविह ॥ २१ ॥

एतांस्तु नव्यलिखितान् श्रीमत्तुरीन्द्रसोमजयगुग्वः ।

शोधनविधिना ग्रन्थान् समान् समीचीनतां निन्युः ॥ २२ ॥

एतल्लेखनविषयोपक्रममसमं व्यधुर्धुतालस्याः ।

चित्कोशसर्वचिन्ता विविधा विजयमन्दिरगणीन्दाः ॥ २३ ॥

શ્રીસ્ત્રીમસિંહ-સહસાસંઘપતિમ્યાસુદારચરિતામ્યામ્ ।

લેખિત એવ વિશેષાક્ષરૈરશેષોડપિ જિનસમયઃ ॥ ૨૪ ॥

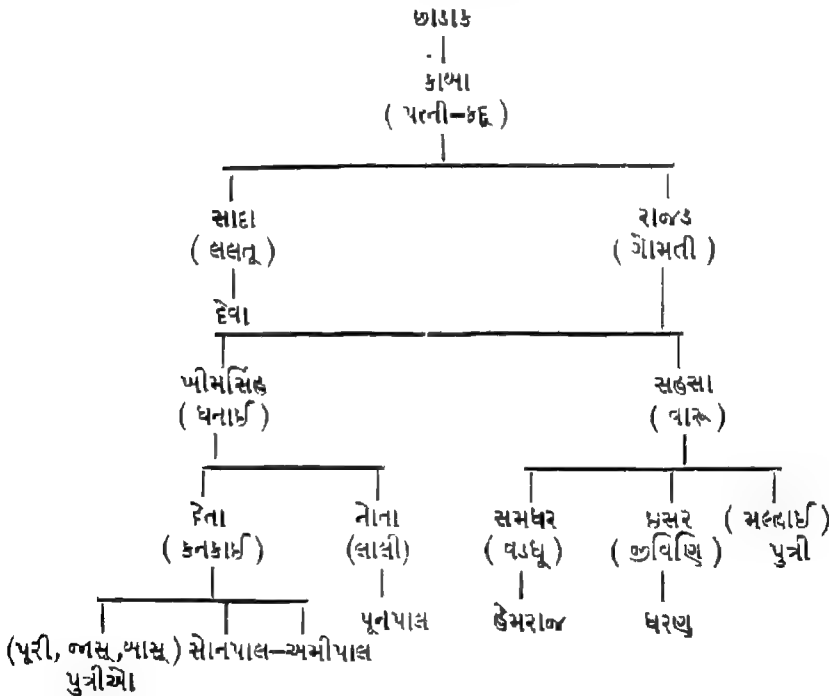
પ્રતિદિનમર્વાહતમનસા મુનિજનનિવહેન વાચ્યમાન હ્રહ ।

વિબુધૈશ્ચ શોધ્યમાન સર્વજનાનન્દકૃત્તન્યાત્ ॥ ૨૫ ॥

॥ હિતિ પ્રશસ્તિકાવ્યાનિ ॥

સં. ૧૫૩૮ વર્ષે પત્તનવાસ્તવ્ય સં. સ્ત્રીમસિંહ—સં. સહમામ્યાં પુ. સમઘર—
દેવદત્ત-નોતા, હિંમરસુત હેમરાજ—સોનપાલ—ઘરણા—અમીપાલ—પૂનપાલ—આસપાલપ્રમુલ-
કુટુમ્બયુતામ્યાં લિખિતમિદં પુસ્તકમ્ । આચન્દ્રાકે નન્દતાત્ । શુભં ભવતુ । વિશ્વનાથ-
લિખિતમ્ । લેખક-પાઠકયોઃ શુભં ભવતુ । કલ્યાણમસ્તુ ।

વંશવૃક્ષ

ભાવાર્થ

ગુર્જર મંડલમાં અણહિલપુર પાટણ નામે નગર છે. ત્યાં પુન્યશાળી જિનમતાનુ-
યાયી પ્રાચીન જૂહત શાખામાં શિરોમણિ જાડાક નામે શ્રેષ્ઠી વસતો હતો. તેને કાપ્યા નામે
પુત્ર હતો. તેને સરળ હૃદયને સાધુભક્ત દેવ નામે પત્ની હતી. તેમને સાદા અને રાજડ
નામે શુદ્ધિશાળી પુત્રો હતા. તેમાં સાદાની પત્નીનું નામ લલતુ હતું. તેનાથી દેવા નામે
પુત્ર થયો અને રાજડને દાનશીલા ગોમતી નામે પત્ની હતી. તેમને ખીમસિંહ અને
સહસા નામે સંઘવીઓમાં શિરોમણિ એ પુત્રો હતા. ખીમસિંહને ધનાર્ધ નામે ગુણશાલિની
હતી. તેમને દેતા અને નોતા નામે શુદ્ધિશાળી પુત્રો હતા. સહસાને વારુ નામે પત્ની

હતી અને તેને સમધર અને ઇસર નામે બે પુત્રો અને મહાઈ નામે પુત્રી હતી. હેતાને કનકાઈ, નોતાને લાલી, સમધરને વડૂ અને ઇસરને જીવિણી નામે પત્નીઓ હતી. હેતાને સોનપાલ અને અમીપાલ નામે પુત્રો હતા. અને નોતાને પૂનપાળ, સમધરને હેમરાજ અને ઇસરને ધરણા નામે પુત્રો હતા. સોનપાલ અને અમીપાલને પૂરી, જસ, આસ નામે બહેનો હતી. (૧-૧૦) પિતાએ મોટો ઉત્સવ કરવાથી જેનો વૈરાગ્યરંગ અલંબ છે તે પૂરી નામે પુત્રીએ દીક્ષા લઈ સાધુલક્ષ્મિ નામ ધારણ કર્યું. શ્રેષ્ઠ પરિવાર વાળા, ધર્મના આધાર, સદાચારી, વિચારશીલ અને અતિ ઉદાર તે ખીમસિદ્ધ અને સહસા નામના બંને ભાઈઓએ સંઘને દુક્કલ-રેશમી વસ્ત્ર અને કાંબળોના દાનપૂર્વક મોટો ઉત્સવ કરી શ્રી જયચંદ્ર મુનીન્દ્ર દ્વારા પ્રવર્તની પદ્ધતિમાં સ્થાપિત કરી. (૧૧-૧૩)

ચાંપાનેર—પાવાગઢના ઉત્તુંગ શિખર પર અરિહંત ભગવાનનું ચૈત્ય અને તેમાં તેમણે ભગવાનના અત્યંત પ્રૌઢ પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા મોટા ઉત્સવપૂર્વક સંવત્ ૧૫૨૭ ના પોષ વદિ પાંચમના દિવસે કરાવી. (૧૪) સંવત્ ૧૫૩૩માં સારા ક્ષેત્રોમાં માનપૂર્વક મોટો સત્રશાળાઓ ખોલાવી જનમનન શોભાવતા તે બંને ભાઈઓએ શત્રુંજય અને રૈવત-ગિરનારની મોટી યાત્રાઓનો ઉત્સવ કર્યો. (૧૫)

તે બંને ધર્મધુરંધર બંધુઓ સત્રાગારો બનાવીને તેમ જ ગરીબ મનુષ્યોને આધાર આપવા વડે કલિને પણ વિધુર બનાવતા હતા. તેમણે સાધર્મિકભક્તિ અને પુણ્યકાર્યમાં ચિત્ત લગાડીને અનેક પુણ્યકાર્યો કરવાથી પૃથ્વી રહેલાં સુધી પોતાનું નામ ધ્રુવ-અમર કર્યું. તેમણે મનુષ્યોના મનને રુચે તેવા ઘણા, અત્યંત મોટા અને રૂપાના ટંકા યુક્ત લાડવાઓ સરખા સમ્યગ્દર્શનરૂપ લાડવાઓ બનાવ્યા, અને તીર્થોદ્ધાર, પરોપકાર અને ગુરુમહારાજના સત્કાર પ્રકાર વડે જાણે પ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા, પદવીપ્રદાન અને પ્રવેશોત્સવો પણ કરાવ્યા. વિશિષ્ટ પ્રકારના વેપ-વસ્ત્ર સમૂહ વડે શ્રેષ્ઠ ગૃહસ્થને સારી રીતે આચ્છાદિત કરતા તે બંનેએ વસ્ત્રની સાથે જ સમગ્ર પૃથ્વીમાંડળને યશવડે જલદીથી જ વ્યાપ્ત કરી દીધી. (૧૬-૧૮)

પ્રૌઢતાને પ્રાપ્ત કરનારા તપાગણમાં ઉન્નતિ અને નિત્ય લક્ષ્મીને વધારનારા શ્રેષ્ઠ ગુરુ શ્રી સોમસુંદરસૂરિ જેઓ પ્રતિષ્ઠાના સ્થાન રૂપ છે તેમના ગણધર સમા મુનિસુંદરસૂરિ અને ચંદ્રગચ્છરૂપ સમુદ્રમાં ચંદ્ર સમા શ્રી જયચંદ્રસૂરિ ગુરુ તેમની પાટને શોભાવે છે. તેમના ગુરુ શ્રી રત્નશેખરસૂરિ અને હાલ તેમની પાટે સૌભાગ્યશાળી શ્રી લક્ષ્મીસાગસૂરિ જય પામે છે. તેમના ગણધરોમા પણ શ્રેષ્ઠ સોમજય ગુરુ છે. તેમને પણ મોટો પરિવાર છે અને ખીજ પણ શ્રેષ્ઠ સાધુઓ અહીં છે. (૧૯-૨૦)

તે ગુરુઓની ધર્મરસથી રસાયેલી વાણી સાંભળીને આ બંને ભાઈઓએ ચિત્કોશ-જ્ઞાનભંડાર માટે શ્રીજિનેશ્વર પ્રભુના સિદ્ધાંતોને પૈસા આપી લખાવવા માંડ્યા. સંવત્ ૧૫૩૮માં દાનવીર સંઘવી શ્રી ખીમસિદ્ધ અને સહસાએ અહલાદ ઉપજાવે તેવી પ્રતિઓ લખાવી. ૨૧ આ નવીન લખાયેલા ગ્રંથોને શ્રી સોમજય ગુરુએ સંશોધનવડે શુદ્ધ બનાવ્યા. આ લેખન વિષયની શરૂઆત શ્રી વિજયમદિરગણિએ આવસ જોડીને કરી અને ચિત્કોશની સમગ્ર ચિંતા તેમણે જ રાખી. (૨૨-૨૩)

ઉદારચરિત સંઘપતિ શ્રી ખીમસિદ્ધ અને સહસાએ જિનેશ્વર ભગવાનના સમગ્ર સિદ્ધાંતગ્રંથો વિશિષ્ટ અક્ષરોથી લખાવ્યા. પ્રતિદિન સાવધાન ચિત્તથી મુનિગણ વડે વંચાતો અને વિદ્વાનોથી શોધાતો (આ સિદ્ધાંત) સર્વ મનુષ્યને આનંદ કરનાર થાયો !

निर्भान्त तत्त्वालोक

[दान-शाल-तप-भावनादिधार्मिकविशिष्टव्याख्यानरूपो निबन्धः]

प्रणेता-पूज्य मुनिमहाराज श्रीवल्लभविजयजी.

[क्रमांक-१२७ से क्रमशः]

काक (कोआ) में गहेरा कालापन है और हंस में स्वभाव से ही उजलपन है, दोनों की गंभीरता में बहुत कुछ अंतर है और दोनोंकी बोलोमें बड़ा भारी अन्तर है, फिर भी जहां यह विचार किया जाय कि कौन काक है और कौन हंस है, हे मित्र, उस देशको नमस्कार है।

पहेलो कहा जा चुका है कि धर्म सर्वोत्कृष्ट मंगल है अर्थात् मोक्षसाधक है और वह अहिंसारूप है, संयमरूप है और तपःस्वरूप है; यह दशवैकालिक सूत्र में कहा गया है, इसी तरह भगवानने धर्मके विशेष लक्षणको उत्तराध्ययन सूत्र में भी कहा है कि— ज्ञान, दर्शन, चारित्र और तप ये मोक्ष के मार्ग हैं, अर्थात् धर्म है। उत्तराध्ययनका मूल पाठ इस तरह है—

नाणं च दंसर्णं चैव चरित्तं च नवो तदा ।

एसमग्गुति पन्नतो जिणेहिं वरदंसिहिं ॥

—उत्तराध्ययन सूत्र, अ० २८, गा. २

यहां ज्ञान, दर्शन, चारित्र और तप को मोक्षमार्ग कहा है अर्थात् धर्म कहा है। धर्मका यह लक्षण भी पूर्वोक्त ज्ञान, दर्शन, चारित्र अथवा श्रुत और चारित्र के अनुकूल ही है, क्योंकि तप चारित्र का ही भेद है, किन्तु कर्मोंके क्षय करने में तप का स्थान सब से ऊंचा है, अर्थात् प्रधान है यह जनाने के लिए हा इस गाथामें चारित्र से पृथक् तप को कहा है। टीकाकारने भी इसी तरह लिखा है कि—

इह च चारित्रभेदत्वेऽपि तपसः पृथगुपादानं अस्यैव क्षपणं प्रति असा-
धारणहेतुत्वमुपदर्शयितुम् ॥

अतः सिद्ध हुआ कि सम्यग्ज्ञान, सम्यग्दर्शन और सम्यक्चारित्र ही वीतरागकी आज्ञा (धर्म) है अथवा संक्षेप से ये ही श्रुत और चारित्र के नामसे कहे जाते हैं, इससे भिन्न अल्पज्ञकल्पित संवर—निर्जग रूप लक्षण व्यभिचरित होनेसे वास्तविक लक्षण नहीं हैं।

धर्मका विषय अति गहन है, शास्त्रकारोंने अपने अपने यथानुबुद्धिवलोदयसे धर्मका लक्षण अनेक प्रकारसे किया है, किन्तु धर्मके सभी लक्षणोंका समन्वय सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र में हो जाता है। यह दूसरी बात है कि किमाने धर्म के लक्षण में विशेष कुशलता दर्शाने के लिये लघुता ग्रहण की और किसीने शब्दाडम्बर को ही पसन्द किया; किन्तु धर्मके वास्तविक

लक्षण के लक्ष्य में धाकर जिस किसी कणकशब्द विद्वानने जो कुछ अल्प या अधिकरूपसे धर्मका लक्षण किया है वे सभी लक्षण सम्यग्दर्शन सम्यग्ज्ञान और सम्यक्चारित्ररूप धर्मके लक्षणों में घटित हो जाते हैं। धर्मप्रेम जिज्ञासु पाठकों के मनोविनोदार्थ यहां भिन्न भिन्न शास्त्रकारोंके कहे हुए धर्मलक्षण का भी कुछ दिग्दर्शन काराया जाता है।

शब्दको प्रधान मानने वाले वैयाकरणलोग धृङ्=धारणार्थक धातु से “धर्म” शब्दकी सिद्धिको बतलाते हैं। अर्थात् वैयाकरणोंके मत में धृञ्=धातु धारण अर्थ में है, उस धृञ्-धातु से ‘उणादि’ मन् प्रत्यय करनेसे ‘धर्म’ शब्द बनता है। फिर ‘धरति लोकान् ध्रियते वा लोकेरिति धर्मः’ अर्थात् जो लोगोंको धारण करता है अथवा जो लोगोंके द्वारा धारण किया जाता है उसे धर्म कहते हैं। इस तरह वैयाकरणलोग धर्म शब्दकी व्युत्पत्ति करके धर्मका लक्षण करते हैं। वैयाकरणोंके अनुगामी कोशकारोंने भी धृञ् धातु के प्रसिद्ध अनेक अर्थको ग्रहण करके धर्मके पर्याय अपने अपने निबन्धों में लिखे हैं, जैसे—अमरकोशमें लिखा है। कि—

“धर्मोऽपुण्ययमन्यायस्वभावाचारसोमपाः”—(अमरसिंह)

अर्थात् पुण्य, यम, न्याय, स्वभाव, आचार और सोमप ये छः पर्याय धर्म के हैं, ये सभी पर्याय धर्म के विशिष्ट अर्थ के द्योतक हैं। पुण्य, यम, न्याय, स्वभाव और आचार ये पांचों तो अत्यन्त प्रसिद्ध हैं और सोमपका भी नाम धर्म ही है, क्योंकि अमृतको उत्पन्न करनेवाला नाम कहलाता है, सोमका अधिकतर प्रयोग चन्द्रमा में ही किया जाता है। चन्द्रमा में अमृतका भाग अधिक है, चन्द्रकिरणोंसे जीवनदायिनी ओषधियोंकी पुष्टि होती है, इसी लिये चन्द्रमा का नाम अमृतदीधिति अमृतकिरण सुधादीधिति ओषधीश आदि है। उन्हीं नामों में चन्द्रमाका सोम नाम भी सार्थक है और उस सोम (अमृतोत्पादक) जैसी वस्तुका जो पालन या रक्षण करता है उसका नाम सोमप है, इसी लिये धर्मका नाम सोमप भी रखा गया है, इसी तरह विश्व और मेदिनी कोश में भी धर्मका पर्याय लिखा हुआ है, जैसे—

“धर्मोऽस्त्री पुण्य आचारे स्वभावोपमयोः क्रतौ ।

अहिंसोपनिषद्वाये ना धनुर्यमसोमपे ॥

अर्थात् पुण्य, आचार, स्वभाव, उपमा, क्रतु, अहिंसा, उपनिषद्, न्याय, धनुः, यम और सोमप ये ११ धर्मके पर्याय हैं, वैयाकरण और कोशकारों की उक्तियोंका पर्यालोचन करनेसे भी सम्यग् ज्ञान दर्शन चारित्र ही धर्मका लक्षण होता है।

दर्शनशास्त्रकारोंने भी यथामति भिन्न भिन्न भाषाशैलीसे धर्मका लक्षण किया है, किन्तु सभी दार्शनिकों के यथाकथित धर्मलक्षण सम्यग्दृष्टिज्ञानचारित्रके अन्तर्गत हो जाते हैं। जैसे—कर्मप्रधानवादी मीमांसकों ने ‘नोदनालक्षणो धर्मः’ ऐसा धर्म का लक्षण किया है,

इन के अभिप्राय में 'नुद' धातु प्रेरणा अर्थ में है, उससे नोदना शब्दकी सिद्धि होती है अतः प्रेरणालक्षणात्मक ही धर्म है यह मीमांसकों का मन्तव्य है। इस प्रेरणालक्षणात्मक धर्म के उपर जैमिनि का मुन्दर लम्बाचोडा 'पूर्वमीमांसामूत्र' है, मीमांसाशास्त्र के अधिक जिज्ञासुको 'शाबरभाष्यसहित' जैमिनीयमूत्र (पूर्वमीमांसा) देखना चाहिये। हां तो मीमांसाशास्त्रकारों की राय में भी प्रेरणालक्षणात्मक ही धर्म है, किन्तु मीमांसा के 'नोदनालक्षणो धर्मः' इस प्रथम सूत्र के आदिम तीन अक्षरों के ही गंभीर अर्थपर विचार करें तो कड़ना पड़ेगा कि मीमांसा के धर्मलक्षण भी सम्यग्ज्ञान-दर्शन-चारित्र्य रूप धर्मलक्षण के अन्तर्गत है। क्योंकि बिना सम्यग्ज्ञान सम्यग्दर्शन और सम्यक्चारित्र्यके प्रेरणा सार्थक नहीं हो सकती अथवा यों कहिये कि बिना सम्यग्ज्ञान दर्शनचारित्र्य के सबी प्रेरणा का अभाव ही रहता है अतः मीमांसकों के प्रतिपादित धर्म का लक्षण भी सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूप धर्म के लक्षण के अन्तर्गत ही है।

तर्कवादों न्यायशास्त्रकारों ने विशेष रूप से हितकारक क्रियाकलाप को धर्म कहा है, किन्तु कोई भी क्रियाकलाप विशेषरूप से हितकारक नहीं हो सकता है जब उसका अच्छी तरह जान लिया जाय, देख लिया और अच्छी तरह किया जाय। अतः तर्कवादियोंके द्वारा निरूपित 'विहितक्रियाजन्यो धर्मः' अथवा 'ज्ञान विहित क्रियाजन्यो धर्मः' यह धर्म का लक्षण भी सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्र्य रूप धर्मलक्षण के अन्तर्गत ही हो जाता है। इसी तरह कोई कोई आत्मानुकूल अर्थ (प्रयोजन)को ही धर्म मानते हैं। इनके मन्तव्य में आत्मा के अनुकूल जितने प्रयोजन हैं वे सभी धर्म हैं। धर्ममर्म और कथियोंने भी इस बातका पुष्टि की है जैसे—

“ध्रुयतां धर्मसर्वस्वं श्रुत्वा चैवावधार्यताम्।

आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत्” ॥

अर्थात् धर्मका सर्वस्व (सबकुछ, लक्षण या स्वरूप) का सुनी और सुनकर हृदय मेरकलो, धर्म का सर्वस्व क्या है उसका पक्का उत्तर्गर्भ से उत्तर करते हैं कि अपनी प्रतिकूल (विपरीत) जो बात हो वह दूसरों के लिये नहीं आचरण करनी चाहिये यानी अपनी (आत्मा की) अनुकूल बात-को ही दूसरों के लिये भी आचरण करनी चाहिये, यही धर्म है अर्थात् आत्मानुकूलसिद्धि अर्थ (प्रयोजन) ही धर्म है, यही धर्म का सर्वस्व है, धर्म का स्वरूप है। यह उपर्युक्त श्लोकका सारांश है। अब आत्मानुकूल प्रयोजन ही धर्म जिन धर्मशास्त्रकारों के मत में है उनका भी धर्मलक्षण का सिद्धान्त सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूप धर्मलक्षणके अन्तर्गत ही जाता है, क्योंकि— बिना सम्यग्ज्ञान सम्यग्दर्शन और सम्यक्चारित्र्यके कोई भी प्रयोजन आत्मा के अनुकूल नहीं हो सकता है। अतः इससे भी यही सिद्ध हुआ सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूप ही धर्म है। इसी तरह अन्य दर्शनकारों के यथास्थित धर्मलक्षण सम्यग्ज्ञान सम्यग्दर्शन और सम्यक्चारित्र्य के ही अन्तर्गत हो जाते हैं, तुलना और समन्वय करनेके लिये बुद्धि में क्षमता प्रतिभा

गंभीरता और निःपक्षपातता भी चाहिये । अतः सिद्ध हो गया कि सम्यग्ज्ञान, सम्यग्दर्शन और सम्यक्चारित्र सर्वोत्कृष्ट धर्म—लक्षण है ।

धर्म की व्याख्या अत्यन्त विशाल, गंभीर और बड़े बड़े प्रसिद्ध शास्त्रोंमें वर्णित है ।

धर्म की प्रतिकूलता से लोगों का भाग्य भी प्रतिकृत हो जाता है और धर्म की अनुकूलता से प्रतिकूलता भी अनुकूलता में परिणत हो जाती है । संक्षेप में यों कहें कि विश्वकी समस्त वस्तु धर्मके आधार पर स्थिर है तो भी कुछ अत्युक्ति नहीं होगी ।

कितने लोगोंने तो धर्मकी अनेक रीतिसे व्याख्या करते करते धर्मके महत्त्वको पार न पाकर अन्त में 'विश्वं धर्मे प्रतिष्ठितम्' अर्थात् 'जो कुछ है सब धर्म में ही प्रतिष्ठित है' ऐसा कहा है । और दूसरे विवेकशाली विद्वानोंने माता पिता खां पुत्र मित्र आदि से भी धर्म की अधिकता दिखलाई जैसे—

धर्मो विशिष्टः पितृमातृपत्नीमुहृतृप्तृत्वामिसहोदरेभ्यः ।

सनातनोऽयं सह याति मृत्योर्दुःखापहोऽमी पुनरीदृशाश्च ॥

धर्मो महामङ्गलमङ्गभाजां धर्मो जनन्युदलितारिणः ।

धर्मः पिता पुरितचिन्तितार्थो धर्मः मुहृद्वर्तितनित्यहर्षः ॥

सारांश यह कि पिता माता पत्नी मित्र स्वामी और भाई से भी धर्म अधिक है, क्योंकि धर्म सनातन (सर्वदा रहनेवाला) है और ये मातापिता आदिक अस्थिर हैं, धर्म मृत्यु के पश्चात् भी साथ जाता है और ये मातापितादिक यहां रह जाते हैं । धर्म दुःख को वास्तविकरूप से नाश करनेवाला है । शरीरधारियों (खासकर मानवशरीरधारियों) के लिये धर्म महामंगल है अर्थात् शाश्वत सुख को देनेवाला यानी मोक्षका मार्ग है । धर्म ही समस्त पीड़ाको दूर करनेवाली माता है तथा धर्म ही अभिलषित अर्थ को पूरा करनेवाला पिता है एवं धर्म ही हृदयको आनन्द देनेवाला मित्र है । इसी तरह कोई दूसरे कवि कहते हैं कि—

“व्यसनशतगतानां क्लेशरोगात्तुराणां

मरणभयहतानां दुःखशोकादितानाम् ।

जगति बहुविधानां व्याकुलानां जनानां

शरणमशरणानां नित्यमेको हि धर्मः ” ॥

अनेक व्यसनो (विषय—वासना)से युक्त, क्लेश और रोग से आतुर, मरण के भय से हत, दुःख और शोक से पीडित एवं अनेक प्रकार से व्याकुल तथा जिन्हें कहीं शरण नहीं है वेसे अशरण जनोके लिए असार संसारमें नित्यशरण एक धर्म ही है ।

इसी प्रकार काव्यकला-कुशल एक तीसरे कविका अभिलाष सुनियेः—

तावच्चन्द्रबलं ततो ग्रहबलं ताराबलं भूबलं
तावत्सिद्ध्यति वाञ्छितार्थमखिलं तावज्जनः सज्जनः ।

मुद्रामण्डलतन्त्रमंत्रमहिमा तावत्कृतं पौरुषं
यावत्पुण्यमिदं सदा विजयते पुण्यक्षये क्षीयते ॥

इस का भावार्थ यह है कि चन्द्रमा का बल, ग्रहों का बल, ताराओं (नक्षत्रों) का बल और भू (पृथिवी) का बल तब तक रहता है एवं सभी इप्सित वस्तु की सिद्धि तब तक होती है, और तभी तक लोग सज्जन कहे जाते हैं और तभी तक सभी मुद्राओं की तंत्रों की तथा मंत्रों की महिमा रहती है एवं तथा तक पुरुषार्थ रहता है और तभी तक मनुष्य सब जगह विजय को पाता है जब तक पुण्य (धर्म) रहता है और धर्म के नाश होने से सभी बल सभी ऐश्वर्य सभी सम्पत्तियाँ नष्ट हो जाती हैं ।

इसी तरह चोथे कवि भी धर्म के महत्त्व का वर्णन करते हुए बतलाते हैं—

“कुलं विश्वश्लाघ्यं वपुरपगदं जानिरमला

सुरूपं सौभाग्यं ललितललनाभोग्यकमला ।

चिरायुस्तारुण्य बलमविकलं स्थानमतुलं

यदन्यच्च श्रेयो भवति भविना धर्मत इदम्” ॥

अर्थात् संसार में प्रशंसा के लायक कुल, नीलाग शरीर, उत्तम जाति, सुन्दर रूपरंग तथा सौभाग्य एवं सुन्दर स्त्री तथा भोगयोग्य सम्पत्ति, दीर्घायु, युवावस्था अविकल (पूर्ण) बल और प्रभूत स्थान ये सभी गोत्रें तथा अन्य भी जो सुखशान्ति हारण श्रेय (माङ्गलिक) पदार्थ हैं वे सभी पदार्थ भावुक धर्मप्रेमियों का धर्म से ही हाते हैं अर्थात् धर्मनिष्ठ आदमी को सांसारिक और पारलौकिक सभी उत्तमोत्तम सुख प्राप्त होते हैं ।

इसी प्रकार एक पाँचवें कवि कहते हैं कि—

“तोयेनेव सरः श्रियेव विभुता सेनेव सुस्वामिना

जीवेनेव कलेवरं जलधरश्रेणीव वृष्टिश्रिया ।

प्रामादास्त्रिदशार्चयेव सरसत्वेनेव काव्यं प्रिया

मेग्णेव प्रतिमासते न रहितो धर्मेण मर्त्यः क्वचित्” ॥

अर्थात् जैसे नदी जल के बिना नहीं शाबती, लक्ष्मी के बिना प्रभुता नहीं शोभती, अच्छे राजा के बिना सेना नहीं शोभती, जोड़ के बिना देह नहीं शोभता, वर्षा के बिना मेघ—घटा नहीं शोभती, देवपूजा के बिना मन्दिर नहीं शोभता, रस के बिना काव्य नहीं शोभता, और प्रेम के बिना स्त्री नहीं शाबती है उसी तरह धर्म के बिना मनुष्य कहीं भी किसी तरह भी नहीं शाबता है, अर्थात् मनुष्यों के सर्वथा शोभा का स्थान धर्म ही है और धर्म ही मनुष्यजीवन का सार है ।

(क्रमशः)

અષ્ટકર્મ-સ્તવન

સં પૂજ્ય મુનિ મહામાજી શ્રી. જયંતાનંદજી

(દુહા)

પ્રવર રૂપ પરમાત્મા, ચિદાનંદ ભગવાન;
પ્રભુનું પરમ પ્રમોદસુ, જિમ હોય નિર્મળ જ્ઞાન ॥ ૧ ॥
અશ્વસેનનૃપકુલસિલો, વામા માત મહાર;
શશ્વી પ્રભાવાત વલ્લહો, નીલવરણ તનુ સાર ॥ ૨ ॥
જન્મ પુરી જ્યારસી, નવ કર ઉચી માય;
ધરણેદ્ર ને પદાવતી, ગેવે નિશાકન પાય ॥ ૩ ॥
વાંછિત પુરણ સુરતરૂ, શ્રી શ ખેશ્વર પાસ;
શરણાગત શેષકલણી, સાલણીએ અશ્લસ ॥ ૪ ॥
આઠ કર્મ હેલાં કરી, તેં છૂટ્યા જિનરાજ,
નિમ છોડવી મુજને જિન લહુ ભવપુરના ॥ ૫ ॥

(દાહ ૧—કપૂર હોય પતિ જરો દે-એ દેશી)

નમણદંશણુવરણીયની દે, મોહની આઉણું નામ;
ગોત્ર અંતરાય એ આઠને દે, છૂતે પ્રભુ ગુણધામ દે,
ભવિકા સેવો શ ખેશ્વર પાસ, જિમ છુટો કરમના પાસ દે ॥ ૬ ॥
હહ ભવ લિલ વિલાસ દે, જાન, પરભા અવિચલ વામ દે ॥ ૭ ॥
અનાદિ અનંત સંસારમેં દે, ભમ્યો અનતો કાલ;
આઠ કર્મ કરી હું સદા દે, બધાણે મિથ્યા જાલ દે ॥ ૮ ॥
જ્ઞાનાવરણી ચિતિ સાગરૂ દે, કોડા કોડી ત્રીસ અપાર;
પાદા સરિખો જિન કહે દે, મત્યાદિક પાય અપાર દે ॥ ૯ ॥
દર્શનાવરણી નવ વિધ દે, પચ નિદ્રા દરશન ચાર;
ચિતિ ત્રીસ કોડાકોડનો દે, દષ્ટાતે જિમ પ્રાતેહાર દે ॥ ૧૦ ॥
સાતા અસાતા દિવિધ વેદની દે, ત્રીજી રહ ત્રીસ કોડાકોડી;
મધુલીખી ખડગધાર સમુદે, પ્રભુ મુજને એહથી છોડ દે ॥ ૧૧ ॥
પચવીશ કષાય ત્રણ મોહની દે, સિત્તેર કોડાકોડીની થીતિ;
અડવીસે ભેદ મોહની દે, મહિરા સમ ધરો ચિત્ત દે ॥ ૧૨ ॥
આયુ કરમ ચાર ભેદથી દે, દેવાદિક ગતિ જેહ;
તેતીસ સામર ચિતિ જાણવી દે, હિંડે સરીખું કરમ એહ દે ॥ ૧૩ ॥
એકસો ને ત્રણ ભેદથી દે, નામ કરમ જિનવાણ;
ચિતારા સરિખું સહી દે, વીશ કોડાકોડી થીનિ જાણ દે ॥ ૧૪ ॥
હય નીચ દોય ભેદથી દે, ગોત્ર કરમ કુંભાર સમાન;
વીસ કોડાકોડી સાગરૂ દે, ઉત્કૃષ્ટ ચિતિ માન દે ॥ ૧૫ ॥

હાન લાભ વીચું લોગજી રે, ઉપલોગથી અંતરાય;
 સાગર થિત ત્રીસ કોડાકોડની રે, લંડારી સરિખું કહાય રે ॥૭૦॥ ૧૫ ॥
 ખાર મુહૂર્ત જઘન્યથી રે, વેદની થીતી હોય;
 અઠાર મુહૂર્ત થીત જાણવી રે, નામ કરમ વહી ગાય રે ॥૭૦॥ ૧૬ ॥
 નાણુ દંસણાવણી મોહની રે, આજીખો ને અંતરાય;
 જઘન્ય થકી એ પાંચને રે, અતર્કુહૂર્ત હોય રે ॥ ૭૦ ॥ ૧૭ ॥
 ઘાતી કરમ નાણુ દંસણા-વણી મોહની ને અંતરાય;
 નામ આયુ ગોત્ર વેદની રે, ચાર અજ્ઞાતી કેવાય રે ॥ ૭૦ ॥ ૧૮ ॥

(ઢાલ ૨-પ્રથમ ગોવળ-એ દેશી)

જીણે કરીને જીવડો જી, ખાંધે અડવિધ કર્મ;
 બંધહેતુ તે જિન કહે જી, છાંડી લહે શિવ સર્મ રે,
 જીવડા તે બંધ હેતુ નીવાર. (આંકણી)
 સત્તાવન લેદિ તને જી, જીમ ન પડો સંસાર રે ॥ જીવડા ॥ ૧૯ ॥
 પાંચ મિથ્યાત્વ ખાર અવિરતી જી, જીમ પંચ વિષય કષાય;
 જોગ પત્રરસું મેલતાં જી, સત્તાવન બંધ હેતુ થાય રે ॥ જી ॥ ૨૦ ॥
 અભિજ્ઞાને અણુભિજ્ઞ જી, સંશય ત્રીજી ધાર;
 અનાલોગ આભિનિવેશક જી, એ પાંચ મિથ્યાત્વ વિચાર રે ॥ જી ॥ ૨૧ ॥
 જી જલ જલજી વાયુ વનસ્પતિ જી, વહી છટ્ટી ત્રસકાય;
 છએ કાચના વધ થકી જી, લેહપદ્મ એ ઘાય રે ॥ જી ॥ ૨૨ ॥
 કાન ચક્ષુ ને નાસીકા જી, જીહ્વ ફરસે દ્રવ્ય સાર;
 પજી ઈંદ્રિ મન અણુસંઘરે જી, અવિરતિ ખાર પ્રકાર રે ॥ જી ॥ ૨૩ ॥
 ક્રોધ માન માયા લોભ ચારના જી, પ્રત્યેકે લેહ ચાર;
 સંજલનો પ્રત્યાખ્યાનીયો જી, અપ્રત્યાખ્યાનીઓ ત્રીજો પ્રકાર રે ॥ જી ॥ ૨૪ ॥
 અનંતાનુબંધીયો મેલતાં જી, એ સોલ લેહ કષાય;
 જેહના ઉદયથી પ્રાણીયા જી, નરગ નિગોદે બાય રે ॥ જી ॥ ૨૫ ॥
 પાપ્ય જોમાસ વરીસની જી, જીવજીવની યિત્તિ;
 દેવ માણુસ તિરિનારકી જી, ચારધનિ ઉદર્ધ ગતી રે ॥ જી ॥ ૨૬ ॥
 સંજલજો યજ્ઞ ખ્યાતને જી, બીજો સર્વ વિસ્તિ;
 દેશ વિરતિ ત્રીજો હણે જી, અનંતાનુબંધી સમકિત રે ॥ જી ॥ ૨૭ ॥
 હાસ્ય રતિ અરતિ ભય શોગથી જી, દુરગંછા સું છ થાય;
 પુરુષ સ્ત્રી નપું વેદથી જી, એ નવ નોકષાય રે ॥ જી ॥ ૨૮ ॥
 સત્ય અસત્ય સત્યામૃષા જી, અસત્યામૃષા મન જોગ;
 ધર્મ પદે ચ્યારે જાણવા જી, વચનનણા વહી યોગ રે ॥ જી ॥ ૨૯ ॥
 ઉદારિક ઔદારિક મિશ્રથી જી, ક્રિય વૈક્રીય મિશ્ર યોગ;
 આહારક આહારક મિશ્રથી જી, કામ્બંજી પન્નર યોગ રે ॥ જી ॥ ૩૦ ॥

બંધ હેતુ એ આદરે જી, કરમ બાંધે બહુ જીવ;
જન્મ જન્મ મરણે કરી જી, પાડે બહુલી રીવ રે ॥ જી ॥ ૩૧ ॥
ધમ કરમ બંધી ભારી થયો જી, તુંબડિ દષ્ટાંતિ સાર;
આઠ બાલી માટી લેપથી જી, ખૂડે વાર મઝાર રે ॥ જી ॥ ૩૨ ॥
નિબડ બંધ હેતુ જીવને જી, બાલિ સરિખો ધાર;
આઠ કરમ રૂપ લેપથી જી, ખૂડે તે ભવ વાર રે ॥ જી ॥ ૩૩ ॥
સ્થિતી પરિપાકી પ્રાણીયા જી, લઘુતા પામે સાર;
ભરખ ગામી તવ થયો જી, ખૂડે તે ભવ વાર રે ॥ જી ॥ ૩૪ ॥

(ઢાલ ૩-નાયક મોહ ન્યાવીયો-એ દેશી)

ભગતવરસલ વીતરાગ જી, સુણજે વિનતી મુજ રે;
આઠ કરમ રહિત હુઈ, નામ જપે જે તુજી રે ॥ જી ॥ ૩૫ ॥
અનાદિ જ્ઞાત સંબંધથી, ભવિષ્ને કરમ તે હોઈ રે;
કંચનોપલ દષ્ટાંતસું, શુકલ ધ્યાનાનલિ જુદાં સોય રે ॥ જી ॥ ૩૬ ॥
જન્મ બહુ કાલનાં ખાણીમાં, કંચન માટી સંયોગ રે;
જુદાં થાય જેમ અગ્નિથી, તેમ જીવ કરમનો યોગ રે ॥ જી ॥ ૩૭ ॥
યથાપ્રવૃત્તિ કરણે કરી, ધમ પામે સંસારનો પાર રે;
પદ્યોપલ દષ્ટાંતથી, માગ્ગાલિમુખ થયો સાર રે ॥ જી ॥ ૩૮ ॥
કોટખિક નર કોઈ મોટા, ધાન્યના પાલા માંહી રે;
થોડુ થોડુ ધાન્ય જ બાલીએ, ઘણુ ઘણુ કાઢે ત્યાંહી રે ॥ જી ॥ ૩૯ ॥
કેતે દિન પાલો ઠાલો, તેહ અનુકમે થાવે રે;
ઘણા કાળ સંચ્યાં તે કરમ, અનાભોગપણે ખપાવે રે ॥ જી ॥ ૪૦ ॥
આયુ વરજી સાત કરમની, સ્થિતિ એક કોડાકોડિ ઉણી રે; *
પદ્યોપમ અસંખ્યાતે ભાગે, અંથી પાસે આવે પ્રાણી રે ॥ જી ॥ ૪૧ ॥
કરમજનિત જે જીવનો, રાગદ્વેષ પરિણામો રે;
દુરલેહ કકંશ અંધિ તે, ભેદિ અપૂરવકરણે તામો રે ॥ જી ॥ ૪૨ ॥
વિરોધલાસ વિશેષથી, ધમ અનિવૃત્તિકરણ અનંત રે;
ઉપસમ સમકિત અનુકમે, પામે સુખ અનંત રે ॥ જી ॥ ૪૩ ॥
દેવ અરિહંત સુસાધુજી ગુરૂ, કેવલી ભાખિત ધર્મ રે;
એ તત્ત્વ પામતો થકો, હું પામ્યો વંછીત શર્મ રે ॥ જી ॥ ૪૪ ॥
માર્ગાનુશારી સંવેજ પજ્જી, દેશવિરતી સર્વવિરતો રે;
ભવસ્થિતિ પરિપાક પામી, અનુકમે તે મુગતિ રે ॥ જી ॥ ૪૫ ॥
પુણ્યપ્રકૃતિના ઉદય થકી, પામ્યો પાસ જિજ્ઞેસર દેવો રે;
હવે પ્રભુ દેજે પ્રેમે કરી, ભવોભવ તાહરી સેવો રે ॥ જી ॥ ૪૬ ॥
બારેબા પુરમાં રહીને, તવન રચ્યું ચોસાલો રે;
ભણે ગણે જે નિતુ સાંભલે, તેહ ઘરિ મંગલમાલો રે ॥ જી ॥ ૪૭ ॥

(कथाश)

धूमि पास जिनवर विश्व सुभकर करतमहुर दिनकरै,
संपत संधम उदधिबसुध x स्तव्यो पास शोभेश्वरै;
विजयमानसूरीस राने गुणविजय कोविड वरै,
तस सीस हरणे मान जये, सकण संध भंगव करै ॥ ४८ ॥

इति अष्टकम् स्तवन संपूर्ण

कविचक्रवर्ती श्रीपालरचित्र शतार्थी

लेखक.—श्रांगुत अगरचंदजी नाहटा

जैन जातियोंमें पोस्वाड जातिके लिये 'प्रज्ञाप्रकर्ष प्राग्वाटे' की प्रसिद्धि सोलह आने सत्य है । पर वर्तमानमें इस जातिवालोंके शिक्षणकी कर्माके कारण उनका अपने अतीत गौरवको प्रकाशित करनेकी ओर लक्ष्य नहीं गया । स्व. सुनि हिमांशुविजयजीका पोस्वाड जातिके इतिहासके प्रकाशनका विचार सुना था, पर असमयमें हा उनका स्वर्गवास होजाने से वह मनोरथ सफल न हो सका । 'पूर्वकालान आसवाल ग्रन्थकार' शीर्षक लेख लिखने के समय प्राग्वाट एवं श्रीमाल जातिके ग्रन्थकारोंके सम्बन्धमें फिर कभी प्रकाश डालनेकी मनो-भावना मैंने व्यक्त की थी, पर उसके लिखनेका सुअवसर अभी प्राप्त नहीं हो सका । उस सुयोगकी प्रतीक्षामें हूं । आज तो उस जातिके कविचक्रवर्ती श्रीपालकी एक महत्वपूर्ण कृति जो कि अद्यावधि साहित्यसंसारमें सर्वथा अज्ञात है, उसका परिचय इस लेख द्वारा कराया जा रहा है । यह कृति है 'शतार्थी' जिसमें एक श्लोकके १०० अर्थ करके कविने अपनी विद्वत्प्रतिभाका सफल परिचय दिया है । यद्यपि इस कृतिका नामनिर्देश मैंने अपने 'जैन अनेकार्थ साहित्य' लेखमें किया था, पर उस समय इसकी रचयिता कविचक्रवर्ती श्रीपाल ही हैं इसका निर्णय नहीं होनेके कारण अज्ञातकृतक रूपमें ही उसका उल्लेख किया गया था । पीछेसे अपने संग्रहके लिए इस अलम्य ग्रन्थकी प्रतिलिपी करानेके विचारसे प्रतिको रतनगढ जाकर लाने एवं भलीभांति अवलोकन करने पर उक्त निर्णय हो सका । जिस पुस्तकालयकी यह प्रति है उसके मूचोपत्रमें इसका नाम 'सत्यार्थी' लिखा था अतः नया नाम देख उस प्रतिको देखनेकी जिज्ञासा उत्पन्न हुई और वास्तविक नाम 'शतार्थी' ज्ञात

x भूषण युटकाभा १७१७ वष्युं के. पक्षु उदधिरी सातने। अंक पक्षु लेवाय छे;
अे रीते १७७७ थाय. आ स्तवन पाटयुनिवासी आणक श्री गिरधरभाध हेमयंदना
प्राचीन हस्तलिखित ग्रंथोभांता अेक युटकाभांथी छितायुं छे.

१. प्र० 'ओसवाल नवयुवक' वर्ष ८, अंक ७-८ एवं 'ओसवाल' वर्ष ६, अंक ६ ।

२. प्र० 'जैन सिद्धान्त भास्कर' वर्ष ८, अंक १ ।

कर बड़ी प्रसन्नता हुई। आज तो कविचक्रवर्ती श्रीपालका एक नवीन कृतिके रूपमें इसका परिचय कराते और भी अधिक प्रसन्नताका अनुभव होता है।

कविपरिचय—आबू तार्थकी विमलवसह्रीके शोभितकी^३ मूर्तिके देखानुसार श्रीपालके पिताका नाम लक्ष्मण था। ये पाटणमें रहेते थे। वहाँके नृपति गूर्जरेश्वर सिद्धराज जयसिंहके आप बालमित्र थे। सिद्धराज जयसिंह आपको हमेशा 'भ्राता' से संबोधन करते थे। और आपकी लोकोत्तर प्रतिभासे प्रसन्न होकर नृपतिने इन्हें कविराज या कविचक्रवर्ती का शब्द देकर सम्मानित किया था। सं. ११८१ में सिद्धराज जयसिंहकी सभामें श्री. देवसूरिजीका दि. कुमुदचंद्रजीसे शास्त्रार्थ हुआ था। इस दादमें भी कविराज श्रीपालने प्रमुख भाग लिया था। कविराजके चर्मचक्षु न थे पर प्रज्ञाकी प्रकर्षतासे आप प्रज्ञाचक्षु थे। आपके रचित १ चतुर्विंशतिजिनस्तुति गा. २९ यमकमय और २ वडनगर प्राकार प्रशस्ति पद्य २९ ही उपलब्ध हैं। इनके अतिरिक्त आपके रचित महसलिंग या दुर्लभ सरोवरकी प्रशस्तिके दो पद्य 'प्रबन्धचिन्तामणि' में मिलते हैं। नाभेय—नेमि संधान काव्यका आपने संशोधन किया था। अद्यावधि आपकी लघु रचनायें ही ज्ञात थीं, पर आज आपकी एक बड़ी एवं महत्वपूर्ण रचनाका परिचय दे रहा हूँ। आपके पुत्र सिद्धपाल एवं पौत्र विजयपाल भी कवि थे, जिनके विषयमें श्रीमान् जिनविजयजी लिखित 'द्रौपदी स्वयंवर' की प्रस्तावना पढ़नी चाहिये।

शतार्थीवृत्ति-परिचय

भूभारोद्धरणी रसातलगमः स्वर्गेशोभावनः

सारधोगपरः प्रभावसविता सत्यागवेष्टीदितः ।

व्यापन्नो र ... सिद्धराजवसुधामद्व्यक्षरामेवली

सन्नागः सहरीरसाहितमहोगज्याय साधूरतः ॥ १ ॥

श्रीसिद्धराजेन कृतप्रसादमाज्ञापितः संभृतकौतुकेन ।

यो निर्ममे वृत्तिमिदं शतार्थममर्थं वाक्यं कविराजनामा ॥ २ ॥

अनेकार्थतया क्वापि शब्दानां क्वापि भग्नतः ।

क्वापि तात्पर्यभेदेन वृत्तस्यास्य शतार्थता ॥ ३ ॥

तत्र अर्थानामनुक्रमो यथा—सिद्धराज १, स्वर्ग २, शिव ३, ब्रह्मा ४, विष्णु ५, भवानिपति ६, कार्तिकेय ७, गणपति ८, इन्द्र ९, वैश्वानर १०, धर्मराज ११, नैर्ऋत १२,

३. श्रीमान् जिनविजयजीने, लेख अपूर्ण मिलनेसे इस मूर्तिको श्रीपालकी होनेका संभव लिखा है, पर मुनि जयन्तविजयजीने अपने 'अबुद-प्राचीन-जैन-लेखसंदोह' पूर्णमें लेख प्रकाशित कर इसे शोभित की बातलाई है।

ઘરુણ ૧૩, ઉપવન ૧૪, ધનદ ૧૫, વસિષ્ઠ ૧૬, નારદ ૧૭, કત્તપદ્મ ૧૮, ગંધર્વ ૧૯, દિવ્યન્નમર ૨૦, દેવાશ્વ ૨૧, ગુરુહ ૨૨, હરસમર ૨૩, જિનેન્દ્ર ૨૪, બુદ્ધ ૨૫, પરમાત્મા ૨૬, સાંખ્યપુરુષ ૨૭, દેવ ૨૮, લોકાયતપુરુષ ૨૯, ગગનમાર્ગ ૩૦, આદિત્ય ૩૧, સોમ ૩૨, અંગારક ૩૩, યુદ્ધ ૩૪, બૃહસ્પતિ ૩૫, શનૈશ્ચર ૩૬, ઘરુણ ૩૮, રૈવંત ૩૯, મેષ ૪૦, ધર્મ ૪૧, અર્ક ૪૨, કામદેવ ૪૩, મેરુ ૪૪, કૈલાસ ૪૫, હિમાલય ૪૬, મંદરાદિ ૪૭, મૂમાર ૪૮, સમુદ્ર ૪૯, પરશુરામ ૫૦, દાશરથી ૫૧, બલભદ્ર ૫૨, હનુમાન ૫૩, પથિપાર્થિવ ૫૪, યુધિષ્ઠિર ૫૫, મીમસેન ૫૬, અર્જુન ૫૭, કર્ણવર ૫૮, રસ ૫૯, રસસિદ્ધિ ૬૦, રસોત્સવ ૬૧, અવધૂતયોગી ૬૨, પાશુપતમુનિ ૬૩, બ્રાહ્મણ ૬૪, કવિ ૬૫, અમાત્ય ૬૬, નૌદંડાવ્યક્ષવિજ્ઞપ્તિકા ૬૭, દૂતવાક્ય ૬૮, વર્ચરક ૬૯, વીરપુરુષ ૭૦, નૃપરાજ ૭૧, નૃપતુરંગ ૭૨, વૃષભ ૭૩, કરમ ૭૪, જલાશય ૭૫, દુર્દુર ૭૬, આરામ ૭૭, સિંહ ૭૮, સદ્વૃક્ષ ૭૯, સાર્થવાહ ૮૦, સાયંત્રિક ૮૧, સત્પુરુષ ૮૨, વેશ્યાપતિ ૮૩, શરત્સમય ૮૪, સિદ્ધાધિપયુદ્ધ ૮૫, પ્રતિપક્ષ ૮૬, વરણાયુષ ૮૭, ચોર ૮૮, જાર ૮૯, દુર્જન ૯૦, શવર ૯૧, રસાનલંગમ ૯૨, કમગાધિપ ૯૩, મહાવરાહ ૯૪, શેષ ૯૫, વાસુકિ ૯૬, કનકચૂલા ૯૭, બલિદૈત્ય ૯૮, દિગ્ગજ ૯૯, સારસ્વતમંત્ર ૧૦૦. અર્થઃ ॥ દેવ ભવાનેવ સકલમંગલનિધાનં પ્રથમમુપવર્ણ્યતે । મિદ્રારાજ ।

અંત—સારસ્વતમંત્રસ્મરણમેવ અંતમંગલં કવિઃ પ્રોવાચ । અત્ર ચ ત્રિભુવનવ્યાપિશક્તિ વિમર્શો સિદ્ધારાજસ X X ક્રમેણ ત્રૈલોક્યવર્ણનં । ઇતિ પ્રવંધાર્થકૃતસંબંધઃ ।

બાલક્યુત્પત્તયે કૃત્વા શતાર્થં વૃત્તમુજ્જ્વલમ્ ।

કવિરાજસ્વયં તસ્ય.....ગ સૂચયઃ ॥ ૧ ॥

અનેકાર્થત્રયી દૃષ્ટ્વા જ્ઞાતવ્યા કરણત્રયઃ ।

ઔચિત્યવિત્પુગણજ્ઞઃ શતાર્થતા વ્યકરોત્ કવિઃ ॥ ૨ ॥

एकाहनिष्पन्नमाहात्म्यं प्रबंधं श्रीमा (पा०)ल...

કવિચક્રવર્તી પ્રબંધમેનં વિદ્ધે ॥છા॥ ઇતિ શતાર્થવૃત્તિઃ સમાપ્તા॥છા॥

પ્રતિપરિચય—પત્ર ૪૦, પ્રતિપૃષ્ઠ પંક્તિ ૧૭, પ્રતિપંક્તિ અક્ષર ૫૫ સે ૬૪ । અંતકે ૨-૩ પત્ર કિલકે સ્તોત્રનેસે કુઠ અક્ષર નષ્ટ । ૧૭ વોં શતાબ્દો । પ્રતિ નં ૧૪૧ । વૈષ્ણ લાયગ્રેરી રતનગદ્ ।*

* આ શતાર્થવૃત્તિ—પરિચયમાં સરખાતના શ્લોકમાં, ૧૦૦ નામેના અનુક્રમમાં અને પાઠનના શ્લોકમાં કેટલાક શબ્દો એવા સંદિગ્ધ અને અશુદ્ધ છે, જે મૂળ હસ્ત-લિખિત પ્રત જેવા ૧૨૨ સુધારી ન શકાય તેથી શ્રીયુત નાદટાણી નકલ મુજબ જેમના તેમ રહેવા દીધા છે.

—તત્રી

શ્રીસંઘને વિજ્ઞપ્તિ

પર્વાધિરાજ પ્રસંગે સમિતિને જરૂર યાદ રાખજો !

પર્વાધિરાજ પર્યુષણ પર્વ આવી રહ્યા છે. પૂજ્ય મુનિ-વરોનાં ઉપદેશ જ્ઞને પ્રેરણાથી હાનવીર સખી ગૃહસ્થો અનેક શુભ પ્રવૃત્તિઓમાં પોતાના ધનનો સફળ્ય કરશે.

આવા શુભ પ્રસંગે સમિતિને અને આ માસિકને યાદ કરવાનું અમે સૌને વિનવીએ છીએ. અને ૧૨ વર્ષ પહેલાં રાજ-નગરના આંગણે બરાયેલ અપૂર્વ મુનિસમ્મેલનના સંભારણા રૂપ આ સમિતિને અને આ માસિકને વધુ ને વધુ સમૃદ્ધ અને શક્તિ-શાળી બનાવવાની અમે ચતુર્વધ શ્રીસંઘને પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ આદિ સર્વ મુનિસમુદાય આ અવસરે આ માસિક અને સમિતિ માટે અવશ્ય ઉપદેશ અને પ્રેરણા આપવાની કૃપા કરે એવી અમારી તે પૂજ્યો પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

વ્યવસ્થાપક.

અનિવાર્ય સંયોગો

અમદાવાદ શહેરમાં ઠોમી હુલ્લડ ફાટી નીકળવાના કારણે, લગભગ એક મહિના સુધી શહેરની પ્રવૃત્તિ લગભગ થંભી ગયા જેની થઈ ગઈ હતી. તેથી માસિકનો ગયા-જુલાઈ-મહિનાનો અંક વખતસર પ્રગટ થઈ શક્યો ન હતો, એટલે હવે જુલાઈ-ઓગસ્ટનો સંયુક્ત અંક અમારે આજે વાચકો સમક્ષ રજુ કરવો પડે છે, એ માટે અમે વાચકોની ક્ષમા માગીએ છીએ.

-તંત્રી

પ્રભુ-પ્રતિમા પ્રગટ થયાં

ગૂજરાતમાં ચાણુરમા તાલુકાના સેધા ગામના એક વેંકળામાંથી શ્રી નેમિનાથ પ્રભુની પ્રાચીન પ્રતિમાજી પ્રગટ થવાના સમાચાર મળ્યા છે.

દરેકે વસાવવા યોગ્ય શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંક

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલ ખર્ચેનો એક આનો વધુ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીના સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સત્રા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક ભિન્નભિન્ન લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાંનો દળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના.

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'ની ત્રીજી, ચોથા, પાંચમા, આઠમા, દસમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા.

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

શુભરાતના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કનુભાઈ દેસાઈએ દોરેલું સુંદર ચિત્ર. ૧૦"×૧૪"ની જામિન, મોનેરી બોર્ડર, મૂલ્ય ચાર આના (ટપાલ ખર્ચેનો દોઢ આનો).

—જળો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

મુદ્રક:-મગનભાઈ જોટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સલાપેસ કોસરોડ, પો. બો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-ચીમનલાલ જોડગદાસ શાહ. શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ-અમદાવાદ.

વર્ષ ૧૧ : અંક ૮-૯] અમદાવાદ : ૧૫-૯-૪૬ [ક્રમાંક ૧૨૮-૧૨૯

વિષય - દર્શન

- ૧ ત્રી ૧૨૫૭ નો અંક ૫૫ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. જયવલ્લભજી : દાસદત્ત પાનુર-૪
- ૨ કલ્પસૂત્ર અને કાલકાગાર્ય કર્માનક લખાવવાનું
આવક ભદ્રાચલની શિશુ : શ્રી. પં. અગ્નિશાસ્ત્રી પ્રે. શાંક : ૨૨૫
- ૩ અગાધ કવિરાજી જયભુવના-કાવ્ય : પ્રો. ભોળીલાલ જી. સા.દસા : ૨૨૮
- ૪ અનુવાદનો આવરકગા : ડૉ. જગજીવનલાલજી જૈન : ૨૩૨
- ૫ જ્ઞાન અને રસની જુગપજુથી કથેલ
એક કલ્પિત વિશુધ્ધતા સંગ્રહ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. દર્શનવિજયજી : ૨૩૫
- ૬ રાજગણ પદાવલિ : ગા. મવલ્લભજી નાદલા : ૨૩૬
- ૭ આરાધક ખાવના : પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપદ્મસરિજી : ૨૪૦
- ૮ મોંઘા વાતસત્યની મોંઘા મૂલ્ય : પૂ. જી. મ. શ્રી સિદ્ધિમુનિજી : ૨૪૩

લવાજમ-વાર્ષિક બે રૂપિયા : છુટક ચાલુ અંક-ત્રણ આના

વિ. સંવત ૧૮૨૭ નો એક પત્ર*

સં. પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી જયંતવિજયજી

અહીં નીચે આપવામાં આવે છે તે એક પ્રાચીન અને ધર્મભાવનાથી ભરેલા, સં. ૧૮૨૭ની સાલમાં લખાયેલ પત્રની નકલ પાટણુ (ગુજરાત) ખા. ટે. વાગેળ પાડના રહીય વીશા પોરવાડ શા વાડીલાલ ઉજ્જયંતનાં વિધવા પત્ની બાઈ હરકારબેન પાસેથી જિનગુણ-ગાયક બાઈ અમૃતલાલ મોહનલાલ અને ગિરધરલાલ હંમચદે વેચાણુ લીધેલ હ. લિ. પુસ્તકામાંના એક પુસ્તકમાંથી લેવામાં આવેલ છે. ૧૭૫ વર્ષ પહેલાં લખાયેલ આ પત્ર તે કાળમાં પ્રવર્તતી ધર્મભાવનાના પ્રતીકરૂપ હોવાથી ઉપયોગી સમજી અહીં આપવામાં આવે છે.

સ્થિતિ શ્રી આદિજિન પ્રણમ્ય શ્રી સૂરેતગિરે સ્થાને પૂજારાધે પૂજ્ય જિનમાર્ગરૂચી, પંચાંગી પ્રમાણુ, કોઈ રીતે શ્રદ્ધાવત, આતમતત્ત્વધર્મ કોઈ રીતે સાંભળવાના રસીક, યથાર્થ ભાવના ભલા ખીય (૧) નેકઝોપમાયોગ્ય, પૂજ્ય, સાશ્રી ય. ગુલાબચંદ હુર્લભદાસજી ચરણાન્ શ્રીરામધનપુર થકી લિખત વારીલા શાંતિદાસ લાધાના પ્રણામ વાંચજો જત ઇહાં પુન્યોદય માત્રક સુખચાતા છે. તમારા સુખચાતાના સમાચાર લખવા, જીમ જીવને રતનમુખ મિત્યા જેટલો હરખ ઉપજે. અપરંચ ખીજું કામલ કોઈ તુમારો આવ્યો નથી. અમો પિણુ પ્રમાદે જરી લિખાણુ નથી. ખીજું જિનધર્મ પરમ આધાર છે. સંસારમાં ધર્મ ઉપરાંત ખીજી વસ્તુ કસી છે નહીં આતમા અસંખ્યાત પ્રદેસી જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર એ રતનત્રયી ધર્મ અનંતી રૂદ્ધિનો ધણી છે. અકેક પ્રદેશ અનંતા ગુણ મૂલમાં અવ્યાભાધ પ્રમાણુ રહ્યા છે, એહવું આતમાનું સ્વરૂપ છે. તે આતમા અનાદિ કાલને અસુદ્ધિ પ્રણીતે કરીને પરભાવનો લોગી થકને આઠે કમે અવરાણુ પડયો છે તે હવે કોઈ અનંતા પુણ્યોદય થકી હશે દૃષ્ટાંતે દોહીલો રતનચિંતામણુ સરીખો પામીને આતમાને હેત કરવું, આતમાર્થી જીવ હોય તે રૂડા પ્રસરથ શુભ કારણુ જોડીવાં કારણુ રૂપે રાખી સુદ્ધ ઉપયોગે કાર્ય માની અનુષ્ટાંત ૩ વિષયા ગરલા અનંતા ૥૩૥ છાંડીને અનુષ્ટાંત ૥૨૥ તલહેતુ અમૃતા આદરીને આતમ તત્ત્વ ધર્મરતનત્રયાના સાધનતા કરસે, તે મનખો ભવ સફલ કરસે. ફરી ફરીને મનીખો ભવ જિનચાસનની બદ્ધા પામવી ખરેહુર્લભ છે. દિન દિન વિષયક્રુપાય રાગદ્રેષ પાતલાપાડવાજી, તમો તો કોઈ રીતે રૂડા જીવ છે, સર્વે આતમાર્થી જીવને હેત કરવુંજી. પંચમ કાલમાં જિનઆગમ જિનથાપના પરમ આધાર છે. જિનઆગમ સર્વ પદાર્થને ઓલખાવણુહાર છે, તે માટે જિનઆગમ જિનથાપનાનાં ઘણાં ખહુમાન કરવાં, ઘણા રતન મોતીએ વધાવવાં. એહવા આગમ ઉપ ગારી છે. ગુણુગ્રાહી થવાના પ્રણામ ઘણાં રાખવા. એક ગુણુની અનુમોદના કરો તે અનંતા ગુણુની અનુમોદના કરી, એક ગુણુ હુખયો તેને અનંતા ગુણુ હુખયા. તે આચાતાના ગુણુની કરવી નહીં ગુણુગ્રાહી થાવું પુદ્ગલની ધસયુમે થોડું પ્રવર્તવું પ્રસરથ કારણુ જોડવાં, અપ્રસરથ કારણુ થકી ઓસરવૂં. સંસારમે રહ્યા તે અપ્રસરથ કારણુ મિલે તે પણુ ઓસરે તે પ્રમાણુ પ્રવર્તવું, ઓદાસ રહેવું,

વાડીલાલ ઉજ્જયંતના પિતા પાટણુથી ધધાના અંગે સુરત રહેતા હતા તેથી પાટણુમાં તેમની સુરતીની અટક કહેવાતી હતી. માટે આ પત્ર તેઓ સુરત રહેતા હશે ત્યારે લખ્યે આવેલ હશે તેમ માનવું છે.

॥ अर्हम् ॥

અવિલ ભારતવર્ષીય જૈન ચેતામ્બર મૂર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુલ્યપત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

જેશીંગમાઈકી વાડી : ધીકાંટારોડ : અમદાવાદ (ગુજરાત)

વર્ષ ૧૧ || વિક્રમ સં. ૨૦૦૨ : વીરનિ. સં. ૨૪૭૨ : ઇ. સ. ૧૯૪૧ || ક્રમાંક
અંક ૮-૯ || વૈશાખ-જેઠ વર્ષ ૧ : શનિવાર : ૧૫ શ્રી મે-જૂન || ૧૨૮-૧૨૯

કલ્પસૂત્ર અને કાલકાચાર્યકથાનક લખાવનાર

શ્રાવક સિંહરાજની પ્રશસ્તિ

સં. ૫. અખાલાલ પ્રેમચંદ શાહ, મુખ્યક.

ઉદાના બંદારની પ્રત ન ૧૬૬ યાદની પ્રતમાં નીચે મુજબ પ્રશસ્તિ છે.—

इति श्रीकालिकाचार्य कथानकं समाप्तं ॥

શ્રીશ્રીવંશે મુક્તમાર્ગિરિવ વિરરાજ વૃદ્ધશાસ્વાયામ્ ।

લપમાદેવીદયિતો લક્ષેશો લપમસીનામા ॥ ૧ ॥

તત્પુત્રઃ સુપવિત્રો િચિત્રવર્તિશ્ચ ચિત્રકૃચ્ચિત્તઃ ।

વાલિગનાથા ધિમલો દેવીપતિરાવમાવિમ્બ્યઃ ॥ ૨ ॥

તત્કુલકમલકેલીકમલં વિમલાશયઃ કલાકુશલઃ ।

રાજલદેવીમર્તા શુશુમે શ્રીરત્નસિંહાલ્યઃ ॥ ૩ ॥

તસ્ય કુલસ્યામરણં શરણકલકીર્તિગુણસમ્પ્રદાનમ્ ।

નાર્દપતિરતિચતુરો વીરો હિ પરાક્ષ્માવીરઃ ॥ ૪ ॥

તસ્ય સુતાનાં ત્રિતયં સમસ્તિ સંપૂર્ણભુવનવિહ્યાતમ્ ।

તત્ત્વત્રિતયાગારં ત્રિવર્ગસંસાધને નિરતમ્ ॥ ૫ ॥

પ્રથમસ્તેષુ પ્રથમો ધર્મિષુ ધીરેષુ દાનશૌખેષુ ।

કીકાઙ્ગજેન સહિતો નગરાજઃ પાર્વતીનાથઃ ॥ ૬ ॥

પુનરિહ તૃતીયસંખ્યોઽસંખ્યગુણાલીનિવાસ આમાતિ ।

દેમાર્દપ્રાણપતિર્ગોધાલ્યો ગેયગુણકલિતઃ ॥ ૭ ॥

અથ દ્વિતીયો મુવિ સિંહરાજઃ કલિદ્વીપપ્રોદ્ગટસિંહરાજઃ ।

દાનાદિસંતોષિતસત્સમાજઃ સંશોભતે પ્રીણિતવીરરાજઃ ॥ ૮ ॥

સુશ્રાવિકા તસ્ય સમસ્યમાના ધર્મક્રિયાસાધનસાધના ।

મોહેન મુક્તા મટકીતિ નામ્ની ગજ્ઞાતરક્કોઞ્ચઞ્ચશીલધામ્ની ॥ ૧ ॥

તયોઃ સુતઃ સર્વગુણૈરુપેતઃ પ્રજ્ઞાક્ષમાજીવદયાનિકેતઃ ।

ઇન્દ્રાણિકામાનસવલ્લભેશઃ શ્રીહંસરાજોઽસ્તિ કલાનિવેશઃ ॥ ૧૦ ॥

તસ્યાપિ સુતત્રિતયો સમસ્તિ સંપ્રત્યમેકધા વિબુધાઃ ।

જાસલદેવીદયિતો જસરાજો જયતિ જગતીહ ॥ ૧૧ ॥

તસ્માચ હેમરાજસ્તતોઽપિ દક્ષોઽસ્તિ શાન્તિદાસાઽઽધ્યઃ ।

ઇત્યાદિસકલપરિકરવૃતઃ શુભતિ (શોભતે) સિંહરાજેભ્યઃ ॥ ૧૨ ॥

શ્રીકલ્પપુસ્તકમસાવલીલિખ્યદ વિપુલવિભવદાનેન ।

શ્રીમાવસાગરગુરોર્વચનામૃતગદ્ગુતં પી[ત્વા] ॥ ૧૩ ॥

શ્રીકીર્તિમેઠ્ઠસૂરોચ્છરેભ્ય ઉપકારિતં ચ તેનૈવ ।

શ્રીસ્તમ્ભતીર્થનગરે વર્ષે વ્યોમઙ્ગતિથિસંહ્યે (૧૫૬૦) ॥ ૧૪ ॥

યાવચ્ચન્દ્રદિનેશાનુદયિતે ગગનમળહલે વિપુલે ।

મુનિભિર્વાચ્યમાનં તાવદિદં પુસ્તકં જયતુ ॥ ૧૫ ॥

इति श्रीकल्पप्रशस्तिः ॥ टं० ६९ लागा

પત્ર ૧૭ । (૬૬ થી ૧૦૨)

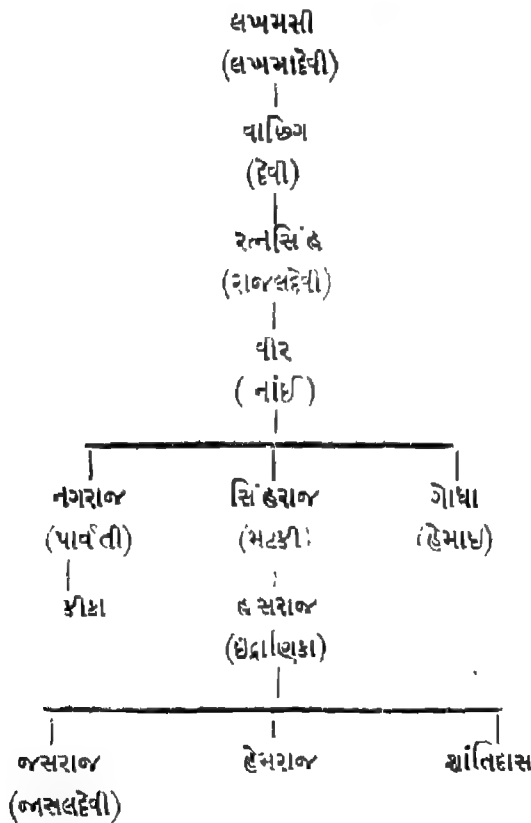
ભાગ્યર્થ

શ્રીનરસી પદ શ્રીજામ. મુક્તામોહ્ય જ્ઞાતા લખમા દેવીના પતિ લખમસી નામે લક્ષ્મીધર્પાત હતા. તેના પુત્ર વાલિજ નામે હતા તે પાત્ર અને ત્રિચિત્ર ચરિત્રથી ચિત્તમાં આશ્ચર્ય કરાવે તેવા હતા. તેને દેવી નામે પત્ની હતી. તેના કુળમાં લક્ષ્મીની કીડાના કમળસ્વરૂપ, ગુલાશયયાગો અને પૃથ્વી કળાઓમાં નિપુણ રત્નસિંહ નામે પુત્ર થયા. તેને રાજલહેવી નામે પત્ની હતી. તે કુળમાં શલ્યગારરૂપ, કીર્તિ અને શુભસમૃદ્ધના શરણરૂપ વીર નામે અત્યંત ચતુર અને ચરિત્રશીલ પુત્ર થયા. તેને નાઈ નામે પત્ની હતી. તેમને ત્રણ પુત્રો થયા. તે સમય ભુવનમાં વિખ્યાત, ત્રણ તત્ત્વના આધારરૂપ અને ત્રણ વર્ગ સાધવામાં ઉદ્યમશીલ હતા. તેમાં પ્રથમ નગરાજ નામે ધર્મી, ધીર અને દાનીપુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ હતા. તેને પાર્વતી નામે પત્ની અને કાકા નામે પુત્ર હતા. ત્રીજો પુત્ર જે અનેક શુભોત્તો આધાર હતા અને જેની કીર્તિ ગવાતી હતી, તેનું નામ ગોધા હતું. તેની પત્નીનું નામ હેમાઈ હતું. બીજો પુત્ર સિંહરાજ નામે હતા. તે કલિરૂપ હાથીને માટે ઉદ્ભટ સિંહરાજ હતા. તેણે દાનથી સતોને સતોઆપ્યા હતા અને વીર રાજાઓને પણ ખુશી કર્યા હતા. તેને સરળ હૃદયી અને ધર્મક્રિયામાં સદા તત્પર નટકી નામે પત્ની હતી; જેનું આરિત્ર્ય ગંગાના ઉગ્મવળ તરંગ જેવું નિર્ભળ હતું. તેમને અનેક શુભોવાળો, પ્રતા, ક્ષમા અને જીવધ્યાનું ધર જાણે હોય તેવા કળા કુશળ હસરાજ નામે પુત્ર હતા. તેની પત્ની ઇન્દ્રાણિકા નામે હતી. તેને પણ ત્રણ પુત્રો થયા, તેમાં જસલદેવીનો પતિ જસરાજ નામે હતા. બીજો

હેમરાજ અને ત્રીજો શાંતિદાસ નામે હતો. આ બધા પરિવારથી યુક્ત ધનાઢ્ય સિંહરાજ શોભતો હતો. તેણે વિપુલ લક્ષ્મીના દાનથી સ્તભતીર્થ (ખંભાત) માં સં. ૧૫૬૦ માં શ્રી કીર્તિભેરુસરીશ્વરથી ઉપકાર કરાવેલા શ્રીભાવસાગર ગુરુના વચનામૃત પીને કલ્પસૂત્ર નામનું આગમ પુસ્તક લખાવ્યું.

આ પુસ્તક ગળનમંડળમાં સૂર્ય ચંદ્ર બેગે લાં સુધી મુનિઓ દ્વારા વંચાતું જય પામે ।

વંશવૃક્ષ

અજ્ઞાત કવિ-રચિત

જંબુસ્વામી-ફાગ*

સંપાદક—પ્રો. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, એમ. એ.

[પ્રસ્તુત જંબુસ્વામી ફાગ પદ્યમા સૈકામાં, સંવત ૧૪૩૦મા રચાયેલું પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાનું જૈન કાવ્ય છે. આનાથી પાંચુ પ્રાચીન સમયમાં સંવત ૧૨૬૬માં અપ-ભ્રંશમાં “જંબુચરિત” લખાયેલું છે, તથા આ કાવ્ય રચાયા પછી સંવત ૧૪૯૫માં જંબુસ્વામી-વિવાહલો રચાયેલો છે. અપભ્રંશમાં ખીન્ન ફટલાક કાવ્યો જંબુસ્વામી વિષેનાં છે, તેમ પછીના સૈકાઓમાં જંબુસ્વામી વિષે જે મંખ્યાબધ કાવ્યો લખાયેલાં છે તેમનો અહીં નામનિર્દેશ કરવાની જરૂર નથી. આ કાવ્યની ઈ. સિ. પૂત ૫૦ શ્રી કાન્તિવિજયજી મંત્રી છે—સંપાદક]

વંદિવિ વીર કૃપાર્નાધ, જ્ઞાનીધ દાન અપાર,
પાત્રીય સુગુર આવરુ, ગાર્ભજી જંબુકુમાર;
મગધ દેશ મુખભૂષણ, દ્રુષણ રહિત નિવાસુ,
નયર રાજગૃહ રાજ્યે, ગાજ્યે જગિ જસવાસુ.

૧

સોહર્ષ નહિં સુગુણ્યર, સાયર ભરીય ગંભીર,
રિસહદત વિવહારીયુ, ધારીય નીજ મનિ ધીર;
તાસ ધનછી ગુણધારણી, ધારણી નામ પ્રસિદ્ધ,
અમાયવૈલિ જન માદર, સુન્દરી સોલિ સમિદ્ધ.

૨

જંબુકુમરુ તસુ નંદન, નંદન તરુ સમુ છાયુ,
કાયકંત બહુ ભાસરુ, વાસરનઉ જમ રાઉ;

*સ. ૧૪૩૦માં ગ્રામ અજ્ઞાત જૈન કવિએ રચેલા આ ફાગ કાવ્યનો ટૂંક પરિચય આપતાં પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ માસિકના માર્ચ ૧૯૪૬ના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા ‘આપણાં ફાગ કાવ્યો એ નામના પોતાના લેખ (પૃ. ૧૭૭)માં જણાવે છે: “આ વેગવત અને સુન્દર કાવ્ય શ્રી. ભોગીલાલ સાંડેસરાએ સંપાદિત કર્યું છે અને એ ‘ગુજરાતી’ના ઈ. સ. ૧૯૩૨ના દીપોત્સવી અંક (પૃ. ૪૨)માં છપાયું છે. એમાંથી ફટલીક કડીઓ આપણા કવિઓ (પૃ. ૨૧૬-૧૧૭)માં અપાયેલી છે ઉપર્યુક્ત અંક આજે સુલભ નથી, તો એઈરીયા પ્રસિદ્ધ શબ્દ ધરે. ’ આ સૂચનને અનુસરીને પ્રસ્તુત ‘જંબુસ્વામી ફાગ’નું પુનર્મુદ્રણ અહીં કર્યું છે. આ ફાગ જે સ્વરૂપે ‘ગુજરાતી’ના દીપોત્સવી અંકમાં છપાયો છે તે જ સ્વરૂપે, માત્ર મુદ્રણદોષો સુધારીને અહીં આપ્યો છે. જૂની ગૂજરાતીના એક સુન્દર કાવ્યનું આ પુનઃપ્રકાશન આ વિષયના અભ્યાસીઓને કંઈક ઉપયોગી થઈ પડશે એવી આશા છે.

નિરુપમ રૂપિ પુરંદર, સુંદર સોહગ સારુ,
કદલિદલાવલિકેમલુ, નિમ્મલ જસ આધારુ. ૩

સસિમંડલ ગંગાજલ ઉજ્જલ, ગુણિ સંબુદ્ધ;
લાવનસિરિ લીલાવન, નેવનવય સંપુદ્ધ;
ધણિ અવસાર ગહગહતકે, પહુતકે માસવસંતુ,
દક્ષિણવાય વિકાસીય, વાસીય વનિ વિહરંતુ. ૪

રમલિ કતૂહલ કલીઉ. મિલીઉ નિજ પરિવારિ,
જાનુકુમરુ બહુ તરિવાર, ગિરિવારિ ગિઉ વૈભારિ;
કામોય કેતિકિ પરિમાલ, રમલિ કર્મ બહુ ભાંગિ,
રમઇ રસાલ તરુણીય, કરુણીય નવનવ રંગિ. ૫

પંથીયજન મન દમણુઉ, દમણુઉ દેખિ અનંગુ,
રંગ પરમ મન ગરુઉ, મરુઉ પદલવ અંગુ;
કામ'યુમન તાણુ ક પક વ્ય પક વન બહુકંતિ,
કામાવજયધજ જમણીય, કદલીય લહલહકંતિ. ૬

પરિમલ કેલિઅ માતીય, જિમ ભતિય વિહસંતિ,
મહૂયર તિમતિમ રુણુણુ, રુણુણુકાર કરંતિ;
વનિ સેવત્રીય વેઉલ, બેઉ લહધ બહુમાન,
વઉલાસરિ વાન ખેલધ, મેલધ માનિની માન. ૭

વાલઉ સુરભિ સુઆલઉ, આલઉ મયણુ નરિંદ,
પાડલ પારિમલ નિકસીય, વિહસીય નય સુચકંદ;
જિમજિમ હાડમિ પાચધ, માચધ તિમ રિતુરાઉ,
રાયણુ ડાલિ લહલહતીય, વહતીય ફલસમવાઉ. ૮

ફલજરિ ભરિય બીજઉરીય, મહીરીય મંજરી ચંગ,
નારિંગી ફલ આત નમતીય, ગમતીય મનિહિ સુરંગ;
કુસુમ તણુધ ભરિ સોહધ, મોહધ મન જંધીર.
કુવલયદલ મહુ વિકસધ, નિવસધ વનિ કણુવીર. ૯

કમલ સરોવર વાસધ, વાસધ હંસ ગંભીરુ,
મયગુરાય પહરાઉત, રાઉત કિર અતિ ધીરુ;
ફલલભારિ મનોહર, મોહ રચધ સહકાર,
મંજરિ મહીર બહુકધ, ટહકધ કેળી સાર. ૧૦

ધણિવન ખેલ્લીય વલિઉ, મિલીઉ સોહમ સામિ,
અમીય સમાણીય વાણીય, નિમુણિય સુહપરિણમિ;
સપરિવાર ધરિ આવધ, ભાવધ નવિ સંસાર,
જણુણીય માડ મનાવીય, તઉ વીવાહ કુમાર. ૧૧

ધરિ ધરિ ગૂડીય લહકધ, જલકધ તોરણ ખારિ,
રંગિ, તરંગિ ગાયધ, માચધ હરખિ ન નારી;
કન્યા અબિનવ જોવન, સોવનવન્ત સમાણી,
માગીય રૂવિ તિલુત્તમ, ઉત્તમવંસ પહાણી. ૧૨

આહધ દિસિ મનરજન, અજન ભૂમહીય નારિ,
આહધ ગુણ સપન્નીય, ઉપન્નિ સંસારી;
સિરવરિ વેળીય લહકધ, બહકધ ચંપકમાલા,
રતિપતિ ધણુ સમાણઉ. જાણઉ ભાણુ વિસાલા ૧૩

ભુમદિય રૂગ દુયુમસગિ, ન્યાસગિ તોરણમાલ,
ત્રિભુવન જય ઉલ્લાસહિં, લાસિદિ કીય સમકાલ;
લાડીય પંકયલોચણી, જોયણી જગમન મોહ,
કન્નજૂયલ રસલલણિમ, નિરૂવમ સારણિ મોહ. ૧૪

ગરુડચંચુ સમ સરલઉ, તરલઉ નાસાવંસુ,
અહરમિંબ પરવાલય, લાલાય રાગ વિસેસુ;
વિમલ કપોલ તિ દીપધ, જીપધ દિણ્યર કંતિ,
હંતપંકિત દાડિમકલિ, મિલીય રહીય એકતિ. ૧૫

કોઇલિ-મોર મરાલીય રાખીય, વિનિજીય જોણુ,
કંઠુ તિરેહઉ છાજધ, ગાજધ કારણિ તેણુ;
અતિ સરલિય જૂયજૂયલીય, કુંચલીય કમલસમાણુ,
પાણિજૂયલ નહ કિરણિહિં. અરુણિહિં રામ નિહાણુ. ૧૬

મનમયિ હવીય પયોહર, મોહરસાવલિ તુંગ,
લવણિમ ભરીય અંકુરીય, પૂરીય રાગિ નિતંબ;
ત્રિભુવન મોહણી તિવલીય, ત્રિવલિ જિસી મૃગનાભી,
કામકેલો પદ દાવલી, છલીય રસાલીય નાળી. ૧૭

કીરતિયંબ સમાણીય, આણીય મકુરુ સમાન,
મયણુરાય આરોપિય, લોપિય જગજણુ માન;

ચલણતિ કમલ હરાવર્ધ, નાવર્ધ કુણિ ઉપમાનિ,
કન્યા એઉ સહુણિય, કુણિય નવિ ગુણી માનિ. ૧૮

હંસવસહ ગયગયણીય, રમણીય નયણ મિલંતિ,
જંબુકુમર નવરંગિહિં, અંહિં સિણુગારંતિ;
સિરિ ખૂંપ સિખરાઉલ, વાસ ઉંચ એક ચાર,
કુંડલ મુકુટ મનોહર, સોહ રચંતિ અપાર. ૧૯

અંગદ ખાહુ અલકર્ષ, લહકર્ષ મોતીય હાર,
પહિરિય અગ સુરંગીય, અંગીય જાહર સાર;
કુમર રંથિહિં આરોહીય, સોહિય નવ સિણુગારિ,
કુતિગ અતિહિ ઉતાવલી, મિલીય સયલ પુરનારી ૨૦

ઈણિ રૂવિહિં અવચરિયઉ, સહીય મહીય અમરિંદ,
જંબુકુમર વર ચાન્દ, આલર્ષ મનિ આણુંદ;
મહુર ગુહિર સરિ ગોર ચ, ધોરીય ધવલ નિનાદ,
તૂરતિ વલિ જય બંદીય, જય જય મંગલ સાદ. ૨૧

સિરહિ છત્ર ચામર ઠલધ, મિલર્ષ તિ લોક અનેકિ,
બહિનડી લૂણ ઉતારધ, વારધ અસુહ વિવેકિ;
જંબુકુમરુ ઈણિ ઉચ્છવિ, સ્વચ્છવિ આકર્ષ નારિ,
સુજનિ માંડ પરાગાવેઉ, આનિઉ નિચ લરનારે. ૨૨

વાસલવનિ નિહં પર્ધઠઉ, બર્ધઠઉ ગઉખ મઝારિ,
આઠ નારી આગલ રહી, સહીય સહિત સિણુગારિ;
કેસર, કુમકુમ ઊગટિ, ઉલટિ કરિ મુવિસાલ,
સિરિ સંથર્ધ ઉઘોતીય, મોતીય તિલક અમાલ. ૨૩

નયણિ તુલીય જમણાજલ, કાજલ સામલ રેહ,
કરધ કડકખ તરંગિહિં, રંગિહિં સુરહ સિણુહ;
અગર, કપુર, કસ્તૂરીય, પૂરીય રહ કપોલિ,
નયણ કમલિ સસિનિરમલ, રમાલ રચી તંબોલિ. ૨૪

કાનિહિં કંતિહિં મંડલ, કુંડલ લહલહકંતિ,
નવ સિણુગાર સહોદર, નગોદર અલગલકંતિ;
ઉચરિ કંચૂઉ તડકધ, લહકધ નવસર હાર,
કણ્થયવનન કરિ ચૂઠઉ, રેઠઉ, તસ અલકાર. ૨૫

પહિરણિ ચીર પટુલીય, વહિલીય મૂલ વિચારિ,
ચૂનડલી નવરંગીય, ચંગીય ભિદ્ધિ ભાર;
ચરણિ પવર અંતેઉર, નેઉર રણજલકાર,
અહિનવ અલતઉ નિરતઉ, પરતઉ રંગ અપાર. ૨૬

ધણિ સણગારિ ન રાયઈ, સાયઈ રણિ અણુરત,
નિસુણઉ નારીકથાનર, ચાનક અલમ ન ચિત;
મૃગનયણી પ્રતિબોધઈ, રોષઈ નિજ મનિ કામ,
ચરડરાઉ અહ અહિનવુ, પ્રભવુ પઈઉ તામ. ૨૭

પાંચસઘ મિઉ ખૂમઈ, સૂમઈ ધિર વચરાગી,
નીચ માયપિય સિરસઉ, સરસઉ સંજન માંગ;
કન્યા આઠઈ આપણિ, પણિ પ્રભવઉ પિય સાથિ,
પામીય ચરણ નિરવમ, સોહમગણુહર હાથિ. ૨૮

કલીય મહાખલ કેવલુ, કેવલ સિર અભામિ,
સિવમહિમા મહમહતઉ, પહૂતઉ જંબુસામિ;
જિણુ જગમાહિ વિદીતઉ, છતઉ રતિ ભરતાર,
સોઈ નયણ આણુંદઉ, નંદઉ જંબુકુમાર. ૨૯

કાણુ વમંતિ વિ ખેલઈ, ખેલઈ સુગુણુ નિધાન,
વિજયવંત તે છાજઈ, રાજઈ નિલ સમાન;
ચઉદહ તીસ સંવરછરિ, સુરછરિ માનિ વિમત્તુ.
જંબુચ ગુણુ અતુર ગરિ કુંજઈ કલીય ચરિત્તુ. ૩૦

શ્રીજંબુસ્વામીકાગ: સમાપ્ત: । પંચ સાધુરત્નગણિના રિખિત । પરીક્ષા પદ્મા પઠનાથે । શુભ ભૂયાત ।

જોઈએ છે

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ના સંપાદનનું કામ સંભાળી શકે તેવા ચૂજરાતી, હિન્દી, સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને અંગ્રેજી તેમ જ પુસ્તકસંશોધનનું કામ જાણનાર અને કાર્યોલ્લયના સંચાલનનું કામ સંભાળી શકે તેવા વ્યવસ્થાપકની જરૂર છે. કામ કરવાની ઈચ્છાવાળાએ નીચેના સરનામે વિગતવાર અરજી કરવી.

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગલાઇની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ

अनुवाद की आवश्यकता

(लेखक—डा. बनारसीदासजी जैन, लाहौर)

पाश्चात्य विद्वानों ने जैनधर्म और साहित्य पर अनेक महत्वपूर्ण ग्रन्थ, लेख आदि लिखे हैं। इनमें से अधिकांश अंग्रेजी में हैं, शेष जर्मन, फ्रेंच आदि में। अब अंग्रेजी जाननेवालों की संख्या तो भारत में दिनोदिन बढ़ रही है, परंतु जर्मन, फ्रेंच आदि जानने वालों की संख्या बहुत अल्प है। अतः यदि जर्मन फ्रेंच आदि के उपयोगी ग्रन्थों का अनुवाद हो जाय तो प्रबचन को बड़ी सेवा होगी। यहां पर एक ऐसे ही ग्रन्थ का उल्लेख किया जाता है। उस का नाम है—

Uebersicht ueber die Avasyaka—Literatur अर्थात् आवश्यक—साहित्य का निरीक्षण। इस के रचयिता हैं प्रो. एर्नस्ट लैयमन (Ernst Leumann)। प्रोफेसर साहब ने बरसों के परिश्रम से इसे रचा था, परंतु इसका प्रकाशन उनकी मृत्यु के पश्चात् सन् १९३४ में हुआ। इसके हैं तो कुल ५६+४+४ पृष्ठ, पर वे १७"×११" साइज के हैं। यह ग्रन्थ बड़े गहरे और लंबे अनुशासन का फल है।^१

ग्रन्थ की विषय सूची—

१. संपादक (प्रो. वाल्टर शुब्रिग) का प्राक्कथन।
२. शुद्धिपत्र
३. शब्दसूची
४. भूमिका
५. हस्तलिखित जैन ग्रन्था का सूची।
६. ग्रन्थरचना का इतिहास तथा न्यूनताएं।
७. आवश्यक और उसका मूल रूप।
८. आवश्यक संबंधी परंपरागत विचार।
९. आवश्यक की व्याख्याएं।
१०. दिगम्बर संप्रदाय में आवश्यक निर्युक्ति का मूल रूप।
११. मूल निर्युक्ति।

१. प्रकाशक—Friederichsen De Gruyter & Co. M. B. H., Hamburg, 1934.

२. प्रो. लैयमानने सन् १८९४ में आवश्यक—साहित्य पर एक लेख भी लिखा था, जो इंटर नैशनल ओरियंटल कांग्रेस में पढ़ा गया था। इसका उल्लेख “जैन साहित्य संशोधक” खण्ड २ पृ० ८१-९१ (जुलाई १९२१) में हुआ है। प्रो. हीरालाल रसिकदास कापड़ियाने जैन-ग्रन्थ सूची (Descriptive catalogue of Jaina Manuscripts) भाग ३ पृ० ३७१-८ पर इस ग्रन्थ का उल्लेख किया है।

१२. श्वेताम्बर संप्रदाय की आवश्यक निर्युक्ति ।

भद्रबाहु द्वारा निर्युक्ति—संकलन ।

भद्रबाहु की निर्युक्ति का आधार और पूर्वगामी कृतियां ।

१३. दो भद्रबाहु ।३

१४. आवश्यक—निर्युक्ति की चार वाचनाएं ।४

१५. जिनभद्र का विशेषावश्यक भाष्य ।

जिनभद्र का सत्ता—काल और सत्ता—स्थान ।

१६. विशेषावश्यक भाष्य का मूल रूप । उस पर शीलान्दाचार्य और हेमचन्द्र की टीकाएं ।

१७. आवश्यक—निर्युक्ति, मूल भाष्य और हेमचन्द्र की टीका का परस्पर समन्वय ।

१८. आवश्यक—निर्युक्ति और विशेषावश्यक भाष्य का श्लोकवार समन्वय ।

१९. विशेषावश्यक भाष्य में वैदिक और दार्शनिक उल्लेख । जैसे—गणधरवाद में उपनिषद् वाक्य ।

२०. मनोविज्ञान और गणित संबन्धी उल्लेख ।

२१. काल और आकाश (Time and Space) विषयक विचार ।

२२. विशेषावश्यक भाष्य की पूर्ण विषयता ।

२३. भाष्य पर जिनभद्र की खोपड़ टीका ।

२४. जिनभद्र के अन्य ग्रन्थ ।

विषय—मूचि से इस ग्रन्थ की महत्ता का अनुमान हो सकता है । जिन—प्रवचन के भक्त आचार्य, यति, संघ, और श्रावकों का ध्यान इसकी ओर आकर्षित किया जाता है कि वे इस अत्यन्त उपयोगी ग्रन्थ का अनुवाद कराके साहित्यिक चातकों की प्यास बुझावें और स्वयं अपने लिये पुण्योपार्जन करें । इसके अनुवाद से पता लगेगा कि पाश्चात्य विद्वानों ने जैन साहित्य का कैसी सूक्ष्म दृष्टि से अनुशीलन किया है । यदि इसके या अन्य ग्रन्थों के अनुवाद कराने में किसी प्रकार के परमर्श की जरूरत हो तो—मूलराज जैन, मन्त्री, जैन विद्या भवन, ६ नेहरू स्ट्रीट, कृष्णनगर, लाहौर को लिखें ।

३. दो भद्रबाहु होने के विषय में देखिये श्री आत्मानन्द जन्म शताब्दि स्मारक ग्रन्थ, भाग ५ गुजराती पृ. २०—२६ ।

४. प्रो. कापडिया की जैन-ग्रन्थ-सूची पृ० ३७३ ।

જી અને ત્ય ની ભૂલવાણીથી થયેલ એક કલ્પિત નિર્ણયની સમીક્ષા

[ભ. મહાવીર સ્વામીએ વિવાહ કર્યો હતો; ભ. મહિલાનાથ સ્ત્રીતીર્થંકર હતા.]

લેખક-પૂજ્ય મુનિ મહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી (ત્રિપુટી)

ઉપક્રમ

અજમેરમાં સ્થાનકમાર્ગી સાધુઓનું સંમેલન મળ્યું, ત્યાર પછી એ સંપ્રદાયના સાધુઓમાં કોઈ અજ્ઞાન ક્રાંતિઓ થયાના સમાચાર મળ્યા જ કરે છે. કોઈએ મુદ્ધપત્રિ છોડી છે તો કોઈએ ‘પરિચય માટે છે’ એવા ખુલાસા સાથે પોતાની છપ્પીઓ પડાવી છે; કોઈએ જૈન સૂત્રો પર મનઘડત ટીકાઓ કરાવી છે તો કોઈએ ‘સમુત્થાન સૂત્ર’ જેવા નવા ઉત્સુત્રો જ બોલા કર્યા છે, કોઈએ “રઘુપતિ રાવવ રાજ રામ” ની ધૂન જમાવી જગતના રાહત કાર્યમાં ઝપલાવ્યું છે તો કોઈએ અત્તસૂત્ર ખોલી મઠ જમાવ્યો છે; કોઈએ સ્થાનક-માર્ગી સંપ્રદાય પર કોરટે કેસ માંડ્યો છે, તો કોઈએ ગૃહસ્થાશ્રમને જ અપનાવ્યો છે.

ક્રાંતિ એ મોંઘામૂલી વસ્તુ છે, પરંતુ એની પાછળ ધ્યેયનું પરાવર્તન, અદલાવ, માન કે એવું કોઈ જગીરનું તરત આપણે ત્યારે ન ક્રાંતિકારને ઉત્તરિતિને અદલે અવનતિને માર્ગે ઘસડી ગય છે. જૈન સંઘનો છેલ્લો જ હવેલર વપનો ઇતિહાસ તપાસો, તો માનુષ પડશે કે-ક્રાંતિની વાતો કરનારાઓ મોટે ભાગે સંઘને લાલને અદલે નુકસાની કરનારા નિવડ્યા છે, અને આપણે ‘પાંચમા આરામા એવું જ બનવાનું છે’ એમ કહી તે આખતમા સતોષ માની ખેડા છીએ.

સ્થાનકમાર્ગી સંપ્રદાયમાં ‘કાઠિયાવાડના કાઠીનુર તરીકે પકાયેલા કાનજી સ્વામીએ પણ એ જ મન્ધનકાળમાં એક ક્રાંતિનિર્ણય જન્મ આપ્યો છે. તેઓ તે સંપ્રદાયમાં વિદ્વાન ગણાય છે; અહુત્રુત અને વિચારક મનાય છે. તેઓએ સ્થાનકમાર્ગી સંપ્રદાયનું નિશ્ચાન-મુદ્ધપત્રિ તોડી, જૈનપ્રતિમાની શાસ્ત્રીયતા અને વાસ્તવિકતા સ્વીકારી સોનગઢ-કાઠિયાવાડમાં એક આશ્રમ સ્થાપ્યો. કાનજી સ્વામી અને વ. રામજીભાઈ તે આશ્રમના પ્રાણજૂત-મુખ્ય સચાલકો છે. ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ એ આશ્રમની સામે કુતૂહલભાવે મીટ માંડી રહ્યું છે. આ આશ્રમમાં સ્થાનકમાર્ગી, વૈતાન્યર અને દિગમ્બર એ ત્રણે ફિરકાઓને આકર્ષવા માટે યોગ્ય સાધનો રાખ્યાં છે. પરંતુ આશ્રમનું આતરિક ધ્યેય તો વિક્રમની સત્તરમી શતાબ્દીમાં પ. અનારસીદાસે ચલાવેલ દિગમ્બરી તૈરાપંથી સત પ્રત્યે ઝુકાવ એ જ છે. કાનજી સ્વામી દિગમ્બર બ્રહ્મચારી બની દિગમ્બરી માન્યતા પ્રમાણે જીવે છે. પાંચમે કે ચોથે ગુણકાણે પોતે હોતાનું જાહેર કરવા તૈયાર નથી અને પોતે નમ્ર બની શકે તેમ પણ નથી. અને એમ ન થાય ત્યાં સુધી દિગમ્બર સંપ્રદાય પણ તેમને અપનાવવા તૈયાર નથી. આથી જ તેઓ જૈન જનતાને આ આશ્રમદ્વારા એક નવા રાહમાં દોરી જવા તૈયાર થયા છે. આ આશ્રમ શું છે ? તેનું સચાલન કેવું છે ? તે સેવા કરે છે કે કુસેવા ? છત્યાદિ વાતો માટે અમારે અહીં કંઈ કહેવાનું નથી. કિન્તુ તેના નિવાસકો પોતાના વિચારોના ફેલાવા માટે જે ઉપાયો લે છે તે કેવા પ્રકારના છે, માત્ર એટલું સ્પષ્ટ કરવા માટે જ આ લેખ લખેલ છે.

विद्यारोना प्रचार : विद्यित्र परिपत्र

ગત ચોમાસાની વાત છે. એક જૈન ગૃહસ્થ આ આશ્રમની મુલાકાતે ગયા અને થોડાએક દિવસ સ્થિરતા કરી ત્યાં રહ્યા. કાઠિયાવાડનો અતિથિસત્કાર આ આશ્રમમાં પૂર્ણ કરાગ્યો ખીલેલો છે અને વર્માના નામથી ભાડકનારાઓને આ આશ્રમ એક રીતે આશીર્વાદ રૂપ છે એમ તેમને પાંડેલી નગરે જ જાવા જાણવા મળ્યું. સાથે સાથે જૈનોમાં ત્રણ ફિરકાઓ છે, હવે આ ચોથો ફિરકો નીકળે તે કીક નથી એમ પણ તેઓને લાગ્યા વિના રહ્યું નહીં. તેઓ ત્યાંથી જ્યારે નિકળ્યા ત્યારે આશ્રમના સચાલકોએ તેમના હાથમાં એક પ્રરિપત્ર મૂક્યો, જે અક્ષરશઃ આ પ્રમાણે છે.—

द्विगम्यर त्वेन सिद्धांतं दर्शयति, पानु रउर, अष्टतदुभारतो लेख—

६. आवश्यक निर्युक्ति नामक श्वेतांबरीय ग्रंथमें ५ बालब्रह्मचारी तार्थकरेके विषयमें लिखा है कि—

वीरं अरिहनेमि, पासं भक्तिं च वासुपुज्जं च ।

एए मुत्तण जिणे, अवसेसा आस रायाणा ॥ २२१ ॥

गयकुलम् दि जाया त्रिसुद्धन्सम् चत्तियुत्तम् ।

ण य इत्थिआभिसेया कुमारवासम्मि पव्वइथा ॥

इसके 'ण य इत्थिआभिसेआ' इस पदको टिप्पणीमें लिखा है कि—

“स्त्रीपाणग्रहणराज्याभिषेकोभयरहिता इत्यर्थः ।”

अर्थात्-महावीर अग्निष्टनेमि पार्श्व मल्लि और वासुज्य ये पांच तीर्थकर
 ऐसे हुए हैं कि न इनका स्त्रापाणिग्रहण हुआ आर न राज्याभिषेक। ये क्षत्रिय
 राजकुलोत्पन्न थे और कुमारवस्थामें ही प्रवर्जित हो गये थे।

—जैन साहित्य और इतिहास पृष्ठ ५७२

आवश्यक निर्युक्तिके इस उल्लेखसे यह बात सिद्ध होती है कि भगवान् मल्लिनाथ पुरुष थे तब ही उनका नाम पुरुषाणि रूप 'मल्लि' लिखा है तथा उन्हें अन्य चार तीर्थंकरों के समान 'स्त्री-पाणिग्रहणरहित' यानी स्त्रीके साथ विवाह न करनेवाला बताया है। यदि मल्लिनाथ स्त्री होते तो उन्हें 'पुरुषपाणिग्रहणरहित' लिखा होता।

तथा-दूसरी बात इससे यह सिद्ध हुई कि भगवान् महावीर भी ब्रह्मचारी थे जैसा कि दिगम्बर ग्रन्थों में बतलाया गया है।

आ पत्रभांनान् नीयन्ता मुदाय्या विचारय्या मां नृ—

૧. વ્યાવશ્યકનિર્ધુક્તિની ગાથાઓ.
૨. દિગ્ધર્મી (કુલનોટ) નો પાઠ.
૩. કુમારનો અર્થ, શ્વેતામ્બર શાસ્ત્ર, દિગ્મ્બર શાસ્ત્ર અને શબ્દકોશનું પ્રમાણ.
૪. લ મહાવીર સ્વામી વગેરેના વિવાદ.

૫. ભ. મલ્લિનાથ તીર્થંકરી હતાં.

૬. પરિપત્રદાતાની મનોભાવના.

ઉપર મુજબ મુદ્દાઓ વિચારણીય છે એટલે આપણે તેનો જ ક્રમશઃ વિચાર કરીએ.

૧ આવશ્યક નિર્ણયકિતની ગાથાઓ

પ્રથમ પહેલા મુદ્દાનો વિચાર કરવાનો છે, કેમકે ઉક્ત પરિપત્ર તેના આધારે જ બહાવો છે.

ચૌદ પૂર્વધારી શ્રી ભદ્રપાદ સ્વામીએ અર્થસંકલના માટે આવશ્યકસૂત્ર આદિ ૬૪ આગમો ઉપર નિર્ણયકિતઓ રચી છે, જેમાં આવશ્યકનિર્ણયકિતનું પ્રમાણ બહુ મોટું છે. તેઓએ આવશ્યકનિર્ણયકિતમાં સામાયિકની પૂર્વે ભ. મહાવીર સ્વામીનું ચરિત્ર અને ૨૪ તીર્થંકરોના જીવનની ક્રમવાર મુખ્ય મુખ્ય નોંધો આપી છે. જેમાં પ્રસંગપ્રાપ્ત રજ્જાર-
કચ્છાઓ વિ પત્તેયં (મલય ૦ ગા ૦ ૨૩૫) નામના દ્વારને સ્પષ્ટ કરવા માટે ઉપરના પરિપત્રમાં દર્શાવેલ ગાથાઓ આપી છે, જે નીચે મુજબ છે—

વીરં અરિક્ષ્નેમિ, પાસં મલ્લિં ચ વાસુપુજ્જં ચ ।

एए मुत्तूण जिणे, अवसेसा आसि रायाणो ॥ २२१ ॥

रायकुलमुडवि जाया, विमुद्धवसमु स्वत्तिभकुलमु ।

न य इन्द्राभिगमा, कुमारवासम्मि पव्वदया ॥ २२२ ॥

संतो कुंथू अ अरो, अरिहंता चेव चक्कवट्ठीअ ।

अवसेसा तिथयरा, मंडलिया आसि रायाणो ॥ २२३ ॥

અર્થ—ભગવાન મહાવીર, નેમનાથ, પાર્શ્વનાથ, મલ્લિનાથ અને વાસુપૂજ્યને છોડીને બાકીના ૧૯ તીર્થંકરો રાજ્ય હતા (૨૨૧). પાંચે તીર્થંકરો રાજકુળમાં પવિત્ર વશમાં તેમ જ ક્ષત્રિય કુળમાં જન્મ્યા હતા, તેમ છતાં પણ રાજ્યાભિષેકને ઇચ્છ્યા વગર જ રાજ-કુમારપણે દીક્ષિત થયા (૨૨૨). શાન્તિનાથ, કુધુનાથ અને અરનાથ એ ત્રણ તીર્થંકરો ચક્રવર્તી હતા, અને શેષ ૧૬ તીર્થંકરો માંડલિક રાજ્યમાં હતા (૨૨૩).

આ મૂળ ગાથાઓ છે. ચૂલ્લીકારે તેની ઉપર કંઈ વિવરણ લખ્યું નથી. પરંતુ વૃત્તિકાર જ્ઞેનાચાર્યાએ તેની ઉપર કંઈ ને કંઈ પોતાના વક્તવ્ય આપ્યું છે, જે તેઓના શબ્દોમાં નીચે મુજબ છે.—

૧ આ ૦ હરિમદ્ધરિકૃત વૃત્તિ—

एताः तिस्रोपि निगदसिद्धा एव, परित्यागद्वाराणुपातिता तु राज्यं चोक्ततलक्षणं विहाय प्रव्रजिता इत्येवं भावनीया ॥ २२१, २२२, २२३ ॥ गतं परित्यागद्वारं । (पृष्ठ १३६)

૨-આ ૦ મલયગિરિકૃત વૃત્તિ—

वीरं—महावीरमरिछ्नेमि पार्श्वनाथं मल्लिं वासुपूज्यं च, एतान्—सर्वसंख्यया पंच जिगान्—तीर्थंकृतो मुक्त्वा, अवशेषास्त्यर्थंकृतः—ऋषभस्वामिप्रभृतय आसन राजानः ॥ एते हि महा-वीर प्रभृतयः पंच तीर्थंकृतो राजकुलेष्वपि विशुद्धवंशेषु क्षत्रियकुलेषु, राजकुले हि किंचिदक्षत्रिय

કુલમ્પિ ભવતિ યથા નંદરાજકુલં, અતઃ ઉક્તં ક્ષત્રિયકુલેષુ જાતા અપિ, ન હિંસિતાઽભિષેકા—
અભિષિતરાજ્યાભિષેકાઃ, કિન્તુ કુમારવાસ એવ પ્રવ્રજિતાઃ—પ્રવ્રજ્યાં પ્રતિપોદરે ॥ યેપિ ચ
રાજાન—ઋષભસ્વામિપ્રમૃતયસ્તેષ્વાપિ શાન્તિઃ કુંથુઃ અર એત ત્રયોઽર્હન્તશ્ચક્રવર્તિનોઽમ્ભવન્,
અવશેષાઃ પુનસ્તીર્થંકરા આસન્ રાજાનો—માળ્હલિકાઃ—સ્વસ્વમળ્હલમાત્રાધિપતયઃ ॥ પરિત્યાગ-
દ્વારાનુપાતિતા તુ ગાથાત્રયસ્યૈવં પરિભાવનોથા “ઉક્તલક્ષણં રાજ્યં પરિત્યજ્ય ભગવન્તઃ પ્રવ્રજિતા”
ઈતિ ॥ ૨૪૩, ૨૪૪, ૨૪૫. ॥ ગતં પરિત્યાગદ્વારં (પૃષ્ઠ ૨૦૪)

૩-આ૦ માળેકશેલરસૂરિકૃત દીપિકા—

શ્રીવીરાથા વિશુદ્ધવંશેષુ નિર્દોષેષુ રાજકુલેષ્વાપિ જાતા ન ચેન્સિતરાજ્યાભિષેકાઃ, ક્ષત્રિય-
વંશં વિનાપિ રાજકુલાનિ સ્યુરિત્યાહ—ક્ષત્રિયકુલંધ્વાન્તિ ॥ ૨૨૧, ૨૨૨ ॥ માળ્હલિકાઃ
દેશાધિપાઃ ॥ ૨૨૩ ॥ ત્યાગદ્વારં । ૨ ॥ (પૃષ્ઠ—૬૩)

આ દીકાએનો સાર એ છે કે—ભગવાન્ મહારાજ આવી, ભ. અરિષ્ટનેમિ, ભ. પાર્શ્વનાથ, ભ. મલ્લિનાથ અને ભ. વાનુપૂજ્ય રવાળી એ પાંચ તીર્થ કરેા સ્તરાયના ભ. ઋષભદેવ વગેરે આગણીશ તીર્થ કરેા રાગ્નએ હતા. ભગવાન્ મહારાજ આવી વગેરે પાંચ તીર્થ કરેા રાજકુળમાં જ જન્મ્યા હતા, અને તે પછી નંદરાજ વગેરેની જેમ અક્ષત્રિય કુળમાં નહીં કિન્તુ વિશુદ્ધ વંશમાં અને ક્ષત્રિય કુળમાં જ ઉત્પન્ન થયા હતા. એમ રાજ-
કુળમાં ક્ષત્રિય કુળમાં ઉત્પન્ન થયા હતા (અર્થાત્ ધારે તો રાગ્ન ગની શંક એવા સયોગેા હોવા છતાં પણ) તેઓએ રાજ્યની રપૃષ્ઠા રાખ્યા વગર જ દીક્ષા લીધી છે. ભગવાન્ ઋષભદેવ વગેરે આગણીશ તીર્થ કરા રાગ્ન હતા. તેઓ પૈકીના ભ. શાન્તિનાથ, ભ. કુંથુ નાથ અને મ. અરનાથ એ ત્રણ તીર્થ કરેા તા ચક્રવર્તી હતા, અને આકાના સાળ તીર્થ કરેા માંડલિકા એટલે જુદા જુદા દેશના આધિપતએ હતા.

અર્થાત્ પાંચ તીર્થ કરેા ઉમારપણુ છાડી, ત્રણ તીર્થ કરેા ચક્રવર્તીના ઋષદ્ધ છાડી અને સાળ તીર્થ કરેા જુદા જુદા દેશનું રાજ્ય છાડી સાધુ બન્યા છે.

રજ્જાહરુવાઓ ના રપટાકરણ માટે આ ત્રણ ગાથાઓ છે. જેના પરમાર્થ એ છે કે—તીર્થ કરે ભગવાને ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ રાજ્યપાટ છાડીને દીક્ષા સ્વીકારેા.

એ પ્રમાણે પરિત્યાગદ્વાર જાણુ.

વિવશી વાચક સમજી શકે તેમ છે કે—આ ગાથાઓ અને તેના વિવરણમાં નથી કાઢના પાણિઅઢણની વાત, કે નથી તે પરિવ્રત્તા ઉપજવા કાઢેલ અનુમાનને પાપણુ આપનારું સીધું કે આકતરું સૂચન. અસ્તુ.

૨ દિપ્પણી (કુલનાટ) નો પાઠ.

એ નિઃશંક ખીના છે કે આવશ્યકાનિર્ણયક્રિતી પ્રસ્તુત ગાથાઓ અને તેના વિવરણમાં તો તીર્થ કરેાના વિવાદનો ઉલ્લેખ જ નથી. પરન્તુ તેની દિપ્પણી આપણને પાણિઅઢણની વાત તરફ દોરી જાય છે એટલે તે દિપ્પણીનો પાઠ પણ કાળજીભરી વિચારણા માગી લેએ છે. માટે હવે આપણે એ ખીજ મુદ્દાને તપાસીએ.

પ્રાચીન લિપીઓનો અભ્યાસી જાણે છે કે પ્રાચીન જૈન લિપીમાં **ચ્છ** અને **ત્થ** વચ્ચે માત્ર એક નાનકડો લીંટીનો જ ફરક છે. એ ફરક ધ્યાનમાં ન રહે તો **ચ્છ** ને બદલે **ત્થ** અને **ત્થ** ને બદલે **ચ્છ** બની જાય છે. લલિયાની ભૂલથી કે વાચકની અજ્ઞાનતાથી આ **ચ્છ** અને **ત્થ** માં ભણી ગણ્ય થાય છે. સારામાં સારો વિદ્વાન પણ આ ભૂલભૂલા-ભણીમાં ગુચ્ચવાઈ જાય છે. ઉક્ત ટિપ્પણીપાઠમાં પણ કાઈ એવું જ બનેલ છે.

શ્રી આગમોદય સમિતિએ પહેલ પહેલાં પાંત્રિકેક વર્ષ પૂર્વે આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિની ટીકાવાળું આવશ્યક નિયુક્તિનું પ્રકાશન કર્યું છે તેમાં ૨૨૨ મી ગાથાનું ત્રીજું ચરણ—**ન ચ દ્વિત્થિઆમિસેયા** એમ છપાયેલ છે અને તેની નીચે સંશોધક—**સ્ત્રીપાણિગ્રહણ-રાજ્યામિવેકોમયરહિતા** **દ્વિત્થ** એવી ટિપ્પણી આપી છે.

ત્યારપછી એ જ સમિતિએ બીજી પણ ત્રણ સટીક—નિયુક્તિઓ પ્રકાશિત કરી છે. જેમાં તે ગાથાનું ચરણ—**ન ચ દ્વિચ્છયામિસેયા** એમ છપાયેલ છે અને તેની નીચે કાઈ ટિપ્પણી નથી.

૨૫૪ વાત છે કે—લખનદોષવાળી પ્રતિઓ પર વિશ્વાસ રાખવાથી, વાચકની ભૂલથી કે સંશોધકના પ્રમાણી પ્રથમ પ્રકાશનમાં **દ્વિત્થિઆ** શબ્દદા મલ થયો છે અને તેના જ સમર્થન મટે સંશોધકને ઉક્ત ટિપ્પણી લખવી પડી છે. આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ સરળ હોનાના કારણે તે ગાથાઓનું કંઈ વિવરણ જ કર્યું નથી એટલે આવી ભૂલ થાય તે સહજ વાત છે. પરંતુ પછીના પ્રકાશનોમાં વૃત્તિઓ દ્વારા પ્રકાશ પડવાથી એ ભૂલનો સુધારો થયો છે, અને સંશોધક પણ પછી દરેક સ્થાને **દ્વિચ્છય** શબ્દ જ કાયમ રાખ્યો છે.

પ્રાસંગિક વસ્તુવર્ણન અને ટીકાકારોના કથન પ્રમાણે ત્યાં **દ્વિચ્છય** શબ્દ જ ખરાબર છે. અને વ્યાકરણની રીત તપાસીએ તો પણ ત્યાં **દ્વિચ્છય** શબ્દપ્રયોગ જ સાચો છે કેમકે—**ન ચ દ્વિત્થિઆમિસેયા ન ચ સ્ત્રીપાણિગ્રહણ-રાજ્યામિવેકોમયરહિતા** એમ ચરણ રાખીએ તો તેમાં **ન** અને **દ્વિત્થિઆ** ની વચ્ચે **ચ** પડ્યો છે એટલે **નચ** સમાસ થતો નથી, અશુદ્ધ પ્રયોગ બને છે અને સાચો અર્થ પણ નીકળતો નથી. વળી **ક** પણ નકામો હોવાનું માનવું પડે છે. એમ વ્યાકરણની રીતએ પણ **દ્વિત્થિઅ** અનેક રીતે ભૂલભરેલો સાબીત થાય છે. એ પણ નક્કર વાત છે કે—પૂર્વધરની રચના આવી આવી ખામીવાળી ન જ હોય.

દ્વિચ્છય શબ્દ જ પૂર્વાક્ત દરેક ભૂલોને સુધારી લે છે અને ત્યાં પ્રસંગ પ્રાપ્ત વસ્તુનું વિશદ વર્ણન કરનારી એક શુદ્ધ ગાથા બની જાય છે.

સારાશ એ છે કે—**દ્વિત્થિઆ** એ પાઠ ખોટો છે તેના ઉપરની એ ટિપ્પણી પણ નકામી છે અને તેના આધારે ઉક્ત પરિપત્રમાં દર્શાવેલ અનુમાન પણ સર્વથા ભૂલભરેલું છે.

(અપૂર્ણ)

રાજગચ્છ પટ્ટાવલી

લેખક—શ્રીયુત મંવરલાલજી નાહટા

જેનધર્મ કે ઇતિહાસ કો જાનને કે લિયે પટ્ટાવલિયાં મહત્વપૂર્ણ સાધન હૈ । यह साहित्य विविध प्रकार की सामग्री से ओतप्रोत है । भिन्न २ गच्छों का इतिहास उन सब को एकत्र कर प्रकाशित करने से सुगमता से संकलित किया जा सकता है । पुरातत्वाचार्य

श्री जिनविजयजी और मुनि दर्शनविजयजीने इस प्रकार का प्रशंसनीय प्रयत्न किया है। सिंधी जैन ग्रंथमाला से और भी दो ग्रंथ निकट भविष्य में प्रकाशित होने वाले हैं जिनसे विविध गच्छों के इतिहास में नवीन प्रकाश पड़ेगा। मुनि विनयसागरजी के पास राज-गच्छ पट्टावली की एक प्रति है जिसके अधिकांश भाग में औपदेशिक प्रासंगिक और भिन्न २ गच्छ के प्रभावक आचार्यों के गुणानुवाद और अंत में इस गच्छ के आचार्यों का वृत्तान्त दिया है। यहां केवल राजगच्छ के आचार्यों का परिचय दिया जाता है।

नभसूरि—आप पहले तलवाड़ देश के राजा थे। एक बार शिकार में मारी हुई सगर्भा हरिणों के बालक को तड़पते हुए देखकर वैराग्य प्राप्त हुआ और आरण्यक साधु के पास दोषित हो गए। उनके अन्वय में अजितयशोवादिस्मृति आदि सात आचार्य वादियों को जीतनेवाले एवं न्याय व्याकरण ग्रन्थों के रचयिता हुए। इनसे राजगच्छ प्रसिद्ध हुआ।

धनेश्वरसूरि—आप छत्तीस लक्ष कान्यकुब्ज देश के स्वामी कर्दमराज के पुत्र धनेश्वरकुमार थे। एक बार शिकार में आठ पैरों वाले सरभ (अष्टापद ?) को देख कर वृक्ष पर स्थित हो कुमार ने भाल से प्रहार किया। सरभने क्रुद्ध हो कर स्वर्निगोधमिश्रित मट्टी गुण्डादण्ड से कुमार के ऊपर उछाली जिससे कुमार के शरीर में फोड़े ही फोड़े हो गए। अनुचरों के साथ घर आने पर नाना प्रकार के उपचार किये गए परन्तु शान्ति न होने से राजर्षि अभयदेवसूरि के चरण प्रक्षालित जल छिड़का गया। राजकुमार एकदम स्वस्थ होने के साथ ही वैराग्यवासीत हा गया और उन्हीं गुरुदेव के पास संयमधर्म स्वीकार कर लिया। ये राजकुमार धनेश्वरसूरि हुए। एक बार चैत्र नामक स्थान में सर्प के डूबे हुए ब्राह्मणकुमार को जीवित करके १८००० ब्राह्मण कृदुंओं को प्रतिबोधित किया। महावीर प्रभु के मन्दिर का निर्माण हुआ। इन्होंने १८ आचार्य बनाए जिनकी १८ शाखाएं हुई।

शीलभद्रसूरि—आप राज गच्छ के दृंगार थे। १२ वर्ष की उमर से आजीवन छः विषयों का त्याग किया। ये अक्षीण लब्धिधारी प्रभावक थे।

धर्मघोषसूरि—आप शीलभद्रसूरि के शिष्य थे, सं. ११७६ में आचार्य पदारूढ हुए। अम्बिका देवी की सहायता से ४ राजाओं को प्रतिबोध दिया। और दो बार वादि गुणचन्द्र को शास्त्रार्थ में परास्त किया।

इन सूरि महाराज ने अल्हण नरेश की समा में सांख्य ग्रंथ की व्याख्या की; महाराजा आनन्द के यहां वादि के सर्व को चूर किया; जैनों की अवज्ञा करने में आसक्त विप्रहराज को जैनधर्म में सुदृढ किया। इनके उपदेश से शाकंभरीश्वर वीसलदेवने अजमेर में श्री शान्तिनाथ प्रभु का जिनालय बनवा कर प्रतिष्ठामहोत्सव किया। राजमाता सूरव-देवीने सूरचपुर में पार्श्वनाथ भगवान का मन्दिर बनवाया। इन्होंने श्री फलवर्द्धि पार्श्वनाथ

आदि १०५ मन्दिरों की प्रतिष्ठा की थी और ब्राह्मण क्षत्रिय व माहेश्वरी वैश्यों को प्रतिबोध दे कर ओसवालों में १०५ गोत्र स्थापित किए। इसी प्रकार श्रीमालों में ३५ गोत्र किये। इन धर्मघोषसूरि से राजगञ्ज की धर्मघोष शाखा प्रसिद्ध हुई।

सागरचन्द्रसूरि—इनके उपदेश से राजा कल्हण जैन धर्मानुरागी हुए। आप के पट्टधर श्री मलयचन्द्रसूरि विद्या, कला, चमत्कार के लिये प्रख्यात थे।

चित्रवाल शाखा में भद्रेश्वरसूरि ने गिरनार तीर्थ के मुख्य प्रासाद की प्रतिष्ठा की। वण्डनायक सज्जन को उपदिष्ट कर मन्दिरों का जीर्णोद्धार करवाया। वीर गणि से चैत्र गञ्ज की कम्बोद्वया शाखा हुई। इन वीर गणिने तप व बालीनाह क्षेत्रपाल के सान्निध्य से अष्टापद तीर्थ की यात्रा की। अतः इनको परम्परा अष्टापदशाखा नाम से प्रसिद्ध हुई।

पट्टावली श्लोकों एवं अंतिम मूर्ची के अनुसार परम्पराक्रम इस प्रकार है:—

१ ननसूरि, २ अजितयशोवादि, ३ सर्वदेवसूरि, ४ प्रद्युम्नसूरि, ५ अमरदेवसूरि, ६ चत्रगञ्ज धनेश्वरसूरि, ७ अजितसिंहसूरि, ८ वर्द्धमानसूरि, ९ शीलभद्रसूरि।

१ धर्मसूरि, २ रत्नसिंहसूरि, ३ देवेन्द्रसूरि, ४ रत्नप्रभसूरि, ५ आणंदसूरि, ६ अमरप्रभसूरि, ७ ज्ञानचन्द्रसूरि, ८ मुनिशेखरसूरि, ९ सागरचन्द्रसूरि, १० मलयचन्द्रसूरि, ११ पद्मशेखरसूरि, १२ पद्मानंदसूरि, १३ नन्दिवर्द्धनसूरि, १४ नयचन्द्रसूरि।

प्रस्तुत पट्टावली की प्रति १७ वंशंती की लिखी हुई है। अतः इसके बाद के आचार्यों के नाम अन्य साधनों से संग्रह किये जा सकते हैं पर अभी हमारे पास वे साधन न होने से ऐसा कर सकना अशक्य है।

धर्मघोषसूरि के गुणानुवाद में कई अन्य स्तुति आदि भी प्राप्त होते हैं। वास्तव में ये प्रभावक आचार्य थे। इनकी परम्परा काफी विस्तृत हुई थी। कई वर्ष पूर्व हमने नागौर के गुरांसा (महात्मा) के पास और श्रीहर्गिमागरसूरिजी के पास इस गञ्ज के आचार्यों की विस्तृत नामावली देखी थी। इसको प्रतिलिपी हमारे संग्रह में भी है।

नागपुरी छंका गञ्ज की पट्टावली से ज्ञात होता है कि उन्होंने अपना प्राचीन सम्बन्ध इसी धर्मघोष गञ्ज से मिलाया है। ऐतिहासिक दृष्टि से यह कहा तक ठीक है विचार किया जाना आवश्यक है। उक्त पट्टावली के अनुसार ओसवाल जाति के सुराणा गोत्र के प्रतिबोधक आप ही थे।

साधनाभाव से हम इस गञ्ज के आचार्यों का विस्तृत वर्णन, उनके रचित ग्रन्थ, प्रतिष्ठित प्रतिमालेखों के सम्बन्ध में प्रकाश डालने की इच्छा रहते हुए भी ऐसा न कर सके। अन्य विद्वानों से अनुरोध है कि वे इस गञ्ज के सम्बन्ध में अधिकाधिक ज्ञान प्रकाशित करें।

આરાધક ભાવના

લેખક-પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી ચિન્મયપદ્મસરિશ

અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલિ, ત્રિકાલાખાધિત, પરમારાધ્ય શ્રી જ્ઞાનેન્દ્રજ્ઞાસન અને તેની યથાર્થ આરાધનાને અનુકૂળ સાધન સમગ્રી આસનસિદ્ધિ બળ્ય જીવેને જ મળી શકે છે. પ્રબલ પુરુષોદયે તે બંને મળ્યા છતાં પ્રમાદી આત્માઓ વિષય કષયાદિ ભાવ કનુજોના પાંજરામાં સપકાદિને તેનો યથાર્થ લાભ લઈ શકતા નથી. આ કાન્ધુયી પોતાનાં મન, વચન કાયાના અનિયમિત વ્યાપારને જરૂર નિયમિત કરવો જોઈએ, વચન અને કાયાના આપર માં નિશ્ચયે મનોવ્યાપારની મુખ્યતા છે એટલે વાચિક અને કાયિક પ્રવૃત્તિ સ્વતંત્રપણે થતી નથી, પણ મનોભાવનાને અનુસાર જ થાય છે. માટે જ કહ્યું છે. મન દદ્ય મનુષ્યાણાં કારણં લેષમોક્ષયોઃ એટલે અશુભ વિચારથી ક્રમ અધાય, ને શુભ વિચારથી મોક્ષનાં મુખ મળે. આ મુખ્ય વસ્તુને યથાર્થ સમજવા માટે પ્રાચીન મહર્ષિ ભગવતોએ તંદુલિયા મત્સ્ય, પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ વગેરેનાં દર્શિતો જણાવ્યાં છે. તેમાં તંદુલિયા મત્સ્યની બીના તથા પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની બીના ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણવી. સમુદ્રમાં રહેલા મોટાં માછલાંની આંખની પાંપણમાં એક મત્સ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું પ્રમાણ (ચોખાના ઢાણા) જેવડું હોય છે, તેથી તે તંદુલિયો મત્સ્ય કહેવાય છે. જ્યારે મોટા માછલાનું મોઢું પુષ્કળ હોય, ત્યારે તેમાં બીજાં નાનાં માછલાંઓ પેસે છે ને નીકળે છે. આ બનાવ જોઈને તંદુલિયો મત્સ્ય વિચારે છે કે-આ મોઢું માછલું આટલા બધાં નાનાં માછલાંને કેમ ખાઈ જતો નથી, તેને એમને એમ શા માટે નીકળવા દે છે? એવડું મોઢું શરીર જો મારું હોય ને મારા મોઢામાં આ બધાં નાનાં માછલાં આવે તો હું બધાંને જરૂર ખાઈ જઈશ; એકને પણ જીવતો ન રહેવા દઈશ. આ ખરાબ ભાવનાથી, તે તંદુલિયો મત્સ્ય વચનથી અને કાયાથી દિસા નથી કરતા, છતાં પણ અંતમુહૂર્તમાં મરણ પામી જાતમી નરકમાં જાય છે, એ અશુભ ભાવનાનું પરિણામ જણ્યું. તથા કહિસ્સગમ બ્યાનમાં રહેલા પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ, જ્યારે શુદ્ધ કરવાની અશુભ ભાવનાવાળા હતા, ત્યારે પ્રજ્ઞ શ્રી મહાવીર દેવે રાજ શ્રેણિકને જણાવ્યું કે હે રાજન્! તે રાજર્ષિ હાલ જો કાળધર્મ પામે તો જાતમી નરકે જાય તે પછી થોડા જ વખતે તે રાજર્ષિ-મત્સ્યક ઉપર હાથ મૂકતાં પોતાની બૂલ સુધારી શુભ ભાવના ભાવવા લાગ્યા. અનુક્રમે ધાર્તિ કર્મનો નાશ થવાથી તેમને ઠેવલજ્ઞાન પ્રકટ થયું. ત્યારે પ્રજ્ઞ શ્રી મહાવીરદેવે રાજ શ્રેણિકને જણાવ્યું કે-તે જ રાજર્ષિને હાલ ઠેવલજ્ઞાન પ્રકટ થયું, ને નિમિત્તે આકાશમાં તાજિત્ર વાજે છે. અશુભ અને શુભ ભાવનાનું પરિણામ સમજવા માટે આ દર્શાવ જણ્યું. નિમિત્તવાસિ આત્મા-જેવા જેવા નિમિત્તને પામે, તે પ્રમાણે તેની ભાવનામાં ફેરફાર થાય છે.

આ મુદ્દાથી ઉત્તમ ભાવને ટકાવનારા આલંબનોની જરૂર સેવના કરવી જોઈએ. અઘાન દશાથી ધેરાથેસો આત્મા અઘાનને દૂર કરી શુભ આલંબન સેવી નિર્મલ ભાવનાના મોજે દુઃખમનો નાશ કરી માનવ જિંદગીના મુખ્ય સાધને પરમ ઉલ્લાસથી સાધી શકે, આ જ ધરદાથી પૂર્વધર ભગવતોએ શ્રી પંચસૂત્ર, ચક્રિચરણ, આહિર પચ્ચખખાણાદિની રચના કરી છે. દરરોજ આપણે આત્મા શુભ ભાવનામય બની, સ્વર્ગતંત્ર પરાયણ રહે, આ જ ધરદાથી તે મંથેમથી ઉદરીને આરાધક ભાવના જણાવું છું તે ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણવી.

૧-હે જીવ ! હસ દર્શાતે દુર્લભ મનુષ્યભવ પામીને, રાગદોષનાં કારણો તજીને આત્મ-
દર્શિને સતેજ કરનારાં સાધનો સંવળે. વિષય કષાય માનવ જીવનને બરમાલ કરનારા છે,
તેથી તેનો વિશ્વાસ કરતો નહિ. વેરાગ્ય-સમતાભાવને પોષનારાં કારણોની સેવના તરફ
વધુ લક્ષ્ય રાખજો !

૨-પરમ હિત્તાસથી જિનધર્મની આરાધના કરવામાં જે રાત્રિદિન મર્મા, તેજ સરથ
મણ્ડાં. ઓ, કુટુંબ, દોલત વગેરેમાંનું એક પણ પરભવ જતાં જીવની સાથે આવતું નથી.
તું એકલો જ આવ્યો છું, ને એકલો જ જવાનો છું.

૩-કરોડો રત્નોના કિંમત કરતાં પણ માનવ જીવનના એક ક્ષણની કિંમત વધારે
માનજો. કારણ કે આપણે કોઈને કહીએ કે, તું મને મારો અથેલો સમય પાછો લાવી આપે,
તો હું તેના બદલામાં તને કરોડો કીમતી રત્નો આપું, તો સામે માણસ શું અથેલો સમય
પાછો લાવી આપશે ? અથોલ કોઈની પણ તાકાત નથી કે અથેલો સમય પાછો લાવી આપે.
માટે જ પ્રજા શ્રી મહાવીરદેવે દરમાનુ કે-જો એક વાર માનવજિન્દગી પ્રમાદી
થઈને હારી ગયા, તો ફરીથી મળવી સહેલ નથી. કારણ કે કર્મોની અતિ વિચિત્ર છે. માટે
ક્ષણ વાર પણ પ્રમાદ કરશો નહિ.

૪-ઈંદ્રિયણું, ચક્રવર્તીપણું વગેરે પદાર્થો મળવા સહેલ છે, પણ અવિચ્છિન્ન પ્રભાવ-
શાલિ શ્રી જિનેશ્વરદેવે બાણેલ ધર્મ મળવો મહાદુર્લભ છે. કદાચ દાસપણ્યામાં પણ શ્રી
જિનધર્મ મળતો હોય, તો તે દાસપણ્યાને હું વધાવી બઉ, પણ શ્રી જિનધર્મની આરાધના
વિનાનું ચક્રિપણું વગેરે સારી સ્થિતિ મળતી હોય તો તેને હું સ્વપ્ને પણ ગ્રાહું નહિ.

૫-દોષદર્શિના ત્યાગ કરું છું ને ગુણદર્શિને સ્વીકારું છું.

૬-સુખના સમયમાં પુણ્યાર્થ ખાલી થતી જાય છે, એમ સમજીને હે જીવ, સેધાના
અવસરે અભિમાની થઈક નાહ, પણ ચેતતો રહેજો, ને મળેલ પદાર્થનો સદુપયોગ કરજો.
તેમજ દુઃખના સમયમાં મજરાવું નાહ. કારણ કે-પાપનો કચરો ખાલી થતો જાય છે,
તેથી તે વખતે આનંદ માનજો ને સમતાભાવ દુઃખ સહન કરજો. કાયમ દુઃખ ને કાયમ
શાંતિારિક સુખ રહેતું નથી. એ તો સમુદ્રનાં મોજાં જેવાં જાયજો.

૭-શ્રી ગુરુ મહારાજ એ વૈલ, શ્રી અરિહંત પ્રજ્ઞાના સ્વરૂપની યથાર્થ વિચારણા એ
ઔષધ અને તમામ જીવોને પીતાની જેવા ગણીને તે સર્વની ઉપર દવાભાવ રાખ્યો; એ
પથ્થભોજન, આ ત્રણ સાધનોની નિર્નિર્દાન વિધિપૂર્વક યથાર્થ સેવના કરવાથી ભાવરોમનો
નાશ કરી શકાય છે. તેથી હે પ્રજો ! હું જ્ઞાસુધી મુક્તિપદ ન પામું, આ બવધી માંડીને
ત્યાં સુધીના વચલા બવોમાં એ ત્રણ સાધનોનાં સેવના મને બવાજવ મળજો. કર્મની
પીડા એ ભાવદામ કહેવાય.

૮-હે પ્રજો ! મેં આપના જ્ઞાસનની સેવના કરીને જે પુણ્યાનુભવિ પુણ્ય-કર્મ
નિર્જરાદિ સ્વરૂપ બાલ મેળવ્યો હોય તેના હલ સ્વરૂપે મને કાલ જોડી મસ્તક બમાડી હું
એ જ માણું છું કે-આપના પસાયથી આ જિનજ્ઞાસનની સેવા કરવાનો શુભ અવસર
બવોભવ મળજો.

૯-૧ જોને જ્ઞાસનો અભ્યાસ, ૨ જિનેશ્વરદેવની ભક્તિ, ૩ આર્ય પુરુષોની સોખત,
૪ સદાચારી મહાપુરુષોના ગુણગાન, ૫ ઇંદ્રની પણ નિંદા કરવી કે સાંભળવી નહિ,

દે હિત-મિત-પ્રિય વેણુ બોલવા, ૭ આત્મતત્ત્વની વિચારણા કરવી-આ સાત વાનાં હે પ્રભો ! તમારા પસાયથી મને ભવોભવ મળજે !

૧૦-આત્મતત્ત્વની વિચારણા સંક્ષેપે આ રીતે કરવી. હું એકલો જ છું ને મારું અહીં કોઈ નથી, તેમ જ હું પણ કોઈના નથી. હું લક્ષ્યાધિપતિ શકિયો છું, હું આ મિલકતનો માલિક છું, આ સ્ત્રી ધન પુત્ર વગેરે મારા છે, વગેરે પ્રકારની માન્યતા તદ્દન ખોટી છે, એ કેવલ મોહનો જ ઉછળો છે. આવા મોહનો જ પ્રતાપે મારા જીવે અનંતી-વાર નરકકલ્પિતી પિડાંના ભોગવી છે. માટે હું હવે તેના વિશ્વાસ નહિ કરું. સ્ત્રી વગેરે પ્રજાઓ, મારા નથી અને હું તેમનો નથી. આવી ભાવનાના શુભ સંસ્કારથી નિર્મોહ ક્ષમા પ્રાપ્તી શકાય છે. શુદ્ધ શાશ્વત આત્મદ્રવ્ય સ્વરૂપ હું છું, હું જ્ઞાનાદિ ગુણવાળો છું, જ્ઞાનાદિ ગુણ એ જ મારી વસ્તુ છે, બાકીનો વસ્તુ પર છે એટલે મારી નથી. જે મારું છે, તે મારો પાસે જ છે, હવે હું પુરુષગરમણ્યતા ઘટાડીને નિજગુણરમણ્યતા ગુણને વધારીશ. જ્ઞેન-કાગમમા આત્માના ત્રણ ભેદો જણાવ્યા છે: ૧ બાહ્યાત્મા, ૨ અંતરાત્મા, ૩ પરમાત્મા. જ્યાં સુધી મારો આત્મા બાહ્ય દર્શિ છે, એટલે મારા જ્ઞાનાદિ ગુણથી ભિન્ન એવા સ્ત્રી, ધન, શરીરાદિના માહને લાઈ ન અનંક પ્રકારના આરભ સમારભાદિ કરે, અસત્ય બોલે, માયા પ્રપચ કરે, પચે-પ્રતાદિશ વાનાં વધ કરે, સારાદિ અનુચિત પ્રકારે જીવનનિર્વાહ કરે-કરાવે, ચારો, ગાંધલ, પારમહાદિ કર્મબંધનાં કારણો આનંદથી સેવે, વિષય કપાયને સેવે, ત્યાંસુધી તે બહિરાત્મા કહેવાય. સત્સંગ, જિનવચન શ્રવણ, મંત્રી વગેરે ચાર અને અનિત્ય ભાવનાદિ આર ભાવના, સુપાત્રદાનાદિ, શીલ તપશ્ચર્યા વગેરે સાધનો સેવવાથી અહિરાત્મ-ક્રમ દૂર કરી શકાય, ને અતરાત્મદશા પ્રાપ્તી શકાય. જેઓ મન, વચન, કાયાથી નિર્દોષ પ્રવૃત્તિ કરે, એટલે ચાર્તરોદ્ર આનનો ત્યાગ કરી મનથી સદ્વિચાર કરે, કોઈનું પણ અનિષ્ટ ચિત્તે નહિ અને વિચારે કે-તમામ જગતના જીવોનું કલ્યાણ થાય, સર્વે જીવો પરહિત કરનારા થાગ્યા, તમામ દોષ નાશ પામે, સર્વે સુખી થાય, બધાનું કલ્યાણ થાય, સર્વે જ્ઞેન-દ્ર રાસનની આરાધના કરીને સુક્તિના અવ્યાપાધ સુખ પામે, તમામ જીવો ભવોભવ જિન-દ્ર શાન્ત પામે, મારે કોઈની સાથે વેરઝેર છે જ નહિ, ને હવે હું તેવા કારણોને સેવાશ નહિ-આવી શુભ ભાવનાથી હિત, મિત, પ્રિય, બોલનારા, સર્વસંયમ દેશસંયમાદની પરમ ઉલ્લાસથી ચારિત્રકી આરાધના કરનારા જીવો-અતરાત્મા કહેવાય, અને ધાર્તિ કર્મોના નાશ કરી અરિહતપણને પામેલા સ્થોગિ અયોગિ કેવલો વગેરે પરમાત્મા કહેવાય-ઈત્યાદિ આ રીત આત્મતત્ત્વની વિચારણા કરતાં શ્રી ભરત ચક્રવર્તી, કુર્માપુત્ર, જંબુસ્વામી વગેરે ઘણાં બધાં જીવો સિદ્ધિપદને પામ્યા, પામે છે, અને ભવિષ્યમાં પામશે પણ ખરા.

૧૧-હું જીવ, વિચારી છે કે-તે આજ સુધીમા પરભવને લાયક જરૂરી ભાવું કેટલું તૈયાર કર્યું ? ને કેટલું કરવાનું બાકી છે કારણ કે, તે કામ અહીં જ થઈ શકે.

૧૨-હું જીવ, તું કાલ વિભાવદશામા વર્તે છે કે સ્વભાવદશામાં વર્તે છે ? જ્ઞેનું વિભાવ દશામાં વર્તે છે તે જીવે તો જરૂરે ત્યાંથી ખસીને જરૂરે સ્વભાવ-દશામાં આવી જ. સ્વભાવ તત્ત્વને પરચિંતા કરવામાં આત્મહિત છે જ નહિ.

૧૩-જે પદાર્થો જ-મતાં સાથે આત્મા નથી, પરબવમાં જતા મણુ સાથે આવશે નહિ, ને આત્મહિત અગાડનારા છે, તેવા, સ્ત્રી, ધન, શરીરાદિની જે મોહગર્ભિત વિચારણા વિશ્વવલ્લભાની વિચારણા કહેવાય અને પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, આદિત્વાદિ ગુણોની જે વિચારણા તે સ્વભાવલક્ષ્યાની વિચારણા કહેવાય.

૧૪-હે જીવ ! તેં પરમોપકારિ શ્રી આચાર્ય ભગવંત વગેરે મહાપુરુષોના સમાધાનમથી તથા તેમનો પરબવમાં મણુ પરમ કલ્યાણ કરવાર ઉપદેશ સાંભળી મનન કરી અત્યાર સુધીમાં શક્તિ પ્રમાણે દાનાદિ ધર્મ સાધ્યો, ઉપધાન, દેશ વિરતિ, વગેરેની જે સાધના કરી તેની તું અનુમોદના કરજે, અને પ્રતિદિન તેની નિર્મલ આરાધના વધારે પ્રમાણમાં થાય, તે તરફ જરૂર લક્ષ્ય રાખજે, ને એમ માનજે કે-હજી મણુ તારે (સર્વ વિરતિની વ્યાસ-ધના વગેરે) અમુક કાર્યો કરવાના પાકી છે. જે પ્રયત્ન પુણ્યોદયે તેવો અવસર મળે ને તેવી આરાધના થાય, તો જ માનવ જિહ્વાની ખરી સાર્યકતા કહી શકાય. ન્યાસુધી હું તેવાં કાર્યો કરવાને લાયક ન બનું, ત્યાસુધી મારે માનવું જોઈએ કે-હજી તેવા પ્રકારનો વિશિષ્ટ કર્મનો-ક્ષયોપશમ અને પુણ્યોદય થયો નથી. હું જે દિવસે જે ધડીએ તેવાં કાર્યો કરવા ભાગ્યશાલી થઈશ, ને જ દિવસ અને તે જ-ધડી હું સફલ માનીશ.

૧૫-હાલ જ તું શ્રાવકપણની આરાધના કરતો હોય તો સયમધારી મહાપુરુષોને જોઈને મનમાં એમ વિચારજે કે; હું જીવ ! તું આવી સમતામૃતથી ભરેલી મુનિતાને ક્યારે પામીશ? પાદ રાખજે કે; નિદોષ સયમ જીવનના પ્રતાપે જ સાચી શાંતિ અને સાચુ સુખ મળે છે.

૧૬-જે જ-એવો તે મરવાનો જરૂર, મણુ જેઓ વ્રતાદિની સાધના કરે છે, સાધુ, સાધ્વી આદિ સાત ક્ષેત્રોને પોષે છે, જેન સિદ્ધાંતાદિ લખે ને સાંભળે, લખાવે, સંભળાવે, જાણતા, જાણાવતા, સાંભળના, સંભળાવતા ભવ્ય જીવને સહાય કરે, વિષય ક્રાપના પ્રસંગથી તદ્દન અલગ રહે, અનિલતાદિ સોળ લાવના લાવે, ખમતખામણાં કરે કરાવે, પરમ દિલ્લાસથી જેનેન્દ્રિયો લખાવી ગુરૂ મહારાજને વહોરાવે, વગેરે પ્રકારે સાત્ત્વકભાવે શ્રી જિનધર્મની આરાધના કરનારા ભવ્ય જીવે અંત સમયે સમાધિપૂર્વક હસતાં હસતાં મરણ પામે છે; તેમન મરણનો ભય હોતો જ નથી. કારણ કે તેઓ અહીં જે ક્રિયતિમાં છે, તેથી સારામા સારી સ્થિતિને પરબવમાં પામે છે. આત્મા મરે જ નહિ. દેહાદિથી આત્મા છૂટે પડે, એ જ મરણ કહેવાય છે.

૧૭-હે જીવ ! હજી પ્રારંભમાં શું બનાવ બનશે તેની તને ખબર નથી તેમજ જ્ઞાન જીવને બંકા કર્મની મણુ અખર પડતી નથી; માટે હંમેશાં ચેતતો રહેજે ને અવિધ્યમાં મોડા કરવા ધારેલાં કાર્યો જલદી કરી લેજે.

૧૮-મારા દેવ અરિહંત છે, કયન કામિનીના ત્યાગી વિશિષ્ટ મહાવ્રતાદિ સદ્ગુણોના પ્રારંભ શ્રી આચાર્ય ભગવંત વગેરે ગુરૂ છે અને શ્રી જિનેશ્વરદેવ કહેલ ત્રિપુટીશુદ્ધ ધર્મ છે. અત્યાર સુધીમાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની આરાધના કરતાં મન, વચન, ક્રિયાઓ દ્રષ્ટિ મણુ દોષ (અતિચાર) લાગ્યો હોય, તેની આત્મસાક્ષીએ નિંદા કરે, છું, ને ગુરુસાક્ષીએ ગઈ, છું, છું, જે દોષની શુદ્ધિને માટે ગુરુ મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રમથિત્વાદ કરવાની

જરૂરિયાત જણાતી હોય, તે તે દોષની શુદ્ધિને અંગે પ્રાયશ્ચિતાદિ કરીને આત્મશુદ્ધિ કરવા ચાહું છું.

૧૬-સંસારની રખડપટ્ટી ટાળવાનો ઉપાય-પૂર્વધર ભગવંતે શ્રી પંચસૂત્રના પહેલા પાપપ્રતિષ્ઠાતપીજનધાન નામના સૂત્રમાં ફરમાવ્યો છે તે આ પ્રમાણે: દરરોજ એમ વિચારવું કે આ જીવ અનાદિ છે, અને તેને સંસારની રખડપટ્ટી પણ અનાદિ કાલની છે. અનાદિ કર્મસંયોગથી જ સંસારમાં રખડપટ્ટી કરવી પડે છે. આ સંસાર દુઃખરૂપ છે, તેમાં એક દુઃખ ખસે ત્યાં બીજું દુઃખ આવશે બીજું જ રહે, માટે તે દુઃખરૂપ ફલવાળો કલ્પી છે. ૧ શ્રી અરિહંત શરણાદિ ચાર શરણ્યને અંગીકાર કરવા, ૨ સૂક્તની અનુમોદના, ૩ અને દુષ્કૃતની ગહાં આ ત્રણ સાધનોની ભાવના વારંવાર કરવાથી ભવ્યત્વાદિ સામગ્રી મળી શકે, તેની આરાધનાથી પાપ કર્મનો નાશ થાય. તેથી યાનપૂર્વક નિર્નિદાન શ્રી જિનધર્મની આરાધના કરી શકાય. ને તેથી સંસારમાં રખડવાનું બંધ થઈ જાય; આ રીતે સંસારની રખડપટ્ટી ટાળી શકાય.

૨૦-મનથી અયોગ્ય વિચાર કરતાં, વચનથી અયોગ્ય વેણુ બોલતાં, અને કાયાથી અનુચિત પ્રવૃત્તિ કરતાં જે પાપ બંધાયુ હોય, તે સંબંધી મિથ્યા દુષ્કૃત હોઈ છે.

૨૧-મેં કોઈનું અનિષ્ટ ચિંતવ્યું હોય, કોઈને ખરાબ વેણુ કલા હોય, કાયાથી કોઈને તાડનાદિ કર્યું હોય, તે સંબંધી હુ ખમાવું છું. અને જેઓ મારા ગુન્હેગાર હોય, તેઓ મને ખમાવે એમ હું ચાહું છું; કારણ કે ખમવું અને ખમાવવું એ શ્રી જિનશાસનની અવિચ્છિન્ન મર્યાદા છે. જે ભવ્ય જીવો ખમે, અને ખમાવે, તેઓ જ આરાધક કોટીના જણાવા; અને જેઓ ન ખમે, ન ખમાવે, તે જીવો વિરાધક જણાવા. પાપ કરવું એ દુષ્કર નથી, પણ નિર્મલ ભાવથી પ્રાયશ્ચિત્ત કરી ખમાવી આત્મશુદ્ધિ કરવી એ જ બહુ દુષ્કર છે.

૨૨-જૂત ભવિષ્ય વર્તમાન કાલના સર્વ તીર્થંકરાદિને, બધા જૈનતીર્થોને, અને ત્યાં રહેલી તમામ જિનપ્રતિમાને હું ભાવથી વાહુ છું.

૨૩-આ રાત્રિમાં કદાચ મરણ થાય તો મારે સ્વાધીન લક્ષ્મી વગેરે તમામ પદ્મશૈલે વોસિરાવું છું.

૨૪-મેં પ્રાણાતિપાતાદિ અદ્વારે પાપસ્થાનકામાંથી કોઈ પણ પાપસ્થાનક સેવ્યું હોય, સેવરાબ્યું હોય, સેવનારની અનુમોદના કરી હોય, તે સંબંધી મિચ્છામિદુષ્કૃત હોઈ છે.

૨૫-ચોરાશી લાખ જીવયોનિમાંના કોઈ પણ જીવને હણ્યો હોય, હણ્યાવ્યો હોય હણનારને સારો માન્યો હોય, તે સંબંધી મિચ્છાદુષ્કૃત હોઈ છે.

૨૬-શ્રી અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ, જિન ધર્મ મહામંગલિક છે, લોકમાં ઉત્તમ છે. તે ચારેના શરણ્યને અંગીકાર કરું છું.

૨૭-તમામ વિચારો દૂર કરી શ્રી સિદ્ધચક્ર ભગવંતના સ્વરૂપને વિચારતાં વિચારતાં અસ્થ નિદ્રા લેવી. વચમાં નિદ્રા બીડી જાય તો નિર્મોહ દશાની ચિંતવના કરવી. શ્રી મસ્તિમાય-નેમિનાય-જાસ્વામી-સ્યુલિભદ્રાદિની જીવનઘટના વિચારવી. એ પ્રમાણે શ્રી પંચસૂત્રાદિ અનેક ગ્રંથોના આધારે બહુ જ દુઃકમાં આરાધક ભાવના બહી જણાવી છે. ભવ્ય જીવો તેને વારંવાર વિચારી મનન કરી મન, વચન, કાયાની એકતા સાધી સમતા-શુદ્ધ શૌલ્ક્યચર્ચાની સાધના કરી મુક્તિના અવ્યાબાધ સુખ પામે એ જ હાર્દિક ભાવના.

મોંઘા વાતસલ્યનાં મોંઘાં મૂલ્ય

[આચરક્ષિતનું ઋણવિમોચન]

લેખક—પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રી સિદ્ધિમુનિજી

સુરસાલ અને ફલદ્રુપ અવન્તિદેશમાં દશપુર નામનું નગર હતું. એ નગરના વિશિષ્ટ વિભાગરૂપ બ્રહ્મપુરીના એક વિશાલ ગૃહમાં સોમદેવ નામનો બ્રાહ્મણ યાત્રિનો કુદીન વિદ્વાન વસતો હતો. તે વેદ અને વેદાંતનો પારંગત તથા ક્રિયાનિષ્ઠ કોઈ શાન્ત, સરલ ને સદિષ્ણુ હતો. દશપુરના રાજા ઔદ્રાચલુનો તે રાજપુરોહિત હતો. પુરોહિતના પદ પર આવ્યા બાદ એણે અલ્પ સમયમાં જ બારે પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી હતી. તેની સૌમ્ય મનઃસ્થાથી ઔદ્રાચલુનું રાજ્ય સુરથ, સુખી અને સંપન્ન બન્યું હતું. ન્યાયનિષ્ઠ એ પુરોહિતની પ્રેરણાથી બ્રાહ્મણધર્મ અને શ્રમણધર્મ બન્ને અમુકાંશે આધ્યાત્મિક વિભિન્નતા ધરાવતાં છતાંયે બ્યવહારના ક્ષેત્રમાં તેઓ સમભાવથી વર્તતા હતા. આ પુરોહિતની સ્ત્રીનું નામ હતું રુદ્રસોમા.

રુદ્રસોમા પણ પોતાના પતિ સોમદેવના સમાન જ સર્વોચ્ચ કુલ-જાતિમાં જન્મેલી હતી. તેના પિયરમાં જૈનધર્મનો પરિચય હોવાથી તે જૈન મંત્રકારથી વડાયેલી હતી. અતિશય શ્રદ્ધાની સાથે તે જૈન ક્રિયાનો આદર કરતી હતી. જૈનદર્શનવાદને માટે તેને થોડા પણ અત્યન્ત અભિમાન હતું. દયા અને ઔદાર્યથી તેનું હૃદય ક્રોમળ અને મહાન બનેલું હતું. કર્મનાં સિદ્ધાન્તની શ્રદ્ધા તેના હૃદયમાં બારોબાર ભરેલી હતી. વિનીતતા એ એનું જીવન હતું અને પાતિવ્રત્ય એ એનો શણગાર હતો. સોમદેવની સહચારિણી થયા બાદ એ પતિના જીવનમાં બધીય રીતે યોગ્યતા થઈ ગઈ હતી, અને તે પણ અલ્પ સમયમાં જ. સોમદેવ અને રુદ્રસોમા એ બન્ને પતિ-પત્ની મહાનુભાવ અને ઉદાર હોવાથી તેમને તેમના પારલૌકિક પ્રશ્નમાં કદીય ધાર્મિકભેદજન્ય બાધા આવી ન હતી અને આવવાનો સંભવ પણ ન હતો.

રુદ્રસોમા અત્યન્ત રૂપવતી, લાવણ્યવતી અને સર્વાંગ શોભાવતી હતી. તેના નયનમાં સ્થિર સ્નેહની સ્નિગ્ધતા અને મુખમાં અનુકૂલ વચનામૃતની મીઠાશ હતી. કુંકુમમાં સૌ કાઈથી એનાં પગલા પનોતા મનાતાં હતાં. કાઈને એ સરસ્વતી સરખી તો કાઈને લક્ષ્મીશી તો વળી કાઈને એ પુનીત પાર્વતી જેવી લાગતી. એ સન્નારીએ સાર્વત્રિક વિનીતતાથી, સુશીલતાથી અને સદ્બક્તિભાવથી પોતાના પતિને અને સર્વ સ્વજનોને જીતી લીધાં હતાં, કહો કે એ સર્વ સ્વયમેવ જિતાર્થ ગયાં હતાં.

સોમદેવ ને રુદ્રસોમા પરસ્પર પ્રેમાળ અને પવિત્ર હતાં. એઓ સદાગ્રહી અને સ્વમાનશીલ હોવા સાથે સત્યપ્રિય અને પરમતસદિષ્ણુ હતાં. એમનાં વર્તન બધા અને દિવ્ય હતાં. આ સર્વથી એમનો ગૃહસંસાર સુખી અને પ્રશંસનીય બન્યો હતો. એમના એ ઉમદા ગૃહસંસારના સ્વાભાવિક ફળ તરીકે એમને આચરક્ષિત અને ફલદ્રુક્ષિત નામે બે પુત્રો અને અમુક પુત્રીઓની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. રુદ્રસોમાનું માતૃપદ આદરપાત્ર અને ગૌરવવંતું બન્યું હતું.

શુદ્ધિના લગ્નર આચરક્ષિતને ઉપનયનનો સંસ્કાર થયા પછી એણે વેદાભ્યાસનો આરંભ કર્યો, અને પિતાની પાસેની સર્વ વિદ્યા શીખી લીધી. પણ જાણે એ આટલા અભ્યાસથી

તૃત્તે ન થયો હોય તેમ એ વિશેષ વિદ્યાની પ્રાપ્તિ માટે તે સમયમાં સર્વવિદ્યાના ધામ સભા પાટલીપુત્ર નગરમાં ગયો. ત્યાં મીમાંસાદિ ચાર વિદ્યા અને વેદ ઉપનિષદાદિનું તેણે અધ્યયન કર્યું. લૌકિક બધીય વિદ્યાએને બેસા તે હવે પોતાના નગર આવવાને પાછો ફર્યો. એનું પ્રયાણ અતિશીઘ્ર હતું. જ્યારે તે દશપુરના પાદરમાં આવ્યો ત્યારે લગભગ સંખ્યાનો સમય થવા આવ્યો હતો. તેથી તેણે તે રાત્રિ નગરની બહાર જ નિર્ગમન કરવાનો વિચાર કર્યો, અને પોતાના આગમનના સમાચાર પોતાના પિતાને પહોંચાડી દીધા. પિતાએ આ સમાચાર ઔદત્યજી રાજાને જણાવ્યા અને નગરમાં પણ તેની જાહેરાત થઈ ચૂકી. રાત્રિ વસીત થઈ, નગર સજ્જતારાઈ ચૂક્યું અને જોતજોતામાં સામૈયાની સર્વસામગ્રી તૈયાર થઈ ગઈ. નગરના પૂર્વદિશાના દરવાજા તરફની પ્રવૃત્તિ અત્યારે અનૂતપૂર્વ હતી. મન્ત્રીઓ, શેઠશાહુદારો, નાગરિકોના મોટા સમૂહ સાથે દશપુરનો રાજા અને સોમદેવના સર્વ સંબંધીઓ આર્ચરક્ષિતનું સ્વાગત કરવા તેની સામે ગયા. અને તેને હાથી પર બેસાડી આડબર સદ પુરપ્રવેશ કરાવ્યો. પુરપ્રવેશ કરતાં તેને નિરખતાં લોકોના નયનો ધરાતાં ન હતા. અત્યારે આ આખું નગર એ મહાપંડિતના ગુણગાનથી ગાજી ઊઠ્યું હતું. નગરના મુખ્ય મુખ્ય વિભાગોમાં થઈ જ્યારે તે બ્રહ્મપુરીના વિભાગમાં આવી પહોંચ્યો ત્યારે ત્યાં માનવમેદિની સમાપ્તી ન હતી. લાગભી વધાવાતો અનુક્રમે તે પોતાના વિશાલગૃહની બાહ્યશાળાની ઓગળ આવી પહોંચ્યો. ત્યાં સૌભાગ્યવતીઓના સ્વસ્તિકાદિ માંગલ્યોપચાર થયા બાદ તેણે અશોક-પલ્લવાદિથી શ્વેતમારેલી બાહ્યશાળામાં પ્રવેશ કર્યો. સભા યથાયોગ્ય રીતે વ્યવસ્થિત થયા બાદ આત્રિયગણે આશીર્વાદના મન્ત્રો ઉચ્ચાર્યા અને બ્રહ્મવિદ્યાર્થીઓએ વાગ્દેવતાની શ્લોક પ્રશસ્તિઓ ગાઈ સંભળાવી. આ પછી રાજાએ, નગરકેન્દ્રીએ અને ધનાઢ્ય નાગરિકોએ ચતુર્દશવિદ્યાવિશારદ આર્ચરક્ષિતને બ્રહ્મજ્ઞ આદર સન્ધારપૂર્વક પુષ્કળ ધન વસ્ત્રાદિથી સત્કાર્યો. આજ પહેલાં આવો આદર-સત્કાર ભાગ્યે જ કોઈ વિદ્વાનને મળ્યો હશે આર્ચરક્ષિતના ચરણે યથાયોગ્ય બેટણાં ધરી માનવસમુદાય ધીરે ધીરે ઓસરાવા લાગ્યો. ત્યારે પણ એનાં ઝવજન, સંબંધી, મિત્ર અને આડોશીપાડોશીઓનો મોટો સમૂહ તેને ઘેરીને ઊભો હતો. સમૂહમાં એનાં પૂજનીય વડીલો પણ હતાં. ઔચિત્યાનુસાર એ સર્વને એણે પ્રણામદિથી સત્કાર્યા અને પછી સભાને વિસર્જન કરતો તે ત્યાંથી ઊઠ્યો. બ્રહ્મયુવતિઓનાં પ્રશંસાત્મક ગીતો અને કુલવૃદ્ધાઓનાં આશીર્વાદાત્મક ઓવાગણાં ઝીલતો એ ત્યાંથી ગૃહાંગણમાં આવ્યો. એને એવી શ્રદ્ધા હતી કે, મારી વાત્સલ્યભરી માતા મને આતુર નયનોથી નિરખવા અને મારા પ્રણામને ઝીલી અંતરનો ઊંડો આશીર્વાદ દેવા અત્યારે જરૂર અહીં કૌટુંબિક સ્ત્રીઓની વચ્ચે આવીને ઊભી હશે. પણ દશપુરની જનતા અને રાજાથી પૂજન-ચેલા એણે આ વખતે અહીં, પોતાના માટે જગતમાં સૌથી વિશેષ પૂજનીય એકી પોતાની જનેતાને ન જોઈ. ઊભેલાં સ્ત્રીજન પ્રત્યે યોગ્યતાથી વર્તે તો તે માતાનાં દર્શન કરવા ત્યાંથી સીધો ઘરની અંદર ગયો. સમતાના સરવરિયામાં ઝીલતી માતાને એણે ત્યાં જોઈ અને પ્રેમભક્તિથી પોતાનું મસ્તક તેના ચરણમાં નમાવી દીધું.

‘શરદાં શતં જીવ’-અંબીર માતાએ આશીર્વાદ ઉચ્ચાર્યા. આ પછી તેણે હેમકુશળ-ના સમાચાર પણ હૃદયના ઊંડાણમાં છૂપું વાત્સલ્ય હોતાં છતાં એક પાડોશજીની જેમ અંબીર ભાવે જ પૂછી લીધા. આર્ચરક્ષિતને માતાની આ અંબીરતા અસહ્ય થઈ પડી.

આર્યરક્ષિતે વિચાર્યું: પ્રાણુ સમા મારા વિયોગને સહન કરવો એ મારી માતાને લેશ પશુ પાલવે તેમ ન હતું, છતાં તેણીએ મારા હિતની ખાતર ધૈર્યને ધારણ કરી એ વિયોગને સહી લીધો. મારા પ્રવાસના આટલા લાંબા સમય સુધી તેણે નિદ્રામાં પણ સ્વપ્ન વશ ખની સતત મારુ નામ સ્મર્યા જ કર્યું હશે. તેના સુતવિરહના દુઃખનો ખ્યાલ કરતાં પણ ગમે તે ઝોછા પરિચિત સન્નજનનું હૈયું કમ્પી ઊઠે. આમ છતાં આજે મારી વિદ્યાનો પ્રભાવ, રાગદિ તરફથી કરાયેલો ગૌરવમહિમા અને તેથી પ્રાપ્ત થયેલી અંતુલ લક્ષ્મી વગેરેથી પણ મારી માતાનો મારા તરફનો પ્રેમસાગર ઉછાળા મારતો નથી થઇ શક્યો; અત્યારે તેનામાં હોવો જોઈએ તેવો કાંઈ પ્રેમજન્ય સંજમ નથી, તેમ તે આ અવસરે જેવી જોઈએ તેવી આનંદિત પણ જણાતી નથી. ત્યારે તેને પુરપ્રવેશથી લઈ અત્યાર સુધી જે કાંઈ સુદરતામાં પરિણમ્યું હતું તે સુદર ન લાગ્યું. માતાની મીઠાશની પાછળ જ સારા જગતની મીઠાશ રહેલી છે એવી તેની સમજે તેને અત્યારે મુઝવી નાખ્યો. એની અગાધ શુદ્ધિ માતાની આ અનવસર ગંભીરતા અને ઉદાસીનતા કયા કારણને લઈને હશે એ સમજી લેવાને વધારે વિચાર કરવા સ્તંભી નહિ. તેણે માતાને જ પ્રશ્ન કર્યો:

“પૂન્ય માતા, તારા આ બાલકને તારી શી આજ્ઞા છે? માતાના લહાવની લહરીઓ અને હર્ષના ઉછાળા સદાય બાલક મનાતા તેના પુત્રના ઉદય અને સમુન્નતિના ચંદ્રને જ સવિશેષ અવલંબે છે. ધન, મહત્તા કે અન્ય કાંઈ પણ તેવું ન નિરખતાં કેવળ ‘આવતાં’ ને જ નિરખતી માતા પુત્રને નિરખતાં જ આનંદથી ઉભરાઈ જાય છે. સ્વજન-સંબંધી, આડોશી-પાડોશી, પરિચિત-અપરિચિત સૌ કાંઈ આજે હર્ષના હેલે ચડ્યાં છે, ત્યારે તું શા માટે શાન્ત ને સ્થિર છે? તારી આ ગંભીરતા ને ઉદાસીનતાની એથે રહેલી ધ્વજાને આજ્ઞારૂપે ઉઠાવવા તારા આ પુત્રનું આજ્ઞાકિન મસ્તક સદાય નમેલું જ છે, ને હશે. માતા! તું ગમે તે ધ્વજી શકે છે, ગમે તે બોલી શકે છે અને તારા આ આજ્ઞાંજિત પુત્રને તું ગમે તે ફરમાવી શકે છે. તારા કલ્યાણપ્રદ હાથનો આશીર્વાદ હઈ માતા! તું મને મારુ જે કાંઈ કર્તવ્ય હોય તે જણાવી દે. માતા! તું સ્પષ્ટ કર, તારો શો મનોરથ છે?” હમણાં જ પુષ્કળ લક્ષ્મી ને માનમહત્તાને વરેલા વિદ્વાન મહાનુભાવ આર્યરક્ષિતે જાણે પોતાની સંસ્કારી વિનીતતાને માનાના ચરણકમલ નીચે પાથરી દીધી.

રુદ્રસોમાએ પુત્રની વિનીતતાના વાસા પર પોતાનું હાથ-હૈયું પંપાળ્યું. એની ઉદાસીનતાની ભૂમિમાંથી એના મનોરથતરૂનો અવશ્ય ફળુગો ફૂટતો એણે જોયો. એના અંતરમાં પરમ તોષણન્ય શાન્તિ પ્રગટી હતી, પણ હજી તે ગંભીર તો પૂર્વના જેવી જ હતી, કેમકે પોતે કરવા ધારેલા કર્તવ્ય-સૂચનની ગંભીરતાનો એને પૂરેપૂરો ખ્યાલ હતો. પણ ઔદાવર્યની લગભગ મધ્યમાં વર્તતી અતિ સ્થિર એવી એ વિચારવંતી ને વિવેકવંતી આર્ય નારી હતી. ‘સિદ્ધાન્ત જેટલો સુંદર અને આદર્શ જેટલો ઉમદા, તેટલો જ તેનો ઉપદેશ જોખમી અને સાધના દુષ્કર’ એ રહસ્યને તે સમજતી હતી. લગભગ આવીજ વર્ષની વયે પહોંચી ચૂકેલા પોતાના વિદ્વાન યુવાન પુત્રને આજ્ઞા કરવાનો પોતાનો અધિકાર કેટલો મર્યાદિત છે એ તેની શુદ્ધિની બહાર ન હતું. પગમાં પડેલી વિનીતતા સ્વયમેવ ફરમાન ઉઠાવે અને વિનીતતાનો લાભ લઈ યથેચ્છ ફરમાન કરવું, એ જ વચ્ચેનો ભેદ તે બુદ્ધિશાળી સમજતી હતી. અંતર સ્પષ્ટ કરતાં પોતાને અને પોતાનાં વહાલાં સ્વજનને કેટલો

કેટલો મહાન ત્યાગ કરવાનું આવી પડશે તેથી એ સર્વથા સુચાત હતી. વ્યવહારકુશલ એ રુદ્રસોમા સમજતી હતી કે, 'પ્રાપ્તે તુ લોકેષુ વર્ષે' પિતાને પણ પુત્ર પ્રતિ ચિત્ર ખનવાનું સુભાષિત છે. માતા તો સત્તાનો સદાય સોડમાં જ સત્તાડી રાખે છે અને 'ભાઈ, બહેન'ના મીઠા સંબોધનથી તેમને સસારના સમ વિષમ રાહ દર્શાવી કર્તવ્યની સૂચના કરે છે. અત્યારે આપણે રુદ્રસોમાને એક વાત્સલ્યભરી અને પરમહિતેષિણી માતા તરીકે એવી જ રીતે સૂચન કરતી અને સલાહ આપતી અહીં જોઈ શકીશું.

“ખેટા! તારી કુલીનતા પિતૃઆજ્ઞાને ઉઠાવી કુલાચારને યોગ્ય વિદ્યાનું પરિશીલન કરે એમાં હસ્તપ્રક્ષેપ કરવાનો અને અધિકાર હોય જ નહિ. અને મેં એમા કદિ હસ્તપ્રક્ષેપ કર્યો પણ નથી. પણ સિદ્ધાન્ત અને આદર્શની બાબતમાં મારું હૃદય જે તેને સત્ય ધાગે તે પ્રમાણે વર્તવું હોય તો તેને હું અટકાવી શકું નહિ. એ હૃદયને તેના નિશ્ચિત સત્યનો આગ્રહ હોવો જ જોઈએ. મારા જીવનમાં એ સત્યના આગ્રહની આડે આવવું સર્વ કાંઈ સહન કરવાને હું સદા તૈયાર જ હતી, પણ સૌભાગ્યવશ એની આડે આજ સુધી કાંઈ આવ્યું નથી. આ માટે તારા પિતાની અને તારા કુલની હું ગ્રાહી ઉપકૃત નથી. ઓ! મારા વિદ્વાન પુત્ર! તારા પિતાની જેમ હું પણ વાગદેવતાની પ્રશંસક અને યથાશક્ય પૂજરણ્ય છું. પણ એ વાગદેવતા હૃદયની દ્વાગ્યુ અને અને સર્વરીતે સમન્વય શીલા હોવાની મારી માન્યતા છે. ‘અહિંસા પરમો ધર્મઃ’ ‘માદિસ્યાન્ સર્વભૂતાનિ’ એ ઔત્સર્ગિક સુશ્રુતિના અનુચિત અપવાદના નામે વિશાળ વિભાગમાં પશુઓનાં બલિદાનથી વિનશ્વર સ્વરૂપ લાભો ખતાવનારી વિદ્યાનો મહિમા કે ગૌરવ અનાર્થ ઉર જ કરી શકે. રાક્ષસીનું રૂપ ધરનારી વાગદેવતાનો આદર કરવામાં મારું આર્થ હૃદય સકુચિત બને. અને ભાઈ! તારા બાહ્ય વૈભાવ ને માનમહત્તાને નિરખતા છતાંય મારું જ હૃદય અનુલક્ષિત કે ઉદાસીન રહે તો તે માટે હું નિરુપાય છું. જગતકારુણ્યના અને વિશ્વબંધુ-વના ભાવથી ઉછાળા મારતા તથા સર્વ દર્શનવાદની નદીઓનો પોતાના વિશાળ પેટાળમાં યોગ્ય રીતે સમન્વય સાધતા એવા ‘દષ્ટિવાદ’ના મહાસાગરને પાર કરી મારો પુત્ર આવ્યો હોત તો જરૂર હું, મારા જીવનની સવિશેષ સફળતા માની, હર્ષોલ્લાસથી સમાતી ન હોત. પણ એવાં સદ્ભાગ્ય ભવિતવ્યતાને આધીન હોય છે. છતાં તારુ આ લોકનું જ નહિ પણ ઉભયલોકનું હિત ચાહનારી હું-તારી માતા-પશુરૂપને રેલાવનારી અધૂરી વિદ્યાના કરતાં કાંઈ વિશિષ્ટ દષ્ટિવાદની વિદ્યાથી તને અલંકૃત થયેલો જોવાની હોશ રાખુ તો તે સ્વાભાવિક છે. પુત્રને માટે ધુણ્યાનુબંધી પુણ્યથી સ્વર્ગોપવર્ગની પ્રાપ્તિના મનોરથ સેવનારી માતા હિંસાદિ પાપથી થનારો તેનો અધઃપાત ન જ સાંખી શકે.” પોતાના પુત્રને દષ્ટિવાદની વિદ્યાથી વિભૂષિત થયેલો જોવાના મનોરથ સેવતી રુદ્રસોમા કાંઈ ગર્ભિત વિચારથી આટલું ખોલી અટકી જાય છે. તેને પોતાનું હૃદય વધારે સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર જણાતી નથી. પણ વણસ્પષ્ટકર્તૃય માતૃ-હૃદય આર્થ હૃદયો ઉઠેલી શકે છે. આર્થરક્ષિત એ હૈયાને કેવી રીતે ઉઠેલે છે તે જોઈએ.

“માતા! પુત્રના કલ્યાણાર્થે કરાતો તારો ત્યાગ મહાન છે. આટલો સાંખ્યા કાળનેક વિરહ સહન કર્યા બાદ હજી દષ્ટિવાદની વિદ્યાથી અલંકૃત થયેલો અને જોવા એ વિરહને કાંપાવવા તારું હૈયું કામ કરી રહ્યું છે. આર્થ નારીઓ પિતાના, પતિના ને પુત્રના કલ્યાણાર્થે, શું

શું નથી ભજવતી ! મારી પઠિત વિદ્યાઓથી તું ન સંતોષાતી હોય કે ન આનંદથી ઉભરાતી હોય તો એ વિદ્યાઓનો મારા માટે કંઈ પણ અર્થ નથી. તું દષ્ટિવાદ શીખવાની વ્યત્કરી રહી છે. એ વિદ્યાનું નામ આજ સુધી મેં કદી સાંભળ્યું નથી, પણ આત્મ ! તું બોલી જા કે, એ વિદ્યા હું ક્યાંથી મેળવી શકું ? એ વિદ્યા દેનારા પરમ ગુરુ કોણ છે ? ” આર્ય રક્ષિતે માતાના મોઘા વાતસલ્યના મૂલ્ય મૂલ્યવાની પ્રબળ આતુરતાથી કહ્યું અને પ્રત્યુત્તર મેળવવાની ઇચ્છાએ એ તેના સંતોષ ને પ્રસન્નતાને પામેલા પણ અહમ્મી સુદૃઢ અને કર્તવ્યની દુષ્કરતાથી ગભીર બનેલા એવા સુખ તરફ નેત્ર રહ્યો. દષ્ટિવાદના વિદ્યાભ્યાસની પાછળ પોતાના વડીલ પુત્રના, પોતાનો, પોતાના પતિનો અને આખા કુટુંબનો ઉદ્ધાર તથા પરમ મહોદય સર્જાવત છે એ વાતથી વિદુષી રુદ્રસોમા ઝાત હતી કે અઝાત હતી એ નાબુક પ્રશ્નને અહીં સ્પર્શ કરવાની આવશ્યકતા નથી. પણ આર્ય-રક્ષિત તો એથી અઝાત જ હતો. દષ્ટિવાદનો સાથે પરમ ત્યાગ સંકળાયેલો છે એ એને અત્યારે અધારામાં જ રહેલું છે. અત્યારે તેનું કાર્ય એક જ હતું અને તે માતાના મનોરથની પૂર્તિ. એ કાર્ય કરતા અન્ય કોઈ લાભાલાભ કે સુખદુઃખના પ્રશ્નનો વિચાર કરવાની પણ તેને અત્યારે આવશ્યકતા જણાતી નથી. ‘મનસ્વી કાર્યાર્થી ન ગણયતિ દુઃખં ઘા ન ચ સુખમ્.’ રુદ્રસોમા પણ આ જ સુભાષિતને અમલમાં મૂકતી આવારણા લેતી એ બોલી:—

“ પુત્ર ! આજે હું ઘન્ય છું. તારા જેવા પુત્રને પામી મારી કૃપ શરમાતી નથી. કેમકે મારા સૂચનને અનુસરવાનો અને મને સંતોષ કરવાનો તુ મહાન મનોરથ સેવી રહ્યો છે. એ દષ્ટિવાદના અધ્યાપક લોકોત્તર મહાન ગુરુ શ્રી તોસલિપુત્રાચાર્ય આપણા જ ઇંદુવાદમાં આશ્રય મેળવીને રહેલા છે. હસની જેમ તેમના ચરણકમલનો આશ્રય કરવાથી તેઓ તને દષ્ટિવાદ પદાવશે.” આમાતું અતિમ વાક્ય બોલતાં બોલતાં એ પરમહર્ષિત મહામના બ્રાહ્મમણીની આંખમાથો એક અશ્રુ બિન્દુ સરી પડ્યું; એ અશ્રુ મનોરથપૂર્તિના હર્ષનું હશે કે ભાવી આવી પડનારા પુત્રવિરહના શોકનું હશે ? સાવચેતીથી કે બીન સાવચેતીથી સરી પડેલા એ અશ્રુબિન્દુને આર્ય રક્ષિતે નિરખ્યું હશે કે નહિ એ આપણે જાણતા નથી કે એ જાણવાની જરૂર પણ નથી. પણ તેણે માતાના સૂચનનો સ્વીકાર આવી રીતે કર્યો:—

“ માતા ! આવતી કાલે પ્રભાતે હું તારા મનોરથને અનુકૂલ પ્રવૃત્તિ આદરીશ. ” આ જાણે ઉચ્ચારીને દૃઢપ્રતિજ્ઞ એ મહાનુભાવ એક વાર ફરીથી માતા ચરણમા મરતક નમાવી તેના મોઢિરા આશીર્વાદ ઝીલતો ત્યાંથી ઊઠ્યો અને તેણે આવશ્યક કાર્યોન આટોપી લીધાં તેની આજની રાત્રિ દષ્ટિવાદ સખંધી વિચાર કરતા કરતાં જ સૂતી, આજની રાત્રિનાં એનાં સમણા પણ દષ્ટિવાદનાં સુસમણા જ હતાં.

રાત્રિ વ્યતીત થઈ; જાણે આર્ય રક્ષિતના પુણ્યનો પ્હો ફાટી ઉજ્જવલ ભાવિનું પ્રભાત પ્રગળ્યું. સમણામ માતા રુદ્રસોમાને પૂછીને તે પૂર્વોક્ત ઇંદુવાદ તરફ જવા નીકળ્યો. એના પિતાના મિત્ર એને સામે મળ્યા. પિતૃસમ વત્સલ એ પિતૃમિત્રના હસ્તમાં શેલડીના નવ આખા સાંકા અને એક સાંકાનો ખડ હતો. આર્ય રક્ષિતને એ પ્રથમ પરમ શકુન હતું. પેટાને બેઠ કરવાને માટે લવાતા આ શુભ શકુનરૂપ શેલડીના સાંકાઓના દર્શનથી એ વિદ્વાન મહાશયે નિશ્ચય કરી લીધો કે, હું દષ્ટિવાદના નવ અધ્યયન કે એવું એ કંઈ નવ

વિભાગરૂપ હશે તે અને દશમાનું થોડુંક કાંઈક લાણી લઈશ. ‘હું શરીર ચિન્તાને માટે જઈ રહ્યો છું’ એવા કથનપૂર્વક એણે પિતૃમિત્રને સૂચના કરી કે, તમે આ શેલડીના સાંઠાઓ મારાં માતૃશ્રીને સમર્પણે અને કહેજો કે તમારા પુત્રને મારું જ પ્રથમ દર્શન થયું હતું. આ પછી આર્યરક્ષિત ઈહુવાદમા ચાલ્યો ગયો. અને તે પિતૃમિત્ર મહાપ્રાણે આર્યરક્ષિતને ત્યાં જઈ શેલડીના સાંઠા સમર્પવા પૂર્વક આર્યરક્ષિતની માતાને જણાવ્યું કે, તમારા પુત્રને અસારે બહાર નીકળતાં મારું જ પ્રથમ દર્શન થયું હતું. આ સાંભળતાં રુદ્રસોમાને ખાતરી થઈ કે, પોતાનો પુત્ર દર્શિવાદનાં નવ પૂર્વ અને દશમા પૂર્વનો કાંઈક ખડ શીખી લેશે. આથી તેણીને પરમ આત્મસંતોષ અને આનંદનુભવ થયો. પણ આ બધું એને અતરમાં જ સમાવી કેવલ મૌનનો જ આશ્રય લેવાનો હતો. કેવી પરિસ્થિતિ ઉપસ્થિત થાય છે એ તરફ સવિશેષ ધ્યાન આપતી તે પોતાના ઉચિત કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થઈ ગઈ. આ પછી સોમ-દેવ પુરોહિતના ગૃહને આશ્રયી અનેલી બાબનોનો ખ્યાલ આપણને જૈન ઇતિહાસકારો કાંઈ પણ આપતા નથી. સંસારના અનુભવીઓને જ એ મોહનું વાતાવરણ ઉકેલવા ધો. પણ એ વાતાવરણ ઉત્પન્ન થયા પહેલાંનો સ્વરૂપ સમય, ચાલો, આપણે તોસલીપુત્રાચાર્યના ઉપાશ્રયની પાસે જ પસાર કરીએ.

આર્યરક્ષિત ઈહુવાદમા નિયત ઉપાશ્રયના દાઢે ગયો અને એણે સ્થિર બુદ્ધિએ બહાર જિભા જ વિચાર કર્યો કે, સર્વથા અજાણ્યો એવો હું આ આચાર્યના પ્રતિશ્રયમાં કેવી રીતે પ્રવેશી શકું? એમના પ્રતિ આદરવા યોગ્ય એવા કાંઈ પણ જાતના ઉચિતને હું જાણતો નથી. જાણીતા જને પણ વગર ઉચિતે રાજાઓની જેમ ગુરુઓની પાસે એકદમ સમીપમા જઈ શકાય નહિ તો પછી હું તો સર્વથા અજાણ્યો અને ઉચિતથી અવિદિત છું. મારી માતાએ મને શ્રમણોના ઉપાસક બનીને દર્શિવાદ શીખરાનું કહ્યું છે. પણ એ શ્રમણો-પાસકનું પ્રાર્થમિક ઉચિત બનાવ્યા સિવાય હું કઈ રીતે શ્રમણોના અંસર્ગમાં આવી શકું? માટે હું અહીં કંઈક રિચરના કરું અને પ્રાભાતિક વદનના માટે આવતા શ્રમણોપાસકોમાંથી કાંઈની સાથે ઉપાશ્રયના અદર પ્રવેશ કરું. બુદ્ધિપૂર્વકના વિવેકે આર્યરક્ષિતને અહીં દાર આગળ જ અટકાવી રાખ્યો છે, અને ત્યાં રહ્યો છતાં તે માલકાશાદિ રાજાથી સ્વાધ્યાય કરતા શ્રમણોના શમરસભવા મરને શ્રમણોમા એકતો હરણાની જેમ એકતાન બની ગયો છે.

આ સમયે ઢઢૂર નામના શ્રમણોપાસક સાધુઓને વંદન કરવાને માટે ત્યાં આવ્યો અને તેણે ત્રણ ‘નિરસદી’ કરી ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કર્યો. આ પછી ‘ઈરિયાવહી’ પ્રતિક્રમી તેણે વિધિપૂર્વક આચાર્યાદિ સર્વ સાધુઓને વંદન કર્યું અને તે આસન પ્રમાણ આચાર્યની આગળ એકો. ઢઢૂરની પાછળ ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશતા આર્યરક્ષિતે એ આવકનો આચરેલો સર્વ સમાચાર બરાબર અવધારી લીધો અને મહાબુદ્ધિશાળી એણે એ આવકની જેમ જ પાક ઉચ્ચારવા પૂર્વક અભિનય કરી આચાર્યાદિને વાંઘા. એણે ત્યાં ઉપવિષ્ટ ઢઢૂર આવકને વંદન ન કર્યું, કેમકે એ આમનાયથી તે અપરિચિત હોઈ અજ્ઞાત હતો. આથી જ તોસલિપુત્રાચાર્યે જાણી લીધું કે—આ કાંઈ નવીન આવક છે. એમણે ત્યાં ઉપવિષ્ટ આર્યરક્ષિતને ‘ધર્મલાલ’ રૂપ આશીર્વાદ દઈ પૂછ્યું કે, “મહાનુભાવ ! તમને ધર્મની પ્રાપ્તિ ક્યાથી થઈ?”

“આ શ્રમણોપાસકથી મને હમણાં સમાચરિત ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ છે, બીજા કાંઈથી નહિ, ” આર્યરક્ષિતે યથાતથ નિરૂપણ કર્યું.

તોસલિપુત્રાચાર્યે સમીપમાંના સાધુઓ તરફ નજર નાખતાં તેઓએ ૨૫૪ કહ્યું કે:—

“ ભગવન! રુદ્રસોમા શ્રાવિકાનો આ વેદવિદ્યાપારંગત વિદ્વાન પુત્ર છે. ચૌદ વિદ્યા સ્થાનના ઉપાધ્યાય એવા એમને રાજ્યો હાથીની અંબાડીએ ખેસાડી લેણા જ આડંબર-પૂર્વક આ નગરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો હતો. તેઓ પ્રથમ ગુણસ્થાનમાં રહેલાઓના અગ્રેસર છે. આશ્ચર્યની વાત છે કે, શ્રાવકનો આચાર તેમનાથી સમાચરાય છે કેમ ? ”

“ હાલમાં હું નિશ્ચયથી શ્રાવક છું. જીવોને શું નવીન ભાવપરિણામ ન જાગે ? પ્રભો ! નિર્વિવેકી એવા મેં અત્યારસુધી હિંસાનાં ઉપદેશક શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો, કે જેથી હું નરકાદિ દુર્ગતિનું ભાજન બનું. ભગવન! હવે મને આપ પ્રસાદ કરી દષ્ટિવાદનો અભ્યાસ કરાવો, ” આર્યરક્ષિતે પોતાની ભાવુક્તાને યોગ્ય પ્રાર્થના કરી.

“ મહાનુભાવ ! જો તારી ઇચ્છા દષ્ટિવાદનો અભ્યાસ કરવાની હોય તો તું દીક્ષાનો અંગીકાર કર અને એટલે પછી તને કમશઃ દષ્ટિવાદનો અભ્યાસ કરાવવામાં આવશે, ” શાન્ત અને યોગ્ય સમજીને આચાર્યે આર્યરક્ષિતને આવી રીતે માર્ગનિર્દેશન કર્યું.

આર્યરક્ષિતને કોઈ પણ રીતે પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવું જ હતું. એ જાણતો હતો કે, કોઈ પણ વિદ્યા તેના આન્નાયગત વિધિ વગર યોગ્ય રીતે હસ્તગત થઈ સિદ્ધ-સફળ થતી નથી. માતાના અને હવે તો મારા પણ મનોરથ પૂરવા ખાનર મારે ચારિત્ર અંગીકાર કરવું જોઈએ એવી ભાવનાથી તેણે ઉતાવળ કરતાં કહ્યું:—

“ તો આપ મને અત્યારે જ પ્રવ્રજ્યા આપી દો. મારા માટે સર્વ મનોરથ પૂરનારી એ દુષ્કર નથી. પણ મારા-બાલકના પર કૃપા કરીને આપે આ સ્થળને છોડી વિહારનું કષ્ટ ઉઠાવવું પડશે, કેમકે રાજ્ય અને નગરના લોકો મને અહીં દીક્ષિતાવસ્થામાં રહેલો જોઈ અત્યંત અનુરાગથી તેઓ મારી પ્રવ્રજ્યાને છોડાવી પણ દે. ”

શ્રીતોસલિપુત્રાચાર્યે વિચાર્યું કે—આર્યરક્ષિતનું કહેવું ધરાબર છે. અગ્નાત દુનિયાનો હિંમત શું ન કરે ? મોહમાં પડેલાં સ્વજનો પણ ભાગ્યે જ દીક્ષિતાનાં હિતનો વિચાર કરે છે. આ વિદ્વાન બાલક કુદીન છે, વિનમ્ર છે, સંયમભારસહ અને શાસનપ્રધાન પુરુષ બનવાને યોગ્ય છે. એનું અપહરણ કરીને પણ શાસનની સેવા બળવવાની આ એક મહાન તક છે. પુખ્ત વયનાં તેનાં વડીલોની સમ્માતિ મેળવવાની તક આપવી જોઈએ; પણ એમાં એકાંત નથી. સંજોગો અને શાસનના મહાન લાભો વિચારવા જોઈએ. જેનું પરિણામ સુદર છે એ કાર્ય કદી પણ અસુદર હોઈ શકે જ નહિ. વિષયકસ્યાણના સવાલ આગળ બધી-ય વાતો નિર્ધારક અને અવ્યવહારુ છે. આ બધું મહાનુભાવની અંતઃકરણ પ્રવૃત્તિને પ્રમાણ માની આદર આપવામાં સર્વનું શ્રેય જ થશે. ” જ્ઞાનોપયોગ અને તેના સહચારી ઉપરોક્ત વિચારના અંતે શ્રીતોસલિપુત્રાચાર્ય દશપુર નગરની એ સુપ્રસિદ્ધ ઇલિવાટિકાથી તરત જ વિહાર કરી ગયા. તેઓએ પોતાની સાથે આર્યરક્ષિતને પણ દેશાન્તર કરાવ્યું. ભગવાન શ્રી મહાવીરના શાસનમાં શિષ્ય બનાવવાની ખાતર આવી રીતે અપહરણ કરવાનો અવહાર આ પહેલી વાર જ થયો. પ્રવ્રજ્યાના પંથે જવા ઇચ્છનાર, આગ મેળવવા યોગ્ય જનોની આપ્ત-મેળવસનો પ્રયત્ન કરે, અને જૈનાચાર્ય જો તે પ્રવ્રજ્યાઈ હોય તો તેને દીક્ષિત

કરે, પણ તેની નિષ્ક્રિયા-અપહરણ કરવાનું ઉત્સર્ગમાં ન હતું. તે આ વખતે મિથ્યાત્વ બહુલ અને જ્ઞેન પ્રવ્રજ્યા વિરોધી દ્રવ્યસંગ્રહિના કારણે વ્યવહત થયું. મહાવીર નિર્વાણ સ. ૫૪૪ માં મતાન્તરે મ. નિ. ૫૭૧ માં આર્યરક્ષિતને દીક્ષિત કરવામાં આવ્યા.

દીક્ષિત થયા બાદ શ્રમણ શ્રીઆર્યરક્ષિતે પોતાના ગુરુ તોસિપુત્રાચાર્ય પાસે યોગતપો-વિધાનાદિપૂર્વક અગિયાર અંગ વગેરેનો અભ્યાસ એક બારાખડીની માફક, અર્થાત્ અતિ શીઘ્રતાથી કરી લીધો. ગુરુમહારાજ પાસે દર્શિવાદનું પણ જોટલુ જ્ઞાન હતું તેટલું તેમણે મેળવી લીધું. આ પછી દર્શિવાદના વિશેષ અભ્યાસની ખાતર તેઓએ ગુરુવર્ધની આજ્ઞા લઈ દશ પૂર્વધર શ્રીવજ્રસ્વામીજીની પાસે જવા વિહાર કર્યો. તેમણે ઉજ્જવિનીમાં યુગપ્રધાન શ્રી ભદ્રગુપ્તાચાર્યને અતિમ નિર્ધામણ કરાવી અને તે પછી શ્રી વજ્રર્ષિની પાસે જઈ પોતાને દર્શિવાદનો અભ્યાસ કરાવવા તેમને વીનવ્યા. શ્રીભદ્રગુપ્તાચાર્યની સચ્ચતા મુજબ ભિન્ન ઉપા-શ્રયમાં રહી અભ્યાસ કરાવવાનું શ્રીવજ્રસ્વામીજીએ સ્વીકાર કરતા શ્રીઆર્યરક્ષિતે તેમની પાસે સંપૂર્ણ નવ પૂર્વનું અધ્યયન કરી અને દશમા પૂર્વના અભ્યાસની શરૂઆત કરી.

આ દશપુર નગરમાં આર્યરક્ષિતની માતા નુદ્રસોમાના રિધાતિ વર્ષોના પુત્રવિરહથી શોકધરી બની ગઈ હતી તની આખા પોતાના પુત્રનું મુનિમહત્વ, જ્ઞાનગોરવ અને આધ્યા-ત્મિક ઉન્નાતિ નિરખવા તત્તસી રહી હતી. પોતાના પુત્રરૂપ સૂનો પ્રકાશ પોતાના અને પોતાના પાતે ઉપર જ નહિ પણ પોતાના પિયર અને સ્વપુત્ર કુલના સર્વ સ્વજનો ઉપર પણ પથરાયેલા જોવા ત સતત ભાવના ભાંવી રહી હતી. રત્નગર્ભા એ માતાએ પાતે સોમ-દેવની સંમતિ મેળવી પોતાના દ્વિતીય પુત્ર કૃષ્ણરક્ષિતને શ્રી આર્યરક્ષિતજીની પાસે મોકલ્યા. એણીએ મીઠા અને અનુકૂલ પણ ઉપાલંબલયો સંદેશ કહાલ્યો કે:—

“ઓ મારા કુલદીપકે પુત્ર ! અમે ઘણાવ સદેશ કહાલ્યા છતાં તું ગયો તે ફરી આવ્યો જ નહિ. શું અમોને સર્વથા વિસરી ગયો ? ત મોહને મૂકી દીધો, પણ તેની સાથે અમારી વત્સલતા ભૂલિને પણ તું અવગણી ? અપૂર્વ વૈરાગ્યવતા છતાં પણ શ્રીવર્ધ-માને અભિગ્રહ કરીને ભક્તિપૂર્વક માતા પર કારુણ્ય દાખવ્યું હતું. રત્નકુન્દિ ન હોય તો પણ મારા પર ઉપકાર કરવાની ખાતર તું જલદી આવી જ. તું જે માર્ગે ગયો છે તે માર્ગે હું પણ મારા પગલાં માંડીશ. મારી પાછળ તારા પિતા, ભાઈ, બહેન, અનેવી વગેરે ઘણાંય સ્વજનો તારા જ પથે પળશે. જરૂર એક વાર તું આવી જ અને અમને કૃતાર્થ કરે.”

કૃષ્ણરક્ષિતે શ્રી આર્યરક્ષિતજીની પાસે પહોંચી માતાએ કહાજેલા સર્વ સદેશો તેમને સંભળાવ્યો અને પોતાના તરફથી પણ કહ્યું કે:—

“વડીલ ભાઈ ! કુટુંબને જોવા હિંકડા જ ન થાય એટલા બધા કઠિન હોવાના તમે કેસ બની સક્યા ? શોભના કાલ્પમાં ખૂચી ગયેલા બાંધવોનો ઉદ્ધાર કરવા એ અત્યારે તમારા માટે યુક્ત છે. વળી તમે જ્યારે જો કે, હું કાઈ પણ રીતે તમારો વિયોગ સહન કરી શકું તેમ નથી. આજ આવે-કાલ આવ એટલી બાધાએ ને આશાએ ઢિનઢિન અણુમાં

આમાર્થ દુઃખનાં વર્ષો કેવાં વીત્યાં હશે એની કલ્પના તો કરો. “માતૃદેવો મમ, પિતૃદેવો મમ” એવાં સુત્રો શું સાવ વિસારે જ મેલ્યાં ! ઓ ભાઈ ! તમારા વિશ્વજીવિત્વમાં શું અમને સ્થાન નથી ? તમને વિશેષરૂને હું વિશેષ શું જણાવું ? સૌ કોઈ તમારી દોરવણી માગી રહ્યાં છે. માટે દશપુર ચાલો અને સંબંધીઓને પ્રતિબોધિત-પ્રવર્જિત કરો.”

માતાના સદેશાર્થી અને સદેશો લઈ આવેલા ફલ્ગુરક્ષિત લઘુ બ્રાતાનાં વચ્ચેનાથી આર્થરક્ષિત મુનિજીને દશપુર જવાની મનોવૃત્તિ યઈ. તેમણે શ્રી વજ્રસ્વામીજીની પાસે આ વિષેની આજ્ઞા માગી, ત્યાં જવાનો પોતાનો ખાસ અભિપ્રાય અને આગ્રહ પણ જણાવ્યો. પરંતુ દશમા પૂર્વનું જ્ઞાન સંપૂર્ણતયા આપવાની ખાતર તેઓ શ્રી આર્થરક્ષિતજીને સુમધુર વચ્ચેનાથી રોકતા જ રહ્યા. જ્ઞાનની હાલતે અને જ્ઞાનદાતાના આગ્રહે તેઓ ખસી ન શકતાં ફલ્ગુરક્ષિતને કહે છે કે:—મહાનુભાવ ! કુટુંબમાં સૌ કોઈ દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા રાખે છે, અને તું મને દ્રોહીને જવાની ના પાડે છે. જો તું મારા સિવાય રહી ન શકતો હોય તો પછી શા માટે દીક્ષા અંગીકાર ન કરે ? તું જ પહેલાં સર્વસત્ત્વ હિતકારી એવું ચારિત્ર અંગીકાર કરે.”

આર્થરક્ષિતજીનાં આ વચ્ચેના સાંભળી ફલ્ગુરક્ષિતે દીક્ષા લેવાની ‘હા’ બહુ એટલે તરત જ તેને પ્રવર્જિત કરવામાં આવ્યો. ધન્ય છે એમની સાચી ને કલ્યાણકારિણી બાંધવતા ! આ પછી પણ ફલ્ગુરક્ષિતની પ્રેરણા ચાલુ જ હતી. ‘કૌટુંબિક ઉદ્ધારને માટે દશપુર તરફ ચાલો’ એ તેનો શબ્દો વખતોવખત શ્રી આર્થરક્ષિતજીના કાને અથડાતા જ રહેતા. દશમા પૂર્વનો અભ્યાસ સાગર સમા વિસ્તૃત છે. તેમાંથી હજુ બિન્દુમાત્રનું જ પાન કરાવ્યું છે. એક તરફ દુષ્પ્રતિકાર માતાપિતાનાં આદેશનું છે. બીજી તરફ મહાન ગુરુની જ્ઞાનાભ્યાસના મંદ્ર લોકાત્તર વાતસલ્યભરી આજ્ઞા છે. કિર્તિવ્યતાના સંકટ વચ્ચે તેણે જ્ઞાનાભ્યાસ ચાલુ જ રાખ્યો, પણ એ ભાગી ગયેલા ઉત્સાહની ભક્તિ તેમની દશપુર જવાની વારંવારની પૃચ્છાના કારણે વધુ વખત ટકી શકે એમ ન લાગતાં શ્રી વજ્રસ્વામીએ ઉપયોગ દીધો; શ્રુત-હાનિના સમયને નિરખ્યો. એમણે આર્થરક્ષિતના જ્ઞાનભ્યાસના માટે વધુ આગ્રહ કરવો છોડી દીધો. આર્થરક્ષિત પણ પોતાની રિચિતિનો વિચાર કરતાં એ કાળબળને સમજપૂર્વક આધીન થયા અને આજ્ઞા મેળવી ફલ્ગુરક્ષિત બ્રાતામુનિની સાથે પોતાના દીક્ષાગુરુ ભોસલિપુત્રાચાર્ય પાસે પાટલીપુત્ર ગયા. ગુરુએ તેમને ગણાધીશ આચાર્ય બનાવ્યા. આ પછી ગુરુ સ્વર્ગસ્થ થયા અને શ્રી આર્થરક્ષિતચાર્યે દશપુર તરફ વિહાર લાંબાવ્યો.

શ્રી આર્થરક્ષિતચાર્ય મુનિ ફલ્ગુરક્ષિતની સાથે દશપુરની ઇક્ષુવાટિકાના ઉપાશ્રયે પધાર્યા છે એ સમાચારથી આજે દશપુરમાં આનંદોત્સાહનું મોજું ફરી વળ્યું છે. મહા આડંબર ભર્યા સામૈયાથી દશપુરનો રાત્ર, દશપુરની સર્વ જનતા, એ શ્રમણોનાં સર્વ સ્વજન સંબંધીઓ વગેરે શ્રી આર્થરક્ષિનાદિને વંદન કરવા બળ્ય છે. રુદ્રસોમા ! આજે તારે સોનાનો સરજ સમુદિત થયો છે. તારી ભાવનાનો કલ્પતરુ આજે સંપૂર્ણ મહેરીને ફળ્યો છે. તેના રક્તસ્વાદનું પાન કરવાને તું ઉતાવળી ઉતાવળી પુણ્યપગલાં માંડતી પુત્રના દર્શનનાં પાન કરવા દિધિને દોડાવી રહી છે. સ્વભાવથી સરલ પુત્રવત્સલ પિતા સોમદેવ ! તું પણ તારું

સર્વસ્વ પુત્રોમાં જ માને છે અને સૌમ્ય-અતિસૌમ્ય વિવેકની ગૃહદેવતા ગૃહિણીની સાથે એ સંલુણ સામૈયામાં એક અગ્રેસર બની આગળ ધપે છે.

દુદ્ધસોમાની વાટિકા એક મહાતીર્થ બની ગઈ, રાજ વગેરેએ એ મહાતીર્થના અત્યારના અધિષ્ઠાતા શ્રી આર્યરક્ષિતાચાર્યને વંદન કર્યું—સ્તવન કર્યા, યથાયોગ્ય સૌ કાંઈએ તેમનાં પૂજન પણ કર્યાં. દુદ્ધસોમા અને સોમદેવના અંતરની લાગણીઓ અમાપ હોઈ અવિવેચનીય હતી. સર્વે સ્વજનોનો આદર અનિર્વચનીય હતો.

પર્યાદાએ યથાયોગ્ય સ્થાન લીધા બાદ શ્રી આર્યરક્ષિતાચાર્યે ધર્મોપદેશ શરૂ કર્યો. ભગવાન શ્રી મહાવીરનાં મહામૂલાં વચનોનો તેમાં પ્રતિધ્વનિ હતો. સ સારના અનાદિ મોહના છેદનના તેમાં સચોટ અને સુસ્પષ્ટ સુસ્વરો હતા. પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિનાં અવિવેક મિશ્રિત મૂળિયાંનું એમાં સમુન્મૂલન હતું. એ ધર્મોપદેશ વેદવાદનો સદર્શપૂર્વક સમન્વય સાધી આર્હતી દષ્ટિવાદનાં પૂરકોથી તેની અધૂરાશનાં છિદ્રોને આચ્છાદતી હતી. ભિન્ન ભિન્ન નષ-આહી વિરોધાભાસોને સમજાવી પટાવી માલકોશાદિ રાગથી રંગાયેલી એ દેશના વિચાર, વાણી અને વર્તનની વ્યવસ્થિત સંકલિત દશાનુ સૂચન કરી તેનો ઉત્તરોત્તર ક્રમ દર્શાવતી હતી. વિનયશર સાંસારિક સંબંધોના કરતાં અવિનયશર આત્મસત્તાની એકતાનું મહત્ત્વ પરમાધિક હોવાનું એ ફરી ફરી સૂચન કરતી હતી. એ ધર્મોપદેશના અક્ષરે અક્ષરે આધ્યાત્મિક ભાવનાના ભાવ લખાયા હતા.

શ્રી આર્યરક્ષિતાચાર્યની આવી આવી નિવૃત્તિના મહાખંડ તરફ લઈ જતી દેશનાને શ્રવણ કરી દશપુરનો રાજ સમ્યક તત્ત્વનો જ્ઞાતા અને શ્રદ્ધાળુ બન્યો. સોમદેવનાં સ્વજનોમાં વિરક્ત ભાવનાનું વાતાવરણ ફરી વળ્યું. પુત્રોને ગૃહસ્થાશ્રમમાં નિયોજી વાતપ્રશ્નની રિથિ-તિમાં પ્રવેશવાની હચ્છાવાળા સોમદેવે દુદ્ધસોમાની સ સારની જાણથી છૂટી થઈ પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારની વૃત્તિને નિખતાં તે તેની દીક્ષામાં સમ્મત થયો. પુત્રી, જનમાતા, અન્ય સંખ્યાબંધ સ્વજનો તથા નાગરિકો, બ્રાતા ગોષ્ઠામાદિલ અને પોતાના પતિદેવ સોમદેવ વગેરે સમૂહની સાથે મહાખાલિણી દુદ્ધસોમાએ શ્રી આર્યરક્ષિતાચાર્યની પાસે જૈની દીક્ષા અંગીકાર કરી. જૈનદર્શનના સર્વોપરી પદને પામેલા એક સુપુત્ર પોતાની માતાના મોંઘા લોકોત્તર વાતસલ્યનાં મોંઘાં લોકોત્તર મૂલ્ય મૂલવી પોતાનું દુષ્પ્રતિકાર ઋણવિમોચન કર્યું. ધન્ય એ માતાને ! ધન્ય એ પુત્રને ! હજારો વાર નમસ્કાર હો એ બંનેના પરમ પવિત્ર પાદરવિન્દોમાં !

[ટાઈલના બીજા પાનાથી ચાલુ]

અનર્થદંડથી ઘણું ઓસરવું, ક્રોધ માન માયા લોભનું કારણ મિલે ઇચ્છારોધા કરવો તે અભ્યંતર તપ છે. અપ્રસરણ જોગથી પ્રણામ સારા કરીને ઓસરવું તે અભ્યંતર તપ છે બાકી અર્થ અનેક ઘણા છે તે સર્વે કાગલ મધ્યે લિખ્યામે કેતલા આવે ? ભાઈજી, તમે, સા ગવેર કુસલાણી તથા મહુ હમણે ટોલાવાલા જિનશાસનના રાગી થયા છે, તે સર્વેને એક વાર શ્રીસૂરેત આવીને મલીએ એહવો મનોરથ થય છે પાંખ તથા લખધ હોય તો આવીઈ, તે તો હવે ગરદ-પણ અવસ્થા થઈ છે, તિણું કરો અવરાય નહી મિલવાનો મનોરથ તો ઘણો રહે છે અમો જાણતા હતા જે સંઘવી તારાચંદ્ર કૃતેચંદના સંઘ મધ્યે શ્રી સિદ્ધાચલકેત્રે બેલા થાસુ, તે પિણુ અંતરાય જોગે તમારૂં મિલવાનું કારણ જનૂનથી હવે તો ભાઈજી, તમે દેવમાત્રા કરવાને શ્રી રાજનગર અવરાય તો મિલવો થાય. અમારૂં મન પિણુ શ્રી સૂરેત તિમને મિલવાનો મન ઘણો રહે છે પિણુ સ્યે અવરાય ? સજન ફલજો ફલજો, વડ જિમ વસ્તર જાહ; માસાં વરસાં જો મિલ્યાં, રંગને હવે રહેજ્યોહ. ઉનાસીનતા સરલતા. સમતા રસ ફલ ચાખ; પર કાચલીમાં મતી પડે. નિજગુણ નિજમાં રાખ. ક્યહાઅય આપયો ઉપજો, તસ્મી આપ જ લાય; આપે આપ વિચારતા. આપ દી જુગ જાય. કચન તજવો અપલ હેં, ઓ પરનારીકા નેહ; પર નિદા ને ઇરખા, દુરલભ તજવો તેહ. ગુરુ દીવો ગુરુ દેવતા. ગુરુ વિન ધોર અંધાર. જે પ્રાણી લવજલ પડ્યાં, કિમ ઉતરસે પાર પડિત સરસી ગોહડી. મુઝ મન ખરી સોહાય, આવજો ખોલાવતા, માચૂકા આપી જાય. બલીદારી પડીત તણી, જસ મુખ અમીય ઝરત; તાસ વચન શ્રવણે સુણત, મન રતી અતી કરેત. એક અક્ષર વકંડા, જો ગુરુ તો સાદેય, અધારે અનુયાયક, ફિરી ફિરી જોતી કરેય. ચૂક નહી ચતુર નર સાધે આતમ કાજ, ભવ સાપર તરવા ભણી, એસે ધરમ જિહાજ, આતમસાર વિલોકણુ કરે, પુતંગલંત તે નવિ ચિત્ત ધરે, ઇણુ વિધે સાધે સુધાત્મા, તે જીવ હુંવે પરમાત્મા.

માનમકૃત જે જિન જોવે જગલમા પિણુ મગલ હોવે: પુદગલકૃષ્ટ જે જગલધા, કામા-હોલ કરે જયું અંધા.

મન મંજુસ ગુણ રતન હેં ચપકર દીની તાલ, ગ્રાહક હોય તવ ખોલીએ, કુંચી વચન રસાલ.

ખીજું સા શ્રી ભાઈદાસ, સા મોતીલાલ તથા જિનમાર્ગના રાગી જીવ હોય તે સર્વેને અમારા પ્રણામ કહેજો, તથા કહેજો જે જિનાગમ જિનથાપના પરમ આધાર છે. તેહની શ્રદ્ધા વિશેષ રાખજો. સા પાનાચંદ વળને કહેજો જે અમો શ્રી સૂરેત થકી અમદાવાદ આવ્યા તાર પછી તમારો કાગળ કોઈ આવ્યો નથી. તે કાગલ લિખ્યાનો આજસ કરો મા. અમો કાગલ તમને વિશેષે પહિલા લિખ્યા છે. ધર્મ સ્નેહ વીસરસો મા, અને દેવાધિદેવની યાત્રા કરતાં અમોને સંભારજો, અમો પિણુ અવસરે સંભારીયે છે. શેઠ ભાઈદાસ નેમીદાસને પ્રણામ વંચાવજો શેઠ ગોડીદાસનો ક્ષયોપસમ કોઈ રીતે ઘણો સારો થયો છે. સં. ॥ ૧૮૨૭ ના કારતી સુદ ૭ વાર સુકે પં. સાધુજીને અમારો વંદના કહેજો. તથા કહેજો જે ક્ષયોપસમ કયો છે તે દિન દિન વિશેષ કરજો, મુકાને અમારા પ્રણામ કહેજો, અમને સંભારે તેને અમારા ધર્મસનેહે કહેજો. અમ સરખો કા. જે જોઈયે તે વલતા કાગલ સં. કાગલ લિખ્યાનો આજસ કરસ્યાં મા.

દરેકે વસાવવા યોગ્ય શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

અગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખિતી સમૃદ્ધ અંક - મૂલ્ય છ આંના (ટપાત ખચેતો ઝેડ આંગો વધુ)

(૨) દીપોત્સવી અંક

અગવાન મહાવીરસ્વામી પછીના ૧૦૦૦ વર્ષ પછીના સાતમી વર્ષના જૈન ધર્મદાસને - અગના લેખિતી સમૃદ્ધ સાચી અંક - મૂલ્ય સાત સવા રૂપિયા

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમૃદ્ધ વિક્રમદિવ્ય સંબંધી યૈનદાસિય વિભવિભવ લેખિતી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દળદાર સચિત અંક - મૂલ્ય ૬૬ રૂપિયા

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનપ્રજ્ઞાના માંસાદાર દેહવાળા આલેખાન

જવાબરૂપ લેખિતી સમૃદ્ધ અંક - મૂલ્ય ત્રણ આંના

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખિતી સમૃદ્ધ અંક - મૂલ્ય ત્રણ આંના

કાચી તથા પાકી કાપડો

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશની ઓળખ, યોગ્ય, સચિત, આકર્ષક, દસમું વર્ષની નવી ૧૫ પાકી કાપડો તથા ૧૫ કાચી કાપડોના બે રૂપિયા, પાંચ આંકો રૂપિયા.

અગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

ગુજરાતના મુખ્યમંત્રી શ્રી કનુભાઈ દેસાઈએ દરેક સુદર (ચત. ૧૫" x ૧૦")ની કાપડ, સેતિરી, બોર્ડર, મુલ્ય ચાર આંના (ટપાત ખચેતો ઝેડ આંગો)

-- હખે --

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશ સમિતિ
જેરિંગલાઈની વાડી, ધીકંડા, અમદાવાદ.

શ્રદ્ધક:-મનભાઈ બેટાભાઈ દેસાઈ, શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સલાપાસ મોસરોડ, પો. બો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ, પ્રકાશક:-વીમનલાલ બેટાભાઈ શાહ, શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશ સમિતિ કાર્યાલય, જેરિંગલાઈની વાડી, ધીકંડા ત્રોડ-અમદાવાદ.

તેરમી સદીની શિક્ષકજ્ઞાના નમૂના અને

ગૂજરાતી વસ્તુપાળ-તેજપાળ

લેખક:- શ્રીચુત વૈદ્ય બીનનલાલ લલ્લુભાઈ હવેરી

જે શિક્ષકજ્ઞાના નમૂનાનું જાણ અને જાણ પ્રગટ કરીએ છીએ તે એક સુદર જ્ઞાન: નમૂના રૂપ હોવા છતાં ઉપાલક્ષ્ય તેને જગતના પાઠ્યનાથની મૂર્તિ તરીકે પિછાને છે. આ ગર્ભાશયના દક્ષિણ ખૂણામાં મેસાડેલી ન.ની કરખા બબ્બ મૂર્તિની સુંદરતા અને અભિર્ભાવ હેતુ તરફ જાણ સુધીમાં કાઠિનું ધ્યાન ખેંચાયું નથી એ પરમ શોચનીય છે. આ મૂર્તિ દોઢ ફુટ લાંબા એક ફુટ પહોળા અને પોણા ફુટ જાડા એવે આસપાસથી કોતરીને તૈયાર કરેલી છે. પાંચાણમાં એક ઈંચની પડી મૂળી તેના ઉપર ત્રણ કમળો ઉત્સાવેલાં છે, જેમાંનું મધ્ય કમળ સહસ્ત્ર પાંખડીનું છે. એ કમળ ઉપર પદ્માસન પ્રણતી મૂર્તિ છે. જ્યારે બન્ને જાણ અડધાધારીદસ્તદયવળી અનુષ્ઠાકૃતિઓ છે. જગતના અને આ બન્ને નરો ઉપર સુંદર કત્રો કોતરી મધ્યમાંથી આસોપાલવનાં ત્રણ ત્રણ પાંદડાંઓ કોતરેલાં છે.

ઉપર વર્ણવેલા આદર્શવાળી મૂર્તિ કયા જગતનાની હોવી જોઈએ તેના નિશ્ચય માટે લાંછન વચ્ચેનું ચિહ્ન જોવામાં આવતું નથી, પરંતુ ધણું કરીને તો આ મૂર્તિ જગતના ત્રણકોટીની હોવા સંભવ છે. કેમ કે આવો જ બીજો નમૂનો શત્રુંજય તીર્થમાં રાયણપાદુકા પાસેના વસ્તુપાળ સ્વર્ગારોહ ચૈત્ય વિના બીજો કોઈ કોણે જોવામાં આવતો નથી. આ બન્નેમાં ફેર માત્ર જગતનાનાં આસનોનો છે. શત્રુંજય ઉપરની મૂર્તિ અડધાજનસ્થ છે જ્યારે આ મૂર્તિ પદ્માસનસ્થ છે. તેથી ચોક્કસ અનુમાન થાય છે કે આ મૂર્તિના વિષાતા પણ મંત્રી વસ્તુપાળ-તેજપાળ હોવા જોઈએ. શત્રુંજય ઉપરની મૂર્તિની આગળજાણના સેવક પુરુષો નમિ વિનમિ હોવાની માન્યતા લાંબા વખતથી ચાલે છે તેથી આ મૂર્તિમાં પણ એવું જ જનુપાન બાંધનાં વિશ્વંશ થાય તેવું નથી. પરંતુ મારું માનવું એવું છે કે આ બન્ને મૂર્તિઓમાં જે પ્રકૃષ્ટતાની આકૃતિઓ ઉપજાવવામાં આવી છે તે મહામંત્રી વસ્તુપાળ-તેજપાળની કેમ ન હોય ? જન્ય છે અથવા સિદ્ધ રથાપરના જન્મકાળે, કે જોગોએ આવું બબ્બ સ્થાપત્ય સર્જ્યું.

શેઠ શ્રી પ્રતાપસિંહ મોહાલાલભાઈના અવસાન અંગેનો

સમિતિની વ્યવસ્થાપક કમિટિનો ઠરાવ.

“ શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિની વ્યવસ્થાપક કમિટિના એક સભ્ય રા. રા. શેઠ શ્રી પ્રતાપસિંહ મોહાલાલભાઈના તા. ૨૮-૩-૪૬ ના રોજ થયેલ અત્યંત શોકજનક અને દુઃખદ અવસાન અંગે આ સમિતિ જિંડા શોકની અને હાર્દિક દિલગીરીની લાગણી અનુભવે છે. સ્વર્ગસ્થ શેઠશ્રીએ જે કુનેહ, ધર્મપ્રેમ અને ઉત્સાહપૂર્વક નિઃસ્વાર્થપણે બાર વર્ષ સુધી સમિતિની વ્યવસ્થાનું કામ સંભાળ્યું છે તેને માટે સમિતિ પોતાના હાર્દિક આભારની લાગણી વ્યક્ત કરે છે. શેઠ શ્રી પ્રતાપસિંહભાઈના અવસાનથી ગૂજરાતભરમાં વિખ્યાત એમના કુટુંબને જ નહીં પણ જૈન સમાજને પણ એક બુદ્ધિચાત્રી, ધર્મની ધમચવાળા અને દુરંદેશી દષ્ટિવાળા આગેવાન સદ્ગુરુસ્થની મોટી ખોટ આવી પડી છે. સ્વર્ગસ્થ શેઠશ્રીના કુટુંબીજનો ઉપર જે અણધાર્યું અને આકરું સંકટ આવી પડ્યું છે તેમાં સમિતિ પોતાની સંપૂર્ણ સમર્થના અને સહાનુભૂતિ વ્યક્ત કરવા સાથે તેમના આત્માને શાંતિ ધરે છે. ”

॥ अर्हम् ॥

અસ્થિત ભારતવર્ષીય જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક મુનિસંમ્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુલપત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

જેશીગમર્હકી વાડી : ઘોઠાંટારોડ : અમદાવાદ (ગુજરાત)

વર્ષ ૧૧	વિક્રમ સં. ૨૦૦૨ : વીરનિ. સં. ૨૪૭૨ : ઇ. સ. ૧૯૪૬	ક્રમાંક
અંક ૭.	ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૪ : સોમવાર : ૧૫ મી એપ્રિલ	૧૨૭

મુનિરાજ શ્રી અમૃતવિજયજી વિરચિત

ત્રેસઠ શલાકા પુરુષ આયુષ્યાદિ

બત્રીસ સ્થાનક વિચારગર્ભિત સ્તવન

સંપાદક-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી રમણિકવિજયજી

અમે પાટણથી વિહાર કરી રણજી આવ્યા. ત્યાં ઉપાશ્રયમાં લખેલાં છૂટાં પાનાંનું એક પોટકું હતું, તેમાંથી કેટલાંક સ્તવનાદિનાં છૂટાં પાનાં મળી આવ્યાં છે. તેમાં એક પાનું “ત્રેસઠ શલાકા પુરુષ-આયુષ્યાદિ બત્રીસ સ્થાનક વિચારગર્ભિત સ્તવન” મળી આવ્યું છે. તેના કર્તા શ્રી અમૃતવિજયજી મહારાજ છે, અને ખુદ કર્તાએ સ્વહસ્તે લખેલ છે. આ સ્તવન સં. ૧૮૩૦ માં રચેલું છે, અને એ પાનાની નીચે “સંવત ૧૮૩૦ ચૈત્ર શુદ્ધ ૩” એટલેા ઉલ્લેખ પણ છે.

બીજા જાતનાં બીજાં એ સ્તવનો જુદા જુદાં કર્તાનાં માં પાઠળથી મળી આવ્યા છે; જેમાંના એકના કર્તા શ્રી દયાકુન્દજી છે. ની હાલ ૬ ને ગાથા ૬૦ છે, રચનાસંવત ૧૬૮૨ છે. બીજા સ્તવનના કર્તા શ્રી આયુર્દવધનજી છે, અને તે સળંગ ૧૫ ગાથામાં છે. એને રચનાકાલ પણ ૧૭મી સદીના જ છે. કારણ કે આ પાનું પં. રવિવર્ધન કે જે એક મહાન કલાધર લેખક છે, તેમના હાથે લખાયેલું છે અને એ સત્તરમી સદીમાં વિદ્યમાન હતા.

આ સ્તવનમાં પ્રવચનસારોદ્ધાર ને રત્નસંચય ગ્રન્થની સાક્ષી આપે છે. પ્રવચન-સારોદ્ધારમાં આ વિષય દ્વાર ૩૬ ગાથા ૪૦૬ થી ૪૨૬ સુધીમાં છે. તેમ જ આવશ્યકસૂત્રમાં પણ આ વિષય આવે છે. વિશેષ ભણવા ઇચ્છનારે આવશ્યકસૂત્ર આદિ ગ્રન્થો જોવા.

આ સ્તવન કર્તા બીજાં એ સ્તવનો કે જેના ઉલ્લેખ મેં ઉપર કર્યો છે, તે પ્રાચીન હોવા છતાં મારી પાસે આ સ્તવન પહેલું આવેલું હોઈ એને સૌ પહેલાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે, અને બીજાં એ જે પ્રાચીન છે તેમને આ પછી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

હૃદય—શાસ્ત્રનામક વીરજી, પદ્મકજ પ્રણમેની;

ત્રેજી સિલ્હાકા પુરુષનો, કહું સંખે સંખે ॥ ૧ ॥

બિન ચક્રી હરિ બલ વલી, પ્રાંતહરિ અનુક્રમ જોહનો;

વીજ ને વલી ચઢી બાર નવ, નવ નવ જલ સંખે જોહ ॥ ૨ ॥

એ ત્રેજી અધિકારિયા, મોક્ષનચરના બલ;

બીજી ધરમાંહિ હુઆ, પંકિત પંચ પ્રમાણ ॥ ૩ ॥

તેજીસ રેખા ભાવે કરી, તિમ ખટ ત્રીજી તાણી;

ધ્રમ બીજીસ ધર સ્થાપના, કરીઈ ચતુર સુબલ ॥ ૪ ॥

પ્રથમ પંકિત બિનની, અપર ચક્રી હરિ તનુમાન;

પાંચમી અધુની કહી, સુણીઈ ચર્ચ સાવધાન ॥ ૫ ॥

હાલ ૧—(મોલીડા રે હંજા રે વિષય ન રાચીઈ—એ દેશી)

પહેલી પંકિત રે બીજીસ જોહની, ત્રીજી માંહિ રે તેહ;

જે જે ધરમાં રે બિનની થાપના, તે તે લહીયે રે જોહ

પહેલી પંકિત રે ધ્રુણી પરિ જાણીઈ ॥ ૧ ॥

રૂપમાંહિ રેઈ ધર્મ બિલુઈ લમિ, થાપીને ધરમાંહિ;

વલી બે શાનિક છોડી ત્રણમાં, શાંતિ કુંથુ અર જાહિ. પહેલી. ॥ ૨ ॥

વલી પરિહરીયે રે ત્રણ કોઠા પ્રતિ, અનુક્રમે તિમહિ જ દોય;

તેહમાં મલિલ સુમત બિન થાપીયે, એક પદમાં નહિ કોય. પહેલી. ॥ ૩ ॥

આગલી બે ધરમાં નમિ નેમજી, હવિયે દુગ પરિહાર;

પાસજીજી રે વીર જગતપતી, જીગલ સદનમાં રે સાર. પહેલી. ॥ ૪ ॥

ચોવીસ બિનની રે ધ્રુણીપરે થાપના અંતમાંહિ અધાર;

થાપી અમૃત કહે એ વિવેકથી, કરવા ભવિ ઉપગાર. પહેલી. ॥ ૫ ॥

હાલ ૨—(જીરે જી સામી સહા—એ દેશી)

ચક્રવરતની થાપના, બીજી પંકિત માંહિ;

ભરત સમર ચક્રી હવે, દોય ધરમાં ઉજાહિ. સમજો સુબલ ॥ ૧ ॥

તદનંતર ગૃહ તેરમાં, તહાં વલી પજી ધામ;

મલવા સનતકુમારથી, શાંતિ કુંથુ અરનામ. સમજો ॥ ૨ ॥

ધા (ખા) લી એક આમલિ હવે, ચક્રિ સુબલ નિજેત;

વલી વજતિ નહિ દોયમાં, પણ ચક્રિ એક એત. સમજો ॥ ૩ ॥

એક પદ મુકિ આમલિ, થાપીને દોય ધામ;

ચક્રવરત હરિષેજી, જય ચક્રિ નામ. સમજો ॥ ૪ ॥

એક તળે વલી એકમાં, ચક્રિ જાણતા;

દુગ હરિયે એ વિવેકથી, કહે અમૃત લહે તત. સમજો ॥ ૫ ॥

હાલ ૩—(મોલીડાની દેશી)

હવે ત્રીજી પંકિતમાં વિચાર, હરિ બલ પ્રતિહરિનો અધિકાર;

દસ ધર મુંઠીને પદ પંચ, તેહમાં કેશવ પ્રણમનો સંચ

મોહના ચનરંગી પ્યારા સમજો સુવિચાર. ॥ ૧ ॥

ત્રિપિષ્ઠ અચલાચ ઓવ એ જાણો, દ્વિપિષ્ઠ વિજય તારક ચિત જાણો;

સ્વયંજી ને ભદ્ર ગેરક ત્રણ કહીયે, પુરુષોત્તમ સુપ્રભ મધુ લહીયે. મોહના. ॥ ૨ ॥

સિંહ સુદર્શન નિશ્ચલ ધ્યાય, ઠવણા પંચ ધરમાં ઠાઈ;
 પાંચ શન્ય ધર એકમાં હોય, પુંડરીક આનંદ ખલિ પ્રતિ જોય. મોહના. ॥ ૩ ॥
 વધી એક શન્યને એકમાં રાખો, નંદન પ્રહ્લાદ દાખો;
 ખે ધરને તણ એકમાં ઠાય, લખમણ રામ ને રાવણ રામ. મોહના. ॥ ૪ ॥
 શન્ય હોય પદ એકમાં નિવેશ, કૃષ્ણ બાલભદ્ર ને મગધેશ;
 અનુક્રમે ત્રણ પદ જો રહ્યા બાકી, પૂરણ હવિયે કરી મતિ પાકી. મોહના. ॥ ૫ ॥
 હવે હકું ચોથી પાંચમી શ્રેણી, ધર બત્રીસમાંહિ સુગણેણી;
 દૈહિને જીતીતું પરમાણુ, જિન ચક્રિ હરિ અમૃત વાણિ. મોહના. ॥ ૬ ॥
ઠાણ ૪—(સુવિધિ જિજ્ઞેસુર પાંચ નમીને—એ દેશી । જગજીવન જગવાલહો—એ દેશી)
 પહેલા ધરમાં થાપીએ, જિન કાપલ ભરતનો સંચ લાલ રે;
 લાખ ચોરાસી પૂર્વનું, જીવીત તનુ ધનુ સય પંચ લાલ રે.
 સુગુણુ સનેહિ સાંભલો તુમે સુકી ચિત ખલપંચ લાલ રે. ॥ ૧ ॥
 ખીજે અજિત જીજ્ઞેસુ, ચક્રવર્તી સગરનું ઠાણુ લાલ રે;
 આયુ બહોત્તરી પૂર્વધાખનું, સાઠા આરસે ધનુ તનુ જાણુ લાલ રે. સુગુણુ ॥ ૨ ॥
 સંભવનાય સુહંકરે, થાપીજે ત્રીજે ગેહ લાલ રે;
 જીવીત સાઠી લાખ પૂર્વનું ધરે, આરસે ધનુષની દેહ લાલ રે. સુગુણુ ॥ ૩ ॥
 અભિનંદન મહારાજની, ચોથે ધર ઠવણા ધારિ લાલ રે;
 આયુ પચાસ લાખ પૂર્વનું, સાઠા ત્રણ સય ધનુ તનુ સાર લાલ રે. સુગુણુ ॥ ૪ ॥
 સુખકર સુમતિ જિજ્ઞેસુર, પદ પંચમ માહિ નિવાસ લાલ રે;
 ચાલીસ લાખ પૂરવ પછે, સિદ્ધ ત્રણ સય ધનુ તનુ ખાસ લાલ રે. સુગુણુ ॥ ૫ ॥
 ઠાણ ધરમાંહિ લહો, શ્રીપદમુખ જિનરાય લાલ રે;
 ત્રીસ પૂરવ લખ આઠીયું, ધનુ અદીસય ઉચી કાય લાલ રે. સુગુણુ ॥ ૬ ॥
 સ્વામી સુપાસજી સાતમા, હવે લેહિ જ ઠામ પ્રધાન લાલ રે;
 વીસ પૂરવ લખ આઠીયું, અસે ધનુષ દેહનું માન લાલ રે. સુગુણુ ॥ ૭ ॥
 ચંદ્રપ્રભુ જિનવર તણું, દશ લાખ પૂરવનું આય લાલ રે;
 ચાનકિ જણો આઠપું, તનુ ડોહસો ધનુષ સુકાય લાલ રે. સુગુણુ ॥ ૮ ॥
 અનવમ સુવિધિ ગુણપદ, અમૃત હલે વિદ્યારામ લાલ રે;
 જીવીત બે લખપૂર્વનું, સો ધનુ તનુ ગુણધામ લાલ રે. સુગુણુ ॥ ૯ ॥

ઠાણ—૫—(એક બે બાર ધણો છે રાજિ—એ દેશી)

દશમા ધરમાં શ્રી શીતલ જિનનો, ઠવણા સાહિજ કરી;
 લાખ પૂરવ જીવીત જલ કાયા, નેહિ ધનુષ કાલેરી.
 સમગ્રો સુમુખ વિચારી રાજી વાત એ સમગ્રજી મનમાં આણી ॥ ૧ ॥
 એકાદશમે એવાસિ જિન, વધી વાસુદેવ તિપીક;
 લાખ ચોરાસી વરસ જીવીત, તનુ એસી ધનુષ સુપકી. સમગ્રો. ॥ ૨ ॥
 વાસુપૂર્ણજી પદ બારદશમે, વાસુદેવ દુપીક;
 પુરણ બહોત્તર લાખ જીવીત, તનુ સીતર ધનુષ હાકી. સમગ્રો. ॥ ૩ ॥

વિમલનાથ ને હરિ સ્વયંજી, તેરસમે પદ આણો;
 સાડી લાખ સંવહર જીવીત, સાડિ ધનુષ તનુ જાણો. સમજો. ॥ ૪ ॥
 જિન અનંત પુરુષોત્તમ કેશવ, ચઉદસમે પદ વાસ;
 ત્રીસ લાખ વરજનું આયુ, દેહ ધનુષ પંચાજ. સમજો. ॥ ૫ ॥
 ધર્મેનાથ ને સિંહ ગોવર્દન, રહ્યા પનરમે' જેહ;
 લાખ વરસ દસ આઉપુ, જજ પશુપાલીસ ધનુ દેહ. સમજો. ॥ ૬ ॥
 ત્રીજા મધવા ચક્રી રૂઢીઈ, સોલસમે' ચાપીજે;
 પાંચ વરસ લખ જીવીત તનુ વદ્ય, શેષ આપાલીસ લીજે. સમજો. ॥ ૭ ॥
 સનતકુમાર ચક્રે' ચોલા, સત્તમે' પદ રાખે;
 જીવીત ત્રણ લખ વરસ તનુ ધનુ, શેષ એકલલીસ હાખો. સમજો. ॥ ૮ ॥

હાલ—૬—(સુરતી ચાલિ)

શાંતિ જિન પંચમ ચક્રી અઢારમે' પદ જગીશ,
 લાખ વરસનું આઉપુ દેહ ધનુષ આલીસ;
 આગણીસમે' કુંથનાથની પાત્રીસ ધનુષની કાય,
 છઠા ચક્રી સહસ પંચાણું વરસનું આય. ॥ ૧ ॥
 સહજ ચોરારી વરસને અઢીમે અર અર્જુન,
 ચક્રી જાત્રા વીસમે' ત્રીસ ધનુષ તનુમાન;
 પાંસઠ સહસ વરસનું જીવીત હરિ પુરૂષીક,
 એકવીસમે' ધર કાય આગણત્રીસ ધનુ નિરબીક. ॥ ૨ ॥
 બીસમે' પદ આઠમા ચક્રી સુભ્રમ જુમીય,
 શેષ સહસ સાડ વસનું દેહ ધનુષ અઢવીસ;
 દત્તદામોદર સતમે' છપ્પન વરસ હળ્લર,
 પાલી આયુ વીસમે' છવીસ ધનુ તનુ જાર. ॥ ૩ ॥
 સહસ પંચાવન વરસનું જીવીત મિલકુમારી,
 પચીસ ધનુષની કાયા ચેવીસમે' ધર ધારી;
 સુવર્તાજન વલી પદ ચક્રી ચોવીસમે' જેહ,
 જીવીત ત્રીસ સહસ વર્ષ વીસ ધનુનું દેહ. ॥ ૪ ॥
 છવીસમે' ધર આઠમે' હરિ લખમણુ વરવીર,
 બાર હળ્લર વરસહદ સોલ ધનુષનું શરીર;
 નમી જિન હરિખેણુ ચક્રીધરો સગવીસમે' ઠામ,
 સહસ વરસ દસહદ તનુ પનર ધનુષ અભિરામ. ॥ ૫ ॥
 જય નામ ચક્રીવર્તિનું સહસ વરસ ત્રણ આય,
 બાર ધનુષની દેહડી આઠવીસમે' ઠાય;
 સહસ વરસનું આઉપુ નેમિ ને કૃષ્ણનું હેલ,
 આગણત્રીસમા' બરમા દેહ ધનુષ દસ જોય. ॥ ૬ ॥

ચક્રો બહદત બારનો સતસે વરસ પ્રમાણુ,
જીવોત ત્રીસના ધરમાં દેહ ધનુષ દસ જાણુ;
પાસપ્રણુ બંધત્રીસમે પદ સો વરસે સિદ્ધ,
કાયા જન્મ નવ દાશની જાણુ જન્મત પસિદ્ધ.

॥ ૭ ॥

વીર બ્રહ્મદનું અહિયુ બહોત્તર વરસનું માન,
બત્રીસમા ધરમાંદેહ સગ કર કંચનવાન;
ધમ પંકિત પાવે મલી બત્રીસ ધરમા ચાય,
પુરુષ સિલાકા ત્રેસઠ કડ અમૃત સમુદાય.

॥ ૮ ॥

હાલ—૭—(બાલહારી પ્રણુ ગુપ તણી—એ દેશી.)

હણી પરિ પુરુષ સિલાકાને હાઈ તિમકાભે એહવા રે;
સિદ્ધનમરના સાહેબા, જસ સુરનરપતિ કરે સેવા રે.

ચતુર વિચારો ચિત્તમાં. ॥ ૧ ॥

ચોવીસ જિન શિવપુર વળે, તિમ ચક્રો આઠ કહીને રે;
નખવા સતકુમરનો, ત્રીજે સુલાકે લહીને રે.

ચતુર ॥ ૨ ॥

ચક્રો સુબ્રહ્મ બહદત, જઈ નરકાવસે વાસવા રે;
પિયુ કારણુ આગે લહી હો, એ શિવવહુ રસિયા રે.

ચતુર ॥ ૩ ॥

નિવાણું નિરધારીને, કેશવ નવ નરકે જાયે રે;
બલદેવ શુભ પરિણામથી, ઉરધ મતિ વરણુ સકાયે રે.

ચતુર ॥ ૪ ॥

પ્રતિહરિ કેદવનં પરિ, સુદ્ધ નીચી ગતિના વાસી રે;
રત્નસંચર્યા બળુગં, એ વાન પ્રસદ્ધ પ્રકાસી રે.

ચતુર ॥ ૫ ॥

ક્ષાયિક સમક્રિતના હણી, વાસદેવ પ્રમુખ ગુણુ આણી રે;
તિય અહિ જવ અધિકા નાહ, એ પંચ સંમદની વાણી રે.

ચતુર ॥ ૬ ॥

પુરુષોત્તમ એવા હુલા, ધર બત્રીસને અધિકારે રે;
પ્રવચનસારોદારેમાં, પરમટ પણુતીસમે દારે રે.

ચતુર ॥ ૭ ॥

આગમ અમમ અશાહએ, કુણુ પાર લહે ધીમંતા રે;
બહુશ્રુત સુચરે વિવેકથી, મહો તત્ત્વ અમૃત વરસંતા રે.

ચતુર ॥ ૮ ॥

કલરો

જિન ચક્રો હરિ બલદેવ પ્રતિ હરિ થયા થાસે ગુણુગુણી,
વર ક્ષિલાકા ત્રેસઠ શપના અતેહ તણી;

• ૩ ૮ ૧

નલ રામ મદ હિમ માન વધે વીનતી એ ઉર ધરી,
શુધ વિવેકથી કહે અમૃત, વિજય સંપદ અનુસરી ॥ ૧ ॥

સર્વે ગાથા ૫૪ સંવત ૧૮૩૦ અષ્ટમી સુદ ૩

यंत्र-स्थापना

तीर्थ 'हर	यत्री	वासुदेव	हृष्टप्रभाष	आयुष्य
अपभट्ट	भरत	०	५००	५००
अजितनाथ	सगर	०	४५०	७२
संभवनाथ	"	०	४००	६०
अभिनन्दन	"	०	३५०	५०
सुमतिनाथ	"	०	३००	४०
पद्मप्रभ	"	०	२५०	३०
सुपाशनाथ	"	०	२००	२०
अद्भुत	"	०	१५०	१०
सुविधिनाथ	"	०	१००	२
शीतलनाथ	"	"	६०	१
श्रीमत्सनाथ	"	त्रिपृष्ठ	८०	८४
वासुपूज्य	"	द्विपृष्ठ	७०	७२
विमलनाथ	"	स्वयम्भू	६०	६०
अनन्तनाथ	"	पुरुषोत्तम	५०	३०
धर्मनाथ	"	पुरुषसिंह	४५	१०
"	मधवान	"	४२॥	५
"	सन्ततकुमार	"	४१॥	३
शान्तिनाथ	शान्ति	"	४०	१
कुशुनाथ	कुशु	"	३५	६५०००
अरनाथ	अर	"	३०	८४०००
"	"	पुरुषपुंक्षरीक	२६	६५०००
"	सुभूम	"	२८	६००००
"	"	हस्त	२६	५६०००
भद्रिनाथ	"	"	२५	५५०००
मुनिसुप्रत	पद्म	"	२०	३००००
"	"	नारायण	१६	१२०००
नमिनाथ	हरिषेख	"	१५	१००००
"	जय	"	१२	३०००
नेमिनाथ	"	कुम्भ	१०	१०००
"	अक्षत	"	७	७००
पाशनाथ	"	"	६६६	१००
अक्षवीर	"	"	७६६	७२

આચાર્ય કાલકના સહાયક શક સાહિત્યો

લેખક : પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રીસિદ્ધિસુનિજી

જૈનમંથો—“નિશીથયૂષ્ણિ” વર્ણનમાં એવા અભિપ્રાયના ઉલ્લેખ છે કે—

“જૈનાચાર્ય” શ્રીકાલકસુરિએ પોતાની સાધ્વી બહેન—સરસ્વતીને ઉજ્જયિનીના રાજા ગર્દભિલ્લના દુષ્ટ કપળમાંથી છોડાવવા બહુ બહુ પ્રયત્નો કર્યા, પણ બ્યારે તેમને તેમાં સાવ નિષ્ફળતા મળી ત્યારે તેઓ સ્વકાર્યસાધક કાર્ધ સમયે સહાય મેળવવા પારસકુલ અથવા શકકુલમાં ચાલ્યા ગયા. તેઓએ ત્યાં જઈ એક શક વેસાહિતો આશ્રય લીધો અને તેને પોતાની નિમિત્તાદિ વિદ્યાના બળે અનુકૂલ કર્યો. આ પછી પસાર થતા સમય દરમિયાન સાહાય્યુસાહિ તરફથી આ સાહિ અને તે પ્રદેશના બીજા દેવ સાહિએ ના માથે મરણાંત બચ આવી પડ્યો. એ બચથી બચાવવા શ્રીકાલકાચાર્ય એ સર્વ સાહિઓને સિન્ધુના રસ્તે સૌરાષ્ટ્રમાં—સૌરામાં લાવ્યા. આ વખતે વર્ષાઋતુ શરૂ થઈ ચૂકેલી હોવાથી તે સાહિઓ સૌરાષ્ટ્રમાં જ સત્તા સ્થાપીને રહ્યા. પશુ વર્ષાકાલ પૂરો થતાં આચાર્યની સૂચનાનુસાર તેમણે અવન્ટો પર ચડાઈ કરી ગર્દભિલ્લ રાજાને ઉજ્જયિનીના તપ્ત પરથી ઉપેડી નાખ્યો. આચાર્યે સરસ્વતી સાધ્વીને મુક્ત કરી અને શકસાહિઓ ઉજ્જયિનીના અધિપતિ થયા.”

હાલના ઈરાનના આગનકોણનો અને તેને લગતો બલુચીસ્તાનની દક્ષિણનો વિભાગ, કે જે એમાનના અખાત અને અરબી સમુદ્રની ઉત્તરમાં આવેલો જૂ-પ્રદેશ છે, તે આ પારસકુલ કે શકકુલ હોવું જોઈએ. શ્રીકાલકાચાર્યના સમયે એટલે કે શ્રીમહાવીરનિર્વાણની પાંચમી સદીની શરૂઆતમાં ઈરાનની પૂર્વે આવેલા હાલના સી-સ્તાન તરીકે એળખાવાતા પ્રદેશની સીમા સાગરકિનારા સુધી લાંબાતી હશે અને પારસકુલનો પ્રદેશ એ સી-સ્તાનમાં જ સમાવિષ્ટ થતો હશે એમ જાણે છે. કારણ કે ત્યાં શકકુલના સાહિઓ ઈરાની સાહાય્યુ-સાહિની વડી સત્તાને આધીન રહી રાજ્ય કરતા હતા અને એ સાહિઓ મોટી સંખ્યામાં હોઈ ઉત્તરમાં તે હાલના સી-સ્તાનનો સમાવેશ કરતા વિશાળ પ્રદેશમાં રાજ્ય કરતા હશે.

૧ આ આચાર્ય મમલમાં આવેલા ધારાવાસ નગરના ‘વયરજીઈ’ રાજાના પુત્ર હતા. તેમનો માતાનું નામ સુરસુન્દરી અને બહેનનું નામ સરસ્વતી હતું. તેમણે જૈનાચાર્ય શુણ્યાકરની પાસે લીક્ષા અંગીકાર કરી હતી. આ સમયે સરસ્વતીએ પણ સાધ્વીઓની પાસે આરિત્ર અંગીકાર કર્યું હતું. સંભવ છે કે મ. નિ. ૩૯૩માં તેમને આચાર્યપદપ્રાપ્તિ થઈ હશે. અવિનોત શિષ્યોને ત્યાજ કરી પ્રશિષ્ય સાગરમમલની પાસે સુવર્ણબ્રમમાં જનાર; દત્તરાજાની આમળ શરૂહલને કહેનાર; પ્રથમાનુશ્રી, ગંધિકાનુશ્રી, કાલકસાહિતા આદિના રચનાર જોહસાનિમત્તબલીયા આ જ આચાર્ય હતા. નિગોદબ્યાખ્યાતા, પ્રજાપનાકાર, ચતુર્થાદિનસેવત્સરીપરિવર્તક મુખપ્રધાન સ્વામાચાર્ય—કાલકાચાર્યથી તેઓ ભિન્ન છે.

૨ શ્રીકાલકાચાર્યનું પારસકુલમાં ગમન આશરે મ. નિ. ૪૦૫-૬ માં થયું હશે.

૩ સાહિ એટલે માંડલિક રાજા અને સાહાય્યુસાહિ એટલે એ માંડલિકોનો રાજા—રાજધિરાજ—સહેનસાહ.

પારસકૂલમાં 'કૂલ' શબ્દ હસ્ત ઉકારવાળો પણ મળી આવે છે, પણ કિનારાવાચક દીર્ઘ ઉકારવાળો કૂલ શબ્દ જ વધારે અંધમેસનો છે. જ્યારે શકકૂલમાં 'કૂલ' શબ્દ સમૂહવાચક તરીકે કે કિનારા વાચક તરીકે 'કૂલ' અને 'કૂલ' એમ બન્ને રીતે ઘટતો હોવાથી હસ્ત કે દીર્ઘ ઉકારવાળો અને તેવા લખાયો મળ્યા આવે તો તેમાં કાંઈ બાધ નથી.

પૂરતી સહાય મેળવવા માટે થયેલા શ્રીકાલકાચાર્યના આ અમન સંબંધનાં કવચિત્ એવો પણ હિસ્સો મળી આવે છે કે—'તેઓ સિન્ધુજનપદમાં ગયા હતા.' આનો અર્થ એ સ્પષ્ટ થકે કે, તેઓ પ્રથમ સિન્ધુજનપદમાં ગયા હતા અને પછી ત્યાંથી પારસકૂલમાં ગયા હતા.

આ સમયે સિન્ધમાં શક-વસાહત હોવાનું કહેવામાં આવે છે, અને એ વસાહતનો પ્રદેશ 'ઈન્ડો-સ્કુથિયા'—હિન્દી શકસ્થાન તરીકે જોળખાવામાં આવતો હતો. સિન્ધ-ખાંની આ શક-વસાહત સિન્ધુનદીના દોઆખમાં હતી અને એની રાજધાની સિન્ધુનદીના કિનારા પર આવેલા મિનનગરમાં હતી એમ કહેવામાં આવે છે.

આ સિન્ધમાંની વસાહતના શકો સી-સ્તાનમાંથી કે તેની આબુબાબુના પ્રદેશમાંથી ગમે તે રસ્તે આવ્યા હશે.

એમ કહેવામાં આવે છે કે, યુચી-યુઈશીઓ । દખાણને લઈ સીરદરિયા નદીના પ્રદેશમાં વસતા શકો દક્ષિણ બાબુ સરતા સરતા એ. ટ્રાસ-પ્રામુન્દીને પાર કરી બેક્ટ્રિયામાંથી ચર્ધ સી-સ્તાનમાં આવ્યા અને ત્યાં વસવાટ કરીને રહ્યા. એ વસાહતી શકોમાંના જ શકોએ પાછળથી સિન્ધમાં આવીને વસાહત સ્થાપી.

પણ સંભવિત એ છે કે, યુચીઓના દખાણને લઈ સી સ્તાનમાં આવેલા એ શકોએ પોતાની જાનના સી-સ્તાનમાં વસતા અતીવ જૂના શકો સાથે ત્યાં વસવાટ પ્રયત્નો કર્યા હતા, અને તેના અંગે એમને પાર્થિયનોની સાથે બારે અથડા અથડી થવા પડી હતી, જેમાં પાર્થિયન રાજા પેટ્રીસ અને અર્ટેમેનસ સંગ્રામ કરતા. એ અથડાઅથડીમાં શક સિવાય બીજા પણ જાતિઓ હોય તો ના નહિ, પણ શકો તે હતા જ. આ અથડા-મળના સમયે આમંતુક શકો સી-સ્તાનમાં અને તેની પૂર્વે આવેલા કામ્બોજના પ્રદેશમાં કાર્ધક કાલ વરયા પણ ખરા. આ પછી જ્યારે પાર્થિયન રાજા મેથ્રોડેટસ બીજો ખાદીએ આવ્યો ત્યારે તેની બળવાન બનેલી સત્તાએ પોતાના મરાયેલા વડીલોનું વેર વાળવા આ નવીન શકો પર વધારે સખ્તાઈ કરવા માંડી. પરિણામે તેઓનાં માટો કામ કે જે સી-સ્તાનના પૂર્વપ્રદેશમાં વસી કાર્ધક સ્થિત થવા પામ્યો હતો તે દક્ષિણ તરફ બિતરી આવી અનુક્રમે સિન્ધમાં પ્રવેશી ત્યાં સત્તા જમાવીને સ્થિત થયો. હાજે છે કે, મેથ્રોડેટસની લાંબા કામની બળવાન સત્તાએ તેમને ત્યાં પણ કેટલોક કાળ સર્વેશ સ્વતન્ત્ર નહિ રહેવા દીધા હશે.

આ ઉપરના કથન કરતાં વધારે સંભવિત કથન એ છે કે, સી-સ્તાન ને તેની આબુબાબુના શક-સહરોટો, કે જેઓ બેક્ટ્રિયન રાજા ક્રિમેટ્રિયસ અને સંહાર મિનેન્ડરની

૪ આ યુચી જાત અને તેના પરિભ્રમણ વિષે સંક્ષિપ્ત દર્શાવત આમળ આપવામાં આવશે.

૫ આરસેકશ્વંશના આ ફેટીશ બીજાનું અનુ ઈ. સ. પૂ. ૧૨૮માં અને તેના પછી આવનાર અર્ટેમેનસનું પુસ્તક ઈ. સ. પૂ. ૧૨૩માં થયું. આ પછી મેથ્રોડેટસ બીજો ખાદી પર આવ્યો.

આથે તેમની શરકરી કામગીરી બળવતા હિન્દમાં આવ્યા હતા, તેમના આગેવાનો મિત્ર-
નરના સ્વવતન કાણુલ તરફ આપ્યા મયા બાદ સત્રપી-સુએદારી બોમવત: હિન્દમાં જ
રહ્યા હતા. પાછળથી એમાંના કુહરાટોએ રાજસ્થાનની-હાલના ચીતોડથી જાતેક માઈલ
આવેલી-મધ્યમિકા નમરીમાંથી લમબગ સ્વતન્ત્ર જેવું જાસન કરવા માંડ્યું હતું અને
શકોએ સિન્ધુના દોઆબમાં સિન્ધુના કિનારે વસેલા મિનનમરમાંથી કુહરાટોની જેમ જાસન
કરવા માંડ્યું હતું. સિન્ધમાં જાસન કરતા એ કાલોદો સિન્ધમાં જ વસાડતી બની સ્થિર
થઈ ગયા. એમની વસાહત ઇન્ડો-સ્કુથિયા-હિન્દો શકસ્થાનના નામે પ્રસિદ્ધ થઈ. આ
વખતે તેઓ બેક્ટ્રિયન સત્તાને તાબે હશે, પણ પાછળથી તેઓને પાર્થિયન સત્તા પણ
સ્વીકારવી પડી હશે એવો સંભવ છે. પણ લાગે છે કે તે સર્વોપરી સત્તા નામની જ હશે.

આમ જતાં હિન્દો શકોએ કેવા સંજોગમાં પોતાના પૂર્વ સ્થળને છોડી સિન્ધના
નવા સ્થળમાં આવીને વસહત કરી એ અસ્પષ્ટ ને પ્રામાણિકપણે ન જાણવામાં આવે ત્યાં
સુધી, એ ઇન્ડો-સ્કુથિયા કચારે ને કેવી રીતે જાણું થયું એ ચોક્કસપણે તો કહી શકાય જ
નહિ. શક પ્રજાનો ઇતિહાસ જ કુદૃષ્ટા અધારમાં છે. શકનતિ, તેનું મૂળ વતન, તેની
વસાહતો અને તેના અવરજવરના માર્ગો વગેરેના સંબંધમાં ધણી જાણીતા અંશોધકોએ
પ્રયત્ન કર્યો છે, પણ તે અત્યાર સુધી અધૂરો ને અનિશ્ચિત રહ્યો હોવાથી તેમાંથી છુટી-
છવાઈ કહીકતો સિવાય વિશ્વાસપાત્ર એવો કોઈ પણ જાતનો ઇતિહાસ મેળવી શકાય તેમ નથી.

સામાન્ય રીતે શક જાતિનાં રિશ્તિસ્થાન ત્રણ ક્ષેત્રવામાં આવ્યા છે : ૧ હેલ્ડુ-હાલના
ધરાનની પૂર્વે અફઘાનીસ્તાનની નૈઋત્ય ને બલુચીસ્તાનની વાયવ્યમાં હમમ નામના સરો-
વરની અંદર પડનારી હેલમન્ડ નદીની ખીણોને લગતો હાલમાં કહેવાતો સી-સ્તાનનો
પ્રદેશ. ખીજા-એશિઆઈ રૂશિઆના નૈઋત્યમાં એરલ સરોવરની અંદર પડનારી સીરદરિયા
નદીના બન્ને કિનારાની આજુબાજુનો પ્રદેશ. અને ત્રીજા-કાશ્ગરિયન સમુદના ઉત્તરમાં,
તેને જ લગતો એશિઆઈ રૂશિયાના એકદમ નૈઋત્યનો પ્રદેશ.

આ ત્રણે સ્થાનોમાં સી-સ્તાનને શકોનું હોમ-લાર કહેવામાં આવ્યું છે. ઉત્તરમાંથી
આવેલા શકોની સૌથી વહેલી વસાહતને લઈ, કે ત્યાં એક લાંબાકાળ સુધી શકજાતિ સ્થિ-
રતાથી રહી તેને લઈ અથવા તો અન્ય ગમે તે કારણે સી-સ્તાન-શકસ્થાન કહેવામાં
આવતું હશે, પણ અંશોધકોની દૃષ્ટિએ ખરી રીતે તેમ સ્થાન ખીજાં એ સ્થાનોની મારફત
મૂળ વતન નહિ પણ પાછળની વસાહતનું જ સ્થાન હતું. કહે છે કે, શરોપ અને એશિઆના
ઉત્તર પ્રદેશમાં જ્યાં ત્યાં ભટકતી શિથિલ તરીકે ઓળખાતી આ જંગલી જાતને મૂળ વતન
જેવું કાંઈ હતું જ નહિ !

આ વિષયમાં સ્ટ્રેબોના ક્યનને અનુસરી સર વિન્સેન્ટ સ્મીથ લખે છે કે:-“ શકપ્રજા
અને તેને મળતી જાતિઓ ફર્લસ્ટસના પાડોશમાંથી આવી હતી અને તે ધરાની શહેન-
શાહ ડેરિયસના રાજ્ય અમલે કાશગર અને મારકંદના પ્રદેશમાં પથારી કરીને પડી રહી
હતી.” જી. સ્મીથ ડેરિયસનો સમય ઇ. સ. પૂર્વે ૫૨૧ થી ૪૮૫ નોંધે છે.

૬ એશિસનદી કે જેનું નામ આજુનદી પણ છે.

૭ અર્થિક હોસ્ટરી એક ઇડિયાની ટીપ પરથી બાબા-નરિત.

એ સંશોધક વર્ણા એમ પણ લખે છે કે:—“ શક તથા તેમને મળતી ટોળાઓને (યુગ્મીઓના) આ બેઠાને પરિણામે દક્ષિણ તરફ ખસવાની ફરજ પડી અને પરિણામે તેઓ હિન્દની ઉત્તરેથી ધણું કરીને એક કરતાં વધારે માર્ગે હિન્દમાં દાખલ થયા. આ જ.મ. લીઓની મહાર્જની રેલ પશ્ચિમ દિશામાં પણ કેલાઈ અને ઇ. સ. પૂર્વે ૧૪૦ થી ૧૨૦ સુધીના સમયમાં તે પાર્શ્વેયન રાજ્ય તથા બેક્ટ્રીઆ પર ઓગિતી ધસી આવી. ”

“ હેલમંદ નદીની ખીણ જે હાલનું સીસ્તાન છે તે શકરના અથવા શકલોકોના દેશ તરીકે જાણીતું હતું. શકલોકોએ ધણું કરીને ત્યાં વહેલી વસાહત કરી હતી. પણ સંભવ છે કે ઇ. સ. પૂર્વેના ખીજા સદ્માં થયેલી બરતી એ પ્રાંતમાં પહોંચી હોય. ”

આ ઉપરનાં ભાષાન્તરિત અવતરણોથી સમજાય છે કે, ‘ હિમવંત ચેરાવલી ’ પ્રમાણે ઇ. સ. પૂર્વે ૪૬૭ માં મહાવીરનિર્વાણ થયું તેથી પૂર્વે એ-શકલોકો એરબ સરોવરના અગ્નિકોણમાં સીરહરિયા નદીની ખીણોના પ્રદેશમાં વસતા હતા અને તેમાંના વિભાગ ડેરિયસના સમયમાં ટિમેટની ઉત્તર ને પામ રના પૂર્વમાં આવેલા એશિઆઈ ટુક-રયાનનાં કાસ્ગર અને યારકંદ શહેરોના પ્રદેશમાં આવીને વસેલા જ હતો; પણ આ અવ-તરણોમાંથી એવી ચોક્કસ માહિતી મળતી નથી કે આ શકલોકો સીરહરિયા નદીની ખીણોના આજુબાજુના પ્રદેશમાં ક્યાંથી અને ક્યારે આવીને વસ્યા.

સીસ્તાનના પ્રદેશમાંથી ગઈેલી અને અન્યત્ર-સીરહરિયા નદી વગેરેના પ્રદેશમાં-વસાહત કરી રહેલી શકપ્રજા કાલાંનરે અન્ય પ્રજાઓના દબાજીને લઈ પોતાના મૂળ વતન સીસ્તાન તરફ ધોલાઈ હતી, કે તે કોઈ અન્ય પ્રદેશની જ મૂળ વતની હોઈ બિન્ન બિન્ન સ્થળે વસતી અનુક્રમે સીસ્તાનમાં આવીને વસી હતી, એનો નિર્ણય હજી સુધી યથા શક્યો નથી અને કલ્પિત અનુમાનોથી થઈ શકે પણ નહિ. આવી સ્થિતિમાં કોઈ પણ પ્રજાનું મૂળ વતન અમુક જ હતું કે નહિ, એમ અન્ય પૂરતા પ્રામાણિક ઇતિહાસ વિના ભાગ્યે જ કોઈ કહી શકે. હિન્દના આશોએ હિન્દમાંથી ગયેલા આયોને અને અન્ય અનાયોદેશોના અનાયોને પોતાના દેશમાં તેઓ આવી વસ્યા ત્યારે પોતાનામાં તેમને સમાવી લીધા એવી સ્થિતિમાં આયોનું મૂળ વતન ભારત હતું જ નહિ. તેઓ મધ્ય એશિયા, ચૂરોપ કે કેકેસસ પર્વતના અમુક મેદાની પ્રદેશના મૂળ વતની હતા અને ત્યાંથી હિન્દમાં આવી વસ્યા છે, એમ માનવા-મનાવવા જેવાં હાસ્યાસ્પદ સંશોધન થતાં હોઈ, શકપ્રજાના મૂળ વતનનું સંશોધન પણ એવી જ હજી જે કરવામાં આવે તો તે પણ હાસ્યાસ્પદ જ છે. શકપ્રજાને શીથીયન નામથી ઓળખાવી તેમને બટકતી જંગલી જાતમાં ગણાવવી એમાં શોધકોના માનસિક તરંગો શિવાય ખીણું કંઈ પણ સત્ય નથી. શકપ્રજાના મૂળ વતનની વાત જરા દઈએ. હજી સુધી તે પ્રજાને ખીણ પ્રજાઓથી જુદી પાડી સ્પષ્ટપણે ઓળખવામાં જ કલ્પનાઓ ગુંથવાઈ ગઈ છે તે બધાં ઉકેલાય જારે ખરી.

૮ હિન્દુસ્તાનનો પ્રાચીન ઇતિહાસ (ગુપ્તવંશીઅનુક્રિત)

જેન મહામણનાનો ચાલુ સંપ્રદાય ઈ. સ. પૂર્વે ૫૨૭માં વીરનિર્વાણ માને છે. તેની સાથે આ એક મહત્ત્વનું મતોતર છે. આ લેખમાં એ મતોતરનો જ આશ્રય લેવામાં આવ્યો છે.

યુગો, સે અને તાહિયાના સૌકાયેલા ઇતિહાસ પરથી કેટલાકો એવું અનુમાન કરી રહ્યા છે કે: “સે” ‘યુગી’ અને ‘તાહિયા’ એ શબ્દો તથા તે શબ્દો પરથી દેશ કાળગણે શક ગયેલા વિવિધ અપભ્રંશ શબ્દો, એ બધા શક જાતિને જ ઓળખાવનારા છે. અર્થાત્ તેઓ શકજાતિનું યુગી વગેરે અન્ય જાતિઓનો સમાવેશ કરતી એક વ્યાપક જાતિ ગણે છે. પણ એમના કારણેલા અધૂરા અનુમાનથી આ વિષયમાં જેવી જોડાણે તેવી સ્પષ્ટતા થતી નથી.

આ સ્થળે શકજાતિની વ્યાપકતા વિષેનો એક ઉલ્લેખ ટાંકાએ—પ્રાચીન ભારતીય સાહિત્યનો આધાર લઈ ‘મૌર્યસામ્રાજ્યકા ઇતિહાસ’ના લેખક લખે છે કે:—“પ્રાચીન સાહિત્ય કે સમ દ્વીપોમાં એક દ્વીપકા નામ શકરં પ દે. ઇસ શકદ્વીપમે સંપૂર્ણ પશ્ચિમીય એશિયાકા મહલ્ય હોતા હે. પ્રાચીન પશ્ચિયામાં એક પ્રાંતકા નામ સૈદ્રી (sacae) બી થા. શક શબ્દ ઇસ સૈદ્રી પ્રદેશમાં રહેનેવાસીકે લિયે પ્રયુક્ત હોના થા. મનુ કે અનુસાર સમલોક; કાંબોજ, પહલવ, પારદ ત્રીર યવન ઇસ ઉપવિભાગોમાં વિભક્ત હે. ઇન્દો સમલોકાં કે રાજા સાર્ધરસકો શકનૃપતિકે નામસે કહા ગયા હે.”

આ ઉલ્લેખમાં કહેલા શકદ્વીપની અને પ્રાચીન પશ્ચિયાની સીમા-મર્યાદા ક્યાં સુધી હતી એ સમજવું મુશ્કેલ છે. કારણ કે એ દ્વીપનું દ્વીપ તરીકેનું સ્વરૂપ કેવી રીતે હતું તેના જેવા જોડાણે તેવો ક્યાંય સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ નથી. આઝી પશ્ચિયાના પ્રાંત સૈદ્રી હતો તે સંદેશ કહેવાતો હશે અને એના પ્રાંતો કાંબોજ, પહલવ, પારદ ને યવન હશે. અર્થાત્ પ્રાચીન કાળમાં એ સર્વ પ્રાંતોના લોકોની સુખ્ય જાત શક કહેવાતી હશે,^{૧૦} પણ કાળાંતરે એમ બની ગયું હશે કે, હેલમંડ નહોના વિભાગમાંના જ શકોને આશ્રયી શકજાતિનો

૧૦ વૈદિકકાલપૂર્વે કૌટલમા ‘મમ’ શબ્દો વસતા હતા. એ મગજાતિના વસવાટથી કૌટલનું નામ મમથ પડ્યું અને પછી મમથના વસવાટથી મન્લોકો મમંદ (મામથ) કહેવાયા. એમને હિંદીશી મન્વેદમાં કહેવાયું છે કે:—“આ મન્દ ઇન્દ! તને પાયસ આપતા નથી તો તેમનું ધન (૧૬) લુટીને તું અમોને આપ” (મન્ ૩-૫૩-૧૪). આવા અર્થની પ્રાચીના વિશ્વામિત્રના મુખથી આ શ્રુતિમાં કારવાઈ છે. વળી યજુર્વેદમાં પણ માગધોનો ઉલ્લેખ યજુર્વેદમાં છે. આ મમલોકો શકોના ઉપાધ્યાય હતા એવી માન્યતા છે. મીક્રાજીના પુત્ર શામળના કૃષ્ટરોમને દૂર કરવા મગોને શકદ્વીપથી લાવવામાં આવ્યા હતા એમ ભવિષ્ય-પુરાણ કહે છે. શકો શકદ્વીપમાં વસતા હતા અને શામળના કાર્યના અર્થ મગોને ત્યાંથી લાવ્યા એ પરથી ઉપરોક્ત માન્યતામાં વળુદ હોય એમ લાગે છે. બહુ પ્રાચીન જમાનામાં શકદ્વીપમાં શક અને મમ આ બે જાતિ વસતી હશે અને પ્રાંતલોકથી તે બન્ને જાતિ વિશિષ્ટ નામોને ધારણ કરતી રહી હશે. છતાં ડેરિયસના બેહિસ્ટનના સિલ્લાલેખથી સમજાય છે કે તેના સમયમાં શક અને મમુલ-મમ એ મૂળ સામાન્ય નામ પણ કાયમ રહ્યાં છે અને તેમનો વિશ્લેષ વસ્તીના યોગે તેમના પ્રાંતો શક અને મર્મિયન નામે ઓળખાયા છે. ડેરિયસ શત્રુદેશ તરીકે બેક્ટ્રિયાને નથી ગણતો પણ શકને ગણે છે તેથી તે પ્રાંત પાસ’ (પશ્ચિયા)ના પ્રદેશથી બેક્ટ્રિયા કરતાં નજીકમાં હોવો જોઈએ, નહિ કે સીરદરિયાની પેઠી પાર.

અને એ શકતાની સ્થાનને બાથથી જરૂરનો બ્યવહાર શરૂ થયો હશે, જ્યારે કાંબોળદિ પ્રાંતના શકો પ્રાન્તીય વિશેષ નામથી ઝોળખીતા થયા હશે. દાહરાટ, પહલવાળ, પારદીયન, (પાથિયન) અને યવન (યોન—બૈકિદ્રયન) જાતિઓનાં નામ જે બાળે ઇતિહાસના પાને લખાઈ રહ્યાં છે તે આ શકજાતિથી જિલ નથી એમ હોય તો ના નહિ.

જૈન સૂત્રમંથેમાં મ્લેચ્છ જાતિઓની નામાવલી આપતાં તેમાં ખરમુખ, ઉપ્પ, પહ્લ-લવ, પારસ, યવન વગેરે નામો આપવામાં આવે છે અને તેમાં શક નામને અલગ લખવામાં આવે છે તે પરથી નક્કી થાય છે કે, ‘પ્રતાપના’કાર ત્રી રથાભાગ્યાર્થ અને તેમની પૂર્વેના તથા પછીના સમયમાં એ ખરમુખાદિ જાતિઓને શકથી વિભિન્ન ગણવાનો બ્યવહાર હશે. આમાં પારદજાતિનું નામ આપવામાં આવતું નથી તેથી લાગે છે કે તે જાતિનો પહલવમાં સમાવેશ થતો હતો અને તે બન્ને મળી પાથિયન જાતિ તરીકે ઝોળખાતી થઈ હશે, જ્યારે પારદના પૃથુર્શીઓ—જ્ઞપિકા ‘પારસ’ તરીકે ઝોળખાવા લાગ્યા હશે, કે જે શકજાતિના હોવાનો સંભવ નથી. આ વિષયને સ્પષ્ટ કરવા યુચી-યુર્ષી—જ્ઞપિકા વિષેના થયેલા અર્વાચીન સંશોધનમાંથી કંઈક પ્રકારે કરીએ તો તે અસ્થાને નથી.

યુચી જાતિનું મૂળ વતન વાનવ્ય ચીનમાંના કાનસુ પ્રાંતમાં હતું. ચીનાઈ હીવાલ બંધાવ્યા બાદ ‘હુંગનું’ નામથી પારિચત બટકતા તુર્કાઓની ટોળીની સાથે આ યુચી-ઓને એક મદાન સંબંધી થયું, તેમાં તેમને કાનસુ—પ્રાંતમાંથી જમીન છોડી ઘર્ષ પશ્ચિમ તરફ ખસવાની ફરજ પડી. અહીંયા વધારે પાંચમમાં ધકલાયા તેઓ સિનકિયાંગ અને ઇલિ નદીના પ્રદેશમાં ઘર્ષ સીરદરિયા નદીના પ્રદેશમાં પહોંચ્યા. અહીં તેઓ થોડાક વર્ષ રિશ્વર રહ્યા એટલામાં હુયનું (હ્યુ) જાતની મદદ લઈ ટુ—મુન જાતિએ તેમને ત્યાંથી ખસવાની ફરજ પાડી. આ પછી તેઓ ઓક્સ નદીની ખીણમાં ઘર્ષ દક્ષિણમાં બૈકિદ્રયા પર જિતરી આવ્યા. અહીં ટા—હિયા નામની શાન્ત પ્રજા વસી રહી હતી તેમની સાથે શકો પણ જિતરમાંથી આવોને વસેલા હતા એ સર્વને તાબે કરી આ આવનાર યુચીઓ ત્યાં સત્તા સ્થાપીને રહ્યા. ઓક્સની જિતરે આવેલા સોગિડયાનામાં અને તેની દક્ષિણે આવેલા બૈકિદ્રયાનામાં વસાહત કરી રહેલા આ યુચીઓએ સંઘઠનદ્વારા પલવાન બની અંતે કંઠદીસીજીનાં સરદ રી નીચે હિન્દુકુશના રસ્તે દક્ષિણ તરફ જિતરી આવી હિન્દની વાવવ્ય સરહદના ઘાટોમાં ઘર્ષ હિન્દમાં પ્રવેશ કર્યો અને ત્યાં આસેક્સ રાજ મેથ્રોડેટસ ખીજના સમયથી જામેલી પાથિયન સત્તાનો તેમણે નાશ કર્યો. કહે છે કે, યુચીઓએ ઈ. સ. પૂર્વે ૧૭૪ થી ૧૬૦ ના ગાળા વચ્ચે કાનસુપ્રાંતને છોડ્યો હતો અને બાશરે

૧૧ આ યુર્ષી—જ્ઞપિકા શાકદીપના રહેવાસી મમલોકો હશે એમ અનુમાન થાય છે. જ્ઞપિક એ એમનું સન્માનાહ નામ હશે, જેમાંથી પાછળ યુર્ષી વગેરે અપભ્રંશો થયા લાગે છે. વૈદિકોનાં મતોપર કરાયેલાં આલેપવચનો પરથી નક્કી થાય છે કે તેઓ કાઈ જિલ (સંભવ છે કે જૈન) સંસ્કૃતિના હતા. કુદરતનાં પૂજન અને એકશ્વરવાદની માન્યતા તેમનામાં—જ્ઞપિક પ્રદેશ અને જ્ઞપિક વિભાગમાં—પાછળથી પ્રવેશવા પામી હોવી બેધએ. એ જાતિ મમલોકથી શાકદીપમાં શું નહિ ગઈ હોય, એવો પણ પ્રશ્ન તેમના મમલોકના અતીવ પ્રાચીન અસ્તિત્વને લઈ લીડી શકે તેમ છે.

૪. સ. ૫૦ ના સમય દરમિયાન કાબુકને છતી પછી હિન્દમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. એમના આ લાંબા ભ્રમણમાં કઠરીસીજ પહેલાં સુધી તેમની સફારત સાથે કાઈ જાતની એકતા હોય એવો ઉદ્દેશ્ય થયો નથી, વિરુદ્ધ, તેઓ તેમને જ્યાંત્યાંથી ખસેડનારા અને તાબામાં રાખનારા જ જણાયા છે. શરોની સાથે તેમને જો કાઈ સંબંધ જેવું જણાયું હોય તો તે કઠરીસીજ ખીળને સુખો ટસમોતિક સ્થળ હતો તે પછી જ છે. પણ એ સંબંધ જાતિ તરીકેનો નહિ પણ સ્વામી-સેવક તરીકેનો હતો. આ સંબંધથી ઉત્પન્ન થયેલા યોદ્ધાજા-માંથી જ સક અને યુગીની એકતાની જાનિત થઈ ગઈ હોય તો ના નહિ. ખીજું યુગી જાતિના માટે 'ઋષિક' શબ્દ પણ વપરાય છે, એ પરથી તો અનુમાન થાય છે કે, આ જાતિ જલેને આપદેહની ન હોય પણ સક જાતિ કરતાં કળાની દૃષ્ટિએ વિશેષ સંસ્કાર-વાળી હશે. સંભવ છે કે મહાવીરનિવાળુથી પણ બહુ પૂર્વે આ ઋષિક જાતિ કાનસુ પ્રદેશથી લઈ આવતુ પરિણામ સુધીમાં હિન્દની ઉત્તરના અને વાયવ્યના પહોડોના પેલી પાર કાઈ જગ્યાએ જ્યથામુષ થો કાઈ જગ્યાએ છૂટીછવાઈ વસવાટ કરીને રહી હશે. અને જે જે પ્રદેશમાં વસતી હશે તે તે પ્રદેશના 'ઋષિક' તરીકે બહુધા ઓળખાતી હશે. એ જાતિના જે સમૂહ પારદમાં વસેલા હશે તે પ્રથમ ઋષિક, પછી પારદ-ઋષિક અને અંતે લાંબાકાળે અપભ્રંશ થઈ પારસિક-પારસી-ફારસી શબ્દથી બોલાતો થયો હશે.

તાહિયા જાતિ કે જેના માટે કહેવામાં આવે છે કે, તે કાનસુ પ્રદેશમાં વસતી યુગી જાતિની પાડોશમાં રહેનારી હતી અને ત્યાંથી ખસતી ખસતી એશિયાઈ ટુકડેસ્થાન અને ઇર્ધિ નદીની વચ્ચેના ગમે તે એક કે અનેક જાગે દેહ ઓસરૂ નદીની ખીણોના દક્ષિણ પ્રદેશ-ખેડામાં સુધી પહોંચી હતી અને ત્યાં વસાહત કરીને રહી હતી, આ તાહિયા જાતિને યુગીઓએ તાણે કરી તેમના પર તેમણે પોતાની સત્તા સ્થાપી હતી એ પૂર્વે કહેવાઈ ગયું છે. તાહિયા એ સકજાતિ છે એવી પણ કેટલાકોની માન્યતા છે, પણ એ ખરાખર હોય એમ લાગતુ નથી. એમ કહેવામાં આવે છે કે, તાહિયા અને તુખાર એક જ જાતિના માટે વપરાયેલા શબ્દો છે. આ 'તુખાર' એ શબ્દ 'તુપાર' શબ્દથી બહુ ભિન્ન નથી એટલે તુપાર શબ્દ તાહિયાનો પર્ણાયાન્તર થયો. આમાંથી એ મતલબ નીકળે છે કે, તાહિયા એટલે તુપાર જાતિ તુપારાયલ-હિમાલયની સાથે સંબંધવાળી છે. પછી જલેને એ વ્યાપારો ચાન્ત પ્રજા પોતાના વ્યાપારને ખેડતી હિમાલય પર્વતના ઉત્તરમાં ને વાયવ્યમાં દૂર દૂર સુધી ફરી વળી હોય.

પણ આ બધાં અધૂરાં જ અનુમાનો છે; એ સંશોધકને કોઈ નિશ્ચય પર લઈ જતાં નથી. દેશ પરથી જાતિનું નામ પડે છે અને જાતિ પરથી દેશનું નામ પણ પડે છે. આ જાતિએ નિર્વાહ, વ્યાપાર, ઉપદ્રવાહ, સંસ્કૃતિપ્રચાર અને સત્તા વગેરે કારણોને લઈ વખતોવખત સ્થાનાન્તર કરવાં પડે છે, અને એવાં જ કારણોને લઈ ફરીથી પાછું તેમને મૂળ સ્થાનમાં પણ આવવું પડે છે. લીપી, ભાષા, વેશ, રહનસહન વગેરે પણ દેશકાલના ભેદે હલતપાલટ થતાં જાય છે. વસાહત કરનારી જાતિઓ વસાહતી પ્રદેશના મૂળ વતનીઓનું કેટલું સ્થિર રહેવા દે ને કેટલું નાશ કરે, કેટલું આવે ને કેટલું અપનાવે એનો કાઈ નિયમ નથી. આવો આવી અનેક પ્રકારની અચોક્કસ સ્થિતિમાં સંપૂર્ણ પ્રાચાલિક સંશોધન ન થાય ત્યાં સુધી; સક-

હીંચ કયો ને શક દેહ કયો ? શકના વસવાટથી અમુક શસ્ત્રાન કહેવાયું કે શસ્ત્રાનમાં વસવાટ કરવાથી અમુક શકો કહેવાય ? શકોના જન્મથી અને બટકતા હતા કે તેમના જમાનાની જાહી ને સરલ જીવનની રીતથી જીવતા બલવાન, બોધ્યું પાળનારા, વફાદાર, અવિશ્વાસવાતી, અમર્યાદારક્ષક વગેરે વગેરે જ્ઞાન-સ્વરૂપ હતા ? છેલ્લા પાંચેક સદીઓમાં પૃથ્વીપર બટકો રહેલા યુરોપીયન-ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રેન્ચ, ડચ, પોર્ટુગીઝ વગેરે પ્રજાઓના જેવા અનાર્થ હતા કે તેથી ધણી ધણી બાબતોમાં ઓછી અનાર્થતા ધરાવનારા અનાર્થ હતા ? આવા આવા પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરવાનું અને શક જાતિના ઇતિહાસને ચોક્કસ કરવાનું કાર્ય સાચા સંશોધકને માટે બાકી જ રહે છે. આ કાર્ય કોઇ પણ રીતે ઓછું મુશ્કેલ નથી. સ્વાર્થ ને જીતીને માટે જ્યાં ત્યાં ઘૂસી ગયેલા; પણ જર્મનીમાંથી હમણાં વહેલા પેસ્ટરમન વગેરેમાં અન્ય પ્રજાનાં જાણે અધઃઅધરી કરતા વાહુદોઓના સંબંધમાં તેઓ બટકતા જન્મથી હતા કે નહિ, એ આજથી એ ચાર હજાર વર્ષ પછી અનેક રીતે પસ્ટાયેલી દુનિયાના નજ થયેલા ઇતિહાસમાંથી શોધી કાઢવું સહેલું નથી. આવી મુશ્કેલ સ્થિતિમાં મહાવીર-નિર્વાણનો પાંચમી સદીની શરૂઆતમાં સીસ્તાન, પારસપૂત્ર નં સિન્ધુના દોઆમમાં શકોના વસવાટ હતો એટલી જૈનસાહિત્ય અને અન્ય સાહિત્ય પરથી જણાયેલી સામાન્ય આજી હકીકતોથી જ અહીં ચકાસી હવુ પડે છે.

સંભવિત છે કે, શ્રીકાલકાચાર્ય અવન્તદેશમાંથી વસાવના માટે સિન્ધુજનપદમાં ગયા હશે. પણ ત્યાંના હિન્દી શકોથી જ પોતાનું કાર્ય સાધી શકાશે એમ તેમને ન લાગ્યું હોય ને વધારે બળના સંગઠનની અપેક્ષા સમાનર્થ હોય તેથી તેઓ ત્યાંથી પારસકુલમાં ગયા હશે. ત્યાં જઈ તેમણે ત્યાંના એક સાહિ-રાજાનો આશ્રય મેળવ્યો અને તેને જ્યોતિષ ને નિર્મિત વિદ્યાના બળે અત્યુદ્ધ કરી લાંબો. આ વખતે પારસકુલના અને તેની ઉત્તરપ્રદેશના ઉપવિકાઓમાં સંખ્યાબંધ શક સાહિરાજાઓ રાજ્ય કરી રહ્યા હતા. તેઓ સર્વે પાર્શ્વિક-પન સાહાયજાહની સર્વોપરી સત્તાને આધીન હતા. સાદાણુસાહિ આસકસ વંશનો મેથ્રોડેટસ^{૧૨} ત્રીજો હોય એમ લાગે છે. એ કાલકાચાર્ય જે સાહિના આશ્રયે રહ્યા હતા તેના પર સીલબંધ કરમાનતા સાથે એક જૂરી મોકલી હતી. હેતુ એ હતો કે એ જૂરીથી જોઈ પોતાનો શિરચ્છેદ કરે. આ જૂરી પરનો નંબર ૬૬ હતો તેથી સમજવું હતું કે ૬૬ સાહિઓના નાશ કરતા તેણે આ પ્રકારનાં કરમાને કાઢ્યાં હતાં. ઉપરાંત અનુસ્થાપ

૧૨ આ હરાતી શહેનશાહ મેથ્રોડેટસ ત્રીજો ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦માં મૃત્યુએ આગ્રા હતો એમ મનાય છે. પણ સંભવ છે કે તે ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦ કરતાં થોડાંક વર્ષ વહેતો મૃત્યુએ આગ્રા હોવો જોઈએ. શક-સાહિઓએ મ. નિ. ૪૦૬ નું ચોમાસું ચૌરાદ્રમાં વીતાવ્યું હતું તે પછી તેઓ અવન્ત પડ ગયા હતા. આ પરથી એ નક્કી છે કે, મ. નિ. ૪૦૬ ની ઓળખ અગ્રમાં તેમના પર તેમના રાજધિરાજે કટારોથી શિરચ્છેદ કરી સ્વતા નાશ પામવાનું કરમાન કાઢ્યું હતું. આ વર્ષ ઇ. સ. પૂર્વે ૬૧મું હતું. હવે મેથ્રોડેટસ મૃત્યુએ આવ્યા પછી બહુ વહેલામાં વહેલું કરમાન કાઢ્યું હોય તો પણ તેનો સમય ઓછામાં ઓછા એકાદ વર્ષ જેટલો તો હોવો જોઈએ. એ દષ્ટિએ તેનો રાજ્યા-વંશ ઇ. સ. પૂર્વે ૬૨ હોવા સંભવ છે.

આગાને વસ થઈ સાહિ પોતાનો શિરચ્છેદ કરે એ પહેલાં કાલકાચાર્યે તેને અન્ય સાહિ-
ઓને આત્મધાત ન કરતાં પોતાની સાથે 'હિંદુગ'-હિન્દીદેશમાં આવવાની સલાહ આપી. એ
સલાહમાં અર્વાન્તના રાજ્યલાભની પણ આશા અપાઈ હતી. આચાર્યની સલાહ સાહિ-
ઓએ સ્વીકારી લીધી. તેઓ સિન્ધુને પાર કરી પ્રથમ સૌરાષ્ટ્રને લગતા દરિયા કિનારે
જિતયા અને પછી અનુક્રમે સૌરાષ્ટ્રનો કામળો લઈ તેને છન્ડુ વિભાગમાં વહેંચી નાખી ત્યાં
જતા રવાનાને રહ્યા. કારણ કે ચોમાસુ ખેતી થઈ હોવાથી આગળ અર્વાન્ત તરફ પ્રયાણ
કરવું અનુકૂળ હતું.

સિન્ધુને પાર કરવાની બાબતમાં સિન્ધુ એટલે સાગર કે નદી એ વિષે આવકાલ
મતોતર છે; કારણ કે મળી આવતા જૈન સાહિત્યગત ઉલ્લેખોમાં કવચિત્ 'સિન્ધુનદી'
એવી સ્પષ્ટતા છે; જ્યારે શકસોફોનુ પારસકૂલથી ખસી જવું જે સંધેગોમાં થયું છે તેનો
વિચાર કરીએ તો સહજ અનુમાન થાય છે કે, તેઓ પારસકૂલના કોઈ ખંદરથી વહાણો
મારફતે સીધા આજના કાંક્યાવાડના પશ્ચિમ કિનારે જિતયાં હોય અને તેમણે સૌરાષ્ટ્રની
ખંદર પ્રવેશ કરી હોય. સમુદ્રના કે સિન્ધુનદીના ખર્ચે તે રસ્તે તેઓ સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા
એ તો નિર્વિવાદ છે.

ચોમાસાની સ્થિતિ દરમિયાન શ્રીકાલકાચાર્યે આ જોને સ્વર્ણસિંહના પ્રયોગથી
પહોળ સંપન્ન બનાવ્યા અને પછી ચોમાસુ વીત્યા બાદ તેમને અને અન્ય રાજ્યોને સાથ-
માં લઈ અર્વાન્તદેશ પર ચઢાઈ કરી. આ અન્ય રાજ્યોમાં લાટદેશના રાજ્યો પણ હતા.
'નિશીથયુષ્ઠિ'ના અધિકરણ અધિકારમાં લાટદેશના રાજ્યોનું કોઈ વિશિષ્ટ નામ આપ્યું નથી.
અર્થ એ રાજ્યો બલભિત્ર-ભાનુભિત્ર હતા એવા ઉલ્લેખો મળે છે અને એમની કાલકા-
ચાર્યના ભાણેજ તરીકે ઓળખાણ આપનામાં આવે છે. પણ બલભિત્ર-ભાનુભિત્ર એ
અશોકના પુત્ર તિષ્યગુપ્તના પુત્રો હોઈ જૈનસંપ્રદાય સંપ્રતિની પછી ઉજ્જવિનીની
માઠોએ આવ્યા હતા. તેમને સમય મ. નિ ૨૯૪ થી ૩૫૪ છે. ૧૭ ઉજ્જવિનીથી
નિર્મોહબાપ્તિવાતા પ્રજાપનાકાર સ્વામાચાર્યને ચોમાસામાં નિર્વાસન કરનાર આ રાજ્યો
હતા. તેઓ કોઈ પણ કાલકાચાર્યના ભાણેજ કે શુંગવંશીય ન હતા. શકોને સાથમાં લઈ
સરસ્વતી કાંઈની છોકરાવા બનારા કાલકાચાર્યનો સમય મહાવીર નિવોણની પાંચમી
ઋદ્ધિની શરૂઆતનો છે. તે વખતે બલભિત્ર-ભાનુભિત્રનું અસ્તિત્વ હતું જ નહિ. પણ આ
વખતે ભર્યમાં એક બલભિત્ર નામનો રાજ્ય હતો આ રાજ્ય મહાભિલથી અપમાનિત
થયેલો હતો. મારી સમજ છે કે, એ અન્ય કોઈ નહિ પણ કાલકાચાર્યનો ભાણેજ મહા-
ભિલપુત્ર વિર્માદિત્ય હતો. આ એક વિસ્તીર્ણ ચર્યાનો વિષય છે અને અહીં હું તેને
સ્થાન આપી શકતો નથી. કેમકે આ લેખનો મુખ્ય વિષય 'શકો' જ છે.

શ્રીકાલકાચાર્યની જૂનના મુખ્ય શકોએ અર્વાન્તની ખૂંમમાં પ્રવેશ કરી તેની રાજ-
ધાની ઉજ્જવિનીને ઘેરા લાલ્યો. રીતસર જામનો કમો બાદ નાસીપાથ થતા મહાભિલે
વિલાબળથી જીતીને સર્વનાથ નેતરવા પોતાનો વિલાસાનન પ્રથમ બાદર્યો, પણ આચાર્યે

૧૭ 'હિમવંત શેરાવલી' (જુલવાડી માધાન્તર પં. હોરાલાલ હંસરાજ)ના
સંપ્રદાયપ્રકાર.

ખતાવેલી યુક્તિથી ગર્હભિક્ષનો એ સર્વ પ્રવર્તન શક સાહિઓએ તિષ્ઠળ કર્યો. આ યુદ્ધમાં ગર્હભિક્ષનું મૃત્યું થયું હોય કે સાહિઓના હાથમાં પકડાઇ જતાં શ્રીકાલકાચાર્યના કથનથી તેને જીવતો બચા દીધો હોય એ વિષયમાં મતભેદ છે. એ તો નક્કી છે કે ત્યાર પછી તેનું અર્વાચીનમાં અસ્તિત્વ રહ્યું નથી. સાધ્વી સરસ્વતીને છોડાવવામાં આવી. આ પછી ઉજ્જવિની પર શક સાહિઓનું આધિપત્ય શરૂ થયું. કાલકાચાર્ય જેના ત્યાં પારસકુલમાં રહ્યા હતા તથા જેને સૌરાષ્ટ્રમાં મુખ્ય-અધિપતિ નીમવામાં આવ્યો હતો, તે સાહિ ઉજ્જવિનીનો અધિપતિ બન્યો અને અવન્તિના અન્ય પ્રાંતોમાં બાકીના દૃષ્ય સાહિઓ સહી બોલાવતા રહ્યા. અંબવ છે કે, કેવલ અવન્તિમાં જ નહિ પણ સૌરાષ્ટ્ર અને અન્ય જે પ્રાંતો સીધા ગર્હભિક્ષના કબજામાં હતા તે સર્વમાં આ સાહિઓ નીમ્યા હશે. સરસ્વતી સાધ્વી કાંઈક પોતાની પાસભિતાદિથી શુદ્ધ થયા બાદ શ્રીકાલકાચાર્યનું પ્રવૃત્તિક્ષેત્ર ધાર્મિક જ હોય એ સ્વભાવિક જ છે ઉજ્જવિનીની રાજ્યવ્યવસ્થાના અંગે તેમને કાંઈ પણ જાણતું વળમતું ન હતું. એમને ઉજ્જવિની પર સાહિઓ આવે કે ગર્હભિક્ષનો વારસદાર બલમિત્ર આવે તે પ્રયે ઉદાસીનતા જ હોય. પણ બલમિત્રને એ ન જ પાલવે. એના પરિણામ તરીકે જ બલમિત્રને અમે તે રીતે બળ કેળવવાનું અને શકોની પાસેથી પોતાને ઉજ્જવિની પરનો પરંપરાસહ હક મેળવવો જ રહ્યો એ માટે એણે આન્ધ્રદેશમાં જઈ પૂરતું બળ એકત્રિત કરવા વિવિધ પ્રયત્નો આદર્યો હોય તો તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી.

હવે ઉજ્જવિનીમાં શકસાહિઓએ રાજ્ય કરવા માંડ્યું (મ.નિ. ૪૦૬-૭). તેઓ પારસકુલમાં હતા ત્યારે પણ રાજ્યકર્તાઓ હતા. આ કાંઈ એમને રાજ્ય ચલાવવાની નવીન તાલીમ લેવાની ન હતી. અમે તેવા સંસ્કારને ઝીલી તેને પોતાનામાં ઉતારવાની ને જીરવાની શક્તિ આ શકગતિમાં પરાપૂર્વથી હતી તેઓ અનાયદેશના વતની હોઈ આચારથી પણ નનાય જ હતા, પણ શ્રીકાલકાચાર્યના સંપર્કમાં આવતાં તેમની અંદર આર્થતંત્રના સંસ્કાર રેડ્યા હતા તેમની અંદર મર્મહિત જૈનત્વ પણ સ્વીકાર કરાવવામાં આવ્યું હોય જ જોઈએ. તેમને જીવનસર્વસ્વ સમર્પનાર શ્રીકાલકાચાર્યે તેમનું જીવન ધનતર આ લોક પૂરતું જ ધડ્યું હોય એ બની શકે જ નહિ. આ જ સમયે નાશક અને પુના બિસ્લા બંને પશ્ચિમઘાટના પૂર્વ પ્રદેશમાં રાજ્ય કરતા 'ઉજ્જવહાત'—શકરાગનું આર્થતંત્ર અને ધર્મશીલતા કેવી હતી એ તે વિભાગમાં બળી આવતા લેખોથી આજે ઇતિહાસના વાચકો સુપરિચિત છે. શકપ્રજા હિન્દની સ્થાનિક પ્રજામાં બળી કેવી આવતપ્રાત થઈ જતી હતી તેની એ લેખો આજે કાઢી પૂરી રહ્યા છે. ઉજ્જવિનીના આ શકોનું પણ તેવી જ રીતે હિન્દીકરણ ન થયું હોય એમ માનવાને કાંઈ કારણ નથી. તેમણે અવન્તિદેશની પ્રજા પર ત્રણ વાર વર્ષ શાસન કર્યું હતું એમ જૈન સાહિત્ય કહે છે. એમનું શાસન કાંઈ પણ રીતે જુલમી હોય કેવો ત્યાં ઉલ્લેખ મળતો નથી. આમ છતાં 'ગર્હસંહિતા' સાથે અંતમાં સંયુક્ત 'સુગપુરાણ' શકરાગ્યઓના જુલમ આદિ વિષે જે લખી રહ્યું છે તેની નોંધ દે બ. કેશવલાલે હર્ષદેરાય દ્વારા સંપાદિત આ પ્રમાણે છે—

“એ શકોમાં જેની મૂડી ધનુષ હશે એવો મહાબલવાન અમલદાર થશે. જેની કાંઈ કાંઈ રણ માંડી નહીં શકે એવો એ રાત્રી આખો શક પુખ્તપુર ઉપર મહામ્ કરશે એ

નગરે તે આવી પહોંચતાં શહેર ખાલી થયેલું જોશે. પછી તે રાત્રી આખો રક્ત વચ્ચારી ખેંચી અમ્લાટ અનાથ વસ્તીમાં કલ્લ ચલાવી શહેર ઉગારશે. એ રીતે તે રાજા એ શહેરમાં આતુર્વચયનો નાશ કરશે. પછી ચાર વર્ષથી નીચ લોકોને શહેરમાં વસાવતો હતો રાત્રી આખો એ અમ્લાટ અને એના અધિવ નાશ પામશે. તેના બુદ્ધિ અમલનો અંત આવતાં રહીસહી રૈયતનો પછી ગોપાળ એવા નામનો શક રાજા થશે. એ ગોપાળ એક વર્ષ રાજ બોગવી ધુબક સાથે લડતાં તેના હાથે માર્યો જશે. પછી તે અધમી ધુબક નામનો ખેંચી રાજા થશે. તે પછી એક વરસ રાજ બોગવી માર્યો જશે. પછી જેની સાથે કોઈ પણ રજા મીડી ન શકે એવો અતિ ધણો બલવાન શર્વિલ રાજા થશે. તે પછી ત્રણ વર્ષ પૃથ્વી બોગવી માર્યો જશે. તે પછી બ્રાહ્મણોના દેષો તરીકે દુનિયામાં જણીતો કોઈ બદનામ રાજા થશે. એનું બૂંડું રાખ્ય ત્રણ વર્ષ પહોંચશે. પછી તે ધનનો લોભી, બૂંડાધનો ભરેલો, પાપી મહા બલવાન શકપતિ, કલિંગરાજ 'શાત'ની બૂમિનો બૂખો, કલિંગદેશ પર ચડાઈ કરી જીવ ખોશે. અને ભાસોડાંથી સંગ્રામમાં અંગ વહાઈ જઈ સર્વે પીચ અધમ શકોનો શંકાર વળે તે નિઃસંશય છે. પછી તે શાન્તિમાં હિતમ રાજા પોતાની સેનાથી પૃથ્વી હસ્તગત કરી દસમું વર્ષ જીવતાં મરણ પામશે. સર્વ મહાબલવાન શક રાજાઓ ધન લોભી હશે. શક રાજ્ય ઉચ્છિન્ન થશે. ત્યારે (મગધની) બૂમિ હેનજક થશે. ધુબપુર સુતું રહેશે, અને બેનારને ખાવા ધારો, ભવિષ્યમાં તે કોઈ નવીન વંશના રાજાની રાજધાની થશે એ આશ્ચય છે." ૧૪

આ યુગપુરાણ પરથી તારવેશે અર્થ, તેમાં અપાયેલી હકીકતો પરથી શ્રી કાલકાચાર્યે લાવેલા શકોને જ લાગુ પડે છે એવું કંઈક અનુમાન થાય છે. પણ સાથે એ પણ સમજાય છે કે, યુગપુરાણકારના હાથમાં અધૂરી અને ધાર્મિકવિદેષભરી હકીકતો જ આવો છે. ઉલ્લા શક રાજાના અને તેની પછી આવનાર નવીન વંશના રાજાના નામની તેને ખબર નથી. અમ્લાટ, ગોપાળ, ધુબક, શર્વિલ અને કોઈ બદનામ વ્યક્તિ એ પાંચ શાહરાજાઓ અનુક્રમે ઉજ્જયિનીના તખ્ત પર આવ્યા હતા કે તેમાંનો એકદ ઉજ્જયિનીનો મુખ્ય શાહિ કોઈ અન્ય તેના સમકાલીન પ્રાચીન સાહિત્યો હતા, એ પ્રશ્ન વિચારવા જોઈ છે. અમ્લાટનો શાસનકાળ લખવામાં આવતો નથી. ગોપાળ વગેરે ચારનો શાસનકાળ બાઠ વર્ષ લખવામાં આવે છે; તેમાં ઉલ્લી બદનામ વ્યક્તિના ત્રણ વર્ષ લખ્યાં છે. યુગપુરાણ કારની આ રાજત્વકાળની નોંધ શકરાજાનું રાજ્ય ઉજ્જયિની પર ત્રણ ચાર વર્ષ રહ્યું એ જોઈ સાહિત્યની નોંધની સાથે મેળ ખાતું નથી. તેથી જ્યાં સુધી અન્ય સમયનું ન મળે ત્યાં સુધી યુગપુરાણની નોંધ વ્યવસ્થિત અને સંપૂર્ણ વિશ્વાસપાત્ર માની શકાય નહિ. ઉજ્જયિની અને મહર્વના ખીજ ચાર પ્રતિના સાહિત્યોને સમકાલીન ન રાખતાં તેમને અનુક્રમથી જોડવામાં આવ્યા હોય એવી, યુગપુરાણની એ શકરાજાઓના વિષેની નોંધમાં સ્પષ્ટ શંકા આવે છે. બાકી શ્રી કાલકાચાર્યથી ઉપકૃત કૃતઘટીલ એ વિષયો શક રાજાઓની બૂંડાઈ વિષેના જે જખાળા યુગપુરાણકાર કાઢે છે તેનું તો કોઈ મહત્ત્વ નથી. પુરાણમાં શૈશુનાગવંશના ઉલ્લા રાજાઓને અને નંદવંશના રાજાઓને તેઓ વિરમી-જેન હોવાને લીધે કેવા કેવા દુર્જન તે દુષ્ટ ચીતયાં છે? આ સ્થળે એ પણ શૂલવું જોઈએ નહિ કે,

અર્થસંહિતા એ ગુપ્તસામ્રાજ્ય સંસ્થાપન પછીની કૃતિ છે અને તેમાં સંયુક્ત કરાયેલું મુગપુરાણ તેથી પણ પાછળના સમયનું છે. આથી મુગપુરાણનો ઉદ્દેશ્ય પાટલીપુત્રના 'સુરન્દ' નામિના રાજાઓ, કે જેને ભારતીય લેખકો શક તરીકે સેળભેળ કરતા હતા, તેમને ઉદ્દેશીને હશે કે કેમ એવી પણ શંકાને અવકાશ છે. કેમ કે એ ઉદ્દેશ્યમાં અવનિત કે ઉત્તરપ્રદેશના કોઈ જાન્યંબ જોવામાં આવતો નથી, જ્યારે પુષ્પપુર એ સુપ્રસિદ્ધ કુસુમપુર-અમધનું રાજ્યનગર પાટલીપુત્ર છે, કે જ્યાં સુપ્તોના પહેલાં મુરન્દ રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા.

અગ્નિકોણના અને દક્ષિણના છેવાડાના દેશો સિવાય લગભગ આખા ભારતમાં સામ્રાજ્ય કે રાજ્ય ભોગવતા વિધર્મી શકોનાં પૌરાણિક સંસ્કૃતિઓ આલેખતા પુરાણોમાં ધાર્મિક પ્રત્યાષાથી તત્ત્વ પણ હોવા સંભવ છે. વેદપૂર્વકાલીન મગધદેશ કીકટના નામથી ઓળખાતો હતો, પણ શકોના ઉપાધ્યાય મગલોહાના વસવાટ પછી તે મગધ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો, એમ કહેવામાં આવે છે. ઋગ્વેદમાં અને યજુર્વેદમાં આ મગો વિધર્મી હોવાથી તેમના મારે દુર્માનસ દર્શાવવામાં આવ્યું છે. આ પછી હજારો વર્ષ વીત્યા બાદ પણ શ્રીપતંજલી પોતાના મહાભાષ્યમાં જ્યારે મગધની વ્યુત્પત્તિ કરવા બેસે છે ત્યારે 'મગાન્ વાપાન્ જ્ઞાતૃણીતિ મગધઃ' મગો એટલે પાપને કારણ કરે તે મગધ એમ પ્રાચીનોના આલેખને પ્રતિબિંબિત કરે છે. આવી જ રીતે મુગપુરાણમાં શકોને મોટે ધાર્મિક પ્રત્યાષાથી તત્ત્વ પ્રતિબિંબિત થયું હોય તો ના નહિ. પણ આપણે એ ઉપરથી આ નવીન આવેલા અને ઉત્તરપ્રદેશનાં રાજ્ય કરતા શકસાદિ રાજાઓના મારે હલકો અભિપ્રાય બાંધી શકાએ નહિ. શકો એ આ કાળના ભારતના મોટા વિભાજના ક્ષત્રિયવટ ને શાશ્વત્કારીની ઉત્તરવલ્લ ભૂમિકા છે.

આમ છતાં એ સંભવિત છે કે, આ વિદેશી નવીન આવેલી શકપ્રજાનું શાસન સૌ કોઈ સદર્પ ન સ્વીકારી લે. ગર્જાબલ્લના વારસ બલમિત્ર-વિક્રમાદિત્યના રાજ્યહરને નાચ પામેલો જેવાને પણ એક ભાગ ખુશી નહિ હશે. શકપ્રજા હિન્દની પ્રજામાં કેટલાંક હિતોમાં હિરસે પડાવતી હશે એ પણ સ્વભાવિક છે. વૈદિક પ્રજાને આ શકપ્રજામાંના અમુક ભાગ ગ્લેચ્છ, અમુક ભાગ વિધર્મી અને અમુક ભાગ અસ્પર્શ્ય જેવો પણ લાગતો હશે. ભાષા વગેરેથી પણ થોડો મણો ભેદભાવ ચાલુ જ હશે. આ સર્વ પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવા થટતા પગલાં લેવામાં યોગ્ય રીતે સત્તાનો ઉપયોગ પણ આ શકરાજાઓ કરતા હશે અને કવિચિત્ત હાથ નાચેનાં માણસોથી અન્યાય જેવું પણ થતું હશે. આ સર્વ સંભવિત છે. પણ એઓ અંદરે અંદર કષાર્થ મરતા હતા કે ગામેને ઉજાડતા હતા એમ માનવું એ વધારા પૂરતું છે. બલમિત્ર-વિક્રમાદિત્યે આ શકોનો પરાજય કર્યો તે કાર્પ અધાધુનીનો લાભ લીધો હતો એમ નથી, પણ તેણે પોતાના પરાક્રમથી આ શકોને હરાવ્યા હતા. આન્ધ્રના શાતવાહનોને કુહરાટ અને શકોથી પોતાનો નાજિક વગેરે નિલસાઓનો પ્રદેશ ખાલી કરી જઈ દૂર તેના અગ્નિકોણના પ્રદેશમાં ખસી જવું પડ્યું હતું એ સમગ્ર વિરાધને કાર્પ અત્યારનાં તેમના રાજા ૧૫ સ્વાતિ થી બલમિત્રને પંચપુરી સહાય મળી એ સિવાય બીજાં

૧૫ આન્ધ્ર રાજા મેઘસ્વાતિ પછી આ 'સ્વાતિ' ગાદીએ આવ્યો હતો. તેની રાજ્યવંશ મ. નિ. ૪૦૨ થી ૪૨૦ સુધી હતો. તેની રાજધાનીનું નગર કયું હતું એ વિષે ચોક્કસ કહેવું મુશ્કેલ છે, પણ પ્રતિજ્ઞાન (પૈશ્વ) તો ન જ હતું. 'નર્મપાણ્ય'ના શક-

પણ બળે બલમિત્રે ઈળવ્યા હોવાં જોઈએ. વિક્રમાદિત્યે ઉજ્જવિનીનું રાજ્ય શકોની પાસેથી પાછું મેળવ્યું એ દૃષ્ટિએ લોકો તેને શકારિ કહેતા હશે. પણ એનો અર્થ એવો કરવો જોઈએ નહિ કે જેણે શોનો યુદ્ધ જિવાય પણ નિષ્કારણ સંહાર કર્યો હતો. જૂલવું જોઈએ નહિ કે, તે શોકાલકાર્યનાં કાણેજ હતો અને જ્યારે ભરૂચમાં રાજકર્તા હતો ત્યારે શ્રી ૧૬ અર્ધપુટાચાર્યના સંસર્ગમાં આવ્યો હતો. પોતાનું પૈત્રિક રાજ્ય મેળવવું એ જિવાય એને ખીજી કાંઈ વિશેષ લાલસા ન હોવાથી અને સ્વભાવથી ચોતે દુર કે નિર્દય ન હોવાથી એનું શકારિપણ એ મર્યાદિત જ હતું.

વિક્રમાદિત્યે શકસત્તાનો નાશ કર્યો એ નિશ્ચિત છે, પણ તેણે એસેલા યુદ્ધમાં કયા ને કેટલા સાહિ રાજાઓ મરાયા નથા તેમાં તેમની કેટલી ખુબારી ચર્ચા, એ જાણવાનું સાધન ન હોવાથી કાંઈ પણ કહી શકાય તેમ નથી. શકરાજ્ય નાશ પામ્યા પછી એ આખંડક શકોમાંનો કેટલોક સામાન્ય વર્ગ અવાન્ત દેશમાં પણ વસ્યો હશે, કેટલોક રાજપૂતાના અથવા સૌરાષ્ટ્ર તરફ પણ ગયો હશે, પરંતુ એ સર્વ આજે અધારામાં છે, કેમ કે તે વિષેનો જેવા જોઈએ તેવો સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ્ય ક્યાયથી પણ મળતો નથી.

આમ છતાં; કુદરતની એ બિહારી છે કે, વિક્રમાદિત્યના હસ્તે પરાજિત થયા છતાં અને ૧૭ અરિષ્ટકણી (ઔતમીપુત્ર શાનકણી)ના હસ્તે નાશ કરાયા છતાં એ શકજાતિના

સૂત્રા 'હિસવદાન'ના દશાણુને લઈ આન્દ્રેને એ રાજધાનીનું સ્થળ આવધી ધણી વરા પૂર્વે ફેરવવું પડ્યું હતું, એ નિર્વંવદ વાત છે. આ આન્દ્રરાજાને 'પુત્રપુત્રાણુ'માં કલ્પિત મરજ કહેવામાં આવે છે એ પૌરાણિક સત્ય હોય તો કહેવું જોઈએ કે આન્દ્રે એ 'કલ્પિત' જાણે હશે અને ગદાનદી તથા ગોદાવરીના વચ્ચે કલિંગ તરીકે તે વખતે જોળખાતા પ્રદેશની પશ્ચિમમાં કાંઈ જગ્યાએ આન્દ્રોનો રાજધાની હશે.

૧૬ જૈન ગ્રંથોમાં આર્યપુટાચાર્યના સમય વિષે બહુ જ ઓછું જણવા મળે છે. 'પ્રભાવકચરિત'માં આપેલી "શ્રીવીરમુક્તિઃ શત-ચતુષ્ટયે ચતુરગીતિસંયુક્તે । જ્ઞાણં સમજાયત, ઓમાનાચાર્યસ્તપટ્નુઃ ॥ આ આર્યો આર્યપુટાચાર્યનું અસ્તિત્વ મ. નિ. ૪૮૪ માં જણાવે છે. પણ તે ચાહુ જૈન કાલગણનાના સંપ્રદાયને અનુસરીને છે. વીર-વિક્રમ વચ્ચે ૪૧૦ વર્ષનું અંતર માનનારા સંપ્રદાય પ્રમાણે એ આચાર્યનું અસ્તિત્વ મ. નિ. ૪૨૪ આવે. આ સમય આર્યપુટના સ્વર્ગવાસનો હોઈ, તેમનું આચાર્યપદ "શ્રી વીર નિર્વાણુ હુઆ પછી ત્રણસે અને હિંગણાસી વર્ષ વીતે, શ્રીભુમુકક નમરે શ્રી આર્યપુટાચાર્ય હુઆ" આ વીરવંશાર્ચલના કથન પ્રમાણે મ. નિ. ૩૭૬ માં થયું હોય તો તે સંભવે છે. આ માનતાં ભરૂચના રાજા બલમિત્રના સમયે એમનું અસ્તિત્વ વગેરેનો જોળ પણ મળી રહે છે.

૧૭ આ અરિષ્ટકણી (રિક્તકણી)નું રાજ્ય મ. નિ. ૪૩૬ થી ૪૬૪ સુધી હતું. તે કુન્તલ સ્વાતિકણીનો પુત્ર, દ્રોપિકણીનો બાપા અને હાલ (શાલિવાહન)નો કાકા થયો હતો. એની અને સ્વાતિની વચ્ચે ૧૬ વર્ષનું અંતર છે. એ અંતરમાં સ્કંધસ્વાતિ, યુગ્મેન્દ્ર સ્વાતિકણી, કુન્તસ્વાતિકણી અને સ્વાતિકણી (દ્રોપીકણી) એ ચાર રાજાઓ થયા હતા. એમ 'મત્સ્યપુરાણ' પરથી જણાય છે. પણ બીજા પુરાણો અરિષ્ટકણીની પૂર્વે એક રાજા પુલોમાસીનું રાજ્ય ૩૬ વર્ષ ચાલ્યું હતું એમ માની ઉપરાક્ત અંતરને ૧૬+૩૬=૫૨ વર્ષ માને છે. કાંઈક પુરાણ સ્કંધસ્વાતિના ૭ વર્ષને બાતલ કરી એ અંતર ૪૮ વર્ષ માને છે. પણ એ બન્ને સ્વાતિ અને અરિષ્ટકણીનું અંતર ૧૬ વર્ષ હોવાનો જ સંજ્ઞ છે અને તેજ વધારે વાજબી લાગે છે.

લોકોએ અવનિત અને આન્ધ્રસહિત પશ્ચિમ ભારતનું એક મહાન સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યું અને શકસંવત્સર પ્રવર્તતી લગભગ ત્રણસદી સુધી શાસન કર્યું. એમના વંશજ તરીકે સંખ્યાબંધ રાજા-કુળો, બાહ્યકુળો અને વૈશ્યકુળો આજે હિન્દની વસ્તીને એક વિશિષ્ટ વિભાગ થઈ પડેલા છે. ૧૮

૧૮ આ લેખમાં જે જે અંથોના મદદ લીધી છે, તે તે અંથોના લેખક મહા-શયોનો હું ઋણી હોઈ તેમનો અત્ર આભાર માનું છું અને બહુશ્રુત મહાત્માઓને નમ્રભાવે પ્રાર્થના કરું છું કે આ લેખમાં જે કાંઈ ક્ષતિ હોય તે સુધારવા તથા સૂચવવા તેમની સહન ઉદારવૃત્તિનો ઉપયોગ કરશે.

“ આપણું ‘કાગુ’ કાવ્યો ” સંબંધમાં થોડી સૂચના

[લે. પં. લાલચંદ્ર ભગવાન બાંધી. પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર, વડોદરા]

‘ જૈન સત્ય પ્રકાશ ’ના તા. ૧૫-૪-૪૬ ના ત્રીજા અંકમાં પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયાનો લેખ “ આપણું ‘કાગુ’ કાવ્યો ” નામથી પ્રકટ થયેલ છે, તેના અંતમાં તેમણે કરેલી ગહેર વિશ્લેષિતે અનુસરી તે સંબંધમાં થોડી સૂચના કરવી ઉચિત જણાય છે.

[૧]

આમાયં શ્રી હેમચંદ્ર દેશીનામમાજીમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે વસ્ત્રોત્સવ માટે પ્રાચીન કામવધી ફગ્ગુ શબ્દ-પ્રયોગ પ્રસિદ્ધિમાં છે, જે, બાપામા કાગુ-કાગ નામે પ્રચલિત જણાય છે. વસંતના ઉત્સવ કાચે સંબંધ ધરાવતાં, ઋતુના અભિનવ ઉલ્લાસને પ્રકટ કરતાં, જીવનના અભિનવ ભાવને ઉલ્લસિત કરતાં, વિશિષ્ટ વસ્ત્રનાત્મક, વિશિષ્ટ શબ્દ-છટાવાળાં અને અર્ધ-મંબીર, ચમક, અનુપ્રાસ આદિ અલંકારોથી શોભતાં, વિશિષ્ટ રચનાથી આકર્ષતાં કાવ્યો પણ એ કાગુ-કામ નામથી પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યાં છે. શારદાદેવીના કૃપાપાત્ર જૈન કવિઓએ-જૈનાચાર્યોએ-વિદ્વાન જૈન શ્રુતિઓએ એ ગૂજરાતી કાવ્ય-સાહિત્યની રચનામાં પણ પ્રશસનીય પ્રવર્તન કર્યું છે. નેમીશ્વર, પાર્શ્વનાથ, મહાવીર, રથુલભદ્ર, જંબુસ્વામી જેવા મહાપુરુષોના વિશિષ્ટ જીવન-પ્રસંગોને એવાં કાવ્યોમાં વર્ણવીને-ચુષ્ય-માન કરીને તેઓએ પોતાની કવિત્વશક્તિને અને જન-સમાજની રસિક વૃત્તિને ઉત્તમ માર્ગે વાળી છે. પ્રાચીન કવિઓનું રચેલું-બચેલું આવું સારું સાહિત્ય, અંકારોમાંથી-સંપ્રદાઓમાંથી સરસ રીતે પ્રકાશમાં આવે એ છન્ડવા ચોગ્ય છે. કુલલ ચોગ્ય અધિકારીઓ મળી રહેવા સંભવ છે.

[૨]

પ્રો. કાપડિયાએ [૧] સૂચવેલ સિરિયલભદ્ર કાગુ- (રથુલભદ્ર-કામ), જે ગાયક-વાકપ્રાચ્યમંથમાળાના પ્રાચીન ગૂજર કાવ્યસંગ્રહમાં પ્રકાશિત થયેલ છે, તેના અંતમાં કતાનું નામ જિનપદમસૂર સૂચવેલું છે. જૈન ગૂજર કવિઓ [ભા. ૩, પૃ. ૪૨૧] માં રત્નવલ્લભ (૧) નામ કાચે સૂચવાયેલી કૃતિ પણ આથી જુદી જણાતી નથી. ત્યાં ૨૭મા પદમાં ‘ રત્નવલ્લભ ’ પાઠાંતર પરથી તેવી સંકા કરી જણાય છે. પ્રો. ગૂ. કાવ્યસંગ્રહમાં તે પદ આવું છે—

“ નંદલ સો જિનિચૂલભદ્ર જો શુભક પદાણો,
રસિમલો જિનિય જામે મલ્લસલ્લરમવલ્લભ.ણો;
ખરતરગચ્છ જિજ્ઞપદમસૂરિકેય કાગુ રમેવલ,
ખેલા નાયક ચેતમાસિ રગિદિ માવેવલ. ૨૭ ”

—અહિ ચંદ્રારે પ્રાસંગિક સૂચવતું પદ છે કે—શ્રીયુત કે. કા. સાહીત્ય ‘આપણા કવિઓ’માં પ્રકટ થયેલી હાવા બદલ બહુ બહુભરેલી છે. ત્યાં (પૃ. ૨૩૩માં) ઉપયુક્ત પદની પહેલી બે પંક્તિની હાવા આવી રીતે દર્શાવી છે—

“આનંદો તે શ્રીસ્થૂલભદ્ર ને જગનો પ્રધાનક ।

મળ્યો જોને જગે મલ્લ-સાક્ષારને વલ્લભમાન ।”

અને પૃ. ૨૩૭ માં જણાવ્યું છે કે—“આ કાવ્યમાં...અને મદલર (સિપાઈ-સાક્ષાર) એ મદલર પ્રયોગયેલા મળે છે, જેમાં તો મદલરો અરખી છે.”—એ કથન અનિત્યી થયું હોય છે. વાસ્તવિક રીતે તેમાં મદલર શબ્દ નથી, તેની હાવા આવી હોવી જોઈએ—

“નરો તે શ્રીસ્થૂલભદ્ર ને સુમના પ્રધાન,

મલો જોણે જગે મદલ-શબ્દ-રતિવદલભ-માન;”

આપણા સાક્ષરો પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, પ્રાચીન ગૂજરાતીનો જોડો અભ્યાસ કરી જાણવાનીથી વિધાનો કરે—એમ ઈચ્છીએ.

[૩]

ગ્રા. કાપડિયાએ [૫]મું સૂચવેલ છંદોમાં પાશ્વનાથ દાસ્ય કાવ્ય, જે કવિ મેરુ-નંદન ઉપાધ્યાયે સં. ૧૪૩૨ માં રચ્યું હતું, તે સં. ૧૯૯૭ માં ચંદ્રારે સંપાદન કરેલા ‘પાવાગઢથી વડોદરામાં પ્રકટ થયેલા છંદોમાં પાશ્વનાથ’ અંથ [પૃ. ૬૭થી ૭૧]માં પ્રકાશિત થઈ ગયેલ છે.

[૪]

[૭] મું સૂચવેલ નેમીશરચારત દાસ્ય અંથ અને દાસ્ય નેમિચરિત્ર એક જ કાવ્ય છે; તથા તેના કર્તા માણિક્યસુરસુરિ એ જ માણિક્યસુરિ જણાય છે. શકુનસારોહારના કર્તા માણિક્યસુરિની એ કૃતિ જણાતી નથી.

[૫]

ગ્રા. હી. રં. કાપડિયાના લેખમાં [૧૪] મો સૂચવાયેલ ગૂજરાતી વસંતવિલાસ, જે વિ. સં. ૧૫૦૮ માં અમરમહાવાદમાં આચાર્ય રત્નાચરે લખ્યો હતો, તે સચિત્ર અન્ય વર્ષોથી પરોક્ષમાં પહેંચી ગયો છે, અને તે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યો છે. સહનત સાક્ષર હી. બ. કે. હ. ધ્રુવનું ધ્યાન મેં એ તરફ વીશ વર્ષ પહેલાં ખેંચેલું કે—એ અન્યતુ નામ સાથે અવતરણ જોઈ વિદ્વાન રત્નમંદિર ચણિનો ઉપદેશતરંગિણી (ય. વિ. મં. પૃ. ૨૬૮)માં મળે છે, જે અન્યારે વિ. સં. ૧૫૧૭માં લોખપ્રખાંધની રચના કરી હતી. ચંદ્રારે દર્શાવેલા એ ઉલ્લેખની નોંધ તેમણે ‘પંદરમા શતકનાં પ્રાચીન ગૂજર કાવ્ય’ (અમરમહાવાદ ગુ. વ. સોહાવટી દ્વારા સં. ૧૯૮૩ માં પ્રકાશિત)ની પ્રસ્તાવના [પૃ. ૧૪]માં લીધી છે [ત્યાં ટિપ્પણીમાં ચક્રુ નામ બૂલથી બાલચંદ્ર હપાયું છે].—એવી રીતે વિક્રમની સોળમી સદીના પ્રારંભમાં એ વસંતવિલાસ કાવ્ય જોઈ વિદ્વાનોમાં જણીતું હતું, અને એ પદમાં વિ. સં. ૧૨૬૬ લગભગમાં લેનાચાર્ય બાલચંદ્રસુરિએ ‘વસંત’ અપર નામકિત મંત્રીશર વસ્તુપાલના જીવન સાથે અંથ ધરાવતું સંસ્કૃત મહાકાવ્ય—વસંત-વિલાસ રચ્યું હતું, જે ગાયકવાડપ્રાચ્યઅન્યથાલા [મં. ૭]માં પ્રસિદ્ધ થયું છે; પરંતુ પૂર્વોક્ત ગૂજરાતી વસંતવિલાસના લેખકને તેના કર્તા મનવા, અથવા ઉપરનાં કારણોથી તેના કર્તા જોઈ હોવા જોઈએ—એવી માન્યતા વિચારણીય છે. એ ગૂજરાતી કાવ્ય સાથે

તેના બાવને પોષર્તા શંકારરસમય કામોદીપક જે સંસ્કૃત પ્રાકૃત કાવ્યો જોડાયેલા છે, તે પ્રાપ્ત જૈનેતર કવિઓના પ્રાચીન કાવ્ય-નાટકોમાંથી વીણી વીણીને ઉદ્ધૃત કરેલાં બજાય છે. પદ્યપદ્યા પવના બાદ શુ. પંચમી જેવા આત્મહત-સાધનાના પવિત્ર દિવસે જ્ઞાતરસ-પોષક કર્તવ્યને બદલે ખુદશા શંકારરસને પોષતા જ્ઞાતા કાવ્યની રચના કાર્ષ્ઠ જૈનાચાર્ય કરે, અથવા એવા કાવ્યને ગૃહસ્થના પઠન માટે લખી આપનાર આચાર્ય રતનાગર, જ્ઞાતા જંચમી જૈનાચાર્ય હોય-એ માનવા મન અચકાવ-એવું એમાં બળું છે. એ કાવ્યોનું સાચું રહસ્ય સમજનારા સમજી શકે તેવું છે. જૈનધર્મની શાન્દ્યતા-રુદ્ધ ‘હલોપહી કેવલ મીશ્વરેચ્છા’ ‘હાહા! હાહા! હાહા! હરિહરિ મૃતઃ કોઽપિ પથિકઃ।’ પણ ૭૭, ૨૧ વગેરે પદ્યો પણ તેમાં જોવામાં આવે છે. કથા, ચરિત્ર, કાવ્ય, રાસ વગેરેમાં પ્રાકૃતિક વર્ણન કરવું-કવિ-રાતિને અનુજીતે ઉચિત મર્યાદિત રસોને પોષવા, શંકારરસમાંથી જ્ઞાત-રસ તરફ આતુરથી જન-સમાજની ચિત્તવૃત્તિને વાળવો-એવી રચિત જૈનાચાર્યોની શૈલી આમાં બજાતી નથી.

[૬]

‘જૈન ગૂર્જર કવિઓ’ બા. ૨, પૃ. ૪૧૪ માં ‘રથૂત્તભદ્રના શંકારરસભરિત નવ રસો લખ્યા, તેની કાવ ઉદ્ધરતને તેમના આચાર્યે સધાકા બહાર ક્યો’ એવી કિવદંતી માનવા યોગ્ય લાગતી નથી. કારણ કે તે પૂર્વે રચેલા પાંચ અનેક જૈન મુનિ કવિઓએ નેમિત્તિન, રથૂત્તભદ્ર આદિને ઉદ્દેશી રચેલાં નવરસમય કાવ્યો મળે આવે છે.

[૭]

પ્રો. ડી. ર. કાપડિયાએ [૧૬] નારીનિરાજ કાગ; કર્તા રતનમંડનગણિ એ સંપ્રદાય માં પરિચય કરાવતાં જોગપ્રમથ અને ઉપદેશતરંગિણીના રચનાર તરીકે રતનમંડન ગણિને સૂચવ્યા છે, તે ખાત્રીની જૂલની નકલ બજાય છે. મંડનાક સુકૃતજ્ઞાનરકાવ્ય (પ્રેમ-સંગ-પ્રમથ), મુગ્ધમેષાકરાલકાર, જલપકલપલતા, સંપ્રદાયસુદર વગેરે રચનાર રતનમંડનગણિની કૃતિ નારીનિરાજકાગ, રંજસામરનંનિકાગ વગેરે બજાય છે; પરંતુ જોગપ્રમથ અને ઉપદેશતરંગિણી વગેરે રચનાર, તેમના મુરુખંધુ રતનમંદર ગણિ એ અન્ય વ્યક્તિ છે. ખતેએ તપામચ્છીય નંદિરતનગણિના લિખ્યો તરીકે અને અચ્છનાયક સોમ-સુદરસુર-રંજસામરસુરના અનુયાયી તરીકે પોતાનો પરિચય આપ્યો છે.

[૮]

વિશેષમાં, વિષપદ્ધના ગજસામરસુર-ચિત્રે સં. ૧૬૬૫માં રચેલ નેમિચરિત્ર- (કામપ્રમથ) જૈન ગૂર્જર કવિઓ [બા. ૧, પૃ. ૪૦૩]માં નોંધેલ છે, તથા સં. ૧૬૬૬માં રચાયેલ વામપૂજ્ય-કાવના ઉદ્દેશ્ય છે. હરિવિજયસુર-નામ પણ બજાય છે. નાહટાજના ઐતિહાસિક જૈન કાવ્ય સંગ્રહ [પૃ. ૨૧૫-૨૧૭]માં ખરતર-અચ્છીય વાચનાચાર્ય ખેમહંસનું પ્રવોવણીકામકવ્ય મળે છે. દિ. બ. જ્ઞાનજૂષણે રચેલ એક આદ્યશ્વરકાવ્યની નોંધ દિ. પં. નાથૂરામ ત્રેમીજીએ ‘જૈન સાહિત્ય અને ઇતિહાસ’માં કરી છે. એવી રીતે સંશોધન કરવાથી ખોળાં પશ્ચુ આવાં નાનાં-મોટાં અનેક કાવ્યો મળી આવવા સંભવ છે. તે સર્વ સાહિત્ય પ્રણેતા પદ્ધતિએ પ્રકાશમાં આવે-તેમ ઇચ્છીએ.

મહાપુરુષોનાં ચિત્રપટોના વિરોધ

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ ઓન્યાયવિજયજી (ત્રિપુટી)

હમણાં હમણાં છાપાઓનાં પાનાં ઉપર જૈનસંપ્રદાયે ચમકાવે એવી જાહેરાતો આવી રહી છે. એક તો કાઠ-મહેતા પ્રોફેસર તરફથી 'શ્રીપાલ કુમાર અને મયજ્ઞાસુદરી' તથા 'મહાવંતાભરત'નાં એ બોલપટો જૈન લેખકો, જૈન વિદ્વાનો અને જૈન કલાકારોના સહકારથી તૈયાર થવાની જાહેરાત છે. અને બીજી જાહેરાત છે મહાવીર પીઠમજીની; જેમાં રઘુલિખદ અને ડોહા, સમ્રાટ કુમારપાલ, મહાદેવી રાઘુલા, ભગવાન હેમચંદ્રસાર અને શાહી-કદ માને ધનના કુમાર આ પાંચ બોલપટો-ફિલ્મો તૈયાર કરવાની વાત છે.

આ સમાચારથી જૈનસમાજમાં વિરોધનો વંદાળ જાણ્યો છે. એટલા જોનો જ નહિ, કેવળ કોઈ પણ સમાજ પોતાના ઇષ્ટદેવ કે ધર્મકર્તુના પાત્રને નાટકના રંગ ઉપર જોવાનું પસંદ ન જ કરે; પોતાના પૂજ્ય પુરુષોના જીવનને એક વેશધારી ધારણ કરે એ ઉચિત પણ નથી જ. પરંતુ ઉપરની જાહેરાત આપણું બધું એટલા અતર વધારે થયે છે કે આ જૈન કંપનીઓ છે; અને આ ચિત્રપટો પણ જૈન લેખકો, વિદ્વાનો અને કલાકારોની મદદથી તૈયાર થવાનાં છે એમ સૂચવાયું છે. આપણે આ જૈન કંપનીઓને પૂછી શકીએ કે આપ શા માટે આપણા મહાપુરુષોને આવી રીતે ચિત્રપટમાં ઉતારવા તૈયાર થયા છો? જો તમે એમ કહો કે જૈન મહાપુરુષોના જીવનચરિત્રથી જનતાને વાકેફ કરવા; અને જૈન સિદ્ધાંતો આ નિર્મિતે પ્રચાર કરી જૈનધર્મ પ્રતિ બીજાએ ને આકર્ષવા આ પ્રયત્ન છે તો એનો જવાબ એ છે કે નાટક કે ફિલ્મમાંથી કદી પણ કોઈ ધર્મનો પ્રચાર થયો હોય એવું તમારા અનુભવમાં છે ખરું? આજે દુનિયા ભરમાં વધુમાં વધુ પ્રચલિત બોલ ધર્મ અને ક્રિશ્ચિયન ધર્મ ફોટોગ્રાફ છે. જનગણનાની સંખ્યામાં આ બે ધર્મના અનુયાયીઓની સંખ્યા વધારે બહુવાસ છે. પરંતુ આ બંને ધર્મના સનાતા મહાપુરુષોનાં ચિત્રપટો જિતવા પહેલાં જ તેમના અનુયાયી વધારે હતા, નહીં કે તેમનાં ચિત્રપટો જિતવા પછી તેમના અનુયાયીઓ વધ્યા છે. તેમણે બોલધર્મના અનુયાયીએ એ તો જુદાદેવની ફિલ્મ માટે સખત વધી જાય છે, અને તે કાણે એક ફિલ્મકંપનીએ ભગવાન જુદાદેવનું ચિત્ર ઉતારવાની યોજના પસંદ કરવાની વાત બણીતી છે. કે.લ.બોમાં આ ફિલ્મ માટે ખર્ચ જ સખત વિરોધ જાણ્યો હતો અને હું ન બૂલતો હોઈ તો ત્યાંની સરકારે એ ફિલ્મ ઉપર પ્રતિબંધ મૂકવાનું પણ અને સ્મરણ છે. એટલે ફિલ્મચિત્રોથી ધર્મપ્રચાર કે સાહિત્યપ્રચાર એ તો વાતો જ માત્ર લાગે છે. હું તપને જ પૂછું છું—રામાયણ કે મહાભારતનાં ચિત્રપટો જેઈ કેટલા નવા ધર્મનુભવીઓ વધ્યા એ જતાવશો ખરા? હાં, એમ બન્યું છે ખરું કે એ ચિત્રપટો પહેલાં પહેલાં બહાર આવ્યા ત્યારે જનતાએ તેનો સત્કાર કર્યો, ચિત્રપટની કંપનીએ એ ખૂબ ધન મેળવ્યું; પરંતુ આખરે તો એ પણ ચર્ચિતચર્ચણ એવી જ થઈ ગઈ એટલે આ ચિત્રપટોથી ધર્મપ્રચાર કે સાહિત્યપ્રચાર એ તો નરી વાતો જ લાગે છે. હાં, આર્થિક લાભ જરૂર થશે એમાં તો સંદેહને સ્થાન જ નથી. પરંતુ એ મહાનુભાવોને હું એટલું જરૂર સૂચવીશ કે ક્ષણિક અર્થલાભને ખાતર, આવા લોકોત્તર જીવનધારી મહાપુરુષોને ચિત્રપટનાં રમકડાં બનાવવા ઉચિત નથી.

બીજી આર્થિક લાભને ખાતર તૈયાર થતાં ચિત્રપટોમાં તમે એ મહાપુરુષના જીવનને યોગ્ય ન્યાય નહિ જ આપી શકો. પ્રેક્ષકો ત્યાં ત્યાં, વૈરાગ્ય, ધર્મ, ન્યાયનીતિ, અહિંસા, સંયમ, તપ અને સત્યનો ઉપદેશ લેવા નથી જતા; પ્રેક્ષકો તો વૈભવવિલાસ, મોજમજાલ

અને આનંદ ખાતર સિનેમા જેવા જાન છે. જે પ્રેક્ષકો ધર્મભાવના અને ધર્મોપદેશ લેવાની શુદ્ધ ભાવનાથી જ સિનેમાધરોમાં જતા હોય. તે તે આજનાં અશ્લીલ, શૂંચારના પૂતળા જેવા સિનેમાએને તાળી જ લાગી જાત. પરંતુ એ જ ચિત્રપટો વધુ પ્રચલિત અને છે એમાં કુદૃશ, દુષ્ટ માનસિક વૃત્તિએને પોષક, વિષય અને કષાયની આશક્તિ વધારનારા અને સંસારપોષક તત્ત્વ વધુ હોય છે. એટલે આ લોકોત્તર જીવનધારી મહાપુરુષોના જીવનચરિત્રમાં તમારે મનસ્વી કલ્પનાઓ ઊમેરી મૂઝ ચિત્રને વિકૃત કરવું જ પડશે. એક વાર કલ્પના ખાતર તમારી શ્લીલ માની પણ લખ્યો કે તમે જૈન છો, એટલે લોકોત્તર મહાપુરુષના મૂલ જીવનમાં લેલ માત્ર ફેરફાર કે કલ્પના નહીં ઉમેરો. પરંતુ આને એક જૈન કંપની જૈનધર્મના લોકોત્તર પુરુષોના જીવનને ક્ષિપ્રમાં ઉતારે તે કાલે કોઈ પણ અન્ય-જૈન-તર ક્ષિપ્ર કંપનીવાળા જૈનધર્મના મહાપુરુષના જીવનચરિત્રને ક્ષિપ્રપટ ઉપર ઉતારતાં નહિ અચકાવ અને તે કંપનીઓ મહાપુરુષોના જીવનચરિત્રમાં ફેરફાર નહિ જ કરે એની જોડે ખાતરી છે? આપણે જોઈએ છીએ કે-શ્રીયુત ક. મા. મુનશીએ મુનરાતના મહાન જ્યોતિષર, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીના જીવનપ્રશ્નોને વિકૃત ચિત્રરત્નાં કયાંય આપકો આધો ને ખરો! એક બાળુએ સુરપુંચરને બધા અંબલિ આપે છે અને બીજા બાળુએ વિકૃત ચિત્રને વાસ્તવિક કરાવવા એટલા જ પ્રયત્ન પણ કરે છે. 'અયમુનરાત'માં મેદાણી જેવા સમજી લેખકે પણ અમુક છૂટ સેતા પાછી પાની કરી છે ખરી! પોતાને જૈન કહેવરાવતા મુનરાતના નવલકથાલેખક શ્રી સુનીલાલ વર્ધમાન સાહે 'રાજદાયા'માં જૈન પાત્રોને વિકૃત રજુ કરતાં સંકેત રાખ્યો છે ખરો! અરે, એ નવલકથાની વાત બાળુ પર રાખીએ, પરંતુ પૂંજભાઈ જૈન અંબલિના તરફથી જોપાલકા પટેલે બહાર પાડેલા જૈન સૂત્રોના અનુવાદમાં પણ શ્રીયુત પટેલ મહાશયે વિપાકસૂત્રની પ્રત્યાગ્નામાં કેવી કેવી વિધિ અને મૂલસૂત્રકારના આશયને વિપરીત રજુ કરતી શ્રેણી-શ્લીલો રજુ કરી છે, એ જોનાથી અનુષ્ઠુ છે! બમવરી સૂત્ર અને દ્વવેકલિક સૂત્રના મંત્રના પાઠો માટે પણ એમણે કેવું વિચિત્ર વલણ લીધું હતું એ જોનાથી અનુષ્ઠુ છે. જુલો તે ખરો-જૈન સાહિત્યના એક માત્ર પ્રચારના જ ઉદ્દેશથી પ્રગટ થતી જૈન અંબલિના, અને સાહિત્ય પણ જૈનસૂત્રનું જ હોવા છતાંયે, બાષ્પાતરકારે કેવી કેવી અયોગ્ય છૂટ લીધી છે! એ ઓર્ધ્વ દુઃખદાયક નથી. એમની બાષા સારી છે, શૈલી સુંદર છે, પરંતુ મૂલ સૂત્રકારના આશયથી વિરુદ્ધ દિશામાં ફેરવાઈ જતી એમની વિચાર-સરણી એમાં દાખલ થાય એમાં ઓચિત્યભંગ સ્પષ્ટ દેખાય છે. બાષ્પાતરકારની સ્પષ્ટ ફરજ એ જ હતી કે એ અંબલિ મૂલકાર ભગવંતોના આશય બળવાય એટલો અને એવી જ વિચારશ્રેણીને સ્થાન આપવું. એ માટેના પોતાના વિચારો રજુ કરવાનું સ્થાન બીજું હોય, એ પુસ્તક ન હોઈ શકે એવું માટે નમ્ર છતાં દઢ મંતવ્ય છે.

આ તે લોકો પ્રાસંગિક રિષ્યાતર થયે. હવે મૂલ વસ્તુ તરફ વળીએ. મારા કહેવાનો આશય એટલો જ છે કે આવા ચિત્રપટોથી કદીયે જૈનધર્મના ચિદ્વાંત કે સાહિત્યના પ્રચારની આશા રાખવી તે ઝાઝવાનાં બળ જેવી છે.

હવે જાહેર ખખર આપનાર મહાનુભાવે જે એમ સૂચવ્યું છે કે આમાં જૈન લેખકો,

૧ આ માટે "જૈન સંત્ય પ્રકાશના"ના અંકોમાં તેમનો પત્રબ્યવહાર વાંચવા બાધામુક્ત કરું છું.

વિદ્વાનો અને કલાકારોનો સહકાર છે તો એમને પૂછું છું કે બાઈ, તમે એમનાં નામ બહેર કરો. સમાજ એમને પ્રેમભાવે પૂછશે કે તમે ચિત્રપટમાં જે સહકાર આપી રહ્યા છો તે ક્યા અને કેવા કાશની આશાએ સહકાર આપી રહ્યા છો? એમની પાસે સમજાવીશો હોય તો અમારો એવો પૂર્વગ્રહ નથી કે એમની દલીલોનો વિચાર ન કરીએ. પરંતુ વિદ્વાનો, જૈન લેખકો અને કલાકારોનો સહકાર ન હોય તો તમે શબ્દ સાદ બહેર કરો કે અમારે જૈનધર્મના મહાપુરુષોને ચિત્રપટ ઉપર લેવારવા છે અને આર્થિક કમાણી કરવી છે.

આ સામે કેટલાક એવી દલીલો કરે છે કે તમારામાં સંવાદો બજવાય છે તેમ જ કલ્યાણકરમહોત્સવો. પણ ઉજવાય છે તેનું કેમ? તેના જવાબમાં જણાવવાનું કે સંવાદોમાં માત્ર યુદ્ધસૈન્યનાં પાત્રો લેવાય છે, મૂલ્ય પાત્રના યુગ્મના શબ્દો મૂલ્યમાં આવે છે—એમની વિચારશ્રેણી બરાબર જળવાય છે. આમાં સ્ત્રીપાત્ર નથી, વિલાસ કે શૃંગારને સ્થાન નથી, માત્ર ધર્મશ્રદ્ધાથી પોતાના પૂર્વજોના ઝોરવને રજુ કરવા પુરતા જ આ સંવાદોનું મહત્ત્વ છે, કલ્યાણકરમહોત્સવો. પણ એકાન્ત ધર્મભક્તિ અને ધર્મશ્રદ્ધાથી જ ઉજવાય છે. અને તે પણ સામાન્યજનની નિયમો મુજબ જ ઉજવાય છે. એટલે ચિત્રપટ લેવાર કરવાર મહાનુભવોની દલીલો બહોં ટકી શકતી જ નથી. સંવાદો કે કલ્યાણકરના ઉત્સવમાં ક્યાં જાણીતું પાત્ર, તીર્થંકર દેવ કે આચાર્ય ભગવંતના સંવાદો કે પાત્રો નથી જ આવતાં.

એટલે જૈનધર્મના મહાપુરુષોનાં ચિત્રપટો ભિતરે એ કાઈ રીતે ઉચિત નથી. અહાવધિ જૈનધર્મ આવ્યા આવ્યા પ્રયત્નોનો વિશેષ ઉઠાવી એ પ્રયત્નો ખંધ રાખવા બનતું ક્યું છે. તો સમજદાર અને કાયમવાળા જૈન શ્રીમતો વિદ્વાનો જલદી જાગે અને બહુ મોઢું થાય તે પહેલાં જ જગૃત થઈ આ ચિત્રપટો ખંધ રખાવવા પ્રયત્ન કરે એમ હું છું.

આ સમયે જૈન સંધને પણ બે શબ્દો કહું તો અસ્થાને નહિ લેખાય. મેં તો તલાળ પ્રકરણમાં, આ ચિત્રપટ પ્રકરણમાં અને અત્યાર અગાઉના આવાં બીજા પ્રકરણોમાં જોયું છે કે આપણા પ્રયત્નો ખંધ ખંધ થાય છે; સામૂહિકપણે જો પ્રયત્ન થવો જોઈએ તે નથી થતો. ખંધ ખંધ પ્રયત્ન કારણત નહિ નિવડે. આ માટે તો એક સાધુઓની કમિટી ને યુનિસામેલને નીમીલી છે તે જ્ઞાનવચ્ચળા આવડો—જેમને કંઈક કરવાની આવના હોય, સમય હોય અને સેવા આવ હોય તેવા ધર્મનિષ્ઠ જૈનોની સાથે મળીને જરૂર કંઈક કરી શકે. નહિ તો યુનશી, કોચાબી, રાહુલ સંક્રિત્તાયન, પટેલ, યુન્નિલાસ વર્ધમાન સાહ જેવા લેખકો જૈનધર્મ ઉપર આક્ષેપો મૂકશે; તલાળ જેવા બીપણ દુષ્ટપદ પ્રસંગો બનશે અને ચિત્રપટ ઉપર જૈન મહાપુરુષોનાં ચિત્રો રમકડાની જેમ આવશે અને આપણે રોકી નહિ શકીએ.

આવા પ્રસંગો અને આવી અર્થાઘાતો આપણને જગૃત થવાના સર સંભળાવે છે, આપણને એકદિશ થવાના નાદ સંભળાવે છે. માટે હું તો શ્રીસંધને સાદર એ જ પુનઃ પુનઃ વિનંતું છું કે આપસના હૃદ મનોભેદોને દૂરનાવી દઈ ભગવાન શ્રીમહાવીરદેવના ધર્મશંકા નીચે એક થઈ, કૃતનિશ્ચય બની ટીબલ્લ કાઝો; અને સંધમાં જો અગ્રોધ ક્ષણ છે, અપૂર્વ તાકાત છે, પૂર્ણ સામર્થ્ય છે, તેને પ્રગટ કરો. એક આત્મકેન્દ્ર કલ્યાણકરની પેઢીને અને જૈન કોન્ફરન્સને પણ સચ્ચું છું કે જે સંદાન આદર્ય અને ઉદ્દેશનની શિલિને ખાતર આ સંસ્મારોનું અસ્તિત્વ છે તેની સફળતા માટે પ્રયત્નશીલ બનો, અને જૈન સંધના ઝોરવને ઉજ્જવળ બનાવે! અરજી!

निर्भान्त-तत्त्वालोक

[वान-शील-तप-भावनाविधामिकविशिष्टव्याख्यानरूपो निबन्धः]

प्रणेता-पूज्य मुनिमहाराज श्रीवल्लभविजयजी, बीकानेर

[गतांसे क्रमशः]

और भी कहा है कि—

ऊर्ध्वबाहुर्विरौम्येष न च कश्चिच्छृणोति मे ।

धर्मोवर्थश्च कामश्च स किमर्थं न सेव्यते ॥

अर्थात् हे लोगो ! मैं अपने बाहुओं को खूब ऊंचे उठाकर जोर से चिल्लाता हूँ, लेकिन मेरा कोई नहीं सुनता; अर्थात् मेरा चिल्लाना अरण्यरुदन है । क्यों कि धर्म से अर्थ होता है और धर्म से ही काम भी होता है अतः वह (मनोवाञ्छितदायक, कल्पतरुकल्प) धर्म लोगों के द्वारा क्यों नहीं सेवा जाता है ?

इसी तरह धर्म के अनेक तरह के वर्णन शास्त्र में भरे पड़े हैं, शास्त्र धर्ममय है अथवा धर्म की व्याख्या शास्त्र है यह कहे तो भी कुछ अत्युक्ति नहीं, धर्म का विषय अति गहन गंभीर और अत्यन्त दुरूह है । पहले कहा जा चुका है कि धर्म, अर्थ, काम और मोक्ष ये चार पदार्थ मनुष्य प्रयोजनीय हैं और उनमें सब से उत्तम परम पुमर्थ और सुदुर्लभ मोक्ष नाम का चौथा पदार्थ है । किन्तु उस मोक्ष की भी प्राप्ति धर्म से ही होती है और अर्थ तथा काम की भी प्राप्ति धर्म से ही होती है अतः यह सवाल सामने खड़ा होता है कि जिसकी बड़ी बड़ी व्याख्यायें हैं और जो जीवनसंप्राम में विश्वविजय पानेवाला बड़े महत्त्व की चीज है वह क्या है ? कैसा है ? वही धर्म है, तो उसका कुछ विशेष लक्षण उपस्थित किया जाता है ।

अतोऽत्र प्रथमं वक्ष्ये श्रूयतां धर्मलक्षणम् ।

सद्दृष्टिज्ञानचारित्र्यं धर्मं धर्मविदो विदुः ॥

संप्रकृतो द्विधा धर्मः श्रुतधर्मस्तथैव च ।

चारित्र्यधर्मो ह्यपरः स्थानाङ्गे सर्ववेदिभिः ॥

[धर्मो मङ्गलमुत्कृष्टमहिम्ना संयमस्तपः ।

देवा अपि तं नमस्तन्ति यस्य धर्मं सदा मनः ॥] छाया

वृथावैकालिकेऽप्येवं धर्मलक्षणमुत्तमम् ।

लोकाणां हितकामाय प्रोक्तं भगवताऽर्हता ॥

ज्ञानं च दर्शनं चैव चरित्रं च तपस्तथा ।

मोक्षमार्गोऽयमुद्दिष्ट उत्तराभ्ययने । जनैः ॥

धारणाद्धर्ममित्याहुर्धृश्र घातोः सुशाब्दिकाः ।

नोदनालक्षणो धर्मः प्रादुर्गोमांशका इति ।

विहितक्रियया जातं धर्मं तर्कविधौ विवृणुः ।

आत्मानुकूलमर्थं तु धर्ममन्ये किलोचिरे ॥

सम्यग् दृष्टि, सम्यग् ज्ञान और सम्यक् चरित्र धर्म है अर्थात् मोक्षका मार्ग है ऐसा धर्मजानने वालों ने कहा है । यह धर्म का सर्वसम्मत सर्वथा प्राद्य लक्षण है । क्योंकि विश्व के सम्यग्शास्त्र में जितने धर्म के लक्षण अल्प वा अधिक रूप से कहे गये हैं सब का इसी में समावेश हो जाता है अतः सद्दृष्टि ज्ञान चरित्र का नाम धर्म है, यह धर्म के सर्वश्रेष्ठ लक्षण हैं । क्यों कि संसार में जितने भी कार्य हैं प्रत्येक कार्य को प्रायः पहले देखा जाता है या विचारा जाता है, इसके बाद उस में क्रिया की जाती है तब वह कार्य सम्पन्न होता है, अतः मोक्ष जैसे सुदुर्लभ कठिनतम कार्य के सम्पादन करने के लिये तो सब तरह से अच्छी दृष्टि चाहिये और सब तरह से सुन्दर उत्तम प्रज्ञा चाहिये तथा हर तरह से उत्तमोत्तम आचरण चाहिये; तभी वह सफल हो सकता है । जिसमें अधूरी दृष्टि, अधूरा ज्ञान और अधूरा आचरण रहेगा वह किसी तरह भी मोक्ष का प्राप्त नहीं कर सकता, चाहे दुनिया की अन्य कोई सम्पत्ति उसे भले प्राप्त हो जाय । अतः सिद्ध हो गया कि सद्दृष्टि ज्ञान चरित्र मोक्ष मार्ग का साधक है और उसे ही धर्म कहते हैं । शास्त्रकारोंने भी—“सम्यग्दर्शनज्ञानचरित्राणि मोक्षमार्गः” अर्थात् सम्यग् दर्शन, ज्ञान और चरित्र मोक्ष का मार्ग है, ऐसा कहा है । बहुतेरे तो लघुता के लिए “ज्ञानक्रियान्यां मोक्षः” अर्थात् ज्ञान और क्रिया इन दोनों से मोक्ष होता है ऐसा कहा है । यह भी ठीक ही है, और पूर्व लक्षण के अन्तर्गत है, क्योंकि ज्ञान और क्रिया से मोक्ष मानने वाले ज्ञान के अन्तर्गत ही दर्शन को भी मानते हैं इस लिये कुछ भी विरोध नहीं । दूसरी बात यह कि प्राचीन शास्त्रकारोंने लाघव को अधिक अपनाया है, इसीलिए उन लोगों में यह कहावत लागू होती है कि—“एकमात्रालाघवेन पुत्रोत्सर्गं मन्यन्ते प्राचीनाः शास्त्रकाराः ।” वास्तव में प्राचीनोंकी सूत्ररचना अल्पाक्षर और पूर्णप्रमेय युक्त बहुवर्थक है । इसी लिए तो आज उनके छोटे छोटे सूत्रों पर विशाल ग्रन्थरूप भाष्य, चूर्णों, टीका आदि देखे जाते हैं ।

सम्यग् दर्शन ज्ञान और चरित्र मोक्ष मार्ग है और उसे ही धर्म भी कहते हैं अर्थात् मोक्ष का मार्ग धर्म है । मोक्षमार्ग के लिए अन्य तरह से भी जो कुछ प्रतिपादन किया गया है वह इससे अलग नहीं, केवल कहने में भले ही अलग प्रतीत होता हो । जैसे ठाण्णसूत्र में कहा है कि—

“दोहिं ठाणोहिं अणगारे संपन्ने अणारिये अणवयवगं दीहमदं चाडरंतरं
संसारकंतां वीतिवसेग्जा । तज्जहा-विज्जाप वेव चरणेण वेव ।

—(स्थानांगसूत्र. स्थान २, उद्देश ३)

अर्थात् इस संसारसागर से पार जाने के लिये विद्या और चरण (चारित्र) ये दो ही कहे गये हैं। यहां 'विज्ञाण चेव' और 'चरणेण चेव' इन दोनों में एवकार लगा देने से अन्य उपायों का निषेध भी किया है। अर्थात् विद्या और चारित्र ये ही दो धर्म सुदुस्तर संसार से पार करने वाला धर्म है अन्य धर्म नहीं है। लेकिन यहां भी 'विद्या' शब्द से ज्ञान और दर्शन का ग्रहण किया गया है, क्यों कि सम्यग् दर्शन ज्ञान का ही भेद है। टीकाकार ने भी "विद्याग्रहणेन दर्शनमपि अविरुद्धं द्रष्टव्यं ज्ञानभेदत्वात् सम्यग्दर्शनस्य। इत्यादि उसी-तरह लिखा है।

'संप्रज्ञप्तो द्विधा धर्म इति।' धर्म दो प्रकार के बतलाये गये हैं, प्रथम श्रुतधर्म, और दूसरा चारित्र धर्म। यह धर्मलक्षण धर्ममर्मज्ञ सर्वज्ञ भगवान् ने स्थानांग सूत्र में कहा है। स्थानांग सूत्र के २ स्थानमें इसी तरह पाठ है—“दुविहे धम्मे पन्नत्ते, तंजहा—सुयधम्मे चेव चारित्तधम्मे चेव” अर्थात् श्रुत, और चारित्र ये दो ही प्रकारके धर्म हैं। स्वाध्याय(शास्त्रपाठ) को श्रुत कहते हैं और श्रमण अर्थात् सम्यग्दृष्टि साधु के धर्म को चारित्र कहते हैं अथवा श्रुत का अर्थ ज्ञान और दर्शन है इससे भी वही सिद्ध होता है कि सम्यग् दृष्टि सम्यग् ज्ञान और सम्यक् चारित्र को धर्म कहते हैं। वास्तव में वीतराग भगवान् की आज्ञा ही धर्म है वह सम्यग् ज्ञान सम्यग् दर्शन और सम्यक् चारित्ररूप है। श्री भगवती सूत्र में भी इसी तरह लिखा है कि—

“कतिविद्वा णं भन्ते ! आराहणा पण्णत्ता ? गोयमा ! तिबिद्वा आराहणा पण्णत्ता, तंजहा—नाणाराहणा वंसणाराहणा चारित्ताराहणा । णाणाराहणा णं भन्ते । कतिविद्वा पण्णत्ता । गोयमा ! तिबिद्वा पण्णत्ता । तंजहा उक्कोसिया मज्झिमा जहण्णम । वंसणाराहणा णं भन्ते ! एवंचेव तिबिद्वावि पवं चारित्ताराहणावि”

—[भगवती सूत्र शतक ६ उद्देश १०]

अर्थात् (प्रश्न) हे भगवन् ! आराधना के कितने भेद हैं ? (उत्तर) हे गोतम ! आराधना के तीन भेद हैं, जैसे प्रथम ज्ञानाराधना, दूसरी दर्शनाराधना और तीसरी चारित्राराधना। (प्रश्न) हे भगवन् ! ज्ञानाराधना के कितने भेद हैं ? (उत्तर) हे गोतम ! ज्ञानाराधना के तीन भेद हैं, जैसे उत्कृष्ट ज्ञानाराधना मध्यम ज्ञानाराधना और जघन्य ज्ञानाराधना। इसी तरह दर्शनाराधना और चारित्राराधना के भी तीन तीन भेद समझना चाहिये।

अब भगवतीसूत्र के उपर्युक्त वाक्यों के सारांश से भी यही सिद्ध होता है कि सम्यग् दृष्टि सम्यग् ज्ञान और सम्यक् चारित्र ही 'धर्म' है, वा उसीको दूसरे नाम से श्रुत और चारित्र कहते हैं।

‘धर्मो मंगल मिति’ धर्म मंगल है यानी कल्याणकारक है, उत्कृष्ट है यानी सर्वश्रेष्ठ है और वह धर्म अहिंसा संयम तथा तपस्वरूप है। उन्हें देवता भी वन्दना करते हैं जिनके मन हमेशा धर्म में लगे रहते हैं। धर्म के पूर्ण महत्त्व को अच्छी तरह जानने वाले सर्वज्ञ भगवान् ने दशवैकालिक सूत्र में लोगों के कल्याण के निमित्त यह धर्म का लक्षण कहा है।

यहाँ धर्म को मंगल कहा है और सर्वोत्कृष्ट कहा है तथा अहिंसा संयम और तपोरूप कहा है, तथा धर्म करने वालों को देव भी वन्दना करते हैं ऐसा कहा है, इतने विशेषणों से युक्त कहा है। अर्थात् मोक्षरूप सर्वोत्कृष्ट मंगल देनेवाला धर्म है यह उपर्युक्त वाक्य का तात्पर्यार्थ हुआ और धर्मी को देववन्द्य विशेषण से युक्त कहने से तो धर्म का मोक्ष साधकत्व और सुस्पष्ट हो जाता है, क्योंकि स्वर्गिक सुख से भी मोक्ष सुख वहीं अधिक है इसी लिये देवतालोक भी धर्मवान् को वन्दना करते हैं, अतः इससे भी यही सिद्ध हुआ कि परम पुमर्थ मोक्ष साधक धर्म है और वह धर्म सम्यग् दर्शन ज्ञान चारित्र स्वरूप है।

इस तरह दूरदर्शी सर्वज्ञोंने धर्म का लक्षण गुदाभिप्रायगर्भित सुस्पष्ट पूर्णप्रमाणयुक्त सर्वथा सत्य कहा है। किन्तु सर्वज्ञोक्त धर्मलक्षणकी सामान्य स्पष्ट बातों को देखते हुये भी कितने लोगों ने वास्तविक धर्मलक्षण का मनमौजी अनर्थ कर दिया है, जैसे भ्रमविध्वंसनकार भिक्षुस्वामी के अनुगामी श्रीजीतमलजीने अपने ‘भ्रमविध्वंसन’ के प्रथमारम्भ में ही लिखा है कि—

“भगवान् रो धर्म तो केबली री आवा माही छे । ते धर्म रा २ भेद, संवर, निर्जरा. प बिहुं मेझा में जिन आवा छे । प संवर निर्जरा बेहुं ह धर्म छे । २ संवर निर्जरा टाल अनेरो धर्म नहीं छे । केर एक पाषण्डी संवर ने धर्म अछे पिण निर्जरा ने धर्म अछे नहीं । त्यारे संवर निर्जरारी ओलखण नहीं । ते संवर निर्जरा रा अजाण थका निर्जरा धर्मने उथापवा अनेक कुहेतु लगावे । जिन अनानवाही पाषण्डी ज्ञान ने निषेधे तिम केई पाषण्डी साधु रा बेध माहि साधु रो नाम धरावे छे । अने निर्जरा धर्मने निषेध रह्या छे । अने भगवान् तो ठाम २ सूत्र में संयम, तप, प बिहुं धर्म कहा छे ।”

—[भ्रम विध्वंसन पृष्ठ. १]

भ्रमविध्वंसनकार के उपर्युक्त वाक्यों का तात्पर्यार्थ यह है कि भगवान् की आज्ञा ही भगवान् का धर्म है और वह धर्म दो प्रकार का है, प्रथम संवर और दूसरा निर्जरा। इसके अलावा अन्य कोई धर्म नहीं है, इससे अन्यथा धर्म के निरूपण करने वाले अज्ञानी हैं, बाखण्डी हैं, धूर्त हैं इत्यादि। मैं भ्रमविध्वंसनकार और उसके अनुगामियों से पूछता हूँ कि आप अपनी अवशिष्टदर्शिता अल्पज्ञता का सर्वदर्शी सर्वज्ञ के निर्मल वचन पर क्यों दुरुपयोग कर रहे हैं? क्योंकि भगवान् ने श्रुत और चारित्र अर्थात् सम्यग् ज्ञान सम्यग् दर्शन और सम्यक् चारित्र को ही धर्म कहा है। आद्यम (स्थानांग सूत्र) भी यही करता है कि—“दुविहे धम्मो पक्खे संजहा—सुयधम्मो खेव चरितधम्मो खेव” किन्तु आपकी राय में संवर और निर्जरा ये ही

दोनों धर्म हैं । किन्तु किसी भी प्रामाणिक आगम में ऐसा पाठ नहीं है कि “दुबिहे धम्मे पन्नत्ते तंजहा—संवरधम्मे चेव निज्जराधम्मे चेव ” अतः श्रीमान् दूसरों के भ्रम देखने चले किन्तु अपने सामने के पहले भ्रम को भी देख न सके अथवा श्रीमान् भ्रमविध्वंसनकारजी की कृति में “ प्रथमस्थाने मक्षिकापातः ” यह कहा जाय तो कुछ भी अनुचित नहीं होगा । यदि कुछ देर के लिये इनकी मनमानी बालबोधता को मान भी ले जाय तो “ भक्षितेऽपि लक्षुने न शान्तो व्याधिः ” यही कहावत चरितार्थ होती है, क्योंकि संवर और सकाम निर्जरा ही श्रुत और चरित्र के अन्दर हैं अतः वे धर्म हो सकते हैं, किन्तु श्रीमान्जी संवर और निर्जरा को धर्म कहते हैं, केवल निर्जरा कहने से अकाम निर्जरा भी ग्रहण होती है और अकाम निर्जरा मिथ्यादृष्टियोंमें भी होती है अतः वह भी मोक्ष का आराधक होता है । किन्तु किसी भी शास्त्र सिद्धान्त में मिथ्यादृष्टि को मोक्षमार्ग का आराधक नहीं कहा है अतः भ्रमविध्वंसनकार का संवर निर्जरारूप धर्म का लक्षण अल्पज्ञतापूर्ण है और सर्वथा त्याग करने योग्य है । इतना ही नहीं इनके विशुद्ध हृदय के उद्गार को और भी गौर करके देखिये—आप साहब तो धर्म के लक्षण स्वयं शास्त्रविरुद्ध और सर्वज्ञवचनविरुद्ध कर रहे हैं इस पर भी तुरा यह कि इससे (संवर निर्जरा सं) अतिरिक्त जो कोई धर्म (वास्तविक धर्म) का लक्षण करता है वह आप की राय में अज्ञानी है, पाखण्डी है, धूर्त है—ऐसा विष भरा वचन आप के ही मुखारविन्दसे निकल सकता है । क्योंकि साधू को भी अज्ञानी पाखण्डी धूर्त आदि निकृष्ट वचनों से कहने का सौभाग्य भ्रमविध्वंसनकारके अतिरिक्त किसी भी साक्षर सम्य सम्राज में किसी को नहीं प्राप्त हुआ और न हो सकता है । हां, तो श्रुत और चारित्र अथवा सम्यग् ज्ञान दर्शन चारित्र धर्म है और वास्तव धर्मका लक्षण है, यही सबज्ञोक्त है सर्वसंमत है सर्वथा प्राप्य है तथा अल्पज्ञोक्त संवर निर्जरा रूप धर्म का लक्षण व्यभिचरित होने से त्याग करने योग्य है यह सिद्ध हुआ । फिर भी बहुत आदमी सच्ची बात को भी नहीं मानते और अपनी दुराग्रहता को नहीं छोड़ते और सत्य पथ को ग्रहण नहीं करते, फिर भी वस्तुतत्त्व को भी जिज्ञासा रखते हैं निर्णय चाहते हैं । ऐसे महानुभावों के लिये प्रायः मेरा यह श्लोक अधिक उपयुक्त होगा कि—

काके काण्ण्यमल्लोकिं ववलिमा इंसे निसर्गस्थितो
गांमीर्ये महवण्णं ववत्ति यो मेवः स किं कथ्यते ।

पतावत्सु विशेषणेष्वपि सखे ! यत्रेवमालोक्यते

के काकाः सखि । के च इंसशिष्यो देराय तस्मै नमः ” ॥

માધ્યસ્થ્ય-સમીક્ષા

(આદરવા યોગ્ય અને ત્યાગ કરવા યોગ્ય તટસ્થવૃત્તિની વિચારણા)

લેખક:—પદ્મ મુનિમહારાજ શ્રી કુરંગરવિજયજી

વિશ્વના કોઈ પણ સનતન સત્તની સાચી પરીક્ષામાં પ્રધાન કારણ માધ્યસ્થ્ય છે. માધ્યસ્થ્ય એ પરીક્ષાનું બીજ છે. માધ્યસ્થ્ય સિવાય નમદ પરીક્ષા થઈ શકતી નથી. પશુપાત એ માધ્યસ્થ્યનો પ્રતિપક્ષી છે. પશુપાતને કારણે કરનાર પરીક્ષક પરીક્ષામાં અધ્યસ્થ બન્યાવ કરે છે. જીવન અને જમત જો પક્ષવાદી મુક્ત બને તો ખરેખર મુક્ત બને. માધ્યસ્થ્ય મેળવવું-ફેળવવું સહેલું નથી; મહામહેનતે મળે છે. જે શિદ્ધિ ચિન્તામણિ; કલ્પતરુ, કામકુંઠ, કારકેયુ ને પાઠસિદ્ધ મહામન્ત્રોથી નથી ચતી તે શિદ્ધિ માધ્યસ્થ્યથી જાય છે. માધ્યસ્થ્ય વચરના બીજા જે સદ્ગુણો સન્માર્ગમાં જે પ્રગતિ ધીરે ધીરે કરાવે છે, તે જ પ્રગતિ એકદમ ક્ષીઘ્ર માધ્યસ્થ્ય કરાવે છે. માધ્યસ્થ્ય મહાત્માજોને, મહાત્મપત્ની -આત્મી-યોગી આધ્યાત્મીઓને પણ દુર્લભ છે.

જે માધ્યસ્થ્યની આટલી મહત્તા છે તેનું સ્વરૂપ શું છે? તે વિચારણીય છે. શું માધ્યસ્થ્ય એટલે સારી અને ખૂરી-બન્ને વસ્તુમાં સમભાવ રાખી બન્નેને ઠીક બાંધીવી? શું માધ્યસ્થ્ય એટલે દુન્યવી દરેક પદાર્થોને એકજ દૃષ્ટિથી નીરખવા? શું માધ્યસ્થ્ય એટલે હિતકર કે અહિતકર, ઉત્તમ કે અધમ, સગુણ કે નિઃશુણ એ બન્નેની અખ્યા રહી-પ્રયત્નશૂન્ય બનવું?

ના, માધ્યસ્થ્ય આટના એવા ખ્યાલો બરોબર નથી; મિથ્યા છે. કોપલક દૃષ્ટિએ માધ્યસ્થ્યનું એવું સ્વરૂપ લાગે પણ તે વિકૃત છે. તે માધ્યસ્થ્ય ત્યાગ્ય છે, તેથી લાભ થવાને બદલે હિલો પોતાને અને પરને ભયકર ચેરલાભ લાય છે.

હલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રશરિજી મહારાજ એવા પ્રધારના માધ્યસ્થ્યને માત્સર્ય સમાન બણાવી, પોતાની ઝોજરવી અને કટાક્ષશેલીથી સખત શબ્દોમાં તિરસ્કારે છે. અયોગ્યબ્યવહાર-બરીશીમાં તેઓશ્રીએ બણાવ્યું છે કે—

સુનિશ્ચિતં મત્સરિણો જનસ્ય, ન નાય! મુદ્દામર્તિશોરતે તે ॥

માધ્યસ્થ્યમાસ્થાય પરીક્ષકો યે મર્જો ચ કાષ્ઠે ચ સમાનુચિન્ધાઃ ॥૨૭॥

માત્સર્યયુક્ત નથી નથી કે વિશેષ, હે નાય! જે ન નમતાં તમને બિનેચ!

માધ્યસ્થ્યધારક પરીક્ષક તે ગમા, બાંધે ન બેઠ મજીકાચ વિષે ભચાર ॥૨૭॥

જે માધ્યસ્થ્ય મણિ ને કાચમાં બેઠ ન પારખી શકે, સારાચાર સમજે નહિ, હિતા-હિતને વિચારે નહિ તે માધ્યસ્થ્ય માત્સર્ય કરતાં પણ વિશેષ ભયંકર છે.

દેશી અને ઇર્ષ્યાવાળા માણસોનાં વચનો બીજા કદ-મુખ્ય બોળાલોહોને બરમાલવા નેટલાં કારમત નથી નીવડતાં તેથી ઠેઠશુણ્ય અધિક ખરાબ અજાર કહેવાતા મધ્યસ્થ માણસોના વચનથી નીપજે છે.

જેઓ સારાચારનો વિવેક કરવામાં મન્દ રહી મધ્યસ્થપણ્યનો ઢોળ રાખતા હોય છે, તેઓ અર્થ કરતાં બનર્થ વિશેષ કરે છે.

જે પ્રમાણે કૃપર બતાવેલ માધ્યસ્થ્ય હેમ ત્યાગ્ય છે, તે જ પ્રમાણે સત્ય વસ્તુ પ્રત્યે પશુપાત એ ઉત્તમ છે, આદરણીય છે, કૃપાર્થ છે.

સદ્ગુણમાં જેની પ્રશંસા કરવામાં આવી છે તે માધ્યસ્થ્ય કદામદ ન રાખવા રૂપ છે.

આ બન્ને પ્રકારના મ અધ્યયનો નિચોડ પૂર્ણ ઉપાધ્યાય શ્રી વસોવિજયજી મહારાજે 'ધર્મપરીક્ષા' અન્યની ટીકામાં લખાવે છે. ધર્મપરીક્ષાની ટીકાની સહઆતમાં જ માધ્યસ્થને પરીક્ષામાં ઉપયોગી ગુણ જણાવી તેઓશ્રી વિકૃત માધ્યસ્થને અગ્રે સંકા કરી ઉત્તર આપતાં જણાવે છે કે—

ક્ષત્રીયમાનસ્કુટાતિશયશાલિપરવિપ્રતિપત્તિવિષયપક્ષદ્વયાન્તરનિર્દારણાનુકૂલ-
મતપાદાભવલક્ષણસ્ય માધ્યસ્થસ્ય પરીક્ષાપ્રતિકૂલત્વેऽપિ સ્વામ્યુપગમહાનિમલ-
વ્યયોજકદ્વિદિરાગાભાવલક્ષણસ્ય તવનુકૂલત્વાત્ ।

કોઈ પણ એક પદાર્થની વિશેષતા-અતિશયતા પ્રકટ જણાય છે ને તે કારણે તે પ્રાણ-ઉપાદેય આદરણીય છે. તેમાં અન્ય આવીને મતિભેદ કરે, વિરુદ્ધ વાત કરી ભુદો વિચારે અતાવે, તેથી બે પક્ષ પડે. તેમાંથી કયો પક્ષ સત્ય ને કયો અસત્ય તે નક્કી કરવા માટે ઉચિત પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. તેવા પ્રયત્નો ન કરવા રૂપ માધ્યસ્થ હેય છે. પરીક્ષામાં પ્રતિકૂલ છે, તે માધ્યસ્થથી બમણા થાય છે. એ જ પ્રમાણે ખરાબ પાત્રને કોઈ આ સારો કે એમ જણાવી તેમાં પ્રાણતા ઉત્પન્ન કરે ને તેથી બે મત જન્મે તેમાં પણ સત્ય નિર્ણય કરવા પ્રયત્ન ન કરવો ને અધ્યસ્થતા ધારણ કરવી તે પણ ત્યાજ્ય છે. પરંતુ ચોતે કોઈ પણ મત, વિચાર વસ્તુ વગેરે ધારણ કરેલ હોય, સમય ભતાં તેમાં દ્વિરાજ જન્મ્યો હોય, હવે જો તે મદજુ કરેલ વસ્તુ વગેરેના ગુણરૂપ વિચારવામાં આવે, ને વસ્તુ દૂષિત કરે તો તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. દ્વિરાજી અંગીકાર કરેલ વસ્તુને ત્યજવા તૈયાર નથી હોતો. એટલે તે બે માત્ર મદજુ કરે છેઃ એક તો વસ્તુની પરીક્ષા જ કરતો નથી ને અતાનુમતિ રીતે વસ્તુને વળગી રહે છે. બીજું કદાચ પરીક્ષા કરવાના સંયોગોમાં મુકાય તો પણ પકડેલ કદામદને ત્યજ્યા સિવાય પોતાની માન્યતા વગેરેનાં છતાં દૂષકોને ઠાંકવા અને અછતાં ગુણોને દેખાડવા પ્રયત્ન કરે છે. એ પ્રમાણે ન કરતાં કોઈ પણ પદાર્થ પ્રત્યે દ્વિરાજ ન ધારણ કરવો, કદામદમાં ન મુકવું, અસત્યપક્ષપાતમાં ન બેસવું તેનું નામ સત્ય-આદરણીય-ઉપાદેય આદ્યસ્થ છે. તેવા માધ્યસ્થથી જ વસ્તુતત્ત્વની સાચી પરીક્ષા થાય છે, ચક્રાર્પણત જ્ઞાન થાય છે. એ રીતે રસીકારેલ સત્યથી અવિકૃત વિકાસ ને પ્રમતિ મળે છે. ૧૪૪૪ અન્યના પ્રણેતા, સત્યને માટે અનુકરણીય સરલતાના ધારક શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ આદરણીય માધ્યસ્થનું-જેમાં સર્વસ્વ સમાર્પ જાય છે તેવું-એક મનનીય સૂક્ત આપણને સંભાળાવે છે તે આ પ્રમાણે—

પક્ષપાતો ન મૈ લીરે, ન દ્વેષઃ કાષ્ઠાદિષુ ॥

યુક્તિમદ્ધર્મનં ચક્ષ્ય, તત્ત્વ કાર્યઃ પરિગ્રહઃ ॥૧૧॥

લીર મહાલીર વર્ધમાન સ્વામીને વિષે સારો પક્ષપાત નથી; કપિલ વગેરેને વિષે દ્વેષ નથી. જેનું વચન યુક્તિયુક્ત છે તેનો સ્વીકાર કરવો-તેને અનુસરવું. (એ અમરજો નિર્ધાર છે.) માટે કોઈ પણ તત્ત્વને કદામદ સિવાય તપાસવું, તેના ગુણરૂપની વિચારણા કરવી, ગુણવાળા તત્ત્વોને અનુસરવું, અનુસંધો હોઈએ તો વિશેષ પ્રેમ પૂર્વક તેને વળગી રહેવું, દોષવાળાં તત્ત્વોને મદજુ જ ન કરવા, મદજુ કરી હોય તો જરા પણ ખેર ધર્મ સિવાય કંઈક વગર છોડી દેવા એ જ ખરેખર માધ્યસ્થ છે. ને એ જ માધ્યસ્થ આત્માને મુક્ત કરાવનાર છે. એવા માધ્યસ્થને ફળવી ભગ્યો ભવજમણને અર્પણ કરી પ્રસન્ન બનો ।

श्रीसारोपाध्यायका शाखाभेद

लेखक—श्रीयुत अगरचंद जी माहटा, सिलहट

‘श्री जैन सत्य प्रकाश’ के क्रमांक १२५ में श्रीमती शालोटे क्राऊजेने खरतरगच्छीय श्रीसारोपाध्यायरचित फलोपोपाश्र्वनाथ स्तवनको प्रकाशित करते हुए श्रीसारोपाध्यायके शाखा-भेदके सम्बन्धमें विशेष जानकारी प्राप्त करनेकी जिज्ञासा प्रगट की है। अतः आपके उस लेखके सम्बन्धमें मैं यहां संक्षेपमें अपने संशोधन प्रकाशित कर रहा हूं।

१ श्रीसारकी ९वीं कृत्तिका नाम जयविजय चौ., यु. जि. सूरि में प्रेसकी गलतीसे छपा है। उसका शुद्ध नाम जयविजय चौपई है।

२ जिनचंद्रसूरिजीके शिष्य विनयप्रभ एवं उनके शिष्य विजयतिलकसूरि नहीं थे। विनयप्रभका पद महोपाध्याय एवं विजयतिलकका पद उपाध्याय था। क्षेमक्रीतिके स्थान पर क्षेत्रक्रीति अशुद्ध छपा है।

३ हेमनन्दन रत्नहर्षके शिष्य नहीं, लघु गुरुभ्राता थे, जैसा कि हमने यु. जिनचंद्र-सूरि पुस्तकमें बतलाया है।

४ श्रीसारोय शाखाभेदका समय सं. १७०० ठीक नहीं है; यथासंभव वह दूहाके कुछ वर्ष बाद होगा।

५ श्रीसारीय शाखाके अलग होनेका कारण विशेष संभव श्रीमारजीके कई सैद्धान्तिक मन्त्रियोंमें मतभेदका होना है। आपकी २ सज्जायोंसे उन सैद्धान्तिक मतभेदोंका संकेत पाया जाता है।

६ आपके नामसे शाखाभेद बतलाया गया है पर वास्तवमें वह विचारभेद मात्र संभव है, जिसके कारण उनका रंगविजय शाखासे (भिन्न प्ररूपणा करनेके कारण) सम्बन्ध विच्छेद हुआ। पर मेरे नम्र मतानुसार पट्टावलीकागेने इसे शाखाभेद बतलाया है वह उाँटी बाको बड़ा रूप देना प्रतीत होता है, क्योंकि श्रीसारकी शाखाके पृथक् रूपका एक भी प्रमाण उपलब्ध नहीं है। शाखाभेद होना तो उनके साधु एवं श्रावक अलग होते, कोई नया आचार्य स्थापित किया जाता या वे स्वयं आचार्य बनते, मतभेदका साहित्य मिलता, कुछ परम्परा भी मिलती। पर ऐसी कोई बात नहीं दिखाई देती।

७ इस शाखाके उत्पादक श्रीसार और कवि श्रीसार अभिन्न ही थे।

अभी कई आवश्यक साधन प्राप्त न होनेके कारण कई विषयों पर विचार नहीं किया जा सका; भविष्यमें बाकानेर जानेपर आवश्यक प्रतीत हुआ तो अधिक प्रकाश डाल जायगा।

દરેકે વસાવવા યોગ્ય શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ૭ આના (ટપાલ ખર્ચેનો એક આનો વધુ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સત્રા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક ભિન્નભિન્ન લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આસ્ત્રોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના.

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. જ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની તાજી, ચોથા, પચિસા, બાઠમા, દસમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે મૂલ્ય દરેકનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા.

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

બુદ્ધશતના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કનુભાઈ દેસાઈએ દોરેલું સુંદર ચિત્ર. ૧૦"×૧૪"ની બાઈઝ, સોનેરી બોર્ડર. મૂલ્ય ચાર આના (ટપાલ ખર્ચેનો દોઢ આનો).

- સખા -

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગબાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ

મુદ્રક:-મનભાઈ એટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રી-ટીંગ પ્રેસ, સત્રાપોસ કોલરોડ, પો. બો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-શ્રીમનભાઈ ગોકળદાસ શાહ. શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગબાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ-અમદાવાદ.

વર્ષ ૧૧ : અંક ૧]

અનંદાવાદ : ૧૫-૩-૪૬

ક્રમાંક ૧૨૬

વિ પ ય - દર્શન

- ૧ તત્વાચારનાથના : પૂ. ભા. ગ. શ્રી. વિજયવ્રજસૂરિજી : રાષ્ટ્રલેખ પાનું ૨-૩
- ૨ શ્રી હારી-કાવ્યો : પૂ. મુ. મ. શ્રી. જાનાવ્રજવ્રજ : ૧૬૧
- ૩ મહાકવિ પ્રાનીન સ્થાનો : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ન્યાયવિજયવ્રજ : ૧૬૨
- ૪ અરુણના પ્રાનીના દેરાસરમાંનાં નીચે કરે પ્રભુના નેર મુંદર ચિત્રો : શ્રી. આમનલાલ રસુભાઈ ઝવેરી : ૧૬૫
- ૫ આપણા 'કામુ' કાવ્યો : પ્રો. હારાભાઈ રસિકદાસ કાપડીયા : ૧૬૬
- ૬ સંતોષના સંખ્યાનાથ : પૂ. હ. મ. શ્રી. સિદ્ધિમુનિજી : ૧૬૫
- ૭ દિવ્યજગદાલ-નીશોનિરાજ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. મહિમાપ્રભાવિજયવ્રજ : ૧૬૭
- ૮ જાનન-તત્ત્વજ્ઞાન : પૂ. મુ. મ. શ્રી. વલ્લભવિજયજી : ૧૬૮
- ૯ સંતોષના પ્રાતમા લેવોને ભગીરથના કનઠ પ્રાપ્ત વાત : શ્રી. જગદેવજી સાહરા : ૧૬૨
- ૧૦ મુનિશ્રી હર્ષવિજયવ્રજ નિરવિન શીલની સમજાવ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. રમણવિજયવ્રજ : ૮૧-૩

નોંધ એ-

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ના સંપાદનનું અને કાર્યોલ્લયના સંચાલનનું કામ સંભાળી શકે તેવા જૈન શ્રે. મૂ. વ્યવસ્થાપકની જરૂર છે. કામ કરવાની ઇચ્છાવાળાએ નીચેના ઠેકાણે વિગતવાર અરજી કરવી. શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ, એસિંગભાઈની વાડી, ધીકાડા, અમદાવાદ.

સત્તાજીમ વાર્ષિક એ રૂપિયા : છૂટક આનુ અક-આનુ આના

तत्त्वामृतभावना

कर्ता:—पूज्य आचार्य महाराज श्रीविष्णुपद्मसूरिजी

(अनुष्ठानवृत्तम्)

- प्रणम्य स्तंभपत्रीशं नेमिमूरीधरं मुदा । कुर्वे स्वान्योपकाराय श्रीनृत्त्वामृतभावनाम् ॥ ११ ॥
- उन्मीलितऽऽमट्टिर्भे श्रीजिनेन्द्रप्रसादतः । विभावतिमिरं नष्टं तद्व्यानं द्वासरः ॥ १२ ॥
- फलितो धर्मकल्पद्रुः प्रसन्नाः परमेश्वराः । यतोऽद्यात्मगुणारामे विहरामि प्रमोदतः ॥ १३ ॥
- दर्शनज्ञानचारित्राराधनोत्साहदायकाः । सान्निध्याधायकास्तत्र ये वन्दे तानहर्निशम् ॥ १४ ॥
- स्वभावात्परनिष्ठासदो गन्तव्यमिति ये सदा । मध्यस्थभावना तेषु द्वेषदेशोऽपि नास्ति मे ॥ १५ ॥
- समीहे भद्रमेतेषां सदोशोचारकारिणाम् । मत्प्रोपकृतिमातवे दोषशुद्धिं हितावडाम् ॥ १६ ॥
- स्वर्चिता हितदा तथा पण्डिता न शातिदा । उभयोर्हन्ति भद्रं सा तत्सुतं पण्डितया ॥ १७ ॥
- एकोऽहं नास्ति मे कश्चिन्नाप्यहं कस्यचिद्भवे । यन्मदीयं च मान्त्रियं तज्ज्ञेयं कर्मबंधनैः ॥ १८ ॥
- रागद्वेषाविति प्रोक्ते कर्मबंधनकारणे । सरलत्वतोषतः शीघ्रं नश्यते रागबंधनम् ॥ १९ ॥
- क्षमानम्रत्वहेतुभ्यां द्वेषनशो भवेदध्वजम् । रागद्वेषविहीनात्मा नमस्यार्हः फलप्रदः ॥ ११० ॥
- ज्ञानदर्शनचारित्रैर्युतोऽहं शाश्वतः मुदा । द्रव्यार्थिकेन चानित्यः पर्यायास्थितिभावतः ॥ १११ ॥
- देहे वर्णादयो धर्मा नैते वर्तन्त आत्मनि । तस्मान्नैक्यं द्वयोरेवमुच्चरन्ति मनीषिणः ॥ ११२ ॥
- मया संयोगजन्याऽऽस्ता दुःखश्रेणिर्भवे भवे । तेन संयोगसंसर्गं व्युत्सृजामि त्रिधा मुदा ॥ ११३ ॥
- संसारे ममताहेतुः संयोगः पण्डितरतः । तस्य सोढ्यं भवेत्सत्यं प्रशमादिसमन्वितम् ॥ ११४ ॥
- कदाऽहं समतालीनः सर्वोपाधिविवर्जितः । तीर्थकृद्दयानसंपन्नः भविष्यामि प्रमोदभाक् ॥ ११५ ॥
- कोऽहं किं मे कथं वर्तेऽधुना मे कीदृशी स्थितिः कः कालः कीदृशं क्षेत्रमित्यालोचयति प्रधीः ॥ ११६ ॥
- मेऽधुना मानसे कीदृग् भाव आत्महितं कियत् । कृतं मयाऽवशिष्टं च किमेतदवधारयेत् ॥ ११७ ॥
- अनंतशक्तिसंपन्नोऽप्ययमात्मा विमोहतः । भजते विविधं भावं संमाराखेटकेऽनिशम् ॥ ११८ ॥
- जीव ! जानीहि स्वप्नस्मादधमान्मोहपाशतोऽ । नन्ताङ्गिनो नारकत्वं प्राप्तास्तत्यागता सुखम् ॥ ११९ ॥
- महापुण्योदयेनातो नृभवो देवदुर्लभः । गतशृणार्पणे नैव कोऽपि शक्तो धनैरपि ॥ १२० ॥
- आसन्नसिद्धि कास्तत्र लभन्ते धर्ममार्हतम् । यत्प्रभावेण सिद्धयंति सिद्धाः सेत्स्यन्ति भाविनः ॥ १२१ ॥
- नेहे विधर्मसाम्राज्यं रंक्तं धर्मसंयुतम् । वरं मन्ये यतो नाशः तस्य स्यादमैमाधनात् ॥ १२२ ॥
- जीव ! केशाः सिता जाता न जाता मनिशुकता । विषयेषु कत्रायेपासक्तिस्तन्मोहजृम्भितम् ॥ १२३ ॥
- त्यक्त्वा तान्विषयादीन्ये सिंहगूराः समाश्रिताः । सत्संयमं बाल्यकाळे वन्दे तत्पादपङ्कजम् ॥ १२४ ॥
- संजातस्य ध्रुवं घृष्टुः चारित्र्योत्कर्षशालिनाम् । प्रशस्यं मरणं प्रोक्तं सर्वपापकर्षभूषितम् ॥ १२५ ॥
- पावनं शासनं जैनं पावनाशयशालिनः । समाराध्य समीहन्ते भावतस्तद्भवे भवे ॥ १२६ ॥

(अनुसंधान टाईटल श्रीका पात्रे)

॥ अहम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन चैताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितितुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

जेरीगमाईकी वाडी : घीकांटारोड : अमदावाद (गुजरात)

वर्ष ११	विक्रम सं. २००२ : वीरनि. सं. १४७२ : ध. सं. १९४६	क्रमांक
अंक ६	श्रावण शुद्ध १३ : शुक्रवार : १५ भा माघ	१२६

બે હોરી-કાવ્યો

સંપ્રાહક-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી જ્ઞાનવિજયજી (ત્રિપુરી)

[૧] શત્રુજય તીર્થની હોરી

આલો સખો સેતુંગ ગિરિ જઈએ રંગભર ખેલોએ હોરી;
હાથે સેંદૂર ને રેણુ સમરી, પેઢેરણુ ચરણ ચોલી. આલો ૦ ૧
એક એકનો પાલવ મહીને, પટકલ બાંધે નાલી;
એક એક સું કરે રે મલકડાં, હસી હસી દેવત તાલી. આલો ૦ ૨
ચતુરા નારિ અંખ બળવે, એક બળવે કંસારી;
એક સુધ વસંત આલાપે, જિનશુંણુ ગાતિ રસાલી. આલો ૦ ૩
ચૂવા અંદન ઔર અરગળ, છાંટે કેસર ધોલી;
એક હરી અખિલ ઉડાવે, લાગે ભર ભર જોત. આલો ૦ ૪
વસંત રિતુ સેતુંગમિરિ પ્રગટયો, કુલ્યો કાગણુ નાસ;
રૂપવિબૂધનો મોહન પબણે, જનમ જનમ તોરો દાસ. આલો ૦ ૫

[૨] નેમનાથ ભગવાનની હોરી

નવલ વસંત નવલ મલી ગોપી, નવલ નેમ ખેલે હોરી;
ભરી પીયકારિ નિર ઉડાલે, મલિ મલિ જાદવ રોલી. નવલ ૦ ૧
કુલમાલ લેઈ કઠે હાવે, છાંટે કેસર ધોલી;
તો ખિ નેમ ન બિંજે દિલશું, ગોપી રહે કર જોરી. નવલ ૦ ૨
બાઈ બાઈ ચલે ગિરનારે, નેમજિકિ જાન સજોરી;
પસુ પોકાર સુંણિ રજા ફેરી, નવ ભવ નેહકું તોરી. નવલ ૦ ૩
રાણુલ તતખીણુ મુરછાણી, કાં નેમ કાં નેમ છાંડી;
નેમજીએ રાણુલ સમજાવી, વસ કીધી સોત નેમે. નવલ ૦ ૪
નેમ રાણુલ હોનું સીવપદ પાએ, કરમ કહીન સજ તોરી;
જય જયકાર હૂવા સજ જગમે, જન કહે વંદના મોરી. નવલ ૦ ૫

આ બન્ને હોરીઓ શ્રીચારીત્રવિજયજીજ્ઞાનભંડારની હસ્તલિખિત પ્રતિના આધારે
બહી આપી છે.

કેટલાંક પ્રાચીન સ્થાનો

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી (ત્રિપુટી)

આ વખતના વિહારમાં આવેલાં કેટલાંક પ્રાચીન સ્થાનોનો દ્રુક પરિચય અહીં આપું છું—
રાંતેજ—આ સંબંધી વિગતવાર વર્ણન મેં ગત વર્ષના 'જૈન સત્ય પ્રકાશ' ના અંકમાં આપ્યું છે. અહીં શ્રીનેમિનાથજીનું બવ્ય બાવન જિનાલયનું મંદિર છે. ખારમી તેરમી સદીના લેખ મળે છે—આ સ્થાનના જીર્ણોદ્ધાર પછી જે પરિકરોમાં ઘણી ઐતહાસિક માહિતી આપનારા શિલાલેખો હતા, તે પ્રાચીન પરિકરો અન્યત્ર લઇ જવામાં આવ્યાં છે. મંદિર બવ્ય અને સરસ છે. પાસે જ મોટી ધર્મશાળા છે. યાત્રિકાને અધી અનુકુલતા મળે છે. આ વખતે અમારી સાથે પચાસેક માણસોનો નાનકડો સંઘ પણ આવ્યો હતો. બોલણી આવનાર દરેક જૈન યાત્રિકે આ પ્રાચીન સ્થાનની યાત્રાનો લાભ અવશ્ય લેવા જેવું છે. શાંતિનું સ્થાન છે.

આ વખતે અહીં એક મહાત્મા મળ્યા, તેમણે જણાવ્યું કે આ તો પ્રાચીન રતનાવતી નગરી છે. ચંદ્રરાજ અહીં દર્શન કરવા આવતો અને અહીંનું પ્રાચીન બોંયરું પણ એ જ સૂચવે છે. આ બોંયરું ઠેક પાટણ મોંદેરા જાય છે. તેમ જ અહીંથી પ્રાચીન મોટી મોટી ઇંટો વગેરે નીકળે છે, વગેરે ઐતિહાસિક શોધખોળ કરવા હજીનાર મહાનુભાવોએ આ સ્થાનનું ખારીક નિરીક્ષણ કરી, બોંયરા વગેરેની દંતકથાઓને ઇતિહાસની કસોટીએ કરી સત્ય હકીકત બહાર મૂકવાની જરૂર છે. અહીંથી અમે આવ્યા મોંદેરા.

મોંદેરા—આ તો આત પ્રાચીન સ્થાન છે, અને એ સંબંધી ઘણું લખાયું છે. અમરાજ પ્રતિભોધક જૈનાચાર્ય શ્રી અપ્પભટ્ટીસૂરિની ગાદીનું આ પ્રાચીન સ્થાન છે. તેઓ પોતાની વિદ્યાના બળે પાંચ તીર્થોની યાત્રા કરતા તે પૈકીનું આ એક છે. આનું પણ હું સંક્ષિપ્ત વિવેચન "જૈન સત્ય પ્રકાશ" ના અંકમાં આપી મેં છું એટલે વધુ પુનરુક્તિ નહિ કરું. આ વખતે અહીંના ભાગ બહારના પ્રાચીન મંદિરના નિરીક્ષણમાં તેની છતની કોરણી બહુ જ મારીક છે અને તેમાં કુંભારીયાજીના મંદિરની કોરણીમાં એક વિભાગમાં તેમ રાજ્યલની જનના પ્રસંગો આપ્યા છે તેના જેવું દેખાયું. અમારી સાથેના મુનિ મહાત્માએ પણ એ જ કહ્યું. એટલે આ જૈન મંદિર છે, એમાં તો સંદેહ નથી જ. એક બીજું સખળ કારણ પણ સાંભળ્યું કે મંદિરની સામેના કુંડના પાણીની શુદ્ધિ માટે ખોદાણ કરાવતાં માટી બહુ નીકળ્યા પછી એક તરફનો ભાગ નથી જતાં નીચે પ્રાચીન જૈન મૂર્તિઓ ત્યાંના કાર્યવાહક અનુએ જોઈ; જોતાં એમને લાગ્યું

૧ મંદિરની ચોતરફ બહારના ભાગનાં પ્રાચીન પૂતળાંમાંથી જે સારા અને અખંડિત હતાં તેને ઊતારી એકની હનુમાનજી તરીકે પૂજા થવા માંડી છે; એકની સીતારામ તરીકે પૂજા થવા માંડી છે, એકની વળી વિષ્ણુ અને સૂર્યરૂપે હિંપાસના થવા માંડી છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જોતાં નથી તો એ હનુમાનજી કે રામચંદ્રજી, નથી વિષ્ણુ કે સૂર્ય; માત્ર ઘણાં જૈન મંદિરોમાં બહારના ભાગમાં વિવિધ આકૃતિવાળાં પૂતળાં હોય છે તે પૈકીનાં જ આ પૂતળાં છે.

કે જે આટલી બધી જૈન મૂર્તિઓની મોઢેરાના જૈન મહાજનને ખમર પડશે તો તે મેળવવા પ્રયત્ન કરશે, કદાચ મંદિર પણ પોતાનું છે એમ અદ્ય પ્રયત્ન સિદ્ધ કરશે; એમ ભાનવાથી એ મહાનુભાવે તરત જ ત્યાં માટી નંખારી એ ખોદાણુ પુરાવી દીધું. અને ઉપર પણ ચણાવી સીધું ત્યાર પછી થોડા દિવસે ત્યાંના શેઠને કહ્યું કે આ કુંડ ખોદાવતાં અંદર તમારા ભગવાનની મોટી મૂર્તિઓ હતી પણ તમારા કામની નથી એમ કારી મેં બધું પુરાવી લીધું. કહે છે કે આખી ચોવિંશી અંદર છે. હવે તો ભવિષ્યમાં આવા પ્રસંગે સાવધાની રાખી મોઢેરાના જૈનો મૂર્તિઓ બહાર કઢાવે તો જરૂર સારો લાભ થાય તેમ છે. અહીં મામ બહાર પ્રાચીન ટીલા, ખડિયરો લજ્જા છે અને બે હજાર વર્ષની પુરાણી ઈંટો પણ દેખાય છે. મોઢેરાથી અમે ગાંધુ આવ્યા.

ગાંધુ—આ સ્થાન પણ ખૂબ જ પ્રાચીન છે. આચારામસૂત્રની શીલાંકાચાર્યે બનાવેલી મોટી ટીકા જે “ ગાંધુતા ગ્રામે ” બતાવી તે આ જ સ્થાન છે. તેમજ ગુજરાતના મંત્રીશ્વર, આણનાં જનપ્રસિદ્ધ મંદિરોના નિર્માતા વિમલ મંત્રીના પૂર્વજો જિન્ન-માલથી અહીં ગાંધુ આવેલા તે આ નગર છે. અહીંથી જ તેઓ પાટણ મયા અને યજ્ઞ, કીર્તિ, ધન અને ધર્મભાવના કમાયા. આ ગાંધુમાં પ્રાચીન શ્રી મંત્રીરાપાર્શ્વનાથજીની બબ મૂર્તિ મિત્રાજમાન છે. જેથી નનીરાપાર્શ્વનાથના પ્રાચીન તીર્થ તરીકે આ સ્થાન પ્રસિદ્ધ છે. અહીં સુંદર જિનમંદિર છે. ઉપર અને નીચે બન્ને માગમાં પ્રાચીન બગ્ચ અને પરમ દર્શનીય વિશાળ જિનમૂર્તિઓ છે. ઓછામાં ઓછાં હજાર વર્ષથી વધુ પ્રાચીન જિન-મૂર્તિઓ છે, એમાં તો સંદેહ જ નથી. “ અમોયમરી મૂર્તિ રચી રે ઉપમા ન બટે કાય ” આવી સુંદર જિનમૂર્તિઓ છે.

આજે લજ્જા મહાનુભાવે પ્રાચીન કળાનાં દર્શન કરવા માગે છે તેમને મારી ખાસ બલામણુ છે કે આ ભારતીય પ્રાચીન જૈન કળાના અપૂર્વ નમુનારૂપ જિનમૂર્તિઓનાં જરૂર દર્શન કરે; છલોરા અને અજંતાની બીજ કળા અને મરોડને પણ ટકર મારે તેવી મરોડહાર આકૃતિઓ પરિકરમાં મહુ જ સુંદર દેખાય છે. સુમુક્તુ બાવિક આ સ્થાનના દર્શન કરી આત્મિક લાભ જરૂર મેળવે. અહીંથી અમે વડાવલી ગયા.

વડાવલી—આ વડાવલી એ જ છે કે જ્યાં બગદુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીના ગુરુદેવ શ્રી વિજયદાનસૂરિજી સ્વર્ગસ્થ થયા હતા. શ્રી વિજયહીરસૂરીશ્વરજી સમ્રાટ અકબરને પ્રતિષ્ઠાપ્રદા જતાં પહેલાં અહીંની ગુરુદેવની પાદુકાઓનાં દર્શન કરવા આવ્યા હતા અને પછી આગળ વધ્યા હતા. અત્યારે અહીં એ સ્થાન તો લગભગ તદ્દન જુથાર્થ મયા જેવું છે. પ્રાચીન મંદિર અને પ્રાચીન ઉપાશ્રય છે. શ્રી હીરસૂરિજી મહારાજ અહીં અમુક સમયે કેટલોક વખત રહ્યા પણ હતા એમ કહેવાય છે. પાછળથી અહીં ચતિપુંજવોની માઠી પણ હતી, પ્રસ્તકબંડાર પણ હતો. પણ એ બધું આજે જૂતકાળની વાતોમાં જ જળવાઈ

૨ કવિવર શ્રી લાવણ્યસમયે વિમલપ્રગંધનાં આ ઉશ્લેષ કયો છે અને માંસુ પણ આપ્યું છે.

૩ આ પ્રાચીન મૂર્તિઓ સંપ્રતિ મહારાજના સમયની હોય એમ પણ કહેવાય છે પાછળના ટેકા અને શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની મૂર્તિની રચનાની વિશેષતા આના પુરાવારૂપ છે.

રહ્યું છે. અમને એમ લાગ્યું કે ગામ જહારની જે અમુક દેરીઓ છે તેમાં કોઈક સમાધિ-સ્થાન હોવું જોઈએ. અહીંનું મંદિર સુંદર છે. મૂર્તિઓ પ્રાચીન અને દર્શનીય છે. પણ મૂર્તિઓ ઉપર લેખો પડ્યા છે. પરંતુ અમે સંભળ્યું કે—ઈતિહાસપ્રેમા મુનિમહારાજ શ્રી જયન્તવિજયજી મહારાજ અહીંના લેખો લઈ ગયા છે એટલે એ માટે પ્રયત્ન ન કર્યો. અહીં મોઢેરા કે ગાંભુ જેવી પ્રાચીનતા નથી જણાતી. અહીંથી અમે ચાણુરમા આવ્યા.

ચાણુરમા—અહીં શ્રી બટેવા પાશ્વનાથજીની નાની અને નાણુક બિનમૂર્તિનાં દર્શન કર્યાં. મૂર્તિ ખૂબ જ પ્રાચીન હોવા છતાં કળાનું વસાઈ નથી તેમજ નિર્માતાએ રણુ કરેલી ભવ્યતા, ડૉહતા અને વીરરામતા અત્યારે પણ દર્શકને આકર્ષે છે. પરમ શાંત, વૈરાગ્યવાદિ મુખારવિંદ અને અમી વર્ષોવતાં એ નેત્રકમલો પરમ આદલાદ આપે છે. અહીંનું વજ્રન મયે વર્ષે જ ‘જૈન સત્ય પ્રકાશ’માં આપી ગયો છું એટલે વધુ નથી લખતો. અહીંથી અમે કંબોધતીથી આવીએ.

કંબોધતીથી—અહીં શ્રી મનમોહન પાશ્વનાથજીનું પ્રાચીન તીર્થ છે. આ તીર્થ-સ્થાનનો જીર્ણોદ્ધાર ગયે વર્ષે અમે અહીં આવ્યા ત્યારે પૂ. પા. શ્રી દર્શનવિજયજી (ત્રિપુટી) મહારાજશ્રીના સદ્ગુપ્તદેશથી શરૂ થયો છે. નવી કમિટી રચપાસ છે. આ તીર્થના ઉદ્ધાર માટે કમિટીના પ્રમુખ રોક લાલસાઈ લાલ ઉત્સાહપૂર્વક પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. તેમનો અતીવ આગ્રહ છે કે આપના ઉપદેશથી શરૂ થયેલ ઉર્ણોદ્ધારની પ્રતિષ્ઠા પણ આપના હાથથી જ થાય, કિન્તુ અમારે દૂર જવાનું હોવાથી અને જીર્ણોદ્ધારનું કાર્ય હજી વધુ બાકી હોવાથી અમે તો આગળ જઈએ જ છીએ. જીર્ણોદ્ધારના કાર્યમાં ઉપદેશી સૂચનાઓ આપી જ છે. અહીં નવીન ધર્મશાળા માટે જમીન લેવાઈ છે. ઓરડાઓ માટે મદદ પણ મળી છે. અને જીર્ણોદ્ધારનું કાર્ય ચાલુ છે. દરેક જાવિક જૈનોએ આ પ્રાચીન તીર્થના ઉદ્ધારમાં પોતાની શક્તિ પ્રમાણુ લાભ લેવાનો જરૂર છે. યાત્રિકા માટે બધો સગવડ છે તેમજ ભોજનશાળાનો પ્રયત્ન શરૂ થઈ ગયો છે. શ્રી મનમોહન પાશ્વનાથજીની પ્રાચીન મૂર્તિ દર્શનીય અને પરમ આદલાદ છે. એનું કળામય નવીન પંકિર તૈયાર થઈ રહ્યું છે.

આ બાબતનાં આરા પ્રાચીન ઐતિહાસિક સ્થાનોની વિશેષ શોધખોળની જરૂર છે. પ્રાચીન ગુજરાતની અસ્મિતા અને ભવ્યતાના પ્રતિસ્રમાં ગુજરાતના મહાન જ્યોતિષીશ ગુર્જરેશ્વરો-મત્રોશ્વરોની અને સેનાધિપતિઓ-કવિઓ-વિદ્વાનોની જન્મભૂમિઓ વત્સાન ગુજરાતીઓની રાહ જૂએ છે કે ગુજરાતના ગૌરવી આ જીર્ણ ભૂમિકાઓને પ્રસિદ્ધિના ચાકમાં લાવી, જનની જન્મભૂમિઃ સ્વર્ગાદિપિ મર્યાસિ ને ચરિતાર્થ કરી બતાવે અને પ્રાચીન ગુજરાતના ગૌરવસ્થાનોનો ઉદ્ધાર કરાવે.

૪. અહીંના એક શિવાલયના જાંવરામાં પ્રાચીન જૈન કાઉસ્સગીયા હતા. શ્રીયુત અજ્ઞ મેગજીના શબ્દોમાં કહ્યું તો એ હજાર વર્ષની જૂની મૂર્તિ—કાઉસ્સગીયા છે, હવે મયા વર્ષે અમે આ જોયા હતા જનો હિલેખ દુર્ મહારા લેખમા કરી ગયો છું પરંતુ આ વર્ષે એ કાઉસ્સગીયા નથી; શિવાલયનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર ખાતાજીએ એ પ્રાચીન જૈન કાઉસ્સગીયાની મૂર્તિને ભોંયરામાં લાંડારી દીધી છે, બસ આજ જ આપણુ પ્રાચીન અમૂલ્ય ધન બરબાદ થાય છે. જૈનોએ એક સારું સંગ્રહસ્થાન કરી આવી પ્રાચીન સંમદ યોગ્ય મૂર્તિઓને સંમદવાની જરૂર છે.

મહુધાના માંધીના દેરાસરમાંનાં તીર્થંકરપ્રભુનાં તેર સુંદર ચિત્રો

લેખક:-શ્રીચુત વૈદ્ય ચીમનલાલ લલ્લુભાઈ ઝવેરી, મહુધા

અહીં જે ૧૩ ચિત્રોનું વર્ણન રજુ કરવામાં આવે છે તે ચિત્રો પ્રાચીન હોઈ, મહુધાના શ્રીમાંધીના દેરાસરનામે પ્રસિદ્ધ દેરાસરમાં, કાચમાં મહાતી રાખવામાં આવી છે.

૧ ધર્મનાથ—આ ચિત્રની આસપાસ કાળી પટ્ટી ઉપર શ્વેત પત્રાવીકીનું ચિત્રણ કરી પોપટી રંગની સુશોભિત જાળમ પર વેદીયુક્ત પદ્માસન પર સુવર્ણવર્ણ ભગવાન પિરાજિત છે, અને તે સાલંકાર હોઈ પાંચપુષ્પના મંડપથી મંદિત છે. તેમની અને બાજુ બે પુરો. એક બાજુ પીતાંબરધારી અને બીજી બાજુ જમણી અંબરધારી મુકુટ મંદિત ચામરધારી છે. આ અને પુરોની મુખાકૃતિ ઉપર થોભાઓ આલેખેલા છે અને રક્તવર્ણના સુંદર ચુંબજ તળે એ વિરાજિત છે.

૨ શાંતિનાથ—આ ચિત્રની બાજુબાજુ લાલ રંગની પટ્ટી ઉપર પુષ્પયુક્ત વસ્ત્રી ચિત્રિત કરેલી છે. અને લાલ વર્ણની પુષ્પમંદિત ભૂમિ ઉપર વાદળી વર્ણના બાજુ ઉપર મુકુટમંડિત સુવર્ણવર્ણ ભગવાન પિરાજિત છે. શિર ઉપર છત્ર છે અને પાછળ પોપટી વર્ણની પીઠ ઉપર લાલ વર્ણનો ચંદ્રવો આલેખેલો છે, જે રક્ત પુષ્પોની ભાતથી હરોનિત છે. ભગવાનની અને બાજુ શ્વેતવર્ણ શ્વેતાંબરધારી બે પતિવરો હાથ વેડેડી બેમેલાં છે. અને તેમનાં મસ્તકો ખભા સુધીના વાળથી યુક્ત અને મુખાકૃતિઓ મુઠ્ઠા તથા થોભાયુક્ત આલેખેલી છે.

૩ મુનિસુવ્રતસ્વામી—આ ચિત્ર શ્વેત વર્ણની પટ્ટી ઉપર લીલા વર્ણની વસ્ત્રીમાં લાલ વર્ણનાં પુષ્પોથી સુશોભિત છે. લાલ પુષ્પ યુક્ત પીળા વર્ણની જાળમ ઉપર બાજુ ઉપર શ્યામવર્ણ ભગવાન પદ્માસને વિરાજિત છે. શ્વેત ભામંડલ આલેખી આછા પોપટી રંગની ચુંબજકૃતિ ઉપર લાલ અને આછા શ્યામ વર્ણનું તોરણ આલેખ્યું છે. ભગવાનની જમણી બાજુ રક્તાંબરધારી અને ડાબી બાજુ શ્વેતાંબરધારી, મુઠ્ઠા થોભાયુક્ત મુખમંદિત ચામરધારી પુરુષો છે.

૪ સંભવનાથ—આ ચિત્રમાં લાલ પટ્ટી ઉપર શ્વેત પુષ્પની વસ્ત્રી ચિત્રવામાં આવી છે. લાલ વર્ણની ચોકડીવાળી ભાતમાં લાલ પુષ્પો યુક્ત શ્વેત જાળમ પર બાજુ ઉપર ભગવાનની સુવર્ણવર્ણ સાલંકાર મૂર્તિ આલેખી છે. શ્વેત મુકુટ ઉપર પુષ્પમાળા યુક્ત પીત વર્ણની પીઠ ચુંબજકૃતિએ શોભે છે. પ્રચુનો જમણી બાજુ શ્વેતાંબરધારી ચામરધર છે અને ડાબી બાજુ સુખડની ચમરી ધારણ કરનાર સાલંકાર શોભે છે.

૫ અજિતનાથ—પીળા રંગની પટ્ટી ઉપર શ્યામ વર્ણની વેલ ચીતરી શ્વેત પુષ્પની ચોકડી ભાતવાળી વાદળી રંગની જાળમ પર બાજુ વિરાજિત સુવર્ણવર્ણ સાલંકાર ભગવાન આલેખી લાલ વર્ણના વિશાળ ભામંડલ ઉપર શ્વેત પુષ્પમાળા આલેખી પૃથ્વ-ચંદ્રક શ્વેત વર્ણ આલેખેલો છે. તેમની જમણી બાજુ રક્તાંબરધારી અને ડાબી બાજુ પીતાંબરધારી ચામરધર છે.

૬ કુંથુનાથ—આ ચિત્રમાં ધેરા લાલ રંગની પટ્ટી ઉપર શ્વેત વર્ણની પુષ્પવસ્ત્રી

ચીતરેલી છે. અને ખુલ્લતા લાલ રંગની જળમ પર વેદિકા ઉપરના પીનાસનસ્થ પદ્માસન ઉપર સાલંકાર સુવર્ણવર્ણ ભગવાન વિરાજીત છે. લીલી ભૂમિ ઉપર આકાશ વર્ણ આલેખી પુષ્પવૃષ્ટિ આલેખિત કરી પીતવર્ણનો ગુંબજ વેલશુદ્ધાધુકત ચીતર્યો છે. પ્રભુની બન્ને બાજુ બે શ્વેતાંબરધારી સાધ્વીઓ હાથ જોડી બેઠેલી છે.

૭ અલિનંદન ભગવાન—આ ચિત્રમાં પીળા રંગની પટ્ટી ઉપર લાલ વેલ શુદ્ધ ચીતરેલા છે. અને શ્યામ વર્ણની ભાતયુકત લાલ જળમ શ્વેતપુષ્પ શોભિત આલેખી બાજુપર વિરાજિત સુવર્ણવર્ણ સાલંકાર ભગવાન નીલવર્ણ ભામંડલયુકત વિરાજિત છે. તેમની પીઠે વાદળા રંગના આકાશમાં પુષ્પવૃષ્ટિ આલેખેલી છે. આ ભગવાનની બન્ને બાજુ છ છ પાદુકાયુગલ યુક્ત બે શુભો રત્નવર્ણના ગુંબજવાળા આલેખિત છે.

૮ મહિલનાથ—આ ચિત્રમાં લાલ રંગની પટ્ટી ઉપર વેલશુદ્ધાનું આકૃત ચિત્રણ છે. અને શ્વેતવર્ણની પુષ્પ ભાતની જળમ પર બાજુ ઉપર સુવર્ણવર્ણ સાલંકાર રત્ન ભામંડલ યુક્ત ભગવાન વિરાજિત છે. તેમના ઉપર આકાશી વર્ણનો ગુંબજ બનાવી પુષ્પમાળાની આકૃતિ આપી છે. ભગવાનની જમણી બાજુ પીતાંબર ધર ખંડી ઉપર મુગલાઈ ધાટના ધાધરા જેવા દેખાવનું વસ્ત્રપરિધાન કરેલ મુગટ અને અલંકારયુક્ત ચામરધારી પુરુષ છે. એ જ પ્રમાણે ડાબી બાજુ પણ આછા જમણી રંગનું વસ્ત્ર પહેરેલ ચામરધર છે. ચામરોનો વર્ણ લીલો આલેખેલો છે.

૯ સુવિજિનાથ—આ ચિત્રમાં શ્યામવર્ણની પટ્ટી ઉપર શ્વેત પત્રાવળીની ભાત ચિત્રિત છે. આ ભગવાનની પીઠે છત્રીની આકૃતિ આલેખેલી છે, બાજુ ઉપર ભગવાન શ્વેતવર્ણ મુકુટમંડિત વિરાજિત છે. અને પાછળ શ્વેત ચંદ્રવેદો આલેખેલો છે. ભગવાનની જમણી બાજુ રક્તાંબર ધોતીધારક શ્વેતવર્ણ પુરુષ ચામરધર છે અને ડાબી બાજુ રક્તાંબરધારી સ્ત્રી ચામરધર છે. પણ તેનું ચિત્ર જઘનોધી ભાગથી ઉપરનું છે અને સાડી વડે માથું ઢાંકેલું છે.

૧૦ સુમતિનાથ—આ ચિત્રમાં શ્યામવર્ણની પટ્ટી ઉપર શ્વેત પત્રાવલી બનાવી છે, અને લાલ વર્ણની જળમ ઉપર શ્વેતભાત યુક્ત બાજુ ઉપર સુવર્ણવર્ણ ભગવાન સાલંકાર મુકુટમંડિત ગુંબજકાર છત્રી યુક્ત છે ગુંબજ લાલ વર્ણ છે. ભગવાનની જમણી બાજુ પીતાંબરધર મુગલાઈ પાષડી ધારક અને ખંડી તથા ધાધરાના દેખાવનું વસ્ત્ર પહેરેલ પુરુષ અને છડી ધારેલ છે અને ડાબી બાજુ મુગલાઈ જમાનાની સાક્ષાત પૂતળા જેવી ચામરધારિણી સ્ત્રીનું ચિત્ર છે.

૧૧ વાસુપુજ્ય—આ ચિત્રમાં શ્યામ વર્ણની પટ્ટી ઉપર શ્વેત પત્રાવલી બનાવી પીત-વર્ણની ભૂમિ ઉપર બાજુ ઉપર રત્નવર્ણ ભગવાન વિરાજિત છે. અલંકાર, મુકુટ, ભામંડળ અને પાખરો સાથે પત્ર તોરણ ચિત્રિત છે. અને તે ઉપર શ્વેત વર્ણની પટ્ટી ઉપર ત્રણ ધુમ્મટ ચીતવમાં આવ્યા છે, જેમનો મધ્ય ધુમ્મટ લાલ વર્ણ છે અને બાજુના પીત વર્ણ છે. ભગવાનની જમણી બાજુ આછા જમણી વર્ણના ધોત્યાંબરધારક હાથ જોડેલે બેઠેલ પુરુષ છે અને ડાબી બાજુ શ્વેતવસ્ત્રધારી ખુલા માથે હાથ જોડેલ સ્ત્રી ચિત્રિત છે.

૧૨ મહિસનાથ—આ ચિત્રમાં વાદળી રંગની પટી ઉપર ગુલાબી અને શ્વેતવર્ણના છુટાં ફૂલો એક એકના અંતરે ચીતરવામાં આવ્યાં છે અને પીત વર્ણની જાજમ પર ખાજક ઉપર અલંકાર અને સુક્રુટયુક્ત નીલવર્ણ ભગવાન વિરાજિત છે. તેમની પાછળ ચંદ્રાકાર રક્તવર્ણ શ્વેત પુષ્પ વિભક્ત ચંદ્રવેા અને પાછળ ધીળા રંગનો ચંદ્રવેા આળેખી આછા જામળી રંગે પોઠ સુશોભિત કરેલી છે. અને લાલ શ્વેત અને વાદળી રંગની ભાતયુક્ત ત્રણ કમાન આળેખી છે. પ્રભુની અન્ને બાજુ અદ્રગાસનસ્થ શ્વેતવર્ણ સાલંકાર અને કચ્છ યુક્ત કાયોત્સર્ગસ્થ ભગવાન ચિત્રિત છે.

૧૩ પદ્મપ્રભુ—આ ચિત્રમાં આછા વાદળી રંગની પટી ઉપર આછા ગુલાબી રંગની ફૂલયુક્તવેદ ચીતરેલી છે. વાદળી રંગની ભાત યુક્ત જાજમ ઉપર લીલા વર્ણના બાજેડ પર રક્ત વર્ણે પીત વર્ણના ભામંડલયુક્ત સાલંકાર ભગવાન વિરાજિત છે. તેમની પાછળ ચંદ્રાકૃતિએ નીલ વર્ણનો ચંદ્રવેા આળેખેલા છે અને તેમની આજુબાજુનો પૂઠ ભાગ શ્વેત બનાવી તેમાં લાલ ભાત પાડેલી છે. ભગવાનની જમણી બાજુ શ્વેતધૌતધારી અને ડાબી બાજુ રક્તધૌતધારી સુક્રુટમંડિત ચામરધારી પુરુષો છે. ચામરનો વર્ણ નીલ છે.

ચિત્રો વિષે અમારા વિચારો

જૈન પ્રાચીન ચિત્ર સાહિત્ય અમારા જાણુવા જોવા અને માનવા મુજબ વિવિધ ભાવોથી ભરપૂર અને વિસ્તૃત છે, જે તાડપત્રનાં પુસ્તકોમાં, કાગળના પુસ્તકોમાં અને પૂજ્ય આચાર્યોને પ્રતિવર્ષ લખાતાં સાંવત્સરિક વિઘ્નિત પત્રોમાં અને દર્શનભાવનાથી આળેખેલી બાનુપૂર્વિકોમાં આળેખાયેલું છે.

ઉપયુક્ત ચિત્રસાહિત્ય જિન્ન જિન્ન બંડારોમાં કુનિવરો પાસે કે સંઘના વહિવટ કર્તાઓના હાથ તળે જીતે છે. જ્યાંસુધી સુવર્ણકરે બેડેલા અને માળીએએ ગુંથેલા અલંકારોને પેટીમાં અને હારતોરને કંડિયામાં ભરી રાખવામાં આવેલાં સુધી તેા તે અલંકાર ને અજરાઓ તે રૂપે જ રહે; તેની સફળતા તેા જ્યારે તેને શરીર ઉપર ખારજી કરવામાં આવે ત્યારે જ થાય. કળા માટે પણ એ જ વાત સાચી છે.

આખી વિક્રમની વીસમી સદી પસાર થઈ છતાં એના આસરે આઠ દાયકાઓ સુધી તેા જૈન ક્રોમે પુના ચિત્રશાળાથી પ્રસિદ્ધ મહાવીર પ્રભુનાં ચિત્રો અને દશનચોવીસીનાં રેખા-ચિત્રો તેમજ ભીમસિંહ માણેકજીએ પાંડવચરિત્ર શ્રીપાલરાસ જેવા ગ્રંથોમાં આપેલ ચિત્રો સિવાય બીજી કંઈ પણ સાહિત્ય સમયની પદ્ધતિએ પ્રસિદ્ધ કંઈ નથી, જેના પ્રત્યે જૈન ભક્ત કે બાલસમાજ આકર્ષાય. પણ છેલ્લા બે દાયકામાં કંઈક આ વિષયની વિવિધ પ્રવૃત્તિ જૈનોમાં શરૂ થઈ છે, તેમાં ખાસ કરીને શ્રી સારાભાઈ નવાખની "જૈન ચિત્ર કસ્પદુર્ગ" પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવાની પ્રવૃત્તિ અમરજીન બોમવે છે. અને તે સિવાય ભગવાન મહાવીર દેવના કેટલાંક જીવનપ્રસંગોનાં અને પાર્શ્વનાથ પ્રભુના એકાદ જીવનપ્રસંગનાં ચિત્રો દિ, ત્રિ કે પચરંગી મુદ્રિત થયેલાં જોવાય છે. સુરતથી દેવચંદ્ર લાલભાઈ તરફથી સચિત્ર ખારસા સત્ર પણ સુદૃષ્ટ પામ્યું છે. વડોદરાના સદ્ગુરુસ્થ તરફથી તીર્થંકર પ્રભુની જીવનકથનાઓને દર્શાવતી વિવિધ ચિત્રમાળાની પ્રવૃત્તિરૂપે કમઠ પાર્શ્વનાથનું લીલા ચિત્ર પ્રસિદ્ધિ પામ્યું અને અષ્ઠભદ્રેવળનાં

રાજ્યભિષેકનું ચિત્ર પણ તેમણે તૈયાર કર્યું હતું. પ્રાણીવિજ્ઞાનની સરળતા માટે મુનિરાજ શ્રી ધર્મવિજયજીચિત્રિત જીવભેદદર્શકચિત્ર બાલસાહિત્ય રૂપે શ્રીમતી આગ્યોદય સમિતિએ પ્રસિદ્ધિમાં મૂક્યું. આ સિવાય કેટલુંક સાહિત્ય છાયાચિત્રોનું પણ પ્રસિદ્ધ થયેલું જેવામાં આવે છે, પ્રાચીન ચિત્ર સાહિત્ય લોકાકર્ષક નિવડે તેને માટે અમદાવાદ જેવા જૈનનગરમાં એકાદ પ્રદર્શનની પણ પ્રવૃત્તિ થઈ.

ઉપર જણાવ્યું તેમ “ જૈન ચિત્ર કલ્પદ્રુપ ” જેવી પ્રવૃત્તિ થતા પામી ખરી અને ખીજી પણ ચિત્રમાળાઓ પ્રસિદ્ધ થઈ ખરી, પણ તે બહુ કિંમતવાળી હોવાથી તે વિરતૂત પ્રચાર પામેલી જેવાતી નથી. તેથી આવું સાહિત્ય અદ્યપ્યુદ્યે સુલભ થાય એવી જોઈવળુ ઇચ્છવા યોગ્ય ગણાય.

આજસુધીમાં ચોવીસ તીર્થંકરનાં જે ચિત્રો લીથોમાં પ્રસિદ્ધિ પામ્યાં છે તેમાં સર્વ પરમાત્માઓનો દેખાવ વર્ણભેદ સિવાય સમાન જ આપેલો છે અને આળુ-બાજી આલેખવામાં આવેલા ધોરોના દેખાવ પણ સમાન જ છે. અહીં આપવામાં આવેલા-વર્ણનવાળાં ચિત્રોમાં પરમાત્માના દેખાવનું સામ્ય હોવા છતાં આળુઆળુના દેખાવોમાં સ્પષ્ટ ભિન્નતા જેવાય છે. તેમાં ખાસ આપણને ઊડીને આંખે ખાંઝે તેવાં યતિયુગલ, સાધ્વી-યુગલ, શ્રાવકયુગલ સર્વાંશવસ્ત્રયુક્ત પતિપત્નીયુગલ. કાઉસગીબાયુગલ, એક શ્રાવક અને એક સાધ્વી, આ બધાં ચિત્રો ભિન્નભિન્ન ભાવો દર્શાવે છે, અને તે અતીવ આકર્ષક છે. શ્રાવકોનાં ચિત્રોમાં સુરવાલ ઉપર બંડી અને બંડી ઉપર ફેંથી પત્રસુતી ધાધરા જેવા દેખાવનું વસ્ત્ર અને તે ઉપર એક ભિન્ન રંગનો પણ કકડો ઓળેખેલો છે. પતિપત્નીનાં ચિત્રોમાં વસ્ત્ર-વર્ણનું સામ્ય છે અને માથું વસ્ત્રથી ઢાંકેલું બતાવ્યું છે એ મર્યાદાનું ભોધક છે. બાળીનાં ચિત્રોમાં શ્રાવકો ખુદકા શરીરે અલંકારયુક્ત બનાવી ભિન્નવર્ણોના ધેતીયાયુગલ બુ-કુટસંહિત ઓળેખેલા છે. પ્રાચીન કાળના પુરુષના-ગૌરવસ્ત્રક મૂળ રંગે ધોઆ યતિવર્ણોના પણ ચિત્રિત કરવામાં આવ્યા છે, જે તેમના પહેરવેશનું જ્ઞાન આપે છે. પ્રભુની આસપાસના દેખાવમાં ચંદ્રરવનો, ભામંડલનો, પુષ્પતોરણનો, છત્રીનો, ધુમ્મતનો દેખાવ વિવિધતા જ આણે છે.

આ ઉપરથી સદરહુ ચિત્રાવલીની વિશેષતાઓ વિદ્વાનો સાહિત્યપ્રેમીઓ અને સાધારણ જનસમૂહના ખ્યાલમાં આવી શકશે. કોઈ પણ મંથ સાથે સંબંધ વિના પણ, આવાં જ ચિત્રો મારી મુસાફરી દરમિયાન લીંબડી જ્ઞાનભંડારમાં જેવામાં આવ્યા છે. મારી નાખી વનંતી છે કે આ વિષયના જ્ઞાતા વિદ્વાનો અને ધનિકો ભવિષ્યમાં બાલોદ્દ્યોગિક ચિત્રક્રાહિત્યનું સર્જન કરી સર્વસુલભ બનાવે. અને આવું જ ખીજું ઇનસ્તતઃ વિકાસ અને નષ્ટ થતું સાહિત્ય ઓક્તિત કરી જનસમાજ સમક્ષ મૂકે.

ચિત્ર એ એક એવી કળા છે કે જે સૌને સ્તબ્ધ કરે છે, જેવા લલચાવે છે અને બાહ્યાવસ્થાથી જ પ્રેરણા આપે છે. આવા વિષય તરફ જૈનો દુર્લક્ષ કરે એ ખરેખર ધર્મપ્રચારને બાંધી દિવાલ ઊભી કરવા જેવું છે.

આ ચિત્રોમાં સર્વાંગવસ્ત્રાઢાદિત પુરુષોનો પહેરવેશ કપા દેશને મળતો છે એ વિચારવા જેવું છે.

ચિત્રો તૈયાર કર્યાનો સમય મુગલ સામ્રાજ્ય અને તપાગચ્છાયાયર્ષ વિજયદેવસુરિજીથી ઓગણીસમી સદી સુધીનો છે. ચિત્રકાર કદાચ કોઈ યતિવર્ષ પણ હોય.

આપણાં 'ફાગુ' કાવ્યો

(લેખક: પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા એમ. એ.)

ગુજરાતી સાહિત્યના રાસ, ચર્ચાની ધત્યાદિ જે વિવિધ પ્રકારો છે તેમના એક પ્રકાર તે 'ફાગુ' છે. 'ફાગુ' સાહિત્ય પદ્યમાં રચાયેલું છે. એથી આ સાહિત્યની કૃતિ-ઓને મેં 'ફાગુ-કાવ્યો' એવું નામ આપ્યું છે. કેટલાંક 'ફાગુ' કાવ્યોનાં નામમાં 'ફાગ' શબ્દ વપરાયો છે. એથી એને 'ફાગ-કાવ્ય' કે 'ફાગ' પણ કહી શકાય.

ફાગુ, ફાગ ધત્યાદિ—“સાર્થ ગૂજરાતી જોડણીકાશ”માં 'ફાગ' શબ્દના (૧) વચ્ચંત અને (૨) હોળીનાં શૃંગારી ગીતો કે બોલાતા અપશબ્દ એમ બે અર્થો આપાયા છે. દલપતરામે “ફાગ ફટાણાં રસ નહીં વળી, નહીં રસ નહીં વ્યભિચાર” એ પંક્તિમાં 'ફાગ' શબ્દ વાપર્યો છે. એવી રીતે ખમરદારે “ધસો હોં ગાતા ફાગ વસંત” એ પંક્તિમાં અને કવિ નાનાલાલે “જય-કલગીએ વળજે પ્રીતમ! ભોજશું ફાગે ચીર” એ પંક્તિમાં 'ફાગ' શબ્દ વાપર્યો છે.

કલિકાલસર્વગ્રંથે અચ્યન્દ્રસૂરિકૃત રચણાવલિ યાને દેસી'સદસ'ગહુના કહા વર્મની નિબ્ધિખિત ૮૨ મી ગાથામાં 'ફગુ' શબ્દ છે:—

“ફગુ મહુછળે ફલહી વવળી ફસુલફંસુલા મુકે ।

ફરજો ફલયમિ અ ફંસુલી અ જોમાલિઆપ ય ॥૮૨॥”

આમ અહીં 'ફગુ'નો અર્થ 'વચ્ચંતનો ઉત્સવ' એમ કરાયો છે. 'ફાગુ' કાવ્યોમાં વચ્ચંતનો વિલાસ અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે એ ઉપરથી આપણે 'ફાગુ'ના મૂળ તરીકે 'ફગુ' શબ્દનો નિર્દેશ કરી શકીએ. વચ્ચંત ઋતુ ફાગણ મહિનામાં પૂર ખહારમાં હોય છે. એટલે આ ફાગણ માટે જે સંસ્કૃતમાં 'ફાલ્ગુન' શબ્દ છે તેને અને આ ફાગુને—ફાગને સંબંધ હોય એમ લાગે છે.

સંસ્કૃતમાં 'ફલ્ગુ' શબ્દ છે. એના (૧) અસાર, (૨) નાનું, જીલું, (૩) નિરર્થક અને (૪) મંદ એમ વિશેષણરૂપે ચાર અર્થો છે. વળી 'ફલ્ગુ' નામરૂપે પણ છે. એના (૧) વચ્ચંત અને (૨) એક નદીનું નામ એમ બે અર્થ છે. “સાર્થ ગૂજરાતી જોડણીકાશ”માં સુન્દર, અને શુલાલ એમ બે વધારે અર્થ આપાયેલા છે તેમજ 'ત્રયા'ક્ષેત્ર પાસેની નદી એમ વિશેષતા દર્શાવાઈ છે. 'ફગુ' એ ફલ્ગુનું રૂપાન્તર છે એમ માનીએ તો એનો 'વચ્ચંત' અર્થ તો ધટે જ છે એટલું જ નહિ, પણ અસાર-નિરર્થક-તુચ્છ એ અર્થ પણ ધટે છે. કારણ કે હોળીના દિવસમાં જે ફટાણાં—ખીમત્સ ગીતો હોળીપાઓ—ધેરૈયાઓ—ફાગ જાનારા જાય છે તેને એ લાગૂ પડે છે, કેમકે એ ગીતો નિરર્થક છે એટલું જ નહિ પણ કેટલીક વાર તો અનર્થક છે અને એમાં સાચાધર્મનું—સમ્યક્તાનું જાહેર લીલામ છે.

અભિધાનચિન્તામણિમાં, કામકાને પ્રિય ઉદ્બંધરિકા અથોત કાકોદંબરિકા એ અર્થ 'ફલ્ગુ'નો આપાયો છે, પણ એ તો અહીં અપ્રસ્તુત જણાય છે; સિવાય કે આવા કોઈ કાઠ સાથે ફાગનો સંબંધ હોય. વિશેષમાં આની ટીકામાં 'ફલ્ગુ' અને 'ફાલ્ગુન' શબ્દ 'ફળતું' એ અર્થવાળા 'ફલ્' ધાતુ ઉપરથી નિષ્પન્ન કરાયા છે.

સંસ્કૃતમાં 'ફલ્ગુન' તેમજ 'ફાલ્ગુન' એમ બે શબ્દો છે. એ બંનેના ફાગણ માસ અને અભુજન એ બંને અર્થો જાય છે. ઉત્તરાફલ્ગુની નક્ષત્રમાં અમળુંજનો જન્મ થવાથી

એનું આ નામ છે એમ મહાભારતમાં કહ્યું છે. ફાગલ મહિનામાં જન્મેલને 'ફાગલિયું' કહે છે. સ્ત્રીઓના એક જાતના વસ્ત્રનું પણ આ નામ છે.

'ફગલુ' એવો પાષ્ટ્ય ભાષામાં શબ્દ છે. વળ્લભલગ્ગ (ગાથા ૬૩૮)માં એ 'અગ્નુ'ન એ અર્થમાં વપરાયો છે.

"સાર્થ" ગુજરાતી જોડણીકાર"માં 'ફગવો' શબ્દ છે અને એનો અર્થ 'ધેરેધેર' અપાયો છે હોળી વગેરે પ્રસંગે ઝાડુ કાઢનાર-આરણિયા તેમ જ મહેતરાણી વગેરે 'ફગવો' મગિવા આવે છે. આમ 'ફગવો' શબ્દ પણ 'ફાગુ'ની નાતનો હોય એમ જણાય છે.

જે "ફાગુ કાવ્યો" ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલાં અત્યાર સુધીમાં મળ્યાં છે તેમાં કેવળ જૈનોનો કે અજૈનોનો ફાગા નથી, જે કે મોટા દિસો તો જૈનોનો જ છે. વિશેષમાં એ તમામ કાવ્યો પ્રકાશિત નથી. આ ઉપરાંત એની કાંઈ એક રચને નોંધ પણ લેવાઈ હોય એમ જણાતું નથી એટલે રચનાસમયના ક્રમને લક્ષીને હું જૈન કૃતિઓને અંગે વિહંગાવલોકનરૂપે થોડુંક કહું છું:—

[૧] સિરિયુલભદ્રફાગુ : કર્તા જિનપદ્મસુરિ

આ ૨૭ કડીમાં રચાયેલું કાવ્ય છે. એના સાત ભાગ કરાયા છે. એ દરેકનું નામ 'ખંડ' છે. દરેક ખંડમાં એક દોહરો અને પછી શેરો છે; માત્ર છઠી ભાગમાં એટલે કે સાતમા ખંડમાં બે શેરો છે. સંપૂર્ણ કાવ્ય એવ છે એમ એની નીચે મુજબની અંતિમ કડી કહી આપે છે:—

"અરતર અગ્નિઃ જિણુપદ્મસુરિક્રિય ફાગુ રમેવહી ।

એલા નામધં ચૈત્ર માસિ રંગિદિ ગાવેવહી ॥ ૨૭ ॥"

આ ફાગુ છે એ પણ આ કડી જણાવે છે. વિશેષમાં એની પહેલી કડી પણ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. આ રહી એ કડી:—

"પણમિથ પાસાજિણુદપય અનુ સરસધ સમરેવી ।

યુલિભદ્ર મુણિવલ્લ ભણિસુ ફાગુખંધિ ગુણુ કેવી ॥૧૧॥"

આમાં આ કૃતિ 'ફાગુ' નામના ખંધમાં રચવાની પ્રતિજ્ઞા કરાઈ છે. ફાગુખંધ એટલે અમુક પ્રકારની કાવ્યરચના.

જૈન જગતમાં સુપ્રસિદ્ધ મુનિવર 'યુલભદ્ર' ગુરુની અનુગા મેળવીને કોશા વેશ્યાને ત્યાં આવે છે અને યાતુમોક્ષ રહેવા માટે એની પાસે ચિત્રજાળા માંગે છે. એ સમયે એ કોશા વેશ્યા એ આપે છે અને અનેક પ્રકારની સળવટ કરી મુનીશ્વરને યતિધર્મથી વિમુખ બનાવવા લોભાવે છે, પણ એઓ અડમ રહે છે એટલું જ નહિ પણ કોશાને સુઆવેશ બનાવવામાં સફળ થાય છે. યાતુમોક્ષ દરમ્યાન આ પ્રમણેનું એ મુનિવરનું વર્તન સાંભળી એમના ગુરુ એમને 'દુષ્ટરદુષ્ટરકારક' કહી એમની પ્રશંસા કરે છે. આપણા કવિઓ (ભા. ૧, પૃ. ૨૩૩)માં "યુલભદ્ર ગુરુના કુકમથી બિલાએ આવે છે" એમ જે ઉલ્લેખ કરાયો છે તે બાન્ત છે. ગુજરાતી સાહિત્યની રૂપરેખા (પૃ. ૨૨)માં આ બાન્ત ઉલ્લેખનું પુનરાવર્તન થયું છે. આવું ભવિષ્યમાં ન બને એ માટે અહીં આ નોંધ લેવી પડી છે.

૧ અને માટે પાષ્ટ્યમાં 'યુલભદ્ર' શબ્દ છે. એ ઉપરથી ગુજરાતીમાં 'યુલભદ્ર' રૂપ બનાવાઈ છે.

સુનીશ્વર સ્થૂલભદ્રના જીવનની વિવિધ બાબતો ઉપર પ્રકાશ પાડનારાં મુખ્ય સાત સાધનો મેં “ સુનિરાત્રી શ્રી સ્થૂલભદ્રના જીવનનો એક પ્રસંગ ” એ લેખમાં કે જે “ જૈન ધર્મ પ્રકાશ ” (પૃ. ૫૫, અં. ૪)માં પ્રસિદ્ધ થયેલો છે તેમાં ગણાવ્યાં છે. એમાં જોમ-પ્રભાસુરિકૃત કુમારવાલપદિયોહનો પાંચમો પ્રસ્તાવ ઉમેરવો. એમાં “ અપભ્રંશ ” માં આ સુનિરાત્રી જીવનચરિત્ર છે.

ચાતુર્માસનો પ્રસંગ હોવાથી વર્ષાનું વર્ણન અપાયુ છે. બાકી આ ફાગુ ચૈત્ર માસમાં એટલે કે વસન્ત ઋતુમાં ‘ ખેલાયો ખાતા રમે અને નાચે ’ એમ કહી એની ફાગુ તરીકેની સાર્યકતા બતાવાઈ છે. વિષયનો મોટો ભાગ શૃંગારિક છે, એ રીતે પણ આ ‘ ફાગુ ’ એ નામને લાયક છે.

પ્રાચીન પદ્ધતિના કાવ્યની દૃષ્ટિએ આમાં આલંકારિક કવિતા છે એટલે એ રીતે આ કાવ્ય છે. આ કાવ્ય ભાષાની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી છે, કેમકે એમાં સંસ્કૃત તત્ત્વમ રૂપો તેમજ અપભ્રંશ યુગનાં રૂપો ઉપરાંત કેટલાક નવીન રૂપો નજરે પડે છે. વિશેષમાં આપણા કવિઓમાં એ ઉલ્લેખ છે કે એમાં કયોલા (કયોણ), ગાંધિમસુરા (માલમસુરિયું) અને સહર (સિપાઈ) એવા શબ્દો વપરાયા છે. સહર એ ફારસી છે, જો કે આપણા કવિઓમાં એને ‘ અરબી ’ કહ્યો છે. ગુજરાતી ભાષાની ઉત્કાન્તિ (પૃ. ૩૯૬)માં તે ‘ મહસહ ’ એટલે ‘ મહરૂપ શય ’ એવો અર્થ કરાયો છે, અને એ વાસ્તવિક જણાય છે.

સામાજિક દૃષ્ટિએ પણ આ કાવ્ય ઉપયોગી છે. વેશ્યાઓની વ્યવસ્થિત સંસ્થા એક સમયે હતી, અને જૈન સાધુઓ ભિક્ષાને માટે ઘાંતને પણ ઘેર જતા એમ જે આપણા કવિઓ (ભા. ૧ પૃ. ૨૩૬)માં આલેખાયું છે તે ખરું છે, પણ તે આ ફાગુ ઉપરથી ફક્ત થાય છે એમ જે કહેવાયું છે એ ઉપયુક્ત જ્ઞાનત્વ હકીકતને આભારી છે.

વિનયચન્દ્રે (આશરે વિ. સં. ૧૨૬૯) નેમિનાથચતુષ્પાદિકા રચી છે. એ અત્યાર સુધીમાં મળેલા ‘ ઋતુકાવ્ય ’માં તેમજ ‘ બારમાસી કાવ્ય ’માં પણ પ્રથમ છે, બ્યારે એ દૃષ્ટિએ આ ફાગુ બીજું ઋતુકાવ્ય છે, પણ ‘ ફાગુ ’ કાવ્ય તરીકે તે એ પ્રથમ છે—સૌથી પહેલું છે.

આ ‘ સિરિથૂલિભદ્રાગુ ’ ‘ ખરતર ’ ગરુડના જિનપદ્મસુરિએ રચ્યું છે. એમને વિક્રમ-શવત ૧૩૯૦માં આચાર્યપદ મળ્યું હતું એમ જૈન ગૂર્જર કવિઓ (ભા. ૧, પૃ. ૧૧)માં ઉલ્લેખ છે. ‘ આચાર્ય ’ પદ મળ્યા બાદ આ ફાગુ તેમણે રચેલ છે એમ એની અંતિમ -૨૭ મી કહીમાં ‘ જિજ્ઞુપદ્મસુરિ ’ ઉલ્લેખ ઉપરથી જાણી શકાય છે. આ સુરિ વિ. સ. ૧૪૦૦ માં સ્વર્ગે સંઘર્ષી એમ જૈન ગૂર્જર કવિઓ (ભા. ૧, પૃ. ૧૧)માં નોંધ છે. આથી આ ફાગુને આપણે વિક્રમની ચૌદમી સદીની છેલ્લી પચ્ચીસીની કૃતિ મણી શકીએ.

૨ આના ઉદાહરણો માટે જુઓ આપણા કવિઓ (ભા. ૧, પૃ. ૨૩૬-૭).

૩ રાધાકૃષ્ણની, સીતારામની, ગુરુની, જ્ઞાનની, ખેડૂતની એમ અનેક વિષયની બાર-માસીઓ આના પછી રચાઈ છે. વિશેષ માહિતી માટે ડૉ. મ. ર. મજમૂદારનો A Note on Barmasi songs in Gujarati Literature નામનો લેખ જોવો. આ લેખ “ Journal of the Gujarat Research Society (Vol. II, No. 2, pp. 8-16) માં છપાયો છે.

જૈન ગૂર્જર કવિઓ (ભા. ૩, અં. ૨, પૃ. ૧૭૭૪)માં “ બારમાસ ” એવા શબ્દકર્પક નેમિનાથમાઝ વગેરે કવિઓની માટે આપણને

પ્રાચીન ગુજ્જર કાવ્યસંમહ (પૃ. ૩૮-૪૧)માં એ પ્રસિદ્ધ થયું છે. ગુજ્જરાતી ભાષાની ઉત્કાન્તિ (પૃ. ૪૬૬-૫૦૩)માં એ ઉદ્ધૃત કરાયું છે. સાથે સાથે એમાંના કેટલાક શબ્દોનો અર્થ વ્યુત્પત્તિપૂર્વક એમાં અપાયો છે. આપણા કવિઓ (પૃ. ૨૩૩-૨૩૬)માં આ કાવ્યની કેટલીક કડીઓ એની ગુજરાતી છાયા-આધુનિક ગુજરાતી રૂપાન્તર સહિત અપાયેલી છે.^૪ આખીનાની આવી છાયા આપવા ઉપરાંત સમીક્ષાત્મક સંપાદન માટે જે આવશ્યક ગણાય તેવી હકીકત પણ આપી, આ તેમ જ ખીજાં કાવ્યો કાવ્યો એક સંમહરૂપ પ્રસિદ્ધ થવાં પડે અને એનું સંપાદનકાર્ય જૂની ગુજરાતી, અપભ્રંશ, પાછળ અને સંસ્કૃતના વિશેષજ્ઞને સોંપાવું જોઈએ. કોઈ ધનિક વ્યક્તિ કે સંસ્થા આ દિશામાં પ્રશંસનીય પગલું ભરશે એવી આશા છે.

[૨] યૂલભદ્રકાવ્ય : કર્તા હલરાજ

વિ. સં. ૧૪૦૬માં હલરાજે રયૂલભદ્રને અંગે 'કાવ્ય' કાવ્ય 'ત્રેદપાટ' (ત્રેવાક)ના આઠાટ નગરમાં રચ્યું છે. જૈન ગૂજ્જર કવિઓ (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૪૧૨)માં એનો રયૂલભદ્રકાવ્ય^૫ તરીકે નિર્દેશ છે. જ્યારે પૃ. ૪૧૩ માં પુષ્પકામા એનો 'યૂલભદ્રકાવ્ય' તરીકે ઉલ્લેખ છે. આ કાવ્યની પ્રારંભની ચાર લીટીરૂપ એક કડી અને અંતમાંની અચ્ચાર લીટી પૃ. ૪૧૨-૩માં અપાયેલી છે. વિશેષમાં છેવટની પાંચ લીટીમાં મથાળે 'વસ્ત' એમ લખાયેલું છે. આ કેટલી કડીનું કાવ્ય છે તે જાણવું મોકો રહે છે.

[૩] નેમિનાથકાવ્ય : કર્તા રાજશેખરસૂરિ

અનેક જૈન કવિઓએ નેમિનાથને ઉદેશીને જનજાતનાં કાવ્યો લખ્યાં છે. તેમાં 'કાવ્યકાવ્યો' પણ છે. એ પૈકી 'મલધારી' રાજશેખરસૂરિએ રચેલા કાવ્યકાવ્ય વિશે અહીં વિચાર કરાય છે.

આ કાવ્યકાવ્ય પણ સિરિયુલિભદ્રકાવ્યની પેઠે ૨૭ કડીનું કાવ્ય છે અને એના પણ સાત જ અંક પડાયા છે. એ ૩, ૬, ૧૨, ૧૫, ૧૮, ૨૧, ૨૪ અને ૨૭ મી કડીએ અનુક્રમે પૂર્ણ થાય છે. ખંડની પહેલી કડી હલરાજાં છે, જ્યારે બાકીની ચોળામાં છે. આ સમગ્ર કાવ્ય રમવાને માટે રચાયું છે એમ એની અંતિમ કડીમાં કહેવાયું છે. આ કહી નીચે મુજબ છે:—

"રાજસ દેવસકેં સિદ્ધિ ગયલે સો દેલે યુષ્મિજીવ ।

મલહારિદં રાયસિહરસૂરિદં કિલે કાવ્ય રમીજીવ ॥ ૨૭ ॥

આ રાજશેખરસૂરિ તે વિ. સં. ૧૪૦૫માં ચતુર્વિંશતિપ્રબન્ધ યાને પ્રબન્ધ-કેશ રચનારાથી અભિન્ન છે. આ ઉપરથી આ નેમિનાથકાવ્યની રચના વિક્રમની ચૌદમી અને પંદરમી સદીના સંવિકાળની કૃતિ ગણી શકાય. એને હલરાજ-કૃત યૂલભદ્રકાવ્યથી પહેલું કે પછી ગણવા માટે કોઈ ખાસ પ્રમાણ જણાતું નથી એટલે હાલતુરત તો એ એને પછીનું ગણ્યું છે. નેમિનાથની સમાર્થ રાજમતી સાથે થયા બાદ એમની જાન દિવસેનને ત્યાં જાય છે ત્યારે જોરવ માટે એણે જે પશુપંખીઓ પાંજરે પૂર્યાં

૪ જૈન ગૂજ્જર કવિઓ (પ્રથમ ભાગ, પૃ. ૩૮-૩૯)માં પહેલી છ અને છેલ્લી ચાર લીટીઓ છે, તેમાંની છેલ્લી બે સિવાયની તો આ જનપદસૂરિકૃત સિરિયુલિભદ્રકાવ્યમાં છે. બાકીની બે જિન છે અને વિશેષ નવાઈની વાત તો એ છે કે આ કૃતિ હેપાલાની ગણવાઈ છે!

૫ આ યૂલભદ્ર ઉપરથી બનાવાયેલું સંસ્કૃત રૂપ છે. વાસ્તવિક નામ 'રયૂલભદ્ર' છે.

હતાં તે કુરુણ સ્વરે પોતાનું દુઃખ કહે છે. એ સાંભળી નેમિનાથ એ લગ્નને દિવસે-શ્રાવણ સુદ છઠે પરપ્યા વિના પાળા કરે છે. આમ આ કાવ્યનો અન્ત નિર્વેદમાં આવે છે, પરંતુ કાવ્યનો રસ સતત વહે છે, કેમકે એમાં રાજમતીનું અને ખાસ કરીને વર-ધોહાનું વર્ણન છે. પ્રારંભમાં વસંતખેલનું સૂચન છે એ ઉપરથી તેમજ લગ્ન સામાન્ય રીતે વસન્તમાં થાય છે એ ખ્યાલમાં લેતાં આ કાવ્યને 'દાગુ' કહેવામાં વાંધો જણાતો નથી.

પ્રાચીન આલંકારિક શૈલીનું આ દાગુ કાવ્ય પ્રાચીન ગુજરાતી કાવ્યસંગ્રહમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે. એની કેટલીક કડીઓ ગુજરાતી હોવા તેમજ આ કાવ્ય સંજ્ઞાથી કેટલીક માહિતી સાથે આપણુ કવિઓ (ભા. ૧. પૃ ૨૪૪-૨૪૬)માં અપાયેલી છે. આ દાગુની પહેલી કડીના પૂર્વાર્ધ "સિદ્ધિ જોઈ સયવર વરિય તિ તિતથવર નમેવી" એમ સુધારવાનું સૂચન જૈન ગુર્જર કવિઓ (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૪૧૨)માં કરાયું છે.

[૪] જંબૂસ્વામીદાગુ : કર્તા અજ્ઞાત

આ કાવ્યની કૃતિ છે તેનો નિર્દેશ નથી, પણ એ વિ. સં. ૧૪૩૦ માં રચાયેલી છે એ વાત તો એની નીચે મુજબની ત્રીસમી કડી ઉપરથી જણી શકાય છે:—

"ચઉદ્ધ નાસ સંવચ્છરિ મુચ્છરિ માનિ વિમનુ ।

જંબુથ ગુણુ અનુરાગિદિં દાગિહિં કકીય ચરિનુ ॥ ૩૦ ॥"

જયશેખરસૂરિનું નેમિનાથદાગુની પેઠે આ દાગુ સાંકળીકાવ્ય છે. એ ઉપરથી એવી સંભાવના માટે અવકાશ રહે છે કે એ જયશેખરસૂરિની કૃતિ હોય. એ કૃતિ જો ખીજતી જ હોય તો "જયશેખરસૂરિએ આ સાંકળી-પ્રકરનું અનુકરણ કર્યું છે" એમ આપણા કવિઓ (પૃ. ૩૧૭)માં નિર્દેશ છે. જંબૂસ્વામીને ઉદ્દેશીને આ દાગુ રચાયેલું છે. એમને લલચાવવા માટે જે નારી તૈયાર થઈ છે તેના શરીરનું રોચક વર્ણન છે. આ અત્યંત વેગવંત અને સુંદર કાવ્ય શ્રી. ભોગીલાલ સાંડેસરાએ સંપાદિત કર્યું છે અને એ "ગુજરાતી 'ના ધ'. સ. ૧૯૩૨ના દીપોત્સવી અંક (પૃ. ૪૨)માં છપાયું છે. એમાંથી કેટલીક કડીઓ આપણા કવિઓ (પૃ. ૩૧૬-૩૧૭)માં અપાયેલી છે ઉપર્યુક્ત અંક આજે સુલભ નથી તો એ ફરીથી પ્રસિદ્ધ થયું થતે

[૫] જીરાઉલિપાર્શ્વનાથદાગુ : કર્તા મેરુનંદન

જિનેદાયસૂરિના શિષ્ય મેરુનંદને જંબૂસ્વામીદાગુની માદક ત્રીસ કડીનું આ 'દાગુ' કાવ્ય વિ. સ. ૧૪૩૨માં રચ્યું છે. ચચ્ચાર લીટીની પહેલી અને છેલ્લી કડી જૈન ગુર્જર કવિઓ (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૪૨૦)માં અપાયેલી છે, કાવ્યનો વિષય 'જીરાઉલિ' પતિ પાર્શ્વકુમાર છે.

[૬] નેમિનાથદાગુ : કર્તા જયશેખરસૂરિ

પરમહંસપ્રબોધ અને પ્રબોધચિન્તામણિ એવા નામે પણ ઓળખાતું ત્રિભુ-વનદીપકપ્રબન્ધ નામનું 'રૂપક' કાવ્ય વિ. સં. ૧૪૬૨માં રચનારા જયશેખરસૂરિએ આ રચ્યું છે. આ દ્વારા ભાષા ઉપરનું એમનું પ્રભુત્વ જોઈ શકાય છે. ૧૧૪ દોહરાનું આ સુંદર સાંકળીકાવ્ય છે. અને એ રીતે આ જંબૂસ્વામીદાગુને મળતું આવે છે. આમાં હોદોની વિવિધતા નથી એથી એને આપણા કવિઓ (પૃ. ૩૧૪)માં 'પ્રાચીન—વિ. સં. ૧૪૬૨ કરતાં વણાં વર્ષો પૂર્વે રચાયેલું' ગણ્યું છે. આપણા કવિઓ (પૃ. ૩૧૪-૫)માં આ નેમિનાથદાગુના ચચ્ચાર લીટીના આઠ દોહરા અપાયા છે. જેમકે ૭-૬,

૧૭, ૧૮, ૨૦, ૨૧ અને ૪૭. 'ગિરનાર' ગિરિને ક્રીડાસ્થાન તરીકે આલેખી વસન્તખેલ વર્ણવાયો છે. વસન્તના આકર્ષણે તેમજ રાણીઓની વિવિધ ક્રીડા નેમિનાથના વરક્ત હૃદય ઉપર કરી અસર કરતાં નથી એ આ કાવ્યમાં સારી રીતે આલેખાયું છે. "એક અપુલ્કવ્ય તરીકે દીપી બેઠે એવું આ સર્વશ્રેષ્ઠ કાવ્ય છે એમ કહેતાં જરાય સંકાય થતો નથી" એમ આપણા કવિએ (પૃ. ૩૧૫)માં ઉલ્લેખ છે.

"જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ" (પૃ. ૪૮૭)માં જયશંખરસૂરિનો ૫૮ કડીનો નેમિનાથકાગ નેધાયો છે અને જૈન ગૂર્જર કવિએ (ભા. ૩, ખ. ૧, પૃ. ૪૨૫-૬) માં ચાર ચાર લીટીની પહેલી અને છેલ્લી (૫૮મી) કડી અપાયેલી છે. આમ બિન્ન બિન્ન કડીઓ અપાયેલી હોવાથી અને ખીજું કોઈ સાધન મારી પાસે અત્યારે નથી એટલે ઉપર સૂચવેલ ૧૧૮ દોહરાનો કાગ તે ૫૮ કડીના કાગથી બિન્ન જ છે કે કેમ એનો અંતિમ નિર્ણય કરવો તો બાકી રહે છે. છતાં વિષય વગેરે વિચારતાં એ બે એક હોવાનો સંભવ છે, જે કે કડીની સંખ્યામાં મોટો ભેદ છે.

[૭] નેમીશ્વરચરિતકાગમંથ : કર્તા માણિક્યસુંદરસૂરિ

'અંચલ' રચના મેરુતુંગસૂરિના શિષ્ય માણિક્યસુંદરસૂરિએ વિ. સં. ૧૪૭૮ની આસપાસમાં એકાલ્પ આયાનું આ કાવ્ય રચ્યું છે. એમાં પહેલી ત્રણ આયાઓ સંસ્કૃતમાં છે, જૈન ગૂર્જર કવિએ (ભા. ૩, ખ. ૧, પૃ. ૪૪૩)માં ચોથી, પાંચમી અને ૯૧મી ગાથા અપાયેલી છે. 'છરાપદ્ધિ' પતિ પાશ્વિનાથ અને સરસ્વતીને પ્રણામ કરી અઢેઢ, કાગ અને રાસુ એ ત્રણ છંદોના વારાફરતી ઉપયોગ કરી કવિએ આ કૃતિ રચી છે. વિશેષમાં ૯૧મી આયાનો પૂર્વાર્ધ જેતા કવિએ પોતાનું નામ ખૂબીયી સૂચ્યું છે એમ જણાય છે. આ પૂર્વાર્ધ નીચે મુજબ છે:—

"કુચ અમ્બર જિમ બે તિલિં મિત્રીયા, સુંદર પરમ બહસિલે"

મિત્રીયા કુખ વજિત વિલસતિ "

[૮] સ્થલિભદ્રકાગ : કર્તા સોમસુંદરસૂરિ

"જૈ. સા. સં. ૪" (પૃ. ૪૮૭) પ્રમાણે આ કાગ આરાધનારાસના કર્તા સોમસુંદરસૂરિએ વિ. સં. ૧૪૮૧માં રચેલો છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં ગદ્ય અને પદ્ય એમ બંને પ્રકારનું સાહિત્ય રચનારા જે ઘણા થોડા લેખકો છે એમાં આ સૂરિનું લગભગ પ્રથમ સ્થાન છે. વિ. સં. ૧૪૫૭માં એમને 'સૂરિ' પદ મળ્યું હતું. એઓ વિ. સં. ૧૪૯૬માં કાલધર્મ પામ્યા.

[૯] દેવરત્નસૂરિકાગ : કર્તા દેવરત્નસૂરિના શિષ્ય

"જૈ. સા. સં. ૪" (પૃ. ૪૮૭)માં આ કાગ વિ. સં. ૧૪૯૬માં દેવરત્નસૂરિના કોઈ શિષ્યે રચ્યાનો ઉલ્લેખ છે. આ કાગ જૈન ઐતિહાસિક ગૂર્જર કાવ્ય સંચયમાં ૬૩મી કૃતિ તરીકે છપાયો છે. એનો સાર આ જ પુસ્તક (પૃ. ૮૬)માં અપાયો છે.

[૧૦] ભરતેશ્વરચકવર્તીકાગ : કર્તા અજ્ઞાત

આ વીસ કડીની કૃતિ છે. એની પહેલી બે લીટી અને છેલ્લી ચાર લીટીઓ જૈન ગૂર્જર કવિએ (ભા. ૩, ખ. ૧, પૃ. ૪૨૧)માં અપાયેલી છે. આ કૃતિને ચક્રમન્ત્રી પંદરમી સદીની કૃતિ મણી છે. આ કાગ સુમંગલાના પુત્ર ચક્રવર્તી ભરત રાખને ઉદ્દેશીને રચાયેલો છે.

[૧૧] નેમિનાથક્રાગ : કર્તા સમધર

આ પંદર કડીનું કાવ્ય છે. આની પહેલી બે અને છેલ્લી ચાર લીટીઓ જૈન ગુર્જર કવિઓ (બા. ૩, ખ. ૧, પ. ૪૨૧-૨)માં અપાયેલી છે. તેમાંથી પહેલી અને છેલ્લી બે લીટીઓ હું અહીં આપુ છું, કેમકે એ દ્વારા કર્તાનાં 'સમુધર' તેમ જ 'સમધર' એ બે નામ હોવા વિષે તેમ જ આ રચના સરસ્વતી અને અંબિકાને પ્રણામ કરી 'દ્રાણ' છંદ-માં ખેલવા માટે કરાયેલી છે એ ખાખત જણવા મળે છે:—

“ સરસતિ સામણિ પણમવિ, નમવિ અંબિક ક્ષિપ્ત,
‘દ્રાણ’ છંદિ સમુધર ભણુષ, નેમિચરિત્ર નિસણેવિ. ૧ ”

“ સમધર ભણુષ સોહાવણુઉ, દ્રાણ ખેલઉ સુવિચાર,
અરે નિસદિન ન મેલઉ, નેમિ મુક્તિ-દાતારો (૩) ૧૫ ”

આ ક્રાગ વિક્રમની પંદરમી સદીની કૃતિઓમાં નોંધાયો છે.

[૧૨] કીર્તિરત્નસૂરક્રાણુ : કર્તા અજ્ઞાત

શ્રી. શંકરદાસ ગુજરાત નાહટાદ્વારા પ્રકાશિત ઐતિહાસિક જૈન કાવ્ય સંગ્રહના પૃ. ૪૦૧-૨માં આ ક્રાણુનો ચુટકપણે અંતિમ ખામ છે. બે લીટીની ૨૮મી કડી પછી ‘ભાસ’ એવા શીર્ષકપૂર્વક બે લીટીની ૨૯મી કડી, ત્યાર બાદ ચચ્યાર લીટીની ૩૦મી, ૩૧મી અને ૩૨મી કડી, પછી ‘ભાસ’ એવા શીર્ષકપૂર્વક બે લીટીની ૩૩મી કડી અને ત્યાર પછી ચચ્યાર લીટીની ૩૪મી, ૩૫મી અને ૩૬મી એમ ત્રણ કડીઓ અપાયેલી છે. આના પછી નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છે:—

“ इति श्रीकीर्तिरत्नसूरिवराणां फागु समाप्तः ॥

॥ छः ॥ शुभं भवतु श्रीसंघस्य ॥ छः ॥

॥ लिखितं जयध्वजगणिना ॥

આ ક્રાણુમાં ‘અરતર’ ગચ્છના કીર્તિરત્નસૂરના ગુણ મવાયા છે. જિનભદ્રસૂરિએ કીર્તિરત્ન ઉપાધ્યાયને ‘આચાર્ય’ પદવી આપી ‘કીર્તિરત્નસૂરિ’ એવું એમનું નામ પાડ્યું. જેમના ઉપદેશથી વિ. સં. ૧૪૯૦માં છંદોડનુશાસનપ્રતિ તાડપત ઉપર લખાઈ તે જિનભદ્રસૂરિ તે આ જ હશે. જો એમ હોય તો કીર્તિરત્નસૂરિ પંદરમી સદી । મણ્યામ. આ ક્રાણુ આ હિસાબે આ સદીના ઉત્તરાધર્મની કૃતિ મણ્યાય. આ આધારે કે કોઈ અન્ય કારણે હથમા પાના ઉપર સંપાદકોએ એને ૧૫મી સદીના શીર્ષકની કૃતિ ગણાવી છે.

આ ક્રાણુના કર્તાનું નામ અપાયેલું નથી. કદાચ એ જયધ્વજગણિએ પણ રચી હોય. આ ક્રાણુની અંતિમ કડી નીચે મુજબ છે—

“ એ દ્રાણ ઉછરંગિ રમઈ, જે માસ વસંતે ।

તિહિ મણિ નાથ પદાણુ કિત્તિ મહિયલ પસરતે ॥૩૬॥ ”

આ છેલ્લી પંક્તિમાં કર્તાએ પોતાનું નામ સૂચવ્યું હોય એવો પણ શક જાય છે. અત્યારે તો આથી વિશેષ હું કહી શકું તેમ નથી. આ ‘દ્રાણ’ કાવ્ય “જૈન ગુર્જર કવિઓ” માં નોંધાયેલું હોય એમ જણાતું નથી.

[૧૩] સુરંગાલિધાન નેમિનાથક્રાગ : કર્તા ધનદેવમગણિ

ધનદેવમગણિએ વિ. સં. ૧૫૦૨માં આ કાવ્ય રચ્યું છે. જૈ. સા. સં. ૬.

(પૃ. ૫૨૧)માં આનું નામ “ સુરંગાભિપાન નેમિકાગ ” અપાયું છે. આ પૃષ્ઠમાં આનું એક પદ નીચે મુજબ છે:—

“ દેવી દેવી નવી કવીશ્વર તણી વાણી અમીસારણી

વિદ્યાસાધરતારણી મલ વણી હંસાસણી સામિણી

ચંદા દીપતિ છપતિ સરસતિ મણ વીનવી વીનતી

ખેલું નેમિકુમાર કેલિની રતિ હામિષ્ટ કરી રંજતી ”

[૧૪] વસંતવિલાસ (કાવ્ય) : કર્તા રત્નાકર (?)

ઈ. સ. ૧૮૯૨માં “ ગુજરાત શાળાપત્ર ”ના ૩૩મા પુસ્તકમાં સ્વ. કેશવલાલ ધ્રુવે આ કાવ્ય પરેલી વાર પ્રકટ કર્યું હતું અને ત્યારબાદ ઈ. સ. ૧૯૨૭માં “ પંદરમાં શતક-માં પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય ”માં પૃ. ૧૫-૨૩માં આ કાવ્યના ૮૬ શ્લોકો પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષામાં અને સંસ્કૃત-પાષ્ટ્ય પદો પૃ. ૧૪૫-૧૫૮માં એમણે સંપાદિત કર્યાં હતાં. આ કાવ્યની વિ. સં. ૧૫૦૮માં આચાર્ય રત્નાકરને હાથે લખાયેલી પ્રતિ મળી છે. લખાયેલી-નો અર્થ ‘ રચાયેલી ’ એમ ન માનનાર આ કાવ્યનો રચનાસમય વિ. સં. ૧૫૦૦ની આસપાસનો ગણે છે. આ મધ્યકાળનું શ્રેષ્ઠ ઋતુકાવ્ય ગણાય છે. “ શ્રી હાર્મસ ગુજરાતી સમા ત્રૈમાસિક ” (પૃ. ૧, અં. ૪, પૃ. ૪૩૦-૪૩૨)માં શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીએ “ નરસિંહ યુગના કવિઓ ” એ નામના પોતાના લેખમાં આ કાવ્યની કેટલીક કડીઓ ગુજરાતી અર્થે સંદિત આપી છે. તેઓ ૪૩૨મા પૃષ્ઠમાં કહે છે કે “ આ કાવ્ય મૂળ ત્રણ ભાષામાં છે. પહેલો શ્લોક સંસ્કૃત, તેની નીચે પ્રાકૃત ગાથા, અને તેની નીચે ગુજરાતી ટુંક, એ પ્રમાણે આખું કાવ્ય ત્રણ ભાષામાં છે... ..ગુજરાતી ટુંકા ૮૬ છે. ...નેમિનાથને ઉદ્દેશીને રચાયેલું એક કાવ્ય ત્રણ ત્રણ અને મળતું ત્રણે ભાષામાં છે. ”

ઉપર્યુક્ત વિ. સં. ૧૫૦૮ વાળી પ્રતિ સચિત્ર છે અને અત્યારે નો તે પૅશિઝનન Freer Gallery of Artમાં છે.

વસંતવિલાસના કર્તા મણ છે તે જાણવામાં નથી એ જૈન નથી એમ સ્વ. કેશવલાલ ધ્રુવે સ્વયંવ્ય છે. જ્યારે કેટલાક એને જૈન ગણે છે. શ્રી સારાભાઈ નવાએ આ જૈન છે એ સિદ્ધ કરવા કેટલીક દલીલો “ જૈન સત્ય પ્રકાશ ” (વ. ૨, અં. ૩, પૃ. ૧૧૪-૧૧૮)માં આપી છે. વિશેષમાં આ સચિત્ર પ્રતિનાં ચિત્રોનો પ્રથમ પરિચય શ્રી. રવિશંકર રાવળે “ હાજી મહમ્મદ સ્મારક મંચ ”માં કરાવ્યાનો એમણે ઉલ્લેખ કર્યો છે, અને ત્યાર પછી એના શ્રી નાનાલાલ સી. મહેતાએ આ ચિત્રોને અંગે ત્રણ લેખો અન્માન્ય સામાયિકમાં લખ્યારે નિર્દેશ કર્યો છે.

જૈન ચિત્ર કલ્પદ્રુમમાં “ ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળા અને તેનો ઇતિહાસ ” એ લેખનાં પૃ. ૪૪-૪૮ માં જો કારણો અપાયેલાં છે તે ઉપરથી સ્વ. મોહનલાલ દલીલદે દેશાઈએ જૈન ગૂર્જર કવિઓ (ભા. ૩, અં. ૧, પૃ. ૪૫૫)માં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ કર્યો છે:—

“ આમ અનેક કારણો છે કે જે પરથી આ કૃતિ ખુદ રત્નાકરચરિત્ર હોય એમ પ્રાયઃ પ્રતીત થાય છે. ”

૬ વસંતવિલાસ કે જેની વિ. સં. ૧૫૦૮માં લખાયેલી પ્રતિ મળે છે, તે આ કૃતિ સિદ્ધિરત્નત્રિણ છપ્પરને વિ. સં. ૧૬૯૬ માં રચેલ નેમજિનવસંતવિલાસથી ભિન્ન છે.

“સ્વ. બાબુ શ્રી બહાદુરસિંહજી સિંધી સ્મૃતિગ્રંથ-ભારતીય વિદ્યા (વર્ષ ૩, અંક ૧) -નિબંધસંગ્રહ”માં શૃંગારશત નામનું એક પ્રાચીન ગુજરાતી કાવ્ય છપાયેલું છે. એના પરિચયમાં ૨૧૧માં પૃષ્ઠમાં એ કાવ્યને ઉદ્દેશીને કહેવાયું છે કે આની ભાષા “વસન્ત વિલાસની ધાટીની” લગભગ છે. એ વિ. સં. ૧૩૫૦ અને ૧૪૫૦ની વચ્ચે રચાયેલું છે. વિશેષમાં એ “વસન્તવિલાસની જ પદ્ધતિનું અને વર્ણનાનું અનુકરણ કરતું” કાવ્ય છે.

“વસન્તવિલાસ, એક પ્રાચીન ગુજરાતી દાગુ” એવા શીર્ષક પૂર્વક આ દાગુની ૮૪ ગુજરાતી કોશીમાં, બીજા પરિશિષ્ટ તરીકે એને અંગેનાં સંસ્કૃત અને પાષ્ટકમાં રચાયેલાં ૮૩ પદો અને તેનાં મૂળનો હસ્તેખ, પ્રથમ પરિશિષ્ટમાં તેમજ ચોથા પરિશિષ્ટમાં ગુજરાતી દાગુનાં પાઠાંતરો, પાંચમા પરિશિષ્ટમાં સંસ્કૃત અને પાષ્ટક પદોનાં પાઠાંતરો, ત્રીજા પરિશિષ્ટ તરીકે સોની રામ દ્વારા ખાવન પદોમાં ગુજરાતીમાં રચાયેલ વસન્તવિલાસ તેમજ અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના અને ટિપ્પણો તથા શબ્દકોશ એ વિવિધ સામગ્રી પ્રા. કાંતિલાલ વ્યાસે સંપાદિત કરેલ અજ્ઞાતકવૃત્ત (૧) વસન્તવિલાસમાં છે. આ સંપાદન જૂની ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસીને ઉપયોગી છે, પણ એ ભાષાથી અપરિચિત જનો એનો રસાસ્વાદ બાળ્યે જ લઈ શકે તેમ છે. આથી જેમ સ્વ. ડાહ્યાભાઈ દેરાસરીએ “કાન્હડે પ્રેમ”નો અર્વાચીન ગુજરાતીમાં અનુવાદ આપ્યો હતો તેમ શ્રી રંગનીકાન્ત બહે આ વસન્તવિલાસનો દોહરામાં અનુવાદ આપ્યો છે. શ્રી. ઉમાશંકર જોષીએ એને અંગ્રે પંદર પૃષ્ઠનું “રસદર્શન” લખ્યું છે. આમાં પૃ. ૧૫-૧૬ માં તેઓ લખે છે કે “એક સૂચક હકોક્ત એ છે કે પ્રસ્તુત કૃતિમાં નાયક તરીકે કૃષ્ણનો સમાવેશ નથી એટલે તે જૈનતરની ન હોવાના સંભવને પણ અવકાશ છે. નેમિનાથ કે સ્થલિભદ્ર જેવાનું આલંબન લેતાં બહુ ડાહ્યું ડાહ્યું યર્ષ જન્ય, એટલે જૈન હોવા છતાં કવિએ કાવ્યની શક્યતાએને સાચી જાન તેવા નાયકોને પડતા મૂક્યા હોય, એ રીતે એ સંભાવના વિચારવા જેવી છે.”

આ વસન્તવિલાસ-દાગુ અને જે દાગુના કર્તા તરીકે નયર્ષિ કે નતર્ષિને શ્રી. મુનશીએ ઓગખાવ્યા છે તે એક જ કવિની કૃતિ હોય તો ના નહિ એમ જે શ્રી. કેશવરામ શાસ્ત્રી કવિચરિત (૧, પૃ. ૫૭)માં કહે છે તેને હું મળતો થાઉં છું

[૧૫] એક કામ : કર્તા અજ્ઞાત

આ દાગ ૬૭ પદોનું કાવ્ય હોય અને એ પૈકી એનાં હેઠલાં બે પદો સંસ્કૃતમાં હોય એમ શ્રી. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશીનો “નરસિંહ યુગના કવિઓ” એ નામનો જે લેખ શ્રીદ્વાર્પણ ગુજરાતી સભા ત્રૈમાસિક (પુ ૧ અં. ૪)માં પ્રકાશિત થયો છે તેના ૪૩૪માં પૃષ્ઠ ઉપરથી જણાય છે. આ પૃષ્ઠ ઉપર નીચે મુજબનું પદ છે:—

“હીરતિ મેરુ સમાણ કા નવિ લંબર્ધ આણુ;

તઉ જગિ અતિ સુખણુ, સારંચરં ૪૬”

કીર્તિ ‘મેરુ’ના જેવડી છે એવો અર્થ શ્રી. મુનશીએ ક્યો છે તે વાસ્તવિક છે, પરંતુ આ ઉપરથી આ દાગના રચનારના ગુરુ ‘કીર્તિમેરુ’ નામના જૈન મુનિ કે જેમની વિ. સં. ૧૪૬૭ માં પોતે લખેલી નોંધમાંથી મળી છે તે હોવાની એમણે જે કલ્પના

કરી છે તે સાચી નથી એમ આપણા કવિઓ (ભા. ૧, ૩૪૭)માં ઉલ્લેખ છે. આ કાવ્ય જૈનેતરત્વ અને તે પછી નતર્ણ કે નર્ણ નામના કોઈકનું છે એમ માનવા માટે મને સખળ કારણ જણાતાં નથી.

મોટે ભાટે-૬૫ કહીઓ જોટલા યુજરાતી લખાણવાળા આ ફાગનો કતાં તે જ વિ. સં. ૧૪૬૫ નો આસપાસમાં વસંતવિલાસ રચનાર હશે એમ શ્રી. મુનશી અનુમાન કરે છે અને તેનાં કારણ તરીકે કેટલી પંક્તિમાં શબ્દ તેમજ ભાવ પણ એક છે તેમ જ કેટલીક પંક્તિમાં કેવળ ભાવનો એકતા છે એમ અપાયું છે. શ્રી. મુનશી ઉપરુક્ત વસંતવિલાસને જૈન કૃતિ ગણે છે. અને આ ફાગ "વસંત વિલાસનો જોટો" છે એમ તેઓ કહે છે અને બીજીની તુલના કરે છે. બીજો વિષય એક જ, વસંત-વિલાસમાં ઓપુરુષના વસંતવિહાર કે વિયોગનું વર્ણન છે, જ્યારે આ ફાગમાં કૃષ્ણ અને એની પટરાણીઓના વિલાસનું વર્ણન છે. પહેલામાં ઉછળતો શુભાર છે તો બીજામાં પ્રોંદ છે. પહેલાને ખાતાં કંઈક સંકોચ થાય, જ્યારે બીજાને નિઃસંકોચ શકાય.

ઉપરુક્ત ત્રૈમાસિક (પુ. ૧, અં. ૪, પૃ ૪૩૪-૪૩૭)માં આ ફાગ લગભગ પૂરેપૂરો અપાયો છે. પહેલું, ૬૩મું, ૬૬મું અને ૬૭મું પદ ૫. ૪૩૩માં અને ૪૬મું, ૨૭મું અને ૩૭મું ૪૩૪માં છે. ૪૩૫માં પૃષ્ઠ ઉપર ૮, ૯, ૧૫-૧૭, ૨૧-૨૪, અને ૨૮ એ અંકવાળાં પદો-કહીઓ છે. એવી રીતે ૪૩૬માં પૃષ્ઠ ઉપર ૨૬, ૩૦, ૩૩, ૩૭, ૪૦, ૪૧, ૪૩, ૪૪ ક્રમાંકવાળાં અને ૪૩૭માં પૃષ્ઠ ઉપર ૪૮, ૫૧, ૫૨, ૫૭, ૬૦, ૬૧ અને ૬૪ ક્રમાંકવાળાં પદો છે. વળી દિપ્તવર્ણુએ આ પદોનો તે તે પૃષ્ઠ ઉપર અર્થ અપાયો છે. વિશેષમાં અદ્યુ, આંદોડા, ફાગ, ફાગુ, રાસ અને રાસક એમ કહીઓનાં વિવિધ મથાળાં છે.

પ્રથમ સોરઠ અને પછી છાન્દિકતા વર્ણનથી શરૂ થતો આ ફાગ કૃષ્ણના પરાક્રમ અને વૈભવને જારી રીતે વર્ણવે છે. આ ના બીજા પદમાં 'ફાગ' વડે નારાયણનું વર્ણન કરીશ એમ કવિ કહે છે. પ્રસ્તુત પંક્તિ નીચે મુજબ છે:--

"વનિસુ ફાગિ નરાયણુ, રાય જુમર્ધ જસુ પાઈ."

આ ફાગકાવ્ય કોઈ સ્થળે પૂરેપૂરું પ્રસિદ્ધ થયું હોય એમ જણવામાં નથી. જો એમ જ હોય તો એ કોઈ પ્રસિદ્ધ કરશે ?

[૧૬] નારીનિરાસફાગ : કતાં રતનમંડનગણિ

આ ફાગમાં ભાવન કહીઓ છે. આની પહેલી બે અને છેલ્લી બે કહીઓ જૈન મૂર્તિ કવિઓ (ભાગ ૩, પંડ ૧, પૃ. ૪૪૧)માં અપાયેલી છે. તેમાં પહેલી સંસ્કૃતમાં નીચે મુજબ છે:--

"લલકલકમલાકેલીધામત્વદીપદામ્બુજ-

પ્રણતિનિરતઃ શ્રીનેમી સ્મૃતભુતદેવતઃ ।

પ્રયજનરજસોલ્લેષાલેષપ્રવાન્ત્યરસાસ્પદં

રચયતિ યતિઃ ફાગં નારીનિરાસ ફલિ શ્રુતમ્ ॥૧॥"

અંતિમ કહી પણ સંસ્કૃતમાં છે અને એમાં કતાનું નામ છે. આ ફાગનો વિષય નર્મનાથ શાસ્ત્રીની કહેલો ત્યાગ એ છે. આના કતા રતનમંડનગણિ છે. ૧ એમણે

રંગસાગરકાગ્ય માને નેમિનાથનવરસકાગ્ય ત્રણ ખંડમાં રચ્યો છે. આ ઉપરાંત એમણે મુખ્યભેદાકરાલંકર રચેલ છે. વિશેષમાં એમણે વિ. સં. ૧૫૧૭માં લેખ્યપ્રખંધ માને પ્રખંધકાગ્ય રચ્યો છે અને એ અરસામાં ઉપદેશતરંગિણી રચી છે. એઓ સોમ-મુન્દરસરિના ચરણકમળને વિશે જામરસમાન નંદિરતનના શિલ્પ થાય છે.

[૧૭] નેમિનાથનવરસકાગ્ય યાને રંગસાગરનેમિકાગ્ય : કર્તા રત્નમંડનગણિ

આની પૂર્વે રચાયેલાં નેમિનાથકાગ્યની આની વિશેષતા એ છે કે એમાં નેમિનાથના જન્મથી માંડીને એમનું ચરિત્ર અપાયું છે. એઓ શિવાદિવીના અર્ધમાં રહ્યા ત્યારે એ માતાએ જે યૌદ સ્વપ્નોને જોયાં તેનું આમાં 'કાગ્ય' એવા શીર્ષકપૂર્વક દોહરામાં વર્ણન છે. આ સંપૂર્ણ કાવ્ય "કૌન્દરનસ હેરેલ" નામના માસિકમાં છપાયા બાદ એ "શમાચતમ્ (છાયાનાટક) અને નેમિનાથસ્તવન"ની સાથે વિ. સં. ૧૯૭૬માં મુનિ જર્મવિજય દ્વારા સંપાદિત ચર્મ પ્રસિદ્ધ થયું છે. એ ઉપરથી આ કાવ્યની કેટલીક કડીઓ આપણા કવિઓ (પૃ. ૩૩૨-૬)માં ઉદ્ધૃત કરાઈ છે. વિશેષમાં આ કાવ્યના જે ત્રણ ખંડ પડ્યા છે તેમાં અનુક્રમે કેટલી કડી ક્યા ક્યા જગ્યાએ છે તેનો પણ આ પુસ્તક (પૃ. ૩૩૬-૭) માં નિર્દેશ કરાયો છે. એ નિર્દેશ નીચે મુજબ છે:—

"આ કાવ્ય ત્રણ ખંડમાં વિભક્ત છે, જેમાં અનુક્રમે ૩૭, ૪૫ અને ૩૭ કડી છે, જેમાં ૧-૨ (અનુષ્ટુપ), ૧-૨ (શાદ્ધૃલ), ૧-૧૫ (શાદ્ધૃલ), ૧-૨૨ (શાદ્ધૃલ), ૧-૩૭ (શાદ્ધૃલ), ૨-૧ (અનુષ્ટુપ), ૨-૧૦ (ગાયાત્રી), ૨-૨૦ (અનુષ્ટુપ), ૩-૩૬ (અનુષ્ટુપ), ૩-૩૭ (શાદ્ધૃલ) અને ૩-૩૮, ૩૨ (રાજક), એ સંસ્કૃત બાષામાં શ્લોકો મળે છે, બપારે ૨-૧૮ (શાદ્ધૃલ) અને ૨-૩૦ બાથા એ મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃતમાં છે, બાકીનું કાવ્ય તત્કાલીન બાષામાં છે. એ ઉપરાંત નીચે મુજબ છંદોવિવિધ્ય આપવામાં આવ્યું છે:

ખંડ ૧ લો

રાસક—કડી ૩-૪ ૧૬-૧૭, ૨૩-૨૪, ૩૨-૩૩
અદિલ—કડી ૫-૬, ૧૮-૧૯, ૨૫-૨૬, ૩૪-૩૫
કાગ્ય—કડી ૭-૧૪, ૨૦-૨૧, ૨૭-૩૦, ૩૬
શાદ્ધૃલવિક્રોડિત—કડી ૩૧મી.

ખંડ ૨ જો

રાસક—કડી ૨-૩, ૧૧-૧૨, ૨૧-૨૨, ૩૨-૩૩
અદિલ—કડી ૪-૫, ૧૩-૧૪, ૨૩-૨૪, ૩૪-૩૫
કાગ્ય—કડી ૬-૯, ૧૫-૧૬, ૨૫-૨૬, ૨૮-૩૦, ૩૬-૩૭
શાદ્ધૃલવિક્રોડિત—કડી ૨૭ મી, ૩૧મી.
અર્ધઆ (=૫૬)—કડી ૩૮-૪૫

ખંડ ૩જો

રાસક—કડી ૨-૩, ૬-૧૦, ૨૦-૨૧
અદિલ—કડી ૪-૫, ૧૧-૧૨, ૨૨-૨૩, ૩૩-૩૪
કાગ્ય—કડી ૬-૭, ૧૩ મી, ૧૬-૧૭, ૨૪-૨૬, ૩૫મી

શાસ્ત્રલિખિત—કડી ૧લી, ૮મી, ૧૮-૧૯

ભાષા—કડી ૧૪-૧૫. ”

આ ફાગની છપાવાયેલી આદિત્તિમાં એના કર્તા તરીકે સોમસુન્દરસૂરિનો ઉલ્લેખ છે અને તે એના અંતમાંના પદમાં જે ‘સોમસુન્દર’ શબ્દ વપરાયેલો છે તેને આભારી હોય એમ લાગે છે. આપણા કવિઓમાં પણ કર્તા તરીકે આ સૂરિનો જ નિર્દેશ છે, પણ જૈન ગૂર્જર કવિઓ (ભા. ૩, ખંડ ૧, પૃ. ૪૩૬)માં કર્તા તરીકે સોમસુન્દરસૂરિના શિષ્ય સાધુરાજ નંદિરત્નના શિષ્ય રત્નમંડનગણિનો ઉલ્લેખ છે અને તે આ ફાગના અંતમાંની પુષ્પિકામાં રત્નમંડનગણિનું કર્તા તરીકે નામ જોતાં સાધાર જણાય છે. પૃ. ૪૪૦માં આ ફાગનો કેટલોક ભાગ અપાયો છે. વિશેષમાં પૃ. ૪૩૬માં આ ફાગનું નામ નેમિનાથનવરસફાગ એવા નામાન્તરપૂર્વક અપાયું છે. જૈ. સા. સં. ૪. (પૃ. ૪૮૮)માં નેમિનાથનવરસફાગનો, સોમસુન્દરસૂરિના શિષ્ય રત્નમંડનગણિની કૃતિ તરીકે ઉલ્લેખ છે; પણ એ ખાતર છે. ખરી રીતે શિષ્યને બદલે શિષ્યના પ્રશિષ્ય જોડ્યો. એવી રીતે નંદિરત્ન તો રત્નશેખરસૂરિના શિષ્ય છે (જુઓ જૈ. સા. સં. ૪. પૃ. ૫૧૫), નંદિ કે સોમસુન્દરસૂરિના.

[૧૮] નેમિનાથફાગ : કર્તા પદ

આ ચૌદ કડીનું ફાગુ ૫ છે એનો રામ ‘મારુચિ’ છે. વિ. સં. ૧૫૧૬માં લખાયેલી હાથપોથીમાં આ ફાગુ મળે છે. એના કર્તા પદ છે. ‘૧માં’ સાલિભદ્રક અને હુહામાંતુકા રચેલ છે. જૈન ગૂર્જર કવિઓ (ભા. ૩, ૫ ૧, પૃ. ૪૦૬-૭)માં આ ફાગની પહેલી અને છેલ્લી બે કડીઓ અપાયેલી છે.

[૧૯] હેમવિમલસૂરિફાગ : કર્તા હંસધાર

આ ફાગ જૈન ઐતિહાસિક ગૂર્જર કાવ્યસંચયનાં સોળમી કૃતિ તરીકે છપાયેલ છે. એનો સાર આ પુસ્તક (પૃ. ૯૫-૯૬)માં અપાયો છે. વિ. સં. ૧૫૫૪ના શ્રાવણ માસમાં દ્વાનવર્ધનના શિષ્ય હંસધારે આ ફાગ ૫૭ કડીઓમાં રચ્યો છે. ૧૦-૧૩ અને ૨૬-૩૫ એ ક્રમાંકવાળી કડીઓ ‘અંદોસા’માં છે, જગરે ૧૪-૨૮ અને ૩૬-૫૭ એ ક્રમાંકવાળી કડીઓ ‘ફાગ’માં છે.

આ ફાગુ પછી લગભગ પોણા સો વર્ષ સુધી કોઈ જૈન અધિકારે ફાગુકાવ્ય રચ્યું હોય તો તે જાણવા જોવામાં નથી. આથી વિ. સં. ૧૫૭૭માં વિદ્યમાન ચતુર્થજ નામના જૈન લેખકે એક ‘ફાગુ’ કાવ્ય રચ્યું છે. ગુજરાતી સાહિત્યની રૂપરેખા (પૃ. ૫૬)ના ત્રીજા ટિપ્પણમાં આ લેખકને “પુવાન ને છટાદાર એક ‘ફાગુ’ કાવ્યકાર” તરીકે ઓળખાવેલ છે.

[૨૦] સ્થૂલભદ્રપ્રેમવિલાસફાગ : કર્તા જયવંતસૂરિ

“જૈ. સા. સં. ૪.” (પૃ. ૬૦૬) પ્રમાણે આ સૂરિનો કાવ્યકાલ વિ. સં. ૧૬૧૪ થી વિ. સં. ૧૬૪૩ સુધીનો છે. એમણે સ્થૂલભદ્રપ્રેમવિલાસફાગ રચેલ છે.

[૨૧] સ્થૂલભદ્રફાગધમાલિ : કર્તા માલદેવ

આ ૧૦૭ કડીનું કાવ્ય છે. વિ. સં. ૧૬૫૦માં લખાયેલી હાથપોથીમાં એ છે એ ઉપરથી એનો રચનાકાળ આથી પ્રાચીન ગણાય. માલદેવ એના કર્તા છે, એમણે વિ.

કં. ૧૧૫૨ પહેલાં પુરંદરકુમારચોપાઈ રચી છે. એઓ 'વડ' ગચ્છના બારહેવસૂરિના શિષ્ય થાય છે.

આ દાગુની અખમે લીટીની પહેલી બે કડી અને છેલ્લી ત્રણ કડી જૈન ગૂર્જર કવિઓ (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૮૧૫)માં અપાયેલી છે. આના અંતમાં જે 'ધમાલિ' શબ્દ છે તે લખિકૃત નેમિજિનદ્વાગધમાલિનું તેમજ જૈન ગૂર્જર કવિઓ (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૭૪૫)માં નોંધાયેલ વિ. સં. ૧૬૪૪માંના આદિકુમારધમાલિ, વિ. સં. ૧૬૩૮ના આધાદભૂતિધમાલિ, અને માલહેવ વિ. સં. ૧૬૫૬ પહેલાં રચેલ રાગુત્ત-નેમિનાથધમાલિનું પણ સ્મરણ કરાવે છે.

જૈ. સા. સં. ઇ. (પૃ. ૬૧૭) પ્રમાણે આ માલહેવ અને જયવંતસૂરિ એક જ સ્વતંત્રતા થયા છે.

[૧૨] નેમિરાગુલદ્વાગ : કર્તા મહિમામેરુ

જૈન ગૂર્જર કવિઓ (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૬૬૫)માં આ દ્વાગ નોંધાયેલો છે. એની રચના વિ. સં. ૧૬૭૩ની આસપાસમાં 'ખરતર' ગચ્છના સુખનિધાનના શિષ્ય મહિમામેરુએ કરી છે. આ કામની પહેલી અને પંદરમી તેમજ સોળમી કડીઓ પૃ. ૬૬૫-માં અપાયેલી છે એ જોતા આ દ્વાગ ૬૫ કડીનો નહિ, પણ ૧૬ કડીનો હોવો જોઈએ.

[૧૩] શીલદ્વાગ : કર્તા લખિવરાજ

'ખરતર'ગચ્છના ધર્મમેરુના શિષ્ય લખિવરાજે નવહરમા વિ. સં. ૧૬૫૬માં આ કામ રચ્યો છે. આનું કોઈ અવતરણ જોતામાં આવ્યું નથી એટલે આ સ્થૂલભદ્ર વિષેનું કાવ્ય છે કે નેમિનાથને અંગેનું છે તે જાણવું બાકી રહે છે. વિશેષમાં જો એ નેમિનાથને અંગેનું કાવ્ય હોય તો શું નેમિજિનદ્વાગધમાલિથી એ અભિન્ન છે કે કેમ ?

[૧૪] નેમિજિનદ્વાગ : કર્તા ગુણુવિજય

'તપ'ગચ્છના કમલવિજયના સેવક અને વિદ્યાવિજયના શિષ્ય ગુણુવિજયે વિ. સં. ૧૬૮૧માં ૬૫ કડીનો આ કામ રચ્યો છે. એની પહેલી બે કડીઓ અને છેલ્લી પાંચ કડીઓ જૈન ગૂર્જર કવિઓ (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૬૪૭)માં અપાયેલી છે.

[૧૫] ખંભાણુવાડમંડન મહાવીરદ્વાગસ્તવન : કર્તા ગુણુવિજય

વિ. સં. ૧૬૮૧માં નેમિજિનદ્વાગ અને વિ. સં. ૧૬૮૩માં 'વિજયસિંહસૂરિ-વિજયપ્રકાશ'શાસ રચનારા અને વિદ્યાવિજયના શિષ્ય ગુણુવિજયે 'દ્વાગ' રાગમાં આ સ્તવન રચ્યું છે. આ ચોપાંસી કડીનું સુંદર કાવ્ય છે. એની છેલ્લી કડી કળાશરૂપ છે અને તે ચાર લીટીની છે, જ્યારે બાકીની અખમે લીટીની છે. જૈન ગૂર્જર કવિઓ (ભા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૬૫૦)માં પહેલી અને છેલ્લી ચાર ચાર કડીઓ અપાયેલી છે. આ કાવ્યનો વિષય ખંભાણુવાડના શણગારરૂપી મહાવીરસ્વામીના ચરિત્રનું નિરૂપણ છે.

[૧૬] નેમિદ્વાગ : કર્તા રાજહર્ષ

આ ત્રીસ કડીનો દ્વાગ છે, અને એ 'ખરતર'ગચ્છના લલિતકીર્તિના શિષ્ય રાજહર્ષે રચ્યો છે. એની પહેલી અને છેલ્લી કડી જૈન ગૂર્જર કવિઓ (ભા. ૩, ખં. ૨, પૃ. ૧૧૮૨)માં અપાયેલી છે. લલિતકીર્તિએ વિ. સં. ૧૬૭૬માં અગાઉત્તમુનિરાસ રચ્યો છે. આ કામના કર્તા તે એમના જ શિષ્ય હોય એમ લાગે છે.

[૨૭] નેમિજિનરાસક્રાગ : કર્તા વિજયદેવસૂરિ

જૈન ગૂર્જર કવિઓ (ખા. ૩, ખં. ૧, પૃ. ૫૬૬)માં આની નોંધ છે. આ જિવાય આ સંપ્રદાયમાં કથી વિશેષ માહિતી મળતી નથી. અત્યારે તો આ કામના કર્તાને હું સત્તરમી સદીના મણું છું.

[૨૮] નેમિજિનક્રાગધમાલિ : કર્તા લખિધ

આ અગ્યાર કદીનું કાવ્ય છે. એ શુદ્ધ ગુજરાતીમાં નથી. એમાં મારવાડી અને હિન્દી અંશો છે. એ સરસ રીતે આર્ષ સ્થાપ તેમ છે. એનો વિષય એના નામ દ્વારા સ્વયંજ્ઞ છે. એના કર્તા લખિધ છે, પણ એ કોણ છે તેનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે એટલે આ કાવ્યને ૧૭ મી સદીનું માની લઈ એનો અલ્પ કાવ્યકલાકે સ્થાન આપ્યું છે. આ કાવ્યની પહેલી અને છેલ્લી કદી અનુક્રમે નીચે મુજબ છે:—

“સારિમનપન સમે સપિ મિલકેછ, આર્ષ નેમ દુવારિ

કાહે છિપાત કામ અમ આયો, પેલકોની કેસછ બારિ,

વાદોરાવ પેલન આર્ષ હો.” ૧

“અતદિ રમ બરિ કાગ મછ ખાયો, પાયો પરમાણુ”

વદાતિ લખિધ કર લોચ કછ જિનપરમનકજયંદ યા૦ ૧૧”

આ સંપૂર્ણ કાવ્યની નકલ મેં એક હાથપોથી ઉપરથી બિનારી લીધી છે. તે આમળ ઉપર પ્રકાશિત કરાશે.

[૨૯] અમરવતસૂરિક્રાગ : કર્તા ?

આ કામના નામ સિવાય વિશેષ માહિતી મળે નથી. એનો ઉલ્લેખ “જૈન સત્ય પ્રકાશ” (વ. ૧૧, અં. ૪, પૃ. ૧૧૬)માં છે.

આ કૃતિઓ ઉપરાંત બીજાં પણ જૈન કાવ્યકાવ્યો હોય એમ લાગે છે. “લોખડોના જૈન જ્ઞાનબંધારની હસ્તલિખિત પ્રતિઓનું સચીપત્ર” જેનાં તેમાંથી નીચે મુજબની હકીકત મળે છે:—

(૧) ગુજરાતીમાં કર્તાના નામ વિનાનો નેમિજિનક્રાગ છે.—ક્રમાંક ૧૪૧૮

(૨) હન્દસૌ ભાગ્યે ગુજરાતીમાં નેમિજિનક્રાગવસંતગર્ભિનસ્વાધ્યાય રચ્યો છે.—ક્રમાંક ૧૪૧૯.

(૩) અગ્રાતકર્તાકે ગુજરાતી કાગ—ક્રમાંક ૧૮૧૪

(૪) વિ. સં. ૧૭૬૩માં લખાયેલું અને ગુજરાતીમાં આશ્લિકથસૂરિએ રચેલું ક્રાગબદ્ધનેમિચરિત્ર.

હન્દસૌભાગ્ય નામના એક અંધકાર અરાદમા શતકના પૂર્વોક્તમાં થયા છે તે જ ઉપયુક્ત સ્વાધ્યાયના કર્તા છે કે કેમ તે જણવું બાકી રહે છે.

વિ. સં. ૧૩૩૮માં રાકુનસારોદ્ધાર રચનારનું નામ આશ્લિકથસૂરિ છે. શું એમણે ક્રાગબદ્ધનેમિચરિત્ર રચ્યું છે ?

આ અને આવા બીજા કેટલાક પ્રશ્નોના ઉત્તર આગળ ઉપર વિશેષ સાધન મળતાં વિચારાશે. આથી હાલ તુરત તો “કાવ્યકાવ્યો” વિષે કેટલીક બાબતોનો પ્રસારો કરી અને આ કાવ્યોની અકારાદિકમે યાદી રચી આ લેખ પૂર્ણ કરીશ.

(૧) ગુજરાતીમાં દાશુકાવ્યનો પ્રારંભ કરનાર જૈન મુનિ છે અને એ પ્રારંભ વિક્રમની ચૌદમી સદીની છેલ્લી પચ્ચીસીમાં થયો છે એમ ગુજરાતીમાં મળેલાં દાશુ-કાવ્યો જોતાં જણાય છે.

(૨) અપભ્રંશમાં, પાઠ્યમાં કે સંસ્કૃતમાં કોઈ દાશુકાવ્ય છે? અને જો હોય તો તે કેટલું પ્રાચીન છે?

(૩) તેમનાથને અંજે જેટલાં દાશુકાવ્યો છે એટલાં ખીળ કોઈ જૈન તીર્થંકરને અંજે નથી. એવી રીતે મુનિરાજ સ્થૂલભદ્ર માટે સમજી લેવું.

(૪) શ્રીકૃષ્ણને અંજે જે દાગ હોય તેના લેખક અજૈન જ હોય એમ નથી, કેમકે શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્ર જૈન મુનિવરોએ પણ આલેખ્યાં છે. અને ગુણનુરાગિતા માટે તો એમને દષ્ટાંતરૂપ ગણ્યા છે. વિશેષમાં એમનો ઉત્તમ પુરુષ, પ્રધાન પુરુષ, શલાઘાપુરુષ ક્રત્યાદિરૂપે નિર્દેશ કર્યો છે.

(૫) દાશુનો વિષય વધારે પડતો શૃંગારિક હોય તો એના કર્તા જૈન મુનિ સંભવે જ નહિ એ માન્યતા જૂઠભરેલી છે, કેમકે જૈન ગૂર્જર કવિઓ (ભા. ૨, પૃ. ૪૧૪) ઉપરથી એ જણી શકાય છે કે ઉદયરત્ન નામના મુનિને શૃંગારરસથી અતિપૂર્ણ કૃતિઓ રચવા બદલ એક વેળા સંઘાત્રા બંધાર કરવામાં આવ્યા હતા. જે પ્રસંગે જે રસ જમા પડાનો હોય તે એક વાર જમાવી અંત વૈરાગ્ય ભાવના તરફ જનતાને વાળવી એ પણ કોઈક વાર અહંશ કરવા લાયક માર્ગ છે.

(૬) મારવાડ જેવા પ્રદેશમાં ખીલતસ ફટાણાં જેવાં દાગકાવ્યો લોકમાં પ્રચલિત બનતાં એ તરફ બાલગર્ભે આકર્ષીતો જોઈ એને સન્માર્ગે વાળવા માટે 'દાશુ' બંધમાં કાવ્યો રચના જૈન મુનિઓ પ્રેરાયા હોય એમ લાગે છે. હાનમાં જે કેટલાક મુનિઓ નાટકીય હયાના "સિનેમા"માંનાં ગાયનોના રાહના રતવનો રચે છે તે લગભગ આ અનુમાનને સમર્થિત કરે છે એમ કહેવામાં કોઈ વાંધો ખરો?

(૭) વિ. સં. ૧૫૫૫ થી લગભગ વિ. સં. ૧૬૧૩ સુધીમાં કોઈ જૈન દાશુકાવ્ય રચાયું હોય એમ જણાતું નથી.

(૮) તમામ દાશુકાવ્યોના સંગ્રહરૂપ સમીક્ષાત્મક આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થાય તે દરમ્યાન જે પ્રસિદ્ધ દાશુકાવ્યો હોય તે કટકે કટકે પ્રસિદ્ધ થાય અને કંઈ નહિ તો છેવટે એવાં કાવ્યો વિશે ટૂંકો નોંધ પણ પ્રસિદ્ધ કરાય તો કંઈક સેવા કરેલી ગણાશે.

યાદી

નામ	કર્તા	વૈક્રમીય રચનાવર્ષ
અમરરત્નસુરિદાગ	?	?
એક દાગ	અચાત	લગભગ ૧૪૬૫
"	"	?
કીર્તિરત્નસુરિદાગ	"	૧૫મી સદીનો ઉત્તરાર્ધ
જંબૂસ્વામીદાગ	"	૧૪૩૦
જીરાઉલીપાર્શ્વનાથદાગ	મેરુનન્દન	૧૪૩૨
શુભભદ્રદાગ	હલરાજ	૧૪૦૬

દેવરત્નસૂરિદામ	દેવરત્નસૂરિના શિષ્ય	૧૪૯૯
નારીનિરાસદામ	રત્નમંડનમણિ	૧૫૧૭ની આસપાસ
નેમિજિનદામ	ગુણવિજય	૧૬૮૧
"	અજ્ઞાત	?
નોમજિનદામધમાલિ	લખિધ	?
નેમિજિનદામ વસંત મર્મિતરવાખ્યા ધન્દસૌભાગ્ય		?
નેમિજિનરાસદામ	વિજયદેવસૂરિ	૧૭મી સદી
નેમિનાથનવરસદામ		
યાને રંગસાગરનેમિદામ	રત્નમંડનગણિ	૧૫૧૭ની આસપાસ
નેમિનાથદામ	સમધર	૧૫મી સદી
નેમિનાથદામ	રાજશૈખરસૂરિ	૧૪મી અને ૧૫મી સદીનો સંધિકાળ
"	જયશૈખરસૂરિ	૧૪૧૨ પૂર્વે
"	પદ્મ	૧૫૧૯
નેમિદામ	રાજહર્ષ	૧૭મી સદી
નેમિરાજુલદામ	મહિમામેરુ	લગભગ ૧૬૭૭
નેમીશ્વરચરિતદામઅંધ	માણિકચંદુરસૂરિ	લગભગ ૧૪૭૮
૭દામઅદ્ધનેમિચરિત્ર	"	?
'દામ' કાવ્ય	અયુષ્કૃત	સોળમી સદી
અંબગુણાડમંડનમહાવીરદામરત્ન	ગુણવિજય	લગભગ ૧૬૮૧
બરતેશ્વરચક્રવર્તીદામ	અજ્ઞાત	૧૫મી સદી
વજ્રાંતવિલાસ	રત્નાકર (?)	લગભગ ૧૫૦૦
"	સોની રામ	
૧૦શીલદામ	લખિધરાજ	૧૬૭૬
કારિયુલિભદ્રદામ	જિનપદ્મસૂરિ	૧૪મી સદીની છેલ્લી પચ્ચીસી
સુરંભાલિધાનનેમિનાથદામ	ધનદેવમણિ	૧૫૦૨
રથૂલભદ્રપ્રેમવિલાસદામ	જયવંતસૂરિ	૧૭મી સદીનો પૂર્વધ
૧૧રથૂલિભદ્રદામ	સોમસુન્દરસૂરિ	૧૪૮૧
રથૂલિભદ્રદામધમાલિ	માલદેવ	૧૬૫૦ પહેલાં
હેમવિમલસૂરિદામ	હંસધીર	૧૫૫૪

અંતમા વિશેષજોને મારી સાદર વિનંતિ છે કે અહીં કોઈ ક્ષતિ કે ન્યૂનતા જણાતી હોય તો તેઓ સપ્રમાણ એ અને સચવે

ગોપીપુરા, સુરત, મકરસંક્રાન્તિ, તા. ૧૪-૧-૪૬

૭, ૧૦ આને સ્વતંત્ર કૃતિ ગણવી કે કેમ એ જાણવું બાકી રહે છે.

૮-૯ આ બંને અજ્ઞેન છે.

૧૧ શું દેખાણે આ નામનો કે અન્ય કોઈ દામ રચ્યો છે? આવો પ્રશ્ન રત્નવલ્લભને અંગે પણ હું પૂછું?

સંક્ષિપ્ત રાંખામ્નાય.

(અનુવાક : પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રી સિદ્ધિમુનિજી)

(આજકાલ વર્તમાનપત્રોનાં પાને વિજ્ઞાનથી સાચિત થતી જડ વસ્તુઓની અગાધ શક્તિઓનું પ્રાપ્ત્ય સાબળનાં જગત ચક્રિત થઈ જાય છે, પણ વધુ લાંબા કાળથી જૈન શિક્ષાત ક્ષી રહ્યો છે. કે, 'જડ પરમાણુમાં પણ અતંત શક્તિ છે.' આ શક્તિ પરમશ્રેયઃ સાધનામાં ક્વચિત્ પ્રયોજક અને છે, પણ તેમાં સાક્ષાત્ કારણ તો ચૈતન્ય શક્તિ જ હોય છે, તેથી તેનો જ વિકાસ કરવાને જમતના પરમશ્રેષ્ઠ પુરુષોએ ઉપદેશ કર્યો છે. તેઓ કહે છે કે, જડ શક્તિ ખડકના વિનાશને જ નોતરે છે, માટે તેનો ઉપયોગ કરતાં વ્યવહારમાં ખડુ જ સાવચેત રહેવું જોઈએ. આધ્યાત્મિક પરમશ્રેયના ધ્યેયને સાધવામાં એ જડશક્તિની પ્રયોજકતા હોય ત્યાં સુધી જ તેને ખીણવવાનું લક્ષ્ય મહાનુભાવ માનવનું હોવું જોઈએ, પણ તેને ઉલ્લાંધન કરીને તો નહીં જ. આથી જ એ શક્તિઓની સિદ્ધિના માટે આલેખાયેલા ઉદ્દેશો તેના દુરુપયોગ ન થાય માટે ગુપ્ત રાખવામાં આવતા હતા અથવા તો અધૂરા અક્ષરોમાં તેનાં ટાંચણ કરી તેને આમ્નાયગત રાખવામાં આવતા હતા. મંત્ર, મંત્ર અને તંત્ર વિષયના ઉદ્દેશો આજ કારણથી આપણી નજરે અધૂરા જ પડે છે અને એ ઉદ્દેશોમાં આમ્નાયના શરણે જવાની વાતો થાય છે.

મન્ત્રહોનાક્ષરં નાસ્તિ, નાસ્તિ મૂલમનોષઘમ્ ।

નિર્વિઘ્ના પૃથિવી નાસ્તિ, આમ્નામ. સ્વલુ દુર્લભઃ ॥

(મન્ત્રહીન અક્ષર નથી, ઔષધ વિનાનું મૂળ નથી, દ્રવ્ય વગરની ભૂમિ નથી ફક્ત તે સમજવાને આમ્નાય-પરંપરાગત જ્ઞાનની દૂર્લભતા છે.)

આવા પ્રકારનું જે કથન છે તેનો અભિપ્રાય પણ આમ્નાયના શરણે જ જડ શક્તિઓનું જ્ઞાન થાય છે, એમ કહેવાનો છે.

શ્લોકમાં અક્ષર, મૂળ અને વિધાન વિષે જ કહેવામાં આવ્યું છે; પણ ઉપસક્તિયુગી મણિ, રત્ન, શંખ, વનરપતિ, જલ, મૃત્તિકા, પાષાણ વગેરે સર્વ જડ વસ્તુઓની પણ અગાધ શક્તિઓનું તેમાં સૂચન હોઈ તેના આમ્નાયની દુર્લભતા કહેવામાં આવી છે. વિજ્ઞાને આજે વગર આમ્નાયે તે શક્તિઓમાંની કોઈ કોઈ પ્રકાશિત કરવાને જખમર શોધન આરંભ્યું છે. અને તેમાં અમુકાંશે સિદ્ધિ પણ મેળવી છે. પણ જગત જોઈ શકે છે કે, તેમાંથી મહત્તી બચકરતા ઉત્પન્ન થઈ ચૂકી છે. એ બચકરતાનો ભોગ પોતાને ન થવું પડે એટલા પૂરતી જ સૌને ભાવના હોય છે. પણ એ ભાવના લાગ્યે જ સફળ થશે. અને એક વખત એવો પણ કદાચ આવે કે એ શોધનના સધળા પ્રયોગોને અને તેના જ્ઞાનને પરંપરાગત ચર્તા અટકાવવામાં આવે અથવા તો તેનો સમૂળ નાશ કરવામાં આવે તો તેમાં બચતી જમતને આશ્ચર્ય લાગશે નહીં, કે જેવી રીતે જડ શક્તિ જોના જ્ઞાનને મહાનુભાવોએ પૂર્વે અલ્પ આમ્નાયમાં કે આમ્નાયના ઉચ્છેદમાં લઈ જવાથી તે સમયના જગતને આશ્ચર્ય લાગ્યું ન હતું.

આજકાલની જેમ પછાથી નહિ, પણ પહેલેથી જ પાળ બાંધવાની નીતિરીતિના પરિણામે જ જડ શક્તિઓની સિદ્ધિના સાધન-આમ્નાયો મેળવવાની આજે મુશ્કેલી નડે છે. જ્યાં ત્યાં અક્ષરોથી લખેલો આમ્નાય મળે છે પણ તે પ્રાચ્યઃ અધૂરો જ હોય છે, અને તેમાં વિશેષ આમ્નાયની અપેક્ષા હોય છે, કે જે કોઈ લાગ્યજાણી મહાનુભાવને જ મળી શકે છે.

આભનાય વેતાઓની યોગ્યતા વિષયક પરીક્ષામાંથી પસાર થવું સર્વને માટે સ્થિત હોઈ નથી, છતાં પરમશ્રેયના ધ્યેયને લક્ષ્યમાં રાખી સૌ કોઈ પ્રયત્ન કરે અને જડ સિદ્ધિઓના આભનાયને પ્રેરણાવા મથે એ કર્તવ્ય તો પ્રાથમિક દષ્ટામાં છે જ. આ વિચાર સરળીને અનુસરી હું એવા જ એક જડ વિષયક શાઆભનાયને અક્ષરના અધૂરા રૂપમાં સંક્ષેપથી રજૂ કરું છું. મહાનુભાવો એનો વિસ્તાર અને વિશેષ વિધિ આભનાયથી સંપાદન કરે અને પ્રયોજક ભાવે પરમશ્રેય સાધવામાં તેનો ઉપયોગ કરે, એ જ સુમેચ્છા!—અનુવાદક)

वक्षिणावर्तशस्त्रमाह (दक्षिणावर्त शस्त्र विषे कहे छे)

ज्योरोददिसंभूयं, विभूषणं सिरिनिहाण रायाणं ॥

दाहिणवत्तं संखं, मंगलनिलयं सुरिन्द्रिकरं ॥ १ ॥

(ક્ષીર સમુદ્રમંથી ઉત્પન્ન થયેલો, શામારૂપ, રાજ્યગ્રાને લક્ષ્મીનું નિધાન, મંગલનું
ધર, અમૃદિનો ધારક હક્ષિણાવત્ શંખ છે.)

बह्वं तिरेहकलियं, पंचमुहं तद्व य सोलसावत्तं ।

इअ संखं विद्धि करं संखिणि दीहायहाणिकरी ॥ २ ॥

(વૃત્ત, ત્રણ રેખાયુક્ત, પંચમુખ અને સોત્ર આવર્તને ધારણ કરે એવો શંખ વદિને કરનારો છે. શંખિણી દીર્ઘ આયુને ધરાહનાગી છે.)

सिरिकणयमेहल-जुयं काऊण दुद्धीण्हाविऊण सया ।

मंतुच्चारणशुभं, चंदणकुसुमेहि पूहजा ॥ ३ ॥

(તેને સુદર સાનાની મેખલા-કદોરા-યુક્ત બનાવી દ્વધે નિરંતર સ્નાન કારાવીને મંત્રના ચારણ્ય પૂર્વક ચંદન કસુમથી પૂજ કરવા,)

પૂજામન્ત્રોડયમ્ (આ પૂજાને મન્ત્ર છે.)

ॐ ह्रीं श्रीं श्रीधरकरस्थाय पयोनिविजाताय लक्ष्मीसहोदराय ।

चिन्तितार्थसम्प्रदानाय श्रीदक्षिणावर्तशंखाय ॐ ह्रीं श्रीं जनपूज्याय नमः ॥

(વિષ્ણુના હાથમાં રહેલો, સમુદ્રમાં જન્મેસો, લક્ષ્મીનો સહોદર, ચિંતિત અર્થને દેનાર, મનુષ્યોને પૂજ્ય શ્રી દક્ષિણાવર્ત યંત્ર તેને ઈશ્વર હોઈ શ્રી નમસ્કાર કરું છું)

दक्षिणवर्तसंख्यो य, जस्य गेदमि चिह्ने ।

लच्छी सयंवरा तस्स, जायइ मंगलं सया ॥ १ ॥

(આ દક્ષિણાવર્તી શામળ જેના ઘેર રહે છે તેને પોતાની મેળે જ લક્ષ્મી આવીને વસે છે તે તેને નિરંતર મંગલ થાય છે.)

जो नियमाले तिलयं, खिविऊण तत्थ चंदणं कुणइ ।

तस्स न पद्वन्ति सया; अहि-साहिणि-विज्जपमुहाणि ॥ २ ॥

(તે શંખમાં એટલે શંખના સ્ત્રાવ જલમાં ચંદન નાખી તેનાથી જે પોતાના કપાળે તિલક કરે તેને કોઈ વખતે સાપ, શ્વાકિની, વીજળી વગેરે (ઉપદ્રવ) થતા નથી.

नरनाहगिहो संख, बुद्धिकरं रज्जरुमंडारे ।

इयराण य । रद्विकरं, अंतिमजाइण हानिकरं ॥ ३ ॥

(આ સંખ્ય રાજ્યને ધેર રાજ્ય, રાષ્ટ્રને ભંડારની વૃદ્ધિ કરનારો થાય, બીજી વૈશ્યાદિ પ્રજાને મદદ કરનારો થાય છે, પણ અંતિમ હલકો જાતીવાળાને હાનિકર થાય.)

દાહિણવત્તે સંસ્થે, સ્ત્રીરં સ્ત્રિઋણ પિયદ્ જા નારી ।

લંઘા વિ સા પસુયદે, ગુણલક્ષણસંજુયં પુત્રં ॥ ૪ ॥

(દક્ષિણાવત' શ્રીખમાં દ્વિ નાખોને જે સ્ત્રી પાંખે, તે વાંકશ્રી હોય તેા પશુ ગુણ-
વાન ને લક્ષણવાન પુત્રને જન્મ આપે.)

શ્રીખવિધિ સમાપ્ત

શિવજહાજ-તીર્થાધિરાજ

[લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીમહિમામ્ભવિજયજી]

જેમ મહાપુરુષોએ સંસારને સાગરની ઉપમાવડે અલંકૃત કરેલ છે; તેમ પવિત્ર તીર્થ-
ભૂમિઓને 'એ તીરથ તારુ' ઉત્પાદી વચનોથી 'તારુને' નીકાની ઉપમાવડે અલંકૃત કરેલ
છે. પણ સંસારને સર સમજી, પુદ્ગલવિશાસી નમ્રભાવાળા પ્રાણીઓ પણ આવી સુપ-
રિચિત વસ્તુને પણ ન સમજી શકે. અથવા જાતિના નિકેતન ન બને એ બનવા જેવું છે.

સાંસારિક પરિશ્રમથી કંટાળેલા માનવીના મગજને પરિશ્રમ રહિત કરી; શાંતિને
જાઓ ખ્યાલ કરાવનારા અનેક સાધનો પૈકી તીર્થયાત્રા પણ એક અજોડ સાધન છે. આ
વસ્તુ ખરેખર આજના અનુભવે સચોટ કરી આપી છે.

પ.પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી ત્રિજ્યામૃતસૂરીશ્વર મહારાજ તથા પ.પૂ. આચાર્ય
મહારાજ શ્રી ત્રિજ્યજ્ઞાવણ્યસૂરીશ્વરજી મહારાજ સારંગેઓ સાથે કદંબપુરીથી કદંબગિરિવરની
યાત્રા માટે પ્રયાણ પમણા બર્વાં, લમબન અરધો માસધ પસાર થતાં ગિરિવરની વિશ્રામ
તહેટી આવી. ત્યાંથી આમળ ભક્તિરક્ષની આતર પ્રેરણાથી જોયા એવા મિરિવરનાં સોપાનો
પાદ્યુજલે પસાર કરવા શરૂ કર્યાં. ક્રમશઃ માઇલ અડતા મિરિવરના ઉત્તમ શિખરે પહોંચ્યા
અને પૂ. કદંબગણધર ભગવંતની પુનિત પાદુકાના દર્શન કર્યાં. ત્યારબાદ તે દેવકુલિકાની
વિશાલ કુદ્દિમપર જીભા રહી પરીત-નિરીક્ષણ કયું, બસ નિરીક્ષણ કરતાંની સાથે જ સિદ્ધ-
ગિરિ, હસ્તગિરિ, તાલધ્વજમિરિ તથા બાઝવાનો કુંચર વગેરે તીર્થભૂમિઓ નીકાની જેમ
ભાસવા લાગી, તેની આસપાસનો પ્રદેશ પણ સમુદનું બાન કરાવવા લાગેલો. વિષમોખત
બાવે શોભતી નાની ટેકરીઓ-વિશ્વવારિધિના ઘોડાપુરનું બાન કરાવતી હતી; સુરભિ એવા રોસા
જાની તૃણ્યજાયા, શેત્રાલપટથનો ખ્યાલ કરાવતાં હતાં; શેતુજીનાં શ્વેતજલો સાગરના
પ્રીણનો ખ્યાલ કરાવતાં હતાં; ઉત્તર દિશામાં જતુંજ્ય ગિરિવરને રાજનીકાનો
અભિષેક કરાવેલ જણાતો હતો; જેના મુખ્ય સુકાની આદીશ્વરવિષ્ણુ અને નાના
સુકાનીઓ પુંડરીક મણધર ભગવંત વગેરે હતા; જેનાં મંદિરનાં ઉચ્ચ શિખરો કૂપરભનું
બને અંદરના કિલ્લાઓ સહનું બાન કરવાતા હતા. પરીત; શોભતા બાઝવાનો કુંચર, તાલ-
ધ્વજ ગિરિ, હસ્તગિરિ વગેરે લઘુ નીકાનાં સ્થાન ભોમવતા હતા. મિરિવરનો પરિવાર પણ
સહચારી બાવને બજી જતુંજ્યની શોભામાં ઝોર વધારો કરી રહેલ હતો. આ પવિત્ર
જતુંજ્ય મિરિવરની જેમ કદંબગિરિવરનું પણ મહાનોકા તરીકેનું બાન થતું હતું.

આ પરમ પવિત્ર તીર્થાધિરાજ રૂપી મહાનોકામાં આરૂઢ થઈ સુકિતપદ્મરે પહોંચ્યા
યાત્રિકરૂપી મુસાફરો શુભ ભાવના રૂપી બાકું આપી આરૂઢ થાય છે અને વળી જેવા રૂપમાં
બાકું આપ્યું હોય તેવા રૂપમાં માર્ગ કાપી આમળ વધે છે.

જે ભગ્ય આત્માઓને આ વિષયરૂપી જલથી ભરેલ અને કષાયરૂપી મગરથી ભયંકર
એવા ભવજલધિને પેલે પાર પહોંચવા અભિલાષા હોય, તેઓ અવસ્થા આ મહાનોકારૂપ
તીર્થાધિરાજનો આશ્રય લે એ જ અભિલાષા.

निर्भ्रान्त-तत्त्वालोक :

[दान-शील-तप-भावनादिधार्मिकविशिष्टव्याख्यानरूपो । नबन्धः]

प्रणेतः—पूज मुनिमहाराज श्रीवल्लभाचरणजी, बीकानेर ।

करामलकवद्विश्र्वं कलयन्तं शिवश्रिया ।

शरण्यं सर्वलोकानां सर्वज्ञं समुपाश्रये ॥

अनन्तलब्धिनिधये स्याद्वादाम्बुजभास्वते ।

सर्वविद्यैक गुरवे गौतमस्वामिने नमः ॥

भावार्थः—कल्याणरूपी श्री (सम्पत्ति वा शोभा) से संसार को करतलमें स्थित आमलेके जैसे कलना (गणना) करनेवाले, सभी लोगों के शरण लायक सर्वज्ञ भगवानका अच्छी तरह आश्रय लेता हूं । अनन्त लब्धि (ज्ञान) के भण्डार, स्याद्वादरूपी कमल के विकास करने में सूर्यसमान सब विद्याओं के एक ही गुरु श्री गौतमस्वामी को प्रणाम हों ।

अथ विश्वदुरध्वानां साधूनां सितवाससाम् ।

नामार्हज्जर्मधनृणां दयादानादिदुर्हृदाम् ।

अधिकेष्वपि सूत्रेषु द्वात्रिंशत्सूत्रप्रमानिनाम् ।

द्वादशाङ्गदुरूहार्थतात्पर्यान्तचेतसाम् ॥

कृते निश्चयसपथप्रदर्शी युक्तिसंगतः ।

निर्भ्रान्ततत्त्वालोकाल्लो निबन्धोऽयं प्रणीयते ॥

विश्वकुपथ में चकर खानेवाले, दया दान आदि सत्कार्य के दुश्मन, अधिक (उपलब्ध ४५) आगमों—सूत्रों—के होते हुए भी केवल ३२ सूत्रों के माननेवाले, द्वादशांगी के कठिन तात्पर्यार्थ में भ्रान्त चित्तवाले श्वेत वस्त्र धारण करनेवाले नामधारी जैन साधुओं के लिये कल्याणपथ को दिखानेवाला युक्ति आगम प्रमाण से पूर्ण यह 'निर्भ्रान्त-तत्त्वालोक' नामका निबन्ध रचा जाता है ।

जीव, अजीव, पुण्य, पाप, आश्रय, संवर, निर्जरा, बन्ध और मोक्ष ये नव तत्त्व हैं । सन्देहरहित इन नवों तत्त्वों के प्रकाश को "निर्भ्रान्त-तत्त्वालोक" कहते हैं । अथवा सम्यक् ज्ञान-दर्शन-चारित्र के तत्त्वों का जिसमें प्रकाश (निरूपण) हो उसे 'निर्भ्रान्त तत्त्वालोक' कहते हैं । किंवा मिथ्या-ज्ञान-दर्शन-चारित्र का खण्डन एवं जीवरक्षा अनु-कम्पादान आदि के विरोधी सिद्धान्ता का सयुक्तिक सोपपत्तिक शास्त्रीय प्रमाणों के द्वारा इस ग्रन्थ में खण्डन किया जाता है इस लिए इसका नाम "निर्भ्रान्त तत्त्वालोक" रखा है ।

भक्त्या यत्स्मरणं सुशान्तकरणं दुष्कर्मनिःसारणं

माङ्गल्याभरणं विपत्तिहरणं हृत्स्वच्छताकारणम् ।

निर्भ्रान्तं शुचि सर्वलोकशरणं शोकाम्बुधेस्तारणम्

स श्री वीरजिनस्तनोतु भवतां चित्ते मतिं निर्मलाम् ॥

भक्तिपूर्वक जिनका स्मरण (नामोच्चारण, जप) सुख शान्ति को करता है, दुष्ट कर्मों को निकालकर बाहर फेंकता है, मंगल के अलंकार है, विपत्तियों के हरण करनेवाला है, शंकारहित है, पवित्र है, सब लोकके शरण है, शोकरूपी समुद्रसे अर्थात् सांसारिक जनन मरण क्लेशरूप सागर से तारनेवाला है, वे भगवान् श्री महावीर जिनेश्वर आप लोगों के हृदय में निर्मल (धर्म ग्रहण करनेवाली) बुद्धि को विस्तार करे ।

सूचीकटाहन्यायेन वक्तव्यासु बहूक्तिषु ।

प्रथमं जीववैशिष्ट्यं धर्ममेव निरूप्यते ॥

धर्मार्थकाममोक्षाख्याश्चत्वारः पुरुषार्थकाः ।

मनुष्याणां कृते पूर्वधर्मविद्विहदाहताः ॥

‘सूचीकटाह’ न्याय से बहुत कहने योग्य विषयों में पहले जीव-विशिष्टत्वरूप धर्म का ही निरूपण किया जाता है ।

तर्कवादियों के अनेक सिद्धान्तों के अन्दर ‘सूचीकटाह न्याय’ नामका भी एक सिद्धान्त है । इस के मानी यह है कि सूई और कटाह ये दोनों चीजें बनानी हैं, तो पहले सूई बना ली जाय या कटाह हा बनाया जाय ? यह शंका हो सकती है । ऐसी शंका को निवारण करने के लिये तर्ककर्कश बुद्धिशाली न्यायशास्त्रविशारदोंने “सूचीकटाह न्याय” का सन्निवेश किया है । चूंकि इस विशाल विश्व प्रपञ्च में लघव सभी जगह अवेक्षित है अतः पहले सूई का बनाना ही अच्छा होगा और बाद में कटाह का बनाना अच्छा होगा ।

इसी लिये पहले सूची शब्द का प्रयोग किया गया है और बाद में कटाह शब्द का । प्रत्यक्ष, अनुमान, उपमान और शाब्द (आगम) ये चार प्रकार के प्रमाण कहे गये हैं, इन प्रमाणों के द्वारा पदार्थों को अच्छी तरह देखने का नाम “न्याय” है । संस्कृतमें भो न्याय शब्द की व्युत्पत्ति इसी तरह है, जैसे—“प्रमाणैः अर्थपरीक्षणं न्यायः” इसका भावार्थ ऊपर के समान ही है, अतः सूचीकटाह न्याय से प्रथम धर्मका ही कुछ लक्षणादि कहा जाता है । क्योंकि प्रकृत निबन्ध में दान, शील, तप और भावना आदि के विषयमें बहुत कुछ कहना है । जीव मात्रमें किसी विशेषरूप से रहनेवाला धर्म है, इसी लिये धर्म को जीव-वैशिष्ट्य कहा गया है । मनुष्ययोनिके लिए तो इस लोकमें कल्पवृक्ष, चारु चिन्तामणि, पनवांछितदायक, सर्वथा उपास्य देव, सर्वस्व धर्म ही है । शास्त्रकारोंने भी प्राकृतिक साधारण मर्माँ को अनेक जाँवों में सामान्य दृष्टि से देखते हुये विशेष दृष्टिसे मानव जाति के विशेष धर्मको ही दर्शाया है ।

आहारनिद्राभयमैशुनं च सामान्यमेतत्पशुभिर्निराणाम् ।

धर्मो हि तेषामधिको विशेषो धर्मेण होना पशुभिः समानाः ॥

अर्थात्, भोजन, नींद, भय और मैथुन ये चारों प्रायः मनुष्य और पशु में समान ही हैं। तो क्या मनुष्य और पशु दोनों समान हैं ? इसी प्रश्नके उत्तरमें उत्तरार्ध है कि मनुष्य और पशु में धर्म ही एक ऐसी विशेष वस्तु है, जो दोनों को कुछ कुछ अंशोंमें एक किया के होते हुये भी दो बनाती है, अतः मनुष्य हो कर भी जो धर्म से हीन है वह पशुके समान है अर्थात् नरपशु है। पशुका अर्थ है सबको अविशेष रूपसे देखनेवाला प्राणी। संस्कृत साहित्य में भी इसकी व्युत्पत्ति इसी तरह है—“सर्वे अविशेषेण पश्यतीति पशुः”। जब धर्म से हीन मनुष्य को पशु कहते हैं तो इसीसे यह सिद्ध हो गया कि मननशील (विचार करनेवालों) को मनुष्य कहते हैं, अथवा संस्कृत साहित्यमें इसको यों स्थान दे सकते हैं कि—“मन्-ज्ञाने, मन्यते इति मनुः, मनोरपत्यं पुमान् मनुष्यः अर्थात् सर्वे सविशेषेण पश्यतीति मननशीलो मनुष्यः।” सारांश यह निकला कि सम्यग् दर्शन का नाम धर्म है। धर्म के विशेष रूपसे लक्षण आगे कहेंगे। यह प्रथम श्लोककी विवेचना हुई। दूसरे श्लोकमें चार प्रकारके पुरुषार्थ कहे गये हैं। प्रथम धर्म, दूसरा अर्थ, तीसरा काम और चौथा मोक्ष—ये चारों बातें पुरुष के प्रयोजन (जरूरत) की हैं अतः इसका नाम चारपुरुषार्थ अथवा पुरुषार्थचतुष्टय है। अर्थात् इस दुनियामें कोई भी ऐसा पुरुष न होगा जो इन चारोंमें किसी एकका सेवन न करता हो। कोई धर्मके लिये सर्वस्व समर्पण करता है तो कोई अर्थ के लिये प्राणके मोहको और प्रिय परिवार तकको भी छोड़ देता है तो कोई काम में अन्ध होकर बेशुध हो जाता है तो कोई मोक्षके लिये विश्व के विभव—लौकिक ऐश्वर्य को तृणके समान जानता हुआ परम पद का जिज्ञासु होता है। कहनेका मतलब यह कि मनुष्य उपर्युक्त चारों प्रयोजनोंमें से किसी न किसी एक प्रयोजन में अवश्य ही रहता है। हां, यह दूसरी बात है कि किसी में अधिकतर एक ही रहता, किसी में दो और किसी में तीन की भी न्यूनाधिकता देखी जाती है। और ये धर्मादिक चारों प्रयोजन मनुष्य के ही लिये कहे गये हैं, क्यों कि मनुष्यके अतिरिक्त प्राणीमें ये चारों के चारों किसी तरह भी लागू नहीं हो सकते हैं। अतः धर्मके मर्मको जाननेवाले विदुर्दर्शी ऋषि मुनियोंने मनुष्य के लिये धर्म, अर्थ, काम और मोक्ष ये चार प्रयोजन बतलाये हैं। यह दूसरे श्लोक का सारांश निकला। फिर—

तत्र सर्वप्रधानं हि शश्वत्कल्याणमन्दिरम् ।

कैवल्यं केवलप्रामं सन्तः प्रोचुः सुदुर्लभम् ॥

परं सुदुर्लभस्यापि मोक्षस्य प्राप्तिरिष्यते ।

धर्मेणैव तथार्थस्य कामस्य च सुखेन हि ॥

उन चारों धर्मादिक प्रयोजनो में सर्व प्रधान कैवल्य (मोक्ष) ही है, वह कैवल्य (परमपद) शश्वत्कल्याणका मन्दिर है और वह मोक्षपद केवलियों की कृपा से प्राप्त होता है वा सर्वज्ञ होने पर ही मोक्ष पदकी प्राप्ति होती है। वस्तुतत्त्वदर्शी संत, मुनि, महात्मा उस मोक्ष पद को अत्यन्त दुर्लभ बतलाते हैं।

यहां मोक्ष को चारों पदार्थों में प्रधान माना जाता है और यह सर्वथा युक्त है। क्यों कि दुनिया में जितनी भी प्रवृत्तियां हैं किसी न किसी रूपमें किसी के सुख के लिये ही हैं, किन्तु जिनते भी सांसारिक सुख है प्रायः सभी नाशवान् है अस्थिर हैं। सांसारिक सभी सुखों में राग द्वेष रहता है इस लिये ये सुख सच्चे सुख नहीं, किसी समय दुःख के कारण हो जाते हैं। वास्तविक सुख तो वह है जो हमेशा एक रस में रहनेवाला है अविनाशी है। इसी लिये मोक्षको सर्वप्रधान कहा गया है। उस कैवल्य पदको मुनियोने अत्यन्त दुर्लभ कहा है, क्यों कि एक देश विशेष के कारावास से, जहां कि जेलर आदि का विशेष प्रबन्ध रहता है, निकलना कठिन है तो फिर इस अनन्त संसाररूप महाकारावाससे, जहां कि कर्मफल रूप जेलखाने के असंख्य पहेंदार सिपाही दिन रात खड़े रहते हैं निकलना असंभव नहीं तो महाकठिन और अत्यन्त दुर्लभ अवश्य है। वह मोक्षपद केवली (भगवान्) की कृपासे प्राप्त किया जा सकता है वा केवलपनेसे प्राप्त हो सकता है किंवा केवलीके द्वारा प्राप्त किया जाता है। केवलका मतलब है अनन्य-मुख्य-एक, उससे दूसरा कोई नहीं ऐसा। और जिसमें केवलपना है वह केवली कहलाता है। अर्थात् वह सर्वोपरि एक ही ज्ञानी है उससे परे ज्ञानी कोई नहीं है इस लिये उसका नाम केवली है। इसी तरह वह सर्वोपरि एक ही सभ्यगदर्शी है इसी लिये उसका नाम केवली है, और कोशादिकों में केवल शब्द का कृत्स्न (समग्र) भी पर्याय है इभी लिये केवली को सर्वज्ञ भी कहते हैं; ज्ञान का अनन्तत्व होने से ज्ञेय अल्प हो जाता है इस लिये उस केवली (भगवान्) को सर्वज्ञ कहते हैं। उस सर्वज्ञ प्रभु—केवली को “ अणोरणीयान् महतो महीयान् ” यानी सूक्ष्म से भी सूक्ष्म और स्थूल से भी स्थूल कालका बोध रहता है इस लिए उमे त्रिकालाबाधितबोध वीतराग सर्वज्ञ आदि नाम से सभ्य लोग पुकारते हैं। उपर्युक्त विशेषणयुक्त मुदुर्लभ मोक्षकी भी प्राप्ति धर्मसे ही होती है तथा अर्थ (धन) और काम इन दोनोंकी भी प्राप्ति धर्मसे ही अच्छी तरह सुखपूर्वक होती है, इसलिये धर्मका महत्व उच्चतम है। वास्तवमें इस असार संसारमें धर्मके समान श्रेष्ठ और सच्ची सहायक कोई चीज नहीं है। धर्म ही लोगोंकी विपत्तियोंमें सच्चा सहायक होकर दुःखको दूर करता है, धर्म ही सच्चा मित्र है, और धर्म ही माता-पिताके समान सच्चा पालक और रक्षक है। संसारके सभी सम्बन्धी सभी पदार्थ इस नश्वर शरीरके साथ यहीं रह जाते हैं, किन्तु धर्म जन्मान्तरमें भी जीवके साथ जाता है और अपने पुण्यप्रभावसे विपत्तिको हटाकर जीवोंको सुख शान्तिका प्रदान करता है। शास्त्रकारोंने भी कहा है कि—

धनानि भूमौ पशवश्च गोष्ठे भार्वा गृहद्वारि जनाः श्मशाने ।

देहश्चित्तायां परलोकमार्गे धर्मानुगो गच्छति जीव एकः ॥

धन पृथिवी पर पड़े रह जाते हैं, पशु गोष्ठ (पशुस्थान) में रह जाते हैं, स्त्री घरके द्वार पर रह जाती है, लोग (सम्बन्धी) श्मशानमें रह जाते हैं, देह चित्तमें जल जाता है, ये सबके सब ज्योंके त्यों यहाँ रहते हैं लेकिन धर्म परलोकमें भी जीवके साथ जाता है ।

इसी तरह धर्मके महत्त्वको वर्णन करते हुये एक धर्ममर्मज्ञ कवि कहते हैं कि—

न जातु कामाक्ष भयाक्ष लोभाद् धर्मे जहे जीवितस्यापि हेतोः ।

धर्मा नित्यः सुखदुःखे त्वनित्ये जीवो नित्यो हेतुरस्य त्वनित्यः ॥

कामसे या भयसे वा लोभसे वा जीवनेके लिये भी किसी समयमें किसी तरह भी धर्मको नहीं छोड़ना चाहिये, क्योंकि धर्म नित्य है और काम क्रोध लोभ मोह आदिसे उत्पन्न सुख दुःख अनित्य है तथा जीव नित्य है यार इस जीवका कारण (कर्मफल) अनित्य है । सारांश यह निकला कि जीव और धर्म ये नित्य हैं और काम क्रोधादिसे उत्पन्न सांसारिक सुख दुःख अनित्य हैं । (कमशः)

नडियादके प्रतिमालेखोंके स्पष्टीकरणकी कुछ भ्रामक बातें

लेखकः—श्रीयुक्त अगरचंदजी नाहटा

‘श्री जैन सत्य प्रकाश’ के गत अंक (कमांक १२५) में नडियादके प्रतिमालेखोंके सम्बन्धमें स्पष्टीकरण करते हुए वैद्यजीने कई गलत अनुमान किये हैं उनपर प्रकाश डालना आवश्यक समझकर कुछ संशोधन उपस्थित करता हूं, आशा है उससे गलतफहमियां दूर होंगी ।

१. नागेन्द्रगच्छके साथ नागद्रह ग्राम एवं नागर ज्ञातिका कोई सम्बन्ध नहीं है ।

२. सिद्धसेनसूरि सिद्धसेन दिवाकरसे भिन्न प्रतीत होते हैं; इनकी एकताके लिए अन्य प्रमाण अपेक्षित है ।

३. रुद्रपल्लीय गच्छकी आचार्यपरम्पराका सं. १६८५ तक होनेका व भावतिलकसूरि आचार्यका नाम बतलानेका आधार क्या है? वैद्यजी इस पर प्रकाश डालें ।

४. ‘अमरकोश’को आगमगच्छीय अमरसिंहसूरि (सं. १४७५)की कृति बतलाना सर्वथा ऐतिहासिक सत्यसे विपरीत है, ‘अमरकोश’ बहुत प्राचीन ग्रन्थ है । उसके निर्माता अमरसिंह भिन्न ही है ।

५. लेखकका ‘सुमतिनाथ सत्यदेव प्रबन्ध’ कहां प्रकाशित है ?

६. श्री श्रीवंशको प्राचीन लिच्छवी उर्फ हैहयवंशसे सम्बन्धित बतलाना भी सही नहीं है । लेखमें निदर्शित श्रीश्रीवंश भरे नम्र मतानुसार अंचलगच्छके आचार्योंसे सम्बन्धित है एवं १५ वीं शताब्दिसे ही प्रकाशमें आया है, जैसाकि वैद्यजी बतलाते हैं । यह वंश इतना प्राचीन होता तो कहीं तो इसका प्राचीन उल्लेख पाया जाता, पर उसका सर्वथा अभाव है ।

(ટાઇટલ બીજા પાનાનું અનુસંધાન)

અરાધિતા જિના દેવા ભાવનો ગુરવોડષિ થૈઃ । સાધિતો જૈનધર્મ તેણાં મૃત્યોર્મયં કથમ્ ? । ૨૭।
 પંચાપિ વિષયાત્યક્તાઃ કષાયા યૈર્વિરાગિભિઃ । ક્ષામિતાઃ સકલા જીવા ભાવિતા ભાવનાઃ શુભાઃ ।
 જિનાગમાઃ સમમ્પ્રસ્તાઃ વિધિના ગુરુસંનિધૌ । તત્પ્રધાનપ્રયોગા યે તેણાં મૃત્યોર્મયં કથમ્ ? । ૨૮।
 સત્પાત્રેભ્યો દદનાનાં દાનં સદ્ગુણચારિણામ્ । તપસ્યાસામ્યયોગાનાં તેણાં મૃત્યોર્મયં કથમ્ ? । ૩૦।
 ંદિશ્યાત્માનમાચારસાધનાડધ્યાત્મમીઠિતમ્ । તત્ર નિશ્ચલચિત્તાનાં તેણાં મૃત્યોર્મયં કથમ્ ? । ૩૧।
 ધર્મકર્તા ગુરુવૈષઃ ધર્મજ્ઞો ધર્મદેશકઃ । સદૌષધં મોક્ષમાર્ગસાધના જ્ઞાનપૂર્વિકા । ૩૨।
 પથં સદ્ભાવના યોગાત્ ત્રયાણાં ચ પ્રણશ્યતિ । ભાવામયો મિલ્તુ મે ત્રયે એતે ભવે ભવે । ૩૩।

(યુગ્મમ્)

શ્રુતાભ્યાસો નતિર્દેવે સત્કથાચર્યસંગતિઃ । દોષપ્રકાશને મૌનં પ્રિયાવાગાત્મભાવના । ૩૪।
 વૈરાગ્યં ગુણદૃષ્ટિશ્ચ વિશતિસ્થાનસેવના । અંતરાગ્રભવેષ્વેતે સંપદન્તાં ભવે ભવે । ૩૫।
 અત્મવાદાદિમિત્તત્ત્વૈર્જયતિ જિનશાસનમ્ । ઉત્કૃષ્ટં સર્વધર્મેષુ સાધકાઃ સંતુ નિર્મલા । ૩૬।
 નિર્લેપાઃ પદ્મવજ્રાતા અનંવા અધુનાક્લિનઃ । ભવન્તિ ચ ભવિષ્યંતિ જૈનધર્મસ્ય સાધનાત્ । ૩૭।
 જૈનધર્મો રત્નતુલ્યો ધર્માશ્વાન્યે ન તાદૃશાઃ । યથાર્થકરણં જૈને ધર્મેડ્યત્રૈવ ભાષણમ્ । ૩૮।
 જૈનધર્મરતાઃ સર્વે ભવન્તુ મુશ્લિનઃ સદા । મૈત્રીપ્રમોદકારુણ્યસન્માધ્યસ્થ્યાત્વિનાસ્તથા । ૩૯।
 મંગલં તાર્થારાજો મે મારુદેવપ્રભુસ્તથા । શાંતિનેમિપાર્શ્વચીરાઃ દેવાઃ કુર્વેન્તુ મંગલમ્ । ૪૦।
 વર્ષેડગ્ર વૈક્રમે શ્રેઠે નિધિનંદનવેન્દુગે । ફાલગુને સિતપદ્મચ્છાં પ્રામે લોટાદનામનિ । ૪૧।
 નેમિસૂરીશશિષ્યેણ કૃતેય પદ્મપૂરિણા । ભૂમીપ્રમત્ય વિજ્ઞપ્ત્યા શ્રોતત્વાપૃતભાવના (યુગ્મમ્) । ૪૨।

મુનિ શ્રેષ્ઠપંચિજયજીવરચિત

શીલની સજ્જાય

મંત્ર ૬૪-પૂજ્ય મુનિપદારાજ શ્રીરમણિકવિજયજી

તે બલિઓ ભાઈ તે બલિઓ, જે વિષય કપાલ નવિ છલિઓ રે. (આંકણી)
 સુમતિ ગુપતિ સુદ્રી પરિપાલિ, દોષ ખિતાલિસ ટાલઈ રે;
 આપિ આપ સરૂપ નિહાલિ, અષ્ટ મહામહ ગાલિ રે. તે બલિઓ ૧
 શીયડ ધારિ કાયા અશુઆલિ, નારી અંગ ન ભાલિ રે;
 સદ્ગુરુ આપિ શીખ સંભાલઈ, તે સડી પાપ પળાલઈ રે. તે બલિઓ ૨
 આરિ આપ છતા ગુણ ગોપઈ, ગાલઈ દીન વિકોપિ રે;
 ઉત્તમ કુલની રીત ન લોપઈ, પુરૂષ રયણ તે આપિ રે. તે બલિઓ ૩
 કિવટ ભાતા જે મન વાલઈઈ, તપહ તપી કર્મ ખાલઈ રે;
 ન્યાય ભણિ જે મારમિ આલઈ, મુક્તિ જઈ તે માહાલઈ રે. તે બલિઓ ૪
 જે નરનારી વિષય નિવારી, આપિ આપ સંભારી રે;
 શીશ પાલઈ તેહની બલિહારી, હર્ષચિજય હિતકારિ રે. તે બલિઓ ૫

દરક વંસાવવા યોગ્ય શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

અમવાન મહાવીરસ્વામીનું મૂલ્ય સર્વોચ્ચ અનેક હોયોથી
સમૂહ અંક : મૂલ્ય છ આના તિપાલખયેનો એક આનો રમૂ

(૨) ત્રીપોત્સવી અંક

અમવાન મહાવીરસ્વામી પદ્મના ૧૦૦૦ વર્ષે પદ્મના આનસો વર્ષના જૈન
નોવદાસના તમામ લોકોના સમૂહ સર્વિય : અંક : મૂલ્ય સાત રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

અમારૂં વિનમ્રાદિત્ય સર્વોચ્ચ ઐતિહાસિક નિર્માણનું સમિપા
સમૂહ રૂ. ૧૦૦ વર્ષોનો દગાલ સર્વિય અંક : મૂલ્ય દાઠ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશેષ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદેશનમા ભંજાકાર સોવાના આલોપાના

જવાબરૂપ હોયોથી સમૂહ અંક : મૂલ્ય આન આના

[૨] ક્રમાંક ૪૫-૪, ૬ શ્રી હમચક્રાચર્યોના પ્રવૃત્તિ નામની

અનેક હોયોથી સમૂહ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના

જોની તથા પામ. કાઠિયો

જો જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ અંકો પામ્યા,
અંકો, દસમા વર્ષના આના થો પામે ન મારાગર હ અંક : પનવત
કાચીના બે રૂપિયા, પામ્યાસ અંકો રૂપિયા

અમવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિશેષી ચિત્ર

મુજાવતના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી મુનસામ દેસાઈના દેહુ જૈન પિંડા ૧૦૦૦ વર્ષોના
કાષ્ટિક, મોરોની સોવર મૂલ્ય આરે આના ૬ દગાલ ખયેનો દેહુ ખયેનો ૬

—સિખા—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેસિંગભાઈની યાદી, કીકાંડા, અમદાવાદ

શ્રુકા:-મગનભાઈ જોડાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરનિજય પ્રો-ગ્રીય પ્રેસ, સવાણીય કોમલ
ગો. જો. નં. ૧ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક-શ્રી મંગલાન જિન-ગો. નં. ૧૦૦૦
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાવાવર, જેસિંગભાઈની યાદી, નીકટા રોડ અમદાવાદ.

મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીકૃત

“જ્ઞાનસાર”ના “સર્વન્યાયપ્રયાણક” નું વિવેચન

વિવેચક—શ્રી. ધોપદલાલ મેનજીભાઈ મહેતા, જૂનાગઢ.

તાર્કિકશિરોમણિ, મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી વાયકપુત્રવૃત્ત ‘જ્ઞાનસાર’ અનર્ગત ‘સર્વન્યાયપ્રયાણક’ નામક નાની છતાં અર્થમંજીર કૃતિનો હોવાથી અહીં નીચે આપવામાં આવે છે.

તત્ત્વ શું છે તે મેળવવાના શુદ્ધ માર્ગને ન્યાય કહે છે, અને આવા ન્યાય તોળવાના કામમાં જુદી જુદી અપેક્ષાઓએ વસ્તુ કે તેના અંગ એતા ગુણધર્મ પર વિચાર કરી, તે (વિચાર) રજૂ કરવામાં આવે છે ત્યારે સમગ્ર બાબતથી તપાસી દરેક વિચારની શુદ્ધિ પ્રમાણે અને મુખ્ય મુદ્દાને સ્પર્શી તે રીતે તે વિચાર મુજબ નિર્ણય કરવામાં આવે છે, જે ન્યાયશુદ્ધિ છે.

જે પ્રમાણે તત્ત્વપ્રાપ્તિ-જ્ઞાન-માટે નિર્મળ અંતઃકરણ આવશ્યક છે તેવી જ રીતે વિધિવિધ દૃષ્ટિમિદુ દ્વારા વસ્તુના જ્ઞાનને સમજવામાં નિર્મળ અંતઃકરણના કારણજૂત અપેક્ષાવાદ કે નય વિષયનું જ્ઞાન જરૂરી છે. વસ્તુ સંબંધી સેંકડો પ્રમાણી ચતા વિચારોમાં તેની મુખ્ય મુખ્ય અપેક્ષાઓ જ્ઞાનમાં રાખવી જોઈએ; નહિતર તે વિષય સંબંધી કરવામાં આવેલ વિચાર શુદ્ધ છે કે નહિ તે નક્કી કરવાનું અશક્ય જ બને. પ્રત્યેક વિચાર કે અભિપ્રાય સમજવામાં તેની અપેક્ષા-આશય સમજવાં જોઈએ. તેમ ન થાય તો વિચાર કે જ્ઞાન-તત્ત્વ અસ્પષ્ટ રહે છે; અર્થાત્ આપણે તત્ત્વને મેળવી શકતા નથી. આ અપેક્ષાવાદ કે અપેક્ષાત્મક દૃષ્ટિને નયવાદ કહે છે.

એકને એક વસ્તુનું વિવેચન જુદા જુદા માણસો પોતાની સમજ અને અનુભવ મુજબ જુદી જુદી રીતે કરે છે. અર્થશાસ્ત્રી વસ્તુને ઉત્પાદન, વહેંચણી અને વપરાશ તેમજ મૂલ્ય અને તેનું અંકન એમ જિનન જિનન દૃષ્ટિએ નિહાળે છે. એ જ વસ્તુને ધારાશાસ્ત્રી સમાજશાસ્ત્રી અને મુત્સદ્દી પોતપોતાની દૃષ્ટિએ નિહાળે છે. નીતિશાસ્ત્ર અને ધર્મશાસ્ત્રમાં તે વસ્તુનું સ્થાન જુદું હોય છે. અર્થાત્ વિધિવિધ રીતે વસ્તુનું અવલોકન કરાય છે. આ બધી દૃષ્ટિઓ દ્વારા વસ્તુનું યથાર્થ નિરૂપણ થાય છે. દરેક દૃષ્ટિ પોતાના વિષય મુજબ તે બાબતનું સત્ય નિરૂપણ કરે છે, પણ એટલું જ માત્ર નિરૂપણ સત્ય એમ આપક રાખવો મિથ્યા છે. કારણ કે જે સત્ય પોને બનાવે છે તે અનંતનો માત્ર એક અણ જ છે એકને એક બાબત સંબંધે અનંત દૃષ્ટિઓ હોવાથી અને દરેક દૃષ્ટિ સત્યનું નિરૂપણ કરતી હોવાથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે એક જ વસ્તુમાં અનંત ધર્મ (Theory of relativity) રહેલાં છે. કેટલાક વિરોધી સ્વભાવના ધર્મો એકને એક વસ્તુમાં જણાય છે, છતાં તે બધા ધર્મો તે વસ્તુમાં સત્ય છે અને વસ્તુની અંદર સમાઈ જાય છે. જેને તત્ત્વ મેળવતું છે, અખંડ સત્ય પ્રાપ્ત કરવું છે, પોતાનું ચારિત્ર શુદ્ધ રાખવું છે તેણે આ વિશ્વદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરતી જોઈએ. આવી દરેક દૃષ્ટિને નય કહે છે.

દરેક વિચારથી વસ્તુને નિહાળો તેમાં સામસામી વિરોધી વિચારોને પણ સ્થાન છે. વસ્તુના સંબંધમાં જે અપેક્ષાએ સત્ય હિચારાય છે તે અપેક્ષાએ જ ને વસ્તુનું નિરૂપણ સત્ય સમજવું જોઈએ. તે જ વસ્તુનું જે બીજા બાબતનું અર્થાત્ વિરુદ્ધ ધર્મનું સત્ય પણ

[અનુસંધાન-ટાઈટલના ત્રીજા પાને]

॥ अहम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक छुलपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

जेरीगभाईकी वाडी : घीकांटारोड : अमदावाद (गुजरात)

वर्ष ११	चिह्न सं. ३००२ : वीरनि. सं. १४७२ : छ. सं. १६४९	कमांक
अंक ५	माह शुद्धि १४ : शुक्रवार : १५ भी देवुआरी	१२५

भुान श्री प्रीतिवमलविरचित

श्री गोडीपार्श्वनाथ-उत्पत्ति-स्तवन

संभ्राह्म-पूज्य मुनिमहाराज श्री प्रेमविजयल

हुडा

- वाणी प्रह्लावाहिनी, ज्ञान्यो यश विभ्यात;
पास तछा शुभ गायवा, मुञ्ज मति आपो मात. १
नारिगो अणुहीदपुरे, महेमहावाहे पास;
गोडीनो धणी जगतो, सहुनी पुरे आस. २
शुभ वेला दिन शुभ धडी, मुहूर्त ओक भंडाण;
प्रतिभा त्रणे पासनी, दुर्ध प्रतिष्ठा जण. ३

(हास १ ली : पंचमी तप तुमे करो रे प्राणी-ओ राज)

- शुभुड वशादा भंगलीक मावा, वामानो सुत सायो रे;
धन ठंयन मणि भाणिक आपे, गोडीनो धणी ज्ञान्यो रे. शुभुड. १
“अणुहीदपुर” पाटणमांडे प्रतिभा, तुरक तबे धर हुंती रे;
अश्वनी भूमि अश्वनी पीडा, अश्वनी पाव विशुती रे. शुभुड. २
जगतो यक्ष न जेहनो कहीजे, सुकण्ठो तुरकने आपे रे;
पास जनेसर डेरी प्रतिभा, सेवक तुज संतापे रे. शुभुड. ३
प्रह लीने प्रगट तुं करणे, मेधा गोडीने दीजे रे;
अधिको म दीजे ओछो म दीजे, टका पांय सो दीजे रे. शुभुड. ४
नहो आपे तो मारीस मरडी, महेली भंघ भंघासी रे;
धन कण पुत्र कलत्र हाथी हय, लणभी धणी तुज जसी रे. शुभुड. ५
भाजन पडेवो तुजने भीक्षो, सारथवाडो गोडी रे;
नीलवट दीदु योपा युडड्या, वज्र वडे तस पोडी रे. शुभुड. ६

हुडा

- भनसुं भीदतो तुरकडो, माने वयन प्रभाण;
जीणीने सुकण्ठातयो, सलवावे सही नांण. १

બીબી બોલે તુરકને, બડા દેવ હૈ કાઈ;
અબ જનાબ પ્રગટ કરે, નહીંતર મારે સોઈ. ૨
પાંચલી રાત પરાઈએ, પહેલી બસે પાસ;
સુહણા માંહી શેઠને, સંભલાવે જશ પાસ. ૩

(હાલ ૨ જી, રામ પૂર્વોક્ત)

ધમ કહી જશ આવ્યો રાતે, સારથવાહને સુહણે રે;
પાસ જીનેસર કેરી પ્રતિમા, લેતો શીર મત ધહણે રે. ઇમકહી. ૧
પાંચ સો ટકા મૂલ જ તેહનો, અધિકો મ દીજે કેવારે રે;
જતન કરી પહુઆડે થાનિક, પ્રતિમાગુણ સભારે રે. ઇમકહી. ૨
તુજને હોશ્યે બહુ ફલદાયક, ભાઈ ગોઠી સુણજે રે;
પૂજ પ્રણમી તેહના પાયા, પ્રહુ ભઠી નિત યજ્ઞજે રે. ઇમકહી. ૩
સુહણો દેધને સુર ચાલ્યો, આપણે યાનીક પહુતો રે;
પાટણ માંહી સારથવાહી, તુરકને હાંડે જોતો રે. ઇમકહી. ૪
તુરકે જોતાં ગોઠી દીઠા, ચોખા તીલક નીલાડે રે;
સંકેતે પહુતો સાચો જાંણી, બોલાવે બહુ લાડે રે. ઇમકહી. ૫
સુજ ઘેર પ્રતિમા તુજને આપું, પાસ જીનેસર કેરી રે;
પાંચ સો ટકા જો સુજને આપે, મૂલ ન માગું ફેરી રે. ઇમકહી. ૬
નાહું દેધને પ્રતિમા લીધી, થાનિક પહુતો રંગે રે;
ચંદન કેસર મૃગમદ્દ થોલી, વિધિસું પૂજે ચંગે રે. ઇમકહી. ૭
બાહી રૂઢી રૂની કીધી, તેહમાં પ્રતિમાજી રાખે રે;
અનુક્રમે આવ્યા પારકરમાંહી, શ્રીસંઘને સુર સાખે રે. ઇમકહી. ૮
જોઅછવ અધિકા દિન દિન થાવે, સત્તર લેહ સનાતે રે;
ઠામ ઠામના દર્શન કરવા, આવે લોક પ્રભાતે રે. ઇમકહી. ૯

હોહા

એક દિન દેખે અવધિસું, પારકરપુરનો ભંગ;
જતન કરે પ્રતિમાતણો, તીરથ અછે અભંગ. ૧
સુહણો આપે શેઠને, થલ અટવિમે ઉભડ;
મહીમા હોસી અતો ધણી, સુજને તીહાં પહોંચાડ. ૨
કુસળક્ષેમ અછે તીહાં, સુજને તુજને જાણ;
સંકા છોડી કામ કર, કરતા મ કરીસ હાંણ. ૩

(હાલ ૩ જી, ત્રોપાર્થ)

પાસ મનેશ્વર પુરાવરે, વહણ એક વૃષભ જોતરે;
પારકરથી પ્રયાણ કરે, એક થલ ચઢી બીજે ઉતરે. ૧
બારે કોશ આવ્યા જોટલે, પ્રતિમા નવી ચાલે તેટલે;
ગોઠી મન વિમાસણ સર્ધ, પાસ જાવન મંડાવું સર્ધ. ૨

થલ અટવી કિમ કરું પરાણુ, કટકો કોર ન હીસે પહાણુ;	૩
દેવલ પાસ છનેસર તણુ, મંડાવું કિમ ગરથે વિણુ.	
જાળવિણુ શ્રીસંઘરહેસે કિહાં, શિલાવટ કિમ આવસે ઈહાં;	૪
ચિતાતુર થઈ નિદ્રા લહે, જક્ષરાજ આવીને કહે.	
શ્રીકૃણ સજલતીહાંકણુ જીઓ, અમૃતજળનીસરસે કુઓ;	૫
ખારા કુઆ તણુ સહીનાણુ, બુધ પડયો છે નીલો છાણુ.	
ચુંહલી ઉપર નાંણુ છહાં, ગ્રહને ધણુ છે નાંણુ તીહાં;	૬
સ્વસ્તિક સોપારીને ઠાણુ, પહાણુ તણી ઉમટસે ખાણુ.	
શિલાવટ “શીરોહી” વસે, કાઠે પ્રાલવિઓ કિસમસે;	૭
તિહાં થકી ઈહાં આંણુને, સત્ય વચન માહરો માંનજે.	
ગોહીનો મન થીર થાપીઓ, શિલાવટને સુહણુ દીયો;	૮
રોગને નિગણુ પૂરું આસ, પાસલવન માંડે આવાસ.	
સુપન માંહી તે માન્યો વચણુ, હેમ વરણુ તસ દેખે સમણુ;	૯
ગોહીતણા મનોરથ કૃત્યા, શિલાવટને ગયા તેડવા.	
શિલાવટ આવે ઊજમો, જમે ખીર ઘૃત ખાંડ સૂરમો;	૧૦
ઘડે ઘાટ કરે કોરણી, લગન લેલા પાયા રોપણી.	
થંભ થંભ કીધી પુતલી, નાટક કોતુક કરતી રલી;	૧૧
રંગમંડપ રલીઆત રચ્યો, જોતાં માનવનો મન ખચ્યો.	
નીપાયો પુરો પ્રાસાદ, સ્વર્ગ સમોવડ માંડે વાદ;	૧૨
દિવસ ખેચારે ઇડો ઘડયો, તતખીણુ દેવલ ઉપર ચઢયો.	
શુભ લગન શુભ વેલા વાસ, પખાસણુ ખેડા શ્રીપાસ;	૧૩
મહીમા મોટો મેરૂ સમાન, એકલમીલ રહે વગડે રાન.	
ખાત પુરાણી મેં સાંભલી, તવન માંહી સુધી સાંકલી;	૧૪
ગોહી તણા જે અછે, જાત્રા કરીને પરણે પછે.	

દુહા

વિધનવિહારન સુખકરન, જેહનો અકલ સરૂપ;	
“ પ્રીતિ ” કહે શ્રીસંઘને, દેખાડે નીજ રૂપ.	૧
ગિરુઓ ગોહી પાસજિન, આપે અરથ ભંડાર;	
“ પ્રીતિ ” વહે શ્રીસંઘને, આસા પૂરનહાર.	૨
નિલ પલાણુ નીલડે, નીલે થઈ અસવાર;	
મારગ સૂકા માનવી, વાટ દીખાવણુ હાર.	૩

(હાલ ચોથી, ચોપાઈ)

વરણા અહાર તણા લે જોગ, વિધન નિવારે ટાલે રોગ;	
પવિત્ર થઈને સમરે જેહ, ટાલે પાપ તાપ સંદેહ.	૧

નિરધનને ઘર ધનનો સૂત, અપુત્રીયા પામે બહુ પુત્ર;
કાયરને શૂરાતન કરે, પાર ઉતારે હ્રસ્વી વરે. ૨
દોભાગીને દીયે સોભાગ, પગ નહીં તેહને આપે પાગ;
ઠામ ન તેહને આપે ઠામ, મનવંછીત પૂરે અભિરામ. ૩
નિશાધારને દીયે આધાર, ભવસાગર ઉતારે પાર;
આરાતયાને આરાતભંગ, ધરે ધ્યાન લહે સુરંગ. ૪
સમર્થા સહાય કરે જક્ષરાજ, તેહનો મોટો અધિક દીવાજ;
બુદ્ધિહીણાને બુદ્ધિ પ્રકાશ, ગુંગાને દીયે વચન વિલાસ. ૫
દુઃખીયાને સુખનો ઢાતાર, ભયભંજન રંજન અવતાર;
અધન તોડે બેડી તણા, પાર્શ્વનામ અક્ષર સમરણા. ૬

કુંડા

પાર્શ્વનામ અક્ષર જપે, વિશ્વનાર વિસરાલ;
હસ્તીમહ દૂરે ટલે, દુર્ધર સિંહ શૃંગાલ. ૧
ચોર તણા ભય ચૂકવે, વિષ અમૃત આકાર;
વિષધરનો વિષ ઉતરે, રણમાં જયજયકાર. ૨
રોગ સોગ દારિદ્ર દુઃખ, દોહક દૂર પલાય;
પરમેશ્વર શ્રીપાર્શ્વનો, મહીમાં મંત્ર જપાય. ૩

(ઢાલ ૫ મી, રામ ધનાશ્રી)

(આ ઢાલને શ્રી વિષદર પાર્શ્વનાથનો મહામંત્ર કહેવાય છે)
ઠં જિતું ઠં જિતું ઠં જિ ઉપશમધરી, ઠં હ્રી પાર્શ્વ અક્ષર જપંતે
ભૂત ને પ્રેત ભેટીંગ બ્યંતર સૂરા, ઉપશમે વાર એકવીસ ગુણંતે.
ઠં જિતું ૦ જિતું. ૧
દુષ્ટ શ્રદ્ધ રોગ શોક જરા જંતુ ને, તાવ એકાંતરે દીન તપંતે;
ગર્ભાધનહરે વીચ્છુ અહિ વિષ દલે, ખાલકા ખાલની વ્યાધિ હંતે. ઠં જિતું. ૨
શાયણી હાયણી રોહીણી રીંગણી, ફેટીકા મીટીકા દુષ્ટ હંતિ;
ઢાઢ ઉદરતણી કલિ નોલાતણી, સ્વાન શીયાલ વીકરાલ હંતી. ઠં જિતું. ૩
ધરણેન્દ્ર પદ્માવતી સમરી શોભાવતિ, વાટ ને ઘાટ અટવી અટંતે;
લક્ષ્મી હુંદો મલે સુજસ વેલા વલે, સયલ આશા ફલે મન હસંતે. ઠં જિતું. ૪
અષ્ટ મહાભય હરે કાન પીકા ટલે, ઉતરે શુભ શીયક ભણંતે;
વહતી વર પ્રીતીશું પ્રીતીવિમલ પ્રભો, પાર્શ્વ નામે સદાક્ષર જપંતે
પાર્શ્વજિન નામ અભિરામ મંતે. ઠં જિતું. ૫

કુંળાશ

તપગચ્છનાયક સિદ્ધિદાયક, હીરવિજય સૂરીસરો,
તસ પાટ ઉદયાયલે ઉદયો, વિજયસેનસૂરીવરો,
ધમ સ્તબ્ધો ગોડી પાર્શ્વ છનવર, પ્રીતીવિમલ પ્રીતે કહે,
જે ભણે ભાવે લહે સંપત, શાશ્વતા તે સુખ લહે.

જૈનધર્મમાં તપવિધાન

લેખક:-શ્રીયુત ગોહનલાલ દીપચંદ ચૌકસી.

‘ગ્રાચીન જૈનધર્મ’ ના લેખમાં બૌદ્ધધર્મના આધારે જે છ પંથો પ્રચલિત બન્યાં હતા એમાંના જૈનધર્મ યાને નિર્ગ્રંથમાર્ગ સિવાયના પાંચનું ટૂંક સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—

(૧) અક્રિયાવાદી પંથના આઘાતાર્થ પૂરણકાશ્યપ છે. તમામ દુઃખનું મૂળ, પાપ-પુણ્ય સંબંધની બાવનામાં હોવાથી તે બાવનાને જ નષ્ટ કરી નાખીએ કે થયું, એવો તેમનો ઉપદેશ હતો. પાપ-પુણ્યનો વિચાર એ કેવળ ભ્રમ છે, એમ તેઓ માનતા, અર્થાત્ આ પંથ તે એક પ્રકારનો નાસ્તિકવાદ જ છે, એમ કહીએ તોપણ ચાલે.

(૨) સંસારશુદ્ધિવાદી પંથનો પ્રસ્થાપક મહાપત્તી ગોસાલ છે. આ વાદનું જ નિયતિવાદ એવું બીજું પણ નામ છે. સૃષ્ટિમાંની અખિલ ચરાચર વસ્તુ, પ્રાણી અને જીવ દુર્ગુણને અસ્વતંત્ર હોઈને બધા દેવના તંત્રથી ચાલે છે. પોતપોતાના કર્મનો ઉપભોગ ભેતાં રહેવું એ જ તેમનો વ્યવસાય અને એ વ્યવસાયમાંથી તેમનો કદી પણ છુટકારો થતો નથી, એ આ પંથનું આદ્યતત્ત્વ છે.

(૩) ઉચ્છેદવાદી પંથ અતિસકંપલીએ સ્થાપ્યો. આ નિર્ભેળ નાસ્તિકવાદી હતો. મનુષ્ય એટલે પૃથ્વી, અપ, તેજ ને વાયુ—આ ચતુસ્તત્ત્વોની બનાવેલી પૂનળી. મૃત્યુ પછી તેના હેઠનું આ ચાર મહાભૂતમાં ફરીથી રૂપાંતર થઈ જાય છે, ને હૃદયે આકાશમાં લીન થઈ જાય છે. પાપ-પુણ્ય વગેરે જૂઠું છે. ઐહિક સૌખ્ય એ એક જ ખરું તત્ત્વ છે. આ એ પંથનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે.

(૪) અન્યૈન્યવાદી પંથના મત પ્રમાણે સૃષ્ટિમાં પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ, સુખ, દુઃખ ને જીવ, આ સાત નિત્ય તત્ત્વ છે, એનો નાશ કરે એવી કોઈ પણ વ્યક્તિ નથી. મનુષ્યના મરણ પછી પણ આ તત્ત્વો અબ્યાપ્તિ રીતે અસ્તિત્વમાં હોય છે—વગેરે સિદ્ધાંતો પર આ પંથની રચના થયેલી હતી.

(૫) હવે બાકી રહ્યો વિશ્લેષવાદી પંથ—એનું જૈનોના સ્માદ્વાદની સાથે પુષ્કળ જ્ઞાન છે. એને નિત્યસંશયી નામ શોભતા જેવું છે. આ મત પ્રમાણે પ્રત્યેક પ્રશ્નને માટે ઠરાવેલ સાત ઉત્તરો છે: દેવ છે કિંવા નહિ? આ પ્રશ્નને દેવ છે, દેવ નથી, દેવ છે એમ પણ નહિ, દેવ નથી એવું યે નહિ, આત્મા નષ્ટનાના તેમના ઉત્તરો હોય છે.

ઉપરના ઉલ્લેખથી સહજ સમજાય તેવું છે કે એ પાંચ પંથો ઝાઝું આયુષ્ય ન બેઠવી શક્યા અને સ્થાપકોના અવસાન પછી થોડા સમયમાં નામશેષ થઈ ગયા, જ્યારે નિર્ગ્રંથ એવા શ્રમણોનો પંથ અર્થાત્ જૈનધર્મ તો અલ્પિ પ્રવર્તમાન છે. એમાં મુખ્ય કારણ તો એના સિદ્ધાંતોની શ્રેષ્ઠતા અને યુક્તિયુક્તતા જ છે. જૈનધર્મના પ્રણેતા અર્થાત્ તીર્થંકર પ્રભુઓ પોતાને સંપૂર્ણ જ્ઞાન યાને કૈવલ્યદશાની પ્રાપ્તિ વિના કોઈ પણ પ્રકારની પ્રશ્નણા કરતા જ નથી, પ્રથમ સર્વ વસ્તુ જાણે છે, જીવે છે અને પછી જ લોકાપકારને નજરમાં રાખી એ વહેતી મૂકે છે. એટલે જ એમાં શંકાને સ્થાન નથી.

ભગવાન શુદ્ધે સારીપુત્રને ઉપદેશ આપ્યાનું મહાસીદ્ધાદસુતમાં જે વર્ણન આપ્યું છે, તેનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે—

“હે સારીપુત્ર! મેં ચાર પ્રકારનાં તપો આચર્યાં અને સ્મરણ છે. હું પ્રથમ તપસ્વી બન્યો, પછી રક્ષ થયો, કેટલેક દિવસે જીરુખિસતાનો સ્વીકાર કર્યો ને છેવટે પ્રવિવિક્ત

બન્ધો, હું દિગંબર વૃત્તિથી રહેતો હતો, કાઈ પણ જાતનું ભૌતિક આચારનું બંધન પાળવાનું મેં છોડી દીધું હતું.”

“...શાક, સ્વાશાક, નીવાર, શેવાળ, ચૂલું, શેકેલું અનાજ, પિણ્યાક, લીલું ખાસ, ફળ, પાંદડાં, ગોમય, ચમારાએ ફેંકી દીધેલા ચામડાના દુઢકા વગેરે ખાઈને હું જીવન ધારણા કરતો હતો.”

“કાઈ કાઈ વાર હું ગોવત્સોનું છાણ ખાઈને રહેતો. પોતાના મળમૂત્ર ખાઈને પણ મેં કેટલાક દિવસો કાઢ્યા છે. આણું સૂચ ચઢે એવા પ્રકારનું માનું ખાવાનું હતું. ઘોર જંગલમાં મેં નિવાસ કર્યો હતો. ટાઢના દિવસોમાં હું ખુશ્કાં મેદાનમાં સૂતો. કાઈ વાર સ્મશાન જમિમાં જઈ જુતોનાં હાડકાં ઓસીકે મૂકીને સૂતો હતો. લોકો મારા ઉપર યુક્તા હતા; તથાપિ મારા મનમાં મેં તેમને માટે જરા જેટલો પણ ખરાબ વિચાર આવવા દીધો નથી.”

બુદ્ધ ભગવાને કરેલા તપમાંનો ઉપરનો ઉતારો એટલા સારૂ આપવામાં આવ્યો છે કે જેથી એ તપવિધાન અને જૈનદર્શનમાં દર્શાવેલ તપ-આચરણમાં કેટલો તફાવત છે એનો વાચકને ખ્યાલ આવે. કેટલક ઉદ્દેશો ઉપરથી જેમ પુરવાર થયું છે કે શાક્યમુનિ માને બુદ્ધ ભગવાને પોતાના પથની સ્થાપનામાં અર્થાત્ બૌદ્ધધર્મના વ્રત-નિયમો નક્કી કરવામાં જૈન દર્શનના ચમ-નિયમોને ધ્યાનમાં રાખ્યા છે, તેમ એ રીતે જુદો પણ ચર્ચ કરવામાં તેમને એ જ જૈનદર્શનના તપોપર પ્રથમ સ્તેહ જન્મ્યો હતો. કેટલાક સમય પર્યંત તેમણે એ આચરણમાં પણ મૂક્યા હતા, પણ પાછળથી એ કેવળ દેહકષ્ટરૂપ અને હેતુહીન બણ્યા હતા.

પ્રથમની વાત ઉણા ધર્મના વ્રત-નિયમો સરખાવતાં સહજ ઊઠીને આંખે વળજે છે. એમાં સમાયેલ સત્યની જાંખી જવામાં ઝાઝો વિલંબ નથી જ થતો. પણ પાછળની વાત એટલી સહજ રીતે ગળે ઊતરતી નથી. તપ અંગેના એ મતબબને બારીકાઈથી તપાસવાની જરૂર છે. માત્ર દિગંબર વૃત્તિથી રહેવાની વાત બાળુપર મૂખે એ તો સારી પુત્તને હિંદેશી કહેલી તપઆચરણમાં અને પરમાત્મા મહાવીર દેવે કહેલા તપવિધાનમાં આસ્થાન જમીન જેટલું અંતર બણાશે, જે સામાન્ય બુદ્ધિમાં પણ ન ઊતરે અને આરોગ્યની નબ્બે પણ જે વસ્તુઓ હાનિકારક બણાય. વળી આહારની દૃષ્ટિએ જે વસ્તુ નિષેધેખાય એને ગ્રહણ કરવી અને એના ઉપર તપ કર્યાની છાપ મારવી એ આજે વર્તી રહેલા ફરાલીયા ઉપવાસ જેવું હાસ્વાસ્પદ છે. આવી ક્રિયા પરથી શાક્યમુનિને જાદી વિરાગ આવતો જોઈતો હતો. આ જાતની કારવાઈને તપનું નામ આપી શકાય જ નહીં. આવા પ્રકારના આચરણને નિર્ઐશ દર્શનમાં સ્થાન જ નથી; એ ક્રિયાઓને અજ્ઞાનભરી કહેલી છે, એનું બીજું નામ અજ્ઞાનકષ્ટ છે. એ માટેની ફળપ્રાપ્તિનાં ઝાઝાં મૂલ્યાંકન અઠાયાં જ નથી એ વાતની પ્રતીતિ તામલી અને પૂરણ તાપસના દષ્ટિએ પરથી કરાવી શકાય તેમ છે. આ ઉપરથી બાર મૂકીને કહી શકાય કે શાક્ય મુનિએ અમલમાં મેલેલો તપ એ શ્રમણપદનો ન હતો.

શ્રમણો માટે તીર્થંકર પ્રભુએ જે તપવિધાન દર્શાવ્યું છે એ બુદ્ધ્ય એ પ્રકારમાં વહેંચાયેલું છે: (૧) બાહ્યતપ, (૨) અભ્યંતરતપ. એ દરેકના છ પ્રકાર છે. પ્રથમમાં અનજનની મુખ્યતા છે. અને પાછળમાં પ્રાયશ્ચિત્ત અગ્રપદે મૂકાયેલ છે. એ બાર પ્રકારના સ્વરૂપમાં ઉંડો ઊતરનાર નિષંકષણે આત્મદર્શનમાં—પૂર્ણજ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં—એ કેટલા જરૂરી છે

તેનો તાગ કહાડી શકે તેમ છે. વળી એ દરેક કરણી સમજપૂર્વક કરવાની કહેલી છે. એમાં આગળને અગ્રસ્થાન અપાયેલ છે. આજનું વિજ્ઞાન તેમજ પ્રાચીન-અર્વાચીન આરોગ્યશાસ્ત્રી એમાં સાક્ષી પૂરક છે. કયાં નિર્ઝયમાર્ગનો ઉમદા અને અતિ અગત્ય બોધવતો તપ અને કયાં શાકવ્યમુનિએ આચરણમાં મૂકેલ તપ! આચરણમાં મુકાયેલ એ જીરુપ્તિત કરણીને આજના યુગમાં તપ તરીકે ઓળખવામાં પણ શરમ લાગે તેમ છે. તાત્પર્ય એક જ છે અને તે એ જ કે થાકુ કાળના સાધનોનો ઉપયોગ કરી, અખ્યાસ વધારી, વર્તમાન કાળના સાધુવર્ગે શોધખોળમાં લીધેલ અનવાનું છે. મન જોતોને કિંવા ઉષ્ણપમાં આવતા મહાનુભાવોને મ્લોકોના અર્થ કિંવા ચરિત્રો જાંબળાવી ખેતી ન રહેતા જમતના ચોકમાં જે જે જિજ્ઞાસા પ્રગટી છે એનો કયાસ કહાડી પૂરી પાડવા કમર કસવાની છે. વિશ્વ આજે જે વસ્તુ માંગે છે એ પ્રભુશ્રી મહારીર દેવના સિદ્ધાંતમાં ભરી પડી છે. પણ એ મહાર મૂકવાના માર્ગો દેશકાળને અનુરૂપ કરવાના છે. એ પાછળ મંડનાં જ જજ્ઞાશે કે આપણા ઘરનું કેટલુયે શીખના નામે ચઢી જઈ વિશ્વના અગરમાં મૂક્યવાન તરીકે ખ્યાતિ પામી રહેલ છે.

ज्योतिष्करंડकमें एक संदेहस्थान और उसकी संदेहनिवृत्ति

લેખક:-શ્રી મા. રં. કુલકર્ણી, બી. ઇ. (સંશોધક, રાજવાડે સ્થાપન મંડલ હુલિયા.)

જ્યોતિષ્કરંડક ગ્રંથમેં પદ્યોકે ક્રમાંકોમેં દો સ્થાનો પર સ્પષ્ટતાસે દો ત્રુટિયાં પાઈ જાતી હૈં । પદ્ય નં. ૫૨ કે નંતર પદ્ય નં ૫૪ કે બદલે એકદમ નં. ૫૫ આતા હૈં । ઔર પદ્ય નં. ૨૮૮ દો બાર આયા હૈં । હસસે સામાન્યન: દો પ્રકારકે અનુમાન હો સકતે હૈં—

એક તો હસ ગ્રંથકે પદ્યોકો ક્રમાંક દેનેમેં કિસી લેક્ષકસે મૂલ હો ગઈ હો । ક્યોંકિ હન દો મૂલોંકે હોતે હુએ મી ગ્રંથકી પદ્યમંહ્યા વાસ્તવત: એક હી રહતી હૈં । ઔર દૂસરા અનુમાન યહ હો સકતા હૈં કિ હસ ગ્રંથકા નં. ૫૪કા પદ્ય હસ હો ગયા ઔર ૨૮૮ નં. બાલે દો પદ્યોમેસે એક પ્રક્ષિત હોના ચાહિયે ।

હસ છોટેસે લેક્ષમેં હન દોનોં અનુમાનોંકા જ્યોતિષ્કરંડક ગ્રંથકે વિષયકી દૃષ્ટિસે પરીક્ષણ કર હનમેંસે કૌનસા અનુમાન કરના સ્વીકાર્ય હૈં યહ દેક્ષનેકા પ્રયત્ન કિયા જાતા હૈં । નં. ૨૮૮ વાલે દો પદ્યોમેંસે યદિ કોઈ મી એક પદ્ય પ્રક્ષિત સાંજિત હો સકા તો લેક્ષકકા હસ્તક્ષેપકા અનુમાન કરના વ્યર્થ હોગા । અતએવ હન દો પદ્યોકા પ્રથમતઃ પરીક્ષણ કસ્મા આવશ્યક હૈં । યે પદ્ય યે હૈં:—

दक्षिणायणे सूरौ पंच विसुवाणि वासुदेवेण ॥

जोषह उत्तरेण वि आइच्चो आसदेवेण ॥

ઔર:—

लग्नं च दक्षिणायणविसुवेसु अस्स उत्तरं अयणे ॥

लग्नं साई विसुवेसु पंचसु वि दक्षिणं अयणे ॥

पहले पद्यमें पंचवर्षात्मक युगके दस विषुवोंमेंसे दक्षिणायनके पांच विषुव याने शरद-संपातोके समयके सूर्यका नक्षत्र वासु—वायुदेवताका या स्वाति और उत्तरायणके पांच विषुव याने वसंतसंपातके समयका सूर्यका नक्षत्र अश्विदेवका याने आश्विनी होता है ऐसा कहा है ।

यह पद्य ग्रन्थके प्रतिपाद्य विषयसे संगती रखता है । पद्य नं. २८४ और २८५में पंचवर्षात्मक युगके दस विषुव कौनसे पर्वमें आते हैं उसका विवरण है । पद्य नं. २८६में इन दस विषुवोंकी तिथियां दी गई हैं । और पद्य नं. २८७में इन विषुवोंके दिनके चंद्रके नक्षत्र बताये गये हैं । अब आया २८८ वा पद्य—इसमें सूर्यके नक्षत्र लिखे हैं, यह प्रतिपाद्य विषयका क्रमप्राप्त विस्तार और तर्कसंगत विवेचन है । विषुव दिनोंके पर्व, तिथि, चंद्रनक्षत्र और सूर्यनक्षत्र कहनेमें एक भी विषय प्रक्षिप्त हो नहीं सकता ।

अब रहा दूसरा पद्य । इसमें विषुव दिनोंके लग्न बताये गये हैं । आचार्य मल्लयगिरि-जीकी टीकाके अनुसार उसका अर्थ युगके पांचों भी दक्षिणायन विषुवोंका लग्न आश्विनी और उत्तरायण विषुवोंका लग्न स्वाती होता है ऐसा है ।

संभव है किसी वाचकको यह पद्य प्रक्षिप्त ही नहीं तो एक भूलभरा हुआ प्रतीत होवे, क्योंकि इसमें आश्विनी और स्वातीको लग्न कहा है । प्रचलित ज्योतिषकी दृष्टिसे राशियोंको लग्न कहते हैं, न कि नक्षत्रोंको । और पांच वर्षोंके अंदर, छे महिनेके अंतरसे आनेवाले विषुवोंमें पांचों उत्तरायणके विषुवोंका एक ही स्वाती लग्न और वैसे ही दक्षिणायनके विषुवोंका एक ही आश्विनी लग्न होना दिखनेमें असंभव सा मान्य होता है । किन्तु इस विषयका सूक्ष्म अभ्यास करनेसे यह स्पष्ट होता है की इस पद्यका स्थान और विषय भी बिल्कुल यथार्थ और योग्य है । जो कुछ भूल हां गई है वह पद्योंको नंबर देनेमें हुई है, अन्यथा नहीं ।

प्राग्राशि कालीन लग्नमणाली

भारतीय ज्योतिषमें, वेद—वेदांगोंमें राशियां नहीं मिलतीं; सब गणना नक्षत्रोंके सहारे ही की जाती है । जैन ज्योतिषमें भी सूर्यप्रज्ञप्ति आदि प्राचीन सूत्रग्रन्थ और ज्योतिषकरंडकमें भी राशियोंका पता नहीं है । इन ग्रंथोंमें प्राग्राशि कालीन ज्योतिषकी अवस्थाका चित्रण है । वेदांग ज्योतिषमें भी राशि नहीं होते हुए भी लग्नका संबंध आया है, और वह नक्षत्रसे संबंध रखता है, जैसा कि ज्योतिषकरंडकमें है । केवल ज्योतिषकरंडकसे ही देखा जाय तो लग्न नाम धारण करनेवाले नक्षत्र और उसी दिनके सूर्यके नक्षत्र भिन्न होते हैं । उपर दिये हुए पद्ययुगलमेंसे पहले पद्यमें दक्षिणायन विषुवका सूर्यनक्षत्र स्वाती और दूसरे पद्यमें दक्षिणायन विषुवका लग्न आश्विनी दिया है । वैसे ही उत्तरायण विषुव(वसंतसंपात दिन)का सूर्यनक्षत्र आश्विनी और लग्न स्वाती बताया है ।

ज्योतिषकरंडकमें जो लग्न दिये हैं वे अपने अपने विषुव दिनोंमें सायंकालमें ही पर्व

क्षितिजपर उदित होते होंगे। यदि ऐसा न होता और सूर्योदयके नक्षत्र और लग्न एक ही होते तो लग्नके स्वतंत्र पद्यकी कोई आवश्यकता न होती।

अब दूसरा प्रश्न यह उपस्थित होता है कि लग्न संज्ञासे विषुव दिनके सायंकालको उदय होनेवाले नक्षत्रको कहना इसको और जगह इसी ग्रंथमें कुछ आधार मिलता है क्या ! इसका अस्ति पक्षी उत्तर मिलता है। पद्य नं. २८०में विषुवकाल स्पष्ट किया है।

पन्तरस मुहुत्तदिणो दिवसेण समा यजा हवइ राई ॥

सो होइ विषुवकालो दिणराईणं तु संधिमि ॥

इस पद्यसे और पद्य नं. २९० से भी दिवसरात्रीका संधी यह स्पष्ट होता है।

मंडलमस्सत्थंमि य अचक्खुविसयं गयंमि सूरंमि ॥

जो खलु मत्ताकालो सो कालो होइ विमुवस्स ॥

काललोकप्रकाशमें (पत्र ३९०) भी इसका अनुवाद 'प्रदोषकाले' ही विषुवकाल होता है ऐसा किया है। पद्य नं. २९०में इसको 'मत्ताकाल' भी कहा हुआ है। मत्ता—मात्रा याने परिमाण (Measure)।

कालगणना करनेमें विभागोंका आरंभ और गिनती करनेके लिये उपयोगी ऐसा यह काल पहले समझा गया है इसका यह प्रमाण है।

जो विषय पद्य नं. २८० और २९०में है उसीको स्पष्ट करनेवाला और उसका उदाहरण देनेवाला पद्य नं. २८८ (दूसरा) है। ऐसी वस्तुस्थिति होनेके कारण यह लग्न विषयक पद्य भी प्रक्षिप्त याने पीछेसे घुसेडा हुआ नहीं दिखाई देता।

ज्योतिष्करंडक ग्रंथका प्रयोजन है सूर्यप्रज्ञप्तिको स्पष्ट करना। मूल सूर्यप्रज्ञप्तिमें भी सायंकालको पूर्व क्षितिज पर उदित होनेवाले नक्षत्रोंका एक काल परिमाण 'नेतृनक्षत्राणि'के नामसे आया है। अतः यह विषय भी ज्योतिष्करंडकमें पीछेसे घुसेडा हुआ नहीं है।

ज्योतिष्करंडक ग्रंथ छपाते समय ऐसी जो विसंगतियाँ हस्तलिखितोंमें मिली थी उनका परीक्षण और अधिक हस्तलिखित प्रतियोंसे तुलना करके फिर मुद्रण किया होता तो मुद्रित ग्रन्थमेंके अवतरण संशोधनकार्यमें लेनेमें अधिक सुविधा प्रतीत होती।

उपर किये हुए विवेचनसे यह निश्चित पता चलाता है कि पासके दो पद्योंको २८८ क्रमांक देना यह केवल नकल करने वाले असावधान लेखककी क्षति है। पहले एक क्रमांक ५४ लिखना रह गया होगा। फिर क्रमांक २८८ दोबार लिखा गया। क्षति तो अवश्य हुई किन्तु आखरी संपूर्ण ग्रन्थकी पद्यसंख्या न बढ़ी न घटी यह समाधान रहा होगा। इस क्षतिसे क्रमांक २८८ धारण करनेवाले दो पद्योंमेंसे कोई भी एक प्रक्षिप्त होनेकी शंका पाठकोंको होना अनिवार्य है, किन्तु सूक्ष्म दृष्टिसे वहां प्रक्षेप नहीं है यह स्पष्टतया सिद्ध होता है। (श्रीऋषभदेवजी केशरीमल श्रेतांबर संस्था रतनमलका छपा हुआ ग्रन्थ इस लेखमें अभिप्रेत है)

શ્રી શ્રીસારવાયકવિરચિત શ્રી ફલવર્ણિ પાર્શ્વનાથ સ્તુતિ

સંપાદિકા : શ્રીમતી શાલોટ કાઉચે, ડૉ. ફિલ, ભારતીયસાહિત્યવિશારદા,
કચ્છરેક્ટર, સિદ્ધિયા ઓરિએન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ, ઉચ્છૈન.

(૧) પ્રતો

નીચે પ્રકાશિત, ભક્તિરસભીની શ્રી ફલવર્ણિ પાર્શ્વનાથ સ્તુતિનો ઉલ્લેખ શ્રી. મોહન-લાલ દ. દેસાઈકૃત 'જૈન યુજ્જ્વલ કવિઓ'માં (ભાગ ૧, પૃ. ૫૩૯, અને ત્રીજો ભાગ, પૃ. ૧૦૩૧), અને તેઓશ્રીએ વિરચિત 'જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ'માં (પૃષ્ઠ ૮૮૪), તથા શ્રી અમરચંદ તથા ભંવરલાલ નાહટાકૃત 'યુગપ્રધાન જિનચન્દ્રસૂરિ'માં (પૃ. ૨૦૭) આપવામાં આવ્યો છે. ત્યાં ઉલ્લિખિત પ્રતોને છોડીને આ સ્તુતિની બે અધિક પ્રતો ઉચ્છૈનના શ્રી સિદ્ધિયા ઓરિએન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટમાં મળી આવી છે, કે જેઓના આધારપર આ સ્તુતિ નીચે પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. આ બે પ્રતોની વિગત આ છે—

૧. પ્રત 'અ' એટલે નં. ૧૫૭૦ (૧ પત્ર). તેની લલિયાની પ્રશસ્તિ નિમ્નલિખિત છે—

“इति श्रीफलवर्णि पार्श्वजिन छंदबद्ध स्तुति समाप्त ॥ गणि तत्त्वविजय
लखितं छथ्योवा मध्ये का. व. ४ दिने ।

પ્રત લખ્યાનો સંવત આપેલો નથી, પણ ઓછામાં ઓછી ૧૫૦ વરસની હોવી જોઈએ. લખવાની શૈલી 'મવાલિયોરી' અને બિર્ધમાત્રાની છે. તેમાં કેટલીક અશુદ્ધિઓ છે અને અગિયારમા પંક્તિનો ઉત્તરાર્ધ મલતો નથી.

૨. પ્રત 'બ' એટલે નં. ૧૫૭૮ (૨ પત્ર). આની લલિયાની પ્રશસ્તિ નિમ્નલિખિત છે—

“इति श्रीफलवृच पार्श्वनाथजीको छंद संपूर्णः लखितं रिष गंगाराम समस्त
१८६७ वर्षे मता वैशाख वदी ४ सौमे प्रतापगढ मध्ये” ।

આ પ્રત પ્રચલિત શૈલિમાં અને 'બિર્ધમાત્રા'થી લખાયેલ છે. અક્ષર સુંદર છે અને મુદ્રિત આધારસ્તુત : ઠીક છે; માત્ર કોઈ કોઈ સ્થાનમાં લલિયા ઋષિ ગંગારામે, કે જેમના હાથની થોડી પછી ખીલ પ્રતો પણ સિદ્ધિયા ઓરિએન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટમાં વિદ્યમાન છે, પોતાની ટેવ મુજબ રાજસ્થાની ભાષાના પ્રત્યયો ધુસારી દીધા છે.

અસ્તુત સ્તુતિ 'અ'ના આધાર પર હપાવવામાં આવે છે, 'બ'ના વાસ્તવિક પાઠોત્તરો નોંધોમાં આપેલ છે.

(૨) કવિ

આ બંને પ્રતોને અનુસરીને કવિનું નામ અંતિમ હપપયમાં 'રત્નહર્ષ-ગુરુ-શિશ્ય-વર સાર' એમ બતાવવામાં આવે છે, જ્યારે કે પં. સિદ્ધિવિલાસ ગણિ દ્વારા લખેલ પ્રત (જે. ગુ. ક. ભાગ ૧) અને 'ના. બ.'ની પ્રત (જે. ગુ. ક. ભાગ ૩) અનુસાર કવિનું નામ 'શ્રીસાર' છે. કવિના ગુરુનો ઉલ્લેખ માત્ર 'ના. બ.' ની પ્રતમાં નથી મળતો. આથી ખીલ પ્રતોમાં તે છે. કવિ વાસ્તવમાં શ્રીરત્નહર્ષ વાચકના સિધ્ધ મુખ્યલેખ જેમકે શ્રીસાર છે, આમાં કોઈ શંકા નથી. એમના નામનું રૂપ બન્ને મૂળ પ્રતોમાં 'શ્રીસાર'ના બદલે 'સાર' એમ આપેલું છે તેમાં કોઈ વાંધો નથી, કારણ કે આ જ કવિએ રચેલ 'સારખાવની' માં (જે. ગુ. ક. ભાગ ૧ પૃ. ૫૩૮) પણ આ જ રૂપ કેટલીક વાર મળી આવે છે.

ગુજરાતી જૈન સાહિત્યના વિશેષતઃ શ્રદેશાર્ધજીએ આ કવિની કૃતિઓની સચી ઉપરોક્ત સ્થાનોમાં આવી છે, અને આ સચીને જૈન સાધુપરંપરાના ઇતિહાસવેત્તા શ્રીનાહટાજીએ કેટલાંક અધિક નામોથી વધારી છે. આ ખંને વિદ્વાનોને અનુસાર શ્રીસારની નિમ્નલિખિત કૃતિઓ હમણાં જાત છે.

(૧) ગુણસ્થાનકમારોહ બાલાવશાધ (સં. ૧૬૭૮)^૧

(૧) જિનરાજસૂરિરાસ (સં. ૧૬૮૧)^૨

(૩) સતરહમેદીપૂજાગર્ભિત ધ્યાન્તિસ્તવન (સં. ૧૬૮૨)

(૪) પાર્શ્વનાથ રાસ (સં. ૧૬૮૩)

(૫) આનંદ શ્રાવક સંઘિ (સં. ૧૬૮૪)^૩

(૬) મોતી-કપાસોયા સંઘંધ સંવાદ (સં. ૧૬૮૯)

(૭) સાર-શાવની (સં. ૧૬૮૯)

(૮) શાસુપૂજ્ય સ્તવન (સં. ૧૭૦૨)

(૯) જયવિનય ચૌ.

(૧૦) કુણ્ણ સુક્ષિમણી વેલિ બાલાવશોધ

(૧૧) લોકનાલગર્ભિત ચંદ્રપ્રભ સ્તવન

(૧૨) ઉપદેશ સત્તરી

(૧૩) દશશ્રાવક ગીત

(૧૪) ફલવર્દિ પાર્શ્વનાથ સ્તુતિ

(૧૫) ગૌતમપૃચ્છા સ્તવન

(૧૬) જિનપ્રતિમા સ્થાપન સ્તવન

(૧૭) શારિનાથ સ્તવન

શ્રી નાહટાજીના કથનાનુસાર આ કવિ દ્વારા વિરચિત ખીન^૪ સ્તવનો આદિ પણ છે. શ્રી દેશાર્ધજીએ પ્રકાશિત શ્રીસારની કૃતિઓની પ્રશસ્તિઓથી વિદિત થાય છે કે આ કવિની સાધુપરંપરા ખરતરમચ્છની ખેમશાખામાં અંતર્ગત છે, કે જે હાલ શ્રી જિન-કુશલસૂરિના પ્ર-પ્રશિષ્ય, આખાગોપાલમાં પ્રસિદ્ધ ગૌતમરાત્ના કર્તી શ્રી જિન-

૧ આ સંપાદી શ્રીવેલ્લુકરકૃત 'જિનરત્નકોશ' (પુણા ૧૯૪૪)માં અને 'જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ' (પેરા ૮૯૧)માં પણ ઉદ્ધેષ્યો છે.

૨ શ્રી નાહટાજી દ્વારા સંપાદિત પેતિહાસિક જૈન કાવ્ય સંગ્રહ, ફલકન્તા વિ. સં. ૧૯૬૪, પૃ. ૧૫૦-૧૭૧.

૩. આ કૃતિ શ્રી સિદ્ધિયા ઓરિએટલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટની નિમ્નલિખિત પ્રતોમાં પણ છે-નં. ૬૩૫ (૧૩ પત્ર, લખવાનો સમય સં. ૧૭૩૬ પૂર્ણ); નં. ૫૧૬૮ (૭ પત્ર, અંકિત); નં. ૭૦૮૬ (ખીજી કવિતાઓ સાથે, પત્ર ૧૨-૨૫, પૂર્ણ); અને નં. ૭૧૧૬ (ખીજી કવિતાઓ સાથે, પત્ર ૨૫૩-૨૭૦, પૂર્ણ, લલિયા-પ્રશસ્તિ નિમ્નલિખિત- "સંવત ૧૭૧૮ વર્ષે સાવળ વદિ ૧૧ દિને : શિનવારે. શ્રોકોત્તિરતનસૂરિસાક્ષ્યાં. શ્રી પં. શ્રીચંદ્રકોત્તગણિ તત્ શિષ્ય શા. શ્રી સુમતિરંગગણિનાં શિષ્ય સુલ્લામ-જયકુસલ-સકલવર્દન-સમથર્નદન પં. અચલવર્દન લિખતં. શ્રીમજ્જેસલમેરનગરે. સંઘવી ઉતમચંદ પઠમાર્થે ॥ શ્રીરસુ ૭ ॥")

પ્રભસૂરિના પ્રશિષ્ય અને શ્રી વિજયતિલકસૂરિના શિષ્ય શ્રી દેવકીર્તિ વાચકથી ચાલી આવી છે. તે જ ખેમશાખામાં શ્રી સહજકીર્તિદેવ 'શત્રુજયમાહાત્મ્ય રાસ' (જૈ. ગુ. ક. ભાગ ૧, પૃ. ૫૨૫) અનુસાર શ્રી રત્નસાર થયા, જેમના શિષ્ય શ્રી રત્નહર્ષ વાચક હતા. આ રત્નહર્ષ વાચકના ત્રણ શિષ્યો હતા, અર્થાત્ (૧) શ્રી હેમમંદન કે જેઓ સં. ૧૬૮૧ થી ૧૬૮૮ ના દરમ્યાન રચાએલ કૃતિઓ દ્વારા પ્રસિદ્ધ શ્રી સહજકીર્તિના ગુરુ હતા, (૨) શ્રી હેમકીર્તિ અને (૩) પ્રસ્તુત કવિ શ્રી શ્રીસાર.

કવિ શ્રીસારની સાહિત્યપ્રવૃત્તિના સમયનો પહેલો ભાગ ખરતરગચ્છની મુખ્ય શાખાના પીઞ્ઞ જિનરાજસૂરિના મચ્છપતિ-જમાનામાં (સં. ૧૬૭૪-૧૬૮૮) સમાયેલ છે, કે જે ખરતર ગચ્છના ૧૧ મચ્છબેદોમાંના ત્રણ બેદોથી અંકિત છે. આ ત્રણ બેદો થયા પહેલાં, અર્થાત્ આઠમો બેદ થતાં સં. ૧૬૮૬ માં શ્રી જિનસાગરસૂરિની શાખા, તથા નવમા અને દસમા બેદ સં. ૧૭૦૦ માં થતાં શ્રી રંગવિજયની અને શ્રીસારીય શાખા નિકળ્યા પહેલાં, સં. ૧૬૮૧ માં શ્રીસારે આ જિનરાજસૂરિનો રાસ રચ્યો છે, કે જેમાં તેઓ વારંવાર શ્રીજિનરાજસૂરિને અને તેમના ભવિષ્યના પ્રતિરૂપો શ્રી જિનસાગરસૂરિને બન્નેને 'ગુરુ' તરીકે સંબોધિત કરે છે (જુઓ શ્રી નાહટાણ દ્વારા સંપાદિત આ રાસ પૃ. ૧૬૬-૧૭૧, ૫૬ ૮, ૧૦, ૧૨, ૧૪ અને ઢાલ ૧૧, ૫૬ ૧, ૧૦), અને પોતાની જાતને શ્રી જિનરાજસૂરિના 'સેવક' તરીકે ઓળખાવે છે (પૃ. ૧૭૦, ઢાલ ૧૧, ૫૬ ૩.)

આ જિનરાજસૂરિ (જૂતપૂર્વ મુનિ રાજસમુદ્ર) પોતાની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ અને પ્રતિષ્ઠાલેખો અનુસાર એક મહાન વ્યક્તિ હતા. ખરતરગચ્છની મુખ્ય શાખા આગળ ચલાવનાર એમના પદ્ધર શ્રી જિનરત્નસૂરિ એાંથી પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા છે, જ્યારે કે આ જિનરત્નસૂરિની પ્રતિરૂપકામાં એક નવીન શાખા સ્થાપિત કરનાર શ્રી જિનરંગસૂરિ (જૂતપૂર્વ શ્રી રંગવિજય) મહાપ્રભાવશાલી અને યુગપ્રધાનની પદવીથી વિભૂષિત હતા. એમની કેટલીક સાહિત્યિક રચનાઓ પણ વિદ્યમાન છે.^૪ આ બન્ને મચ્છનાયકોને નહીં માનનાર અને શ્રી જિનરાજસૂરિના સ્વર્ગવાસ પછી જ સં. ૧૭૦૦ માં ઉત્પન્ન થયેલી રંગવિજય-શાખામાંથી જ આ જ સંવતમાં બન્ને વિદ્યમાન શાખાઓની પ્રતિરૂપકા પણ પોતાની નિજ શ્રીસારીય શાખા ઉત્પન્ન કરનાર શ્રીસારોપાધ્યાય કોણુ હતા અને એમનો કરેલો આ મચ્છબેદ શા કારણથી થયો તે સંબંધી હસ્તમત સાહિત્યમાં હજુ સુધી કોઈ ઉલ્લેખ ઉપલબ્ધ થયો નથી. માત્ર આટલું જ વિદિત છે કે આ શ્રીસાર 'ઉપાખ્યાય' પદવીથી વિભૂષિત અને જિનરાજસૂરિ શિષ્ય શ્રી જિનરંગસૂરિના સમુદાયના હતા.

હવે પ્રસ્તુત કવિ શ્રીસાર કે જેમની રચાએલી સ્તુતિ નીચે પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે તેઓ પણ વાચક, અર્થાત્ ઉપાખ્યાય હતા, અને તેઓ પણ શ્રીજિનરાજસૂરિ અને

૪. જુઓ જૈ. ગુ. ક. ભાગ ૧ પૃ. ૫૨૫-૫૨૬; જૈ. સા. સં. ૬. પેરા ૮૮૪, અને ઐ. જૈ. ઠા. સં. પૃ. ૧૭૪-૧૭૬.

૫. જુઓ નાહટા, ઐ. જૈ. કા. સં. ભૂમિકા, પૃ. ૬૧.

૬. જુઓ જૈ. ગુ. ક. ભા. ૨. પૃ. ૨૭૩ અને ભા. ૩, પૃ. ૧૨૭૭.

એમના સમુદાય સાથે ધણો સંબંધ રાખતા હતા. અર્થાત્ યદ્યપિ આ કવિ શ્રીસાર જેમ શાખાના હતા, તથાપિ આ વાત બનવા જોમ છે કે તેઓ અને અચ્છબેદ કરનાર શ્રીસાર આ બંનેનો એક જ વ્યક્તિમાં સમાવેશ થાય. નહીં તો આ અપ્રચલિત નામની બે બિન્ન વ્યક્તિઓનું એક જ સમુદાયમાં સમકાલીન અસ્તિત્વ માનવું પડશે. જે ઇતિહાસગ્ર વિદ્વાને રાજપુતાના અને ગુજરાતના જૈન જાંડારોની અપૂર્વ સાહિત્ય-સમૃદ્ધિ સુલભ છે તેઓમાંના કોઈ એક મહાશય આ પ્રશ્ન ઉપર ઠીક પ્રકાશ પાડે તો સારું થાય.

શ્રીફલવર્દિ-પાર્શ્વનાથ સ્તુતિ ।

દુહા ॥

પરતા પૂરણ પરગડડ અરિગંજન અરિહંત ।
 સાચડ સાહિબ તુ સહી ભયમંજન મગવંત ॥ ૧ ॥
 વામા-નન્દણ વંદીયઈ દડલતિનડ દાતાર ।
 કિડીથી કુંજર કરઈ સેવકનઈ સાધાર ॥ ૨ ॥
 શ્રીફલવર્દિપુર ધળી એકલમલ્લ અબીહ ।
 ભાવઠિ ભયગજ ભંજેવા તું સાદૂલં સીહ ॥ ૩ ॥
 પાય કમલ તુજ પ્રણમતાં અધિક વધઈ આગંદ ।
 દાદડ મોટો દેવતા વંદઈ સુરનર વૂંદ ॥ ૪ ॥

॥ હંદ મોતીદામ ॥

કિતું તુજ વંદઈ નરના વૂંદ, કિતું તુજ સેવા સારઈ હંદ ।
 કિતું તું દૂરિ ગમાવઈ દંદ, કિતું તું અધિકડ ઘઈ આગંદ ॥ ૫ ॥
 કિતું તુજ દેહ અપુલ્યા પૂત, કિતું તું સાધઈ સઘલ્ય સૂત ।
 કિતું તું આગઈ મહોયલ મેહ, કિતું તું નવલ વધારઈ નેહ ॥ ૬ ॥
 કિતું તું દૂરિ હરઈ દાલિદ, કિતું તું રોગ ગમાવઈ રદ ।
 કિતું તું પરતા પૂરણહાર, કિતું તું અડવડિઆં આધાર ॥ ૭ ॥
 કિતું તું ભાજઈ ભાવઠિ ભૂષ, કિતું તું ટાલઈ સઘલ્યા દૂષ ।
 કિતું તું વાંધાં વધઈ વિવેક, કિતું તું પૂરઈ આસ અનેક ॥ ૮ ॥
 કિતું તુજ નમતાં નવ નિધિ હોઈ, કિતું તુજ આસ કરઈ સહુ કોઈ ।
 કિતું તું કુશલ કરઈ કલ્યાણ, કિતું તું દોલતિ ઘઈ દિવાણ ॥ ૯ ॥
 કિતું તુજ મેરુ સમ ઉમલ મન, કિતું તુજ લોક કહઈ ધન ધન ।
 કિતું તું વારિદ જેમ વરન, કિતું તું આપઈ પરઘલ અન ॥ ૧૦ ॥

(૧) 'દુહા' માત્ર 'અ'માં; 'અ' પૂરણ પ્રણમોયે. (૨) 'અ' વંદી દોઃ; દાતા. (૩) 'અ' ભાવઠ ગય મેઁ. (૫) ત્રીજું અને ચોથું ચરણ 'અ'માં ઉચ્ચં છે. (૬) 'અ' તુ મહીચલ ઘાણ મેહ. (૮) 'અ' ત્રીજું અને ચોથું ચરણ ઉચ્ચં; તું વિધ્યા ધરે વિવેક. (૧૦) 'અ' વારધી.

કિતું તું રાંકાને કરઈ રાઓ, કિતું તું સેવ્યા ઘડ સિરપાઓ ।
 કિતું તું જોડઈ મોમ સંજોગ, કિતું તું સરવ ગમાવઈ રોગ ॥ ૧૧ ॥
 કિતું તું સમયો કરઈ સુગાલ, કિતું તું પિસુળ કરઈ પડમાલ ।
 કિતું તું ચિંતા કરઈ ચક્રચૂર, કિતું તું વિષન વિડારઈ દૂર ॥ ૧૨ ॥
 કિતું તું આપઈ અવિચલ વાળ, કિતું તું આઞ્ઞા એ અહિનાળ ।
 કિતું તું સઘલઈ હો સિરદાર, કિતું તું કોઈ ન લોપઈ કાર ॥ ૧૩ ॥
 કિતું તું સોહઈ મોટો સાધ, કિતું તું આગમ ગુણઈ આગાધ ।
 કિતું તું સંસો ભાજઈ સર્વ, કિતું તું ગાલઈ દુસમળ ગર્વ ॥ ૧૪ ॥
 કિતું તું અનંત અનંત અનંત, મલ્હં મહં મેઘ્યુત શ્રીભગવંત ।
 સદા એક તોરડ સાચડ સાથ, જયડ પરમેસર પારસનાથ ॥ ૧૫ ॥
 અલષ, અલષ, અલષ, અલષ, સદા તું સેવકનંદ પરત્થ ।
 અધિક અધિક દોયઈ આળંદ, જયડ શ્રીફલવર્દિ પાસ જિણંદ ॥ ૧૬ ॥
 અપાર, અપાર, અપાર, અપાર, અનાથ નરાંનઈ તું આધાર ।
 અગમ, અગમ, અગમ, અગમ, ધરં એક સાચડ તુજ ધરમ ॥ ૧૭ ॥
 બહુ જિણ અટવિ માહે વીહ, સદા જિહાં વિચરઈ સબજા સોહ ।
 તિહાં તું સેવક નઈ નિસનારિ, કૃપા કરિ મેલઈ પેલ્હઈ પારિ ॥ ૧૮ ॥
 જિહાં જિહાં સમરઈ સેવક જેહ, તિહાં તિહાં ઇચ્છા પૂરઈ તેહ ।
 કહું હમ કેતા તુજ વિરદ, મોટડ તું પારસનાથ મરદ ॥ ૧૯ ॥
 ઇલા તું એકલ્લ મલ્લ અબોહ, ન લોપઈ કોઈ તોરી લીહ ।
 માયા હિવ માયું કરિ માહારાજ, પરતોષ ઇચ્છા પૂરો આજ ॥ ૨૦ ॥

ઝલાલો ॥

ઇચ્છા પૂરડ આજ સુપરસન, સેવકાં સંભારો,
 જિણવર પાસ જિણંદ, સદા હું સેવક તાહરો ।
 કલ્પવૃક્ષ થી અધિક, કૃપા મો ઉપરિ કીજઈ,
 શ્રી આસસેન સુતનય, ઘણી મુજ દડલતિ દીજઈ ।
 શ્રી રતનહરણ ગુરુ શિસવર, સાર સુજસ હસ ઉચરઈ,
 ફલવર્દિ રાય મોટો ધણો, સેવકનંદ સાનિધ કરઈ ॥ ૨૧ ॥

ઉલ્લેખ તા. ૮-૧-૧૯૪૬.

(૧૧) 'અ'માં ત્રીણું અને ચોથું ચરણ નથી. (૧૩) અને (૧૪) ચરણોને ક્રમ બદલી
 અર્થે. (૧૬) 'અ'માં ત્રણ વાર અલષ; 'અ' દોયઈ એ વાર. (૧૭) 'અ'માં અપાર અને અગમ
 મુત્ર ૪ વાર. (૧૭) 'બ' તારો ધરમ. (૧૮) 'બ' અબોહ; 'અ' કરપા; પેલે પાર. (૧૯) 'અ'
 બહું હમ; મોટડપન પાસનાથ. (૨૦) 'અ' મહા. (૨૧) 'અ' સુપરિ સેવક સાધારણ; 'અ' સુખારો;
 'બ' ધારો, 'અ' સુતન, 'અ' સુતન; 'બ' સુસેવકને.

નહિયાદના એક જિનમંદિરની પ્રતિમાઓના લેખ

સંગ્રાહક-વૈદ્ય ચીમનલાલ લલ્લુભાઈ ઝવેરી, મહુધા

(ગતાંકથી પૂર્ણ)

શિલાલેખોમાં સમાયેલાં તત્ત્વો અને તેની ઐતિહાસિક ઉપયોગિતા

જમતના વ્યવહારમા રાજ્ય જેમ મહત્ત્વની વસ્તુ છે તેવી જ રીતે ધર્મ એ માનવ સમાજની ઇહ-પારલૌકિક આત્મોન્નત્તિનું સાધન છે. અતએવ રાજ્યવ્યવસ્થા માટે જેમ બિન્ન બિન્ન અધિકારીઓ નિયત થએલા છે તેવી જ રીતે ધર્મને માટે ધર્મીખક્ષો નિર્માએલા છે. ધર્મીખક્ષો અને ધર્મભક્તોનો સપ્રમાણ ઇતિહાસ ગ્રાપ્ત કરવામાં આવા લેખો ખુબ ઉપયોગી છે. આ લેખોમાં નીચેનાં તત્ત્વો સમાવેલાં છે—

૧ મૂર્તિ કરાવનાર અને તેના પ્રતિષ્ઠાતાનો સંક્ષિપ્ત પરિચય.

૨ વર્ષ, માસ, પક્ષ, તિથિ અને વાર.

૩ રહેવાનું સ્થાન (કરાવનારનું).

૪ કરાવનારની જ્ઞાતિ, વંશ અને કરાવવાનો હેતુ.

૫ પ્રતિષ્ઠાતા ધર્મીખક્ષનો મત અથવા ગચ્છ.

૬ પ્રતિષ્ઠાતાની વંશપરંપરા (પેઢીનામું).

આ લેખોમાં સર્વથા પ્રાચીન લેખ મૂલ્ય ગમીગારમાં પાશ્વરૂપની માદી નીચેનો છે.

તેમાં જણાવ્યા મુજબ વિક્રમ સંવત ૧૨૩૮ના વૈશાખ સુદ ૧૧ ગુરુવારે નાગેંદ્ર ગચ્છમાં સિદ્ધસેનસૂરિની પરંપરામાં થએલા સંતાનોના ભક્ત પારેખ ચાહડની સ્ત્રી સુલક્ષણાએ મૂર્તિ કરાવી. જે કે એમાં કરાવનારની જ્ઞાતિ, વંશ કે ગામનો પરિચય આપેલો નથી એટલે તે વિષે કાંઈ આપણાથી વધારે વિચાર થઈ શકે તેવો નથી. પરંતુ નાગેંદ્રગચ્છ અને સિદ્ધસેનસૂરિ વિષે વિચાર થઈ શકે તેવું છે. નાગેંદ્ર એ નામનું કુલ વજ્રસેનસૂરિના ચાર શિષ્યોથી સ્થપાયારૂં કદપસૂત્રની સ્થવીરાવકો અને બિન્ન બિન્ન પદ્માવલીએ કહે છે. પરંતુ નાગેંદ્ર ગચ્છ એ નામ આપવામાં આવ્યું નથી. પણ સંભવિત છે કે નાગેંદ્ર કુલ ખુબ વિસ્તૃત ન થયું હોય અને પાછળથી તેને કુલ તરીકે ન ઓળખાવતાં ગચ્છ તરીકે ઓળખાવવા માંડ્યું હોય એમ સમજાય છે. આ ગચ્છોત્પત્તિના નિમિત્તરૂપ તે ગચ્છના કોઈ આવ્યાયત્રીએ નાગેંદ્ર (ધરણેન્દ્ર)ની આરાધના કરી હોય ને તેથી તેમનો ગચ્છ નાગેંદ્ર નામે પ્રસિદ્ધિમાં નોંધાયો હોય તો ખતવા જોગ છે. આ નામ સાથે નામદ્રહ નામે ગામ અને નાગર નામે વણિગૃજાતિ ખાસ સંબંધ ધરાવતી હોવાનું સંભવે છે, પરંતુ તેવા સ્પષ્ટ પ્રમાણનું અન્વેષણ ખાસ આવશ્યક છે.

સિદ્ધસેનસૂરિ—એ નામ મહારાજા વિક્રમાર્કના ગુરુના નામ સાથે મલતું આવે છે, કે જેઓએ સુરભસ્તિતર્ક પ્રકરણ નામે ન્યાયનો મહાન ગ્રંથ લખ્યો છે. આ મહાન આવ્યાયત્રીનો જ આ લેખમાં નિર્દેષ કરવામાં આવ્યો છે કે એ નામના બીજા આવ્યાયત્રીનો નિર્દેષ છે એ બાબતનો નિશ્ચય કરવાનું આપણને અન્ય સાધન જ્યાંસુધી અપ્રાપ્ય છે, ત્યાં સુધી નિર્ણય કરવું અસંભવ છે, પરંતુ સદરહુ પૂજ્ય સૂરિવર વિક્રમની તેરમી સદી પહેલાં થએલા છે એમ તો આ લેખ જ જ્ઞાનિતી આપે છે. આ ગચ્છના ઉપલબ્ધ થએલા લેખોમાં પૂરણચંદ નાહર સંગ્રહીત અને પ્રકાશિત જૈન લેખ સંગ્રહમાં સં. ૧૪૪૬ થી સં. ૧૫૭૨ સુધીમાં ક્રમશઃ રત્નપ્રભસૂરિ (૧), સિદ્ધસૂરિ (૨), વિનયપ્રભસૂરિ (૩), ગુણકેવ

સૂરિ (૪), સોમરત્નસૂરિ (૫), ગુણવર્ધનસૂરિ (૬) નાં નામો ઉપલબ્ધ થાય છે. હાલ તો આ ગચ્છના આટલા જ ચોક્કસ પરિચયથી આપણે સંતોષ માનવાનો છે.

ન. ૧૭ નો લેખ ચૈત્યના મેડા ઉપરના એકપર્વતસ્થ ચતુર્મુખ મૂર્તિની છત્રી ઉપર ચારે બાજુ ફરતી એક જ લાઈનમાં લખેલો છે. આ મૂર્તિ સ્થિર કરેલ હોવાથી પાછળનો લાઈન અને દક્ષિણ બાજુનો લાઈન વાંચી શકાતી નથી. પણ આ લેખ, ઉપરના લેખ પછી, બીજા નંબરે આવે તેવો છે. આ લેખ અપૂર્ણ હોવાથી તેનું ૪૫ અને કરાવનારની જ્ઞાતિ કે નામ મળ્યું નથી, પરંતુ પ્રતિષ્ઠાતાનો ગચ્છ અને ગુરુશિષ્યનું નામ ઉપલબ્ધ થાય છે. રુદ્રપક્ષીય ગચ્છનો પરિચય આપણને ખરતર ગચ્છની પદ્માવતીમાંથી પ્રાપ્ત થાય તેવું છે, કેમકે આ ગચ્છ ખરતરગચ્છનો સૌથી પ્રથમ શાખા છે. આ ગચ્છના દેવપ્રમાચાર્યના પદ્મર કમલપ્રભસૂરિએ જિનપંજરસ્તોત્ર બનાવેલું સુપ્રસિદ્ધ છે. આ ગચ્છમાં સંવત્ ૧૪૫૪થી સંવત્ ૧૬૮૫ સુધીમાં અનુક્રમે ૧. દેવસુંદરસૂરિ, ૨. સોમસુંદરસૂરિ, ૩ ગુણસુંદરસૂરિ, ૪. આવતિલકસૂરિ એ ક્રમથી આચાર્યપરંપરા જોવામાં આવે છે, *

નં. ૩ ના લેખમાં સં. ૧૪૭૫માં આગમપક્ષના અમરસિંહસૂરિએ શ્રીમાલ જ્ઞાતિના શેઠ દેવડની ત્રી દેવલદેવીના પુત્ર ચાંપાએ કરાવેલી મૂર્તિના પ્રતિષ્ઠા કરી છે. આ આગમ-પક્ષને પાછળથી ગચ્છ શબ્દ લગાડવામાં આવ્યો છે. નાદર સંગ્રહીત જૈન લેખ સંગ્રહમાં સં. ૧૪૩૮ થી સં. ૧૫૭૫ સુધીમાં ક્રમશઃ જ્યોતિલકસૂરિ (૧), હેમરત્નસૂરિ (૨), શીલ-રત્નસૂરિ (૩), જિનરત્નસૂરિ (૪), પાદપ્રભસૂરિ (૫), દેવરત્નસૂરિ (૬), સોમરત્નસૂરિ (૭), આનંદરત્નસૂરિ (૮), નોંધાએલા છે. આપણા લેખમાં ખતાવેલા અમરસિંહસૂરિ તે જ્યોતિલક-સૂરિની પાછળના પદ્મર હતા. આ આચાર્યની સર્વમાન્ય તરીકે પાઠ્યમાં બાણીની કૃતિ અમરકોશ જેને જૈનેતરો ખીલ માને છે તે આ જ જૈનાચાર્યની કૃતિ છે. છતાં તેના વિશિષ્ટ પ્રમાણ માટે પ્રાચીન મંડારોનાં પુસ્તકોની પુષ્ટિકાઓ અવેશણીય છે.

નંબર ત્રીજાના લેખમાં સ. ૧૪૭૫માં માર્તજ્ઞાતિનો આવિકા દત્તકના બાઈના છોકરા મહેતા બૂટાએ પોતાના કલ્યાણ માટે મૂર્તિ કરાવી. માર્ત જ્ઞાતિ શબ્દના એ અર્થોર્થ થઈ શકે છે. માર્ત એટલે પરત-વાપુ એ અર્થ વિચારી જોતાં આ કરાવનાર વાયડા જ્ઞાતિના હોવા સંભવે છે. બીજો અર્થ ગુજરાતમાં માર્ નામે વિદેશથી આવી વસેલા જૈનોની વસ્તી હાલમાં છે, પરંતુ તેઓ માર્ કહેવાવા છતાં જ્ઞાતિ શ્રીમાલીઓ છે. જ્યારે આ લેખમાં તો તેને સીધી માર્ત જ્ઞાતિ ખતાવવામાં આવી છે. સોવશ તો એનો અર્થ આપણે વાયડા જ્ઞાતિ ધારવી વધારે ઉચિત જણાય છે. મૂર્તિના પ્રતિષ્ઠાતા આચાર્યશ્રીનું નામ સ્પષ્ટ નથી, તેમ તેમનો ગચ્છ પણ જણાતો નથી અતએવ એ વિષે કશો ચોક્કસ નિર્દેશ કરી શકાય નહીં.

નં. ૪-૫ વાળા લેખોની મૂર્તિઓના પ્રતિષ્ઠાતા તપાસગચ્છના શ્રીમાન રત્નશેખરસૂરિ છે. તેઓએ સંસ્કૃત પ્રાકૃત સાહિત્યના પોષણમાં અને જૈન કામમાં ધાર્મિક શિક્ષા ફેલાવનારા મંથેનું નિર્માણ કરવામાં અગ્રણ્યને બાગ લીધો છે. આદ્યવિદ્ધિ નામે મંથ તેમની સુપ્રસિદ્ધ કૃતિ છે. સંવત્ ૧૫૦૬ ના વૈશાખ સુદિ છઠે શ્રીમાલ જ્ઞાતિના શા. દેવરાજે કુંડલના શ્રેષ્ઠ માટે મૂર્તિ કરાવી, તેમજ સં. ૧૫૦૮ ના વૈ. સુ. પાંચમે નડિયાદના રહેવાસી વામડા જ્ઞાતિના દોસી બૂટાએ પોતાના કલ્યાણ માટે મૂર્તિ કરાવી-એ ઉપરથી આ જ્ઞાતિ, ધર્મની સાંપ્રદાયિક માન્યતાઓમાં તપાસગચ્છની પણ ઉપાસક હતી એ સમજાય છે.

નં. ૬-૭-૧૧-૧૨ આ ચારે લેખોવાળી મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા બહતપાગમ્મના આચાર્ય રત્નસિદ્ધસૂરિ, જિનરત્નસૂરિ અને લક્ષ્મીસાગરસૂરિએ અનુક્રમે સં. ૧૫૦૬, સં. ૧૫૧૫, સં. ૧૫૫૯, સં. ૧૫૬૧માં કરી છે. બહતપાગમ્મની સ્થાપના સુપ્રસિદ્ધ વ્યાઘ્રપદ્મીયવંશના રાણા વીરધવલના મંત્રી વસ્તુપાલ તેમજ સેનાપતિ તેજપાલના સમયમાં ખંભાતમાં જ થયેલી છે. આ લેખ સંક્ષિપ્ત પરિચય કરાવનાર હોવાથી અહીં તેની સઘળી ખીના રજુ કરવી અરથાને છે. અત્યેવ વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ તપાગમ્મ પટ્ટાવલ્લિ જેવી આ મમ્મના આચાર્યશ્રીઓએ પણ ધર્મપ્રચાર અને ધર્મપ્રભાવનાના તેમજ સેવાના કામમાં બહો સારો ભાગ લીધો છે. અને તેમના શિષ્યશિષ્યાના સમુદાયે પણ સંસ્કૃત ગુર્જર સાહિત્યસેવામાં ઓછો ભાગ લીધો નથી, પરંતુ તે સંખ્યા વિસ્તૃત વર્ણન ખીજા પ્રસંગે રજુ કરીશું. સદરહુ લંબોમાં સં. ૧૫૦૬ના જેઠ વદિ ૬ ગુરુવારે ઓસવાલ જાતિના મહેતા કુંરમીની પુત્રી મદાએ પોતાના માતાપિતાના કલ્યાણ માટે મૂર્તિ કરાવી, તે બ્રહ્મવાદી કે જૂની થવાથી તેમના જ વંશમાં થયેલી શાહ જાંખાની સ્ત્રી કમલાદેવીએ સં. ૧૫૬૩ના ફા. સુ. ૬ને શનિવારે વ્યવસ્થિત કરાવી ફરી પ્રતિષ્ઠિત કરાવી પૂજામાં લીધી. તેમજ સં. ૧૫૧૫ના ફા. સુ. ૬ રવિવારે શ્રીમાલ જાતિના દોસી જમાની પુત્રી જટફ, જે દેવસીની સ્ત્રી થતી હતી તેણે પોતાના કલ્યાણ માટે મૂર્તિ કરાવી. વળી સં. ૧૫૫૯માં માહ વદિ ૪ ને સોમવારે ઠયાપદ્મિના રહેવાસી શ્રીમાલ જાતિના શેઠ દેવદત્ત અને અદાએ પોતાની માતાના કલ્યાણ માટે મૂર્તિ કરાવી. આ લેખમાં જણાવેલી ઠયાપદ્મિ વિષે સમયપરિવર્તને નામાંતર થવાથી કાંઈ પણ ચોક્કસ નિર્ણય ધારી શકાતો નથી, સંવત્ ૧૫૬૧ ના ફા. સુ. ૧૧ને શુક્રવારે શ્રીમાલી જાતિના શાહ વસ્તાએ પોતાના કલ્યાણ માટે મૂર્તિ કરાવી.

નંબર ૮-૯ વાળા લેખોવાળી મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા તપાગમ્મના સુપ્રસિદ્ધ આચાર્ય લક્ષ્મીસાગરસૂરિએ સં. ૧૫૨૨ અને સં. ૧૫૨૩ માં કરી છે. આ બન્ને મૂર્તિઓ ખેડા જિલ્લાનાં જે જુદા જુદા મામના રહેવાસીઓએ કરાવી છે. આ આચાર્યશ્રીના વખતમાં મહેમદાવાદ તાલુકાનું સુંઝગામ બાલુ સમૃદ્ધ હતું કે જ્યાંથી ઓમણીસમી સદીમાં માતરના સાચાદેવ સુમતિનાથની મૂર્તિ નીકળી હતી. એના વિસ્તૃત વર્ણન માટે જુઓ અમારો કરેલો સુમતિનાથ સત્યદેવ પ્રબંધ. સુંઝગામમાં પોરવાઠ જાતિના શેઠ નાભાએ પોતાના કલ્યાણ માટે મૂર્તિ કરાવી. અને સં. ૧૫૨૩ વૈ. વ. ૪ ગુરુવારે આણંદની રહેવાસી પોરવાઠ શેઠાણી ડાડીએ પોતાના પતિના કલ્યાણ માટે મૂર્તિ કરાવી. તે વખતે સુધાનંદનસૂરિ અને રત્નમંડનસૂરિ મચ્છાચાર્ય પાસે હાજર હતા. મચ્છનાયક લક્ષ્મીસાગરસૂરિની અને તત્સમયના તેમજ તેમના હાથ નીચેના આચાર્ય ઉપાખ્યાય પદ્મિત વગેરેની ચોક્કસ માહિતી જોવા મચ્છનારે શુરુગુણરત્નકર કાવ્ય જેવું.

નંબર ૧૦ નો લેખ સંવત્ ૧૫૨૮ ના ચૈત્ર વદિ ૧૦ ગુરુવારે શ્રી શ્રીવંશના સોની ચાંદણે ઓકરાની વડુ જસાદેવીના પ્રુષ્પને માટે સુમતિનાથની મૂર્તિ કરાવી તેનો છે. આ લેખમાં જતાવેલો શ્રીશ્રીવંશ તે પ્રાચીન લિપ્તથી ઉર્ફે હૈહયવંશ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. આ વંશ ભગવાન મહાવીર દેવના વખતમાં બલવાન તરીકે પંકાતો હતો અને તેનું પાદ-

નખર-વૈશાલી ઉર્ફે બિહાર હતું, તેમજ તેમની જાતિનાં બીજાં નવ નાનાં રાજ્યો કોશલ-
કેશ ઉપર રાજ્ય કરતાં હતાં ને તેઓ સધળાં વૈશાલીના ખંડીયાં રાજ્યો હતાં. મગધના
શિશુનાગવંશે વૈશાલીનું રાજ્ય જીતી લીધું તે સમયે દેશ છોડી આ દેશમાં આવી
વસેલાઓ પોતાને શ્રીશ્રીવંશના નામે ઓળખાવે છે. સોની માંડણે કરાવેલી મૂર્તિની
પ્રતિષ્ઠા અંચલગચ્છના જયકેસરીસૂરિએ કરી. આ ગચ્છનું વાસ્તવિક નામ વિધિપક્ષ હતું
અને તે ગુજરાતના રાજા જયસિંહ દેવના વખતમાં થયો હતો. એ પક્ષની સ્થાપના
કરનાર આચાર્યશ્રીએ પોતે કર્ષ કર્ષ બાળતમાં તેઓનો મતભેદ છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા
સમર્થકી નામે પુસ્તક લખ્યું છે. આ ગચ્છના અનુયાયિઓ કચ્છ કંઠી-માંખવટ અને
અખડાસામાં વિશેષ વસે છે. આ પક્ષનું પાછળથી નામ અંચલગચ્છ પડ્યું છે, કારણ
કે ધર્મક્રિયામાં ગૃહસ્થો ખેસના છેડાને ઉપયોગ કરે છે. આ ગચ્છમાં ધણા સારા સારા
વિદ્વાન આચાર્યો થયા છે ને તેમણે સંસ્કૃત શૂજીર સાહિત્યની સારી સેવા બજાવી છે.

નંબર ૧૩ ના લેખમાં સં. ૧૫૬૧ ના વૈશાખ વદિ ૫ શુક્રવારે નડિયાદના રહેવાસી
શ્રીમાલો જાતિના શેઠ કાઠાનાએ છોકરાની વહુ લાખાર્મના કલ્યાણ માટે ચતુર્મુખ મૂર્તિ
કરાવી. તેની તપાગચ્છના નાયક હેમવિમલસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી. હેમવિમલસૂરિ ઉત્તમ
વૈરાગ્યવાન પુરુષ હતા ને તેમણે ધર્મ માટે સારા પ્રયત્ન આદર્યો હતો કે જેથી
વૈરાગ્યવાન પક્ષ બલવાન થયો.

નંબર ૧૫ નો લેખ તેઓના અનુયાયી આચાર્ય આનંદવિમલસૂરિ પ્રતિષ્ઠિત છે.
આ જ આચાર્યશ્રીએ, સોમપ્રભાચાર્ય સાધુઓને સૌરાષ્ટ્ર વિહારની કરેલી મનાઈ રદ કરી,
કાઠાના ઋષિ અને વિદ્વાસાગર ઉપાધ્યાય યગેરેને કાઠિયાવાડ તથા નારવાડમાં મોકલી
અધર્મનો પ્રચાર અટકાવ્યો. એ જ આચાર્યશ્રીએ શ્રીમાલોજાતિની કમલાદેવીએ કરાવેલી
પાર્શ્વનાથમૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી. તપાગચ્છના આચાર્યવંશોની વિસ્તૃત વિગત મુનિસુંદર-
સૂરિની ગ્રંથોવલીમાં તથા ધર્મસાગરજીની તપગચ્છ પટ્ટાવલીમાં તથા તે સિવાય બીજી નાની
મોટી પ્રાસિદ્ધ અપ્રસિદ્ધ પટ્ટાવલીઓમાં આપેલી છે ને ત્યાંથી જોઈ લેવી.

નંબર ૧૬ નો લેખ સં. ૧૫૬૮ના વૈ. સ. ૫ ગુરુવારે શ્રીમાલજાતિની શાહ
ધનજીની બી કુંવરિએ પોતાના કલ્યાણ માટે સર્વસૂરિવાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી તેનો છે. સર્વસૂર
એ પ્રસિદ્ધ શત્રુંજયની કમીશાહકારિત મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરનાર વડી પોસાલના રતનાકરસૂરિએ
પોતાનું નામ ન આપતા સામાન્ય નામ સર્વસૂરિ આપ્યું છે તે તેમના સંબંધમાં વપરા-
એલું સંભવે છે.

નંબર ૧૮-૧૯ ના લેખો એક જ વર્ષમાં ને એક જ દિવસે લખાએલા હોઈ ખુદ
નડિયાદના જ છે. પહેલા લેખમાં કરાવનારની નાતનું નામ હોવા છતાં મળી શક્યું નથી.
પરંતુ પારંપ્ર નાયજીએ આ જમવાનની પાષાણમય મૂર્તિ કરાવી તેની તપાગચ્છના
વિજયદેવસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી. આ અને એની પછીના લેખમાં જણાવેલા ત્રણ આચાર્યો
ક્રમશઃ સમર્થ પુરુષો હતા. તેમનાં વિસ્તૃત વૃત્તાંતો હીરસૌજાગ્ય કાવ્ય, વિજયપ્રશસ્તિ
કાવ્ય, વિજયદેવમાહાત્મ્ય અને હીરસૂરિરાસમાં આપેલાં છે. તે સિવાય સૂરીશ્વર અને
સમ્રાટ નામનું પુસ્તક પણ સુપ્રમાણિત પ્રતિદાસ રજુ કરે છે.

શ્રીમાન હીરવિજયસુરિ, શ્રીમાન વિજયસેનસુરિ અને તેમનો વિદ્વાન શિષ્યવર જ્યો કે મહોપાધ્યાય શાંતચંદ્ર ગણિ તથા મહોપાધ્યાય બાનુચંદ્ર ગણિ તથા મહોપાધ્યાય સિદ્ધિચંદ્ર ગણિએ ઉપદેશ અને પ્રેરણાથી મુગ્ધ સામાન્યમાં દિનેષલાહીના તહેવારો અને પવિત્ર મહિનાઓ ઉપરાંત જૈન તહેવારો વગેરેમાં અહિંસા પાળવાનાં આગ્રા પત્રો મેળવ્યાં હતાં, જેનાથી ખાર માસમાં છ માસ અહિંસા પળાવી, તેમજ સમગ્ર જૈન તીર્થો વેરા-મુક્ત થયાં, અને જે જીજ્ઞાસા કરની ૧૪ કરોડ રૂપિયાની ઉપજ હતી તેનાથી સમગ્ર હોદ્દા પ્રજાને મુક્ત કરાવી. એ સમર્થ આચાર્યની પાકુકા નડિયાદના સંધે કરાવી છે. પારખ પુનઃદના પુત્ર ક્ષત્રપની અધ્યક્ષતા નીચે એની સં. ૧૬૬૬ ના ફા. સુ. ૩ શુક્રવારે પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

આ અને આપા બીજા લેખોમાં પુરૂષોનાં નામની સાથે સાથે સ્ત્રીઓના નામો પણ આપવામાં આવ્યાં છે એ જૈન સંસ્કૃતિની સ્ત્રીસન્માનની દૃષ્ટિને ખતાવે છે.

નડિયાદ—નડિયાદ એ પ્રાચીન સમયમાં જૈન વસ્તીથી ભરપૂર હોવા માટે નં. ૫ નં. ૧૩. નં. ૧૮-૧૯ એ ચાર કોષો પૂરાવા રૂપ છે, અને તેને હંતવાર્તા સંપૂર્ણ દેશ આપે છે કે આ નડિયાદમાં વલ્લિયુ જૈનોની સાતસો ઘન્ટી વસ્તી હતી અને સાત જૈન દેવાલયો હતા. તે ઉપરાંત પ્રાચીન કાળે પચ્ચ નડિયાદ જૈન વસ્તીથી સમૃદ્ધ હોવાનો ચોક્કસ પૂરાવો મળે છે. પરંતુ ત્યાર પછી રાજકીય કેન્દ્રોના સમયે વ્યાપાર તૂટી જવાથી કેટલીક વસ્તી અન્ય નગરોમાં જઈ વસવાટી નડિયાદમાં જૈન વસ્તીનો ઘટાડો થવા પામ્યો છે અને કાર્ધક વાયડા વલ્લિયુ જેવી જ્ઞાત ધર્માતરિત થઈ છે એ જૈન ધર્મોપદેશોની ગેરહાજરીનું પરિણામ છે.

આ લેખમાં પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવામાં આવેલા યેજો સિવાય હજુ આ ગ્રંથમાં બીજાં બે દેવાલયો છે, અને તેમાંના મૂર્તિમાં ઉપર પ્રાચીન લેખો પણ છે, તે યથાવકાશ પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવા પ્રયત્ન કરીશું. સંપૂર્ણ.

નૈતિક સત્યપ્રકાશ

લેખક:—પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ મીસિદ્ધિમુનિજી

સ્વાર્થ ને રનેહ સંબંધ નહોતાં હતાં, હિતમ પુરુષો પુણ્યમનોરથથી અને કલ્યાણ-આવનાથી પરમ હિતનાં વચનો ઉચ્ચારે છે. જ્યાંસુધી જીવને અજ્ઞાન ને મોહનું જોર હોય છે ત્યાંસુધી, તેને એ સદ્વચનોમાં કડવાશ ને કઠિનતા લાગે છે, પણ જ્યારે જ્ઞાનની આંખ ઊઘડી જાય અને મોહનું શ્વેતું શ્વેતુ જિતરી જાય ત્યારે તેને એ જ વચનોમાં અમૃતના જેવી મીઠાશ ને ફૂલના જેવી કામળતા લાગે છે.

જગતની લેણદેણમાં આદિ ને અંતે અધેય એર ભરેલું છે. તેમાંય વળી કેંક લેણદેણ એવી હોય છે કે જે હવાહલ એરેલી ભરેલી હોય છે. આવા જીરને જોટલું વધુ ફેળવવામાં આવે તેટલું તે વધારે કાનીલ બને છે અને તે ફેળવનારને જ આ બધ તથા પરબવમાં લાખો દુઃખોના દવાગિનમાં ધકેલી દે છે.

ઘાડી, વાડી ને ગાડીમાં મદમસ્ત અનેકો માનવી માને છે કે, મારાં આ મળનાં સુખનાં સાધનોમાં મને કયાંથી દુઃખ આવી પડવાનું છે. પણ તે સમજતો નથી કે, એ મળનાં સાધનો જ દુઃખના ભારે ભરેલાં હોય છે. વધારે નઝદીકનાં અને વધારે પોતાનાં જ મનાતાં સાધનો માનવીને જથુના શોકની યજ્ઞીએ ચડાવી દેતાં હોય છે. મમતાના સ્થાનમાં જ દુઃખાનો નિવાસ રહેલો હોય છે. એ દુઃખાને ઉભરાવાનાં નિમિત્તો પણ ત્યાં રહેલાં જ હોય છે.

સૌથી વધારે મમતાનું સાધન આ કાયા જ કરોડો રોગોનું સ્થાયી સ્થાન છે. પૂર્વનું પુણ્ય જ્યારે ખવાઈ જાય ત્યારે, અને સાથે સાથે જ ઉત્ર પાપોનો ઘડો ઉભરાઈ જાય ત્યારે; આ ભવમા જ અધાપો, અપંગતા, મૂકતા અને કાદ, ભગંદર, પક્ષાત વગેરે અસહ્ય મહારોગો મમતાથી અતિ પેષેલી માનવીની કાયાને ઘેરી લે છે એવો અનુભવ આ દુનિયાને રોજનો છે, પણ મૂર્ખ અને માર્દેલ માણસ પોતાની જાતને સદા સલામત સમજે છે અને ચોરી, ખૂન કે બ્યભિચાર જેવાં બધાં પુણ્યોને ખાત્ર જનારાં તથા અધમમાં અધમ મનાતાં પાપોને આચરે છે, એટલું જ નહિ, પરન્તુ તેઓ ક્ષિત ચહાનારાઓના ઉપદેશ-અક્ષરોત્ર કાનમાં ધનધનું સીસું રેડવાના જેવા અસહ્ય અજી લે છે. પરિણામે તેમનો સાર્થક કરવા જેવો આ ભવ ખાવા ભટકવા નેવા થઈ જાય છે અને તેમને પર-ભવમા પુણ્યકર્મનાં ઉપદેશકની પ્રાપ્તિ દુર્લભ-અર્થાત દુર્લભ બની જાય છે.

કદાચ વગર પડેલા પુણ્યના પર્વત-પથે ચડે છે, અને માનવજનસુલભ જૂલને લઈ લપસી પડેલાંય લાખો માનવી ફરી વાર એના એ જ પથે ચઢતાં જોવાય છે, પણ જ્યારે પડેલાંને ઉત્સાહ ભરે ચઢતાં જોવામાં આવે ત્યારે તેઓ કાઈ કાઈ વાર આ દુનિયાથી વધારે પ્રશંસાય છે, કારણ; ઘણી વખત પડેલું ચઢે એ બહુ બહુ રીતે સુસ્થિર હોય છે. આટલા જ માટે પતિતોનાં તિરસ્કાર કે વિશેષ અવમાણના કરવાની ઉતાવળ ન કરતાં તેમનો ઉદ્ધાર થાય એવાં યથાયોગ્ય સૂચન કરવાં જોઈએ.

જગત જૂલન પાત્ર છે, થઈ જૂલો જૂંસી પણ શકાય છે. કદાચજી ન પડેલું મેલું વસ્ત્ર ઘોતાં ક્વચિત્ વિશેષ જીજ્ઞાસું પણ અને છે. આત્મા બલવાન છે તે અશક્યને પણ શક્ય બનાવે છે, વગેરે વાતો યોગ્ય પતિતોને સમજાવતાં તેઓ પોતાનું પરાક્રમ ફારવે, એ તેમને લાખેણો લાભ આપી દે છે.

જગતમાં સૌથી વધારે દયાપાત્ર અને લામણી દર્શાવના લાયક આ ઉપરોક્ત પતિતો જ છે. અજ્ઞાન ને દોહડાણાં લોકોથી તિન્દાપાત્ર મનાયલાં જ નહિ, પણ સતત તિન્દાપલાં આ બિચારા અધોમુખી માનવીઓને લાખો ઉપાયોથી પણ ઉદ્ધારવાં જોઈએ એવી દયાળુ આત્માઓની ફરજજન્ય સમજ હોય છે. તેઓ સમજે છે અને સમજાવે છે કે કર્મ અધમ છે પણ આત્મા અધમ નથી, એ અધમ કર્મન વશ ન થતાં આત્મા પુરુષાર્થ ફારવે એટલી જ વાર છે, પછી જોઈ દ્યોને, એ કર્મ શું કરીશકે છે? કર્મ એ નપુંસક છે, આત્મા એ પુરુષ છે. પુરુષના પ્રયત્ન હાકોટા આગળ નપુંસક થરથરી જડે અને નાશી છૂટવાનો લાગ શોધી નાસી જાય.

કર્મને નસાડવાનું જ કેળવનારાઓએ સૌથી પ્રથમ સત્સમાજમાં આવવું અને ત્યાંથી આદર્શ અને પ્રેરણાનાં સિદ્ધાંત પાડવાં. કર્મના સહાયક સધળા વ્યવહાર સંજોગોને દૂર કરવા. દુષ્ટ સંજોગો દૂર થતા વ્યવહારશુદ્ધિ અને વ્યવહારશુદ્ધિથી સત્સમાજમ વધે ને કોર્તિની મનહર

પીઠિકા રચાય, ને પછી બીજી કંઈ નહિ તોય કીર્તિને સાચવવા ફરી જૂલ કરવી ન મળે અને જૂલ ન થતાં નીતિનો પાયો મજબૂત ને સ્થિર જ રહે, કે જોયી દાન, દયા, ભક્તિ, શ્રદ્ધા, ક્રિયા વગેરે વગેરે ધર્મની ઇમારતનાં બધાં જ અંગ સ્થિર થાય. કર્મ માણસને આ બોલમાં ને પરલોકમાં દુર્દશા પમાડે છે એમ સમજનારાં ઉપરોક્ત રીતિએ જ કર્મને દુર્દશામાં મેલી દર્ષિ અંતે આત્મામાંથી નસાડી મૂકે છે. ‘કાળા માયાનો માનવી શું ન કરે’ એ સમજને અમલમાં મેલાય એટલે પછી ખસ, જોઈ લ્યો, કેવી સુદરતા આવી વસે છે !

પાપની બધીય વાતો જૂલી જવી સારી છે, જ્યારે પુણ્યની એકે વાત જૂલવી ન જોઈએ. સાંભળેલું કષ્ટબાણકારી વચન ફરી ફરી વિચારવું અને ન ફરી સાંભળવા મળે તો અતીવ ઉત્સાહપૂર્વક સાંભળવા તૈયાર રહેવું જોઈએ. મોહમાંથી, વિષયવાદનામાંથી જોડેલાં જેરી વચનો સાંભળી, તેને વળી વળી યાદ કરી આ જીવ અનંતા કાળથી એક કીડા કરતાં જ અત્યંત નફરત જીવતર જીવી રહ્યો છે, તેને પુણ્યવચન સાંભળવા કે વળી વળી યાદ કરવા મળે, એ તેનું અહોભાગ્ય, ધનમાગ્ય છે ! એ પુણ્યવચનથી જાનજૂંથો જીવ સમજી શકે છે કે; મારી જીવન રમત અનીતિની છે કે નીતિની ? અધર્મની છે કે ધર્મની ? પોતાનું હઠાપણ પોતાને પછાડે છે કે હુલાવે છે, એનું જાન ધર્મવચનના સાંભળવા સિવાય ક્યાંથી થાય ?

પ્રત્યેક માણસને માથે માતા, પિતા, પતિ, ગુરુ વગેરેનાં દેવાં હોય છે. એ ઋણને ચુકવવા એમને વફાદાર રહી એમની કીર્તિને ઉજળવા મથવું જોઈએ. જો એમ ન કરવામાં આવે તો એઓ તો ત્રાપ દેતા નથી પણ બેવફા બનેલા એ માણસનાં અનુચિત વર્તન જ એને લાખો ત્રાપથી ઘેરી લે છે, અને એ ત્રાપો એને આ બવમાં જ નહિ, પણ જીવોત્તર જેરી શક્તિની જેમ સાંભળે છે. જેના નામ અને દામથી પોતાના ઠેટલાંક અથવા બધાં જ સુખ-સાલ્કાથી છે, જેણે અપાર વત્સલ્યથી ઉછેર્યાં ને રત્ન-વિશ્વાસથી હળવા દેરે પંપાળ્યાં એવા પૂજ્યોને અને જેણે ધર્મભાવનાથી નિરપૂરપણે આત્માર્થનો પરમપંથ દર્શાવ્યો એવા પરમપૂજ્યોને ઉપકૃત થયેલાંએ મારવા જોઈએ. અને એ ક્યારે બને કે જ્યારે એ ઉપકૃત માણસ પોતાના વડીલોના વાત્સલ્ય, રત્ન કે વિશ્વાસને દગો ન દે અને એકેએક પગલું જાચવીને ચૂકી, નીતિના માર્ગમાં આગળ વધે.

કર્મવશ ક્યારેક જૂલ થઈ જાય તો પણ એ જૂલની તે વડીલોની આગળ અંતઃકરણ પૂર્વક માફી માગી, ફરીથી એ જૂલ ન થાય તેવી સચોટ કળ્યાત આપી, તેને સાચા દીલથી સાચવે-પાળે. મોટામનનાં વડીલો જલમનસાઈ, સમ્બાઈ, પ્રામાણિકતા વગેરેને જરૂર માફી આપે છે. પણ જો ઉદ્ધતાઈ, દુરાગ્રહ, મકરકુંદી કે બદમાશી, હરામખોરી હોય અથવા તો સ્ત્રીચરિત્ર કે વિશ્વાસઘાતના એવો એવાતા હોય ને પાપોના માર્ગો પૂરેપૂરા ન અટક્યા હોય તો એ વડીલોની માફીય કામ લાગતી નથી. વડીલોની માફી મેળવતાં સુખ સમાધિ પ્રકટે, પણ એ માફીની પછી એક અધઃગામિની જૂલ ન થવી જોઈએ. પ્રભુ પાસે નિરન્તર પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે, ઓ ! મહાન પ્રભો ! મારા વડીલોની આજરુને દાનિ પહોંચે એવી જૂલ તું મારા આત્મામાં ન પ્રવેશવા દેજે. પણ પ્રભુ પાસે આવી માગણી ત્યારે જ થઈ શકે કે જ્યારે પોતે એ માગણી કરવાના અવસરે જૂલ ન કરતો હોય, ચાલુ કાળમાં શુદ્ધ જીવન ગાળતો હોય.

જન્મતર્ક એ ધન્ય છે, કે જે પોતે સદા જીજ્ઞાસુ રહી સર્વને ને ખાસ કરી પોતાને પોષણ કરનારાંને સદા જીજ્ઞાસુ બનાવે છે. તેથી વિશેષ ધન્ય તે છે, કે જે જીવેલા પંથથી પાછો ફરી, પ્રાપ્તિ કરી, પુરતો પુરુષાર્થ આદરો, પોતાના કર્તવ્યથી ગ્લાનિ પામેલાં વડીલોને ફરીથી જીજ્ઞાસુ ને હસનાં કરે છે; કેમકે તેનું કાર્ય વધારે વિકટ હોય તેનો પુરુષાર્થ વધારે સમર્થ હોય છે.

અતીતને તજો, નીતિને બજો, ધર્મને સાચવે તે પરમપુરુષાર્થ કાણી વધુ ને વધુ આગળ પગલાં માંડે એ માનવતાની મોંઘી કમાણી છે. જુદાં જુદાં સારાસારનો વિચાર કરવો ને સારને ઝડપ કરી અસારને છોડી દેવો એ જ હોઈ શકે. ભય ભરેલો સંસાર છે. શાંતિથી બેઠેલાને ક્યારે ક્યાંથી ને કેવી રીતે આર્પિત આવી પડશે તે કહી શકાય નહિ. પુણ્યમાં લેભાણુ લાખો-પોતાનાં થાય છે. પાપમાં પોતાનાં મનાતા એકે પોતાનાં રહેતાં નથી. દુઃખની વેળા કાણુ કામ લાગશે, એ બેઠેને પૂછવું બંધન, પુણ્ય કે પાપ ? સુખ, સગવડ ને સ્વાચીનો ભોગ આપી પોતાનું થનારું માનવી આ જન્મતર્ક કોઈએ ક્યેયું છે ? પાપના ઉદયે પોતાના મનાયલા માણસને કરતાં કે નિહરતાં વાર લાયક નથી. પાપના પોતે છંડાય એ પહેલાં માણસે પુણ્યમાં જ સોને છોડી દેવા જોઈએ. આ રીતે નાનું જુદું સ્વસ્થાશ્રમને સુદર બનાવો પછી સખળ કાંપન બાવનાથી જીવડું જો-એ.

ધણીવાર માણસો વ્યવહારશુદ્ધિ તરફ ધ્યાન આપતાં નથી, પણ જિયામાં જિયા ને હલકામાં હલકા માણસોને પણ વ્યવહાર સાચવવા પડે છે. શાંત-ની શોખાની ખાતર, મુનિધર્મની મર્યાદાની ખાતર, વિષકલ્યાણની શિષાળતાની ખાતર, સદાનુભાવ મહાત્મા મુનિવરોને પણ વધારાગ્ર વ્યવહારશુદ્ધિ સ્વાચરની પડે છે. જન્મગતિને લઈ પેટની ખાતર અતીતનાં અગરુ ધંધા કરનારાંઓને પણ મામા, ભાઈ, શિક્ષક, અને ગતિ જેવું કોઈ વ્યવહારુ તરફ હોય છે. એઓનાં પણ એમના વ્યવહારની બહાર જતા બાંહેધાર વાય છે અને જ્યાર તેઓ તેમના વગન ગાળ્યાની આપી અમુક શરત તોલારે ત્યારે તેમને તેમના સમૂહમાં સામેલ ગણવામાં આવે છે નાતરીયા નાતોમાં પણ વ્યવહારના વંશવેલાને વળગી ચાલવામાં એમની પદ્ધતિએ વ્યવહારશુદ્ધિનું તત્ત્વ મનાયલું હોય છે. પરાક્ષીન પોષણ કરનારાં અને રિવાજબદ્ધ થયેલાંને પણ કાષ્ઠના કોઈ રીત વ્યવહારશુદ્ધિની અપેક્ષા હોય છે, તો પછી સ્વતંત્ર પોષણ કરનારાં અને મર્યાદાના વંશવેલામાં ઊતરી આવેલાંઓને એ વ્યવહારશુદ્ધિની સંપૂર્ણ અને સતત અપેક્ષા હોય તેમાં તો કહેવું જ શુ !

મારાથી પણ નખળાં માણસ કયા ઓછા છે ? એવી સમજ ધરવાલી રહી હોય ત્યાં સુધી આપેલા કે અપાતા ઉપદેશ અવળો થઈ પડે છે. અગ્નિ ન મોહ ઓછો થાય ત્યારે તો તેની નજર લાખો સારાં માણસાની ગણતરી કરવા તરફ જ દોડે છે. નીચાંના વર્તનની સરખામણી માણસને નીચાણુ તરફ જ સફળ લઈ જાય છે, જ્યારે ઊંચાના વર્તનની સરખામણી તેને ઊંચાણુમાં-સ્વર્ગમોક્ષમાં લઈ જવાનું કામ કરે છે.

શિક્ષા પામવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થતા કોઈ માણસ જો આડું જીવે, કોઈ કામમાં કે વાતચીતમાં બથ્થે ગુથાયો જોવું કરે અથવા તો દીવેલ પીધાની જેમ મોને બ્રાહ્મી મૂકે તો એ પાપનો આદર ને, પુણ્યનો અનાદર છે. કોઈ સચું-સ્નેહી કે સજ્જન કોઈ નીતિની

શિખામણ આપવા આવે ત્યારે પ્રભુના મંદિરે કે ધર્માચારના સ્થાને જાપડી જાય અથવા તે સામાયિકાદિ ધાર્મિક કરણી કરવા કે પુસ્તકનાં પાનાં ફેરવવા લાગી જાય, એ શું ધર્મના માટે હોય ખરું ? દેખીતા પુણ્ય લણી વાર પાપ જ હોય છે. કસાડ બકરાને ખવડાવી પુષ્ટ કરે એમાં નથી હોતી દયા કે નથી હોતી દાતારતા !

મૈરીના વારંવાર કહ્યા છતાં પણ, ‘હું જાણું છું, હું જાણું છું,’ એમ કહેનાર પતિને, જ્યારે બધું ધન ચોરો લઈ ગયા ત્યારે તો તે સાંભળાવી દે છે કે, ‘ફટ મુવા ! તું જાણું જાણું શું કરે છે ! તારા જાણુવામાં ધૂળ પડી !’ આવી રીતે જ છેલ્લામાં છેલ્લી હદની અનર્થિતામાં પહોંચી જનાર પણ જો જાણુવાની વાત કરે તો, દુનિયા તેને ધિક્કાર હઈ તેના જાણુવામાં ધૂળ પડી એમ બોલ્યા સિવાય રહે નહિ. સમજદાર સ્વતંત્ર હોય તો તે અનર્થિતા પંથે પમલું માંડે જ નહિ, કદાચ સંજોગવશાત્ રાજસયોગે પમલું મેલાઈ મળું તો પણ તે નિર્મર્યાદ આગળ વધે નહિ; પણ જો કોઈ માનવી અનર્થિતા પંથે ચાલી આંખો મીચીને આગળ ને આગળ યથેચ્છ વધ્યા જ કરે તો જાણુવું કે તે સમજદાર હોય જ નહિ.

મેમાં લસણની દુર્ગંધ હોય તો દેવસ્થાને જવું આશાતનાકારી છે. લસણની દુર્ગંધ કરતાંય વધારે ખરાબ એવી કંઈક દુર્ગંધા છે. એ દુર્ગંધાથી આશાતના થાય છે કે નહિ, એનો વિચાર મૂઠ માણસ ભાગ્યે જ કરતો હોય છે. વિવેક, વ્યવહારશુદ્ધિ, પવિત્રતા, વગેરે વગેરે સર્વ ધર્મના પાયારૂપ છે, એ જ ધર્મના વાતેતરની રક્ષાળ ભૂમિ છે, ધર્મના મહેલે ચઢવાનું પહેલું પગથિયું તે જ છે. અનર્થિતાની નમળું પોલું માણસ વિવેકાદિનાં પ્રાથમિક પગથિયાં ચૂકી ધર્મની મહેલનાં મહાલવાની ખાતર કંઈ કંઈ ક્રિયાકરણની દાજો ભરે તે ઉપરના માળે ન પહોંચાડે, પણ તે તેને નીચે પટકી જ નાખે અને એવાં તો તેના હાકડાં બાગી નાખે કે ભવિષ્યમાં પગલું માંડવાની પણ તેનામાં તાકાત ન રહે. મારા જેવા તો લણાય હશે-એવી માન્યતા માણસને આત્મા અધઃપતનમાં ખાસ મદદ કરે છે, આ પછી એના માટે એકેએક સમજ અને ઉપદેશવાક્ય દુર્બુદ્ધિના ધરરૂપ થઈ પડે છે.

ખરાબ સમાગમમાં રહેવું, ખરાબ માણસોની વાતો સાંભળવી અને પોતાની જાતને ખરાબ લોકોની હરોળમાં મૂકી સરખાવવી એ મહાપાપના ઉદ્યે અને છે, છતાં તેમાં ય કોઈ સ્વસમાગમ થાય તો માણસ પોતાની પૂર્વની સર્વ કુટેવાને છોડી સારા સમાગમમાં સતત રહેવા, સારા માણસોની વાતો સાંભળવા અને પોતાને સારાઓની હરોળમાં મૂકી સરખાવવાની ભાવનાવાળો થાય છે. માણસને પુણ્યમાંથી પાપમાં જવું કે પાપમાંથી પુણ્યમાં જવું, એ તેને પોતાને આધીન છે. ધર્મના નામે કોઈ આંખ મીચીને ચાલવું નથી. જરાક માંદું પડે કે સૌ કોઈ માનવી મળતી દવા મેળવતા પ્રવૃત્તિશીલ બની જાય છે. જૂખ લાગે કે ખોરાક ખોળવાની અટપટમાં ઠાણુ નથી પડતા ? બાગ્યે જ આ વેળા કોઈ વિધાતાનો વિચાર કરતો હોય છે. પાપના કામ કરવાનાં ધર્મના નામને સંડોવાય છે, પણ પાપથી હડવામાં ને પુણ્ય કરવામાં એ ધર્મને સંડોવવું બેઈએ.

શરીર એ સમજીને ધર્મમિત્ર છે, પણ મૂરખને એ પાપમિત્ર છે. શરીરનાં તોહાનેને વશ થતાં માણસ આ બવનું ને પરબવનું બધુંય હિત શુભાવી બેસે છે. શરીરને મર્યાદામાં રાખતાં આવડે તો જ માણસ ચતુર ને વિચક્ષણ કહેવાય. જાતવાન હોય, ક્રુણવાન હોય, લજ્જાળુ હોય, ધર્મગ્રંથ અને ધર્મનો અનુભવી હોય તથા વિવેક અને વિચારવાન હોય એ તો આ કાયાને સમજી સંયમથી કમળમાં રાખી મળેલા માનવ જન્મારાને સુધારે છે, સફળ કરે છે અને અહોંથી સદાય સહાયકારી એવું મહાપુણ્યનું મોંઘું બાધું સાથે બાંધી લઈ જાય છે.

મહેનત મજૂરી કરી પેટ ભરનાર નીતિમાન વખાણવા લાયક છે, પણ પાપોને જ પોષનાર અનીતિમાન, બલેને તે કરોડાધિપતિ હોય છતાં વખાણવા લાયક હોતો નથી. કાઈને શક્તિ આશીર્વાદરૂપ હોય છે તો કાઈને તે આપરૂપ થઈ પડે છે.

ભગવાન મહાવીરસ્વામી જ્યંતી શ્રાવિકાને એવા જ વિચાર દર્શાવતાં કહે છે કે:—

અહો ધર્મીઓ જન્મત ભલા ને પાપીઓ હિંધતા ભલા;
અહો ધર્મીઓ સમજા ભલા ને પાપીઓ નમજા ભલા;
અહો ધર્મીઓ ડાહ્યા ભલા ને પાપીઓ મૂરખ ભલા;
અહો ધર્મીઓ ધોંઝા ભલા ને પાપીઓ હીણા ભલા;

ધર્મીઓ જન્મતા, સમજા, ડાહ્યા અને સાધનસંપન્ન હોય તો તે સારા; કારણ કે તેઓ એ સ્થિતિમાં રહ્યા પુણ્યધર્મની વૃદ્ધિ કરશે. પણ અધર્મીઓ હિંધતા, નમજા, મૂરખ અને સાધનવિહીન હોય તો તે સારા; કારણ કે તેઓ એ સ્થિતિમાં રહ્યા ઓછાં પાપ કરશે. પુણ્ય જો પુણ્યને વધારવામાં નિમિત્ત થાય તો તે સારું છે પણ એ પાપને જ વધારવામાં નિમિત્ત બને તો નકામું ને નહારું છે. પાપને પોષનારા પુણ્યના ઉદય કરતાં પુણ્યને પોષનારો પાપનો ઉદય ઘણીવાર આશીર્વાદ રૂપ બની જાય છે. દુષ્ક્રિયાનાં કાળાં પ્રભુને સંભારે, સાચા દિલથી ને સદાય. દુઃખમાં પણ પ્રભુને પાદ ન કરે એ એક મોટી કમનસીબી છે. સુખમાં નીતિને સાચવી જે પ્રભુને ભજે છે તે ધન્યવાદને પાત્ર છે, પણ વળી દુઃખમાં નીતિને સાચવી જે પ્રભુને ભજે છે તે તો વિશેષ ધન્યવાદને પાત્ર છે. અને તે સ્થિતિમાં અનીતિના પંથે ચાલવું એ અસુધરતા છે ને નીતિના પંથે ચાલવું એ સુધરતા છે. જન્મતના સૌ પ્રાણીઓને માટે બન્ને પંથ ઉપાડા છે. અસુધર બનવું કે સુધર બનવું પોતાના હાથમાં છે. છતાં મહાપુરુષો પોકારીને કહી ગયા છે—કહી રહ્યા છે કે:—

‘સૌ મનુષ્ય જૂઠા, પ્રપંચ, દગો, વિશ્વાધાત, ખૂન, ચોરી, બ્યભિચાર આદિ દુર્ગુણોને તજી લો અને સત્ય, સરવ્રતા, વફાદારી, નિમકહલાથી, દયા, દાન, પવિત્રતા આદિ સદ્-ગુણોને આદરો, સારું જન્મત સુખી, શાંત, પુણ્યવાન, ધર્મિષ્ઠ ને સુકૃત બનો.’

રાત્રિભોજનનો નિષેધ

લેખક : પૂજ્ય સુનિમહારાજ શ્રી સુશીલવિજયજી

રાત્રિભોજન એ આરોગ્યની દૃષ્ટિએ, અહિસાની દૃષ્ટિએ, વૈદકની દૃષ્ટિએ અને શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ—એમ અનેક દૃષ્ટિએ ઉચિત નથી. ધર્મશાસ્ત્રને બાબુપર મૂકીને આરોગ્યની દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો પણ રાત્રિભોજન કરવું તે ઉચિત નથી લાગતું. આપણી સામે એ વ્યક્તિ ઊભા છે : એક રાત્રિભોજન કરે છે, બીજી કરતી નથી. આ બેમાં આપણે મધ્યસ્થ થઈથી વિચાર કરીશું તો જરૂર બિજના લાગશે. જે રાત્રિભોજન કરે છે, તેણે રસનેન્દ્રિયને ચોવીસે કલાક છૂટી મૂકી દીધી છે. અને જે રાત્રિભોજન નથી કરતો, તેણે બાર કલાક રસનેન્દ્રિયને જીતી છે. પાંચે હૃદયમાં પ્રબલમાં પ્રબલ રસનેન્દ્રિય છે. જુઓ—

એક એંશીવર્ષનો ડોસો જેની આંખનાં તેજ ઘટી ગયાં હોય, કાનમાં બેરાસ આવેલી હોય, નાકમાંથી લોટ વહેતાં હોય, મોંઢાની ખર્ચીસો ચાલી ગઈ હોય, શરીર પર કરચલી પડી ગઈ હોય, અંત્ર કુબ્જતું હોય અને પેટમાં માલ ખપતો ન હોય, તેને આપણે પૂછીએ કે દાદા ! બળરમાં નટલોડો આવ્યાં છે, તે જોવાને અમે જઈએ છીએ. આપને આવવું છે ? ત્યારે દાદા જવાબ આપશે કે બાર્ડ ! હવે મારે આટલી ઉંમરે નટ જોઈને શું કરવું છે ? એટલે ચક્ષુહિન્દ્રિયનો વિષય મંદ પડ્યો. ફરી કેઈ પૂછે, દાદા ! ચઢી નાટકશાળામાં સુંદર ગીત-ગાન થવાનું છે. આપને સાંભળવા આવવું હોય તો ચાલો. ત્યારે દાદા કહેશે કે બાર્ડ ! આ વૃદ્ધાવસ્થાએ હવે ગીત-ગાન સાંભળીને શું કરવું છે ? એટલે કર્ણેન્દ્રિયનો વિષય મંદ પડ્યો. વળી કેઈ પૂછે, દાદા ! આ સુગંધીદાર અત્તર આવ્યું છે. આપને સુંઘવાને માટે જોઈતું હોય તો થોડુંક ખરીદી લઈએ. ત્યારે દાદા કહેશે કે બાર્ડ ! હવે મારે ખરડા બડપણે અત્તર સૂંધીને શું કરવું છે ? એટલે ઘ્રાણેન્દ્રિયનો વિષય મંદ પડ્યો. વળી કેઈ પૂછે દાદા ! આ ઉચ્ચ ઠાટીને સાથુ છે તેને શરીરે લગાવી, ન્હાઇને નિર્મલ શાયાં. ત્યારે દાદા જવાબશે કે—બાર્ડ ! હવે મારે એવા સાથુ લગાવીને શું કામ છે ? એટલે સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય પણ મંદ પડ્યો. પણ જે કેઈ જઈને પૂછે કે દાદા ! આ મગની દાળને અરમા-અરમ શીરો બનાવ્યો છે. આપને ખાવો હોય તો લાવું. ત્યારે દાદા કહેશે કે બાર્ડ, લાવને થોડો. આ વસ્તુ સૂચવે છે કે વૃદ્ધાવસ્થામાં જ્યારે બીજી હિન્દ્રિયો શિથિલ થઈ જાય છે ત્યારે પણ આ જીજ્ઞાસુ તો લપલપાવમાન કરતી સતેજ જ રહે છે. માટે રસના જેવી પ્રબલ હિન્દ્રિયને જીતવી તે કંઈ રહેલ નથી. માટે રાત્રિભોજન નહીં કરનારે બાર કલાક સુધી તો રસનાને જીતી કહેવાય.

બીજું—રાત્રિભોજન નહીં કરનાર મત-નિયમ પ્રત્યાહિ કરી શકે છે, પણ તે કરનાર કંઈપણ કરી શકતો નથી. રાત્રિભોજન નહીં કરનાર મહિનામાં ૧૫ ઉપવાસનું ફળ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ત્યારે નહીં કરનાર તેથી વર્ચિત રહે છે. રાત્રિભોજન નહીં કરનાર જેટલો શમથી બચી શકે છે તેટલો કરનાર બચી શકતો નથી. એટલે કે રાત્રિભોજન નહીં કરનાર જહરને જેટલી વિશ્રાંતિ આપી શકે છે તેટલી કરનાર આપી શકતો નથી. રાત્રિભોજન નહીં કરનારમાં એ અભોગ રહેલ છે તે કરનારમાં નથી.

અહિંસાની દૃષ્ટિ-અહિંસા (દયા)ની દૃષ્ટિએ પણ રાત્રિભોજન કરવું તે ઉચિત નથી. દિવસના આપણે જેટલું નિરીક્ષણ કરી શકીએ છીએ તેટલું રાતના અમે તેટલો દીવા-બત્તીનો પ્રકાશ હોય છતાં પણ કરી શકતાં નથી. દિવસે દુરખીનથી આપણે જોઈએ તો હવામાં અમર્ય છવો ગોડના દેખાય છે. તે રાતના આપણે જોઈ શકતા નથી, એટલું જ નહીં પણ આપણે તેના ધાતક ચર્મએ છીએ. રાત્રિભોજનમાં જો જીવોના કસેવરો આવી જાય તો તે અસ્વાસ્થ્યકર અને પ્રાણધાતક થાય છે.

આ માટે યોગશાસ્ત્રના ત્રીજા પ્રકાશમાં કહ્યું છે તે જુઓ—

“મેષાં પિપીલિકા હન્તિ, યુકા કુર્યાજ્જલોદરમ્ ॥

કુરુતે મક્ષિકા વાંતિ, કુષ્ટં રોગં ચ કોલિકઃ ॥૫૦॥

કંટકો વારુલ્લં ચ, વિતનોતિ ગલવ્યથામ્ ॥

વ્યંજનાંતનિપતિતસ્તાલુ વિધ્યતિ વૃશ્ચિકઃ ॥૫૧॥

વિલગ્નશ્ચ ગલે વાલઃ, સ્વરમંગાય જાયતે ॥

દૃત્યાવયો દૃષ્ટદોષાઃ, સર્વેષાં નિશિ ભોજને ॥૫૨॥

ભોજનમાં જો ઝાડી આવી જાય તો તે શુદ્ધિનો નાશ કરે છે, માખી વમન કરાવે છે, કરોળાઆથી કાઢનો રોગ થાય છે, કાંટો અગર લાકડાની કરચ ગળામાં દુઃખ ઉત્પન્ન કરાવે છે, શાકની અંદર જો વીંછી આવી જાય તો તાળવું વીંધી નાખે છે, અને જો મળામાં વાળ રહી જાય તો સ્વરનો ભંગ થાય છે, આ સર્વ દોષો રાત્રિભોજનમાં દેખાય છે.

ઉપરોક્ત સર્વ દોષોમાથી રાત્રિભોજન નહીં કરનાર બધી શકે છે, પણ કરનાર બધી શકતો નથી. માટે અહિંસાના ઉપાસકાએ તો અહિંસાની દૃષ્ટિએ રાત્રિભોજન વર્જ્યું જોઈએ.

વૈદક દૃષ્ટિ-વૈદક દૃષ્ટિએ પણ રાત્રિભોજન કરવું તે ઉચિત નથી. જગતમાં ત્રણ વસ્તુ ત્રણ તત્ત્વની પોષક છે: કફનો પોષક ચંદ્ર છે, પિત્તનો પોષક અર્ધ (સૂર્ય) છે અને વાયુ ચારે તરફ ભરેલો છે. આપણા શરીરમાં પણ મુખ્યતઃ ત્રણ તત્ત્વ છે: પિત્ત, કફ અને વાયુ. વૈદકશાસ્ત્ર કહે છે કે જ્યારે પિત્ત નાડી ચાલતી હોય ત્યારે ભોજન કરવું જોઈએ. પિત્ત નાડી ક્યારે ચાલે છે કે તેને પોષક સૂર્યનાં કિરણ મળે ત્યારે. અર્થાત્ આપણા હૃદયકમળને અને નાભિકમળને સૂર્ય સાથે સંપર્ક છે. જેમ સૂર્યવિકાસી કમળ સૂર્યના ઉદયે પ્રકૃષ્ઠિત થાય છે તેમ આપણા જઠરને પણ જ્યારે સૂર્યનાં કિરણ મળે છે ત્યારે પિત્ત નાડી પોતાનું કામ કરતી હોવાથી અંદર નાંખેલું ભોજન સુખપૂર્વક પાચન ચર્મ શકે છે. પણ આકાશમાં જ્યારે ચારે તરફથી વાદળ ઘેરાયું હોય, સૂર્યનાં કિરણ પણ પૃથ્વી પર ઉપર પડી શકતાં ન હોય, તે વખતે એની એ જ રસોઈ હોય છે, એના એ જ આપણે ખાનાર દોઈએ છીએ. છતાં આપણને જોઈએ તેટલી જૂખ લાગતી નથી, જઠર જોઈએ તેટલું કામ કરી શકતું નથી. ત્યારે આપણે કહેવું પડે છે કે-જઠરને પ્રદીપ્ત કરનાર સૂર્યનાં કિરણો મળતાં નથી. અર્થાત્ દિવસના પણ જ્યારે સૂર્ય વાદળોથી ઢાંકાઈ જાય છે ત્યારે આપણા ભોજન પચી શકતાં નથી, તો રાત્રે આપણા ભોજન કઈ રીતે પચી શકે? આવી સીધી અને સ્પષ્ટ વાત સૌ કોઈ સમજી શકે તેમ છે,

શાસ્ત્રદષ્ટિ-દુનિયામાં ઠેટલાક સિદ્ધાંત એવા હોય છે કે એમાં કોઈનો પણ મતભેદ હોઈ શકતો નથી. જેમ બે તે બે ચાર-એને માટે તમે એશિયા, અમેરિકા, આફ્રિકા કે યુરોપ-કોઈ પણ સ્થળે જઈને પૂછો તો એકી અવાજે એક જ જવાબ મળશે તેમ જૈનશાસ્ત્ર હોય કે જૈનેતરશાસ્ત્ર હોય પણ કોઈ પણ રાત્રિભોજન કરવા કહેશે નહીં. જૈનશાસ્ત્ર તો પોકારી પોકારીને કહે છે કે ચતુર્વિધ સંધ પૈકી કોઈ પણ વ્યક્તિએ રાત્રિભોજન કરવું નહીં. આટલાથી પણ નહીં અટકતાં સાધુ-સાધ્વીને તો બાર દર્શને કહેવામાં આવેલું છે કે વમારે તો રાત્રિભોજન નિહગી પર્યંત સર્વથા ત્યાગ કરવાનું છે. અને ચઢબંગીથી ખચવાનું છે—

- (૧) રાતના લાવીને રાત્રે વાપરવું.
- (૨) રાતના લાવીને દિવસે વાપરવું.
- (૩) દિવસના લાવીને રાત્રે વાપરવું.
- (૪) અને દિવસના લાવીને રાત્રે રાખી બીજે દિવસે વાપરવું.

ઉપરોક્ત ચઢબંગીનો જૈનશાસ્ત્રે સાધુ-સાધ્વી માટે સર્વથા નિષેધ કરેલો છે. એટલા જ માટે સાધુ-સાધ્વીને ઉપસ્થાપના એટલે વડી દીક્ષા (મોટી દીક્ષા) વખતે પાંચ મહાવ્રત ઉચ્ચગ-વા પાદ દરૂં રાત્રિભોજન નામનું વ્રત ઉચ્ચરાત્રવામાં આવે છે. આને મહાવ્રત નહીં કહેના વ્રત જે કહેવામાં આવેલું છે, તે એટલા જ માટે કે ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલ શ્રાવક-શ્રાવિકા પણ આ વ્રત ઉચ્ચરી શકે છે. અર્થાત્ આની જીવન પર્યંત પ્રતિષ્ઠા કરી શકે છે.

સૂર્યોપાસક રાત્રિભોજન કહી રીતે કરી શકે ?—જો લોકો સૂર્યને ઇષ્ટદેવ તરીકે સ્વીકારે છે, તે લોકો દિવસે પણ જો સૂર્યને રાહુએ ઘેરી લીધો હોય. અર્થાત્ સૂર્યમહાય ચયેલું હોય તે વખતે ધરમા રહેલ ગોળાનું પાણી પણ બહાર ફેંકી દે છે, તો પછી આવानी તો વાત જ કયાંથી ? આમ કરવાનું કારણ શું ? સૂર્યનો અસ્ત તો હજી થયો નથી માત્ર રાહુએ ઘેરી લીધો તેમાં તો આ રીતે કરવું પડે છે. તો પછી તેઓને સૂર્યોસ્ત થઈ ગયા પાદ રાત્રે ભોજન કરવું તે કહી રીતે કદી શકે ? અર્થાત્ સૂર્યોપાસકને રાત્રિભોજન કરવું બિલકુલ હિત નથી.

નક્તભોજ વ્રતનો અર્થ—કેટલાએક જૈનતર ભાઈઓ તરફથી કહેવામાં આવે છે કે અમારા શાસ્ત્રમાં તો ‘નક્તભોજ વ્રત’ કરવાનું કહ્યું છે, માટે અમે રાત્રિભોજન કરીએ છીએ. એ ભાઈઓએ જરા ઝેંડા ઊતરીને નક્તભોજ વ્રતનું પ્રતિપાદન કરતા શ્લોકનો અર્થ સમજવાની જરૂર છે.

“દિવસ્યાષ્ટમે માગે મંદીભૂતે વિષાકરે ॥

નક્તં તસ્યિ વિજાનીયાજ નક્તં નિચિ મોજનમ્ ॥૫૭॥

દિવસોનો આઠમો ભાગ કે જે અવસર સૂર્યનું તેજ મંદ થાય છે તે વખતે ભોજન કરવું તે નક્ત ભોજન (એટલે નક્તભોજ વ્રત) બળ્યું, પણ રાત્રિભોજન જે કરવું તે નક્તભોજન ન કહેવાય.

હવે આપણે જૈન-જૈનેતર બ્રહ્મના શાસ્ત્રોક્ત પાઠોને વેદ્યએ.

દેવેસ્તુ મુક્તં પૂર્વાહ્ણે, મધ્યાહ્ણે અષ્ટિમિસ્તથા ।

અપરાહ્ણે તુ પિતૃભિઃ, સાયાહ્ણે દૈત્યકાનવૈઃ ॥

સંધ્યાયાં ચક્ષુશ્ચોમિઃ, સદા મુક્તં કુલોદ્ભદ્ર ।

સર્વલેલાં વ્યતિક્રમ્ય, રાત્રી મુક્તમ્ભોજનમ્ ॥

—યજુર્વેદ આદિક, શ્લોક ૨૪-૧૬.

હે યુધિષ્ઠિર ! નિરંતર દેવોએ દિવસના પહેલાં આગમાં ભોજન કરેલું છે, મધ્યાહ્ણે ઋષિઓએ ભોજન કરેલું છે, ત્રાંગ પહારે પિતૃઓએ ભોજન કરેલું છે, સાંજે દૈત્ય તથા દાનવોએ ભોજન કરેલું છે, અને સંધ્યાવેળાએ ચક્ષુ તથા રાક્ષસોએ ભોજન કરેલું છે. આ સર્વ દેવાદિકની ભોજન વેળાઓ ઉત્તરથી ને રાત્રિભોજન કરવું તે અભોજન છે. અર્થાત્ તે કુદ (ખરાબ) ભોજન છે.

હજામિપન્નાસંકોચશ્ચંદ્રોચિરપાયતઃ ।

અતો નક્તં ન મોક્તવ્યં, સૂક્ષ્મજીવાદનાદપિ ॥

—યજુર્વેદ, અધ્યયનની શાખા, શ્લોક ૧૨૬ મો.

સૂક્ષ્મ અર્થત થવા પછી હૃદયકમળ અને નાસિકકમળ સંક્રાયાઈ જાય છે, તેથી તથા સૂક્ષ્મ જીવોનું પણ મહત્ત્વ યર્ષ જાય છે, માટે રાત્રિભોજન ન કરવું.

ત્રયીતેજોમયો માનુરિતિ વેદવિદો ત્રિદુઃ ।

તત્કરૈઃ પૂતમ્સિલં શુભં કર્મ સમાચરેત્ ॥

નૈવાહુતિર્ન ચ સ્નાનં ન શ્રાદ્ધં દેવતાર્ચનમ્ ।

દાનં વા વિહિતં રાત્રી મોજનં તુ વિશેષતઃ ॥

યોગસાત્ત્વ, તુ ૦ પ્ર૦, શ્લોક ૫૫-૫૬

વેદના મહાકારો સૂર્યને ત્રણ તેજોમય (ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, અને સામવેદ એ ત્રણે વેદોનું તેજ સૂર્યના સંક્રમે જ માટે તેને ત્રિતેજોમય) કહે છે. તેનાં ક્રિષ્ણોએ કરી પવિત્ર થયેલાં સર્વે ધુભ કાપ સમાચરતાં. રાત્રે આહુતિ, સ્નાન, શ્રાદ્ધ, દેવતાર્ચન અને દાન એ ન કરતાં, તથા ભોજન વિશેષ પ્રકારે ન કરવું.

અન્નં પ્રેતપિશાચાદ્યૈઃ, સંચરન્નિર્નિરકુદૈઃ ।

ઉચ્છિષ્ટં ક્રિયતે યત્ર, તત્ર નાદ્યાદિનાત્યયે ॥

રાત્રિ વખતે નિરંકુશપણે ત્રચરતાં પ્રેત પિશાચાદિકા અન્નને એકું કરે છે, માટે સુચારત થવા પછી ભોજન ન કરવું.

ઘોરાંધકારરુદ્ધાક્ષૈઃ, પતંતો તત્ર જંતવઃ ।

નૈવ મોઝ્યે નિરીક્ષ્યંતે, તત્ર મુંજીત કો નિષિ ॥

ઘોર અંધકારથી નેત્રની શક્તિ રૂંધાઈ જવાવાળાં મનુષ્યો ને ભોજનની અંદર પડતાં જંતુઓને જોઈ શક્તાં નથી, ત રાત્રિ વિષે કાણુ બક્ષણુ કરે.

અસ્તંગતે દિવાનાથે, આપો રુધિરમુચ્યતે ।

અન્નં માંસસમં પ્રોક્તં માર્કણ્ડેન મહર્ષિના ॥

દિવસોનો પતિ સૂર્ય જ્યારે અસ્ત થયો હોય ત્યારે પાણી રુધિર (રોહી) સમાન છે, અને અન્ન માંસ સમાન છે. એમ માર્કંડ નામના મહર્ષિએ (માર્કંડપુરાણમાં) કહેલું છે.

ચત્વારો નરકદ્વારાઃ, પ્રથમં રાત્રિભોજમ્ ।

પરત્રીગમનં ચૈવ, સન્ધ્યાનાનંતકાર્યિકે ॥

નરકમાં જવાનાં ચાર દ્વાર છે. પહેલું રાત્રિભોજન, બીજું પરત્રી ગમન, ત્રીજું સન્ધ્યાન કહેતાં અથાણું (ખાવું), અને ચોથું અન્નંતકાર્ય (નું બંધણું કરવું).

મૃતે સ્વજનમાત્રેડપિ, સૂતકં જાયતે કિલ્ ।

અસ્તક્રુતે દિવાનાથે, ભોજનં ક્રિયતે કથમ્ ॥

—માર્કંડપુરાણ, અધ્યાય ૨૩, શ્લોક ૩૦

કોઈ પણ સ્વજન માત્ર મરી જાય છે ત્યારે સૂતક લાગે છે, તો પછી સૂર્ય (કે જે દિવસોનો સ્વામી છે તે) અસ્ત પામે મરણ પામે, ત્યારે શી રીતે ભોજન કરાય ? અર્થાત્ ન જ કરાય,

ત્વયા સર્વમિદં વ્યાપ્તં, ધ્યેયોડસિ જગતાં રવે ! ।

ત્વયિ ચાસ્તમિતે દેવ ! આપો રુધિરમુચ્યતે (રુતે) ॥

—સ્કન્દપુરાણ-તર્ગત રુદ્રપ્રણીત કપાલમોચન સ્તોત્ર, શ્લોક ૨૪

હે સૂર્ય ! આ સર્વ જગત તારાથી વ્યાપ્ત છે, તું ત્રણ જીવનના પ્રાણીઓને ખ્યાન કરવા લાયક છે (મોટે હે દેવ ! તું જ્યારે અસ્ત પામે છે ત્યારે જળ પણ રુધિર સમાન કહેવાય છે, અર્થાત્ રાત્રે પાણી પણ પીવા લાયક નથી, તો પછી ભોજનની તો વાત જ શી ?

નક્તં ન ભોજયેચસ્તુ, ચાતુર્માસ્યે વિશેષતઃ ।

સર્વકામાનવાપ્નોતિ, હૃદ્ લોકે પરમ્ ચ ॥

—યોગવાસિષ્ઠ, પૂર્વાર્ધ, શ્લોક ૧૦૮

જે મનુષ્ય રાત્રે ભોજન કરતો ન હોય અને વિશેષ કરીને ચાતુર્માસમાં (રાત્રે) ભોજન કરતો ન હોય, તે આ બધા તથા પરબધમાં સર્વ મનોરથને પ્રાપ્ત કરે છે.

एकभक्ताशनाश्रित्य-मग्निहोत्रफलं लभेत् ।

अनस्तभोजનો नित्यं, तीर्थयात्राफलं भजेत् ॥

—સ્કન્દપુરાણ, સ્કંધ ૭, અધ્યાય ૧૧, શ્લોક ૨૩૫

જે માણસ હમેશાં એક વાર ભોજન કરે, તે અગ્નિહોત્રના ફળને પામે છે. અને જે હમેશાં સુમીસ્ત પહેલાં ભોજન કરે છે—(અર્થાત્ રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરે છે, તે તીર્થયાત્રાનું ફળ પામે છે.

ये रात्रौ सर्वदाऽऽहारं, वर्जयन्ति सुमेघसः ।

तेषां पक्षोपवासस्य, फलं मासेन जायते ॥

—મહાભારત, શાન્તિપર્વ, શ્લોક ૧૬

જે સારી યુદ્ધિવાળા માણસો સર્વદા રાત્રિએ આહારનો ત્યાગ કરે છે, તેમને એક મહિના (સુધી રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવા) થી પંદર ઉપવાસનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.

નોદકમપિ પાતલ્યં, રાત્રાવત્ર યુધિષ્ઠિર ।

તપસ્વિનાં વિશેષેણ, ગૃહિણાં ચ વિવેકિનામ્ ॥

—માર્કપુરાણ, અધ્યાય ૩૦, શ્લોક ૨૨

હે યુધિષ્ઠિર ! વિશેષ કરીને તપસ્વીઓ તથા (વેળા ગૃહસ્થોઓએ રાત્રિના સમય જળ પણ પીવું નહીં જોઈએ. (તો પછી ભોજનનું તો પૂછવું જ શુ !)

પયોદ્વપટલસ્યેત, નાશ્નન્તિ રવિમંડલે ।

અસ્તંગતે તુ મુંજાના, અહો માનોઃ સુસેષકાઃ ॥

—માર્કપુરાણ, અધ્યાય ૩૩, શ્લોક ૪૩

સૂર્યમંડલ જ્યારે વાદળોઓની ઘટાથી આચ્છાદિત થઈ જાય છે ત્યારે, જે કોઈ ભોજનનો ત્યાગ કરે છે તે જ કોઈ (જ્યારે) રવિમંડલ અસ્ત થઈ જાય તોપણ ભોજન કરે ત્યારે તો એમની સૂર્યદેવની બધી પૂજાને ધન્યવાદના ઘટે છે ! (અર્થાત્ સૂર્ય વાદળોથી ઢંકાઈ જાય ત્યારે ભોજનનો ત્યાગ કરીને સૂર્યપૂજાનો ડાળ કરનારા સૂર્ય અસ્ત પામે ત્યારે ભોજન કેમ કરી શકતા હશે !)

નાપેક્ષ્ય સૂક્ષ્મજંતુનિ, નિદ્રગચાત્ પ્રાણુકાન્યપિ ।

અન્યુચત્કેવલજ્ઞાનૈર્નાદતં યજ્ઞિશાશનમ્ ॥

—યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૩, શ્લોક ૫૩

રાત્રે સૂક્ષ્મ જંતુઓ નોઈ શકતાં નથી, માટે પ્રાણુક (મોલક પ્રમુખ) પણ ન ખાવાં, કેમકે પ્રગટ કેવળજ્ઞાનીઓએ પણ તેવું રાત્રિભોજન કરવું સંતોષકાર્યુ નથી.

ધર્મચિન્તૈવ મુંજીત, કદાચન દિનાત્પયે ।

બાહ્યા અપિ નિશામોજ્યં, યદ્ભાજ્યં પ્રચક્ષતે ॥

—યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૩, શ્લોક ૫૪

ધર્મના જાણકાર મનુષ્યે દિવસ અસ્ત થયા પછી પ્રાણ વખત ખાવું નહીં. (જૈન દર્શન સિવાય) અન્ય દર્શનકારો પણ રાત્રિભોજનને અભોજન તરીકે કહ્યું છે.

સંસરજીવસંઘાતં, મુંજાના નિશિમોજનમ્ ।

રાક્ષસેભ્યો વિશિષ્યંતે, મૂઢાત્માનઃ કથં નુ તે ॥

વાસરે ચ રજન્યાં ચ, યઃ સ્વાદન્નેવ તિષ્ઠતિ ।

શંગુપુચ્છપરિભ્રુષ્ટઃ, સ્પષ્ટં સ પશુરેવ હિ ॥

અહિનામુખેઽવસાને ચ, યો દ્વે દ્વે ઘટિકે ત્યજન્ ।

નિશામોજનદોષજ્ઞોઽશ્રાત્યસૌ પુણ્યભાજનમ્ ॥

—યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ, ૩, શ્લોક ૬૧, ૬૨, ૬૩

જે ભોજનમાં અત્યંત જીવો એકઠા મળ્યા છે તેવા રાત્રિભોજનને ખાનારા મૂઢ જીવોને રાક્ષસોથી જીદા કેમ પાડી શકાય ? અર્થાત્ રાક્ષસોથી તેમાં વિશેષતા કાંઈ નથી. (૬૧) દિવસે અને રાત્રે જે માણસ ખાતો જ રહે છે તે શિયાળા પૂંછડા વગરના પ્રગટ રીતે પણ જ છે. (૬૨) જે રાત્રિ ભોજનના દોષનો જાણનારો દિવસની આદિની અને દિવસના અંતની અથે ધડી (૪૮ મિનીટ) છોડીને ભોજન કરે છે તે પુણ્યનું ભાજન થાય છે.

યે વાસરં પરિત્યજ્ય, રજન્યામેષ મુંજતે ।
 તે પરિત્યજ્ય માણિક્યં, કાચમાદ્વતે જહા ॥
 વાસરે સતિ યે શ્રેયસ્કામ્યથા નિશિ મુંજતે ।
 તે વર્ષત્યુષરે ક્ષેત્રે શાલોન્ સત્યપિ પલ્વલે ॥

—યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૩, શ્લોક ૬૫-૬૬

જે મનુષ્યો દિવસને છોડીને રાત્રિમાં જ ભોજન કરે છે તે જડ મનુષ્યો માણિક્યને ત્યાગ કરીને કાચ પ્રદણ કરે છે (૬૫) દિવસ વિશ્વમાન છે; છતાં જે કલ્યાણીની ઇચ્છાએ રાત્રિભોજન કરે છે, તે મીઠા પાણીના ક્યારા ભરેલા છે છતાં પણ ખારો જમીનવાળા ક્ષેત્રમાં ડાંખર વાવે છે તેના મરણ કરે છે.

સ્વપરસ્પરયે ગતૌ, ગ્રામ્યં સ્વશ્રસ્ય ગોપુરમ્ ।
 સર્વજૈરપિ યત્યક્તં, પાપાત્મ્યં રાત્રિભોજનમ્ ॥

—ઉપદેશપ્રાસાદ ભાષાન્તર, સ્તંભ ૮, વ્યાં ૧૧૭

પોતાનાં અને બીજાનાં શાસ્ત્રોમાં નિદાયેલું, નરકના પ્રથમ દ્વાર સમાન, અને જેનો સર્વજોએ પણ ત્યાગ કર્યો છે એ રાત્રિભોજન પાપરૂપ છે. (અર્થાત્ રાત્રિભોજન કરવાથી નરક અતિમાં જન્મ લેવો પડે છે)

ચતુર્વિધં ત્રિયામાયા-મશને સ્યાદમધ્યકમ્ ।
 યાવજીવં તત્પ્રત્યાહ્યં, ધર્મચ્છુભિરુપાસકં ॥

—ઉપદેશપ્રાસાદ, સ્તંભ ૮, વ્યાં ૧૧૬

રાત્રિના સમયે ચાર પ્રકારનો આહાર અમધ્ય ગણવામાં આવ્યો છે, એટલા માટે ધર્મની ઇચ્છાવાળા ક્રિપાસંકામે જેનું જીવનપર્યંત પચ્યજન્માણ કરવું જોઈએ.

તતો વેકાલિકં કાર્યં, નિતાહારમનુત્સુકમ્ ।
 ઘટિકાદ્યયશેષેઽહ્નિ, કાલોચિત્યાશનેન ચ ॥

—(વર્વંક વિલાસ, ચતુર્થ ઉદ્ધાસ, શ્લોક ૩

ત્યારપછી (દૈનિક વ્યાપાર સમ્પન્નો કામકાજ કર્યા પછી) એ બીજી દિવસ શેષ રહે ત્યારે ઉત્સુકતા રહિતપણે, કાળને ભયિત ભોજન વડે, પરિમિત આહારવાળું વાળું કરવું. (એટલે કે રાત્રિ પડ્યા પહેલાં જ વાળું કરવું.)

માનોઃ કરૈરસંસ્પૃષ્ટ-મુચ્છિષ્ટં પ્રેતસંચરાત્ ।
 સુક્ષ્મજીવાકુલં ત્રાપિ, નિશિ મોજ્યં ન યુજ્યતે ॥

—(વિવેકવિલાસ, ચતુર્થ ઉદ્ધાસ, શ્લોક ૪

સૂચનાં કિંજ્જીવી રૂપર્શં નહીં કરાયેલું, ભૂત-પ્રેતના સંચારથી ઉચ્છિષ્ટ (એકું) થયેલું અને સુક્ષ્મ સંપાતિત જીવોથી વ્યાપ્ત એવું રાત્રિભોજન કરવું ઉચિત નથી.

દિશ્યન્તે પ્રાણિનઃ સુક્ષ્મા, યન્નાશુચ્યધિમધ્યતે ।

તદ્રાત્રિભોજનં સંતો, ન કુર્વન્તિ દયાપરાઃ ॥

—સુભાષિતરત્નસંદોહ, શ્લોક ૭૬૬.

જેમાં (અસંખ્ય) સુક્ષ્મ જીવોની દિશા થાય છે, (અને તે જીવોની દિશાના કારણે) જેમાં અપવિત્રતા આવે છે એવા પચ્યજન્મ રાત્રિભોજન કરવાથી થાય છે.

એ સિવાય પણ શાસ્ત્રોમાં અનેક પુરાવા તથા દૃષ્ટાંતો મળી શકે છે, પણ સ્થળ સંકોચ-
ને અંગે અહીં આદવા જ આવ્યા છે. વિશેષ જિજ્ઞાસુએ અન્ય સ્થળેથી જોઈ લેવા.

રાત્રિભોજન કરવાથી પ્રાપ્ત થતા અવતારો—રાત્રિભોજન કરવાથી અનેક જાતના
કુદ્ર અવતારો પ્રાપ્ત કરવા પડે છે. જુઓ—

ઉલ્લુકકાકમાર્જાર-શૂબ્રશંકરજ્ઞકરાઃ ।

અદિવૃશ્ચિકગોધાશ્વ જાયંતે રાત્રિભોજનાત્ ॥

—મહાભારત, યુગપર્વ, અધ્યાય ૭૦, શ્લોક ૨૦૩

રાત્રિભોજન કરવાથી હુવડના અવતારો, કાગડાના અવતારો, બિલાડીના અવતારો,
ગીધના અવતારો, સાપ્પરના અવતારો, બૂંડના અવતારો, સર્પના અવતારો, બોંછીના
અવતારો અને ઘો વગેરે અવતારો મળે છે.

પ્રતિજ્ઞા સિવાય કૃણ મળતું નથી—દિવસના ભોજન કરવા છતાં રાત્રિભોજનના
પચ્ચખાણ કરવામાં ન આવે તો રાત્રિભોજનના ત્યાગનું કૃણ મળતું નથી. કહ્યું છે કે—

અકૃત્વા નિયમં દોષાભોજનાદિનમોજ્યયિ ।

ફલં મજેજ નિર્વ્યાજં ન વૃદ્ધિર્મણિતં વિના ॥

—યોગસાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૩, શ્લોક ૬૫

દિવસે ભોજન કરે છે છતાં પણ રાત્રિભોજન ત્યાગનો નિયમ ન કરે તો હોવાથી કૃણ
મળતું નથી. લોકમાં પણ એ ન્યાય છે કે વ્યાજખી ખેતી કર્યા વિના મુકેલી ચાપણતું વ્યાજ
મળતું નથી. (અર્થાત્ રાત્રિભોજન નહોં કરનારે અવશ્ય રાત્રિભોજનની પ્રતિજ્ઞા કરી લેવી
જોઈએ અને કરનારે અનેક દોષોથી ખચવા માટે અને રાત્રિભોજન ત્યાગનું કૃણ પ્રાપ્ત
કરવા માટે અવશ્ય નિયમ હોવો જોઈએ.)

ઉપસંહાર—આરોગ્યની દૃષ્ટિએ, અદિસાની દૃષ્ટિએ, વૈદિકની દૃષ્ટિએ, અને શાસ્ત્રની
દૃષ્ટિએ, રાત્રિભોજન કરવું તે લેશ માત્ર પણ હિતિય નથી એમ ઉપરોક્ત કથન પરથી વાયકા
સૌ સમજી શક્યા હશે. રાત્રિભોજન કરનાર જૈન કે જૈનેતર બાહ્ય આ લેખને મનન પૂર્વક
વાંચી, હૃદયમાં ઉતારી, રાત્રિભોજનનો જિદ્દગી પર્યંત ત્યાગ કરવા પ્રતિજ્ઞા કરશે એમ
ઈચ્છતા આ લેખને પૂર્ણ કરું છું.

જોઈએ છે

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ના સંપાદનનું અને કાયોલયના
સંચાલનનું કામ સંભાળી શકે તેવા જૈન શ્રે. મૂ. વ્યવસ્થાપકની
જરૂર છે. કામ કરવાની ઈચ્છાવાળાઓ નીચેના ઠેકાણે અરજી કરવી.

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેસિંગભાઈની વાડી, લીકાટા. અમદાવાદ.

[દાહટલના ખીજ પાનાથો ચાલુ]

સત્ય જ હોય છે. અપેક્ષાની બહાર સત્યને ખેંચી શકાય નહિ. અપેક્ષા વિના જો તે સત્યો વિચારવામાં આવે તો પક્ષ અને પ્રતિપક્ષનો મહાન ઝગડો ઉપસ્થિત થાય છે. તેથી હરેક સત્યને તેની અપેક્ષા લાગુ કરી મધ્યસ્થ વૃત્તિ દાખવવી જોઈએ. જ્ઞાની પુરુષ મધ્યસ્થ અને સર્વન્યાશ્રિત ત્રિશ્વદષ્ટિવાળો મહાત્મા હોય છે.

કોઈ પણ વસ્તુ વિષે અનંત દષ્ટિ છે જ. તેમાંની એક એક દષ્ટિએ વસ્તુનું જે સત્ય કહેવામાં આવે તે તે દષ્ટિ-અપેક્ષા તે તે સત્ય સાથે ગાઢ સંબંધ રાખે છે. અપેક્ષા દૂર કરી માત્ર સત્યને પકડી શકાતું નથી. એવું સત્ય તે કોઈ કામનું નથી. હરેક અપેક્ષાને સમજનાર જ્ઞાની પુરુષ વસ્તુ વિષેની તે અપેક્ષા અને સત્ય બંને વિચારી શકે છે, અને ત્યારે જ તે સત્ય પ્રમાણુ બને છે.

વસ્તુ વિષે એક જ દષ્ટિથી સત્ય ઉચ્ચારી વસ્તુ એમ જ છે અને ખીજું કોઈ નથી એમ જોયો વિવેચન કરે છે, તેઓ વસ્તુસ્વભાવને સમજ્યા નથી; અન્ય અનંત દષ્ટિઓ તે જ વસ્તુ સંબંધમાં લાગુ પડે છે, એવો વસ્તુને સ્વભાવ તેઓ નિહાળી શક્તા નથી પોતે જોયેલ સત્યને જ સાચું ગણી પોતાની મિથ્યાભાવની વૃત્તિ પોષે છે અને તેના પશ્ચિામે કલહકંકાસ અને ત્રિષદ થાય છે. પરંતુ જે આત્માઓ વસ્તુના ઉપર કહેલા સ્વભાવ નિયમને જાણે છે તેઓ તો હરેક સત્ય સાથે તે તે સત્યની અપેક્ષાને સમજે છે, સમજવા પ્રયત્ન કરે છે અને હરેક સત્યો અને તેની અપેક્ષાઓ સમજી તેને કબૂલ રાખે છે. તેઓ મધ્યસ્થ વૃત્તિ દાખવો સફળતા પર અનુમ્મલ કરે છે. તેઓના જ્ઞાનનું સફળપણું છે.

જેને તત્ત્વ જાણવું છે તેણે વસ્તુના અનંતધર્માત્મક સ્વભાવના નિયમને જાણવો રહ્યો. હરેક દષ્ટિએ વસ્તુ વિષેનું સત્ય વિચારી અપેક્ષાઓ લાગુ કરવામાં આવે છે અને ત્યારે તે સત્ય સ્પષ્ટ દેખાય છે, એમ હરેક સત્ય વિષે તે અપેક્ષાઓ સમજવાથી તે સ્વરૂપ સમજી શકાય છે. એટલે તત્ત્વજ્ઞાન-ખડું જ્ઞાન થાય છે. આમ અપેક્ષાઓ અને તેનાં સત્ય સમજવાથી તત્ત્વભોષ અને પરિણામે કલ્યાણનિભૂતિ થાય છે. પરંતુ ‘મારું’ તે સાચું’ અને એટલું જ સાચું’ એમ વાદ કરનાથી તો ખીજના સત્યની અપેક્ષા ન સમજવાથી તે સત્યનું દર્શન થતું નથી એટલે તત્ત્વજ્ઞાન મળતું નથી અને હાનિ જ થાય છે.

જોયો વસ્તુના સ્વભાવને, અનંત દષ્ટિને અને અનંત સત્યને અંતરાત્મા વડે સમજ્યા છે તેઓએ જગતના કલ્યાણનો ખરો માર્ગ ખતાવ્યો છે, તેઓ જ જગતને સાચો માર્ગ આપી શકે છે, કારણ કે હરેક સત્યને તેઓ ઉચ્ચારે છે, તેની સાથે તેની અપેક્ષા ખતાવવામાં આવે છે અને એમ વસ્તુ વિષેનું તેઓ ખડું તત્ત્વ વિશ્વને રજુ કરે છે.

અમુક માણસો નિશ્ચય માર્ગ જ છે તેમ કહી બ્યવહારનું ઉત્થાપન કરે છે, ખીજ વળી બ્યવહાર માર્ગ જ છે એમ કહી નિશ્ચયનું ઉત્થાપન કરે છે; કોઈ જ્ઞાન છે ક્રિયાની જરૂર નથી તેમ કહે છે; તેથી વિરુદ્ધ કોઈ ક્રિયા છે અને જ્ઞાનની જરૂર નથી તેમ કહે છે; આમ કહેનારા અધાબીત બૂલે છે અને શુદ્ધ માર્ગ પર ચાલી શકતા નથી. હરેક માર્ગ તેને લગતી અપેક્ષાઓ સમજી સત્ય છે તેમ શ્રદ્ધા રાખવી પડે છે, તેનું જ્ઞાન મેળવવું પડે છે. તેવી સત્યાસત્યની પરીક્ષા કરવી તે જ વાજબી છે. પસંપત તથા સવળાં સત્યોને તેમની અપેક્ષાઓ સમજી પરીક્ષા કરવી તેમાં જ પરમ તત્ત્વ અને પરમાનન્દપણું મળે છે.

દરેકે વસાવવા યોગ્ય શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી
સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (રૂપાલ ખર્ચેનો એક આનો ત્રણ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીના ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં સાતમે વર્ષના જૈન
ઈતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય સત્ર રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સત્રાર વિક્રમકલિય સંબંધી ઐતિહાસિક વિષયોના લેખોથી
સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દમદમ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનના માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના

કાચી તથા પાકી ફાઈલો

'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'ની ત્રીજી, ચોથા, પાંચમા,
આઠમા, દસમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઈલો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકનું
કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના બેઠો રૂપિયા.

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

મુજરાતના સમસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કનુભાઈ દેસાઈએ દોરેલું સુંદર ચિત્ર. ૧૦"×૧૪"ની
જાઈન, સોનેરી બોર્ડ મૂલ્ય ચાર આના (રૂપાલ ખર્ચેનો દોઢ આનો).

—લખો—

જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જો ગભાઈની વાડી, ઘીકાંઠા, અમદાવાદ.

મુદ્રક:-મનભાઈ જોડાભાઈ દેસાઈ, શ્રી વીરવિજય પ્રો-ટીગ પ્રેસ, સવાપોસ કોસરોડ,
ચો. ભો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-શ્રીમનસાન ગોડગદાસ શાહ.
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જોડાભાઈની વાડી, ઘીકાંઠા રોડ-અમદાવાદ.

પ્રથમ પુસ્તક

અનંદાવલોક : ૧૫-૨-૪૬

ક્રમાંક ૧૨૪

વિષય - દર્શન

- ૧ અદ્વૈતપુનર્મથ્ય આમર્શનસ્તરણ - પ. મુ. મ. શા. રમણકવિજયજી
દાર્મિક પાનુ ૨
- ૨ 'જાનન' એ વર્ણવેલો મધ્યમના નૃસિંહ સંબંધી મુવાસો : શ્રી આંબાલાલ ખે સાહુ
સ. ૧૯૫૧ મ. ગણપતપુર્ણિમાથી છુટકાને કરાવેલ માયાગામના
ચાંતિનિર્મલ મોરિયા. પ્રવચન નાટક - ડ. મ. મ. જી. જયતિજયજી : ૬૨
- ૩ પ્રાચીન જોષી શ્રી. મોહનલાલ દોશીએ ચોકસાઈ : ૬૬
- ૪ નિર્યાસના અંક જિનમંદિરના પ્રતિમાઓના અંક - શ્રી ચીમનલાલ શ. ડવેરા : ૧૦૧
- ૫ મિસ્ટ્રોના અંકોનો નોંધ કેટલાક : પ્રો. કીરાલાલ ગણેશજી કાપડિયા : ૧૦૬
- ૬ જીવકે કર્મવંધ અને મોક્ષકા અનાવિન્ધ .

પુ.આ.મ.શ્રી જિનહરિમાનરસુર્જી : ૧૦૮

૮ જૈનસભ્ય જૈન જ્ઞાનમંદિરોંકે

- અન્ય અપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકો સૂચી : શ્રી અગરચન્દ્રજી નાદટા : ૧૧૩
- ૯ અદ્વૈતશ્રી ગ્રંથોંકો અપૂર્વ વિગત (કથા) - પ. મુ. મ. શ્રી. કનકવિજયજી : ૧૨૧
- નવી મહદ
- દાર્મિક પાનુ ૩

સવાજમ-વાર્ષિક એ રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક ત્રણ આના

મુનિરાજ શ્રી કુશલહર્ષકૃત આહડપુરમંડણુ શ્રીધર્મજિન-સ્તવન

સંચાહક-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી રમણિકવિજયજી

આજ સુદલ દિન સુઝતણુએ, દીઠા ધર્મજિણુંદ મનોરથ સવિ દયા એ. ૧
આહડપુરવર મંડણુએ એ, પ્રણમર્ધ સરનર કોડી કે ધર્મજિન વંદિએ એ. ૨
માણિક હેમ રજત તણુએ, તીન રચર્ધ ગઢ દેવ કે ચ્પારિ નિકાયના એ. ૩
તીન છત્ર સરિ સોભતાં એ, ઠકુરાઈ પ્રણુ જોય કે તીન જીવન તણી એ. ૪
ધુપ ધટી તિહાં મહિમદિ એ, ચામર હાલન ઈંદ્ર કે જિન આગલિ ખડા એ. ૪
પુલ પગર દોચણુ સમઘ એ, હિંધઈ ખીટિ રચાંતિ કે મહિમા જિન તણુ એ. ૬
ત્રિગુર્ધ અઠડા જિનવર એ, દીર્ઘ દેસના જિનવાણી કે યોજનમામિણિ એ. ૭
દેવકુંઢુભિ ગયણુમણિ એ, વાજપ વાજિત્ર કોડિ કે અણુવાયાં ધણાં એ. ૮
મણિય સવે સુર અમના એ, ગાઈ સરજ્ઞ સાદિ કે જિનપદ આલવઘ એ. ૯
કેવલ કમલા સામર એ, ધર્મજિણેસર દેવ કે આહડમંડણુ એ ૧૦
કુશલહર્ષ સાહિત મિલઓ એ, ધર્મજિણુંદ દયાલ કે આશા મિવ ફલા એ. ૧૧

“જ્ઞસોર ચૈત્યપરિપાટીના સંપાદનમાં ભૂલો ” અંગે

ખુલાસો

‘શ્રી જ્ઞેન સત્ય પ્રકાશ’ના ૧૧ મા વર્ષના ખીજ અંકમાં પૂ. પં. શ્રી. કલ્યાણ-વિજયજી મહારાજે ‘જ્ઞસોર ચૈત્યપરિપાટીના સંપાદનમાં ભૂલો’ શીર્ષક લેખ લખી આ જ માસિકના વર્ષ ૧૦ માના છઠા અંકમાં મેં પ્રગટ કરેલ ‘નગાગણિવિરચિત જ્ઞસોર નગર પંચ જિનાલય ચૈત્યપરિપાટી’ લેખ અંગે મારા ઉપર કેટલીક ટીકા કરી છે. એ ટીકાને મહત્ત્વ ન આપતાં, આ સંબંધમાં નીચેનો ખુલાસો પ્રગટ કરવો જરૂરી સમજું છું.

હું એ કણુજ કરું છું કે પૂ. પંનાસજી મહારાજના લેખમાંની કેટલીક વિગતોનો મેં ઉપયોગ કર્યો છે. પણ સાથે સાથે એ પણ, જણાવવું આવશ્યક છે કે એ લેખમાંની વિગતો ઉપરાંત મેં ‘સાક્ષરવર્ષ’ શ્રીજિનવિજયજીના ‘પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ’ ભાગ ખીજમાંની તેમ જ ‘યતીન્દ્રવિહારદિગ્દર્શન’ પુસ્તકમાંની કેટલીક વિગતોનો પણ ઉપયોગ કર્યો છે. અને આ બધી વિગતો મેં અક્ષરશઃ ઉતારા રૂપે નહીં પણ મારી ભાષાદાર ઉક્ત લેખમાં રજુ કરી છે; એ નાનાશ્રા લેખમાં એવા અક્ષરશઃ ઉતારાને અવકાશ જ ન હતો.

વળી કોઈ પણ પ્રાચીન કૃતિના સંપાદન કે સંશોધનમાં પોતાના ધરની વસ્તુ ચૂકવાની હોતી જ નથી; તેમાં તો જો કંઈ વાંચ્યું, સાંભળ્યું કે અનુભવ્યું હોય તે જ વસ્તુ આધાર રૂપે રજુ થઈ શકે છે. અને આ બધી વસ્તુઓનો ખ્યાલ રાખીને જ મેં મારું નામ ઉક્ત લેખના લેખક તરીકે નહીં, પણ સંગ્રાહક તરીકે આપ્યું છે. એટલે પછી પારકાની વસ્તુ પોતાના નામે ચડાવી દેવાનો કોઈ સવાલ જ રહેતો નથી.

આશા છે ઉપરના દ્વંદ્વા લખાણથી વાચકોને જરૂરી ખુલાસો મળી રહેશે.

મુખ્યર્ધ તા. ૮-૧૨-૪૫

—અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ

॥ अहम् ॥

અखિલ ભારતવર્ષીય જૈન ચેતામ્બર મૂર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુલ્યપત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

જેરીંગભાઈની વાહી : ધીકાંટારોડ : અમદાવાદ (ગુજરાત)

વર્ષ ૧૧		વિક્રમ સં. ૨૦૦૨ : વીરનિ. સં. ૨૪૭૨ : ઇ. સ. ૧૯૪૬		ક્રમાંક
અંક ૪		પોષ શુદ્ધિ ૧૩ : મગજવાર : ૧૫ મી જાન્યુઆરી		૧૨૪

સં. ૧૮૫૧ માં રાધનપુરનિવાસી શેઠ સુરાશાહે કરાવેલ

મીયાંગામના શાંતિજિનમંદિરની પ્રતિષ્ઠાનું સ્તવન

સંપાદક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી જયંતવિજયજી

(સાહીબા બાહુ જિનેશ્વર વિનવું, એ દેશીમાં ગવાય છે)

[મૂળ પ્રતમાં દેશી લખી નથી, પણ તાલમાં મળતી હોવાથી અહીં લખી છે.]

શ્રી શાંતિજિભૃંસર સાહિબા, તુંમે મોટા છો મહારાજ ।

જિજ્ઞંઠ રાયા હે, દિલભરિ દરિસણુ દિજિએ (એ આંકણી)

આથ કરી આઁયો ઇહાં, મુઝ સારો વંછિત કાજ ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૧ ॥

મૂરતિ મોહન વેલડી, તારા તેઝ તણો નહિ પાર ॥ જિં ॥ દિં ॥

સુંદર રૂપ સોહામણું, સહુ નિરખે વારોવાર ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૨ ॥

જગવલ્લભ પ્રભુ છો તુમે, તુમે જિવન પ્રાણુઆધાર ॥ જિં ॥ દિં ॥

દેખી તુમ દેદારને, મુઝ હિયડે હરખ અપાર ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૩ ॥

જગપતિ જગમાં તું જયો, થયો શાસ્વત સુખનો સ્વામિ ॥ જિં ॥ દિં ॥

તે માંહીથી તિલ દીજીયે, વલો કીજીયે એટલું કામ ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૪ ॥

ભગતિવચ્છલ ભગવંત તું, તું છે દાંન દયાલ જ દેવ ॥ જિં ॥ દિં ॥

ફસે ન તુમે તું પ્રભુ, પ્રભુ એહસિ તારી ટેવ ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૫ ॥

પ્રભુ ઇચ્છિ પરે તો નવિ કીજીએ, વતી દીજીયે વાંછિત દાન ॥ જિં ॥ દિં ॥

મેહર કરો મુઝ નાથજી, જિમ વાધે શેવક વાન ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૬ ॥

હું તો મોહી રહ્યો તુમ ઉપરે, તુમે નવિ મોહયા કાંઈ મુઝ ॥ જિં ॥ દિં ॥

ઈમ હીમ પીત વરે પડે, એ કહું મેં મનનું ગૂઝ ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૭ ॥

તે માટે તુમને કહું, દોય પખખતણ હોઈ હેત ॥ જિં ॥ દિં ॥
 એક પખી પ્રિત નવિ હોઈ, એ સાચો છે સંકેત ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૮ ॥
 ઈમ જાણીને સાહિબા, ધરો, સેવક ઉપર પ્રીત ॥ જિં ॥ દિં ॥
 તો મુઝ જસ હોઈ જગ વાધે, વાધે વલી ખમણી પ્રિત ॥ જિં ॥ દિં ॥
 પ્રીત વધાર પ્રભુ તુમે, આપો મુઝ અવિચળ રાજ ॥ જિં ॥ દિં ॥
 ભવ ભવના પ્રભુ લય હરો, કરો મુઝ મનવંછિત કાજ ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૧૦ ॥
 તુમ તુઠે સવિ સુખ લહે, હઠે વલી સઘલાં પાપ ॥ જિં ॥ દિં ॥
 મોક્ષ મારગ કો નડે નહિ, જખ હોયે જમગુરૂની છાપ ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૧૧ ॥
 થોડે કહે ઘણું જાણુજો, ખહું સું કહું ગુણના ગેહ ॥ જિં ॥ દિં ॥
 મુઝ મનવંછિત સવિ કલ્યા, મોહ માગ્યા વરસ્યા મેહ ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૧૨ ॥
 આજ મોહ માગ્યા પાસા ઢલ્યા, વલ્યા દિવસ અનોપમ આજ ॥ જિં ॥ દિં ॥
 આજ સુરતરૂ કલ્યાનાં આંગણે, આજ સરીયાં સઘલાં કાજ ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૧૩ ॥
 રાધનપુરનો સેડીઓ, કાંઈ ધન ધન સૂરોસાહ ॥ જિં ॥ દિં ॥
 તાસ પુત્ર અતિ હીપતો, વલી રંગજી રૂપ વિખ્યાત ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૧૪ ॥
 વલી જસરાજે જસ ખહું લીયો, ભાધયો કેરી જોડ ॥ જિં ॥ દિં ॥
 મોટી વહુના કહણથી, પુર્યા છે મનના કોડ ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૧૫ ॥
 વલ્લભવિજય પંડિત ભલા, ગીતારથ ગુણવંત ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૧૬ ॥
 કીધી પ્રતિષ્ઠા પ્રભુતણી, હરખ્યા ખહું સાજન સંત ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૧૬ ॥
 સંઘભગતિ સખલી કરી, સહુ સાજનને ખહું માન ॥ જિં ॥ દિં ॥
 વરઘોડા ખહું વિધભલા, દીધાં જાચકને વલી દાન ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૧૭ ॥
 સંવત અઢારએકાવને, સુદિ વૈશાખ છટ્ટી સોમવાર ॥ જિં ॥ દિં ॥
 હેહરે શિખર ચઢાવીઓ, થયો દેવલ અતિ સુખકાર ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૧૮ ॥
 પ્રભુ પધરાવ્યા તેહી જ હીને, ધજા ચડી ખહુવિધ માન ॥ જિં ॥ દિં ॥
 વાયુ વેગે અતિ હાલતી, કરે સ્વર્ગદેવોને માન ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૧૯ ॥
 મીમાંગામે ભગતસંગ રાજમાં, કીધો સોલમા જિનનો પ્રાસાદ ॥ જિં ॥ દિં ॥
 દેવલ અતિહિ હીપલો, કરતો મેરૂ સમોવક વાદ ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૨૦ ॥
 પંડિત ખેમાવિજય તણો, આણી મનમાંહી ઉદલાસ ॥ જિં ॥ દિં ॥
 લખમોવિજય ઈણી, પરે વહી, સહુ સંઘની પુરજો આસ ॥ જિં ॥ દિં ॥ ૨૧ ॥

ઘંતિ શાંતિનાથસ્તવન

પાટણનિવાસી ભોજક મિરધરભાઈ હેમચંદના હસ્તખિલિત પ્રસ્તકોના સંગ્રહમાંથી ઉત્તાયુ.

પ્રાચીન જૈનધર્મ

લેખક-શ્રીચુત મોહનલાલ દીપચંદ શેઠસી.

“વૈદિકેતર પંથમાં જન્મણેને મુખ્ય સ્થાન આપવું જોઈએ. એમનું મુખ્ય ખેય ઐહિક દુઃખમાંથી મુક્ત થવું એ છે, તથાપિ આ મુક્તતા મેળવવી કેવી રીતે? એ આત્મતામાં મતભેદને લીધે તેમનામાં જુદા જુદા બાસઠ મતભેદ થયા. એમાંથી છ મહત્તરના છે. ને જુદાના વખતમાં તેમને માન પણ સારું મળતું હતું. અક્રિયા, સંસાર શુદ્ધ, ઉચ્ચ, અન્યોન્ય, ચાતુર્યામ સંવર ને ત્રિક્ષેપ, આ છ વાદોનાં નામ છે. હમણાં આ પૈકી ચાતુર્યામ સંવર અથવા ‘નિમંથી’ સિવાયના બીજા બધા પંથ નામશેષ થયેલા છે. ‘સામન્નસ્યસુત’ નામનો બૌદ્ધ મંથ એમ જણાવે છે કે, આ પંથ મહાવીર સ્વામીએ સ્થાપ્યો છે; તથાપિ જૈન મંથોત્તી અંદર આ બાબતમાં જુદાં જ વિધાનો કર્યાં જણાય છે. તેમના મત પ્રમાણે મહાવીરનીયે પહેલાં આશરે અઠીસો વર્ષ અગાઉ પાર્શ્વનાથ તીર્થંકરે આ પંથ સ્થાપ્યો. હિંસા, અસત્ય, ચૌર્ય ને પરિગ્રહમાંથી નિવૃત્તિ, આ એ પચનો મૂળ મંત્ર. આ નિયમચતુષ્ટયને જ ચાતુર્યામ નામ આપવામાં આવ્યું હતું. મહાવીરે આ ચતુષ્ટયને મૈથુનનિવૃત્તિ (નામ) પાંચમા યામ (નિયમ) ની જોડ દીધી.”

“ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં “પાર્શ્વ” મહામુનિએ જિપદેશેલો યામચતુષ્ટય જ વર્ષમાન મુનિએ પંચ શિક્ષારૂપે નિરૂપ્યો.” એવું વર્ણન છે. સુતપિટ્ઠ મંથમાં આ મત સંખ્યા પુષ્કળ માહિતી મળે છે. પુનર્જન્મના તત્ત્વ પર આ મનના અનુયાયીઓનો વિશ્વાસ હતો. સંયમ અને તપની સહાયતાથી કૃતકર્મકર્મ ધોઈ નાખી મુક્ત થવાના માર્ગને તેઓ અનુસરતા હતા. બાકીના પંથને છોડી દઈ આ એક જ જૈન પંથની આટલી સવિસ્તર ચર્ચા કરવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે, એ ધર્મ બૌદ્ધધર્મનીયે પહેલાંથી ચાલતો આવ્યો છે, એ વાયકોને સ્પષ્ટપણે બતાવી આપવું. ભગવાન જુદે આ પંથનાં જ અહિંસા, અસ્તેય, સત્ય વગેરે તત્ત્વો સ્વીકાર્યાં છે ને તેમાં થોડો ધણો ફેરફાર કરીને પોતાનો પંથ પ્રસ્થાપ્યો છે. એમાંનાં અપરિગ્રહ, મૈથુનવિરતિ, આ તત્ત્વોને ક્રિયિત બદલીને બૌદ્ધ મહરથ ધર્મોએ સારુ પરસ્પરી-વિરતિ આપું તેવું પરિવર્તન કર્યું. ઉપર જણાવેલા બાસઠ મતો પૈકી આજની ઘડી સુધી આ એક જ પંથ સારી રીતે જીવતો રહ્યો છે. હમણાં અસ્તિત્વમાં છે તે જૈનધર્મ જ એ પંથ છે. તેમાંનાં અમૂલ્ય એવાં પાંચ તત્ત્વોને આધારે જ એ જીવી શક્યો છે.”

ઉપરનો ઉતારો ‘ચિત્રમય જન્મ’ના અંકમાંથી સંગ્રહીત કરાયેલો છે. અમદાવાદના સસ્તુ જ્ઞાતિય વર્ષક કાર્યાલય તરફથી ‘શ્રી જુદચરિત્ર તથા અન્ય સંતપુરુષો’ એ નામનું પુસ્તક સ્વર્ગસ્થ મણિલાલ નથુભાઈ દોસી તથા સ્વ શિવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત દ્વારા યોગ્યેષ તેમાં મૂકવામાં આવેલ છે. અહીં તો કહેવાનું એટલું જ છે કે લેખક અને પ્રકાશક ઉભય વજનદાર છે એટલે લખાણમાં શંકાને સ્થાન નથી જ. આખાં લખાણનો ખર્ચ એ છે કે જ્યારે જુદ ભગવાને પંથની સ્થાપના કરી ત્યારે જે મતો પ્રચલિત હતા એમાં ‘નિમંથ માર્ગ’ પણ હતો જ. એના પ્રણેતા શ્રી મહાવીર નહોં પણ શ્રી પાર્શ્વનાથ મુનિ હતા અને એમાંના મુખ્ય નિયમોને લઈને જ બૌદ્ધધર્મની રચના કરાયેલી છે. આંગલ લેખકએ ઉભય પંથના સરખા નિયમો જોઈ એટલી હદે ગોટાળો કરી નાંખ્યો કે જૈન-ધર્મ કે એના મૂળમાંથી બૌદ્ધધર્મનાં ચલુતર થયા તેને જ બૌદ્ધધર્મની સાખા કૃષ્ણ લખી નાંખ્યો! જે કે અત્યારની શોધ તો માત્ર શ્રી પાર્શ્વનાથને જ નહોં પણ શ્રી અરિષ્ટ-

નેમિ યાને બાવીશમા તીર્થપતિ શ્રી નેમિનાથને પણ ઐતિહાસિક વિભૂતિ લેખવામાં વધી જોતી નથી. શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન કે જેમને જૈનો નવમા વાસુદેવ અને આવતી ઉત્સર્પિણીમાં તીર્થંકર થવાના માને છે એ શ્રી નેમિનાથ ભગવંતના કાકાના દીકરા થતા હતા. અર્થાત્ ઉભય પિત્રાર્ધ બાઈઓ હતા. આ ઉપરાંત વેદમાં અને અન્ય શ્રુતિઓમાં શ્રી નેમિનાથ તથા શ્રી ઋષભદેવ આદિ અંગે ઉલ્લેખો મળે છે. એ ઉપરથી જૈનધર્મની પ્રાચીનતા માટે શંકા કરવાનું રહેતું જ નથી. કેટલીક વાર અભ્યાસની ઓછાશથી જ મનગમતા ચિત્રણ કરાયેલાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ સાથે જૈન સમાજને ઉદ્દેશી કહેવું જોઈએ કે દેશ-કાળના બદલાયેલા સંયોગોમા શોધખોળ અને ઐતિહાસિક સામગ્રી દ્વારા દરેક વાતનો નિશ્ચય ચાહતાં આ યુગમાં પોતાની વાતને અથવા તે ચાલ્યા આવતા ઇતિહાસને લખ્ય સાધનો મારફતે બ્યવસ્થિત અને શૃષ્ણલાબદ્ધ કરવા સાડ એના મોંઘડીઓ તરફથી કંઈજ પ્રયાસ થયો નથી. જે કંઈ પ્રયત્નો નજર ચડે છે તેમાના ઘણાખરાનો મશ જૈનેતર વિદ્વાનોને ફાળે જાય છે. જે કંઈ થોડો ખાફા રહે છે એમાં વ્યક્તિની ઉલટ મુખ્યપણે રમતી હોય છે સામુદાયિક રીતે જૈન સમાજના આચાર્યો કે શ્રીમંત આગેવાનોનું એ પાછળ જોઈએ તેટલું પીઠ્ઠાજળ નથી એમ કહેવામાં કંઈજ ઉતાવળ નહીં ગણાય. સાધુગણમાં અને શ્રાદ્ધવર્ગમાં આંગળીના ટેરવે ગણાય એટલી વ્યક્તિઓએ જ ચાલુ યુગના આ મહત્ત્વના અંગેને વિકસાવવામાં ભાગ લીધો છે. પ્રતિવર્ષે જૈન સમાજ ધર્મ નિમિત્તે હજારો નહીં પણ લાખો રૂપિયા ખર્ચે છે. તે આ મહત્ત્વના અંગના વિકાસ માટે પણ આપણે પૂરતા પ્રમાણમાં લક્ષ્ય આપી તે અંગેનું આવશ્યક બધું જ ખર્ચ ઉપાડી લેવું જોઈએ. આ રીતે કરાયેલ નાણાંનો સહવ્યય જૈન સમાજનું ગૌરવ સ્થાપિત કરશે એટલું નહીં બલકે જૈન સમાજની હસ્તીને બલવત્તર બનાવશે. અમણે સૌ આ પ્રમળ આવશ્યકતાને પિછાનીએ !

નીચેના ઉલ્લેખો પરથી જૈનધર્મના વિસ્તારનો અને પ્રભાવનો ખ્યાલ આવે છે :

“ બોધિસત્ત્વે રાજગૃહી તરફ પ્રયાણ કર્યું. એ સમયે રાજગૃહી શ્રમણોના વિદ્વા-
બ્યાસનું કેન્દ્ર ગણાતી હતી. મગધદેશની આ પાટનગરીમાં વિવિધ દેશના પંડિતો એકત્ર
થતા હતા. ” આ ઉલ્લેખ પણ મગધ દેશમાં જૈનધર્મની (નિર્મિત્ય માર્ગની) કેવી કીર્તિ-
ગાથા ગવાઈ રહી હતી એનો પુરાવો આપે છે. ‘ ઉત્તર દિંદમાં જૈનધર્મ ’ નામા અંશ
પણ એ બાબતમાં સારું અજવાળું પાડે છે. આપણા જૈન સાહિત્યમાં રાજગૃહી અને
નાલંદા પાડા માટે ઓછું નથી કહેવાયું. આમ છતાં આશ્ચર્યની વાત એટલી છે કે જે કંઈ
પ્રયત્નો થયા અને નાલંદાવિહારના ખોદાણમાંથી જે સામગ્રી ઉપલબ્ધ થઈ છે એ ઉપરથી
બૌદ્ધધર્મની જ મહત્તા ગવાઈ રહી છે. પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવના ચૌદ ચોમાસાના સ્થાનમાંથી
શું કંઈજ એવું નથી જડ્યું કે જ્યાં જૈનો ગૌરવ લઈ શકે ? અથવા તો જે મળ્યું છે એ
જૈનોનું છે કે બૌદ્ધોનું એ તપાસવાની જૈનોએ દરકાર નથી રાખી !

‘ સુતનિપાત ’ માં બિંબિસાર સાથે બોધિસત્ત્વનો વાર્તાલાપ છે એમાં જણાવ્યું છે કે—

‘ બિંબિસારે કહ્યું કે— ‘ હે બોધિસત્ત્વ ! હાથ નાંચે ગજસેના રાખીને એકાદ
મહાવીરની જેમ તું મારી પાસે રહે. હું તને જોઈએ તેટલું ધન આપીશ. તેનો તું તારે
જોઈએ તેવો ઉપભોગ કર... ’ અહીં ગજસેના, મહાવીર એ શબ્દો પાછળનો ભાવ વિચારણાય છે.
‘ બોધિસત્ત્વે મગધમા અનેક શ્રમણોને વિવિધ પ્રકારની તપશ્ચર્યા કરતા જોઈને એ માર્ગે
જવાથી પોતાનું ખ્યેય હાથ લાગશે, એમ લાગવાથી પોતે પણ તપ શરૂ કરવું એવો નિશ્ચય કર્યો.

નડિયાદના એક જિનમંદિરની પ્રતિમાઓના લેખ

સંગ્રાહક:—વૈદ્ય ચીમનલાલ લલ્લુભાઈ જવેરી, મહુધા.

ગુજરાત દેશમાં પાટણ, અમદાવાદ, ખંભાત, ખેડા, બોરસદ, વડોદરા, ભરૂચ અને સુરત વગેરે અનેક નાના મોટાં નગરો વર્તમાનમાં હર્યા ધરાવે છે. તે જ કોટીનું નડિયાદ પણ એક છે. નડિયાદનું પ્રાચીન કાલે વ્યાપારી દષ્ટિએ મહત્ત્વ ઓછું અંકાતું હતું, પરંતુ ન્યારથી બી. બી. એન્ડ સી. આર્મ. રેલ્વેનું જંકશન મથક થયું અને એની સાથે ગુજરાત રેલ્વે જોડાઈ તેમજ અંગ્રેજ સરકારે રાજકીય દષ્ટિએ આ સ્થાન સગવડવાળું માન્યું ત્યારથી નડિયાદનું સ્થાન મહત્ત્વનું મળવા લાગ્યું. આપણે અહીં જૈન દષ્ટિએ તેનું પ્રાચીન મહત્ત્વ કેટલું છે તે જોઈશું. દત્તકથા મુજબ નડિયાદમાં પ્રાચીન કાલે સાત જૈન દેવાલયો હોવાનું સાંભળવામાં આવે છે. એ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે નડિયાદમાં પ્રાચીન કાલે જૈનોની વિપુલ વસ્તી હોવી જોઈએ. પરંતુ વર્તમાનમાં માત્ર ત્રણ જ જૈન દેવાલયો વિશ્વમાન છે. નડિયાદમાં વસતા જૈનો ત્રણ ભિન્ન ભિન્ન જાતિમાં વિભક્ત છે: શ્રીમાલી, પોરવાડ અને સુતરીયા. આ મામના મૂલ વતની શ્રીમાલી જૈન શ્રાવકાભાઈ શાહ દીપચંદ પોતાના પરિવાર સાથે કોહ-સણદના ઠાકોરના આગ્રહથી કોહમાં જઈને વસ્યા છે. એ જ પ્રમાણે અન્ય ધનવાનો પણ વ્યાપારિક દષ્ટિએ અન્ય નગરોમાં જઈ વસ્યા હોય એ બનવા જોગ છે. જેવી રીતે શ્રીમાત્રીઓ અન્ય ગામોમાં જઈ વસ્યાનું પ્રમાણ મળે છે તે જ પ્રમાણે પોરવાડો પણ વ્યાપાર નિમિત્તે વડનાલ જઈ વસ્યા છે કે જેઓ હાલ પણ નડિયાદરાજ કહેવાય છે, અને થોડાં વર્ષો પૂર્વે તો તેઓ નડિયાદમાં આવીને જ લગ્ન વગેરે કરતા. આ સમયને લીધે નડિયાદમાં આ બન્ને જૈન જાતિઓની વસતી નહીંવત્ છે. છતાં જો છે તે સંઘમાં અગ્રગણ્ય ભાગ લેનારાઓ છે. આમ છતાં પણ નડિયાદમાં ધંધાબે અથવા સરકારી નોકર તરીકે આવી વસેલા બહાર ગામના જૈનોથી જૈન વસતિમાં પડેલી ખોટ પૂરાય છે. એ સિવાય નડિયાદમાં જૈનધર્મ પાળનારી વણિગ જાતીઓમાં પ્રાચીન શિલાલેખોમાં વાયડાજ્ઞાતિનું નામ જોવામાં આવે છે. હાલ આ ગામમાં વસતા વાયડા-વણિકો જૈનેતર ધર્મના ઉપાસક છે, પરંતુ તેઓ પ્રાચીન કાળે જૈન હતા તેનો પૂરાવો નીચે આપવામાં આવેલા અજિતનાથના દેરામાંથી પાષાણમૂર્તિઓના લેખો અને ધાતુપ્રતિમાના લેખો ઉપરથી જોઈ શકાશે. મને અજિતનાથચૈત્યમાંથી મળેલા લેખો પૈકી પ્રાચીનમાં પ્રાચીન લેખ સંવત્ ૧૨૩૮ નો છે. એ લેખ અંત ધાતુપ્રતિમાના લેખો ગુજરાતી અનુવાદ સાથે વર્ષના ક્રમ પ્રમાણે અહીં રજૂ કરું છું.

(૧) સંવત્ ૧૨૩૮ વૈશાખ સુદિ ૧૧ ગુરો શ્રીનાગેંદ્રગચ્છે શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિસંતાને પારં
ચાહ્દમાર્યા સલ્લખયા શ્રેયોર્થે વિંબં કારિતં.

[૧] સંવત્ ૧૨૩૮ વર્ષમાં વૈશાખ સુદિ ૧૧ ગુરુવારે શ્રીનાગેંદ્રગચ્છમાં શ્રીસિદ્ધસેન-સરિના સંતાનમાં પારેખ ચાહડની સ્ત્રી સુલક્ષણાએ કલ્યાણ માટે વિંબ (મૂર્તિ) કરાવ્યું.

(૨) ॥ સંવત્ ૧૪૭૫ વર્ષે શ્રીશ્રીમાલજાતીય શ્રેં દેવદ માં દેવલદે સુત ચાંપાકેન
આત્મશ્રેયોર્થે શ્રીપદ્મપ્રમર્વિંબં કારાપિતં આગમપક્ષીય મં શ્રીઅમરસિંહસૂરિભિઃ પ્રતિષ્ઠિતં ॥

[૨] સંવત્ ૧૪૭૫ વર્ષે શ્રી શ્રીમાલી જાતિના શેઠ દેવડની સ્ત્રી દેવલદેનોના પુત્ર ચાંપાએ પોતાના કલ્યાણ માટે પદ્મપ્રભુની મૂર્તિ કરાવી. આગમ પક્ષના ભદ્રારક શ્રી અમર-સિંહસૂરિએ પ્રતિષ્ઠિત કરી.

(૩) વિક્રમસંવત્ ૧૪૯૫ વર્ષે મારુતજ્ઞાતીય શ્રાં ટંબકૂ ખાતુ મંં મહિપા માં
લખમાદે માં ગાળી પુત્ર મં. બૂટાકેન નિજશ્રેયોર્થે શ્રોવર્ધમાનચતુર્વિંશતિપદ્મઃ કારિતઃ
પ્રતિષ્ઠિતઃ શ્રીસૂરિભિઃ ॥

[૩] વિક્રમસંવત્ ૧૪૯૧ વર્ષે મારુતજ્ઞાતિની આવિકા ટંબકૂના બાઈ મહેતા મહિપા-
ની શ્રી લખમાદેવી તથા શાણીના પુત્ર મહેતા બૂટાએ પોતાના કલ્યાણ માટે શ્રોવર્ધમાન
જન મુખ્ય ચોવીસ પદ્મ કરાવ્યો. પ્રતિષ્ઠિત કર્યો શ્રીસૂરિએ.

(૪) સંવત્ ૧૫૦૬ વર્ષે વૈશાખ સુદિ ૬ દિને શ્રો શ્રીમાલજ્ઞાતીય સાં સરવળ માર્યા
ટીબૂ સુત દેવરાજેન મા. મટકૂ સુ. જીવા માદા કુટુંબયુતેન સ્વશ્રેયસે શ્રીઅજિતનાથબિંબં કારિતં
પ્રતિષ્ઠિતં તપા શ્રીરત્નશેખરસૂરિભિઃ ॥ શ્રોઃ

[૪] સંવત્ ૧૫૦૬ વર્ષે વૈશાખ સુદિ ૬ દિવસે શ્રી શ્રીમાલી જ્ઞાતિના શા. સરવળની
શ્રી ટીબૂના પુત્ર દેવરાજે શ્રી મટકૂ પુત્ર જીવા અને માદા કુટુંબ યુક્ત પોતાના કલ્યાણ
માટે અજિતનાથની મૂર્તિ કરાવી. પ્રતિષ્ઠા કરી તપા શ્રી રત્નશેખરસૂરિએ.

(૫) સંવત્ ૧૫૦૮ વર્ષે વૈં મુ. ૫ વાયડાજ્ઞાતીય નટીપદ્રવાસિ દો. કર્મમો માં
કર્માદે સુત દોં જૂટાકેન માં માર્ગિકદે આં શિવા માં વીજલદે પુ. વોરુઆ જેસિં-
ગાદિકુટુંબયુતેન સ્વશ્રેયસે શ્રીધર્મનાથબિંબં કાં પ્ર. તપા શ્રીસોમસુંદરસૂરિપદે શ્રીમુનિમુંદર-
સૂરિ-શ્રીજયચંદ્રસૂરિ-શ્રીરત્નશેખરસૂરિભિઃ ॥

[૫] સં. ૧૫૦૮ વર્ષે વૈ. સુ. ૫ વાયડા જ્ઞાતિના નડિઆદના વાસી કર્મસીની શ્રી
કમળાદેવીના પુત્ર દોસી જૂટાએ શ્રી માર્ગિકદેવી અને બાઈ શિવાની શ્રી વિજલદેવીના
પુત્ર વીરા અને જેસિંમ પગેર કુટુંબયુક્ત પોતાના કલ્યાણ માટે શ્રી ધર્મનાથની મૂર્તિ
કરાવી. પ્રતિષ્ઠિત કરી તપામચ્છના સોમસુંદરસૂરિની પાટે શ્રીમુનિસુંદરસૂરિ શ્રીજયચંદ્રસૂરિ
શ્રીરત્નશેખરસૂરિએ.

(૬) ॥ સંવત્ ૧૫૦૯ વર્ષે જ્યેષ્ઠ વ. ૯ ગુરો ઓસવાલજ્ઞાતીય મં. સારંગ માર્યા બાઈ
સંપૂરી તયોઃ સુત મં. કુંરસી માર્યા કુતિગદે તત્સુતા ગદાનામ્યા નિજપિતૃમાતૃશ્રેયોર્થે શ્રીશા-
તિનાથબિંબં કારિતં ॥ પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીવૃદ્ધતપાપક્ષે ગચ્છનાયક મં. શ્રીરત્નસિંહસૂરિભિઃ ચતુ-
ર્વિંશતિર્બિંબપદ્મઃ સંવત્ ૧૫૧૩ વર્ષે ફાગણ સુદિ ૬ શનુ સાં જળદાસસુત સા. કુંરા-
માઈ જાંબા કમલદે જીરણબિંબ પરવેસે હપપ્રવં પૂજંતં ॥

[૬] સંવત્ ૧૫૦૯ વર્ષે જ્યેષ્ઠ વદિ ૯ ગુરુવારે ઓસવાલ જ્ઞાતિના મહેતા સારંગની
શ્રી બાઈ સંપૂરી તેઓના પુત્ર મહેતા કુંરસીની શ્રી કૌતુભદેવી તેની પુત્રી મદા નામનીએ
પોતાના પિતામાતાના કલ્યાણ માટે શ્રી શાતિનાથની મૂર્તિ કરાવી. પ્રતિષ્ઠા કરી શ્રી વૃદ્ધ-
તપાપક્ષના મચ્છનાયક કદારક શ્રી રત્નસિંહસૂરિએ. ચોવીસપદ્મ સંવત્ ૧૫૯૩ વર્ષે ફાગણ
સુદિ ૬ શનિવારે સાં જળદાસના પુત્ર સાં કુંરા અને બાઈ જાંબા ને તેની શ્રી કમલાદેવીએ
જૂની થયેલી મૂર્તિને પ્રતિષ્ઠિત કરી પૂજ.

(૭) સંવત્ ૧૫૧૫ વર્ષે ફાગણ સુદિ ૯ રવો શ્રી શ્રીમાલજ્ઞાતીય દો. પાતુ માં હરણ

સુત દો. જગા સુતા જટકૂનામ્યા દેવસીમાય્યા આત્મશ્રેયોર્થે શ્રીઅનંતનાથવિંબં કારાપિતં
પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીવૃદ્ધતપાપક્ષે શ્રીજિનરત્નસૂરિભિઃ ।

[૭] સંવત્ ૧૫૧૫ વર્ષે શ્રાવણ સુદિ ૬ રવિવારે શ્રી શ્રીમાલી જ્ઞાતિના દો. શામ્બુની
શ્રી હરપુના પુત્ર દોશી જામની પુત્રી જટકૂ નામનીએ-દેવસીની શ્રીએ-પોતાના કલ્યાણ
માટે શ્રીઅનંતનાથની મૂર્તિ કરાવી. પ્રતિષ્ઠિત કરી શ્રીવૃદ્ધતપાપક્ષના શ્રીજિનરત્નસૂરિએ.

(૮) સં. ૧૫૨૨ ફા. શુ. ૧૦ દિને પ્રાગ્વાટજ્ઞાતિ શ્રે. અર્જુન માં તેજૂ પુત્ર શ્રે. ૦
નામકેન માં. ચાંદુ પુ. ધના આતુજ કુડા મતા સુતા મોલી પ્રમુખકુટુંબયુતેન નિજશ્રેયસે
શ્રીમુનિસુવ્રતવિંબં કારિતં પ્ર. તપાગણેશ્વર શ્રીરત્નશેખરસૂરિપ શ્રીલક્ષ્મીસાગરસૂરિભિઃ ॥
શ્રીસિંહજપ્રામે ॥

[૯] સં. ૧૫૨૨ શ્રા. સુ. ૧૦ દિવસે પોરવાડ જ્ઞાતિના શેઠ અણ્ણનની શ્રી તેજૂના
પુત્ર શેઠ નાભાએ શ્રી ચંદાના પુત્ર ધના અને ભત્રીજા કુડા મતા અને પુત્રી મોલી વમેરે
કુટુંબ પુક્ત પોતાના કલ્યાણને માટે શ્રીમુનિસુવ્રતની મૂર્તિ કરાવી. પ્રતિષ્ઠિત કરી તપાગણે-
શ્વર શ્રીરત્નશેખરસૂરિની પાટે શ્રીલક્ષ્મીસાગરસૂરિએ. સુંઝગામમાં.

(૧૦) સંવત્ ૧૫૨૩ વર્ષે વૈ. ૧૦ ગુરો શ્રીઆણંદપ્રામવાસ્તવ્ય પ્રા. જ્ઞા. શ્રેષ્ઠિ કુજા
મા. ડાડીનામ્યા પતિશ્રેયસે શ્રીઅજિતવિંબં કા. પ્ર. તપા શ્રીલક્ષ્મીસાગરસૂરિભિઃ સુધાનંદનસૂરિ-
શ્રીરત્નમંડનસૂરિપરિવૃત્તૈઃ ॥

[૬] સં. ૧૫૨૩ વર્ષે વૈ. ૧૦ ગુરુવારે શ્રીઆણંદગામવાસી પોરવાડ જ્ઞાતિના શેઠ
કુળની શ્રી ડાડી નામનીએ પતિના કલ્યાણ માટે શ્રીઅજિતનાથની મૂર્તિ કરાવી. પ્રતિષ્ઠિત
કરી તપા શ્રીલક્ષ્મીસાગરસૂરિએ સુધાનંદનસૂરિ અને રત્નમંડનસૂરિથી પરિવરેલાએ.

(૧૦) સંવત્ ૧૫૨૮ વર્ષે ચૈત્ર વદિ ૧૦ ગુરો ॥ શ્રી શ્રીવંશે । સો. મના માર્યા
રામ પુત્ર સો. માલિણ મુશ્રાવકેણ મા. લલિત પુત્ર સો. નરપતિ સો. રાજા પૌત્ર વસ્તા કીકા
સહિતેન પુત્રવધૂ જસમાદે પુણ્યાર્થે શ્રીઅંચલગચ્છાધીશ્વર શ્રીજયકેસરિસૂરીણામુપદેશેન શ્રીસુમ-
તિનાથવિંબં કા. પ્ર. સંવેન ।

[૧૦] સં. ૧૫૨૮ વર્ષે ચૈત્ર વદિ ૧૦ ગુરુવારે શ્રી શ્રીવંશમાં સોની મનાની શ્રી
રામના પુત્ર સોની માંડણ મુશ્રાવકે શ્રી લલિતના પુત્ર સોની નરપતિ સોની જીવા સોની
રાજા પૌત્ર વસ્તા કીકા સહિતે છોકરાની વહૂ જસમાદેવોના કલ્યાણને માટે શ્રી અંચલગચ્છના
અધીશ્વર શ્રીઅંચલગચ્છસિંહના ઉપદેશથી શ્રીસુમતિનાથપિય કરાવ્યું. પ્રતિષ્ઠિત કર્યું શ્રીશંકે.

(૧૧) સંવત્ ૧૫૫૯ વર્ષે માઘ વદિ ૪ સોમે ઠયાપહીવાસ્તવ્ય શ્રીશ્રીમાલજ્ઞાતોય
શ્રે. વસ્દે મા. સુહાગદે મૃત દેવદત્ત અદા દેવદત્ત મા. દેવજીદે પુ. સોધર લખૂ સામઘા
નરસિંહયુતેન સ્વમાતૃશ્રેયોર્થે શ્રીવિમલનાથવિંબં કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીવૃદ્ધતપાપક્ષે શ્રીલલિત-
સાગરસૂરિભિઃ ॥

[૧૬] સંવત્ ૧૫૫૬ વર્ષમાં માહ વદિ ૪ સોમવારે ઠયાપદ્મીના રહેવાસી, શ્રીમાલજાતિના શેઠ વરદેવની સ્ત્રી સુદાગદેવીના પુત્ર દેવદત્ત અને અદા. દેવદત્તની સ્ત્રી દેવલદેવી પુ. સીધર લખૂ સામલ નરસિંહ યુક્ત પોતાની માતાના કલ્યાણને માટે શ્રી વિમલનાથની મૂર્તિ કરાવી. પ્રતિષ્ઠિત કરી શ્રી વૃદ્ધતપાપક્ષના શ્રી લલ્લિપ્તસાગરસૂરિએ.

(૧૨) સંવત્ ૧૫૬૧ વર્ષે ફાગણ સુદિ ૧૧ શુક્રે શ્રીશ્રીમાલજાતીય સાં ઢોળા માં માણિકદે સું સાં ગોવિંદ માર્યાલક્ષ્મી સુત સાં વસ્તા માં સોમાગિણિ સુત રાયમલ સાં વસ્તાકેન શ્રોઅજિતનાથવિંબં કારિતં આત્મશ્રયસે પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીવૃદ્ધતપાગચ્છે શ્રીલલ્લિપ્તસાગરસૂરિભિઃ ॥

[૧૨] સંવત્ ૧૫૬૧ વર્ષે ફાગણ સુદિ ૧૧ શુક્રે શ્રી શ્રીમાલજાતીના શાહ ઢોલાની સ્ત્રી માણિકદેવીના પુત્ર સાહ ગોવિંદની સ્ત્રી લખમીના પુત્ર શાહ વસ્તાની સ્ત્રી સોમાગિણીનો પુત્ર રાયમલ, શાહ વસ્તાએ શ્રી અજિતનાથની મૂર્તિ પોતાના કલ્યાણ માટે કરાવી. પ્રતિષ્ઠિત કરી શ્રીવૃદ્ધતપાગચ્છમાં શ્રીલલ્લિપ્તસાગરસૂરિએ.

(૧૩) સંવત્ ૧૫૬૧ વર્ષે વૈશાખ વદિ ૫ શુક્રે શ્રીશ્રીમાલજાતીય શ્રેં કાહાના માં ઝંઝી સુત કોહા માં લપાઈ શ્રેયોર્થે શ્રીત્રામપૂજ્યચતુર્મુલ્લિપ્ત કારિત પ્રતિષ્ઠિતં તપાગચ્છે શ્રીહેમવિમલસૂરિભિઃ ॥ નડિઆદવાસ્તવ્યઃ ।

[૧૩] સંવત્ ૧૫૬૧ ના વર્ષમાં વૈશાખ વદિ ૫ શુક્રવારે શ્રી શ્રીમાલજાતિના શેઠ કાહાનાની સ્ત્રી ઝિજના પુત્ર કોહાનાની સ્ત્રી લપાઈના કલ્યાણ માટે શ્રીવાસુપૂજ્ય ચતુર્મુલ્લિપ્ત મૂર્તિ કરાવી. પ્રતિષ્ઠિત કરી તપાગચ્છમાં શ્રીહેમવિમલસૂરિએ. નડિઆદના રહેવાસી.

(૧૪) સં. ૧૫૬૭ વર્ષે મૂલસંઘ મ. વિજયકીર્તિગુરુપદેશાત્ મં. શિવા મા. સહિ-જલદે સુ. મં. હરપાલ મા. વનાદે મુ. ધના કરણા કુંરપાલ ગમ એતે । શ્રીઆદિજનપ્રણમંતિ ॥

[૧૪] સં. ૧૫૬૭ વર્ષે મૂલસંઘમાં બહારક વિજયકીર્તિયુરુના ઉપદેશથી મંત્રી શિવાની સ્ત્રી સહજલદેવીના પુત્ર મંત્રી હરપાલની સ્ત્રી વનાદેવીના પુત્ર ધના કરણા અને કુંરપાલ તથા રાજા એઓ આદિ જિનને પ્રણમે છે.

(૧૫) સંવત્ ૧૫૯૫ વરષે માઘ વદિ ૨ બુધે શ્રી શ્રીમાલજાતી સં. જીણદાસ સુત સાં વીરા માર્યા બાહ કમલાદે નામ્ની વિં. કારિત શ્રીઆણંદવિમલસૂરિભિઃ પ્રતિષ્ઠિતઃ ॥ પાર્શ્વનાથ

[૧૫] સંવત્ ૧૬૯૫ ના વર્ષમાં માહ વદિ ૨ બુધવારે શ્રી શ્રીમાલજાતિના સંધરી જિજ્ઞાસના પુત્ર શાહ વીરાની સ્ત્રી બાહ કમલાદેવી નામનીએ (પાર્શ્વનાથની) મૂર્તિ કરાવી. શ્રીઆણંદવિમલસૂરિએ પ્રતિષ્ઠિત કરી.

(૧૬) સંવત્ ૧૫૯૮ વર્ષે વૈશાખ સુદિ ૫ ગુરૂ શ્રીશ્રીમાલજાતીય મંત્રિ જાવહ માર્યા જીવાદે તત્સુત સાં ધનજી માં કુંઅરિનામ્યા સ્વશ્રેયોર્થે શ્રીશાંતિનાથવિંબં કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં સર્વસૂરિભિઃ વિધિના ॥ શુભં ભવતુ ॥

[૧૬] સંવત્ ૧૫૯૮ વર્ષે વૈશાખ સુદિ ૫ ગુરુવારે શ્રી શ્રીમાલજાતિના મંત્રી

જવડની સ્ત્રી જીવાદેવી તેના પુત્ર શાહ ધનજીની સ્ત્રી કુંવરો નામનીએ પોતાના કન્યાણુ માટે શ્રીશાંતનાથની મૂર્તિ કરાવી. પ્રતિષ્ઠિત કરી શ્રી સર્વસૂરિએ વિધિવડે, શુભ થાઓ.

(૧૭)....શ્રીરુદ્રપદ્મીયગચ્છે કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીજિનેશ્વરમૂરિશિષ્ય શ્રી રત્નપ્રભસૂરિ ॥

[૧૭].....શ્રીરુદ્રપદ્મીયગચ્છમાં કરાવ્યું. પ્રતિષ્ઠિત કર્યું શ્રીજિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય શ્રીરત્નપ્રભસૂરિએ.

(૧૮) ॥ સંવત્ ૧૬૬૬ વર્ષે ફાલ્ગુન સુદિ ૩ શુક્રે નટીપદવાસ્તવ....જ્ઞાતીય પ૦ જાવહ મા૦ જસમાદે સુત પ૦ નાથજીકેન માર્યા સંપૂરદે પ્રમુલ્લકુટંબયુતેન.....તપાગચ્છેશ મહારકકોટીરહીર મહારક શ્રીહીરવિજયમૂરીશ્વરપદ્મલંકાર મહારક (પુરંદર શ્રીવિજયસેન) સૂરિ નિર્દેશાત્ શ્રીવિજયદેવસૂરિભિઃ ॥ (મેડા ઉપરની પાષાણમૂર્તિની પાછળનો ભાગ.)

[૧૮] સંવત્ ૧૬૬૬ વર્ષે ફાલ્ગુન સુદિ ૩ શુક્રવારે નડિઆદના રહેવાસી..... નાતના પરીખ જવડની સ્ત્રી જસમાદેવીના પુત્ર પરીખ નાથજીએ સ્ત્રી સંપૂરદેવી વગેરે કુટુંબ સાથે..... તપાગચ્છના હંશ્વર ભટ્ટારકોના ઠાટીરહીર ભટ્ટારક શ્રીહીરવિજય-સૂરીશ્વરપદ્મલંકાર ભટ્ટારકમાં હૃદયમાન શ્રીવિજયસેનસૂરિના નિર્દેશથી શ્રીવિજયદેવસૂરિએ.^૧

(૧૯) ॥દં૦॥સંવત્ ૧૬૬૬ વર્ષે ફાલ્ગુનસિત તૃતીયા શુક્રે પારિ પુનઃ સુત ક્ષત્રપ નટપદવાસ્તવ્ય સમસ્તસંઘેન સ્વશ્રેયસે શ્રીહીરવિજયમૂરીશ્વરપાદુકા કારિતં પ્રતિષ્ઠિતે ચ શ્રો-તપાગચ્છે પાતસાહિ શ્રીઅકવરપ્રતિબોધક શ્રીશત્રુંજયાદિતીર્થકરમુક્તિકારક મહારકપરંપરાપૌલોમિ પૌલોમીપ્રાણપ્રીય મહારક શ્રીહીરવિજયમૂરીશ્વરપદ્મોદયાચલશિખરસહસ્રકિરણ શ્રીઅકવરપ્રદત્ત ષડ્જલ્પસ્ફુરત્માન સંપ્રતિવિજયમાન મ. શ્રીવિજયસેનમૂરીશ્વરશિષ્ય શ્રીવિજયદેવસૂરિભિઃ શ્રેયોસ્તુ શ્રીઃ ॥^૨

[૧૯] સંવત્ ૧૬૬૬ વર્ષે ફાલ્ગુન સુદિ ૩ શુક્રવારે, પારિં પુનઃનો પુત્ર ક્ષત્રપ નડિઆદના રહેવાસી સખળા સંઘે પોતાના કન્યાણુ માટે શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વર પાદુકા કરાવી અને પ્રતિષ્ઠા કરી શ્રોતપાગચ્છમાં પાતસાહિ શ્રી અકબરપ્રતિબોધક શ્રીશત્રુંજ-જ્યાદિ તીર્થને કર મુક્ત કરનાર ભટ્ટારકપરંપરા રૂપર્ષદ્રાણી, તે ર્ષદ્રાણીને પ્રાણથી પણ ગ્રીય ભટ્ટારક શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરની પાટકૃત ઉદયાચલના શિખર ઉપર સૂર્યસમાન અને અકબર પાદશાહે આપેલા છ ટંદેરાના કરમાન જમને મળ્યાં છે, તેમજ હાલમાં વિજયમાન ભટ્ટારક શ્રીવિજયસેનસૂરીશ્વરના શિષ્ય શ્રીવિજયદેવસૂરિએ. કન્યાણુ થાઓ શ્રીઃ ॥ અપૂર્ણ^૩

૧ આ મૂર્તિ મેડા ઉપરના અર્ધાંશમાં મૂલ નાયક છે ને તેના લેખ પૂરતો પ્રકાશ અને જગ્યાની છુટ હોવાથી સ્થિર હોવા છતાં પણ વાંચી શકાયો તેટલો અત્રે અવતા-રણમાં આવ્યો છે.

૨ આ અજિતનાથ દેવાલયની પાષાણની બે ત્રણ મૂર્તિઓ સિવાય સર્વ મૂર્તિઓની આદી ઉપર પાછલી બાજુ લેખો છે, પણ તે મૂર્તિઓ સ્થિર કરેલી હોવાના સખબે વાંચી શકાતા નથી.

ખિસકોલી સંબંધી જૈન ઉલ્લેખો.

(લેખક-પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ.)

જેને આપણે ખિસકોલી કહીએ છીએ તેને માટે ગુજરાતીમાં ચાર પદોથી છે: (૧) ખલેડી, (૨) ખલેરી, (૩) ખિલકોડી અને (૪) ખિલોડી. મરાઠીમાં ખિસકોલીને 'ખાર' કહે છે. એવી રીતે હિન્દીમાં એને 'ગિરહરી' તેમજ 'ગિલ્લા,' ઉર્દૂમાં 'ખિલેહરી,' સિન્ધીમાં 'નોરીઅળો' અને ઇંગ્રેજીમાં 'squirrel' કહે છે. આ squirrel માટે આપેલું ઇંગ્રેજી-સંસ્કૃત કોશમાં નીચે મુજબના ચાર શબ્દો જોવાય છે:—

કાષ્ઠમાર્ગર, કાષ્ઠખિડાલ, વૃક્ષશાયિકા અને ચમરપુચ્છ. જૈન શાસ્ત્રમાં જે પંચેન્દ્રિય તિથિ'યના પ્રકારો દર્શાવાય છે તેમાંના એકનું નામ 'ભુજપરિસપ' છે. એના ઉદાહરણ તરીકે, પશુહવાગરણ નામના દસમા અંગના ત્રીજા સૂત્રમાં જાડહિલા શબ્દ જોવાય છે. આ અંગના ઉપર અભયદેવસૂરિએ વિવૃત્તિ રચી છે. એમાં ૧૦ આ પત્રમાં ઉપયુક્ત શબ્દ સમજાવતાં તેમણે નીચે મુજબ ઉલ્લેખ કર્યો છે:—

“મુગુંસાઃ જાડહિલાક્રુતયઃ જાડહિલાઃ કૃષ્ણશુક્રપટ્ટાક્રિતશરીરાઃ શુન્યદેવ-કુલાદિવાસિન્યઃ વાતોત્પત્તિકા રૂઢ્યાવસેયાઃ ॥

આ ઉપરથી ખિસકોલીને શરીર કાળા અને સફેદ પટ્ટા હોય છે અને એ શૂન્ય મંદિર વગેરેમાં વસે છે એ હકીકત જાણી શકાય છે. વિશેષમાં નોંધવાના આકાર ખાડ-લિલ્લ (ખાડહિલ)ને મળતો આવે છે એમ પણ જણાય છે.

પશુહવાગરણ ઉપર જ્ઞાનવિમલસૂરિનું વૃત્તિ છે. એના ૮ આ પત્રમાં કૃષ્ણશુક્ર-પટ્ટાક્રિતરેખાઃ [‘જસજલી’ રૂપે માપા] ” એવો ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરથી આ સૂરિના સમયમાં વિ. સં. ૧૭૪૮ ની આસપાસમાં ‘ખિસકોલી’ માટે ગુજરાતી ‘ખસખલી’ શબ્દ વપરાતો હતો એ જણવા મળે છે.

અલિયાસુત તરીકે સુપ્રસિદ્ધ નંદીસુતની ૬૪ મી ગાથામાં ઔત્પાતિકી બુદ્ધિનાં ઉદા-હરણો જણાવતાં જાડહિલાનો ઉલ્લેખ છે. એના ઉપર યાકિની મહત્તરના ધર્મસુનુ હરિભદ્રસૂરિએ વૃત્તિ રચી છે. તેમાં ૬૧ મા પત્રમાં આને લગતું કથાનક અમે આવ-શ્યકમાં અર્થાત્ આવશ્યક ટીકામાં કહીશું એમ તેમણે કહ્યું છે. મલયગિરિસૂરિએ નંદીસુતની વૃત્તિ (પત્ર ૧૪૮ આ) માં આ કથાનક આપ્યું છે. ત્યાં એ વાત છે કે રાત્રિનો ત્રીજો પ્રહર પસાર થતાં ગજાએ ફરીથી રોહકને પૂછ્યું કે હો રોહક! તું જાગે છે કે જીંધે છે? રોહકે જવાબ આપ્યો કે મહારાજ! જાગું છું. રાજાએ પૂછ્યું કે તો તું શો વિચાર કરે છે, રોહકે જવાબ આપ્યો કે ખિસકોલીનું જેવડું શરીર છે એવડું જ એનું પૂછડું છે કે નાનું મોટું? એ સાંભળી રાજા ક્રોધાનિર્ભય કરી શક્યો નહિ એટલે એણે રોહકને પૂછ્યું કે તો શો નિર્ણય કર્યો? એણે કહ્યું કે જાને સરખાં છે.

આ કથાનકમાં ખિસકોલી માટે જાડહિલા એવો સંસ્કૃત શબ્દ વપરાયો છે, પણ તે કોઈ કોશમાં મારા જોવામાં નથી. નંદીસુતની કેટલીક ગાથાઓની સાથે આવસ્થય-નિબળુત્તિની કેટલીક ગાથા તદ્દન મળતી આવે છે. આની એક ગાથા તે ઉપયુક્ત ૬૪ મી ગાથા છે. એ આવસ્થયનિબળુત્તિની ૬૪૧મી ગાથાથી અભિન્ન છે. એના ઉપર મલયગિરિસૂરિએ ટીકા રચી છે. એના ૫૧૮ આ પત્રમાં રોહક તું શું વિચારે છે

એમ રાજ્ય પૂછે છે. તો રોહક બે ખાખત જણાવે છે: (૧) ખિસકોલીને કાળી રેખા ફેટલી છે અને સફેદ રેખા ફેટલી છે? (૨) એની પૂછડી મોટી છે કે એનું શરીર? કાળી અને સફેદ રેખા સરખી છે તેમજ પૂછડી અને દેહ પણ સરખાં છે, એમ રાજ્યના જવાબમાં રોહક કહે છે આ સમગ્ર કથાનક પાંચમાં છે.

ઉપયુક્ત બંને પ્રશ્નોના ઉત્તરો 'આવસ્થયસુણિય' (પત્ર ૫૪૬) માં નજરે પડે છે. આ સુણિયના ૫૪૪ માં પત્રમાં જે નંદીસુતની સિલ્મિદ વાળી ૬૪ મી ગાથા અપાયેલી છે તેમાં **લાહિલા** ને બદલે **લાહલા** શબ્દ વપરાયો છે. વિસેસાવસ્થયલાસ (ગા. ૩૦૪)ની મલધારી હેમચન્દ્રસુરિફત ટીટા (પત્ર ૧૭૯)માં નંદીસુતની આ ૬૪ મી ગાથા અવતરણ રૂપે અપાયેલી છે. એમાં **લાહિલા** શબ્દ છે,

કલિકાવસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રસુરિએ રચેલ રચણાવલી યાને દેસીસદસંગહ (૨-૭૨) માં **લાહહહી** શબ્દ વપરાયો છે. આ 'દેસી' શબ્દ છે. એટલે એનું સંસ્કૃત કે પાંચમૂળ જણવામાં નથી. 'ખિસકોલી' માટે મેં ઉપર જે ચાર સંસ્કૃત શબ્દો નોંધ્યા છે તે પણ આ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ ઉપર કે એના પર્યાયરૂપ ખલેડી વગેરે ઉપર પ્રકાશ પાડના નથી. એ શબ્દો પૈકી 'દક્ષશાયિકા' ખિસકોલીનો જાડ સાથેનો નિકટ સંબંધ સૂચવે છે- ખિસકોલી જાડ પર સુઈ રહે છે એ વાતનું દ્યોતન કરે છે. એવી રીતે 'ચમરપુચ્છ' એની પૂછડીના રચરૂપ ઉપર પ્રકાશ પાડે છે. આ બંને હકીકત Equirrel ના નિમ્નલિખિત ઉદ્દેશ્ય અર્થમાં નજરે પડે છે -

Kinds of rodent quadruped of active arboreal habits with bushy tails and pointed ears."

આ ઉપરથી ખિસકોલી એ ચોપણું પ્રાણી છે અને એના કાન અણીદાર છે એ બે ખાખત પણ જણી શકાય છે.

ઉવએસપથ ઉપર મુનિચન્દ્રસુરિએ ટીકા રચી છે. એની ૭૧ મી ગાથા ઉપરની ટીકા (૫૪ આ પત્ર) માં **લાહિલા** શબ્દ સમજાવતાં તેમણે 'લાપામાં એને **લાહહહિકા** કહે છે' એ મતલબનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ **લાહહહિકા** તે **લાહહહી** નું રૂપાન્તર છે એમ જણાય છે. વિશેષમાં **લાહહહી** અને 'ખલેડી' વચ્ચે મા દીકરી જેવો સંબંધ જણાય છે. એટલે 'ખલેડી' ના મૂળ તરીકે હું અત્યારે તો **લાહહહી** શબ્દ સૂચવું છું. 'ખલેડી' અને 'ખલેડી' નું મૂળ પણ આ છે. 'ખલેડી' માટેનું મૂળ વિચારતાં **લાહહહી**ને અનુરૂપ સંસ્કૃત શબ્દમાં એક વિશેષ અક્ષર હોવો જોઈએ અને તે અક્ષર 'ખલેડી'માંના 'ક'ની ઉપવર્તિ માટે યોગ્ય હોવો જોઈએ એમ લાગે છે. આમ માનતાં એમ કહેવાય કે **લાહહહી** જેવા પાંચમૂળ શબ્દનું સંસ્કૃત સમીકરણ **ખલેડી**નું મૂળ હશે અને એમાંથી **લાહહહી** જેવો શબ્દ જન્મ્યો હશે, અને એ આગળ ઉપર ખિસકોલી અને ખલેડી રૂપે પરિણમ્યો હશે.

૧ વિસેસણવધ (ગા. ૩૧) માં સામાધયસુણિયનો ઉલ્લેખ છે.

અષ્ટલેખના આઠ બવને અંગે આ આઠ બવવાળી હકીકત આ સુણિયમાં મળે છે તો આ બે સુણિય એક જણાય તો કેમ?

जीवके कर्मबन्ध और मोक्षका अनादित्व

(लेखक:—पू. आचार्य महाराज श्री जिनहरिसागरसूरीश्वरजी)

(गतांकसे पूर्ण)

जीव, अजीव और उनका लक्षण

जीव और अजीव—इन दोनों प्रकारके द्रव्योंका संयोग—वियोग ही संसार नामसे पुकारा जाता है। संयोग—वियोग भी सकारण ही हुआ करते हैं। जब तक कर्ता वैसे कारणोंका उपयोग करता रहेगा तब तक संयोग—वियोग रूप कार्य बनते ही रहेंगे। वैसे कारणोंका उपयोग बन्द होनेसे कार्य अपने आप बन्द हो जायेंगे। न रहेगा बाँस न बजेगी वांसुरी। उस अवस्थाको मोक्षके नामसे पुकारा जाता है।

जीव साधारण रूपसे चेतनावाला, कर्मोंका करनेवाला, कर्मफलोंका भोगनेवाला, और कर्मोंका अंत करनेवाला होता है। जीव संख्याको दृष्टिसे अनंत व प्रतिशरीर भिन्न २ होते हैं। कर्मसंबद्ध जीव अनादि कालसे रूपी बना हुआ है। यदि कर्ममुक्त हो जाय तो वही अरूपी हो जाता है। कर्मोंके बन्ध और मोक्षमें जीवको अनुकूल और प्रतिकूल १—काल, २ स्वभाव, ३ नियति, ४ पूर्वकृत कर्म व ५ पुरुष ये पांच निमित्त कारण साधक और बाधक हुआ करते हैं।

अजीव असाधारण रूपसे अचेतन होता है। अजीव रूपी अरूपी दोनों प्रकारका होता है। अजीवद्रव्यके १ धर्मास्तिकाय, २ अधर्मास्तिकाय, ३ आकाशास्तिकाय, ४ पुद्गलास्तिकाय व ५ काल ये पांच मुख्य भेद हैं। जीवको बन्धनकर्ता कर्म पुद्गलद्रव्यकी रचना है।

जीव और कर्म

इन दोनोंका संयोग—संबन्ध अनादि कालसे प्रवाह रूपमें चला आ रहा है। इस प्रवाहके मूल कारण जीवका अपना अज्ञान—मिथ्यात्व, अविरति, कषाय और योग ही माने गये हैं।

આમ ખિસકોલીના પર્યાયોનાં મૂળ તા કામ ચલાઉ સ્વરૂપમાં યે હું સૂચવી શકું છું, પણ ખિસકોલી માટે તે કોઈ વજનદાર કલ્પના યે સૂચી નથી.^૨ એટલે 'આખરની ખિલોડી સાકરનો સ્વાદ શું બાણું' એ કહેવત ઉપરથી, ખિસકોલીને આખર (સં. પલાશ) ના ઝાડ સાથે ગાઢ સંબંધ હશે એમ માસે છે એ સૂચવી વિરમું છું.

ગોપીપુરા સુરત. તા. ૨૬-૧૧-૪૫

૨ એ બીડી રમુજ માટે સૂચવવું હોય તો શુદ્ધકોલ એવો શબ્દ સૂચવું. કોલનો અર્થ પાષ્ઠમાં ઉંઢરના આકારતું એક પ્રાણી એવો થાય છે. શુદ્ધકોલ માટે લુહકોલ એવું પાષ્ઠ સમીકરણ શક્ય છે. ચિસનો અર્થ ખસવું, સરકવું એવા થાય છે. તે શું 'ભળાને' મળતું આવતું અને આમથી તેમ હોડાદોડ કરતું પ્રાણી તે ખિસકોલી એમ કહેવાય ! જો એમ માનવું યુક્તિયુક્ત હોય તો ચિસકોલ એવો કોઈ પાષ્ઠ શબ્દ એનો પૂર્વજ ગણાય.

इन मूल कारणोंके एकान्तिक रूपसे मिटजाने पर, जीवका कर्मोंके क्लेशोंसे छुटकारा हो जाता है; उसीको मोक्ष कहते हैं। मोक्ष होने पर कर्मबन्धनके योग्य कारणोंका आत्यन्तिक अभाव होनेसे मुक्त जीव संसारमें वापस नहीं आता।

संयोग और वियोग

यह १ अनादी अनंत, २ अनादि मांत, ३ सादि अनंत, ४ सादि सांत, ऐसे चार प्रकारसे होता है। इन चारों प्रकारोंको समझानेके लिए ही उपरकी बातें मोटे रूपमें बताई गई हैं। कर्ता कारण और कार्यको समझे बिना उपरक चार प्रकार समझमें नही आते। कर्ता—स्वयं जीव है। कारण काल, सभाव, नियति, पूर्वकृत कर्म और पुरुषार्थ ये पाँच हैं। कर्ता उस प्रकारके कारणोंको पाकर अनादि कालसे अच्छे बुरे कार्योंको करता है। उन कार्योंके द्वारा आत्मा अच्छे बुरे पुद्गलोंको अपनाता है। उन अपनाये हुए पुद्गलोंको जैन शास्त्रोंमें कर्मके नामसे सूचित किया है।

कर्मपुद्गलकी विशेषता

कर्म पुद्गलकी विशेषता जैसा जैन दर्शनमें निरूपित है वैसी अन्यत्र देखनेको नहीं मिलती। जैसे कर्मोंका प्रत्येक दर्शनने मंजूर किया है, परंतु किसीने क्रियामात्रको कर्म कहा, तो किसीने अनुष्ठान विशेषको कर्म कहा, और उससे फलदेशक समय ईश्वरको संकल्पित करके संसारको रचना, कर्मफलोंको देना, आदि कार्य-उसके आधीन कर दिये। उस हालतमें ईश्वरकी प्रेरणासे ही जीव स्वर्गमें या नरकमें जाता है—ऐसे सिद्धांतोंका रचना (ईश्वर-प्रेरितो गच्छेत् स्वर्गं वा श्वभ्रमेव च—) भी उन २ दर्शन प्रथोमें देखी जाने लगी। अस्तु !

जैन दर्शनमें ईश्वर

जैन दर्शनमें ईश्वर किसी एकको मंजूर नहीं किया। न जगत्कर्ता रूपसे ही उसे कोई महत्त्व दिया। न वह कर्मफलोंका दाता ही माना गया। जगत् और उसमें होनेवाली प्रत्येक घटना प्रकृतिको पूर्वपूर्वचित काल स्वभाव नियति पूर्वकृत कर्म और पुरुषार्थकी उपज मात्र मानी गई है। ईश्वर ऐसे प्रपंचोंमें नहीं पड़ा करता। प्रत्येक आत्मामें परमात्मता छिपी हुई है। उसे व्यक्त करनेपर आत्मा परमात्मा हो जाता है। अनादि कालकी अपेक्षासे अनंत परमात्मा हो गये हैं, और भविष्यमें भी अनंत परमात्मा होंगे।

जीव और कर्मोंका संबंध

जीव और कर्मोंका संबंध अनादि कालसे चला आ रहा है। जीव और कर्ममें से किसी एककी पहिले या पीछे उत्पत्ति नहीं हुई। समय २ पर पुराणों कर्म, अपनी संतान परंपरा छोड़ने हुए, क्षीण होते जाते हैं। यह कर्मोंकी संतानपरंपरा तब तब बगबर जारी रहेगी

जब तक कि उसके अनुकूल उन काल-स्वभाव आदि पाँच कारणोंकी परंपरा बनी रहेगी। अनादिसे जारी रहनेवाला कर्मसंबन्ध कितनेक जीवोंके साथ अनंत काल तक रहेगा। यह पहला भंग १ अनादि अनंत कहा जाता है।

संसारी जीव

संसारी जीव अपने शरीरके प्रमाणमें ही फैला हुआ रहता है, स्वरके फीतकी मिसाल उसमें घटित नहीं होती। क्योंकि वह तोड़ा जा सकता है। कर्म परमाणुओंके समवायसे फीता बनता है। अतः प्रति परमाणु रूपमें वह टूट २ कर बिखर सकता है। जीव टूटता नहीं। न वह टूट २ कर बिखरता ही है। सूक्ष्मातिप्रसन्न और स्थूलतिस्थूल रूपमें भी वह एक और अखंड हो बना रहता है। इस हालतमें जीव स्वभावसे ही आदि और अंत रहित है।

अनादि अनंत

अनादि अनंत कालकी सत्तावाले जीवोंके साथ कर्मोंका संयोग प्रवाह रूपसे अनादि कालसे चला आ रहा है। जैसे एक मुर्गी कई अंडोंकी जननी होती है, वैसे ही एवं कर्म-संयोग, कारणोंके गृहते हुए, नये कर्मसंगोंका जनक होता जाता है। मुर्गीसे अंडा, अंडेसे मुर्गी, यह प्रवाह अनादि कालसे चला आ रहा है वैसे ही पूर्वा पर कर्म संयोग-वियोग का तांता अनादि कालसे प्रवाह रूपसे चला आ रहा है। सभी भव्य जीवोंके साथ, एवं कितने ही भव्य जीवोंके साथ, प्रवाह रूपसे आनेवाला अनादि कर्मसंबन्ध अनंत कालतक होता रहता है। ऐसे सम्बन्धोंका शास्त्रोंमें “अणाइया अपज्जवसिया” कहा जाता है।

संयोगके पूर्व

संयोगके पूर्व उसके नये कर्मसंयोगका सर्वथा वियोग होता ही है। उसे तार्किक परिभाषामें प्रागभाव कह सकते हैं। प्राक् अभाव कारणोंके द्वारा कर्मसंयोग हो जाने पर मिट जाता है। मिटनेमें घरका प्रागभाव होता है। कुम्हार आदि कारणोंके मिलने पर मिट्टी से घरका प्रादुर्भाव होते ही अभाव रूपमें परिणत हो जाता है। पुराने कर्मके संयोगका वियोग होता है, और वही वियोग नये कर्मोंके संयोगका हेतु हो जाता है। इस तरह जन्यजनक भावका तांता अनादि कालसे प्रवाहरूपसे चला आता है। अनंत काल तक वैसे हेतुओंके बने रहनेसे चलता रहेगा। अतः जैन सिद्धान्तसंमत “अणाइया अपज्जवसिया” भंग बुद्धिवादकी पक्की कसौटी पर कसा हुआ ठीक प्रतीत होता है।

‘अणाइया सपज्जवसिया’

‘अणाइया सपज्जवसिया’ जिसकी आदि तो नहीं, किंतु अंत हो जाता है। जैसे कि भव्य-मुक्त होनेवाले जीवोंका कर्मोंके साथ संयोग अनादिकालसे प्रवाह रूपसे चला

आ रहा है, परंतु वैसे कर्मबन्धक कारणोंके मिट जानेसे और मुक्तिके अनुकूल कर्मनाशक-कारणोंके पैदा हो जानेसे प्रवाह रूपसे अनादि उस कर्मसंयोगका अंत हो जाता है ।

तार्किक परिभाषामें इसको प्रध्वंसाभाव कहा जाता है जो मदसत् अर्थात् पूर्वमें था बादमें मिट गया । भव्य जीवोंका कर्मसंयोग अनादि सांत माना जाना है । इस दूसरे भंग की विवेचना भी सुसंगत बुद्धिगम्य होती है । सदासे ऊगनेवाला बोज भून जाने पर फिर नहीं ऊगता । इस दंगके उदाहरण इस भंगको समझनेमें उपयोगी होते हैं ।

प्रवाह रूपसे अनादि कर्म

प्रवाह रूपसे अनादि कर्मसंयोग के मिट जाने पर जीव मुक्त हो जाता है । जीवकी यह अवस्था साइया अपज्वसिया मानी जाती है । हर एक मुक्त जीवकी मुक्ति होनेकी आदि होती है पर इम मुक्तताका कभी अंत नहीं होता । क्योंकि मुक्त हुए बाद कर्मबन्धनका कोई हेतु बाकी नहीं रह जाता । यह बात अभ्रान्त रूपसे कही जा सकती है, कि “छिन्ने मूले कुतः शाखा. ”

सादि सांत भंग

यह भंग जिसकी आदि भी है, और अंत भी है, ऐसी अवस्थामें लागु होता है । सम्यक्त्वमे पतित जीवके मिथ्यात्वकी आदि भी है, और अर्द्धपुद्गल परावर्त्त प्रमाण कालमें अवश्य ही मुक्ति प्राप्त होगी । उम समय उस मिथ्यात्वका अंत भी हो जायगा । शास्त्रोय परिभाषामें इसे साइया सपज्वसिया कहा गया है । साइया अपज्वसिया और साइया सपज्वसिया भंगोंमें तार्किक परिभाषाके अन्यन्ताभाव और अन्योन्याभाव लागु होते हैं ।

मुक्त जीवोंकी मुक्ति यदि आदि वाला और अनंत मानी जाती है, तो क्या कोई ऐसा समय भी था, जब मुक्तिमार्ग ही नहीं था । इमके जवाबमें प्रतिमुक्तव्यक्तिकी अपेक्षा मुक्तिकी आदि है, परंतु समूहरूपसे मुक्त जीवोंकी विचारगामें अनंतकालीन मुक्तिके प्रवाहको हमें नहीं मूलना चाहिए और वह मुक्तिका प्रवाह अनंत कालसे प्रस्तुत है । अतः मुक्तिमार्ग किसी समय नहीं था, ऐसा नहीं हो सकता । मुक्त जीव स्वयं सादि अनंत भंग में स्थित हैं, और मुक्तिका मार्ग, प्रवाहरूपसे अनादि अनंत भंगमें ।

अनादि बंध या मुक्ति ?

यदि स्थिर चित्तसे इसका विचार किया जाय तो यह निश्चितरूपसे कहा जा सकता है, कि प्रवाहरूपसे बंध अनादि है, और मुक्ति भी अनादि ही है । यह एक ऐसी समस्या है, जिसको मूल बुद्धिसे मोचने पर कुछ उन्नतनसी पैदा होगी । जैसे किः—जो बना है वह बिगड़ेगा, और जो बना नहीं वह बिगड़ेगा भी नहीं । जो आया है वह जावेगा, और जो आया नहीं वह जायगा भी नहीं । जिसकी आदि है उसका अंत भी है, जिसकी आदि नहीं,

उसका अंत भी नहीं। यह उलझन द्रव्य, गुण और पर्यायोंको भलीभांति न समझनेसे ही होती है। उदाहरणके लिए बनना और बिगड़ना, अथवा जाना या आना अपेक्षा दृष्टिसे द्रव्यकी पर्यायें हैं। दूध रूपसे बिगड़नेवाला द्रव्य दही रूपसे बनता है और दही रूपसे बिगड़नेवाला द्रव्य छाछ रूपमें—मक्खन रूपमें बन जाता है। द्रव्य अपने रूपमें अर्थात् पुद्गल रूपमें न कभी बनता है न कभी बिगड़ता है। पर्याय—अवस्था विशेष—बनता भी है और बिगड़ता भी है। ठीक इसी तरह जोधपुरवालोंकी दृष्टिसे जिनदासका जाना होता है तो जयपुरवालोंकी दृष्टिसे आना होता है। जिनदास नामक जो द्रव्य है उसमेंसे न कुछ गया, और न कुछ आया ही। बनना बिगड़ना और जाना आना ये क्रियाके रूपान्तर मात्र हैं।

आदि अन्तकी कल्पना

यह कल्पना अवस्था विशेषको लक्ष्यमें रखकर ही की जाती है। अवस्था विशेष भी सूक्ष्म और स्थूल दो तरहके होने हैं। सूक्ष्म अवस्था विशेष प्रति समय होते ही जाते हैं। भगवान् उमा स्वातिजीके तत्त्वार्थाधिगमसूत्रका—“उत्पाद—व्यय—प्रोव्ययुक्तं सत्”—मूत्र समझना चाहिए। प्रतिक्षण नये पर्यायोंका उत्पादन और पूर्व पर्यायोंका व्यय—नाश होते हुए भी सद् द्रव्य ध्रुवतावाला होता है। जीव द्रव्य संसारमें रहते हुए, संसारी अवस्था वाला होता है। और वही मुक्त होनेसे मुक्त अवस्था वाला हो जाता है। संसारी और मुक्त ये दोनों जीवद्रव्यकी स्थूल अवस्थाएं हैं। उनकी सत्ता भी उन २ कारणों पर निर्भर रहती है। संसारके कारणोंके रहते हुए संसारी अवस्था रहती है और उन कारणोंके मिट जाने पर उसका भी अंत हो जाता है।

संसारी और मुक्त

ये दोनों अवस्थाएं प्रवाहरूपसे अनादि अनंत होती हैं। जैन दर्शन अपेक्षाप्रधान दृष्टिसे देखनेके लिए हमें प्रेरण करता है इसलिए परीक्षाप्रधान बुद्धिवालोंको वह अपनी ओर आकर्षित करता है। कालक प्रभावसे पड़ौसी दर्शनोंके प्रसंग एवं राजनैतिक और सामाजिक क्रान्तियोंके विषम वायु मण्डलमें उसके साहित्यका काफी अंग भंग हुआ है। फिर भी मौलिक तत्वोंकी विचारणामें वह अपनी सानी नहीं रखता।

कर्मबन्धन और मोक्ष—इन दोनों अवस्थाओंके अनादित्वकी आलोचना जैन दृष्टिसे इस लेखमें की गई है। इससे संबंध रखनेवाली दूसरी आलोचनाएं—जैसी कि १ संसारका कर्ता कौन ? कर्मोंका फलदाता कौन ? मुक्त जीव केवलज्ञानी संसारके आदि अंतको देख सकते हैं या नहीं ? अगर देख सकते हैं तो संसारको अनादिता कैसी ? नहीं देख सकते तो ज्ञान-पूर्णता कैसी ? केवलज्ञान पूर्ण या अपूर्ण ? मुक्त जीव संसारमें वापस कर्म बन्धन करते हैं या नहीं ? आदि २ हैं। उनकी विचारणा आगामि अंकोंमें करनेकी भावना रखता हूँ।

जैसलमेरके जैन ज्ञानमंडारोंके अन्यत्र अप्राप्य ग्रन्थोंकी सूची

संपादक - श्रीयुत अगरचंदजी नाहटा

राजपूतानेमें प्राचीन जैन ज्ञानमंडारोंके लिये जैसलमेर बहुत प्रसिद्धिप्राप्त स्थान है। ताड़पत्रीय प्राचीन हस्तलिखित प्रतियोंके लिये तो पाटणके बाद यहींका नम्बर आता है। यहाँक जैन जंदिर भी बड़े कलापूर्ण हैं, पर खेद है कि वे इतनी प्रसिद्धि न पा सके। कई वर्षोंसे हमारा विचार इस तीर्थभूमिकी यात्राका था, जो श्रावण सं. १९९९ में सफल हुआ। हमने वहाँ जाकर वहाँके समस्त जैन मंडारोंका अवलोकन किया एवं अप्रकाशित शिलालेखादिकोंकी नकलें की। इस यात्रामें हमारे २५ दिन बड़े आनंदमें व्यतीत हुए। हमारे परिश्रमका लाभ सभी साहित्यिक विद्वान शीघ्र ही उठा सकें अतएव हमने १-४ लेखोंद्वारा आवश्यक ज्ञातव्य प्रकाशित करनेका निश्चय कर पहला लेख जैसलमेरके नवीन प्राप्त ताड़पत्रीय प्रतियाँके सम्बन्धमें लिखा है, जो 'अनेकान्त'के अगले अंकोंमें प्रकट होगा। दूसरा लेख ताड़पत्रायके अतिरिक्त कागज पर लिखी हुई प्रतियोंमें से अप्रसिद्ध ग्रन्थोंके परिचय स्वरूप यह लिखा जा रहा है। तीसरे लेखमें अप्रकाशित जैन ग्रन्थालेखोंको प्रकाशित किया जायगा, जो यथासमय प्रगट होगा।

इस लेखमें मैं उन्हीं अलभ्य ग्रन्थोंकी सूची दे रहा हूँ जिनका उल्लेख स्व. श्रीयुत मोहनलाल दलीचंद देशाई सभादित 'जैन साहित्यको संक्षिप्त इतिहास' एवं 'जैन गुर्जर कविओ भा. १-२-३'में नहीं आया है। इनमेंसे कई ग्रन्थोंकी प्रतियें बीकानेरान्ध्रिमें भी उपलब्ध हैं पर जैन साहित्यके कोषरूप उक्त ग्रन्थोंकी पूर्तिरूपमें ही उनमें अनिर्दिष्ट समस्त ग्रन्थोंकी सूची दे रहा है।

जैसलमेरके चार (नं. १-२-३-४) मंडार तो पूर्व प्रसिद्ध हैं, उनके अतिरिक्त तीन मंडार हमने नये ही देखे अर्थात् उनके ग्रन्थोंके सम्बन्धमें अभीतक किसी व्यक्तिने कोई प्रकाश डाला नजर नहीं आया। इस सूचीमें उन सातों मंडारोंकी संज्ञा इस प्रकार दी गई है।

- १ बड़ा = बड़ा मंडार जो कि किल्ले पर सुरक्षित है। इसी मंडारके अंतर्गत कई बंडल पेढीमें पढ़े थे उनकी संज्ञा 'पे' शब्दसे दी गई है। ये दोनों संघके निरीक्षणमें हैं।
- २ डू = डूंगरसीजीका मंडार जो अभी यतिवर बेलजीके हस्तक है।
- ३ वृ = यतिवर्य वृद्धिचंद्रजीका मंडार जो खरतरगच्छके बड़े उपाश्रयमें है।
- ४ पं. = पंचायतीका मंडार-भी बड़े उपाश्रयमें है एवं खरतर संघके हस्तक है।
- ५ आ. = आचार्यशाखा (खरतरगच्छ) के उपाश्रयमें है। यह उस शाखाके श्रावकोंके आधीन है। इस उपाश्रयमें यति चुन्नीलालजीका भी थोड़ा संप्रदा है जिनकी संज्ञा "चुधो" है।
- ६ तपा = तपागच्छके उपाश्रयमें उस गच्छके श्रावकोंके आधीन है।
- ७ था = थाहरू शाहका मंडार उनके उपाश्रयमें है और उनके वंशज जुहार-मलजीके हस्तक है।

इनमेंसे नं. १ और ४की सूची यति लक्ष्मीचंद्रजीने की है पर नं. १की मुद्रित प्रतियाँका विवरण उसमें नहीं है, वह आवश्यक है। नं. ५को छोड़ अवशेष मंडारोंकी सूची नाम मात्रकी पुराने ढंगकी है। नं. ६ के मंडारकी सूची

अपूर्ण है। सकलें प्रतियें बिना सूची व बिना वेष्टनादि व्यवस्थाके पड़ी हैं उनकी व्यवस्था एवं सूची होना आवश्यक है। न. १ के अन्तर्गत पेढीके बंडलोंकी सूची श्रीजिनहरिसागरसूरिजीने की है। नं. ५ व उसके अन्तर्गत चुभ्रीलालजीके संग्रहकी कोई सूची नहीं है। इनके अतिरिक्त लोंकागच्छके उपाध्यमें कुछ प्राप्त हैं, पर वे हम देख न सके। अब इन मंडारोंके अन्यत्र अप्राप्य ग्रन्थोंकी सूची विषय विभाजित करके नीचे दी जाती है—

आगम प्रकरणादि

१ कल्पसूत्रटीका	ब्रह्म (सं. १६७१ लिखित)	वृ.
२ कल्पांतर्वाक्य	जिनहंससूरि	वृ.
३ "	वेगड़ जिनसमुद्रसूरि	वृ.
४ कल्पसूत्र बालावबोध (कालिकाचार्य कथा सह)	"	इं.
५ सूयगडग बालावबोध	वेगड़ जिनउदयसूरि (सं. १७९८ लि.)	इं.
६ उत्तरार्ध्ययन बालावबोध	पार्श्वचंद्र गच्छ आजिचंद्र	वृ.
७ स्थानांगदीपिका	" मेघराज	वृ.
८ कउसरण टबा	मुनि मेह	तपा.
९ क्षेत्रसमाप्त बालावबोध	ख० रत्नसमुद्रशि. खेम	वृ.
१० लघुसंग्रहणी बालावबोध	मतिचंद्रकृत पत्र ४२	वृ.
११ जंघद्वीप संग्रहवृत्ति	मू. हरिभद्रसूरि टी प्रभानंदसूरि (कृष्णविगच्छ) पं.	
१२ आवश्यक बालावबोध	संवेगदेव सं. १५१४	पं.
१३ संग्रहणि अवचूरी	खर० साधु सोम सं १५०१ लि. पत्र १०	पं.
१४ उपदेशमाला टबा	खर विमलकांति	पं.
१५ " संस्कृत टबा	शिवनिधान	वृ.
१६ पांच चरित्र ३६ द्वार वाला	खर. रामचंद्र सं. १९०० का. व. २	वृ.
१७ सप्तनय बालावबोध	मतिचंद्र	वृ.
१८ सिद्धप्रकरणवृत्ति	मलधारी गुणकीर्तिसूरि पत्र १५	वृ.
१९ संबोधसत्तरी बालावबोध	ख मेरुसुन्दर	वृ.
२० नवतत्त्व वृत्ति	नेतृसिंह (पार्श्वचंद्रगच्छ)	वृ.
२१ विचारछतीसी (१ से ३६ बोध)	मयरचंद्र सं. १६४५ विजयादशमी इं.	वृ.
२२ धर्मचतुर्विंशिका टबासह	लुंका तेजसिंह सं. १७६२ पो. सु. १५	वृ.
२३ सार समुच्चय	कुलमद्र पत्र १७	तपा.
२४ दर्शनशुद्धिवृद्धि पत्र ३१२	श्रीतिलकाचार्य	तपा.
२५ वैयर्थवृत्तक	जिनेश्वरसूरि	या.
२६ गणधरसार्द्धशतक संक्षिप्त वृत्ति	ख. सर्वराजगणि	तपा.
२७ पंचलिंगी संक्षेपवृत्ति	"	तपा.
२८ धर्मोपदेशचिन्तामणि (प्राकृत)	पत्र २२	तपा.
२९ दामादिकुलक टबा	तपा. विजयकुशल	तपा.
३० तीन कर्मग्रन्थ टबा	तपा. कन्याणनिधानकृत	इं.
३१ जीवाभिगम टबा	तपा. धनविजय	इं.

३१ उपध्यायविधि	ख. शिवनिधान	आ.
३३ बीसस्थानक तपविधि	ज्ञानसागर. शि. सं. १८२९ मि. व. १० मकसुदाबाद वृ.	
३४ स्नात्रपंचाशिका	तपा. शुभशील पत्र ९	आ.
३५ नवतत्त्व अर्थ	तपा. मालविजय पत्र ५०	बड़ा
३६ शांतिपर्वविधि	जिनवत्तसूर	था.
३७ पार्श्वनाथ १० भव बालावबोध	पद्ममंदिर	पं.
३८ प्रज्ञापनातृतीय पद संध्रहणी अवचूरि	कुलमंडण	पं.
३९ धर्मशिक्षावृत्ति	जिनपालोपाध्याय सं. १२९३	पं.
४० विचारआलावा	गुणरत्नसूरि	पं.
४१ ऋषिमंडल बालावबोध	ख. दर्पनंदन (अपूर्ण)	बड़ा
४२ शत्रुंजयलघुमाहात्म्य	जिनभद्रसूरि श्लो. १३५	बड़ा
४३ सामायिक वचनिका	जैवंत (वि.) पत्र ८२	तपा.

स्तोत्रादि फुटकर

१ भावारिवारणवृत्ति	मेरुसुन्दर पत्र ९	वृ.
२ देवाप्रभोस्तोत्रवृत्ति	मू. जयानंदसूरि	वृ.
३ भक्ताभरव्याख्या	शुभवर्द्धन प्र. १५०० सं. १५२-पत्र ३८ वृ.	
४ कल्याणमंदिरवृत्ति	देवतिलकमूरि	आ.
५ उपसर्गहर बालावबोध	ख. पद्मराज सं. १६४६ जैसलमेर पत्र ५ वृ.	
६ भयहरवृत्ति	(जिनप्रभसूरि वृत्तिके अनुसार अन्यकृत) बड़ा	
७ सप्तस्मरण लघुशांतिवाला	ख. कमलकीर्ति सं. १६८७ वै. सु. ९ इ.	
	(महिमनगर श्री. सुजीके लिये प्र. २०००)	
८ विज्ञप्ति द्वात्रिंशिका	रूपचंद्र	पं.
९ स्तोत्रसंग्रह पत्र ५	साधुसोम	पं.
१० स्तोत्रसंग्रह आदि	(सं. १३८४-८७ लि.)	बड़ा
११ „ *	(सं. १४३७ लि.)	पं.
१२ ज्ञानविज्ञान प्रश्नोत्तरी	नवलराम भंडारी	खु.
१३ षट्दर्शन आलोचना	„	खु.
१४ सुभाषित गा ७०	गुणाकरसूरिशि.	तपा.
१५ आत्मप्रबोध पत्र १६	(करै इक्कीसी पचीसी बत्तीसी रूप)	वृ.
१६ नमस्कार माहात्म्य	सिद्धसेन	था.

कथा व्याख्यान चरित्र संस्कृत

१ धर्मवत्तकथा	तपाविनयकुशल श्लो. ८३५ सं. १६४३ पत्र ३० वृ.	
२ जवराजपिकथा	चंद्रशेखरसूरि	वृ.
३ पृथ्वीचंद्रचरित्र	लब्धिसागरसूरि	वृ.
४ मोनपकादशी कथा	ख. जीवराज सं. १७८२ ? बीकानेर	वृ.

*खेद है कि इस प्रतिमें जिनेश्वरसूरिचरित्र गा. ३० पंच. सं. १३८७ वालो प्रतिमें जिनपतिसूरि पंचाशिका, जिनप्रबोधसूरिबहुत्तरी, जिनचंद्रसूरि बहुत्तरी होशिका उल्लेख इन दोनों प्रतियोंकी सूचीमें है पर वे पन्ने गायब है ।

५ शीलवती कथा	रुद्रपल्लीय आश्वसुंदर श्लो. ३८७ सं. (१५)६२ पत्र १२ तपा.
६ मलयसुंदरी चरित्र	आर्गाभक जयतिलकसूरि तपा.
७ मलयसुंदरी कथोद्धार	बा धर्मचंद्र तपा.
८ दोपालिका व्याख्यान (गद्य)	प्रेमसागरशि० तपा.
९ सुमित्रचरित्र	स्व. हर्षकुंजर सं. १५३५ तपा.
१० सद्यवत्स कथा	हर्षवर्द्धन (सं. १५२८ लि.) आ.
११ जंषुकथा	सकलहर्ष पत्र ११ (सं. १७२० लि.) पं.

जैन व्याकरण ज्योतिष वैद्यकादि

१ हेमोनाममालावात्तिक	ख. रामविजय सं. १८२२ पो. सु. ३ वृ.
२ कारकरहस्य	नेतृसिंह वृ.
३ कौतुकमंजरी	मू. हरिभद्रसूरिशि. जयचंद्र टी. भाव- प्रभसूरिशि. नयकुंजर पं.
४ रघुवंशसर्गाधिकार	जयसागर आ.
५ उदयविलास (ज्यो.)	पं. जिनोदयसूरि हुं.
६ वसंतराजशकुनदीपिका चौपई	लाभवर्द्धन सं १७७० वै.सु.३ श्लो.५६४ तपा.
७ जन्मप्रकाशिका (हिन्दी दोहा)	ख.केसव (मेडनेके राजपालादिके लिये) वृ.
८ शकुनविचारदोहा	लक्ष्मीचंद्रशिष्य पत्र ४ वृ.
९ संतानऔषध पत्र १३	धनजी (दयालमुद्रकी अनुमतिसे) वृ.
१० रत्नपरीक्षा	ख तत्त्वकुमार सं. १८४५ आ. व. १० वृ.

रास चौपाई

१ भरतसंधि	वे. पद्मचंद्र वृ.
२ शुकराज चौपाई	तपा पुष्पविजय सं.१८११ पत्र २९ वृ.
३ धर्मदत्त चंद्रधवल चौपाई	क्षमाप्रमोद सं. १८२६ आषाढ सु. २ जैसलमेर पत्र ३८ वृ.
४ सुदर्शन चौपाई	वस्तिग तपा.
५ सुरसुन्दरी चौपाई	विजयशेखर गा २२८ तपा.
६ रामायण चौपाई	ख बिद्याकुशल और चारित्रधर्म । दोनां सं. १७९१ आसोज सु.१० लुणसर पत्र १३४तपा.
७ कयवध्ना चौपाई गा. ११०	मलयचंद्र तपा.
८ परिग्रह परिभाष्य चौपाई	मेघ (जिनमाणिक्यसूरिशि.) सं.१६०९ तपा.
९ मृगांकलेखा चौपाई	खर. श्रावक लखपत (अंतिमपत्र) सं. १६९४ आ. सु. १५ तपा.
१० त्रिलोक्यसुंदरी मंगलकलश चौपाई	,, सं. १६९१ आ. सु. तपा.
११ अरुणिक चौपाई	अंचलगच्छ विजयशेखर सं.१६८५ लि.तपा.
१२ रत्नचूड़ चौपाई	हीरकलश सं १६३६ जे.सु.१ पत्र १३ मूहनपुरि तपा.
१३ शत्रुंजयउद्धाररास पत्र १८	ऋषभदास सं. १६६७ जे.सु.१० तपा.
१४ रत्नपाल चौपाई	गुणरत्न सं.१६६२ महिभावती पत्र २१ तपा.

५२ महिनाथ ५ कल्याणक स्तवन	ख. समरथ सं. १७३६ भा. सु. ६ सकीनगर वृ.
५३ ब्रलोक्ष्यदीपक हिन्दी पत्र ७४३	तपा कृष्णविजय सं. १८१२ वै. शु. ३ वृ.
५४ जिनप्रतिमास्तवन गा. ८६ नयचिमल	(वीरचंद्राग्रह) सं. १७४१ विजयादशमी तपा.
५५ कुमति खंडन स्तवन गा. ५१	च. ष. भ. (१६७० लि.) तपा.
५६ १७० जिननाम स्तवन गा. ६१	अविचल तपा.
५७ बावनी (हिन्दी)	रत्नशेखरशि. लालचंद्र तपा.
५८ ९ षाड़गीत गा. ६८	तपा. भैरवदास तपा.
५९ १२ अत चौपई गा. ६४	पद्मविजय सं. १६४५ तपा.
६० स्तवन सज्जाय अनेक	ख. देवचंद्रजी आ.
६१ शोल बावनी गा. ६२	माल था.
६२ १७ सज्जाय	हर्षमूर्ति था.
६३ स्तवनसंग्रह (करोष २००)	वे. जिनसमुद्रसूरि बड़ा
६४ अर्जुनमालो संधि	नयरंग सं. १६२१ जे. सु. १० वीरमपुर हुं.
६५ शीलरास	ख. सिद्धिविलास सं. १८१० चे. सु. १० लाहोर आ.
६६ सनतकुमार चौपई	कल्याणकमल आ.
६७ सोल स्वप्न चौढालिया	अमरसिंधु २ आ.
६८ सप्तातशत जिनस्तवन	भावसागर सं. १७५८ आसु सु. ३ आ.

प्राचीन रास आदि भाषा कृतियें

नेमिनाथ रास गा. ५७	ख. सुमतिगणि	(१३ वीं शताब्दी)
चन्दनबाला रास गा. ५३	आसिगु	"
भरहेसर बाहुबलि घोर गा. ४५	व्रजसेनसूरि	"
महावीर जन्मभिषेक गा. १४	जिनेश्वरसूरि	"
वासुपूज्य बोलिका गा. ४	"	"
वीरजिनकलश गा. १४		
चंद्रप्रभकलश गा. ११		
युगादिदेव कलश गा. २०		
नेमिनाथ फागु गा. १४	समधर	
मालउघट्टण गा. १८		
महावीरकलश गा. २८		
चतुर्विंशति जिनचौपई गा. २६	मोदमंदिर	
नेमिनाथ स्तवन गा. २३		
चंद्रप्रभकलश गा. १७	वीरप्रभ	
महावीराष्टक गा. ९	"	
जंबूस्थामी वस्तु गा. २१		
ऋषभशान्ति कलश गा. १३		
धर्मचर्चरी गा. २०		

वीर कलश चौपड़ गा. १२

(आदि समस्त कृतियें सं. १४३९ लिखित प्रतिमें पंचायती भंडारमें है.)

ऐतिहासिक साहित्य

जिनचंद्रसूरि वर्णनरास गा. ४०	लक्ष्मीसिद्ध	पं.
जिनलब्धिसूरिपट्टे जिनचंद्रसूरि विवाह गा. ३५ सहजज्ञान		बड़ा
कीर्तिरत्नसूरि विवाहलउ गा. ५४	कल्याणचंद्र	तपा.
गुणरत्नसूरि विवाहलउ गा. ४९	पद्मभंवर	वृ.
जिनप्रबोधसूरि रेलुआ गा. १०	पद्मरत्न	
„ चर्चरी गा. १६	सोममूर्ति	
जिनचंद्रसूरिचर्चरी गा. २५	हेमभूषण	
जिनकुशलसूरि रेलुआ गा. १०	जयधर्म	
गुर्वावली, जिनभद्रसूरि, जिनचंद्रसूरि, जिनसमुद्रसूरि, जिनलब्धिसूरि एवं अन्य गीतादि ।		
शत्रुंजय चैत्य परिपाटी गा. २९	सोमप्रभ	बड़ा.
शत्रुंजय यात्रा रास बे. जिनसमुद्रसूरि सं. १७२३ वै. सु. १०		बड़ा.
शत्रुंजय गिरनार संघगीत		तपा.
सकलचंद्र गणिभास गा. ३१		तपा.
जीवर्षि रास		शुद्धित पा.
विद्यासागर उपाध्याय रास		„ तपा.
पाटण चैत्यपरिपाटी गा. ६४	सिद्धसूरि सं. (१५)७६	बड़ा.
विजयदयासरि लेख पद्धति पत्र ४ दानचंद्र सं. १७८५		तपा.
जैसलमेर चैत्यपरिपाटी हेमध्वज सं. १५५०		

पुनसीक्रांषि, तेजसार, धर्मसुन्दर, दयारत्न, ४ साध्वी, कुशलविजयादि गीत, हेमरत्नसूरि, अमररत्नसूरि फाग, लक्ष्मीचंद्रसूरि गीत आदि, बाड़ी पार्थ्व, राड्डहपुर वीर स्तवन, पाहड़पुर अ.दिनाबगीत. आदि ऐतिहासिक स्तवन ।

ऐतिहासिक अलम्ब्य ग्रंथ

जिनपतिसूरि पंचाशिका	जिनपाल	{ सं. १३८४ लि. प्रतिके जिन पत्रों में यह थी वे मध्य पत्र गायब हैं ।
जिनप्रबोधसूरि चउहत्तरी	गा. ७४	
जिनचंद्रसूरी बहत्तरी	गा. ७४	
जिनेश्वरसूरि चरित्र	गा. ३० सं. १४३७ लि. प्रतिके ये पत्र गायब हैं ।	

जैनतर ग्रंथ

१ प्रामाण्यवाद	हरिराम तर्कवागीश	पत्र २४	पं.
२ न्यायप्रदीप	याज्ञिक वेणोदत्त पुत्र गोपीकान्त	पत्र ८	वृ.
३ पदार्थरत्नमंजूषा	कृष्ण श्लो. ३२०	पत्र ९	वृ.
४ मिथ्यात्व ज्ञानखंडन नाटक	रविदास	पत्र ६	वृ.
५ योगिनी दशाफल	हरजी	पत्र ७	„

६ विद्वन्मनोरंजिका (व्या.) शंकरदत्त पाठक	पत्र २७	पं.
७ तत्त्वत्रय निर्णय घोरशिवाचार्य	पत्र ६	पं.
८ महात्रिधा विडम्बन हरिकिर न्यायाचार्य		पं.
९ अनेकार्थसंग्रह कायस्थ गद्गमल सुत परमानंद पत्र १७ (सं १७८० लि) वृ.		
१० रूपमंजरा नाममाला रूपचंद (गोपालसुत) पत्र ६		पं.
११ वर्षतंत्र काशीस्थ नीलकंठ पत्र २५ शक १५०९ आश्विन सु. ९		पं.
१२ शृंगारमंजरा भोजदेव		बु. बड़ा
१३ विभक्तिआदि व्याख्या राजकलश पत्र १७		बड़ा
१४ ब्रह्मानंद कल्लोल वार्त्ताकरण ज्ञानसागर (नं. ७६१)		बड़ा
१५ हृदयदीपक वैद्यक निघंटु योगदेव		
१६ इष्टदर्पण मिश्र नंदराम पत्र ११		आ.
१७ हृदयप्रकाश हृदयनाथपण्डित महागज पत्र ७ सं. १७३८ लि.		बड़ा.
१८ ज्ञानमंजरी (व्या.) ऋषिधर्म पत्र १६		पं.
१९ रतिभूषण (हिंदी) जनसाय नं. १७१४ जे. शु. १० जैसलमेर (अमरसिंहकी आज्ञासे विरचित)		बड़ा
२० प्रेममंजरी पद्य ९७ हिं. प्रेम नं. १७१४ जे. सु. १०		आ.
२१ स्वरोदय पद्य ३५५ हिं. तनमुख सं. १८८७ का. सु. ८		आ.
२२ मैणावती गोपीचंद कथा पद्य २०० गोरख		बड़ा.
२३ गनेसकथा पद्य ९५ कायस्थ केदार (सं. १८५० लि.) पत्र ११		बड़ा.
२४ हिन्दी नाममात्रा (अमरकोषके आधारसे रचित) अपूर्ण		बड़ा.
२५ संक्षिप्त वेदान्त ज्ञान प्रणिजा शंकर पत्र ३०		तपा.
२६ आत्मप्रकाश (पद्यक) जान्माराम		वृ.
२७ आभूषणवतीमी रा. ३२ चंद्र ; १७७६ आखातीज (चंद्रसेन कुमर आग्रह)		पं.
२८ चांपावत (गठोड़) देवशिखा श्रुताल पत्र ४		वृ.
२९ हस्तामलक (राजस्थानी भाषा) पत्र ६ अपूर्ण		बड़ा.
३० सिद्धान्त शतक लाटुनाथ सं. १८८४ मा. सु. ६		तपा.
३१ (ज्ञानोद्दीपक पंचाशिका, पञ्चभूत पञ्चीशिका, सर्वमतसूचनिका पञ्चासो, अमिलाप पञ्चोसो, अवधूतपञ्चीसो आदि)		
मेघमालाग्रन्थोपरि सारोद्धारकाव्यानि पत्र ३०		हुं.
३२ प्राचीन दोहा संग्रह १७००		तपा.
३३ फुहड़ रातो. पुरपगानो, खीपरामो, उंदररासो सुकाल वर्णनादि		वृ.

અહિંસક શક્તિનો અપૂર્વ વિજય

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી કનકવિજયજી

‘જૈન મંત્રીશ્વર શ્રી કદપક’ નામની કથાનાં છેલ્લાં પ્રકરણોનો સાર અહીં રજૂ થાય છે. મગધની ગાદી પર નદવંશના વિજયધ્વજને ફરકતો રાખનાર મંત્રીશ્વરના જીવનનો કેટલીક ઐતિહાસિક કારકીર્દી આ પ્રકરણોમાં આલેખાયેલી મળે છે. આજથી ચોવીસ સો વર્ષ પહેલાંની આ હકીકતો યુદ્ધ દ્વારા થતા રક્તપાતને અટકાવી અહિંસક શક્તિનો અપૂર્વ વિજય જણાવી જાય છે.

તે દિવસથી મહારાજ નન્દના સર્વસત્તાધીશ મંત્રી તરીકે કદપકની વરણી જાહેર થઈ, અને જૈન મંત્રીશ્વર કદપકના શિરપર નન્દવંશની સામ્રાજ્યધ્વજોના મેરુભારની જવાબદારી આ રીતે આવી પડી. કદપકની કુશલતાથી મહારાજ નન્દનું સામ્રાજ્ય દિન-પ્રતિદિન વધુ સમૃદ્ધ બનતું ગયું. નન્દની રાજસત્તાના ઈર્ષ્યાળુ રાજવીઓ કદપકની આ પુરપાકના તેજોદેશી બનતા ગયા. પણ ધાર્મિકતાના પાવત્ર સંસ્કૃતિથી રંગાયેલો મંત્રીપદનો એ અધિકાર કદપકને સતત જાગ્રત રાખતો હતો. મગધના સામ્રાજ્યપર આથી મંત્રી તરીકે કદપક પોતાનો સારો જોવો પ્રભાવ પાડી શક્યો હતો.

જેમ જેમ જૈન મંત્રીશ્વર કદપક લોકપ્રિય બનતો ગયો તેમ તેમ તેના રાજ્યના જૂના અધિકારીઓનાં હૃદયો કલુષિતતાના કાદવથી વધુ મલિન બનતાં ચયાં. કદપકનું અનિષ્ટ કરવાની વૃત્તિવાળા માનવો પાટલીપુત્રના રાજકારણમાં વારંવાર દેખા દેવા લાગ્યા.

જગતના માનવોનો આ એક મોટી નિર્બંધતા છે કે, કોઈના-અરે, સમાન ધર્મીના-પણ નિર્દોષ ઉત્કર્ષને તેઓ સહી શકતા નથી. એ જ અશક્તિના ચોગે જ્યાં જુઓ ત્યાં ઈર્ષ્યા, અસુધા અને કિન્નાખોર વૃત્તિનાં પાપો ધર કરી, સંસારના નન્દન વનને બહારે બળતું વેરાન બનાવી દે છે. અસંતુષ્ટ હૃદયો પોને બાળે છે, નિર્બળોને બાળે છે અને દેશ કે સમાજની શાન્તિને સળબાવનારી ચીનગારીઓ વેરી કુસંપનો આતશ બળતો રાખે છે.

કદપકની શક્તિઓ મગધના રાજકારણમાં જેમ જેમ ફાલી-ફૂલી પાગરતી ગઈ તેમ તેમ કદપકની એ પ્રાભાવિકતાથી નન્દના આડોશી-પાડોશી રાજવીઓ મગધની સત્તાને નહીં સેવકની જેમ નમતા થયા. પણ કદપકના મંત્રીપદની ઈર્ષ્યાથી એના જૂના વૈરોઓના હૃદયનો આતશ વધુ ને વધુ ધીબતો થયો.

મહારાજ નન્દને મન કદપક એ રાજ્યનું સર્વસ્વ હતો. કદપક જેવા ધીર, સ્થિર અને કુશલ મંત્રીશ્વરને પામી નન્દનો આત્મા, સુખનાં સ્વપ્નો સેવી, નિરાંતે પોહતો હતો. કદપકની રાજ્યવ્યવસ્થા માટે નન્દને પૂરેપૂરો વિશ્વાસ હતો. આ બધું હોવા છતાં કદપકના જૂના શત્રુઓ એનાં છિદ્રોની શોધમાં હતા. અને નન્દના હૃદયમાં કદપક પ્રત્યેનો અવિશ્વાસ પેદા કરવામાં આમ એક વેળા તે લોકો ફાવી પણ ગયા.

એ હતો તો સામાન્ય પ્રસંગ: કદપકને જે બનાવની પાછળના આ વિકૃત વાતાવરણની સામાન્ય ગંધ પણ ન હતી, તે બનાવને એના જૂના રાજ્યમંત્રીએ કોઈ નવા જ રૂપે મહારાજ નન્દના રાજકારણમાં વહેનો મૂક્યો. એ બનાવની ટૂંકે હકોક્ત આ મુજબની હતી:

કદપકને ધેર એના મ્હોટા પુત્રના લગ્નનો પ્રસંગ હતો. આ પ્રસંગ ઉજવવાને કદપકે

પોતાને છાજતી સમજી તૈયારીઓ કરી હતી. મહારાજ નન્દને પોતાને ઘેર આમંત્રણ આપી, બેઠ ધરવા સારાં સારાં શસ્ત્રો તેણે તૈયાર કરાવવા માંડ્યાં. કલ્પકના ઘેર આ રીતે નવાં શસ્ત્રો વિપુલ પ્રમાણમાં તૈયાર થઈ રહ્યાં છે, એ હકીકત તેના છિદ્રાન્વેષી અધિકારી વર્ગના કાને અથડાવા લાગી. એટલે આ અસંતુષ્ટ માનવોએ પોતાની મલિન વૃત્તિથી મહારાજ નન્દને ભંભેરવાનું કાર્ય આરંભી દીધું. કલ્પકના આવવા પછી જેનું મંત્રીપદ સાથે ગયું હતું, તે જૂના મંત્રીએ એક અવસરે મહારાજ નન્દની આગળ ગણ્યમણાટ શરૂ કર્યો. મહારાજ નન્દે સાવધ બનીને એને પૂછ્યું. જવાબમાં એ અપમાનિત માનવે જણાવ્યું :

‘રાજન ! આપ અમારા શિરતાજ છો. અમારા પર કડુણાદષ્ટિ એ જેમ આપને માટે ઉચિત આચાર છે, તેમ સેવક તરીકે આપના હિતની ચિંતા રાખવી એ અમારી ફરજ છે. માટે જ આપને હું ચેતવું છું કે, આ મુસદ્દો કલ્પકથી સાવચેત રહેજો.’ નન્દના હૈયામાં ધીમું ઝેર રેડવાની કુટતાથી એ આ બધું બોલી રહ્યો હતો. કાંઈક સંદિગ્ધ હૃદયના નન્દને વધુ બહેકાવવા તેણે ફરી ઝેર પીરસવા માંડ્યું : ‘પ્રભો ! આપની સમક્ષ જુદું બોલવાની અમારે કાંઈ જરૂર નથી. આપના જૂના સેવક તરીકે આપના હિતની રક્ષા એ જ અમારા પ્રાયેક શ્વાસોશ્વાસની ફરજ છે, આથી કલ્પકનાં કાળાં કામોની જાણ કરવી એ અમારી ફરજ છે. એ ફરજ બજાવ્યાનો આજે અમને આનન્દ છે !’

નન્દના હૈયામાં આ ખટપટી અમાત્યે કાળકૂટ ઝેર આમ સરળતાથી રેડી દીધું. મગધનો સત્તાધીશ નંદ કાયાકાનનો હતો. એને આ બધી વાતોમાં રસ પડવા લાગ્યો. નન્દની માનસિક સ્થિતિ કામોડોળ થવા લાગી આ જૂના ખટપટી માણસોએ ફરી એક વાર અવસર મેળવી નન્દના હૃદયના શલ્યને વધુ સ્થિર કરવા કહ્યું. ‘મહારાજ ! પ્રપંચી કલ્પકના છળની ખાત્રી કરવી હોય તો આપ તપાસ કરાવો કે એના ઘરમાં શી ખટપટો ચાલી રહી છે ? આપના રાજતંત્રમાં બળવો જગાડવા માટે છૂપી રીતે શસ્ત્ર સામગ્રી તૈયાર કરાવવા માંડી છે. આપના રાજ્યના વફાદાર જૂના માણસો તરીકે અમારી ફરજ સમજી આ બધી હકીકત અમે જણાવી છે. જે યોગ્ય લાગે તે કરવાને આપ અધિકારી છો.

નન્દ આ બધું સાંભળી રહ્યો માથાપર જાણે અકાળે વિજળી પડતી હોય તે રીતે અકથ્ય વેદનાનાં ગંભીર વર્તુલો એના મુખપર ફરી વળ્યાં. સાંભળતાં સાંભળતાં એના હૃદયે કારી બાની વ્યથા અનુભવી, મુંઝવણોનો મહેરામણ એને હાથુવાર મુંઝવી રહ્યો. એ વિચારમગ્ન બન્યો. ધીરે રહી એણે પોતાના રાજકર્મચારીઓને આદેશ આપ્યો :—

‘મગધના સર્વસત્તાધીશની સામે બળવો ? અને તે એના વિશ્વસનીય રાજ્યમંત્રી કલ્પકના પૂર્યંત્ર દ્વારા ? જાઓ ! મારા વફાદાર સેવકો ! મંત્રીશરના ઘેર શસ્ત્રસામગ્રી તૈયાર થતી જોવાય તો તેના સમાચાર મને તાત્કાલિક આપો !’

મહારાજના જુદાં આકાશમાં ધુમરીઓ લેતા આસપાસ ફરી વળ્યા. મગધની સત્તાના પાયા હચમચી ઊઠતા હોય તેટલી જ અધીરાઈ નન્દના આ શબ્દોમાં પ્રગટ થતી જણાઈ. આદેશને માથે ચઢાવી રાજકર્મચારીઓ કલ્પકના આવાસ બહુ વિદાય થયા.

કલ્પક મંત્રી હતો, છતાં સત્તાનો મદ એને હજી સુધી મુંઝવી શક્યો નહોતો. ધીરતાની

સાથે સત્તાને પચાવી લેવાનું અખૂટ આત્મસામર્થ્ય એને વધું હતું. એને ત્યાં મમકનના રાજ્યશાસનનો કારભાર ચાલતો હતો. રાજ્યસત્તાનો છેલ્લામાં છેલ્લો દોર કદપકના હાથમાં હતો.

કદપક પૂર્ણ સાવધ હતો. શુભ કે અશુભ, પાપ કે પુણ્ય આ બન્નેના ઉદયોની કમેં ધડી આંટીધૂટીઓથી એને કાંઈ પણ નવીનતા ન હતી. સઘળી પરિસ્થિતિઓમાં સમ-ભાવની મનોવૃત્તિ એ કેળવી શક્યો હતો. ‘ગદ કાલનો સામાન્ય મણાતો કદપક, હું આજે મહાન રાજ્યનો તત્તવાહક છું, આવતી કાલે હું કોણ હશે ? એ બાવિના ગર્ભમાં છે’- આ બધી વિચારણા કદપકને હમેશા જાગત રાખતી.

નન્દના અંગત અધિકારીઓએ મહામંત્રી કદપકના ઘરમાં પગ મૂક્યો. મહામંત્રી ઝોરગાની અંદર પોતાના કામઠાજમાં મસ્ત હતો. આવનાર અધિકારીઓ આજે સ્વતંત્ર હતા. ખુદ મમકનના સર્વસત્તાધીશની સત્તાને સ્વતંત્ર રીતે અજમાવવાને તેઓને આજે આ અવસર મળ્યો હતો. તદ્દન બેરવાગ્રથી તેઓ મંત્રીશ્વરના ઝોરગામાં ખૂણે ખૂણે ફરી વળ્યાં. તાજાંબીની વચ્ચે એમણે જોયું તો શસ્ત્રાઓના ઢગના ઢગ ત્યાં ગુપ્ત રીતે તૈયાર થઈ રહ્યા હતા. ખૂબજ કડકાર્પથી તે ડોકો આ દશ્ય જોતાં રહ્યા. વાતાવરણમાં અવિશ્વાસનું ભેદી મોજું ફરી વળ્યું. મંત્રીશ્વર આ બધા માણસોની વિચિત્ર વર્તણૂકથી કાંઈક વિચારમગ્ન બન્યા. છુદ્ધ, કુશળના અને કુનેહથી આનો તોડ કાઢવાને મંત્રીશ્વરે પોતાની બધી પરિસ્થિતિ માખી જોઈ. પણ આ વાતાવરણની હતા પોતે ન પામી શક્યા.

નન્દના એ વફાદાર સેવકો થોડી વારમાં ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. એ ‘કાંઈક’ લખી આવ્યા તે રીતે ‘કાંઈક’ લખેને ગયા. એ ગયા, એમના પગરવ સંભળાતાં બંધ પડ્યા ત્યાં સુધી સ્વચ્છ દૃષ્ટિના મહામંત્રી માયાવી માણસોની આ રમતને ન ઝોળખી શક્યા.

: ૨ :

એ પણ અવસર ફરી આવ્યો; નન્દના મહામંત્રીપદનું ઔરવબર્ય માન મેળવનાર કદપક પર રાજ્યપદોહનો બપોરે ગુન્હો તર્કટી માનવોના પડખો દ્વારા સાખીત થઈ ગયો. ન્યાયની અદાલતે ન્યાયનું નાટક બજવી કદપકને તેના ગુન્હા બદલ શિક્ષા ફરમાવી કે, ‘નન્દના દુશ્મનો સાથે બળો, મમકનની સત્તાનો સર્વનાશ કરવાનું કાવતું રચવાના ગુન્હેગાર કદપકને તેના કુટુંબપરિવાર સહિત અધારા કારાવાસમાં જીવનપર્યંત ધોરડી દેવામાં આવે છે.’

સત્તાનો અમલ તરત જ શરૂ થયો. નિર્દોષ કદપક, તેના કુટુંબ પરિવારની સાથે પાટલીપુત્રની કોઠક અંધારી ઉંડી કોટડીમાં પોતાનું જીવન પૂરું કરવાની સ્થિતિમાં મૂકાયો. પુણ્ય-પાપની લીલી-સૂકીએ, મંત્રીશ્વર કદપકના જીવનમાં આમ તખ્તા પરના નાટકની જેમ અનેક દૃશ્યો ઉભાં કરી દીધાં. જૈન દર્શનના કર્મવાદના તત્ત્વજ્ઞાનનું અમીષાન કરનારા તેણે આ વિપત્તિને સમભાવે સહી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. કર્મે ધડી હતી એથી સંયોગ-વિયોગની-છટ્તાનિષ્ટ પ્રસંગોની આ બધી વિચિત્ર લીલાઓમાં એ ધડાધ ગયો. આ અણધારી આપત્તિએ એના આત્માનો કાળૂ લઈ લીધો ન હતો. પણ સ્વમાનભંગનો આ પ્રસંગ એને ઘણી ઘણી વેળા અકળામણની વ્યથામાં મૂકી દેતો.

‘નિર્દોષ બ્યવહાર, સાધુવૃત્તિ અને નિસ્પૃહ જીવન આ બધું સત્તાપાર રહી જાળવી રાખ્યું. તરવારની અણીપર જીવનને હેડમાં મૂક્યું. છતાં પરિણામે આવું કારણ કલંક’-

‘... આ નિર્દોષના રાજાને એ પડવાય દિવસો સહી અજાણી પણ અજાણી’

પોતાનું કુટુંબ પોતાના કહેવાતા ગુન્હાની શિક્ષાનું ભોગ બની નરકની રોરવ વેદનાઓને પોતાની આંખ આમળ ભોમવી રહ્યું હતું, એની બપ્પા કદપક જેવા સ્વસ્થ, ધીર અને સત્વશાલીને ખૂબ જ ભેચેન બનાવી દેતી. પોતાનો ફાલ્ગુપૂર્ણ સમસ્ત સંસાર આમ અચાનક, કાઈ બે-ચાર ખટપટી કાવત્રાખોરોની આસુરી લાલચોનો શિકાર બની રમદોળાઈ જાય એ વિચારની સાથે એ મહામાતૃ પગથી માથા સુધી કંપી ઊઠતો.

એ અંધારી કાટડીની રૌદ્ર યાતના મંત્રીશ્વરે ભોમવતા એક દિવસે પોતાના કુટુંબને કહી દીધું: ‘જુઓ! આપણને આ રૌરવ નરકમાં નાંખનાર કાવત્રાખોરોને યોગ્ય શિક્ષા કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. રાજા નન્દ આપણને રીખાવી-રીખાવી વગર મોતે મારી નાંખશે. આપણે આમ પશુ કરતાં વધુ કરુણ જીવન પૂરું કરી મરવા કરતાં એક એવો યુદ્ધિશાળી ધીર આપણામાંથી બચી જાય એમ કરવું જરૂરી છે; જેથી આ કાવત્રાખોરોને તેનાં પાપોની શિક્ષા આપવાને એ દરેક રીતે સમર્થ બને!’ બોલતા બોલતાં કદપકના મુખપર વિષાદ અને રાષની ચિત્રવિચિત્ર રેખાઓ ફરી વળી. પરિવારના આત્મજનો આ બધું સાંભળી રહ્યાં. પોતાના જીવનની ફાલીફૂલી નન્દન વાડી આમ અકાળે કરમાઈ જશે, એ હકીકતનો વિચાર પણ ત્યાં દોડેલા બધાનાં મનને વલોવી નાખવા માંડ્યો. પણ વેરની વસુલાતની કદપનાએ, બીજી જ પળે તે લોકોને સ્વસ્થ બનાવ્યા.

તેઓએ વેદના મિશ્રિત વાણીને શ્રવણ દેહ આપતાં મંત્રીશ્વરને કહી દીધું: ‘પૂન્ય! અમે જીવીએ તો શું અને મરીએ તો શું? અમારા જીવનની હવે કાંઈ કિંમત નથી એક ધડા જેટલું પીવા માટે પાણી અને પાંચશેર ચોખાની ઘેંસ ભોજન માટે આપણને મોકલી નન્દ આપણને રીખાવી-રીખાવીને મારવા હચ્છે છે. કાયાકાનનો રાજા નન્દ ક્ષુદ્ર માનવીઓના માયાવી તાંડવોનો આ રીતે કેવળ સાથી બની રહ્યો છે. આપ જો જીવતા હશે તો એ માયો માનવોને યોગ્ય શિક્ષા કરી શકશે; તો જ અત્યાર સુધી આપના હાથે સોળ કળાએ ખીલેલી આ મગધની સમૃદ્ધ સુરિયર ખનશે. મગધના સિંહાસને નન્દની પાંગરતી વંશવેલ ફાલી-ફૂલી કરવાનું સામર્થ્ય આપ સિવાય અન્ય કોઈમાં નથી. આમ કરતાં નન્દ વંશની સમૃદ્ધિનાં મીઠાં ફળો આરોગવાને આપણા વારસો શક્તિશાળી બને તો અમે અમારા આ બલિદાનની કિંમત પામ્યા એમ માની સંતોષ પૂર્વક મરી શકીશું.

પ્રસંગ ખૂબ જ કરુણ હતો. અંધારી કાટડીનાં ઊંડાણમાં આ આપહુઅસ્ત માનવોના આ શ્રવણોએ એ વેળાએ વાતાવરણને ભરી દીધું. મધ કાલ સુધી મોટા ગગનયુષ્મી મહાલયોની દેવદુર્લભ સમૃદ્ધિને ભોગવનારો મંત્રીશ્વરનો આ સંસાર, પોતાના જીવવાની આશાને ત્યજી હવે નિશ્ચિન્ત બન્યો. ધર્માત્મા કદપકે પોતાનાં આ પરિવારને સંસારના પદાર્થોની ક્ષણિકતા સમજાવી સમાધિમાં રિયર રાખ્યા. ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાનનો બોધ પામી આ લોકો અન્તે સમાધિપૂર્વક મૃત્યુને ઊજવી ગયા.

આ બાજુ:—કદપકના સત્તાબજ્ર થવા બાદ મગધના આત્રાબ્યને બડકે બળતું જોવાને આતુર નાનાં નાનાં રાજ્યો મગધની સત્તાને પડકારવાને તૈયાર થયાં. મંત્રીશ્વર કદપકની હાપણુભરી મુત્સદ્દિગીરીએ અત્યાર સુધી આ બધા બળવાખોરોને ચોભાવી દીધા હતા; કદપકના પુણ્યતેજથી કંપતાં આ રાજ્યોએ હંમેશા મગધની સત્તાને ચરણે આળોટવામાં જ

પોતાનું સ્વમાન માન્યુ હતું. પણ જો કે એક સ્વભાવના જાણને ઉમેરી કેમો દેવાની વૈરવૃત્તિ આ સત્તાધીશોને વારંવાર અજ્ઞાની, પાન્ય કલ્પનાની શક્તિ આગમ્ય એ કાવના ન હતા.

પણ હવે કલ્પકથી રાન્ય મગધની હતી તે નિશ્ચય જાનનાર આ નાનાં નાનાં મણુ-
રાન્યોએ મગધના સત્તાધીશથી સામે ખુદી રાત જીતી જિતી કર્યો. પાટલીવૃત્તની રાન્ય-
બવસ્થામાં કલ્પકની ઝેરહાજરી હમ્યાન નહન બરાબરના નાપા મળી હતી. મગધનું બલ,
અંકાર, સૈન્ય કે જે કલ્પકનું ને કલ્પકના પાટલા બાદ બનસ્થાઈકાપત નિર્ભર હતું.

આજે મગધના પાટનગરના રાજાએ એ મળ ત્રણ અંધારું છવાઈ મથું હતું.
બળવાખોર સત્તાએ મોટે આ અંક સુવત્સવ કરી. રાજાએ તો નંદવશની સત્તાને કબ્જે
નાખી પોતાની સામુદાયિક સત્તા બચાવવા માટે આ મળને ફળતા લાગ્યા.

નનદની નમણાઈનો ક્ષાણ લેવાને મેનદની જીતના પત્યાને કસદરામાં ચૂકી હતી. વૈર-
વત્તિના આત્મણે આ આત્મામાં મેનદની પત્યાની વીરતા અને આ કાશ્ય દોષે છેલ્લી બાઈ
હકી લેવાનો નિર્ધાર કય - પોતાના લેખ ધરે ન્યાયે મનને ધેડી પીધું. રામનીતિનાં
નાટકો બજાઈ લેવા માટે દુતકારને મળેરે સમીપમાંથી મનરાજ નનદને કહેયું મોકલ્યું:

‘વૈશાલી, વૈદેહી, લીચ્છવી દર્પાદિ તાર દેશોનાં મહાનાજ્યોનાં પ્રાંતનિધિમંડળ તમને કહેવામાં છે કે, હવે તમારી સત્તા સર્વ માનના અર્થ છે ‘જેનું ભુતપત્ર તેનું રાજ્ય-ખલ’ એ સત્ત રાજ્યનીતિના વાણ્યુદયોગજગત, જનારી આપું છે મગવતા પાતતપ્ત-નો અધિકાર એ કેવળ વારસાવા ગાવાં આવતા યસરપટ્ટી નારી. અમે હવે આવા આપબુદ શાસનને ચલાવી લેવાને કોઈ પગ ને તેવાર નથી. મગધની સત્તા સાથે સમાન દરજ્જે રહેવાને અમે તૈયાર છીએ. આ સિવાય સમાધાન કે સુમેદને અમે નકારીએ છીએ. આપના જવાબ માટે અમે થબ્બા છીએ. બુદ્ધ, બુદ્ધ ને બુદ્ધ’ એ હવે અમારો માન છે.’

હૂતાનાં વચનોમા લડાઈનો અગ્નિ સળગી રહ્યો હતો. કદપકના સત્તાબ્રષ્ટ થયા બાદ તાજેતરમાં આમ અચાનક ફાટી ન કળેલાં આ આપત્તિથી નવો સેનાધિપતિ અશ્વમેધ મુંઝવણમાં મુકાઈ ગયો, નવો મહામાતૃય નિશ્ચયુત હાડી વિચારણામા મરડાવ થયો.

રાજસભાની હવા તદ્દન શૂન્ય જેવી હતી. લડાઈ લડી લેવાનું શોર્ષ કે પરાક્રમ કોઈ અધિકારીના મુખ પર તે વેળા ન જણાવું. મદારાંગ નન્દ આ બધું જામી ચૂક્યો, એણે મુસ્લિમોની ભરી જાણનાથી હૃતને કબુલે : 'તમારા અને અમારા સંઘનું ખૂબ જ નિખાલસતા-ભરી મૈત્રીથી ચાલ્યો આવે છે. એને ટકાવી રાખવાને અમે આતુર છીએ. લડાઈ લડી લેવાની વૈરવૃત્તિને આમા સ્થાન ન જ હોતું જોઈએ. અમારા મહામાત્ય કદપક વૃદ્ધાવરણને કારણે પચારી વય છે. છતાં તમારી સાથે સલાહ કરવાને દરેક પ્રકારે તેઓ તૈયાર છે.'

હતે ન-દનાં આ વચનોમાં મગધના સત્તાવીશની નયપાઈ જણાઈ. મગધનો સર્વ-
તંત્રસ્વતંત્ર ગણાતો સમ્રાટ આટલા નરમ બની જતા આપશે એ એની કથનામાં ન
હતું. એણે જેણું કે કથનના નામે સમ્રાટ કાંદવાની આ એક તરફોય છે. દમન અજમાવ્યા
બિના કેઈ રીતે કાર્યસિદ્ધિ નથી એમ ચમરાકે હતે તે વેળા પાણી માપી લીધું.

‘હું અમારા માલીકાને પૂછી જોઉં’ કહી તે દૂતે ઘોડો દોડાવી મૂક્યો. બીજી જ પળે તે રાજ્યોની સેનાએ પાટલીપુત્રની ચોમેર ઘેરા લાલી નગરના લોકોને વ્યવહાર મુશ્કેલી-માં મૂકી દીધો, નિર્દોષ પ્રજાજનો દિન પ્રતિદિન આ રીતે આપત્તિના ઘેરા વમળમાં સપડાઇ ગયા. મહારાજ નન્દે નવા પ્રધાનમંડળને આની સામે જવાબ આપવાનો આદેશ કર્યો. મહામાત્ય વિશ્વશુપ્તે નકારમાં પોતાનો જવાબ પાઠવી દીધો, અને કહી દીધું કે ‘અમાનક ઊભી થયેલી આ પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવાને અમારી પાસે સૈન્ય કે સામર્થ્ય નથી.’

મગધના સમ્રાટને અત્યારે પોતાનો બુદ્ધિશાળી મહામાત્ય કલ્પક યાદ આવ્યો. તેની ખાતરી આપોમથી આસુની મંગા-વમુના વહેતી થઈ. તેમજ મહામાત્યની બુદ્ધિ, વફાદારી અને પરાક્રમની શ્રૌયંજરી કારકીર્દીના સરમરણો તેનાં દુઃખી દિલને આગના તણખાની જેમ દાઢ દેવા લાગ્યા. પોતે જનતા કારાવાસની કાળી કોટડીમાં કલ્પકને મળવા આવ્યો. એણે ત્યાં જોયું તો જિદ્દગીની છેલ્લી ઘડીઓમાં પણ મૃત્યુની સામે હિંમતભરી આથ બીડી મહામંત્રી પ્રસન્નતા પૂર્વક જીવી રહ્યો હતો.

મગધનો સમ્રાટ કલ્પકને નમી પડ્યો. દાડપીજરશા મંત્રીના હેઠમાં આત્માના અણખૂટ ઘેરતું દર્શન થતા નન્દના હૈયામાં મંત્રીશ્વર પ્રત્યેનો સદ્ભાવ વધતો ગયો. સમ્રાટ જનાં સેવકની જેમ એ લજ્જાથી ધરતી સાસુ જોઈ રહ્યો. કલ્પકની હૃદયતા અને સાધુતા પ્રત્યે એને પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. થોડો વારના મૌન પછી એણે પોતાની વાચા ખોલી:

‘મહામાત્ય ! મગધના સર્વસત્તાધીશની કે સામ્રાજ્યની લાજ રાખવાને આજે અમે તમારી પાસે બીજા માગવા આવ્યા છીએ. મહં કાલ સુધીના પરસ્પરના ઝેર-વેર બૂલી મગધના દુસ્મનોની સામે ઊભા રહેવાને તૈયાર થવાની સ્થિતિ આપણે માટે આજે અનિ-વાર્ય બની છે. મંત્રીશ્વર ! તમારા પર અમે અન્યાયોની જે ઝડીઓ વરસાવી છે એ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત અત્યારે અમે ભોગવી રહ્યા છીએ. મગધની સત્તા સામે ગણરાજ્યોએ આજે ઉઘાડે છેડે બળવો ઉઠાવ્યો છે. તમારા જેવા મહાપુરુષવાન મંત્રીના આત્મજળ પર હવે અમને વિશ્વાસ છે કે અમે અમારી સત્તાના ડગમગતા સિદ્ધાસનને અચૂક બનાવી મગધના રાજ્ય તખ્તપર નન્દવંશનો વિજયધ્વજ ફરકાવી શકીશું.’

કલ્પકની સજ્જનતા પોતાના માલીકાની પાસે આ શબ્દો સાંભળનાં અકળાઈ બેઠી. ક્ષણભર એના માથા પર જાણે વીજળી પસાર થતી હોય એમ એ મૂઠ બની શૂન્ય થઈ ગયો. એ ખોલ્યો એ શબ્દોમાં પર્વત ફાડી નાંખે તેટલું શ્રૌયં હતું. જાણે વાણીના પ્રવાહે વિદ્યુત્ક્રિતને થંભાવી દીધી. એના હૃદયમાં સાચો સેવકભાવ અને સ્વામીનું વાતસલ્ય ઉભરાતું હતું. થોડા શબ્દોમાં એણે કહી દીધું. ‘રાજન્ ! મગધના સમ્રાટની સેવા એ મારું જીવન-વ્રત હતું અને છે. શ્રી જિનેશ્વર દેવ જેવા તારક પરમાત્માનો સેવક કલ્પક પોતાના લોકોના છેલ્લા બિન્દુ સુધી મગધના સામ્રાજ્યને વફાદાર રહેશે દુન્યવી કોઈ પણ સ્વાર્થો કલ્પકની વફાદારીને આડે કદી આવ્યા નથી અને આવશે નહિ. એ માટે આપ નિશ્ચિન્ત રહેશો ?’

: ૩ :

ખીજે દિવસે મહામાત્ય કલ્પકની સાથે મહારાજ નન્દ પાટલીપુત્રના ચોરે-ચોરે ફરી વળ્યા. નગરનાયકો મહામાત્યને જોઈ સ્વસ્થ થયા. પ્રજા પોતાનાં દુઃખોને બૂલી મઈ.

પ્રકાશનાં તેજસ્વી ફિરજોનો જેમ મહામંત્રીશ્વરનાં આગમનથી નગરજનોનાં હૃદયો આનન્દથી ભરાઈ ગયાં. અધીરાઈ શોક અને શ્વન્નતાનું અધિકારધેષુ વાદળ વિખેરાઈ ગયું.

ગઢપર ચઢી મંત્રીશ્વરે નગરને ઘેરી રહેલાં મણુગજ્યોનાં સૈન્યોને જોઈ લીધાં, અને સમાધાનીનો સંદેશ જાહેર પાઠવ્યો. રાજ્યના અધિકારીઓએ મંત્રીશ્વરના નામે સુલેહનો શ્વેત વાવટો આકાશમાં ફરકતો કરી દીધો. મણુગજ્યોના પ્રતિનિધિઓએ આ બધું જોઈ લીધું; નિરર્થક લોહી રેડવા કરતાં મગધની સત્તાને એનો નયનગાઈને ટાણે સુલેહના દાણાથી ચાંપી જેવામાં એ લોહીએ પોતાનું ડહાપણ માન્યું.

મણુગજ્યોનો મુખ્ય સેનાધિપતિ ભદ્રવીર્ય આ તકનો ઉપયોગ કરવામાં સાવધ હતો. એણે પ્રતિનિધિમંડળને કહી દીધું, 'વાટાઘાટથી જો આ બધું પતી જતું હોય તો આપણા સૈનિકોના લોહીની નહીં આ જુમિપર શા માટે વહેતી કરવી !' સૌ એકમત થયા. ગરમ અને નરમ બન્ને દળોના નાયકોએ ભદ્રવીર્યને મહામાતૃ કલ્પકની સાથે વાટાઘાટો કરવાને સમ્મતિ આપી. ભદ્રવીર્ય નગરમાં આવ્યો. મંત્રીશ્વરનો અહમુત પ્રતિજ્ઞા, ભવ્ય ભલાટ અને દેવાંશી તેજ જોઈ એ સહસા નમી પડ્યો.

મંત્રીશ્વરે એને પોતાની બાજુમાં બેસાડી એ યુવાન સેનાપતિનો સત્કાર કર્યો. ભદ્રવીર્યની અસ્તુતા જોગળતી ગઈ. પરસ્પરના પ્રેમનું વાતાવરણ ત્યાં સર્જાતું થયું. હિંસાની પાશની વૃત્તિની રહાએ જૈન મહામાતૃ કલ્પકની નિર્દોષ અહિંસકતાનો વિજય થયો.

'ભાઈ ભદ્રવીર્ય !' નરમાશયી મંત્રીશ્વરે પોતાની વાણીને જમાન આપી. 'તમે મણુગજ્યો બહો માનતાં હો કે મગધની સત્તાનું પરિચલ ખૂટી ગયું છે. પણ એ તમારી બ્રમણ છે' મંત્રણ માટે મગધની આતુરતાનું કારણ સ્પષ્ટ કરતાં કલ્પકે ચોખવટ કરી:

'મહારાજ નન્દ અને હું માનીએ છીએ કે દિંસાથી જગત જીતી શકાય છે, કે વશ કરી શકાય છે, એ નયું અજ્ઞાન છે. સત્તાવાદ કે સામ્રાજ્યની જૂખ પાપો જન્મથી સંસારને પાપી બનાવે છે ! આથી જ અમને સત્તાની જૂખ કે લોભ તલમાત્ર રહ્યો નથી. અમારો ધર્મ, સત્તા કે સમૃદ્ધિ પુણ્યમળથી પ્રાપ્તવ્ય છે, એમ અમને સમજાવે છે. આથી એની ખાતર લાખો કરોડો યા અમનેની સંખ્યાના નિર્દોષ માનવોનો રક્તસંહાર કરી શીલિતનો સાગર ઊભો કરવો એ મારે મન બંધકર અન્યાય અને અધર્મ છે; શક્તિનો દુર્વ્ય છે.' બોલતા બોલતા મંત્રીશ્વરની પ્રૌઢ કાયા કંપી ઊઠી.

હરો મંત્રીશ્વરની વાણીનો ગંભીરવાદ વહેતો થયો:

'સેનાધિપતિ ! તમારા જેવા યુવાનો મણુગજ્યોના સાચા દીવાઓ છે. તમારી શક્તિઓ જગતના કલ્યાણ માર્ગે પ્રકાશ પાથરવામાં રેડજો.' હિંસા, ઇર્ષ્યા, વૈર અને વૈમનસ્ખનાં પાપોનો બીજણું અધિકાર ઉલેચી નાખી અહિંસાના ધર્મ માર્ગે જંસારની પ્રગ્નને દોરવણી આપવી એમાં જ તમારા લોહીનાં ઉષ્ણ ત્રિંદુઓથી થનથનતી યુવાનીનું સાર્થક્ય છે.' વયોવૃદ્ધ કલ્પકનું જાદુઈ વ્યક્તિત્વ સેનાધિપતિનાં આત્માની આરપાર અસર પાડી ગયું.

મંત્રીશ્વરે કહ્યું: 'પ્રિય ભદ્ર ! તમારા માટે બે માર્ગ હાલ ઊભા છે: એક રક્ત પાતનો અને બીજો અહિંસાનો. પહેલો માર્ગ કાયરોએ—આત્મસામર્થ્યહીન નિર્ભાજ

આનવોએ, અજમાવી સંસારના સ્ત્રાણોને સંજગ્યાથી મૂક્યા છે, કામથી જ્ઞાતિના આસોશના ફીધી નાખ્યા છે, જન્મતને કેવળ નિર્માલ્ય અને સસ્વજીવી બનાવ્યું છે. નરમેધનો અત્યાચાર પદિષ્ટાએ આ દ્વારા સમન્વય છે. બીજો માર્ગ નિર્મગતાનો છે. સરજતાપૂર્વક સત્તા કે સમૃદ્ધિના લાભ દ્વારા જન્મતના આનવોની સુષુપ્ત માનવતા જગાડી એને શાન્તિનાં શાશ્વત માર્ગે ધીરે કદમે દોરે છે. વિશ્વાસ, આત્મસંતોષ અને શાન્તિના અત્મતેજનો સાક્ષાત્કાર આ માર્ગે સદૃશ પ્રાપ્ત થાય છે. મગધના સર્વસત્તાધીશ મહારાજ નન્દ તરદથી તેના એકના એક પ્રતિનિધિ તરીકે, બીજો માર્ગ મેં સ્વીકાર્યો છે. તે માર્ગે મગધની સત્તાનું સંચાલન થઈ શકે તે જોવાને હું આગ્રહ છું. આ માટે જ મેં તમને મારા સમાન બાગીદાર માની અહીં બહુ અભ્યર્ચનાઓ લખાવ્યા છે. '

મંત્રીશ્વરની વાણીનું તેજ ચોખેર પ્રકાશતું ગયું. શન્યની જેમ બદ વીર્ય આ બધું સાંભળતો રહ્યો. એના જીવનમાં આ બધું એને પહેલ વહેલું સાંભળવા મળ્યું. આત્માને ધન્ય માનતો તે હજુ મગધના આ મહાન મુતસદ્દો મંત્રીને જોતો જ રહ્યો.

' સેનાધિપતિ ! મગધની સત્તાની સાથે કામથી સુસેહ આ માર્ગે જળવાઈ રહેશે. એ થાક રાખતો કે ગણરાજ્યો અને અમે સરખાં જ છીએ. તમારા સ્વસાનના હક્કને પીંધી નાખવાનો અમને અધિકાર નથી. એવું ધમક પણ અમે રાખ્યું નથી. બાકી જે રક્તપાત દ્વારા અમારી પાસેથી સત્તા ઝૂંટવી લેવાની તમારી નેમ હોય તો તે માટે પણ અમે તૈયાર છીએ. અમારી પાસે સૈન્ય છે, તાકાત છે અને ધનદનો કુબેરભંડાર પણ છે : અમે માનીએ છીએ કે જે પુણ્યે ગઈ કાલના નાપીત મણાતા વેસ્થાપુત્ર નન્દને મગધનું શાસન આપ્યું તે પુણ્ય નન્દની સત્તાને સહાય કરવાને જીવંત છે. બોલો નિશ્ચય કરી લો !'

મહામંત્રીના શબ્દોમાંથી તણુઆ ઝરતા રહ્યા. મૌન તોડી સેનાધિપતિ બદવીર્યે કહી દીધું, ' લડાઈ બંધ કરી, અમે તમારા શત્રુએ આવ્યા છીએ, તમારા જેવા દેવપુરુષ પર અમને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. '

સમાધાન થઈ ગયું; બદવીર્યે હાવણીમાં આવી યુદ્ધ બંધ કરવાની જાહેરાત કરી, સૈન્યોને વિખેરી દીધાં. બીજો જ દિવસે પાટલીપુત્રનો ઘેરા હાથી લીધો. તરત જ નગર બચ-મુક્ત બન્યું. બદવીર્યના આ અચાનક હૃદયપલ્ટાથી ઘણાં રાજ્યોમાં અરસ-પરસ વિશ્વાસ ખૂટી ગયો. સેનાધિપતિ પર દેશદોહનો આરોપ વાતાવરણમાં વહેતો મૂક્યો. છતાં લીન્દ્રજીવી રાજ્યોએ બદવીર્ય પરની શ્રદ્ધાથી યુદ્ધમાંથી ખસી ગયાં. બીજાં નાનાં રાજ્યો નિર્બળતાના કારણે બાગી છૂટ્યાં. મગધની સત્તા પર ઝંઝૂમતાં બચનાં વાદળો મંત્રીશ્વરનાં પુણ્યતેજ આમળ આમ અચાનક વિખરાઈ ગયા. મગધ બચમુક્ત બન્યું.

આ રીતે જૈન મંત્રીશ્વર કલ્પકના અદ્ભુત વ્યક્તિત્વના બલથી મહારાજ નન્દની સત્તા મગધના રાજ્યના સિંહાસન પર પુનઃ સુરિશ્વર બની, અને મહામંત્રીની સામે કાવર્તા કરનારા પાપીઓને નન્દે મગધની સીમાએ પરથી દૂર ધકેલી તેઓનાં પાપોને ઉપાસ્યાં કર્યાં. મગધ દેશના વિશાલ રાજ્યમંત્રીના વહીવટનો કલશ મહામાત્ર કલ્પકના શિરપર ફરી પ્રોત્થવપૂર્વક ઢોળાયો. પણ સાહુસૃતિ કલ્પકને એની હવે અપેક્ષા રહી ન હતી. રાજ્યમાં,

દેશનાં કે જમતનાં સર્વ સંબંધોથી મુક્ત બની તે મહામંત્રીએ પોતાનું શેષ જીવન શ્રી વીતરામ ધર્મની આરાધનામાં પૂર્ણ કર્યું. અને સમાધિપૂર્વક મૃત્યુને પામી મહાત્મા કલ્પક અપૂર્વ જીવન જીવી મૃત્યુ ઉગ્મવી દેવલોકે બધી વિદ્યા થયા. કલ્પકના વારસો મગધના મહામંત્રી પદે સારપછી અભિષિક્ત થયા.

મગધની સત્તાના વાહક તરીકે ત્યારબાદ સાત-સાત પેઢી સુધી જૈન મંત્રીશ્વર કલ્પકની પેઢીઓએ મંત્રીશ્વર પદ વફાદારીપૂર્વક જાળવી જૈનધર્મને દીપાવ્યો. અને નન્દ વંશનો યશસ્વી વિજયશ્વજ દેશપરદેશમાં દિગ્વિજયો બનાવ્યો.

ત્યારબાદ નન્દવંશનો છેલ્લો-નવમો નન્દ મગધના સિંહાસન પર આવ્યો. તેના રાજ્યની સત્તાનું તંત્ર મહર્ષિ શ્રી રથૂજભદ્રજીના પિતા જૈન મંત્રીશ્વર શકટાક્ષના હાથમાં આવ્યું. અસંતુષ્ટ માનવોની બંભેરણીથી નવમો નન્દ દોરવાઈ ગયો, અને શકટાક્ષ મંત્રીને રાજ્યદ્રોહની મંધથી અપમાનિત કર્યો. એ અપમાનિત મંત્રીશ્વરે પોતાની સલામતી માટે રવેઝાએ પ્રાણ ત્યજી દીધા. આ કાળ ચોંકીએ નન્દવંશના સર્વ નાશનું પગરણું મંડાયું.

અપમાનિત બ્રાહ્મણ મંત્રીનું વૈર બ્રાહ્મણ કુળના જૈનમંત્રી ચાણાક્યે નન્દની વંશ-વેંદન મગધના સિંહાસન પરથી ઉખેડીને લઈ લીધું, અને ત્યાર બાદ મગધના પાયતખત પર ચક્રગુપ્ત દ્વારા મૌર્યવંશની સત્તા સ્થપાઈ.

ચક્રગુપ્ત પછી બિન્દુસાર, અશોક અને જૈન સમ્રાટ સંપ્રતિ આ બધા મૌર્યવંશના મગધ સમ્રાટો ઇતિહાસના પાને આવેખાઈ ગયા. જેમ નન્દવંશને મગધની સત્તા પર સમૃદ્ધ કરનાર જૈન મંત્રીશ્વર કલ્પક હતા તે જ રીતે મગધના પાયતખત પર મૌર્યવંશને રચી કરનાર બ્રાહ્મણ કુળના જૈન મંત્રીશ્વર ચાણાક્ય હતા. પ્રામાણિક જૈન તત્વારીઓ આ બધી દહીકતો આપણને કહી જાય છે.

બ્રાહ્મણ કુળના જૈન મંત્રીશ્વર શ્રી કલ્પકની અદ્વિસક શક્તિએ, આ રીતે બયંકર રક્તપાતથી જમતને ઉગારી, ત્રિશ્ચાંતિનું નિર્દોષ વાતાવરણ જનમાવ્યું.

આ હકીકત વૈર, ઝેર અને કિન્નાખોરીનાં તાંડવોથી નાચી રહેલી આજની સભ્ય મણીની યરોપની દુનિયાએ જુલી જવી જોઈતી નથી.

જૈન મંત્રીશ્વર કલ્પકે, જીવનમાં જીવી જાણેલી એ નિષ્કલંક સાધુતાનાં મૂલ્યને જમતનો માનવસમાજ જમારે સમજતો થશે ત્યારે ત્રિશ્ચાંતિનાં પાયા સુરચિર 'મન્યા વિના તહિ જ રહે'.

નવી મદદ

૫૧) પૂ. મુ. મ. શ્રી વલ્લભવિજયજીના સદુપદેશથી શેઠ બહાદુરભલજી અમેરાજજી કોચર, ખીકાનેર.

૫૦) પૂ. પં. મ. શ્રી. જ્ઞાનુવિજયજીના સદુપદેશથી ઉજ્જવલની ધર્મશાળા, પાલીનાથા.

૫) પૂ. પં. મ. શ્રી. ચરણવિજયજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, સરિયઢ

દરેકે વસાવવા યોગ્ય શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના તથા વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલ ખર્ચનો એક આનો વધુ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીના સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને સગળા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સપ્ત રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક ભિન્નભિન્ન લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં આંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના.

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના.

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ત્રીજી, ચોથા, પાંચમા, આઠમા, દસમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકની કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા.

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

યુગરાતના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કનુભાઈ દેસાઈએ દોરેલું મુદ્રિત ચિત્ર. ૧૦"×૧૪"ની માપન, સોનેરી બોર્ડર. મૂલ્ય ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો).

—સબો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
એશિયનબાઈની વાડી, ધીકાંડા, અમદાવાદ.

મુદ્રક:-મગનભાઈ એટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રોન્ડીંગ પ્રેસ, સલાપેસ કોલરાડો, યો. એ. નં. ૬ શ્રી ભક્તિભાઈ કાપોલક-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-શ્રીમનભાઈ એશિયનબાઈ એટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાપોલક, એશિયનબાઈની વાડી, ધીકાંડા રોડ-અમદાવાદ.

वर्ष ११ : अंक ३]

अमहावाह : १५-१२-४५

[क्रमांक १२३]

विषय - दर्शन

नवी मई	टाइटल पानु २
१ श्रावक कुंभरकृत अभ्यास-सत्य-परिपाटी :	पू. सु. म. श्री. रमजिंदविजयलाल : १५
२ दीवालीदिवसको एक सचित्र प्रति :	श्री. भवरलालजी नाहटा : १७
३ 'गज्जि' शब्दानी रूपपति पत्थादि :	श्री. हीराबाब र. कापडिया : १८
४ भूतिपूजनो प्रभाव :	पू. सु. म. श्री. भद्रेश्वरविजयलाल : १९
५ कंधके अभ्यास साहित्य :	श्रीमती डॉ. शारदादेव काडडे : ७३
६ कविमनु शत्रुंनवावतार तीर्थ :	पू. ड. म. श्री. सिद्धिमुनिश : ८१
७ पाटलीपुत्रनी यशोगाथा :	श्री. मोहनलाल दीपयंद मोहसी : ८८
८ 'नेमिदत्त' के कर्ता विक्रम दिगम्बर थे ! :	श्री. जगरन्न्दजी नाहटा : ९०
९ जीवके कर्मबन्ध और मोक्षका अनादित्व :	पू. आ. म. श्री. जिनहरिसागरसरिजी : ९२
१० भिम(क्षम) ऋषिना अभिमतो :	श्री पं. बालचन्द्र ल. गांधी : ९४
११ मिलमिल लोवानु व्यापुष्प :	पू. सु. म. श्री. अजयसागरलाल : ९६
समाचार :	: ७२

समाज-वार्षिक के रूपिया : छूटके चालु अंक-त्रय आना

નવી મહદ

- ૫ મુ.મ. શ્રી. વલ્લભવિજયજીના સદુપદેશથી બીકાનેરમાંથી નીચે મુજબ વધુ મહદ મળી છે.
- ૧૦૧) શેઠ રાવતજીભણ ભેરવદાનજી કોઠારી, બીકાનેર
- ૫૧) શેઠ યાનચંદજી કોચર, બીકાનેર
- ૫૧) શેઠ આણંદમજી મંમલચંદજી કોચર, બીકાનેર
- ૫૧) શેઠ લાલચંદજી કોઠારી, બીકાનેર
- ૫૧) શેઠ કનૈયાલાલજી ગોલેચ્છા, બીકાનેર
- ૫૧) શેઠ હીરાલાલજી સોભાચંદજી રામપુરીયા, બીકાનેર
- ૨૫) પૂ. ષં. મ. શ્રી. સંતિવિજયજીના સદુપદેશથી ગોયાપર વિચા નીમા પંચ, ગોધરા
- ૨૦) પૂ. ષં. મ. શ્રી. દેવેન્દ્રજીના સદુપદેશથી સાંતાકેન્ડ જૈન તપચંદ સંઘ, સાંતાકુન્ડ
- ૧૦) પૂ. ષં. મ. શ્રી. સુમતિવિજયજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ, સીપોર

૫. આ. મ. શ્રી. વિજયકલ્યાણજીના સદુપદેશથી મુંબઈ શ્રી ગોડીજી મહારાજના ઉપાશ્રય મારફત નીચે મુજબ મહદ મળી છે :—

૨૫) શેઠ સુલચંદ છુસાખીલાલ	૫) શેઠ છોટાલાલ માણેકચંદ જરીવાલા
૧૫) શેઠ છોટાલાલ બીખાભાઈ	૫) શેઠ સોમચંદ મુનીલાલ
૧૧) શેઠ સાકરચંદ ખુસાલચંદ	૫) શેઠ કોરલીલાલ કંપની
૧૧) શેઠ કરતુરચંદ સંકળચંદ	૫) શેઠ રતનજી જ્યેંદભાઈ
૫) શેઠ નવલચંદ ખેમચંદ	૫) શેઠ શાંતિલાલ ઓધવજી
૫) શેઠ મુલંજીભાઈ જમજીવનદાસ	૫) શેઠ ચમનલાલ દલીચંદ
૫) શેઠ ભગુભાઈ રીખવચંદ	૫) શેઠ ચંદુલાલ કંપની
૫) શેઠ વરધીલાલ વમળશી	૫) શેઠ જીવજીવંદ નગીનચંદ ગવેરી
૫) શેઠ છોટાલાલ લક્ષ્મીચંદ	૫) શેઠ નગીનચંદ પુલચંદ હિરતાદ
૫) શેઠ હીરાચંદ રામચંદ	૫) શેઠ મિરધરભાઈ જીવજીભાઈ
૫) શેઠ મજસાલ મનમલાલ	૫) શેઠ હમ્મરીમજી મુલાખચંદજી
૫) શેઠ સમનલાલ દલીચંદ	૫) શેઠ કેશવલાલ અભેચંદ
૫) શેઠ માણેકલાલ કેવળદાસ	

આ પ્રમાણે મહદ ઉપરાંત ૨૭ ગ્રાહકો નોંધાયા છે.

મહદ માટે ઉપદેશ આપનાર પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ આદિ મુનિવરોનો અને મહદ આપનાર સંધી તેમજ સદ્ગૃહસ્થોનો અને આચાર માન્યોને છીએ, અને અન્ય સંધીને મહદ મેલથી આપવા વિનંતી કરીએ છીએ.

॥ अहम् ॥

અસ્થિત ભારતવર્ષાવ જૈન ચેતામ્બર મુર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનવર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુસવત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

જેરાંગમહર્ષની વાઢી : ઘીકાંટારોઢ : અમદાવાદ (ગુજરાત)

વર્ષ ૧૧	વિક્રમ સં. ૧૦૦૨ : વીરનિ. સં. ૧૪૭૨ : ઈ. સ. ૧૯૪૫	કર્માર્ક
અંક ૩	આચાર્ય શુદ્ધિ ૧૨ : સનિવાર : ૧૫ શ્રી ક્રિષ્ણભાઈ	૧૨૩

ભાવક દુઃખરૂપ

ખંભાત-ચૈત્ય-પરિપાટી

અંપાદક-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી રમણિકવિજયજી

સરસતિ સામિલિ કરઉં પસાઉ મઝએ કરડાડે,
ખંભાનયરિ જિનભવન અછઇં તિહાં ચૈત્યપ્રવાઢે;
થંભણપુરનઉં પાસ આસ ભવિયણુ જિણુ પૂરઇ,
સેવક જન સાધર સાર સંકટ સવિ ચૂરઇ ॥ ૧ ॥

જથ લંછણિ ધરણિહ ઇંદ પુમાવઈ સહીઅ,
તિહાં મુરતિ અનાદિ આદિ તે કુણુકિ ન કહીય;
ઉઠાવસહી તિહું બારિં શ્રી પાસ જિણેસર,
જિમણુઇ ગમઈ શ્રી છરાઉવઉં પણુમી પરમેસર ॥ ૨ ॥

તિહું ઢેઢેરે શ્રી આદિનાથ વંદેવા જાઉં,
તે પણુમી શ્રોમુનિસુવત વીસમું આરાહું;
ધરમ જિણેસર ધરમ કાજિ ધનવંત આરાહઈ,
આદીસર વડુઆ તણુઉં એ ગુરૂઆ ગુણુ આઈ ॥ ૩ ॥

ઠાઠ્ઠાવસહી પાસનાહ અતિ ઉચઈ ઢેહરઈ,
આદિ જિણેસર વંદીઅએ યાનકિ ભાવડા હરઈ;
મુઠઠા સાહઈ આદિનાથ મનવંછિત ઢેસિઈ,
થિરાવસઈ શ્રી શાંતિનાથ સંઘ શાંતિ કરેસિઈ ॥ ૪ ॥

પ્રથમ તીથંકર પૂજ્યઈ પીતલમઈ પામી,
સેકિં તણુઇ પાડઇ અછઈ શ્રી અણુતણુ સ્વામી;
ધનઉં સાહિ કરાવીઉં અતિ યાનક રૂડું,
શ્રી મહાવીર તિહાં વસઈએ નવિ જોણુઇ કુડઉં ॥ ૫ ॥

અજ્ઞાપદિ અઉવીસ જિણુ વસીઆ મનિ મોરઈ,
વર્ધમાન જિન ચેળીયઇએ છઇં જિમણુઇ જોરઇ;

ખપ્પકદ્વિસૂરિ આણીઉએ વજ્રમર્ધ નેમિનાહો,
આમરાય પ્રતિભોધીઉએ મનિ હુઉ ઉત્સાહો ॥ ૬ ॥

વડુપાસ હિવ પામીયઇએ મનિ મુગતિ નિકાલઇ,
પ્રથમ તીર્થંકર પૂજઇએ પૂનમીર્ધ દેવાલઇ;
પલ્લીવાલ્લિ ગુરિ થાપીઉએ આઠમઉ તીર્થંકર,
ખાડૂઆ વાડઇ પણમીએ તિહાં શ્રી સીમંધર ॥ ૭ ॥

પૂજા સંઘવી દેહરઇએ આદીસર બણઉં,
રાજહંસ પંડ્યા તણુઇએ શ્રી પાસ વયાણું;
મલ્લિનાથ મનિ માહરઇએ આણુંદ દિવારઇ,
અરિકનેમ જિણેસરઇએ ફતર તે તારઇ ॥ ૮ ॥

ભૂહિરા માંહિ જર્ધ નમુએ ગુરુઓ આદિનાથો,
વીર જિણેસર વીનવઉંએ અલ્હિ હૂઆ સનાથો;
નાઇલિ ગચ્છિ શ્રી સુમતિનાથ અમ્હિ સુમતિ જ માગઉં,
વીરોધાનઇ આદિનાથ તિહાં ચલણે લાગઉં ॥ ૯ ॥

મુહુર વસહીઆ પાસનાહ પ્રભ પ્રત્યાસારો,
ખરતરવસહી અજિતનાથ સેવક સાધારો;
આલિંગવસહી આદિનાથ સામલ મનમૂરતિ,
સુરતાણુ પુરિ શ્રી શાંતિનાથ પ્રભ આશા પૂરઇ ॥ ૧૦ ॥

સાલવી વાડઇ પાસનાર જિન પૂજા કીજઇ,
પીરોજપુરિ શ્રી સુમતિનાથ પણમી ફલ લીજઇ;
મહમ્મદપુરિ શ્રી આદિનાથ અહહિન આરાધઉં,
મુફલેપુરિ શ્રી શાંતિનાથ મહામત્રિઇ સાધુ ॥ ૧૧ ॥

પ્રથમ તીર્થંકર સાલવઇએ મનમુખિ પૂજજઇ,
ભવીઆણુ જિણુ સવિ રિદ્ધિ વૃદ્ધ સુખ સંપદ પૂજજઇ;
એવંકારઇ અછેં ચૈત્ય સાત્રીસ મનોહર,
અવર દેવાલા ગણુઉં પાંચ કહીઉં હીગંબર ॥ ૧૨ ॥

શાનકિ અઇઠા જે બણઇ મનિ આણી ઠાણી,
પણમ્યાનઉં ફલ પામિસિએ મનિ નિસેઉ બણુઇ;
મનવંછિત ફલ પુરિસિએ મંભણુપુર પાસે,
હુંગર બણુઇ ભવિઆણુ તણી તિહાં પુમઇ આસે ॥ ૧૩ ॥

ખંભાતની આ વામસિદ્ધ ચૈત્ય-પરિપાટી એક જુના હસ્તલિખિત પાના ઉપરથી
ઉતારવામાં આવી છે. લિપિ ઉપરથી શાનુ શોભથી સ્પષ્ટાન્વિત સંપૂર્ણ અર્થાય છે.

‘दीवालीकल्प’ की एक प्राचीन सचित्र प्रति

लेखक — भोयुत-भंवरलालजी नाइटा

भारतीय चित्रकला में जैन सचित्र प्रतियों का स्थान अपूर्व है। विविध जैन भण्डारों में प्राप्य सचित्र ग्रन्थों की संख्या हजारों पर है, जिनमें पहला स्थान कल्पसूत्र और कालकाचार्य-कथा की प्रतियों का है। इन दोनों ग्रन्थों के अतिरिक्त उत्तराध्ययन, ज्ञातासूत्र, क्षेत्रसमासादि एवं श्रीकालसास, चंदरास, सिंहलपुत्र प्रियमेळकरास, चंदनमलयागिरि चौपई आदिकी हस्तलिखित सचित्र प्रतियाँ भी देखने में आई हैं। श्रीजिनसुन्दरसूरिकृत दीवालीकल्प एक आकर्षक और रोचक ऐतिहासिक ग्रंथ है। इसकी एक प्राचीन और सुन्दर अक्षरों में लिखी हुई १४ पत्रकी प्रति बीकानेर के श्रीपुक्त जोहरी मोतीचंदजी खजाना की संग्रह में है। इसमें २१ चित्र हैं जिनमें छाल व पीछे रंगका प्राधान्य है। ये चित्र लगभग ५०० वर्ष प्राचीन होने के साथ साथ ऐतिहासिक विषय के होने के कारण महत्वपूर्ण भी हैं। इस ग्रन्थ की प्रशस्ति देने के पश्चात् चित्रों की सूची दी जाती है। सूची में जो नाम हैं वे मूल प्रति पर ही चित्रों के पास हस्तिलेख पर लिखे हुए हैं।

“इति श्रीतपागच्छाधिराज श्रीसोमसुन्दरसूरिशिष्य भट्टारक प्रभु श्रीजिनसुन्दरसूरिकृतः ॥छः॥ श्रीदीपालिकाकल्पः समाप्तं ॥छ॥१॥ संवत् १५२३ वर्षे ॥मं. घना लिखितं ॥”

इसके बाद पीछे से भिन्न अक्षरों द्वारा इस प्रकार लिखा है:—

“तपागणे पंडित श्रीवरसिगर्विगणिशिष्य गणि शुभविजय मं० ४३४”

चित्रों की सूची

(१) श्रीसुहस्तिसूरि संप्रति राजा	(१२) दत्तराज्याभिषेक
(२) राजा पुण्यपालस्वप्नानि	(१३) वैतादच गंगासिन्धु मध्ये मनुष्य बीज
(३) श्रीवीरराजा पुण्यपालस्वप्नानि कथा	(१४) सप्तकुलगरा
(४) राजा पूर्ण नैमित्तिक	(१५) श्रीवीरमोक्षः
(५) श्रीसिद्धसेनसूरि राजा विक्रमादित्य	(१६) श्रीगौतमकेवलज्ञानम्
(६) श्री महावीर राजा आम	(१७) राजा नंदिवर्द्धन सुदर्शन भा बीज
(७) पाँच पाँडव एक कलिकाल	(१८) श्रीसुव्रताचार्यस्य शिष्य
(८) श्री हेमाचार्य राजा कुमारपाल	(१९) विष्णुकुमार ऋषि मंत्रि नमुचिः
(९) यक्षो गुरो कल्किजन्मविचारणा	(२०) श्रीवीरप्रासाद स्नातोत्सवः
(१०) कलंकी देशसाधना	(२१) श्रीगौतम श्रीवीरपरिवारः
(११) कलंकी इन्दिण हतः	

‘ગણિ’ શબ્દની ઉત્પત્તિ ઇત્યાદિ

(લે. પ્રો. હીરાલાલ રસિકલાલ ઠાપડિયા એમ. એ.)

જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યમાં અને જૈન જનતામાં પ્રસિદ્ધ એવા કેટલાક શબ્દો છે જે અન્યત્ર જોવાતા નથી. પ્રસ્તુત ‘ગણિ’ શબ્દ એ પ્રકારનો છે. અભિધાનચિન્તામણિ (કાંડ ૧, શ્લો. ૭૮) માં એ નોંધાયેલો છે. પ્રસ્તુત પદ નીચે મુજબ છે:—

“અનુયોગકૃદાચાર્ય ઉપાધ્યાયસ્તુ પાઠકઃ ।

અનુષ્ઠાનઃ પ્રવચને સાક્ષેઽષીતી ગણિચ્છ સઃ ॥ ૭૮ ॥”

વેદો અને વેદાંગોમાં પ્રવૃણુ એ અર્થમાં આ શબ્દ કુમારસંભવ (સ. ૬, શ્લો. ૧૫) માં વપરાયો છે. અહીં ‘અ’અસહિત પ્રવચનમાં નિષ્પાત’ એ અર્થવાળા ‘ગણિ’ શબ્દના પર્મારૂપે એ અપાયો છે. અભિધાનચિન્તામણિની રવોપદ વિવૃતિ (પ. ૨૫) માં ‘ગણિ’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ અને નિષ્પત્તિ નીચે પ્રમાણે અપાયેલી છે.

“ગણ્યતે, પૂજ્યતયા હૃત ગણિઃ ‘સ્વરેખ્ય ઈઃ’ (ઉણા. ૬, ૬) ।”

પૂજ્યપણે ગણાય તે ‘ગણિ’. ‘ગણિ’ એ જૈન મુનિવરોની પદવી છે, અને એ પદવી પ્રાચીન સમયથી તે આજ દિન સુધી અપાતી આવી છે. વાચકવર્ગ ઉમાસ્વપતિકૃત તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રની બાબ્યાનુસારિણી ટીકાના ત્રણેના ‘અ’અહસ્તી’ સિદ્ધસેનગણિના ગુરુના પ્રગુરુ આ પદવીથી વિશુદ્ધિત હતા એમ આ સિદ્ધસેનગણિની ઉપયુક્ત ટીકાની પ્રશસ્તિના પ્રથમ પદની નિમ્નલિખિત પંક્તિ ઉપરથી જોઈ સકાય છે:—

“આસોદ્ વિજ્ઞગણિઃ ક્ષમાશ્રમણતાં પ્રાપ્ત્વ ક્રમેણૈવ યઃ”

આ સંજ્ઞામાં વિજ્ઞગણી એવું પાઠાંતર છે. એ ઉપરથી તેમજ શ્રી. ‘ભાષાણી’ જેવા ‘ગણિ’ શબ્દના પ્રયોગને ભૂલ ગણે છે એ ઉપરથી અહીં એ પ્રશ્ન વિચારવો અનુચિત જણાય છે. અજૈન સંસ્કૃતમાં ‘ગણિન’ શબ્દ છે અને એ નામ તેમજ વિશેષણ એમ બંને પ્રકારનો છે. નામરૂપ ‘ગણિન’ શબ્દનો અર્થ ‘શિક્ષક’ છે, ન્યારે વિશેષણરૂપ ‘ગણિન’ શબ્દનો અર્થ ‘સમૂહ ધરાવનાર’ છે. રેપુયંશ (સ. ૬, શ્લો. ૫૩) માં ગણગણિનુ એવો પ્રયોગ છે. નામરૂપ ‘ગણિન’ શબ્દના અર્થમાં જૈન સાહિત્યકારોમાં ‘ગણિ’ શબ્દ પ્રચલિત છે એટલે શું મૂળમાં ગણિન શબ્દ હશે અને એનું પાછપ રૂપ ‘ગણિ’ પ્રચારમાં આવતાં એ પાછપમાં અને સાથે સાથે એ પાછપ ભાષા અને સાહિત્યની સાથે વિશેષ સંજ્ઞા ધરાવનારા જૈન લેખકોને હાથે સંસ્કૃતમાં પણ રચાન પામ્યો હશે ?

પાછપ ભાષામાં અન્ય અંબજનો લોપ થાય છે એ નિયમનો વૈદિક સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પણ અમુક અંશે અમલ થયેલો જોવાય છે. જેમકે ‘પશ્વાત્’ને બદલે ‘પશ્વા’ ઇત્યાદિ.^૧

વેદોમાં પણ અનાય શબ્દો દાખલ થઈ ગયા છે અને શુદ્ધ ઉચ્ચારણો માટે ખૂબ પ્રયાસ અને સાવચેતી રાખવા છતાં અશુદ્ધ ઉચ્ચારણો ફટી નીકળ્યાં છે અને એ અશુદ્ધને પણ શુદ્ધ માની ચલાવવું પડ્યું છે તો ‘ગણિન’નું ગાણુ રૂપાંતર છે એમ માની લઈએ તોપણ હવે એને ખોટો પ્રયોગ ગણવાનું કહેવું એ પ્રાકૃતીકરણની વ્યાપકતાની અનભિજ્ઞતા અને ચોખ્ખલિવાપણાનો અતિરેક સૂચવે છે.

સંસ્કૃતમાં—અજૈન સંસ્કૃતમાં પણ એક જ અર્થવાચક (પરિત) સૂરિ અને સૂરિનુ જેવા શબ્દો છે તો ગણિ અને ગણિન માટે વાંધો ઉઠાવવો કયા સુધી ન્યાય્ય ગણાય ?

ગોપીપુશ સુરત, તા. ૪-૬-૪૫

૧ જુઓ “શ્રી કાર્યસ ગુજરાતી સભા ત્રૈમાસિક” (પૃ ૬, અ. ૧-૨ પ. ૫૬.)

૨ વિશેષ ઉદાહરણો માટે જુઓ ગુજરાતી ભાષાની ઉત્ક્રાંતિ (પૃ. ૫૪-૫૫).

મૂર્તિપૂજનો પ્રભાવ

લેખક—પ્ર. મ. મી ભદ્રંકરવિજયજી [પદ્મા.મ.મી.વિજયરામચંદ્રસૂરિશિષ્ય]
(ક્રમાંક ૧૨૧ થી શરૂ : ગતિકથી ચાલુ : આ અંગે સંપૂર્ણ)

પ્રશ્ન ૮—મૂર્તિપૂજ શા માટે કરવી ?

ઉત્તર ૮—૧. પરમાત્મા તરફથી પ્રાપ્ત થયેલા લાભોના બદલામાં તેમની તરફ આત્મહારિક કૃતગતતા બતાવવા સત્કાર રૂપે પરમાત્માની ભક્તિ કરવાની છે. ૨. પોતાના આત્મવિકાસમાં અવલંબન રૂપે, પ્રેરક રૂપે, આદર્શ રૂપે અને દર્શાત રૂપે પરમાત્માની ભક્તિ કરવાની છે. એ બે પ્રકારે કરવાની ભક્તિ પરમાત્મ-મૂર્તિ મારફત થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૯—પરમાત્મા નિરંજન નિરાકાર છે, તો તેની મૂર્તિ કરવી એ તેના મૂળ સ્વરૂપને બગાડવા બરાબર નથી ?

ઉત્તર ૯—પરમાત્મા જેમ નિરંજન નિરાકાર છે, તેમ અપેક્ષાએ સાબળ અને સાધાર પણ છે. એટલે મૂર્તિથી તેના સ્વરૂપને બગાડવાનું નહિ પરંતુ તેના સ્વરૂપની પ્રતીતિ કરાવવાનું કામ છે, એથી ધણી જીવોની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦—સીધી રીતે પરમાત્માના ઉપદેશને અમલમાં મૂકીને જે ભક્તિ કરી શકે, તે મૂર્તિપૂજ ન કરે તો શા વાંધો ?

ઉત્તર ૧૦—દરેક જીવો માટે એ સમ્ભવ નથી. એટલે જે જીવો માટે તેમ બની શકતું નથી, તેઓ માટે મૂર્તિપૂજનો ગર્ભિત રીતે સ્વીકાર તમારાથી પણ થઈ જ ન્નય છે. પરંતુ એવી રીતે સાક્ષાત્ ભક્તિ કરનારા તો યોગ્યોઓ જ હોઈ શકે છે. તેવા યોગી-ઓમાં પણ અનેક પ્રકાર હોય છે. સાલંબનધ્યાની અને નિરાલંબનધ્યાની. તેમાં સાલંબન-ધ્યાનીઓને મૂર્તિ આદિકની જરૂર પડે છે. નિરાલંબનધ્યાનિઓને જરૂર પડતી નથી, છતાં તેઓ આત્મવિકાસના કારણ તરીકેનું મૂર્તિપૂજનું સ્થાન નિષેધી શકતા નથી. સાંસારિક જીવનમાં રમ્યાપમ્યા જીવો માટે જેઓ મૂર્તિપૂજનો નિષેધ કરે છે, એ અણસમજૂ છે.

પ્રશ્ન ૧૧—મૂર્તિપૂજમાં હિંસા કામ છે, તેનું કેમ ?

ઉત્તર ૧૧—મહાઅહિંસાની મહત્ત્વના નાની હિંસા તે હિંસા નથી પણ અહિંસા છે. મહાહિંસાની પોષક મોટી અહિંસા તે પણ હિંસા છે, પણ અહિંસા નથી. મહાઅસત્યનું પોષક અવાંતર અસત્ય પણ સત્ય છે કિન્તુ અસત્ય નથી. મહાઅસત્યનું પોષક અવાંતર સત્ય પણ અસત્ય છે કિન્તુ સત્ય નથી. તે જ પ્રમાણે મૂર્તિપૂજ રતનત્રયીની પોષક હોય તો તદંતર્ગત હિંસા પણ અહિંસા છે. વિહાર વખતે તીર્થંકરદેવ પોતાના ગામની નજીક થઈને પસાર થતા હોય ત્યારે દોડતે ઘોડે તેમના દર્શન કરવા કોઈ જીવ આવે તો તેમાં હિંસા થતી નથી એમ તો ન કહી શકાય, પરંતુ પ્રજ્ઞદર્શન એ મિથ્યાત્વ-અવિસ્તી કષાય વગેરે કર્મબંધનાં કારણોનું રોધક હોવાથી પરિણામે પરમ અહિંસામય છે. તેથી તેના કારણરૂપ દોડતે ઘોડે આવવાથી થતા હિંસા એ પણ અહિંસા જ છે.

પ્રશ્ન ૧૨—મૂર્તિપૂજનો નિષેધ કરનારની કોઈ પણ દલીલ વળ્લુદવાળી છે કે નહિ ?

ઉત્તર ૧૨—આજ સુધીનાં ધણાં પુસ્તકો અને તેમાંની ધણી દલીલો વાંચી, છતાં હજીસુધી કોઈ પણ વળ્લુદવાળી દલીલ જેવામાં આવી નથી, કે જે દલીલ સચોટ અને વિશ્વકોણ હોય, મને કિતરે તેવી હોય અને વાસ્તવિક સત્યને રક્ષક કરતી હોય,

પ્રશ્ન ૧૩—એવી કઈ કઈ ખાસ દલીલો છે ?

ઉત્તર ૧૩—બ્યાવહારિક દલીલો અને શાસ્ત્રીય દલીલો.

પ્રશ્ન ૧૪—મૂર્તિપૂજનની સિદ્ધિમાં શાસ્ત્રીય દલીલો કઈ કઈ છે ?

ઉત્તર ૧૪—જૈન શાસ્ત્રોમાં શાશ્વત અને અશાશ્વત બન્નેય પ્રતિમાઓનાં વર્ણન આવે છે. દેવલોકમાં શાશ્વત પ્રતિમાઓનાં વર્ણનો છે અને અષ્ટાપદ પવેત ઉપર બરત-મહારાજને સ્તૂપો અને પ્રતિમાઓ બરાબરનાં વર્ણન શ્રી જંબુદ્વિપવર્ણનમાં છે. શાશ્વત મૂર્તિપૂજનના ઉલ્લેખો તથા દેવલોકની મૂર્તિપૂજનના ઉલ્લેખો સૂર્યોદય અને વિષ્ણુદેવના આધિકારમાં સ્પષ્ટ છે. છતાં મૂર્તિને નહિ માનનારાઓ તરફથી તેના ઉપર સાબ્દિક બલ-ગુચ્છી કરવામાં આવે છે. આખરે તેઓ મૂર્તિ માને છે, પણ અરિહંત પ્રભુની મૂર્તિ માનવા સામે વાધો લે છે. અરિહંતથી શાશ્વત મૂર્તિઓનાં વર્ણન શાસ્ત્રોમાં આવે છે તો શાશ્વત પ્રતિમાને શાસ્ત્રી સ્વીકારતા હોય તો શાશ્વત પ્રતિમાઓને વંદન નમસ્કાર રાજ્ય કરવાનો કાંઈ પણ પ્રકાર તેઓએ કાંઈ પણ ધર્મવિધિમાં કેમ ગોઠવ્યો નથી ? મૂર્તિ સામે વિરોધ ન હોય પણ મૂર્તિપૂજન સામે વિરોધ હોય તો ખાલી મૂર્તિઓ બરાબરને બંદિરો કેમ કરાવતા નથી ? એટલે મૂર્તિ સામે વાધો છે ? કે મૂર્તિપૂજન સામે વાધો છે ? તે સ્પષ્ટ થતું નથી. હિંસા સામે વાધો હોય તો અહિંસક સાધનોથી પૂજન કરી શકાય. મૂર્તિમાં પણ શાશ્વત સામે વાધો છે ? કે અશાશ્વત સામે વાધો છે ? અશાશ્વત સામે વાધો હોય તો શાશ્વત પ્રતિમાઓના વંદનનું એકાદ સ્તવન કે સ્તુતિ તો રાજ્ય બોલવી જોઈએ કે નહિ ?

સર્વવિરતિધર સાધુઓની પૂજન સામે વાધો હોય તો દેશવિરતિધર ગૃહસ્થો માટે પૂજનો માર્ગ ખુલ્લો રાખવો જોઈએ. દેશવિરતિધર શ્રાવકો માટે વાધો હોય તો અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ આધિકારીઓ માટે માર્ગ ખુલ્લો રાખવો જોઈએ.

પુરુષલની સેવામાં મિથ્યાત્વ હોય તો ગુરુનું શરીર પણ પુરુષલ છે. તથા ગુરુના ધર્મો-પદરસા પણ પુરુષલ છે, તેની સેવામાં પણ મિથ્યાત્વ લાગતું જોઈએ.

પથ્થર પ્રભુ નથી તો કાગળ હળર રૂપિયાની નોટ નથી. સંસ્કારથી અને મુખ્ય આધિકારીની સંહીથી નોટ હળર રૂપિયાની કિંમતની બને છે, તો આચાર્યે કરેલા પ્રતિજ્ઞાન-વિધિથી પથ્થર પરમાત્મા બની શકે છે. ખૂબી તો એ છે કે એક તરફ મૂર્તિપૂજનના વિરોધ-ઓ જ બીજી તરફ એક વા બીજા પ્રકારે મૂર્તિપૂજન કરતા હોય છે. મૂર્તિપૂજનો વિરોધ કરનાર, દેશને માઓનાં બાવલાં ઠેર ઠેર ખેસાડે છે. દરેક આર્યસમાજીય ભારતચંદિરમાં ભારતમાંતાની મૂર્તિને પ્રણામ કરે છે.

પ્રેક્ષાથી બાઈઓ પેગંબર સાહેબના ચાંદીના હાથને વાળતે માળતે પોતાને ધેર પધરાવે છે.

આ સ્થિતિમાં મૂર્તિપૂજનની વિરુદ્ધની વાતમાં કાંઈ પણ તથ્યાસ સાબીત થઈ શકતો નથી.

પ્રશ્ન ૧૫—મૂર્તિને દેખીને પરમાત્માનો ભાસ થતો નથી કે ભાવ હોય-ન થતો નથી તેનું કેમ ?

ઉત્તર ૧૫—નાના બાળકની રમતમાં યુવકને કે યુવકના રતિવલાસોમાં બાળકને બાવેલ્લાસં થતો નથી, તેનું શું કારણ હશે ? તેવાં જ કારણો આમાં પણ રહેલાં છે.

છે. મૂર્તિનો વિરોધ પરિણામે દેવતત્ત્વની આરાધનાના વિરોધમાં પરિણમે છે એ સ્પષ્ટ થઈ શકે છે. સમજવામાં નહિ આવવાથી કેટલાક જીવો મહાધોર કંઈ બાધતાં પણ અનુભવે છે. જિનપ્રતિમાની પૂજા ન કરવી હોય તો બલે ન કરે, પણ તેનો વિરોધ કરવાથી ભાવ મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન અધિકારને ટાળનાર દેવતત્ત્વનો વિરોધ થાય છે. તે અતિ ભયંકર કૃત્ય છે. તેને શાંત ચિત્તે સમજવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

પ્રશ્ન ૧૯—મૂર્તિપૂજકોની કોઈ પણ ભૂલ જ નથી ?

ઉત્તર ૧૯—જે મૂર્તિપૂજકો એમ માનતા હોય કે મૂર્તિપૂજા સિવાય બીજો કોઈ પરમાત્મ પ્રાપ્તિનો ઉપાય જ નથી, માત્ર મૂર્તિપૂજા જ એક જ માર્ગ છે, એમ એકાંત પકડી બેઠા હોય તો તે તેઓની ભૂલ છે. અને સાઓકતા વિધિથી નિરપેક્ષ રહીને મૂર્તિપૂજામાં જેટલી ખોટી બાલમેલ કરતા હોય, અવિધિથી પૂજા કરતા હોય તે વગેરે તેઓની પણ ભૂલ ગણાય. તે સિવાય ભૂલ નથી.

પ્રશ્ન ૨૦—તીર્થંકરોની પૂજા કઈ રીતે થાય ?

ઉત્તર ૨૦—ત્રિલોક્યપૂજ્ય પરમાત્માની લોકોત્તર ભક્તિ માટે પાત્ર પ્રમાણે જૈન સાઓમાં સંખ્યાબંધ પ્રકારો બતાવ્યા છે. કેમકે કોઈ પણ એક પ્રકારે તેમની પૂજા ભક્તિ પૂરી નથી થતી. તેમજ દરેક જીવો દરેક પ્રકારની ભક્તિ કરી શકે તેમ ન બને. માટે પાત્રબેદે વિવિધ પ્રકારો બતાવી ત્રેલોક્ય-પૂજ્યતા સ્થાપિત કરી બતાવી છે. ત્રણ પ્રકારી, પાંચ પ્રકારી, અષ્ટ પ્રકારી, ૧૭ પ્રકારી, ૨૧ પ્રકારી, ૬૪ પ્રકારી, ૯૯ પ્રકારી, ૧૦૮ પ્રકારી, વગેરે સંખ્યાબંધ ભક્તિના પ્રવાહો બતાવ્યા છે. તેમના ઉપદેશનો અમલ પણ તેમની એક પ્રકારની પૂજા છે જ. મૂર્તિની પૂજા કરવી જોઈએ, એવો ઉપદેશ પણ તેમણે જ આપેલો છે.

સમાચાર

પ્રતિષ્ઠા—અમદાવાદમાં એલીસબોજમાં માગસર શુદ્ધિ ૬ ને સોમવારના રોજ પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મ. આદિની નિત્રામાં શેઠ હીરાચંદ રતનચંદના બંગલાના ધરદેરાશ્વરની પ્રતિષ્ઠા કરાવવામાં આવી.

વિજયપ્રવેશ—અમદાવાદમાં જૈનસોસાયટીનાં જૈન દેરાશ્વરમાં માગસર શુદ્ધિ ૮ ને શુક્રવારે પ્રભુજીની પ્રતિમાનો પ્રવેશ કરવામાં આવ્યો.

ઉપાધ્યાયપદ—અમદાવાદમાં નાગજી સુદરની પોળમાં માગસર શુદ્ધિ બીજાના રોજ પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મ. આદિની નિત્રામાં પૂ. પં. મ. શ્રી. ધર્મવિજયજી મ. ને ઉપાધ્યાય પદ આપવામાં આવ્યું.

ગણિપદ તથા પંચ્યાસપદ—અમદાવાદમાં શ્રીવીરવિજયના ઉપાશ્રવમાં પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયહર્ષશ્વરજીની નિત્રામાં પૂ. મુ. મ. શ્રી ચરણવિજયજીને માગસર શુદ્ધિ ૨ ના રોજ મણીપદ તથા શુદ્ધિ ૫ ના રોજ પંચ્યાસ પદ આપવામાં આવ્યું.

કંઈક શંખેશ્વર સાહિત્ય

સંપાદક : શ્રીમતી શારદાદે કાઉન્સિલર, ડૉ. ફિલ., ભારતીયસાહિત્યવિચારકા,
ક્યુરેટર, સિંધિયા ઓરિએન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, ઉત્કલેન.

ઉત્કલેન નગરીનું નામ પ્રાતાઃમરણીય શ્રી અવંતિસુકુમાલ, પ્રૌઢપ્રતાપી શ્રી સિદ્ધસેન દ્વાકર, તેજસ્વી શ્રી કાલકાયાય, શાસનપ્રભાવક મહારાજ સંપ્રતિ, અને શ્રી વિક્રમદિત્યનાં ચરિત્રોના નિમિત્તથી જોનેને અતિપરિચિત અને આદરણીય છે. આ નગરી આજે શ્રીમંત સિંધિયા સરકારના ગ્વાલિયર રાજ્યનું બીજું શહેર છે. જૂનકાલના મણસૂરી સાહિત્યના પૂજારણ રૂપે ત્યાં કેટલાંક વર્ષોથી પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રંથોનું એક સરકારી સંગ્રહાલય વિદ્યામાન છે જે શ્રી સિંધિયા ઓરિએન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યુટના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આ સંસ્થાના આસરે ૭૫૦૦ ગ્રંથોમાનો એક નાનકડો અંશ જોન ગ્રંથો છે, જેઓમાં કંઈક એવી વસ્તુઓ મળી આવી છે કે જે વિદ્વાનોનું લક્ષ્ય આકર્ષત કરે.

પૂજ્યપાદ શાંતભૂતિ' મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી મહારાજ દ્વારા વિરચિત "શંખેશ્વર મહાતીર્થ" નામના સુંદર અને ઉપયોગી પુસ્તકનું નિરીક્ષણ કરતી વખત વિદિત થયું કે શ્રી સિંધિયા ઓરિએન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યુટના સંગ્રહમાં મલો આવેલું કેટલુંક શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથના સંપ્રદાયનું સાહિત્ય ઉપયુક્ત પુસ્તકમાં વિદ્યમાન નથી. તેમાં નિમ્નલિખિત ચૈત્યવંદન અને સ્તવનો છે, જેઓમાંનાં કેટલાંક એવા છે કે જે આધુનિક રુચિના હિસાબે પણ ગેય અને મનોરંજક લાગે.

પહેલી કવિતા નિજીમક છે, બ્યારે બીજી અને ત્રીજી કવિતાના એક જ કર્તા શ્રી હમીરવિજયજીના શિષ્ય શ્રી ઉત્તમવિજયજી છે, અને ચોથી તે જ ઉત્તમવિજયજીના શિષ્ય શ્રી ભાદુનવિજયજીની કૃતિ લાગે છે. પાંચમી અને છઠ્ઠી કવિતા પ્રસિદ્ધ ભક્તકવિ શ્રી જિર્નમુખસૂરિની કૃતિઓ છે, અને સાતમી કવિતા શ્રી ઉદયરત્નના નામથી અંકિત છે. આ સ્તવન મારવાડી ભાષાના પ્રયોગોથી અને યુગારરસ-અધિવાસિન અવંકારોથી શોભિત છે. આ વિશેષતાથી અનુમાન થાય છે કે આ કવિ એ જ ઉદયરત્ન હોવા જોઈએ કે જેમની પ્રસિદ્ધ કવિતાઓ સં. ૧૭૪૬ થી ૧૭૬૬ સુધી રચાયેલ મલે છે, અને જેમને-જેમની કેટલોક કૃતિઓ યુગારરસથી અતિપુષ્પ હોવાથી એક વખત સંઘાડા બહાર કરવામાં આવ્યા હતા. (શ્રી. મો. દ. દેશાઈ, જોન ગુર્જર કવિઓ, બીજો ભાગ, પૃ. ૪૧૪).

(૧) શંખેશ્વર ચૈત્યવંદન'

શ્રીશંખેશ્વર ગાંમમાં,	શ્રીશંખેશ્વર પાસ ।
તિહાં મેંઠા પ્રમુ પૂર્વે,	સહુ કેરી આસ ॥ ૧ ॥
ઠાંમ ઠમના તિહાં મિલેં	વહુ સંઘ અપાર ।
પૂજે પ્રણમે નિ યુગેં,	કેઈ કેઈ કરે જોહાર ॥ ૨ ॥
તેહના મંઝીત પૂર્વેં,	પ્રમુજી પાસ જિપંદ ।
દેવાવે મહીમા ધળો	પૌમાવઈ ધરણિદ ॥ ૩ ॥

૧. પ્રત નંબર ૮૫૫ નં. ૬, (સં. ૧૮૮૦ વર્ષે માધ કૃષ્ણ ચતુર્થે શ્રી સમીનગરે "અખેલી")

(૨) સંવેશ્વર પાસ જિનસ્તવન^૨

શ્રીહસ્તમકુત (સ. ૧૮૪૧)

સંવેશ્વર જિન—રાય દિલ મેં આયો રે,
 ચરણે રાણો, સ્વામ, સરણે આયો રે ।
 અમર્તા ધવહ મજાર નહીં પ્રમુ પામો રે,
 માગ યોમે અગર્વત, દરસણ પાયો રે ॥ ૧ ॥
 મહિર કરો, મહારામ્ય, સેવક તોરો રે,
 બેટો મોહ જંજાણ, મોહિ કર સોરો રે ।
 અનુભવ રસ, મહારામ્ય, મુજને ઘોઝ્યો રે,
 બગસો, ગરીબ નીવાજ, કારજ સીધો રે ॥ ૨ ॥
 ચાતક યાદે મન્ને અહનિસ ધનને રે,
 હોમી મન લયલીન યાદે ધનને રે ।
 જિમ મધુકર મન માહે કેતકી યાદે રે,
 તિમ પ્રમુનો ધરં ધ્યાન હીયડા મહિ રે ॥ ૩ ॥
 તુમ દરસણ દેષંત હીયડું હરષે રે,
 જાણે તું દિલની યાત તું સહું પરષે રે ।
 યાદવપતિની જીત સરસ સુધારી રે,
 તાર્યા નાગ તુરંત તુંમ ગુણ ભારી રે ॥ ૪ ॥
 તું ગ્યાની ગુણવંત, ઘણું સ્યું કહોઈ રે,
 ફલકની પૂરો વંત, બિરુદ વહોઈ રે ।
 ઊગણ પંચાસે માન સંવત અદારે રે,
 શુદો સતમી બેસાષ, વલી બુધવારો રે ॥ ૫ ॥
 સહર પ્રતાપગઢ માહે આપ બિરાઝ્યા રે,
 જગ પસર્યો જસ વાસ, બાજા વાઝ્યા રે ।
 પરખ્યા પૂરે પાસ, સહુ મન માયા રે,
 બાધે સંઘ ડમાહ, તુમને પાયા રે ॥ ૬ ॥
 ત્રેવીસમા જિન—રાય, અરજ સુણીજે રે,
 મુજ મનડાની આસ સફલ કરીઝ્યો રે ।
 પાસ પ્રમૂની સેવ જે નર કરસ્યો રે,
 કહે ઉત્તમ, નર તેહ મંગલ વરસ્યો રે ॥ ૭ ॥

(३) संखेसर स्तवन^१ मंदिर-वर्णन-गमित

श्रीउत्तमहृत (सं. १८४९)

सरसती, करो सुपसाय,	नमुं आनंदे रे,
प्रमुना गुण गात्रांह,	पाप निकंदे रे ।
सुंदर सूरत एव	संखेसरनी रे,
चोमुष प्रतिमा च्यार	आदीसरनी रे ॥ १ ॥
पंच मेरुने भाव	पूजा करीहं रे,
चोमुष ए पूजंत	चिहुं गति हरीहं रे ।
समवसरणके माहे	आप विराग्य रे,
चउमुष टाळी मर्म,	धर्म प्रकासे रे ॥ २ ॥
बलीकृष्णमानन देव,	चंद्राननजी रे,
वारिषेण, वर्द्धमान,	नंदीसरजी रे ।
फिर चोमुष वंदंत,	पंच वेलां करी रे,
मानु बीसे वेहरमान	प्रणम्या हित घरी रे ॥ ३ ॥
अतीतानागत वर्त्तमान	जिन आनंदो रे,
गणधर गौतम सांम,	पुंडरीक वंदो रे ।
तपगच्छ धर्मसूरिंद	चाण नगीना रे,
पगल्या धरतरगच्छ	दादजीना रे ॥ ४ ॥
दादा वोळित देव	करे गहगाटे रे,
सेवकने बे सुख	वाटे घाटे रे ।
ठाम ठामनो संघ	आवी वंदे रे,
छे सुष संपति कोड	जननां वंदे रे ॥ ५ ॥
संवत अठारा माहे	गुणपचासे रे,
शुद्धि सप्तमी वेषाष	बुध उलासे रे ।
करीम प्रतिष्ठा सार	सुभ मोरतो रे,
नगर प्रतापगढ माहे	आनंद वस्ती रे ॥ ६ ॥
सिबनो तीर्थ सुठांम	दीपेसरजी रे,
पासे प्रभु परमेस	संखेसरजी रे ।

बावी, सरोवर, थान, बाडी सोहे रे,
 तिहां प्रासाद उत्तंग जन-मन मोहे रे ॥ ७ ॥
 बाडीलीया रघुनाथ माणकचंदथी रे,
 थयी जिनधर्म उछाह संघ सानिधथी रे ।
 हमीरविजय गुरु-राय उत्तम शिष्ये रे,
 पदमावती धरणेंद्र फल्या परत्यष्य रे ॥ ८ ॥

(४) संघेसर स्तवन^४

श्रीमोहनकृत

संघेश्वर जिन-राया, हो मन भाया, संघ समस्तने,
 सुण स्वामी अरदास ।
 सुणीय, सुण मन जांणी, हो मत काढो, काना आगले,
 मुज दीज्यो विसवास ॥ सं० ॥ १ ॥
 कासी देश बाणारसी, हो बहु सरसी, नगरी राजनी,
 जनम्या जिहां जीन-राय ।
 अश्वसेन कुल्लंदा, हो आनंदा, वामा मातजी,
 सर्प-लंछण जस पाय ॥ सं० ॥ २ ॥
 संघ सह उमाही, हो उछाही, आवे राजने,
 चरण लगाडी भाल ।
 पास जीनंदने सेवे, हो अतिप्रेमे, रोगादिक समे,
 होवे मंगल-माल ॥ सं० ॥ ३ ॥
 मात पिता अरु भ्राता, हो नही त्राता, सगपण कारमो,
 नही कोई सुष-दातार ।
 मोहनी कर्मने भोगे, हो संयोगे, ए संसारमा,
 मिलियो शुं किरतार ॥ सं० ॥ ४ ॥
 मूरष नर प्रतिबोधी, हो चित सोधी, आणे मारगे,
 एहबो ताहरो धर्म ।
 बाणी अमृत समाणी, हो गुण-बाणी, श्रवणे जे सुणे,
 न रहे तेहने मर्म ॥ सं० ॥ ५ ॥
 हवे प्रसु सरणी लीघो, हो सहु सीघो, कारज मांहरो,
 गुरु उत्तम सुपसाय ।

षण्णुं कहुं कर जोडो, हो मद छोडो, स्वामी सांभलो,
कहे मोहन चित लाय ॥ सं० ॥ ६ ॥

(५) संखेसर स्वामी स्तवन^५

श्रीजिनसुखसूरिस्त

अधिक उलासै, हो प्रणमो पास जिणेसरू,
भीसंखेसर सांमि ।

इण संसारै, हो औरै पंचम सुरतरू,
कामित पूरै काम ॥ अ० ॥ १ ॥

जग सहु आवै, हो भावै मिलि मिलि जातरा,
गावै प्रभु गुण गान ।

बहु धन परचै, हो अरचै, सरवै सुगति सुं,
परचै सुगति प्रधान ॥ अ० ॥ २ ॥

आज इण बेला, हो महिमा अतिघणो,
दूर हरै दुख दंद ।

सुख सहु आपै, हो थापै आणंद इण भवै,
परभव परमानंद ॥ अ० ॥ ३ ॥

मन मै ऊमाहो, हो हुतो दिवस घणा तणो,
जाई कोजइ जात ।

तेह जुहायौ, हो वार्यौ भमवौ भव भवै,
ग्यान गिण्यौ ए गात ॥ अ० ॥ ४ ॥

हीमडौ हरण्यौ, हो परण्यो समकित सुष सही,
नयन अया नेहाल ।

जिगसुखसूरइ, हो भावै पूरइ भेटायो,
पातक परहो षाल ॥ अ० ॥ ५ ॥

(६) संपेसर साहिब स्तवन^६

श्रीजिनसुखसूरिस्त

श्रीसंखेसर साहिब पास, मोसुं महिर करीजै ॥

प्यान तुम्हारो निच धरीजै, दूजो चित न दीजै ॥

सुनिजर एहवो कोजै, सांमी, जिम भवजलधि तरीजै ॥ श्री० ॥ १ ॥

५. प्रत नं. ५१७७, पत्र नं. ६७. (लक्ष्मिणी प्रसूति नथी.)

६. जेवन. नं. ५, पत्र नं. ६६.

अधिको कहिजै तुं उपगारी, सोभा सहु मैं सारी ।
 पिण अन्हनै मूँको वीसारी, तौ सी महिर तुम्हारी ॥ श्री० ॥ २ ॥
 सेवा करतां जे सुष आवै, ते कौषा नो कौषो ।
 स्वारथ विण जे दीजै सहनै, दान ति कोहि ज दीषो ॥ श्री० ॥ ३ ॥
 थिर चित ताहरी भगति न थायै, आलस अधिको अंगै ।
 पिण परतीत अछै ए प्रभुजो, सुष थास्यै तुझ संगे ॥ श्री० ॥ ४ ॥
 अरज करी छै परतिष एहवी जिनमुखद्वरि जगौसै ।
 सहु कारिज मैं करिज्यो सानिधि विधि विधि विसवा वीसै ॥ श्री० ॥ ५ ॥

(७) शंखेसर पास स्तवन^७

श्रीउदयरत्नस्तव

(“ बाडी मांहे वड ण्णा पेपल गुहीर गंभोर ”, ए देशी)

ये छो म्हांरा ठाकुरजी, म्हें चाकर, महाराज ।
 महिर करो म्हां ऊपरिं जो, काई अरज करां छां आज ॥
 सुणो, साहिबीया, हो राज, काई अजब बनि, थां स्युं आस की ।
 सुणो, साहिबीया, हो राज, काई नवल बण्यो, थां सुं नेह जी ॥ १ ॥
 जोषारि जिणसुं बनीजी, तीयांरे दिल तेह ।
 आस्ति न जोडि उंरस्युंजी, उंयुं न गमि जवासाने मेह ॥ सु० ॥ २ ॥
 चकोरां चंदो रूचिजी, चकवि चाहे दीह ।
 सुं ये म्हांनें बाल्हा हाजी, काई, छल, लोपां नहो कीह ॥ सु० ॥ ३ ॥
 रागो म्हें छां, राउलाजी, दासांरा छां दास ।
 दिल मेली म्हांसुं मिलोजी, काई प्रभु जे, शंखेसर पास ॥ सु० ॥ ४ ॥
 दस्सण थोरो देषताजी, उदयरत्न कहें आज ।
 कोहि फली मन कामनांजी, सपर पयोसा सुष साज ॥ सु० ॥ ५ ॥

(८) श्रीशंखेश्वर पार्श्वनाथ प्रबंध

उपसृत सात भाषाप्रविताजोषी अतिरिक्त ओर आठमी भाषाप्रविता विद्यमान छे. आ प्रविता श्री आनुमेरुशिष्य श्री नयसुंदर द्वारा १३२ पद्योभां सं. ११५६ भां रच्योस्ये शुद्धाती शंखेश्वर पार्श्वनाथ प्रबंध छे. आ प्रबंध स्वतंत्र रूपभां प्रकाशित करवानु काम याहु बोवाधी आनी अधिकियां पद्य विनत आपवानी नहरत न्युवाती नथी.

(૧) શ્રીશંખેશ્વરપાર્શ્વપ્રહસ્તોત્ર

એવી જ રીતે શ્રી નમ્બિવેંશ્વરવિરચિત શ્રી શંખેશ્વર પ્રહસ્તોત્ર નામનું ૨૧ પદીનું સંસ્કૃત કાવ્ય અહિંના નામ માત્રથી સૂચિત કરવામાં આવે છે. આપણે છે કે આ કવિતા પણ બીજી વસ્તુઓ સાથે જલદી બહાર પડશે.

ઉપર્યુક્તિપિત બધી કવિતાઓ એવી છે કે જેઓનો વિષય શ્રીશંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ જ છે. તે અતિરિક્ત કંઈક અંશેમાં શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથના પ્રસંગોમાં ઉલ્લેખો માત્ર મળ્યા આવે છે જેમ કે:

(૧૦) આગમની અદ્યક્ષકારી રૂપા

ભીષીરવિજયજીકૃત

આદિ ÷

શ્રીશંખેશ્વર પાસજી, સાહિવ સુગુણ ગરિદુ ।

શુભશુભ ચરણ પસાયથી શ્રુત નિધિ નિજરે દોઢ ॥ ૧ ॥

(૧૧) તપાગચ્છ ગુરુપરંપરા પટ્ટાવલી સ્વાધ્યાય

શ્રીધનવિજયજી તપાધ્યાયશિષ્ય શ્રીરામવિજયજીકૃત

(શ્રીવિજયદેવ-વિજયપ્રમસૂરિ-રાજ્યે)^{૧૦}

આદિ ÷

શ્રીશંખેશ્વર-પુર ધરા-ભામિની તિલક સમાનો રે ।

પ્રણમી પાસ જિણેસરુ દિન દિન વધતહં વાનો રે ॥ ૧ ॥

(૧૨) શ્રી વરકાળ પાર્શ્વ જિન સ્તવન^{૧૧}

શ્રીહર્ષકવિશિષ્ય શ્રીલલિતકવિ^{૧૨} કૃત

આદિ ÷

શ્રી શંખેશ્વર પાસ પ્રમાવક પ્રણમિ પરમાનંદ ।

વસુધા વરદાયક વરકાળો યુગસ્યુ ધરીએ જાનંદ ॥ ૧ ॥

૮. પ્રત નં. ૫૧૮૨ (સં. ૧૮૮૬ માં તાનપુરમાં શ્રી નેમવિમલ દ્વારા લખાએલ; ૭ પત્રો), ગુજરાતી.

૯. પ્રત નં. ૫૨૦૪ (લલિયાની પ્રસ્થિત નથી, ૧ પત્ર; ૧૬ પદી), ગુજરાતી.

૧૦. શ્રી વિજયપ્રમસૂરિ સં. ૧૭૦૮ માં આચાર્ય. ક્ષા. એમના અને શ્રી રામ-વિજયજીના સંબંધમાં જુઓ મો. ૬. દેસાઈ, જેન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, પેશ ૬૪૭ અને ૭૬૬.

૧૧. પ્રત નં. ૫૨૭૫ ("મણિ પમાવિજય" દ્વારા લખાએલ; ૧૫ પત્રો, ૨૫ પદી), ગુજરાતી.

૧૨. આ કવિ સંબંધી જુઓ મો. ૬. દેસાઈ, જેન ગુજ'ર કવિઓ, બીજા ભાગ, પેશ ૧૫૦. પ્રસ્તુત કૃતિ અપ્રસિદ્ધ લાગે છે.

(૧૩) વાર વ્રત પૂજા^{૧૩}

બીધીરવિજયજીહૃત (સં. ૧૮૮૭)

કુશ

સુષ્કર સંવેસર પ્રયુ પ્રણમી શુભશુભ પાય ।

સાસન નાયક ગાર્હ્યું શુદ્ધ મન જિન-રાય ॥ ૧ ॥

(૧૪) ત્રિણસિ પાંસઠિ પાસ જિન નામમાલા^{૧૪}

બીધીમલ્લર્ષિશિષ્ય બીધીમલ્લવિજયજીહૃત (સં. ૧૬૫૫)

આદિ ÷

શ્રી સરસતિ, મુક્ત મતિ આપી પૂરો આસ,

નામ પ્રહણ કરેલું ત્રિણસિ પાંસઠિ પાસ ।

સંવેસર, સંતુ, સીધુઓ, ચંદ્રવેળ રાય,

સવિનો, સુષ્કદાયક, સામલો પ્રણમું પાય ॥ ૧ ॥

(૧૫) શ્રીતીર્થમાલા-ચત્યવન્દન^{૧૫}

આદિ ÷

શ્રીશત્રુજયરૈવતાદિશિખરે દ્વીપે ભૃગોઃ પત્તને,

સિંહદ્વીપધનેરમક્કલપુરે ચાન્નાહરે શ્રીપુરે ।

કોઢીનાહડમન્તદાહડપુરે શ્રીમળ્લપે ચાર્બુદે,

જીરાપલ્લિફલ્લદિપારક્ષને શૈરંસિન્ધુચ્ચરે ॥ ૧ ॥

આજ્ઞા છે કે “ શ્રી શંખેશ્વર મહાતીર્થ ” ની બીજી આવૃત્તિ બહુ જલદી બહાર પડશે અને તેના પરિક્ષિપ્તમાં ઉપર્યુક્ત સાહિત્યને પણ સ્થાન મળશે. વળપિ આ સાહિત્ય વધારે પ્રાચીન નથી તથાપિ તે અર્ધિર્ત્તમાં પ્રકાશમાં લાવવામાં આવેલ છે તે પૂર્ણતાની દૃષ્ટિએ અસ્થાને નહીં ગણાશે એવો મને વિશ્વાસ છે.

ઉલ્લેખ, યાનપંચમી, વિ. સ. ૨૦૦૨.

૧૩. વ્રત નં. ૬૫૮૩ (લઢિયાની પ્રસ્થિત નથી; ૧૨ પત્રો), ગુજરાતી.

૧૪. વ્રત નં. ૬૩૬ (લઢિયાની પ્રસ્થિત નથી; ૬ પત્રો; ૩૨ પદ્યો), ગુજરાતી. કવિ સંબંધી શુદ્ધો જૈન ગુર્જર કવિઓ, બીજો ભાગ, પૃ. ૩૬૭.

૧૫. વ્રત નં. ૮૫૫ (સં. ૧૮૮૦ માં “ જમીનગર ” લખાએલ; પત્ર નં. ૧૦; ૫ પદ્યો), સંસ્કૃત. આ કૃતિ પણ અપ્રસિદ્ધ લાગે છે.

કલિંગનું શ્રી શત્રુંજયાવતાર તીર્થ

લેખક:—પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રીસિદ્ધિમુનિજી

ભગવાન મહાવીર સ્વામીના કેવલીજીવન પૂર્વે ક્યારેક વિદેહનાર શ્વેતકં મહારાજનો દીક્ષિત અને અંબેદેશનાં દધિવાહન-પદ્માવતીનો પુત્ર કરકંક કોઈ પ્રારબ્ધના સંજોગોમાં યજ્ઞસિંહના રાજસિંહાસને આવ્યો હતો, અને તે પાછળથી પોતાના પિતા દધિવાહનના અંબેદેશનો પણ માલીક બન્યો હતો. તે કાર્ણાતરે વૃદ્ધ વૃષભને દુઃસ્થિતિમાં જોતાં વૈરાગ્ય પામી-પ્રત્યેકજીવ બની-રાજ્યને છોડી ઈર્ષ ત્યાગીનું જીવન જીવવા ચાલી નીકળ્યો હતો.

યજ્ઞસિંહમાં જનારો વૈદિક, કોઈ અનોખી સંસ્કૃતિના સમાગમના કારણે, ફરી સંસ્કારને ચોખ્ખો બને છે-એવી એક ઉક્તિ છે. આ અનોખી સંસ્કૃતિ અનાયની નહિ, પણ કલિંગની સમગ્ર અંમ બંમ મગધાદિનો ત્યાં દસ્તેખ મચેલો હોવાથી આયની, અને તે ખાસ કરીને જૈનની જ હોવાનો નિશ્ચય છે. વૈદિકોએ જૈન સંસ્કૃતિથી બચવા ખાતર આમ કયું છે.

૧. ચાલુ સંપ્રદાય પ્રમાણે ભગવાન મહાવીરનો કેવલીજીવ ઈ. સ. પૂર્વે ૫૫૭ સુધી છે; પણ હિમવંત શેરાવલી (યુ. બા.) પ્રમાણે ઈ. સ. પૂર્વે ૪૬૭ થી ૪૬૭ સુધી ગણાયો છે. હિમવંત શેરાવલી મહાવીરનિર્વાણ અને વિક્રમસંવતની વચ્ચે જૈન કાલગણના પ્રમાણે ૪૭૦ વર્ષનું અંતર ન માનતાં ૪૨૦ વર્ષનું અંતર માને છે. હિમવંત શેરાવલીનો આ સંપ્રદાય ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ખુબ જ મહત્વનો ગણાય છે અને તે ખાસ વિચારણીય લાગે છે.

૨. બીહારમાં મંજા નદીની ઉત્તરમાં આવેલા તિરહૂન વગેરેનો ભાગ તે વિદેહ. તેની રાજધાની વૈશાલી હતી. વિસ્તૃત ગણરાજ્યનો તેના ચેટક મહારાજ ત્યાં રાજ્ય કરતો હતો અને તે મહાપરાક્રમી તથા મહા રાજ્ય સાથે સંબંધ ધરાવનારો અને શ્રીપાર્શ્વનાથના શાસનનો પરમ ઉપાસક હતો.

૩. બીહારની પૂર્વમાં આવેલા પ્રદેશ તે કલિંગ. એની રાજધાનીનું નગર, ભામલપુરથી પશ્ચિમમાં ચાર પાંચ મૈલ પર આવેલું ચંપાપુરી નામનું હતું.

૪. સમયના પરિવર્તનથી સાથે વખતોવખત કલિંગની સરહદ ઉત્તર, દક્ષિણ અને પશ્ચિમમાં પલટાતી રહી છે. પણ ઈ. સ. પૂર્વે ૭૩૨ વર્ષ પહેલાં શ્રીપાર્શ્વનાથના સમયમાં કલિંગની સરહદ ઓરિસ્સાના દક્ષિણના મોટા ભાગને સમાવી ગોદાવરી નદીના ઉત્તર કિનારા સુધી લંબાયેલી હતી. એ વખતે એની રાજધાની કાંચનપુર હતું. કરકંકુના સમયમાં આ કાંચનપુર કનકપુર નામે ઓળખાતું હતું, કે જે હાલના કટક જિલ્લામાં જ્યાં જીવનેશ્વરી આવેલું છે ત્યાં વિસ્તરેલું હતું. ખારવેલના રાજ્યકાળમાં હિંદના અગ્નિખૂણામાં બંમગાના ઉપસાગરની પશ્ચિમે આવેલો મહાનદી અને ગોદાવરી વચ્ચેનો પ્રદેશ મધ્યકલિંગ, મહાનદીથી ઉત્તરમાં વૈતરણી નદી સુધીનો પ્રદેશ ઉત્તરકલિંગ (ઉત્કલ) અને ગોદાવરીથી દક્ષિણનો દેવેલોક પ્રદેશ દક્ષિણકલિંગ તરીકે ઓળખાતો હોઈ, ત્રિકલિંગ શબ્દ બ્યવહારમાં આવ્યો હોવાનો સંભવ છે.

૫. યંગલંગકલિંગેષુ, સૌરાષ્ટ્રમગલેષુ ચ ।

તીર્થયાત્રાં વિના ગત્વા, પુનઃ સંસ્કારમર્હતિ ॥

આવા આવા છૂટાછવાયા કેટલાક ઉલ્લેખો સિવાય કલિંગમાંની પ્રાચીન સર્વવ્યાપી જૈન સંસ્કૃતિ વિષે, હું ન જાણતો હોઉં તો, સામાન્ય જૈન જનતાને અને જૈનેતરોને આજે ઘણું જ ઓછું જ્ઞાન છે. કેમ કે એ જ્ઞાન મેળવવાનાં સાધન ઘણાં જ ઓછાં જાહેરમાં આવ્યાં છે. કલિંગની પ્રાચીન જૈન સંસ્કૃતિના જ્ઞાન વિષે જો આવી જ દશ છે, તોપણ કલિંગમાંના શત્રુંજયાવતાર તીર્થ વિષે પૂરતી માહિતી આપણને આજે ન મળે એ સ્વાભાવિક છે.

પાછલા કેટલાક સૈકાઓ સુધી અંધારામાં રહેલો કલિંગમાંનો 'ભિખ્ખુરાય ઉદે' આરવેલસિરિનો હાલની હાથીગુંદામાંના શિલાલેખ બહુ બહુ પ્રયત્નથી ઉઠેલના મહત્ત્વ તૂટેલો, મળી ગયેલો અને ધસાયેલો આદિ અનેક દોષોને કાર્ષ્ઠિયસુધી સંદિગ્ધ રીતે જ ઉઠેલાયો છે. જ્યારે કલિંગના રાજત્વને અને જૈનત્વને લગતી કેટલીક હકીકતોને જાહેર કરતો 'હિમવંત થેરાવલી' નામક ઐતિહાસિક ગ્રંથ એક જૈન પંડિતના, અક્ષરશઃ કદાચ ન હોય એવી ભ્રાન્તિને ઉત્પન્ન કરતા, ગુજરાતી ભાષાંતરરૂપે આપણી સમક્ષ થોડાંક વર્ષોથી આવી પડ્યો છે. જેના પરથી એ ગુજરાતી ભાષાંતર કરવામાં આવ્યું છે તે હિમવંત થેરાવલી, 'શ્રીસ્કંદિલાચાર્યજીના શિષ્ય શ્રી હિમવંત આચાર્યજીએ રચેલી' અને 'અક્ષપદ રૂપે અર્ધમાધવી નામની પ્રાચીન અપભ્રંશ હોવાની' વાત, અચળમન્દીય

૬. હાથીગુંદાના શિલાલેખમાં ભિખ્ખુરાયે પોતાની ઝોળખ આપતાં ઉલ્લેખ કર્યો છે કે, તે પોતે રાજર્ષિવંશમાંથી નીકળેલો, ચેતિવંશને વધારનારો અને ક્ષેમરાજ તથા વૃહદરાજ પછી કલિંગની ગાદીએ આવનારો ચક્રવર્તી રાજા હતો; પણ હિમવંત થેરાવલી આપણને જણાવે છે કે, એ કરકંકુ રાજર્ષિનો મામો અને કનિગના રાજા સુલોચનનો જમાઈ ચેટકપુત્ર શોભનરાય, જે પોતાના અપુત્રીયા સસરાની ગાદી પર આવ્યો હતો, તેનો વંશજ હતો. થેરાવલી કહે છે કે, શોભનરાયની પાંચમી પેઢીએ ચંડરાય, આઠમી પેઢીએ ક્ષેમરાજ અને દશમી પેઢીએ મહામેઘરાજન ભિખ્ખુરાય આરવેલ હતો. (ચેટક કે ચેતયના બદલે 'ચેતિ' લખાયું વંચાયું છે શું ? રાજર્ષિ શબ્દથી કરકંકુ જ લેવો કે કેમ ? જૈન-સાહિત્યમાં જ્યાં ત્યાં અપુત્રીય લખાના ચેટક રાજાને શોભનરાય નામનો પુત્ર હતો કે શું ? કરકંકુ પછી કોઈ ચેદીવંશનો સુલોચન આવ્યો હતો કે ? શ્રીપાર્શ્વનાથના સસરા કુશ-સ્થળના રાજા પ્રસેનજિત્ રાજર્ષિ હતા તેઓ ચેદિવંશના હોઈ તેનો વંશજ શોભનરાય કરકંકુ પછી કલિંગની ગાદી પર આવેલા સુલોચનનો જમાઈ હોય તો એ 'ચેતિ' અને 'રાજર્ષિ' એ શિલાલેખના બે શબ્દો વધારે ઘટી શકે કે કેમ ?—ઉપેરોક્ત બંને સ્થળના ઉલ્લેખોમાં આવા આવા પ્રકારના પ્રશ્નો જરૂર નિરાકરણ માગી રહ્યા છે.)

૭. આ થેરાવલીમાં હિમવંતના ગુરુ આર્ય સ્કંદિલ સુધીનો જ પદ્માવલીક્રમ આપ્યો છે, પણ આર્ય હિમવંત વિષે કોઈ ઉલ્લેખ કરાયો નથી. જો હિમવંત પછીના સ્થવિરે આ થેરાવલી લખી હોત તો તેમના વિષે પણ ઉલ્લેખ થાત. આથી નહીં થાય છે કે થેરાવલીના કર્તા હિમવંત સ્થવિર જ છે. આર્ય સ્કંદિલ અને આર્ય હિમવંતનો યુગપ્રધાન તરીકેનો કાળ મહાવીરનિર્વાણથી નવમી સદીના પૂર્વાર્ધનો મણુયો છે. એટલે આ સ્થવિરાવલી પણ એ સમયમાં જ ક્યારેક રચવામાં આવી હોય એમ સંભવે છે.

સ્વર્ગસ્થ મુનિરાજ શ્રી ધર્મસાગરજીએ મુદ્રિત પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં કરેલી છે; પણ તે પ્રાકૃત પ્રતિ મેળવવાનું કાર્ય મારા માટે મુશ્કેલ બન્યું છે. આ પ્રતિ મેળવવાનું સોમાગ્ય માનનારા અને તેને મહત્વનો એક સાપ્રહાયિક ઇતિહાસમંથ કહેનારા એક જૈન ઇતિહાસ-વિદ મુનિવર્ધના મુખથી એ એક વર્ષ પર સાંભળ્યું હતું કે; એ ગુજરાતી ભાષાંતર કદાચ વહીવંત્યા મહાત્માએના લેખોનો અનુવાદ પણ હોય. સંભવ છે કે, વિશેષ અવ-લોકનના પરિણામે તેઓ આવા અભિપ્રાય પર આવ્યા હોય. પણ એ અભિપ્રાયનાં સર્વ સાધનો તપાસ્યા સિવાય તેની વાસ્તવિકતા વિષે કંઈ પણ કહેવું એ નકામું છે.

મને તે હો; અહીં તો આપણે ‘શત્રુંજયાવતાર’ તીર્થ વિષે જ ગવેષણા કરવાની છે, ઉપરોક્ત આરવેલના શિલાલેખમાં ‘કુમારીજિરિનું વાચન કરાયું’ છે અને હિમવંત શેરા-વહીના ગુજરાતી ભાષાંતરમાં કુમારીજિરિ તથા કુમરજિરિનો ઉલ્લેખ કરાયો છે. પણ તે બંનેમાંથી એકમ રચને ‘શ્રીશત્રુંજયાવતાર’ના અક્ષરો આપણને ઉદ્ઘાટાયા કે ઉદ્દેશ્યેલા મળતા નથી. હક્ત આચાર્ય શ્રીમેરતુગસુરિજી જ અંચલગચ્છોય જડતપદાવલીમાં ઉલ્લેખ કરે છે કે; કલિંગનું કુમરજિરિ તીર્થ, એનું બીજું નામ ‘શત્રુંજયાવતાર’ છે.

કુમારીજિરિ અને કુમરજિરિ એ બંને પર્વતોમાં જૈન મહારાજાઓએ અંધાવેલા જૈન પ્રાસાદો, કોતરાવેલી અનેક ગુફાઓ, તે ગુફાઓમાં જૈન શ્રમણોનો વર્ષાકાલે સ્થિરરાસ અને અનેક યુગપ્રધાનાચાર્યોના કુમરજિરિ પર અનશન વગેરે વગેરે આ બંને પર્વતો ધણી જૂના કાળથી શ્રી શત્રુંજયની સ્થાપના તરીકે ‘શત્રુંજયાવતાર’ નામથી સ્થાપિત થયા હોય તો તે બનવાભેગ છે; તેમાં અમંગત કે શાસ્ત્રથી અસમ્મત જોવું કંઈ પણ નથી.

જોના દર્શન, સ્પર્શન, પૂજનથી પાપોનો નાશ થાય, પુણ્યની વૃદ્ધિ થાય તે કર્મક્ષય થવાથી મુક્તિ મળે એવા મહામહિમાવંતા, સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલા, શાશ્વતા શ્રીશત્રુંજયજિરિના અતિદૂરપણને લઈ, તેનાં દર્શનાદિ ન કરી શકતી, અથવા ભાગ્યે જ દર્શનાદિ કરી શકતી બાબત જૈન જનતા પોતાના બાવાદિની વૃદ્ધિના માટે પ્રાચીન સમયમાં અને આજે પણ શ્રીશત્રુંજયની તથા અન્ય તીર્થોની વિધિવિધ રીતે સ્થાપના કરતી દેખાય છે. આ જ ન્યાયે તે જૂના કાળમાં પણ કલિંગની જૈન જનતાએ

૮. આનું નામ હાલમાં ખંડજિરિ છે. આસિયા પર્વતમાળાના ફાંટા તરીકે, ઉદય-જિરિની પાસે વચમાં આવેલી ખીલુથી તેનાથી અવગ પડતો એક પર્વત છે. કટક જિલ્લામાં ભુવનેશ્વરીથી પાંચ માઈલ પર આ ખંડજિરિ ને ઉદયજિરિ આવેલા છે. આ બે પર્વતો અનુક્રમે કલિંગના કુમારીજિરિ ને કુમરજિરિ છે.

૯. મારવાડમાં આવેલા ગોલવાડની મોટી પંચતીર્થોમાં નાગલાઈ ગામે શ્રીશત્રુંજય અને જિરનારની સ્થાપના કરવામાં આવેલી સુપ્રસિદ્ધ છે. શ્રી પેશ્વાશહે મંડપદુર્ગમાં શત્રુંજયાવતાર ચૈત્યની સ્થાપના કરી હતી, એમ શ્રી ધર્મસાગરજી ઉપાખ્યાયની રચેલી પદાવલીમાં કહ્યું છે. શત્રુંજયની નજીકમાં અંકેવાલીયા ગામે મંત્રોશ્વર વસ્તુપાસે ભરૂચના અશ્વાવબોધ તીર્થની સ્થાપના કરી હતી એમ શ્રી ઉદયપ્રબસુરિ સુકૃતકીર્તિઠક્ષોલિની નામના કાવ્યમાં લખે છે. કહે છે કે, મેવાડના દેવકુલપદ્મજીમાં (દેલવાડમાં) પણ સ્થાપના ૬૫ શત્રુંજયાવતાર તીર્થ હતું. અશ્વાવબોધ તીર્થની સ્થાપનાનાં લઘુ રૂપો આજે પણ આજુના મંદિરોમાં આપણને જોવા મળે છે.

કુમારીગિરિ ને કુમરગિરિમાં શ્રીશત્રુંજયની સ્થાપના કરી હોય અને તેને 'શત્રુંજયાવતાર'ના ચતુર્થ નામથી ઓળખાવી હોય તથા તેના દર્શનાદિથી આત્માર્થની સાધના કરી હોય તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. કુમરગિરિમાં શત્રુંજયની સ્થાપના આચાર્ય શ્રી મેરુતુગસરિજીના કથન પ્રમાણે નિશ્ચિત છે. સંભવ છે કે કુમારીગિરિમાં ગિરનારની સ્થાપના હોય, પણ એ વિષે સાધનના અભાવે નિશ્ચયાત્મક કાંઈ પણ કહી શકાય તેમ નથી.

'હિમવંત ચેરાવલી'ના ઉદ્દેશ્યાનુસારે નીચે અપાતો કલિંગના કુમારીગિરિ અને કુમરગિરિનો ઇતિહાસ વાચકોને ખાતરી આપશે કે ખંડગિરિ ને ઉદયગિરિના નામે હાલ ઓળખાતા એ બન્ને પર્વતો શ્રીશત્રુંજયગિરિની સ્થાપના તરીકે કેવા ને કેટલા પવિત્ર છે, તથા તે બન્ને અથવા તેમાંથી એક શ્રી 'શત્રુંજયાવતાર' તીર્થના નામને કેટલા લાયક છે.

શ્રી મહાવીરનિર્વાણથી પૂર્વે ૩૨૨ મા વર્ષે જેમનું નિર્વાણ થયું હતું તે શ્રીપાર્શ્વનાથ જન્મવાને કલિંગના કુમારીગિરિ અને કુમરગિરિના આ શત્રુંજયાવતાર તીર્થને પોતાના પાદપદ્મથી વિશેષ પુનીત કર્યું હતું.^{૧૦}

જન્મવાન મહાવીરના પરમમહત્ત મગધના શ્રેણિક મહારાજાએ આ તીર્થમાં કુમરગિરિ પર એક અતીવ મનોહર જિનપ્રાસાદ બંધાવ્યો હતો અને તેમાં શ્રીભૂષભદેવની સ્વર્ણ-પ્રતિમા શ્રીસુધર્માસ્વામીના હસ્તે પ્રતિષ્ઠિત કરાવી હતી. આ પ્રાસાદનું નામ શું આપવામાં આવ્યું હતું તેનો ચેરાવલીમાં ઉલ્લેખ નથી. આ જિનપ્રાસાદ ઉપરાંત શ્રેણિકે કુમારીગિરિ ને કુમરગિરિમાં અનેક ગુફાઓ પણ કોતરાવી હતી, જેમાં જૈનશ્રમણો ચાતુર્માસ ગાળવા મોટી સંખ્યામાં રહેતા હતા.

મહારાજા શ્રેણિકની જેમ તેના પુત્ર કેશિકે-અનંતશત્રુએ પણ કુમારીગિરિ અને કુમરગિરિમાં પાંચ ગુફાઓ કોતરાવી હતી.

શ્રેણિક અને કેશિકે કલિંગમાં ઉપરોક્ત કાર્યો કર્યાં, હારે કરકંકુનો અંગદેશ

૧૦. પંડિત ગંગાધર સામંત શર્મા "પ્રાચીન કલિંગ"માં લખે છે કે-'પાર્શ્વ'નાથે કલિંગમાં ધર્મચક્ર પ્રવર્તીવ્યું હતું. કલિંગમાં તેમનો ખૂબ પ્રભાવ પડ્યો હતો. ઉદયગિરિમાં રાણી હંસપુર ગુફામાં પાર્શ્વનાથના જીવનચરિત્રની સંપૂર્ણ ઘટનાઓનું આલેખન છે તેમ જણેશગુફામાં પણ છૂટક છૂટક જીવનચટનાઓ અંકારે છે તે ઉપરથી જન્મવાન પાર્શ્વનાથના શાસનના મુનિઓએ કલિંગમાં જૈનધર્મ પ્રચારનું પુષ્કળ કાર્ય કરેલું હોવું જોઈએ. એ મુનિઓએ રાજધાની પાસે ખંડગિરિમાં એક પીઠ (!) સ્થાપી હતી. આજે પણ એ પીઠ હયાત છે. ખંડગિરિમાં પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા આજે પણ પૂજ્ય છે. દર વર્ષે માઘ મહિનાની સાતમે ખંડગિરિમાં એક મોટો મેળો ભરાય છે. મણા માણસો એમાં ભાગ લે છે.' (સુચીલકૃત 'કલિંગના યુદ્ધ' પરથી.) આમાં પંડિત શર્માએ 'પીઠ' લખી છે, પણ તે શ્રીપાર્શ્વનાથના અવશેષોનો સ્તૂભ હોવા સંભવ છે. એ આ ખંડગિરિમાં ગિરનારની સ્થાપના હોવાની સંભાવના કરી છે, પણ વધારે સંભવ શ્રી સમ્મેતશિખરની પાર્શ્વનાથની કુંકનો પણ હોઈ શકે. 'પ્રાચીન ભારતવર્ષ'ના લેખક ડૉ. શાહ તો સમ્મેતશિખરની તપશ્વરી પણ અહીં સુધી લંબાવે છે. પણ આ સર્વ અનિશ્ચયાત્મક ને કાલ્પનિક હોવાથી પ્રમાણ-ભૂત તો ન જ કહી શકાય.

મગધના રાજ્યમાં જોડાઈ ગયો હતો એ વાત, શ્રેષ્ઠિકના મૃત્યુ બાદ કોણિકે અંધેશમાં ચંપાનમરી વસાવી અને ત્યાં રાજ્ય કરવા માડ્યું એ પરથી સાબીત થાય છે. પણ કલિંગ મગધમાં જોડાયો હાજતો નથી. કેમકે હિમવંત થેરાવલી કાણિકના રાજ્યકોશમાં સુસોચન અને શોભનરાય નામના રાજાઓને કલિંગમાં રાજ્ય કરતા વર્ણવે છે. એ રાજાઓ સ્વતંત્ર હોય કે મગધના માંડલિક હોય, મમે તે સ્થિતિમાં શ્રેષ્ઠિક અને કોણિકને પોતાના ધર્મતીર્થ તરીકે ધાર્મિક કાર્યો કરવામાં બાધ ન આવે, એટલું જ નહિ, પરંતુ વિશેષ અનુકૂલતા જ હોય. કેમકે તે રાજાઓ કરકંડુના વારસ હોઈ જૈનધર્મના અનુરાગી જ હતા.

આ પછી કાલોતરે, એટલે કે મહાવીરનિવૉણથી ૧૪૯ વર્ષ પછી પાટલીપુત્રના અતિશેષી નન્દરાજાએ^{૧૧} કલિંગ પર ચઢાઈ કરી અને હેયને પાયમાલ કયો તથા શ્રેષ્ઠિક પ્રતિષ્ઠિત કરાવેલી શ્રીઋષભદેવની સ્વર્ણપ્રતિમાને તે પોતાની સાથે પાટલીપુત્ર લઈ મમે. એટકરાજાના પુત્ર શોભનરાખનો વંશજ અને ખારવેલનો પૂર્વજ ચંડરાય આ સમયે તાજે જ કલિંગની માદીએ આવેલો હોઈ તેને આવી રાજકીય અને ધાર્મિક દૃષ્ટિએ અતિ અપમાનભરી હાર ખમવી પડી હતી. જે કે આ પછી પણ શત્રુઙ્ગવાતાર તીર્થનો મહિમા તો તેવો ને તેવો જ જીવતો રહ્યો હતો, પણ એ ઋષભદેવની પ્રતિમાના અઆવથી જાગેલો ગજાનિ કેહ ખારવેલ બુધી એકસરખી જ ખૂચતી રહી હતી.

મહાવીરનિવૉણથી ૧૭૦ વર્ષે ચૌદપૂર્વધર આર્ય શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી પોતાના અંત સમયે કલિંગમાં વિચર્યો હતા અને ત્યો કુમરગિરિ પર એક પખવાડિયાના તપ પૂર્વક પ્રતિમા ધારણ કરી રહ્યા હતા અને ત્યાં કાળ કરી સ્વર્ગે ગયા હતા.

જનકદંપની તુલના કરતા શ્રીઆર્યમહાગિરિજી પણ આ જ કુમરગિરિ^{૧૨} પર અનશન કરી સંલેખના પૂર્વક સ્વર્ગે સીધાવ્યા હતા, કે ન્યારે શ્રીઆર્યસુહસ્તિએ તે મહાસ્થાવરની બધી સ્તવના કરી હતી.

શેમરાજનો પુત્ર અને ખારવેલનો પિતા વૃક્ષરાજ, જે મહાવીરનિવૉણથી ૨૭૫ વર્ષ પછી કલિંગની માદી પર આવ્યો હતો, તેણે કુમરગિરિ પર જૈન શ્રમણોને ચતુર્માસ માળગામ

૧૧. શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ આ નન્દને નવમા નંદ તરીકે ઓળખાવે છે, પણ હિમવંત થેરાવલી તેને આઠમો નન્દ લખે છે. આર્ય પશોભદ્રસૂરિના સમય (મ. નિ. સં. ૯૮ થી ૧૪૮) માં તેનું રાજ્ય હોવાને ત્યાં ' જસમદો મુણિપવરો । તત્પયસોહંકરો પરો જાઓ ॥ અદ્દમર્ણવો મગહે । રજ્જં કુણહ તયા અહલોહી ॥૬॥ આ માથાદારા ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આ રાજા મિથ્યાદષ્ટિ થઈ ગયો હતો અને તેના વિરોધન (વરુચિ હોવા સંભવ છે) મન્ત્રીની પ્રેરણાથી તે કલિંગ પર ચઢાઈ લઈ ગયો હતો, એમ થેરાવલીકાર કહે છે.

૧૨. આર્ય મહાગિરિજીએ વિદિશામાં જીવિતસ્વામીનાં દર્શન કરી ત્યાં આવેલા ઋણપદ અથવા ઋણેન્દ્રપદ તીર્થમાં અનશન કર્યું ને સ્વર્ગે ગયા એમ પણ સંપ્રદાય જોવામાં આવે છે તેની સાથે કુમારગિરિ પર અનશન કરી સ્વર્ગે ગયાનો હિમવંત થેરાવલીનો ઉલ્લેખ વિરોધ ધરાવે છે. પરંતુ થેરાવલીનો ઉલ્લેખ વધારે ચોક્કસાઈ ભર્યો હોય એમ લાગે છે, આર્ય સુહસ્તિએ કુમરગિરિ પર આર્યમહાગિરિની સ્તવના કરી હતી તેને જણાવતી હિમવંત થેરાવલીની ગાથા આ પ્રમાણે છે:—જિણકપ્પિવરિકમ્મં । જો કાસિ જસ્સ સંથયમકાસી ॥ કુમરગિરિમ્મિ સુહરિય । તં અજ્ઞમહાગિરિં વંદે ॥

ઉપયોગી થઈ પડે એવી અગ્નીમાર ગુફાઓ કાતરાવી હતી.

આ પછી વીરનિર્વાણથી ૩૦૦ વર્ષ વીત્યા બાદ અતિપરાક્રમી મહાધાર્મિક કિષ્કિન્ધુસપ-
-ખારવેલ કલિંગદેશના કનકપુરની રાજગાદીએ આવ્યા. મહામેત્રવાહન અપરનાયને ધારણ
કરતા તે રાજ્યએ પ્રથમ રાજધાની, રાજ્ય અને દેશને સુઅર્ચિત તથા સમૃદ્ધ બનાવી
અન્ય દેશોને પોતાના પરાક્રમનો પરચો બતાવ્યો. રાજકીય અને ખાસ કરીને ધાર્મિક
બદલો લેવાને તેણે પોતાના રાજ્યના આઠમા વર્ષે મગધ પર આક્રમણ કર્યું, પણ તે
રાજગૃહીથી આમળ વધવામાં સફળ થયો નહિ. રાજ્યના નવમા વર્ષે એણે મહાવીર
નિર્વાણથી ૩૦૬ મા વર્ષે જિનરાજભવનરૂપ મહાવિજયપ્રાસાદનો તેણે જીજ્ઞોદ્ધાર કર
કરાવ્યો. આ પછી રાજ્યના આઠમા વર્ષે ઉત્તરાપથના રાજ્યોને જીતીને તે ઉત્તરમાંથી
પાટલીપુત્ર પર ચઢી આવ્યો. પોતાના હાથીઓને સુમાંગ^{૧૪} નામના પ્રાસાદ સુધી લઈ
જઈ, ત્યાંના રાજા જૃહસ્પતિમિત્રને^{૧૫} પોતાના પગમાં નમાવી, તેના શિલાલેખમાં ઉલ્લેખેલી
નન્દરાજ્યએ લઈ લીધેલી પેલી કલિંગ જિનમૂર્તિ અથોત્ત શ્રીઋષભદેવની પોતાના પૂર્વજોથી
પૂજાવણી પેલી સ્વર્ણપ્રતિમા કલિમમા પાછો લઈ આવ્યો, અને તેણે અડત્રીસ લાખ
દ્રવ્યથી સમરાવેલા મહાવિજય નામના જિનપ્રાસાદમાં શ્રીઆર્યસુરિયત અને શ્રીઆર્ય-
સુપ્રતિપદના હરને તે પ્રતિમાને પ્રતિષ્ઠિત કરાવી, તેના શિલાલેખથી કાંઈક એવું સૂચિત
થાય છે કે, જિનપ્રાસાદના શિખરોને ચડાવ્યા બાદ તેણે શિદ્ધીઓને તથા હસ્તિ નાવ
વજ્રેરેના કામ કરનારાઓને યથેચ્છ ધોડા, હસ્તિ, રત્નાદિનાં દાન કર્યાં હતાં. સંભવ છે
કે, કુમરગિરિપરનો જીજ્ઞોદ્ધાર પ્રાસાદ સમરાવ્યો ત્યારે તેનું નામ 'મહાવિજય' નહિ આપ્યું હોય,
પણ મગધનો વિજય પ્રતિમા પાછો લાવવાના ધર્મિક કારણને લઈ મહાવિજય મનાયો
હોય અને તેના ઉપલક્ષ્યમાં પોતે મહાવિજય ઉપનામ ધારણ કરી અર્હતરાજભવનને
'મહાવિજય' નામથી ઓળખાવવાનું ઉચિત મનાયું હોય.

હવે ધર્મરાજથી ઓળખાવેલા ખારવેલની એક મહત્તી પ્રવૃત્તિને ઉલ્લેખ કરીએ કે
જેનો સંબંધ કુમારીમિરિની સાથે રહેલો છે.

મહાવીરનિર્વાણથી ૨૮૧ વર્ષે સંપ્રતિ મહારાજ્યએ અવંતી (ઉજ્જૈન)માં શ્રી શ્રમણ-
સંઘની પરિષદ બોલાવી હતી, તેની જ રીતે ખારવેલે પણ વીરનિર્વાણથી ૩૧૩ મા વર્ષે
શ્રીશ્રમણસંઘની એક પરિષદ બોલાવી હતી અને એ પરિષદનું રથળ કુમારીમિરિ રાખ્યું

૧૩. હિમવંત થેરાવલીમા 'જીજ્ઞોદ્ધાર' લખ્યો છે, પણ અતિભગ્ન પ્રાસાદને
નવેસરથી કરાવતાં પણ જીજ્ઞોદ્ધાર કહેવાય એ દષ્ટિએ શિલાલેખમાં કરાવ્યાનો જે ઉલ્લેખ
છે તેની સાથે બિલકુલ વિરોધ નથી.

૧૪. પાટલીપુત્રનો રાજમહેલ 'સુમાંગ' હતો એમ મુદ્રારાસસમાં કહેવાયું છે. આ
પ્રાસાદ નન્દ અને ચંદ્રગુપ્તના વખતના તે સુમાંગ પ્રાસાદથી જુદો જ છે. સંભવ છે કે
તે હાથીના સમયમાં બંધાવેલો શ્રીનેમિનાથનો જિનપ્રાસાદ હોય અને નન્દરાજ્યએ કલિંગ-
જિનમૂર્તિને લાવી ત્યાં રાખી હોય.

૧૫. જૃહસ્પતિમિત્ર એ શુંમ સેનાપતિ પુષ્પમિત્રનો પુત્ર હોવા સંભવ છે. મહાવીર-
નિર્વાણથી ૩૦૪ વર્ષે પાટલીપુત્રના રાજા વૃહરથ, કે જે હિમવંત થેરાવલીના પુણ્યપરથ
(પુરાણોના દશરથ) નો પુત્ર હતો, તેને મારી તેની જગ્યાએ પુષ્પમિત્રે પોતાના આ
બીજા પુત્રને સ્થાપન કર્યો હતો.

હતું. ખારવેલે જૈન શ્રમણોની આગળ વિનંતીપૂર્વક ધાર્મિક વિચારણા કરવાનો પ્રસ્તાવ રજુ કર્યો હતો. આ પરિપક્વ મંત્રણાના પરિણામે અન્યાન્ય દેશોમાં ધર્મપ્રચારના માટે શ્રમણોને મોકલવામાં આવ્યા હતા; શ્રીશ્રમણસંઘના અમણી સ્થવિરોથી, દુષ્કાલના સમયમાં વિસ્મૃત દૃષ્ટિવાદને ઓવરરિયત કરવાનું કાર્ય સંધાયું હતું. આર્ય સ્થામ વગેરે સ્થવિરો દ્વારા પ્રચાપન, સનિયુક્તિક તત્ત્વાર્થ, અંગવિદ્યા વગેરે ગ્રંથોનાં સર્જન થયાં હતાં અને ખારવેલથી જૈનઆગમાદિ સાહિત્યને ભોજપત્રાદિ પર લખાવવામાં આવ્યું હતું.

શ્રેષ્ઠિકાદિની જેમ મહારાજ ખારવેલે પણ કુમારીગિરિ ને કુમરગિરિ પર સુશોભિત પ્રતિમાઓ તથા સ્તૂપો સહિત અનેક ગુફાઓ કોતરાવી હતી. પહેલાંના અને પોતે કરાવેલા જિનપ્રાસાદ તથા સ્તૂપોને માટે તેણે જળયુના ગરાસનાં શાસન કરી આપ્યાં હતાં. હાથી ગુફાનો સિલાલેખ કહે છે કે, આ ચક્રવર્તી રાજાએ સિંહપ્રસ્થવાળી રાણીના શ્રેયસ્સને માટે પંચોતેર લાખ દ્રવ્યના ખર્ચે વૈદ્યુરત્ન જડ્યા ચાર રત્નોવાળું (ચૈત્ય) કરાવ્યું હતું. પટવાણી ધુપિતાએ પણ જિનપ્રાસાદ અને ગુફા કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ એક અન્ય લઘુ શિલાલેખમાં છે. શત્રુંજયાવતાર તીર્થની પવિત્ર છાયા તળે એ ગુફાવસતિઓમાં સંખ્યાબંધ શ્રમણ શ્રમણીઓ સંયમની આરાધના કરતાં વધીકાલ વીતાવતાં હતાં અને ત્યાંથી વહાર કરતાં તેઓ ધર્મનો પ્રચાર કરતા માટે દૂર દૂર દેશાંતરોમાં વિચરતાં હતાં, તથા તેમાંનાં કેક અને તો અંતિમ આરાધનાના માટે આ પવિત્ર ભૂમિ તરફ પાછાં વળતાં હતાં.

મહારાજ ખારવેલે શ્રીઆર્યસુરિયત અને શ્રીઆર્યસુપ્રતિપદનો સવિશેષ રક્ષક હતો. આ અને મહારથવિરો કલિંગમાં જ પ્રાપ્ત વિચરતા હતા. એ પુણ્યપુરુષોએ કુમરગિરિ પર સુરિમન્ત્રનો કોટિ જપ કર્યો હતો. અંતે અનસન કરીને તેઓ આ ગિરિ પર જ મહાવીરનિર્વાણથી ૩૨૭ વર્ષે સ્વર્ગ ગયા હતા. ખારવેલે તેમના દહન સ્થાને મહોત્સવપૂર્વક તેમના નામથી અંકિત એ સ્તૂપો બંધાવ્યા હતા.

આ પુણ્યભૂમિની આવી પવિત્રતા અને આવું માહત્તમ હતાં. વધતી જતી એની એ પવિત્રતા અને મહામહિમા કેટલા કાળ સુધી પ્રકાશમાં રહી અંતે એ ક્યારે અધારામાં અદૃશ્ય થઈ ગયાં એનો કાંઈ પણ વ્યવસ્થિત ઇતિહાસ આપણને આજે હાથ લાગતો નથી. પણ એ નહોતો છે કે, આ શત્રુંજયાવતાર તીર્થ ધણી લાંબા કાળ સુધી શ્રીશત્રુંજય મહાતીર્થનું એક મહાન પ્રતિનિધિ થઈ રહ્યું હતું, અને અગ્નિહૃત આત્માઓ ત્યાં જીવનને જ્વલંત બનાવી આત્માર્જને સાધતા હતા તથા સંસારના પાશોને છેડી તેઓ વિમુક્ત થતા હતા કે વિમુક્ત થવાને લાયક બનતા હતા.

પુણ્યપુરુષોના પાદપદ્મોથી અને અનેક અવદાતોથી સુવિશેષ પવિત્ર આ શ્રી શત્રુંજયાવતાર તીર્થ એક વાર ફરીથી જૈનત્વના પ્રકાશમાં આવશે કે ?

૧૬. આર્ય સુરિયત ને આર્ય સુપ્રતિપદ ખારવેલના સમકાલીન અને ભક્ત હોવાનો હિમવંત શેરાવલીનો ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે છે:—સુદ્ધિય-સુપદ્ધિવદ્ધે અજ્જે દુન્નેવિ તે નમંસામિ । મિક્કલુરાયકલિંગા-દ્ધિવેળ સમ્માણિય ત્તિદ્ધે ॥ શેરાવલીએ ખારવેલનું મૃત્યુ મહાવીરનિર્વાણથી ૩૩૦ વર્ષે નોંધ્યું એ અને તેના પત્નીની એ પેઢી વકરાય અને વિદુરરાયની નોંધ લીધી છે. પણ તેમના વિષે ખાસ ઇતિહાસ કાંઈ લખ્યો નથી, તેમ કુમારીગિરિ ને કુમરગિરિ વિષે પણ કાંઈ કહ્યું નથી, તો પત્ની 'શત્રુંજયાવતાર' તીર્થની તો વાત જ ક્યાંથી લખાય ?

પાટલીપુત્ર નગરની યશોગાથા

લેખક-શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચૌહાની

મગધદેશમાં ઈ. સ. પૂર્વે છઠી સદીમાં ભગવાન મહાવીર સ્વામી અને મહાર્જી શુદ્ધ થયા, જેમણે અનુક્રમે જૈનધર્મ અને બૌદ્ધધર્મનો પ્રચાર કર્યો. આ ક્ષત્રિય રાજકુમારોએ ‘અહિંસા’ અને ‘વિશ્વપ્રેમ’નો કલ્યાણકારી સંદેશો જન્મતને સુણાવ્યો. એમના સમકાલીન શિશુનામ વંશમાં ખિંખિસાર, અજતશત્રુ મગધના રાજા હતા. આ વંશનું રાજ્ય સાડા-ત્રણસો વર્ષ સુધી રહ્યું. એમના રાજ્યકાળ સુધી રાજધાની રાજગૃહીમાં હતી. પણ અજત-શત્રુના પુત્ર કિદ્ધે (કિદાપીએ) પાટલીપુત્ર નામનું નવું નગર વસાવી ત્યાં રાજધાની ફેરવી, જે મગધદેશના મુખ્ય શહેર તરીકે સદીઓ સુધી ચાલુ રહ્યું. આ શહેર મંગા અને ક્ષેત્ર નદીના સંગમ પર વસ્યું હતું. ઈ. સ. પૂર્વે ચોથી શતાબ્દિમાં આવેલ યવનદૂત મેગેસ્થની જ એ સમયમાં આ શહેરનું જે વર્ણન આપે છે તેનો સારાંશ નિમ્ન શબ્દોમાં સમાપ છે:

“એ કાળનું પાટલીપુત્ર ‘અમરપુરી’ તુલ્ય હતું. એની ચારે બાજુ કાંદેનો કિલ્લો હતો. એમાં ૬૪ કાટક અને ૫૭૦ બુરજો હતા. એ કિલ્લાને ફરતી ખાઈ હતી. એમાં સરિતા સોનનું જળ વાળવામાં આવ્યું હતું. રાજમહેલ શહેરના મધ્ય ભાગમાં આવેલો હતો. નગરની લંબાઈ નવ માર્ગલની અને પહોળાઈ દોઢ માર્ગલની હતી.

આજે જૈન સાહિત્યમાં તેમજ બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં ખિંખિસાર અને અજતશત્રુ રાજવીઓ સંબંધી તેમજ મગધ સંબંધી જે સંખ્યાબંધ ઉલ્લેખો દૃષ્ટિગોચર થાય છે એ કાર્ષ્વ કલ્પનાના વિષયો નથી, પણ એ પાછળ ઇતિહાસની સળંગ કડી જોડાયેલી છે. એ ઉપરાંત એની આસપાસનાં વસ્તુનો બારીકાઈથી અવલોકવામાં આવે અને ઉભય મહાત્માના ઉપદેશમાં રહેલું સામ્ય તેમજ અમુક બાબતમાં ખાસ જુદો તરી આવતી ભિન્નતાનો વિચાર કરવામાં આવે તો ઠેકઠાક પ્રસંગોમાં એક ખીખના સાહિત્યગ્રંથોમાં જે જુદાં જુદાં આલેખનો જોવામાં આવે છે એનો તાજો સહજ મેળવી શકાય તેમ છે.

મૌતમશુદ્ધનું નિર્વાણ ભગવંત મહાવીરની પૂર્વે થયું છે એ વાત હવે તો લગભગ મોટા જાગના શોકોએ સ્વીકારેલી છે. એ વિષય ઉપર મુનિ શ્રી કલ્યાણવિજયજીકૃત ‘કાળગણના’ નામા પુસ્તક ઠીક પ્રકાશ પાડે છે. વળી વૈશાલીના ચેટક મહારાજ તેમજ ક્ષિત્ત્રવી અને મદ્દકી ક્ષત્રિયો શ્રી મહાવીર દેવના ચુસ્ત અનુયાયીઓ હતા એ પણ ‘Jainism in Northern India’ અને ‘ઉત્તર હિંદમાં જૈનધર્મ’ નામા પુસ્તકમાં વિસ્તારથી સમજાવેલું છે. રાજવી ખિંખિસાર અને જૈન કથાનકોમાં આવતા મહારાજ એલિષક એ એક જ વ્યક્તિ છે. ખિંખિસાર, બંબાસાર કિંવા એલિષક મહારાજ એ શિશુનામ વંશની માદીએ રાજવી પ્રસેનજિત પછી આવનાર પ્રભારશાળી વ્યક્તિનાં પ્રચલિત નામો છે. ત્યાં સુધી ખિંખિસાર વૈશાલીપતિ ચેટકરાજની પુત્રી ચેટ્રણુને નહોતા પરણ્યા ત્યાં સુધી તેમનું

વલ્લભ બૌદ્ધધર્મ પ્રતિ વિશેષ હતું. એ કે શ્રેષ્ઠીતનયા નંદા સાથેના પાશ્વિમહાલ્યથી જૈનધર્મ પ્રત્યે તેમનામાં બહુમાનની ભાવના વૃદ્ધિ પામી ચૂકી હતી, અને એમાં એમના પુત્ર અને મંત્રી એવા અભયકુમારના સહવાસથી વધારે થવા માંડ્યો હતો. પણ યુસ્ત જૈનધર્મી ચેટકરાજની પુત્રી ચેલ્લના પટરાણી તરીકેના આગમન પછી કેટલાક પ્રસંગો એવા બન્યા કે જે ઉપરથી બિંબીસારને બૌદ્ધધર્મ પ્રત્યે અભાવ પેદા થયો અને જેમ જેમ ભગવાન શ્રીમહાવીર દેવ સાથેના પ્રસંગ વધતો ગયો તેમ તેમ એ જૈનધર્મમાં વધારે પ્રમાણમાં લીન થતો ગયો. પાછલી અવસ્થામાં તે જૈનધર્મના એક પ્રખર સ્થાન તરીકે વિશેષ ખ્યાતિને પામ્યો, તેમજ મહારાજા શ્રેણિક તરીકે, વિખ્યાત થયો એ પણ ઉપરના કારણને આભારી છે. એની પછી માદીએ આવનાર ઇશ્વિક ઉર્ફે અગત્યનું પણ ઉભયના ધર્મપ્રયોગમાં દેખા દે છે. એનું વલ્લભ બાને ધર્મો પ્રતિ ઘણું દેખાય છે. એના જીવનના જુદા જુદા પ્રસંગો જેતાં એને ધર્મની ઝાઝી દરકાર નહોતી એમ લાગે છે. એ મહત્વાકાંક્ષી ભૂપ હતો અને સમરાંગણમાં વિજયશ્રી એને વરતી એવું એનું પરાક્રમ હતું. આ બાને રાજવીઓના સમયમાં રાજધાની રાજગૃહમાં હતી. એ ફેરવીને પાટલીપુત્રમાં લઈ જવામાં મુખ્ય ભાગ ઉદાપીરાએ ભજવ્યો છે અને એ સંબંધમાં જૈન સાહિત્યમાં લખાણથી વર્ણન આવે છે. ઉદાપી પાકો જૈનધર્મી હતો. જૈનધર્મ અને બૌદ્ધધર્મના કેટલાક આચાર વિચારોમાં સામ્ય હોવાથી ધણાખરા આગ્રહ લેખકો બૂલાવામાં પડ્યા છે અને આસપાસના સંબંધો જોયા વિના ધણેખણે બૌદ્ધધર્મના નામે ચઢાવી દીધું છે ! પણ જેમ જેમ ઇતિહાસના અંકોડા બુદ્ધિમાનોને હાથે સંધાતા જાય છે તેમ તેમ એમાં સુધારણા થતી આવે છે, અને શાક્યોળ જે પ્રતિ સાધતી રહી છે એ ઉપરથી પુરવાર થવા માંડ્યું છે કે જૈન સાહિત્યમાં જે ઉલ્લેખો નજરે ચડે છે એ કેવળ સ્વધર્મની શ્રેષ્ઠતા બતાવવા અંગેના નથી, તેમ એ માત્ર અતિશયોક્તિ ભરેલાં વૃત્તાંતો પણ નથી એ પાછળ તો ઇતિહાસની ઝલક છે. જરૂર છે અભ્યાસ અને અનુભવધારી અવલોકનકારોની. આજે નાલંદાવિદ્યારનું બહું ઔરવ બૌદ્ધ અનુયાયીઓના નામે ચઢ્યું છે, પણ જૈન સાહિત્યમાં ભગવાન મહાવીરે નાલંદામાં એક એ નહીં પણ ઔદ યોગાસાં કર્યોનો ઉલ્લેખ છે ત્યારે એ સ્થાન અતિ મહત્વનું હશે જ, એ વેળા જૈનધર્મી પ્રખર વિદ્વાનો અને યુસ્ત હિપાસ્યો ત્યાં વસતા હશે, એવું અનુમાન અસ્થાને નથી. જૈનધર્મનું હાર્દ સમજનારા પુરાતત્ત્વશાસ્ત્રીઓ વિના એ ઉપર સંપૂર્ણ અજવાળું પડવાનો સંભવ ઓછો છે.

ચીની મુસાફર હાહવાને પાટલીપુત્ર જોયું હતું. તે જણાવે છે કે- 'એ નગર ઐશ્વર્યમાં રમતું મેં જોયું. અશોકના સમયની બડી બડી ઇમારતો, મહાપાન અને હીનયાન પંથીઓના અલગ અલગ વિહારો પણ મેં જોયા. એ વેળાના ભારતવાસીઓમાં ધર્મનિષ્ઠા અને દયાની તો જ્યાં જ્યાં હતી. શ્રીમંતોનાં હૃદય કરુણતાથી ભરાર્પ રહ્યાં હતાં. ઉદ્યમે હતા અને ઉદારતા પણ હતી. સ્વાર્થ માટે સંપત્તિનો ઉપયોગ નહોતો થતો. ધર્મસંસ્થાઓ હતી. અભ્યાસીઓ માટે જગે જગે પ્રબંધો હતા. પાત્રિયો માટે મારગમાં ધર્મશાળાઓ હતી. અમનું દુઃખ નહોતું. રથયાત્રાનો મહોત્સવ અપૂર્વ હતો. '

जीवके कर्मबन्ध और मोक्षका अनादित्व

(लेखक:—पू. आचार्य महाराज श्री जिनहरिसागरसूरीश्वरजी)

[तेरापंथी युवक संघ—छाड्ड—की पत्रिकामें श्रीयुत सोहनलालजी वैद्य छाड्ड—का “जैनधर्म प्रतिपादित जीवके कर्मबन्ध तथा मोक्षके अनादित्व पर एक आलोचनात्मक दृष्टि” — शीर्षक एक लेख प्रकाशित हुआ देखा गया। लेखमें आलोचना करते समय लेखक बादी, प्रतिवादी और न्यायाधीश स्वयं बनकर जैन मान्यताके विरोधमें फैसला देता है। उसीको लक्ष्यमें रख कर ही यह लेख लिखा गया है।]

—: सोहनलालजीके मोटे २ मुद्दे :—

१. जीव छोटाबड़ा क्षेत्र घेरता है अतः वह रबरके फीतेकी मिसाल बन जाता है। जो पदार्थ सिकुड़ता फैलता है, वह संयोगी ही होता है, एक और अखंड नहीं हो सकता। इससे जीवकी परिभाषा टूटती है। अतः जीवको छोटेसे छोटा मानना चाहिए।

२. संयोग कभी अनादि नहीं होता। जीव पुद्गल जब भिन्न २ द्रव्य हैं, तो संयोग-से पूर्व कभी अपने असली रूपमें रहने ही चाहिए। अनादि संयोग कभी टूट नहीं सकता।

३. सारे मुक्त जीवोंकी आदि है, तो क्या उन सबके पहले मुक्तिमार्ग ही नहीं था? अगर कितनेके मुक्तोंकी आदि भी नहीं, अंत भी नहीं तो जब वे मुक्त हुए, तब क्या कोई तिथि मिति नहीं थी? कहा जाय कि थी, तब अनादित्व कैसा? कहोगे तिथि मिति तो थी, पर हमें इसका पता नहीं तो अनादित्वकी केवल मौखिक प्रतिज्ञा ही होगी।

४. मुक्त होनेसे पहिले सांसारिक अवस्थाका होना अनिवार्य है। तो मुक्त होनेकी तिथि भी अवश्य ही होनी चाहिए।

५. बंधको अनादि कहा जाता है। बंध टूटे बिना मुक्ति नहीं होती। इस हालतमें बंध अनादि माना जाय, या मुक्ति!

६. अनादिको अंतवाला मानना, और सादिको अनंततावाला मानना यह एक सैद्धान्तिक मूल है।

७. जिस द्रव्यका प्रागभाव है उसका प्रध्वंसाभाव भी अनिवार्य है। जो बना है, वह बिगड़ेगा। आया है, वह जायगा। जो बना नहीं, वह बिगड़ेगा भी नहीं। जो आया नहीं वह जायगा भी नहीं। जिसकी आदि है, उसका अंत है। जिसकी आदि नहीं उसका अंत भी नहीं।

८. इस लिए समस्त मुक्ति जीवोंकी मुक्त होनेकी अपेक्षासे आदि है। कोई भी मुक्त जीव मुक्तापेक्षया अनादि नहीं माना जा सकता।

विश्लेषण परीक्षण और प्रयोग.

सोहनलालजीने अपने लेखमें प्रयत्न किया जरूर है, पर वह सफल नहीं हुआ। कारण जैन दर्शनकी तर्कणा उन्होंने ठीक नहीं समझी। उनको जवाब इस रूपमें दिया जा सकता है।

१. जीव अपने रूपमें असंख्य प्रदेशात्मक एक और असंख्य रूप होता हुआ भी संयोगो होनेसे छोटे बड़े क्षेत्रमें व्याप्त हो, रहता है। उस पर रबर के फीतेको मिसाल लागु नहीं होती, क्योंकि रबड़ टूटता है, अणु परमाणु रूपमें बिखर भी जाता है। जीव ऐसे न टूटता है न बिखरता ही है। कर्मके संयोगसे उसमें उस ढंगकी व्याप्ति पैदा होती है, जिससे कि वह छोटे बड़े क्षेत्रको घेरता है।

२. संयोग प्रवाह रूपसे अनादि हो सकता है। जीव पुद्गल भिन्न २ द्रव्य है, और असंकीर्ण भावसे दोनोंका संयोग होता है। संयोगकी हालतमें भी उनका असली रूप भिन्न नहीं। प्रवाह रूपसे अनादि संयोग कारणपरक होनेसे कारणोंके अभावमें टूट भी जाता है।

३. सारे मुक्त जीवोंकी मुक्ति होनेकी अपेक्षासे आदि है, पर कालकी विचारणामें वह "आदि" काल अनादि अनंत होनेसे अनादि अनंततासे आक्रान्त हो जाती है। कालके अनादित्वको केवल मौखिक प्रतिज्ञा नहीं है। अनादि अनंतत्वकी विचारणा कालद्रव्यको लक्ष्यमें रखकर ही यहाँ की गई है।

४. मुक्त होनेकी तिथि अवश्य होती है, पर वह कालके अनादि अनंतत्वसे आक्रान्त है।

५. बंध और मुक्ति दोनों प्रवाहरूपसे अनादि कालसे प्रस्तुत हैं, और अनन्त काल तक होते रहेंगे। अनादि अनंतकी प्रतिज्ञा व्यक्तिगत नहीं प्रवाह रूपसे की गई है।

६. अवस्थाकी अपेक्षासे अनादि अंतवाला होता है, और आदि अनंततावाला होता है। यह सैद्धान्तिक मूल नहीं, समझकी मूल है।

७. जैन दर्शनमें किसी भी सदभूत द्रव्यका प्रागभाव वा प्रध्वंसामाव होता ही नहीं। हाँ सदभूत द्रव्यके पर्यायोक्ता प्रागभाव प्रध्वंसामाव होता ही है। संसारी और मुक्त यह जीवकी दो मोटी अवस्थाएं हैं। इनमें दोनों क्या चारोंही अभाव अपेक्षासे घटित होते हैं।

८. समस्त मुक्त जीवोंकी मुक्त होनेकी अपेक्षामें आदि है जरूर, पर कालपेक्षया इस आदिकी आदि नहीं है इसलिए जैन दर्शनशास्त्री मुक्तिके प्रवाहको अनादि कहते हैं। इन्हीं आठ मुद्दोंको अधिक स्पष्टतासे बताया जाता है।

(क्रमशः)

ખિમ(ક્ષમ) ઋષિના અભિગ્રહો

[લે. ૫. લાલચંદ્ર ભગવાન ગાંધી, વડોદરા]

શ્રી જૈનસત્યપ્રકાશના તા. ૧૫-૧૧-૪૫ ના ગત અંક (વર્ષ ૧૧, અંક ૨, પૃ. ૩૩) માં 'ખિમ ઋષિનું પારણું' એ નામથી ૧૯ કડીનું મેળવેલ એક પ્રાચીન કાવ્ય પ્રકટ કરાવતાં, સાચા અર્થ-સંદર્ભની આશા રાખતા સાક્ષર બાઈ ભોગીલાલ સાહેબરાએ ત્યાં થોડું સૂચન કર્યું છે. તેમાં તે કાવ્યના કર્તા, અને હેતુ સંબંધમાં કેટલીક ઝલ્લ પડ્યાં કરી છે, તે થોડું લાગતી નથી. એથી એ સંબંધમાં અહિં થોડું નિવેદન ભિંચત જણાશે.

વિક્રમની સોળમી સદીમાં થઈ ગયેલા પ્રસિદ્ધ કવિ હાવલ્લયજીએ વિ. સં. ૧૫૮૬ માં અમદાવાદમાં આ ખિમરિસિ(ક્ષમ ઋષિ)ને। પછી એક ચરિત્ર-રાસ રચ્યો હતો, જે યશોભદ્રસુરિ તથા બલભદ્રસુરિના બીજા બે રાસો સાથે ઐતિહાસિક રાસસંગ્રહ ભાગ બીજામાં શ્રીયશોવિજય જૈન ગ્રંથમાળા, હાવનગર દ્વારા સં. ૧૯૭૩માં પ્રકટ થઈ ગયેલ છે. તેની સાથે આ કાવ્ય મેળવી શકાય તેમ છે, પરંતુ તે પુસ્તક ધણી વખતથી દુર્લભ થઈ હોઈ અત્યારે મહારી સામે નથી. તેમાં આ કાવ્ય અન્તર્ગત થતું હોવાની સંભાવના છે.

વડોદરાના રાજકોવ પ્રાચ્યવિદ્યામંદિરમાં ૭૬૦૮ નંબરની ૮ પત્રવાળી એક પ્રાચીન હ. લિ. પ્રતિ છે, જેના અંતમાં લેખનસંવત્ ૧૫૩૨ જ્યેષ્ઠ વ. ૩, અને લે. સ્થળ ઉજ્જવિની જણાવેલ છે. તેમાં સંસ્કૃત ભાષામાં ગદ્યમાં યશોભદ્રસુરિ વગેરેના પ્રવંધો છે; તેમાં આ ક્ષમરિસિ(ખિમ રિસિ)નો પછી પ્રવંધ છે. ત્યાં પ્રસંગને અનુસરતાં થોડાં પ્રાચીન ગૂઢરતી પદો પછી છે. એ પ્રતિ પરથી જણાય છે કે-ઉત્કટ અભિગ્રહ(નિયમ-પ્રતિજ્ઞા)-ધારી આ તપસ્વી મહાત્મા ક્ષમ ઋષિ, વિક્રમની ૧૧ મી સદીના પૂર્વાર્ધમાં, માળવામાં ૧૪૦૦ ગજરાજના રવામી સિંવદત્ત(સિંધુલ-મહારાજ ભોજના પિતા)ના સમયમાં વિભાજન હતા, ત્યાં વિચર્યા હતા, સંડેરમચ્છના મંત્ર-શક્તિવાળા પ્રભાવક યશોભદ્રસુરિના શિષ્ય થયા હતા. યશોભદ્રસુરિના સ્વર્ગ-ગમન-સમય ત્યાં સં. ૧૦૩૬ માં આપાઠ વ. ૧૪ સં. પદ્યમાં સૂચવ્યો છે-

" વિક્રમાન્નંદ-વિદવાન્ન-ચન્દ્ર-પ્રમિત-વત્સરે (૧૦૩૯) ।

નુચ્ચૌ કૃષ્ણચતુર્વિદ્યાં સ્વર્ગેગ્ગાન્નુનિપુક્કવઃ ॥ "

અમણ ભગવાન મહાવીર રવામીએ પરીપહો સદન કરવા માટે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને લક્ષ્યમાં રાખી કેટલાક દુઃસાધ્ય અસંકલ્પપ્રાય અભિગ્રહો લીધા હતા. મસ્તક-મુગ્ધાત, નિમગ્ધાળી, તથા દિવસની ઉપોષિત, ઉખરાની અંદર બહાર પગ રાખીને રહેલી, રડતી, રાજકુમારી સુપડાને ખૂણેથી, અડદના આકળા દાન આપે તો લેવું. વસુમતી(ચંદનખાલા) દ્વારા લગભગ છ મહિને-તેમનો એવો અભિગ્રહ પૂર્ણ થવાની ઘટના જૈનસમાજમાં અને સાહિત્યમાં સારી રીતે પ્રસિદ્ધ છે.

૫" કાવ્યનો વિષય વિલક્ષણ છે. આ કાવ્યનો અગ્રાતનામા કર્તા (કલાવ્ય એવું નામ જ ખિમ ઋષિ કેમ ન હોય ?) ખિમ ઋષિ કથારે પારણું કરે, તેને માટે કેટલીક અફસૂત અને અજકચવત્ ચરતો રખૂ કરે છે. આ ચરતોને અભિગ્રહ કહી રાકાય તેમ નથી, કારણ કે કાવ્યમાંથી મુખ્યત્વે વિનોદ, હાસ્ય અને ભોજનપ્રિયતાનો ધ્વનિ નીકળે છે. કર્તાએ કોઈ પ્રસંગે કેવળ નર્મ ખાતર જ આ કાવ્ય લખ્યું હોય

એવી રીતે એ અમલ્ય ભગવાનની પરંપરામાં થયેલા ઐતિહાસિક તપસ્વી આ ક્ષમ-ઋષિ ક્ષમાઅમલ્યે પશુ ગિરિકંબલ પર્વત વગેરેમાં વસતાં, સમયાનુસાર વિવિધ સરતોવાળા અભિમહો લીધા હતા. જૂદે જૂદે સમયે સેંકડો વસ્તુઓમાંથી કકારાદિ અમુક (કૂર, કંસાર, કાંમ, કેદવ, કરંબો, કેર, કર્પટો), ખકારાદિ અમુક (ખારેક, ખુડહડી, ખજૂર, ખાળા, ખાંડ, ખાડમી, ખીચડ), મકારાદિ અમુક (મહાં, ગોળ, ગુંદ, ગુંદવડાં, ગુણા, ગોલા, ગોરસ) વગેરે ૫, ૭ વસ્તુઓ મળે; તો જ પારણું કરવાના અભિમહો લીધા હતા. તેમણે કુલ ૮૪ અભિમહો લીધા હતા, અને તેમના તપના પ્રભાવથી તે સર્વે પૃથ્વી થયા હતા—તેમ ત્યાં જળાવ્યું છે.

જેનાથી ભિક્ષા મળવાની કલ્પના ન થઈ શકે, તેવી વ્યક્તિ પાસેથી, તેવી સ્થિતિમાં, તે વસ્તુની ભિક્ષા મેળવવાના—દુષ્કર—અશક્ય લાગે તેવા, આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવા કેટલાક ઉદ્ભવ અભિમહો પશુ તેમાં હતા. (૧) રાજ્યભ્રષ્ટ રાજકુમાર, (૨) કલહ કરનારી નારી, (૩) મદોન્મત હાથી, (૪) બાંડો સાંઠ, (૫) ચપળ મર્કટ, (૬) તરતની વીંચાએલી વાધણ વગેરે પાસેથી અમુક ઇચ્છિત વસ્તુ મળે તો જ પારણું કરવાના અભિમહો પશુ ત્યાં ફર્યાદા છે. તેમણે પહેલો ત્રણ મહિના ઉપર આઠ દિવસે પૂરો થયો હતો; તે આ પ્રમાણે—

(૧)

“ નહાણુદિય રાઉલ કન્હડાઉ, કેશિ ગલંતર્થ મણિ કુમ્મણુઉ;

મલ્લધર્મ ઇમવીસ મંડા દેઇ, તઉ ખમરસિ પારણુઉ કરેઇ.

ભાવાર્થ:—નહાઈને જીકેલા રાઉલ(રાજકુલીન)કન્હડ (કુખ્ય), કેશિ ગળતા હોય (વાળમાંથી પાણી ટપકતું હોય) એ સ્થિતિમાં, મનમાં કુર્મન હોય, છતાં બાકા વડે ૨૧-મંડા (એક જાતના રોટલા-પૂડા) આપે તો ક્ષમ ઋષિ પારણું કરે.

(૧૯ કડીવાળા કાવ્યમાં ૧૫ મી કડીમાં સડજ ફેરફાર સાથે જળાવ્યું છે કે—તે દાન દેનાર રાજભ્રષ્ટ રાજકુમાર હોય અને ઘોડે ચડ્યો હોય.)

(૨)

“ અંબ ઉમ્મૂલિય મયવર ધાઈ, મુણિવર દેપિ પસન્તઉ ચાઈ;

મોદક પંચક મું(મું)ગિહિ દેઉ, તઉ ખમરસિ પારણુઉ કરેઇ.

ભાવાર્થ:—ત્રેષ મજ આલાન-સ્તભને ઉખેડી નાખી દોડતો હોય, પરંતુ ઝુનિવરને દેખી પ્રશંસિત થાય, તે હાથી ૫ મોદક સંઘવડે આપે, તો ક્ષમઋષિ પારણું કરે. (આ હાથી સિંહુલ રાજાનો પદદસ્તી હોવો જોઈએ, તે ધણો મદ-વિદૂષ બનીને ગદ પાડતો હોય—તેનું સૂચન ૧૯ કડીવાળા કાવ્યમાં ૧૬મી કડીમાં છે, ત્યાં છપાયેલ સિંહલ પાંખે મદલે સિંહલ જોઈએ.) પાંચ મહિના અને ૧૮ દિવસે આ અભિમહ પૂર્ણ થયો હતો.

(૩)

“ રાડીમારી બંબણિ રંડિ, સાસુ-સિઈ કલિ કરઈ પમંડ;

બિહુ ગામ વિચિ ગુલ લી પોલી દેઇ, તઉ ખમ.

ભાવાર્થ:—કલહ કરનારી વિધવા બાહણી, જેણીએ સાસુ સાથે પ્રચંડ કલહ કરેલ-હોય; તે એ ગામ વચ્ચે ગોળ, લી સાથે પોળો દે, તો ક્ષમઋષિ પારણું કરે.

(૧૬ કડીવાળા કાવ્યમાંની ૧૪ મી કડીમાં સૂચવ્યા પ્રમાણે—‘સાસુથી પરાભવ પામીને પીફર જતી, બહુ જૂખી થયેલી દિજ-વધુ મંડક દે.’)

(૪)

“ કાલકે કંબ(ધ)સ કવલકે સંડ, નાકે તૂટઈ પૂછાઈ બંડ;

સંડ કરી બુલ બેલકે દેઈ, તલે ખમં

ભાવાર્થ:—કાળા રકંધવાળો ધોળો સાંઠ, નાકે તૂટેલો હોય અને પૂછે ખાડો હોય; તે સિંચાવડે મોળ બેસો(લી) દે, તો ક્ષમન્કપિ પારણું કરે.

(૧૯ કડીવાળા કાવ્યની ૧૮ મી કડી થોડો ફેરફાર સાથે તેને મળતી છે.)

(૫)

“ દ્ધાસલ છેલ કિં બદ ! વિમાસિ, કોટઈ સંકલ બલકે પાસિ;

જઈ અંબા-રસ મંકડ દેઈ, તલે ખમં

ભાવાર્થ:—ડોકે સાંકળે બાધેસો માંકડો(વાનરો) જો આમ્ર(કરીનો) રસ આપે, તો ક્ષમન્કપિ પારણું કરે. (૧૯ કડીવાળા કાવ્યની ૧૯ મી કડીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ‘માંકડો, બાળક પાસેથી કરી લઈ હાથે કરીને ધોળે અને તેનો રસ કાઢી આપે.’)

(૬)

“ નવ-પ્રસત વાધિણિ વિકરાણ, નમરમાહિ બીહાવણ બાલ;

વડાં વીસ જલે પણ્યમી દેઈ, તલે ખમં

ભાવાર્થ:—તરતની વીંચાએલી વિકરાણ વાળણુ નમરમાં બાળકોને બીવરાવતી હોય, તે જો પ્રણામ કરીને વીસ વડાં આપે તો ક્ષમન્કપિ પારણું કરે.

(૧૯ કડીવાળા કાવ્યમાં ૧૭ મી કડીમાં નમર-બહાર જણાવેલ છે.)

—આ ઉપરથી જણ્યારો કે ૧૯ કડીવાળું તે કાવ્ય, કર્તાએ નર્મ ખાતર લખ્યું કે રચ્યું કલ્પનું-માનવું થોડા નથી; તેમ તેમાંથી વિનોદ, હાસ્ય અને ભોજનપ્રિયતાનો ધ્વનિ નીકળતો નથી; પરંતુ વિક્રમની ૧૧ મી સદીના ભારતના એક પ્રભાવક તપસ્વી સંત મહાત્માની અભિમત (પ્રતિજ્ઞા)વાળા અપૂર્વ તપઃશક્તિનો-શ્રવન-સદતાનો એમાંથી ખ્યાલ આવે છે—

“ યદ્ દુરં યદ્ દુરારાણ્યં, યદ્ દુરે વ્યવસ્થિતમ્ ।

તત્ સર્વં તપસા સાધ્યં, તપો હિ દુરતિક્રમમ્ ॥ ”

—એમની વિશિષ્ટ અભિમતવાળી તપશ્ચક્તિને ગુરુ-પરંપરાથી જાણીને પ્રેરણેલા પાછળના અન્ય કવિએ એ કાવ્ય રચ્યું માનવું થોડા ગણાય. તા. ૧-૧૨-૪૫.

ભિન્ન ભિન્ન જીવોનું આયુષ્ય

સંપાદક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી અભાયસાગરજી ‘પૂજાનંદી’

[પૂ. મુ. મ. શ્રી હર્મસાગરજી શિષ્ય]

આપણાં જ્ઞાતોમાં તેમજ અન્ય પ્રકરણાદિક ગ્રન્થોમાં, સામાન્યતઃ જીવિજાપના નરક-તિર્થંચ-મનુષ્ય-દેવ-એમ ચાર પ્રકાર કરી તેઓના પ્રત્યેકના વિશિષ્ટ બોદો જતાવી પ્રત્યેકનું આયુષ્ય વર્ણન કરેલ છે. કેટલાક મનુષ્ય અને તિર્થંચના વિશિષ્ટ બોદોમાં વર્તમાન કાલમાં સંભવતા આયુષ્યનું વર્ણન એક પ્રાચીન પુસ્તકના આધારે અહીં રજુ થાય છે—

મનુષ્ય-૧૨૦ વર્ષ
હાથી-૩૨૦ વર્ષ
ધોડા ૩૨-૩૮-૬૪ વર્ષ
(મતાતરે આ ત્રણેય
સંભવિત છે)

કાગડો- ૧૦૦ વર્ષ
ગધેડો ૨૪ ,,
ઝેડો ૨૦ ,,
મારસ ૬૦ ,,
કોચપાક્ષ ૬૦ ,,
કુકડો ૬૦ ,,
બમલો ૬૦ ,,
ધેડો ૧૬ ,,
રથારેલમલ્લી ૩૦ ,,

ધુરડ ૫૦
ચીલરી ૫૦
જ્યુ ૩-મહિના
કંસારી ૩ ,,
વોળી ૬ ,,
મતુરિદ્રિવ છપ ૧૫૬ મહિના
સર્પ ૧૨૦ વર્ષ
સમળી ૫૦ ,,
સુર ૫૦ ,,
કાનકરડીયાં વાગેળ ૫૦ વર્ષ
હંસ ૧૦૦ વર્ષ
સિંહ ૧૦૦ ,,
કાચમો ૧૦૦ થી ૧૦૦૦ વર્ષ
ગીધ ૧૦૦ વર્ષ
બકરી ૧૬ વર્ષ

કુતરાં ૧૨ થી ૧૬ ,,
મરેળી ૧ વર્ષ
કાચડો ૧ ,,
કીડી ૧ ,,
ઉંદર ૨ ,,
સસલાં ૧૦ થી ૧૪ ,,
સિયાળ ૧૩ ,,
હરણ ૨૪ ,,
ખિલાડી ૧૨ ,,
સુડો ૧૨ ,,
બપેયો ૩૦ ,,
માઝલાં ૧૦૦ થી ૧૦૦૦
જિંટ ૨૫ ,,
બેંસ ૨૫ ,,
માય ૨૫ ,,

વર્તમાનકાલના કેટલાક વિચારો નીચે પ્રમાણે લોકલ આયુષ્ય વર્ણન કરે છે-

હાથી ૧૦૦ વર્ષ
ઝેડો ૨૨ ,,
જિંટ ૩૦ ,,
ધોડા ૨૫ ,,

સિંહ-બેંસ-માય ૨૦ ,,
ચિત્તો ૧૬ ,,
મધેડો ૧૨ ,,
વાંદાં કુતરાં, સુવર ૧૦ વર્ષ

બકરો ૬ વર્ષ
મોર ૬ ,,
હંસ ૧ ,,
કચુતર ૩ ,,
ઉંદર-સસલાં ૧૧ વર્ષ

એક હસ્તલિખિત ગ્રંથમાં પ્રાચિનોનું સચિત્ર આયુષ્યવર્ણન નીચે મુજબ મળેલ છે.

મનુષ્ય ૧૨૫ વર્ષ
હાથી ૧૨૫ વર્ષ
ધોડા ૪૮ ,,
હરણ ૨૪ ,,
માય-મળદ ૩૫ ,,
કુતરાં ૨૬ ,,
પોપટ ૫૦ ,,
મોર ૫૦ ,,
બેંસ ૨૫ ,,
બકરી ૧૬ ,,
મેંદો ૨૫ ,,
ઉંદર ૨૦ ,,
શામળ (એક જાતનું
હરણ) ૨૫ વર્ષ
બબર ૧૦૦ ,,
તીતર ૨૦ ,,
કાચમો ૬૦ ,,
સાપ ૧૦૦૦ ,,
ગીધ ૧૫૦ ,,

સસલાં ૨૪ વર્ષ
સિંહ ૧૨૦ ,,
ચિત્તો ૮૦ ,,
વાંદરાં ૭૫ ,,
જિંટ ૩૫ ,,
કુકડો ૪૦ ,,
કચુતર ૪૦ ,,
ઝેડો ૧૦૦ ,,
સુવર ૫૦ ,,
કાગડો ૧૦૦ ,
કોમલ ૮૦ ,,
સમળી ૧૫૦ ,,
માય ૧૦૦ ,,
ગધેડો ૨૦ વર્ષ
સારસ ૨૪-૫૦ ,,
બતક ૨૪ ,,
મધરમચ્છ ૧૦ ,,
માઝલી ૧૦૦ ,

વાગેળ ૧૬ વર્ષ
મેના ૧૬ ,,
રોહ ૪૦ ,,
ખલ્લુરેનું ઝાડ ૧૦૦૦ ,,
બીજાં ઝાડો ૫૦૦ ,,
કેળનું ઝાડ ૩ ,,
સામાન્યવનસ્પતિ ૨૦૧ વર્ષ
બપેયો ૩૦ વર્ષ
ચકોર ૫૦ ,,
ઝરખ ૧૦૦ ,,
સિયાળ ૨૦ ,
ખિલાડી ૧૨ ,,
દેડકો ૧૦૦ ,,
મચ્છર-ડાંસ ૪ મહિના
મકોડા ૧૨ ,,
માંકલુ ૧૨ ,,
કીડી ૩ ,,
જ્યુ ૬ ,,

આ પ્રમાણે સુરા વાયડો સમક્ષ જીવેના આયુષ્ય સંબંધી ત્રણ પ્રકારના કોષ્ટકો મુક્યાં છે. પણ હજી આમાં (૧) આવા સંકરપદ રચકોને માટે નિર્ણયની આગાહી રહે છે કે-અવેષકોએ ક્યાં અપેક્ષાએ “તેદંવિયાણં તુ ગડગાપણસંવિધાદ્”-આ જીવવિચારના વાક્યને જુદી તેદંદ્રિય આદિને ૪૬ દિન ઉપરાંત આયુષ્ય લખ્યું હશે-મારા ધારવા પ્રમાણે હજારસંસુલભ જૂલજ આમાં પ્રધાન કારણ લાગે છે. તથા મનુષ્ય-હાથીને માટે વર્તમાનમાં ૧૨૫ વર્ષ પણ ઉચિત લાગતું નથી. સાક્ષોમાં ૧૨૦ વર્ષનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય જણાવેલ છે.

દરેકે વસાવવા યોગ્ય શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મુલ્ય છ આના (ટપાલ ખર્ચનો એક આનો વધુ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં સાતમો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મુલ્ય સત્યા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિજયસિંહ સંબંધી જૈનિદાસિક કિર્તિકાવ્ય લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૮ પાનાનો, દગદગ સચિત્ર અંક : મુલ્ય દોઢ રૂપિયા

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મુલ્ય ચાર આના.

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હિમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મુલ્ય ત્રણ આના

કાચી તથા પાકી કાઠસો

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશની રાત્રિ યાત્રા, પાંચમા, આઠમા, દસમા વર્ષની કાચી તથા પાકી કાઠની તપાસ છે મુલ્ય દરેકનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

જીવનના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કનુભાઈ દેસાઈએ દોરેલું મુદ્દત ચિત્ર ૧૦"×૧૪"ની સાઈઝ, સોનેરી બોર્ડર, ૨૦૦ ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો).

—લખો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગભાઈની વાડી, ધીકાંટા, અમદાવાદ.

ગ્રંથક:-મગનભાઈ જોટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રી-ટીંગ પ્રેસ, સુજાપોસ કોસરોડ, પો. બો. નં. ૬ શ્રી કલિભાઈ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-ચીમનસાવ જોશીદાસ શાહ શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઈની વાડી, ધીકાંટા રોડ-અમદાવાદ.

વર્ષ ૧૧ : અંક ૨]

અમદાવાદ

૧૫-૧૧-૪૫

[ક્રમાંક ૧૨૨

વિષય-દર્શન

- ૧ અભિનન્દન-પત્રકમ્ : પૂ. મુ. મ. શ્રી અમલજાગરજી : ૨૫૫
- ૨ અમલજાગરજી પાત્રકમ્ : શ્રી. જોગીનાથ જી. શાસ્ત્રી : ૨૬
- ૩ હન સાર્વગદ : પૂ. ડી. મ. શ્રી સિદ્ધિમુનિજી : ૩૫
- ૪ આંડના ઉપયોગ અંગે અમાયનો ખુલાસો : પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયપદસૂરિજી : ૪૧
- ૫ અદિસાના સાઠ પર્વાયો : શ્રી. હીનાલાલ રસિકદાસ શાસ્ત્રી : ૪૨
- ૬ મુર્તિપૂજનો પ્રભાવ : પૂ. મુ. મ. શ્રી ભદ્રકંઠવિજયજી : ૪૫
- ૭ કિર્તિનંત કિર્તિદમ્ : પૂ. મુ. મ. શ્રી રત્નમવિજયજી : ૪૬
- ૮ તત્ત્વાર્થબાધ્યની રસોપજ્ઞતા : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ન્યાયવિજયજી : ૫૭
- ૯ જગદેશ ચિત્રપરિપાટીના સપાત્રમાં ભૂતો : પૂ. પં. મ. શ્રી. કમ્પાણ્યવિજયજી : ૬૧
- ૧૦ વિ. સં. ૧૭૦૩ માં રાજદર્શનશ્રિવિરચિત
અનુવિંશતિ ગિત-રાવન : પૂ. મુ. મ. શ્રી. કાનિસામરજી : ૬૨
- ૧૧ તથાગતની દુર્ધર્ટના અંગે રાજપત્રી ગદ્યરસ : ૬૪
- નવી મદદ : ચિત્રાંતી : ૭૫

લવાજમ-વાર્ષિક બે રૂપિયા : છટક ચાલુ અંક-ત્રણ આના

॥ अभिनन्दन-पंचकम् ॥

प्रणेता : पू. मु. म. श्रीरामसागरजी. [पू. मु. म. श्री धर्मसागरजी-शिष्य]

प्राप्तोन्नत्थापत्यकलाप्रकाशै-रैतिह्ययाथार्थ्ययुतैश्च सद्भिः ।

प्रश्नोत्तरैश्चाखिलशास्त्रदोहैः, सत्यप्रकाशं विदधातु पतत् ॥ १ ॥

अज्ञानविद्वेषिप्रनोविद्याना-साक्षेपराजां प्रतिकारदक्षम् ।

भाषातिमाहात्म्यगभीरलेखैः, सत्यप्रकाशं विदधातु पतत् ॥ २ ॥

जिनेश्वराणामतिभक्तिप्रद्वैः, विद्वज्जनैः प्राच्यनवीनरागैः ।

स्तोत्रैर्विबद्धैर्ललितार्थवद्भिः, सत्यप्रकाशं विदधातु पतत् ॥ ३ ॥

आनन्दतोयाविजसुलब्धितो हि, चैतन्यलावण्यमापादयन्तम् ।

विद्याविद्वत्स्य विद्यासदृशं, सत्यप्रकाशं विदधातु पतत् ॥ ४ ॥

कालस्य दोषान् गतिमांघ्रतायां, सत्यामपि श्रीगुरुणां प्रभावात् ।

घमप्रभावस्य सहाभिवृद्ध्या, एकादशेऽब्दे प्रगतिं करोतु ॥ ५ ॥

ભાવાર્થ—ઈતિહાસથી સત્ય સિદ્ધ થયેલા એવા પ્રાચીન સ્થાપત્ય કલા ઉપર પ્રકાશ પાડનારા કોષો વડે, સંપૂર્ણ શાસ્ત્રના દોહન સ્વરૂપ પ્રશ્નોત્તરોથી આ માસિક સત્યના પ્રકાશને કરે ! (૧)

અજ્ઞાન-તથા વિદ્વેષપૂર્ણ લોકોથી કરામેલ વિશિષ્ટ આક્ષેપોનો અતિ ઉત્કૃષ્ટ ભાવવાળા ગંભીર લેખો વડે યોગ્ય પ્રતીકાર કરવામાં સમર્થ એવા સત્યના પ્રકાશને આ માસિક કરે ! (૨)

અત્યંત ભક્તિથી નમ્ર અનેલા વિદ્વાનો વડે સુંદર અર્થવાલા, જૂના અને નવા રાગોમાં બનાવેલા તીર્થ કર ભગવંતોનાં સ્તોત્રો વડે આ માસિક સત્યના પ્રકાશને કરે ! (૩)

આનંદના સમુદ્રની સારી પ્રાપ્તિ વડે અશોભ-સહજ સાશ્વત નિરુપમ આત્મમુખ-જન્ય આનંદસાગરની પ્રાપ્તિથી-આત્માના વાસ્તવિક સ્વરૂપની નિમલતાને કરનાર અને જ્ઞાનનું આદિબૂત જે સમ્યક્દર્શન તેનો વિકાસ કરવામાં નિપુણ એવા સત્યના પ્રકાશને આ માસિક કરે ! (૪)

(આ શ્લોકમાં સમિતિના સંરચાપક પાચેય મુનિરાજોનાં નામ સૂચિત કરેલ છે.)

કાલના દોષથી અર્થોત્ પાંચમા આરાને લીધે, ધર્મના પ્રભાવની અતિ મંદ થવા છતાં પણ કમર્થ સુવિદિત સૂરિપુંગવ આદિ સદ્ગુરુઓના પ્રતાપે ધર્મપ્રભાવની અભિવૃદ્ધિની સાથે આ માસિક અગિયારમા વર્ષમાં પ્રગતિ કરે !

તથા અહીં બીજો પણ એવો અર્થ યર્મ શ્રેષ્ઠ કાલના દોષથી અર્થોત્ સરકારી કંટ્રોલ, કામલની મોંઘવારી આદિ સમયના પ્રભાવથી આ માસિકની ગતિ મંદ પડવા છતાં શ્રી ગુરુદેવના પ્રભાવથી, અથવા શ્રીગુરુ-અર્થોત્ શ્રીમંતો (પી=પદ્મશીથી ગુરુ=મોટા) ના (આર્થિક સહાયતા રૂપ) પ્રભાવથી આ માસિક ધર્મના પ્રભાવની વૃદ્ધિપૂર્વક અગિયારમા વર્ષમાં પ્રગતિ કરે ! (૫)

(આમાં મારા પૂજ્ય ગુરુદેવનું નામ સૂચિત કરેલ છે)

॥ अर्हम् ॥

અસ્થિત મારુતવર્ધાય જૈન ચેતામ્બર મુર્તિપૂજક મુનિસન્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક દુરુવપત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

જેશીંગમઝેની વાઢી : ઘોઝાંટારોઢ : અમદાવાદ (ગુજરાત)

વર્ષ ૧૧	વિક્રમ સં. ૨૦૦૨ : વીરનિ. સં. ૨૪૭૨ : ઇ. સ ૧૯૪૫	ક્રમાંક
વર્ષ ૨	હાલતક શુદ્ધિ ૧૨ : સુશ્વાર : ૧૫ મી નવેમ્બર	૧૨૨

ખિમઝપિનું પારણુ

સંપાદક:—શ્રીયુત ભોગીશાલ જ. સાંડેસરા, એમ. એ.

[૧૯ કડીનું આ નાનું પ્રાચીન કાવ્ય સહસ્રત પ્રવર્તક શ્રીકાન્તિવિજયજી મહારાજના સંપ્રદર્શના પ્રતિ નં. ૧૨૦૪૨ ના એક હસ્તલિખિત પાનામાંથી મળ્યું છે. લિપિ ઉપરથી પાનું આશરે ૨૫૦-૩૦૦ વર્ષ જેટલું જૂનું જણાય છે. તેની નકલ મને પૂ. મુનિ શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજ પાસેથી મળી હતી.

કાવ્યનો વિષય વિલક્ષણ છે. આ કાવ્યનો અજ્ઞાતનામા કર્તા (કદાચ એનું નામ જ ખિમ ઝપિ કેમ ન હોય?) ખિમઝપિ ક્યારે પારણું કરે, તેને માટે કેટલીક અશ્વત અને અશ્વવત શરતો રજૂ કરે છે. આ શરતોને અભિગ્રહ કહી શકાય તેમ નથી, કારણ કે કાવ્યમાંથી સુખ્યત્તે વિનોદ, હાસ્ય અને ભોજનપ્રિયતાનો ધ્વનિ નીકળે છે. કર્તાએ કોઈ પ્રસંગે કેવળ નર્મ ખાતર જ આ કાવ્ય લખ્યું હોય એવી પણ કલ્પના થઈ શકે છે.

આ કાવ્યના સાચા અર્થસંદર્ભ ઉપર કોઈ વિદ્વાન પ્રકાશ પાડશે એવી આશા સાથે તે બહાર પાડું છું.]

કાંગ કોદ્રવ કુલથી બાણીઈ કરંજી કર્મર અતિ [વ] પાણીઈ ।

કપૂરીયા કુઠવડી દેઈ તઉ ખિમરિસિ પારણુંઉ કરેઈ ॥ ૧ ॥

ધીર ખીચ નઈ ખાબ ખાંડ ખીચલડી વિહરાવઈ સાંડ ।

પંચ ખકારે ત્રેસઠિ દીસ તઉ ખિમરિસિ પારણુંઉ જગીસ ॥ ૨ ॥

શુંદ અનઈ ગુલ ગુલવટ ગુણા શુંદવડાની નહી તિંહા મણા ।

પંચ ચકારે પઠસઠિ દીસ તઉ ખિમરિસિ પારણુંઉ જગીસ ॥ ૩ ॥

ધિસિ ઘેવર નઈ ઘૂત વપાણિ ઘૂમરડી અથ ઘારડઅણિ ।

પંચ ઘકારે પંચહુતરિ દીસ. ॥ તઉ ધિમઝ ॥ ૪ ॥

ચીહલ નઈ ચાર્લી ઝિણા ચુરિમઉ નઈ વલી ચહલા ધણા ।

- પંચ ચક્રારે ચઉપન દીસ. ॥ તઉ પિમં ॥ ૫ ॥
 પોલીપૂરણ પૂડા પવર પલેહ નધ વલી પાપડ અવર ।
 પંચ પકારે પંચાસે દીસ. ॥ તઉ પિમં ॥ ૬ ॥
 તૂર તૂચરિ તિલવટ તેલ કાસૂ તિલની મિલસ્યથ બેલ ।
 પંચ તકારે ત્રેપન દીસ. ॥ તઉ પિમં ॥ ૭ ॥
 પંચ કકારે અભિગ્રહ સોધ દૂધ દહી દહીયરા બેધ ।
 દાલિ દાલીયા બુકો દેધ. ॥ તઉ પિમં ॥ ૮ ॥
 બાજરીઉ બાટી બાકુલા અભિગ્રહ કારિણિ અતિ આકુલા ।
 બાટ અનધ બાઉલીયા દેધ. ॥ તઉ પિમં ॥ ૯ ॥
 માંડા મોદક મગ મઉઠહ દિંતિ માંડી અથ મુરકી બુ હુતિ ।
 પંચ મકારે પંચાસે દીસ. ॥ તઉ પિમં ॥ ૧૦ ॥
 લાડુ લહિંગટ નધ લાપસી લાટતણી ધાણી હુમ્ કીસી ।
 લૂણુ લીંબૂયા જઉ કો દેધ. ॥ તઉ પિમં ॥ ૧૧ ॥
 વડા વડા વરસોલા લડૂ વાઝ વેઢમી તે વલી કડૂં ।
 ભાવ સહિત મુજનધ કો દેધ. ॥ તઉ પિમં ॥ ૧૨ ॥
 સાંકુલી નધ સૂંઢાલી સેવ સૂંદરઉં સાકૂં મિલસ્યથ દેવ ।
 પંચ સકારે સત્તાણું દીસ. ॥ તઉ પિમં ॥ ૧૩ ॥
 સાસૂ પરભવી દિજવડૂ પીહરિબ બબુલા બડૂ ।
 ઘી ગુલ મિશ્રિત મંડક દેધ. ॥ તઉ પિમં ॥ ૧૪ ॥
 રાજબ્રહ કુંયર કાન્હડઉ કેસે ગલતે લોચ્છ ચડિઉ ।
 કુંત અગ્નિ માંડા ઈકવીસ. ॥ તઉ પિમં ॥ ૧૫ ॥
 પટહસ્તિ સિંધલહ તણુઉ મહાભિભલ પાઠ્ઠ ગઢ ધણુઉ ।
 સૂંડિ કરી પંચ મોદક દેધ. ॥ તઉ પિમં ॥ ૧૬ ॥
 નવપ્રસૂત વાધણિ વિકરાલ નયર બાહિર બીહાવ્ય બાલ ।
 વીસ વડા જધ પ્રણુમીધ દેધ. ॥ તઉ પિમં ॥ ૧૭ ॥
 કાલઉ કાંબ ધવલઉ સંડ નાકધ ત્રુટધ પુંજધ બંડ ।
 સીંગ કરી ગુલબિલ્લી દેધ. ॥ તઉ પિમં ॥ ૧૮ ॥
 બાલક ચિઉ આણું લેધ માંકહ હાથિ કરી લેલેધ ।
 તાસુ તણુઉ રસ કાઠી દેધ. ॥ તઉ પિમં ॥ ૧૯ ॥

આદિ દેવના તેર ભવમાંનો પહેલો ભવ ધન સાર્થવાહ

લેખક:-પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રી સિદ્ધિમુનિજી

[ક્રમાંક ૧૧૭ થી શરૂ : અંતમાંથી ચાલુ : આ અંકે પૂર્ણ]

[૬] ધર્મધોષની ધર્મદેશના (આશુ)

‘દાન’, ‘સમર્પણ’, ઇત્યાદિ
કેવા ગમતા મોહક એ શબ્દો
સારીય સૃષ્ટિને.
અવસરે વારિ વરસતા
મેહુલાના મ્હેં પર મોહો
મહીના માનવીઓનાં મનમથરો.
ઉત્સાસને પામતી ઔષધિઓ
ઔષધપતિએ કરથી અર્પેલાં
અમૃતને પામીને.
વિષમના વિલાસીઓ.
હૈયાના ઉમળકાથી વધાવતા
વિલાસિનીનાં વદનાદિદાનને.
નારીઓ નયનોથી નિરખતી
નરના કરમાં વસતાં અમૃત.
ગુણગાન કરતી આવે કોયલ
આબલિયાની ડાળે
ચંદ્રીના દાન પર મોહીને.
પ્રજ્ઞાસે પરિચય વિનાનાય પાંથે.
હજી દેવાને નમ્ર બનતા
અને ભક્તજી છાયાને સમર્પતા
સકુળ સુવિસ્તૃત તરુઓને.
પૂજતા રાજમહેસોમાં
મોટા મોટા પૃથ્વીરાજોથી
દાન કરતા મત્ત મતંગજો.
હોય ‘ન’નાં સ્થાન વર્ગની છેવટમાં,
‘દ’નાં હોય વર્ગની અખ્યામાં
‘નેપ’નેનાં મ્હેં કરતાં
લાખોગણી માનવમહત્તા
‘દ્યોત’નાં મ્હેંમાં મ્હાલતી.
નિરુદાવલો મોલતાં દાનની
દેવો, માનવો અને તિર્થંજીય.

લેનારાના હાથની ઉપર હોય
સદાચ દાતારોનો હાથ.
‘મળવું’ સૌને સ્પૃહણીય છતાં ય
દાનની સુંદરતા ને મહત્તા તે
ત્યારે જ અને અમાપ,
આવીને વાસો વસે
દાનના હૈયામાં જ્યારે
ઉત્તરોત્તર ઔચિત્યાદિ સદ્ભાવો.
હજાડે ને ઉછેરે
કુલાવે ને દળાવે
વિષયનાં વિધારી વૃક્ષ
કામરામનાં સમર્પણસિયન
પાપના પર્વતોમાંથી
બ્હેવરાવે મમતાની સરિતાઓ.
સ્નેહરાગની તે દાનવર્ષા.
મિથ્યાભિનિવેશના મંહાસાગરમાંથી
હજાળે મિથ્યાત્વનાં મોળાંઓ.
દષ્ટિરાગના દાનનાં વાવાઝોડાં.
કામરાગાદિથી રંગાયલાં
ધણાં ઘેરાય દાન,
નિર્દયતાના રક્તથી રંગાયલા
સંસારને જ વધુ રંગે.
કુરાજ સાથી દેવાયલાં દાન
કુઃખોને જ સમર્પતાં.
અધુરાં ને અવળચંડાં જ હોય
આશંસાથી દેવાયલાં દાન.
નથી હોતાં એ સર્વમાં
સચ્ચિત્તાનાં અનાહત બીજ.
ઔચિત્ય ને અનુકરણના
મૈત્રી ને પ્રીતિભક્તિના
અતીવ સુંદર ભાવો

અંકુરિત કરતાદાન ધર્મને.
ઉત્તરોત્તર વધુ ને વધુ
અનુબંધને અર્પતા એ બાવે
આત્મશુદ્ધિના મહામોલ ફળાવે
વિદ્યા અભય ને ધર્મોપગ્રહના
સુક્ષેત્રીય દાનના ખેડાણમાં.

x x x
ઓ ! પુરુષાર્થવાહી ખેડૂત !
બધાય ખેડાણુ વ્યર્થ હોય
નવ શુભાશયની ચિત્તભૂમિમાં
પ્રકાશનાં કિરણો પહોંચ્યા વિના.
એ કિરણોને ઝીલનારો
અને ઝીલીને જિવનનારો
વખાણ્યો છાં સુવિનીતબ્રાત્ર;
અને પૂનયા આ પૃથિવીમાં
એ કિરણોને અર્પનારા
પૂજ્ય પરમપૂજ્ય મહાપુરુષો.
પ્રધાન મનાયાં સર્વ દાનોમાં
વિનંતોને સદ્વિદ્યાનાં દાન.
વલ્લુશિખવ્યાં આવડે
અર્થ ને કામની વિદ્યાઓ
અનાદિના સતત અભ્યાસથી.
ધસડી જમ છે પ્રાયઃ
અર્થ કામની વિદ્યાનાં દાન
જન્મ જરા ને મૃત્યુમાં જીવનને.
પૂર્ણતયા કરાવે પોતાની પીછાન
શુદ્ધિને સાધી અમરતાને અર્પે
ઉપજવતી એવાં સુપરિણામ
હિતાહિત વિવેકની એ સદિદ્યા જ.
શું શું નથી મેળવતો
સદિદ્યાનો મેળવનારો ?
શું શું નથી સમર્પણ
સદિદ્યાનો સમર્પનારો ?

x x x
મહિમાવંતાં છે શાનનાં દાન
પણ અવલંબતાં એ
મારે પુરુષાર્થના અવલંબનજૂત

જીવના જીવનના અસ્તિત્વને
મરણાદિથી બચતોને
બચ રહિત કરવાનાં દાન
મનાયાં અતિ મહાન
દયા ને અહિંસામૂલક
આત્મના આખા ઉન્નતિકર્મમાં.
ઊગીને વૃદ્ધિને પામે
ફૂલીને ફલવતી શાય
અભયદાનની એ વેલડી
મૈત્રીની ભાવનાભૂમિમાં;
અને એ શલ્યગારે
પોતાની ભાવનાજનેતાને.
રવયં સુંદર રીતે જીતીને
જીવવા દેવું ને જીવાડવું
મનાયો એ મહાધર્મ
મહાપુરુષોના સદાખ્યાનોમાં
પ્રત્યેક જીવતા જીવને
નથી જેવો તેવો બચ
મૃત્યુના મહાભોરોગનો.
એના કુંદાડાના બલુકારથીય
કંપી ઊઠે કીડાઓય
દેવેન્દ્ર ઈર્ષ્યાદિની ભયમ.
સામ્રાજ્ય ને સુરક્ષાદિથીય
નમનું મનાય જીવોને
નિજના જીવનનું પદ્ધતું.
પાણીમાંના પોરાઓને
અને પાણીનાં પોતાના જીવોનેય
જ્યાદા છે જીવનની કિમ્મત
ચક્રવર્તીના કરતાંય.
અણુગમતા લાગે બાવે
મૃત્યુના કુંખના ને સંકલેજના
સર્વ જીવોને સરખા જ.
પુણ્યપુરુષોની પ્રણાપનાથી
જીવત્વન જણતા
અને બચના બાવોને નિવારતા
અભયના દાતાઓ
સર્ખાં સદાંતું સંપૂર્ણતાં

પોતાના આત્મામાં જ અભય,
 અભયદાનના સૂરજને
 આત્મના આલે આવિભાવવા
 વિખેરવાં પડે ને
 વેળાં રાખવાં પડે
 [વધ્ય કથાયાદિ
 વિધવિધ પ્રમાદનાં વાદળાંઓ,
 એ જીવનદાનના પ્રકાશથી
 અનુભવાય આત્મામાં
 એકતા ને સમતા
 આપકતા-અવ્યાપકતાના વિવેકે
 સામાન્ય વિશેષ ભાવથી;
 અને એ ઉમદા અનુભવ,
 આત્મશુદ્ધિના પુરુષાર્થને-
 પ્રાપ્તિ પ્રેરણાનાં પાન કરાવી
 ને નિશ્ચયના ભાવને પોષી,
 સર્જવે મહાકલ્યાણ
 શાંતિ અતિશાંતિ સમયે.
 શુભાનુબંધી ને શુદ્ધાનુબંધી
 એ મહાદાન સમર્પે જીવને
 જન્મ-માંતરના વિષે
 દીર્ઘાયુ રૂપ લાવણ્યાદિ
 કાન્તિ બલ આરોગ્યાદિ
 મોંઘિરા માનવજનનાં
 અને ભાવિભદ્ર દેવતાના બવનાં.
 ઉપરાંત સુશાતાને ઉપગતી એ
 સમાધિ સધાવે અંતે
 આધ્યાત્મિક શુદ્ધ સાધનાથી.
 સંસારના જીવેને અર્પેલાં
 આ ભવ્ય અભયદાન
 ભાવદયાથી સુવિશાસ ભાવનાથી
 એ દાનના દેનારાને
 સમર્પો દે અંતે અભયપદ.
 મહા પ્રભાવ છે
 મહાવીરના અભયદાનનો !
 x x
 એ અભયદાનનાં કરતાં

વધુ પ્રભાવી ને વધુ અનુમાહક
 ધર્મોપમદાનનાં સુપાત્રદાન.
 હાયકાદિ પંચક શુદ્ધિથી
 સામાન્ય વિશેષ ને સુવિશેષ-
 ધર્મની અનુકૂલતાઓ અર્પતા
 સત્કારે અતીવ અતીવ
 એ સામાન્યાદિ ધર્મને.
 મહાશયોનો એ ઉદાર સત્કાર
 સંસાર સાગરના સુતીર્થને
 વહેવું ને સુપ્રસિદ્ધ રાખે.
 આત્માર્થની ઉપાદેય શુદ્ધિનું
 મુખ્ય અને પ્રાથમિક સંસ્કરણ
 ગુણવતીના પ્રતિનો એ સત્કાર
 બળવતી બનાવે
 આત્માર્થની એ શુદ્ધિને.
 જ્ઞાનથી અને ભાવશ્રદ્ધાનથી
 તત્ત્વના સમ્યગ્દષ્ટાઓ,
 રથૂલ રીતે પાપની પ્રવૃત્તિથી
 સશ્રદ્ધાન વિરમનારાઓ,
 આત્માર્થે સર્વથા સમુત્થિત
 મોક્ષમાર્ગના પ્રસાધક સાધકો,
 ધર્મોપમદાનનાં
 પ્રીતિભક્તિને પાત્ર એ સુપાત્રો.
 મનાયાં એ સુપાત્રત્રિક
 ઉત્તરોત્તર વધુ ને વધુ
 આત્માર્થનાં જનક ને પોષક.
 એ છે યશાક્રમે
 જપ્તન્ય મધ્યમ ને ઉત્તમ.
 શ્રદ્ધા ને નિરાશ્રયથી
 ઉદારતાના ખતીલા ખેડુને
 સર્વ શ્રેષ્ઠ સંયમની ભૂમિમાં
 યથાચરે વાવેલાં
 ઉમદા અનાદિનાં બીજ
 નિષ્કુળ નથી જતાં ક્યારેય.
 અતીવ દુર્લભ હોય
 સુપાત્રદાનના પ્રસંગો
 જેવાં વળી તેથી વ દુર્લભ.

મળે કે નય મળે જીવને
ઉત્તમ સત્પાત્રની પ્રાપ્તિ
અને એ સત્પાત્રમાં સમર્પણ
આ પરિભ્રમણુશીલ સંસારમાં.
ક્યાંથી મળે એ
મહાનુભાવ સત્પાત્ર સાધકો ?
જોળખ થવીય અશક્ય
આ જળના સંસારમાં એમની.
હોય એ સત્પાત્રો
પાપના વ્યાપારોથી વિરમેલાં
અને મતથી મુકાયલાં.
પાળે એ પ્રવચન માતાને
અને ધારે સર્વ શીલાંજોને.
હોય છે તેઓ
શાન્ત દાન્ત અને સુધીર
નથી હોતા ગાત્ર એ ગભીરોને.
સમભાવી ને રત્નત્રયધારી
એ વિશુદ્ધ જ્ઞાનચારીઓ
આચરતા સદાય
યથાશક્ય તપજપને.
શુભ ધ્યાનના ધ્યાતાઓ એ
હોય સર્વથા નિર્ઘેય.
સુશીલ અને સંયમી એઓ
આત્મમાં વર્તતા હોય
સદોપયોગે ને સદુપયોગે.
આવી સત્પાત્રોમાં સમર્પેલાં
સદ્દર્મનાં ઉપયોગી
અભાદિ ને ઉપદેશજીવિ,
ચોજક પ્રયોજક અને
શીલની આદિ ને સમૃદ્ધિનાં.
આત્માના ઉત્કર્ષને
પ્રારંભ થતો જીવને પ્રાયઃ
આ મહિમાવંત સુપાત્રદાનથી જ.
જયવંતો વંતો
સદાય સૃષ્ટિમાં
સુપાત્રદાનને એ સદ્દર્મ.

સ્વભાવે સુંદર છતાં
ચારિત્રાવરણાદિની મહિનતાથી
અસુંદર બનેલા આત્માને
ઉત્તરોત્તર સુંદર બનાવે
સદાચાર સમાચાર ને શુદ્ધાચાર.
યથાયોગ્ય સદાચારાદિ શીલથી
યજ્ઞસ્વી ને પૂજનીય બનતા
ગત્યાદિ ગુણુવિહીનોય.
આ દુર્જનજલુલી દુનિયામાં
જામાન્ય સદાચાર
એ હોય માનવની માનવતા.
ડરતો રહે લોકાપવાદથી
સદાચારને ઝઘાતો માનવ.
હોય એને અતીવ આદર
દીન હીનોના ઉદ્ધારમાં.
વસેલાં હોય એના હૃદયમાં
કૃતજ્ઞતા ને સુદાક્ષિણ.
આચરતો એ
ધર્માદિ આવરુદ્ધ કુલાચારને.
તજ એ સર્વત્ર નિન્દા
અને વડે સાધુઓનો યશોવાદ.
હોય એ મહાનુભાવ
સંકટમાં સર્વથા અદીન
અને એ રીતેજ સપદામાં નજ.
બોલતો એ પ્રસ્તાવે
અજ્ઞ ને સંવાદી વચન.
ન ચુકે પ્રાણુ ગતિયાં એ
કરેલા પ્રાતઃના પાલન.
ન કરે એ કદીય જીવનમાં
ખાલી ખોટા ખરચા.
આદરે યથાશક્તિ એ
સદાય સન્માર્ગમાં ધનવ્યય.
વિરોધ કૃષ્ણદાયી કાર્યમાં
રાખે સદાય સદાગ્રહ
સદાચારને એ સમાસેવક.
પરિહરે એ મહાદિ પ્રમાદને.
હોય એના આચરણમાં

યોગ્ય લોકાચારનું અનુસરણ
અને સર્વત્ર ઔચિત્યનું પાલન.
પ્રાણત્યાગના સંકટમાં
હોય એ મહાનુભાવને
નિન્દિત કાર્યમાં અપ્રવૃત્તિ
અને અનિન્દિત કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ.
મામૌનુસારી સત્પુરુષોનાં
એ સદાચારમૂળ
સુદૃઢ ને સદૃઢ બનાવે
શ્રાદ્ધ સાધુ સમાચારના
સમ્બંધી શીલવૃક્ષને.
પુદ્ગલના બધાં બાવોને
હન્દ્રજલાદિ જેવા આનંદા,
વિષયાદિની તૃષ્ણાઓને
આકાશ થી અનંત સમજતા
અને એની ભયંકરતાને
દૃષ્ટીધરની દૃષ્ટીથી ગણતા,
વળી અતિ ચપળ લક્ષ્મીને
અલક્ષ્મીની સહિયર લેખતા
સદાચારને અચરનારા એ
આસ્વાદે સાદસ્મનો સુખાસ્વાદ.

x x x

સદાચારના સંસેવનથી
સમુત્પન્ન થતી
મહામહિમાભરી સદ્ગૃહસ્થતા.
મિથ્યા મોહતા પરિત્યાગથી
મુક્તપદ્મ ગુણવંતી
અને લમાદિ લક્ષણ શ્રદ્ધાવંતી
આત્મ શોભતી એ સદ્ગૃહસ્થતા.
ઉચ્ચ ક્ષામોદયથી હીન
એ સદ્ગૃહસ્થતામાં હોય
ધર્મના બાળની અર્થિતા.
એમાં જીવતા સદ્ગૃહસ્થો
અમુકાંશે હોય
સરિત્રમોહના પાતક.
નિત્યનાં સત્કૃત્યોમાં પરાયણ

અને વતિધર્મના અનુરાગી
એ મહાત્મા સદ્ગૃહસ્થોને
ઓધથી અને અનવરત સેવાથી
દેશી કરી બાવશીલતા હોય.
ઓધથી બાવાચાર
હાદય પ્રકારે હોય
દેશવિરતધારક સદ્ગૃહસ્થોને.
સમાચરે શ્રાદ્ધો દેશી કરી
હિંસા જૂઠું ને ચોરી
તથા અશ્વત્થ ને પરિચય
એ પંચથી વિરમવાના થતને.
દિશા અને ભોગોપભોગ
તથા અનર્થક ઉપગ્રવેશો દંડ,
એ ત્રણેના વિરમણથી
થતને યુક્ત કરતાં
સમાચરે તેઓ યુક્ત.
સામાયિક ને દેશાવકાશિક
પૌષ્ઠ ને અતિથિસંવિભાગ,
એ ચાર હોય છે
શિક્ષાનાં થત એમને.
સમાચરે પ્રશસ્ત જ્ઞાનતપાદિ-
અનવરત સેવાશીલતા
એ દેશ વરતિઓ બાવથી.

x x x

સદ્ભાવે સર્વથા શીલવંતા
હોય આ સૃષ્ટિમાં
મહામતોના ધારક મુનિઓ બ.
સર્વથા વિરમે છે એઓ
મન વચન કાયાએ કરી
હિંસાદિ સાવલ વ્યાપારાથી
હોય છે એઓનાં હૈમાં
સ્વભાવથી અલ્પકષામી
ને ભવસૌખ્યનાં ખાસ વિરાગી.
વિનમ્રાદિ ગુણોના બંધાર
એ મહાત્મા દુર્ગંધા
માનતા મોક્ષ બ જીવનનું લક્ષ્ય

અને મયતા સામર્થ્યથી મેળવવા.
કવચિત્ પ્રમાદથી વિકલ્પ છતાંય
ધ્યુક્તા અતીવ શાસ્ત્રાનુસારિતાને,
અને જ્ઞાનના વૃક્ષને ફળવાન બનાવવા
હૈયામાં અતીવ હોંશ રાખતા
એ સુવિહિત સાધુઓ
આચરતા બધાંય અનુજ્ઞાને
બહુધા આજમાનુસારે.
એમની બ્યવહારનદીઓ
નિશ્ચયની શુદ્ધતાના સહચારથી
શુદ્ધતામાં પરિણમતી,
અંતે જર્મને બળતી એ
આત્માની શુદ્ધ પરિણતિના
મહામીઠા ક્ષીરસાગરમાં;
અને સર્જાવતી એ છેવટે
મોક્ષનાં મહારવાદી સુખો
બાહ્ય આભ્યંતર તપે સર્જાવેલી
મહાનિર્જરાના સદચારથી.

x x x
સુક્ત મેળવવાની મનઃકામનાએ
અધ્યયન મહાનુકામ મહાત્માએ
ઔપચારિક યોગદૃષ્ટિથી,
અને વેદસંવેદપદી સમ્યગદૃષ્ટાએ
વાસ્તવિક યોગદૃષ્ટિથી,
કુ નયાની દૃષ્ટિએ દેખાતા
વિષ વિષ પ્રકારો વડે
ચિત્તાધિકરણાશ્રય કાર્યરૂપ-
તનને તપાવે,
તે છે બ્યવહારથી તપોધર્મ.
નિરાહાર ને ન્યૂનાહારોદરતા
વૃત્તિને સંક્ષેપ ને રસત્યાગ
કાયાનો કલેશ ને અંગાદિસંલીનતા
એ બાહ્યથી તનને તપવાના
પાડયા છે પાંડિતોએ પદ્ પ્રકાર.
આ બાહ્ય તપસ્વીઓનાં
પુષ્પના ઉપચયવર્તા
અને કર્મક્ષયથી નિર્મળ

એવા વિશિષ્ટ સચ્ચિત્,
તે છે નિશ્ચયથી તપોધર્મ.
પોષણ કરે આ બાહ્ય તપોધર્મ
શીલાદિ ધર્મને
અને આભ્યંતર તપોધર્મને.
સમર્પે એ વધુ લાભવ
કર્મથી હળવા થયેલા આત્માને.
પ્રાયશ્ચિત્ત વિનય ને વૈયાવચ્ચ
સ્વાધ્યાય બ્યાન ને ઉત્સર્ગ
એ છે પદ્ આભ્યંતર તપોધર્મ.
બાહ્ય તપોધર્મની જ્યમ,
એ આભ્યંતર તપોધર્મેય
કારણ ને કાર્યના બાવે
ક્રિયા ને ચિત્તરૂપ બનતાં
મપાય છે મહાપ્રામાણ્યિકોથી
બ્યવહાર ને નિશ્ચયના હિલચ નયથી.
અતીવ સુંદર કલા તનનાં તપવાં.
અક્ષય મનાતાં કર્મોનો પ
ક્ષય કરી નાખે એ.
બ્રહ્મચર્યનાં પોષક બને એ
હન્દ્રિયોના અશ્વોને દમીને
જ્ઞાનને પાચન કરવામાં
એ છે આત્મની મહાજ્વરાગ્નિ
સ્થિરતા પમાડે એ
અતિ ચપળ એવા મનમર્કટને.
અમોલ મહાનિષિરૂપ એ
અપ્રતિષ્ઠાતી આદિ સદ્ગુણોના.
છતાં સંસારના લાભો મેળવવા
કરાયલાં કે વેચાયલાં
અતિદુષિત એ તપો
વધારતાં કેવલ સંસારના તાપને જ.
કષાયથી કરાયેલી લાંબણો
અને શાસ્ત્રોનાં પઠનાંદિ
સંસારના ચક્રે ચડાવી
ભગાવે જીવને નરકાદિ અતિઓમાં.
કુબાળી ફેતાં જીવને

તિથિઓની યોગિમાં ને ઓવેદમાં
આયા પ્રયત્નોના ભારથી મહેલાં તપ.
અઠામ નિર્જરાના અદ્ય કળને
આપી ન આપી
નિષ્કળ જતાં પ્રાયઃ
અઘાનીનાં ને આશંસીનાં તપ.
ઝાઝની જ્યમ જીર્ણ સુકાવું ય
નથી કામ લાગતું અઘાનીનું.
દેવતા ય મારમ આપે
એવાં અતીવ આકરાંય તપ
અઘાનના વિષથી સિંચાયલાં છતાં
અર્થને બદલે
દળાવે દેવળ અનર્થને જ.
જીંડા સંસ્પર્શ વીધાયલાં તપ
આરામને નથી આપતાં ક્યારે ય.
પૂર્ણ સદ્ગતને પામે એ
પુણ્ય પુરુષોના વચનાનુસારે જ.
સદ્ગાનનાં સદ્ગારી જ એ
હ્રુપ કરતાં કમોની રાશિને,
અઘાનીના ગમે તે ધર્મો કરતાં
કોડો મણી શીઘ્રતાથી;
અને ઉજળા ખ્યાને આત્માને
અતીવ અતીવ હળવો કરી,
બનાવે મુક્તયોગી યોગીશ્વર
સદ્ભાવના સંચાલનથી એ.

x

x

x

દાનમાં શીલમાં ને તપમાં
કાર્યશક્તિને યોગે
ભાવનાનો સૌક્ય ધર્મ.
ઝાનાદિ રત્નત્રયમાં ભક્તિ.
ભક્તિકાર્યમાં સમાચારવૃત્તિ
સદાતી શુભેક ચિન્તા
અને ભવના ભાવોમાં જીગૃહ્સા,
આ મહૌષધિઓથી અનુમદિત
એ ભાવનાનો પારદ
દાનાદના તાત્રને વેધી
સમુત્પન્ન કરે
અષ્ટગુણ્ય સમૃદ્ધિની
અને સંપૂર્ણ શુદ્ધિની
અવર્ણનીય સિદ્ધ સુવર્ણતા.
બનાવી દે જીવનમુક્ત
અને પરમમુક્ત એ જીવને
અત્યંત મુદ્દતના અદ્ય જ કાળમાં.
મોહની સાથેના મહાયુદ્ધમાં
સ્થાપવો જ પડે એ
ભાવનાનો સેનાધિપતિ.
ન યાત્રે સુંદર રીતે
દાનાદિ સંનિકેનાં સંચાલન
એ ભાવનાની વચર.
અપાર ને અનંત મહિમા છે
એ ભાવનાની ભવ્યતાનો.

(સંપૂર્ણ)

ખાંડના ઉપયોગ અંગે અમત્યનો ખુલાસો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ના ૧૦મા વર્ષના ૧૨ મા અંક-ક્રમાંક ૧૨૦-ના ૨૬૧ મા પૃષ્ઠ ઉપર છપાયેલ ‘પ્રવચન-પ્રશ્નમાલા’ લેખના ૯૬ મા પ્રશ્નના ઉત્તર અંગે નીચે મુજબ ખુલાસો જાણવો—

બ્રાહ્મવિધ વજેરે મંથોમાં ‘જર્ણાલુ’ એમ કહીને કાચી ખાંડ વજેરેના નિષેધ કથો છે તે ઉપરથી કાર્તિક શુદ્ધ ચૌદસ સુધીના વર્ષોગદમાં કાચી ખાંડ નહીં વાપરવાનો વ્યવહાર છે.

પૂ. આ. વિજયપદસુરિજી

અહિંસાનાં સાઠ પર્યાયો

(લે. પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ.)

અહિંસા એ જૈનત્વનો આત્મા છે, અને જૈનધર્મમાં એનું અગ્રગણ્ય સ્થાન છે. આથી તો જૈન આચર્યમાં અને ઇતર સાહિત્યમાં એનો પુષ્કળ વિચાર કરાયો છે. એ વિચારની એક ધારા તે પશુહાવાગરખુના 'સંવર' દ્વારાના પ્રથમ સુત્ર (સૂત્ર)માં નિર્દેશાયેલા એના સાઠ પર્યાયો છે. એ પર્યાયો અકારાદિ ક્રમે અને પ્રથમાન્ત રૂપે કુલ અહીં ૧૦૬ કરુ છું અને સાથે સાથે એનાં સંસ્કૃત રૂપાન્તરો અને અર્થ સૂચવું છું:—

પાઠ્ય	સંસ્કૃત	અર્થ
અળાસલો (૩૫)	અભાસલ:	આસવનો અભાવ. કર્મના બંધને રાકવાનો ઉપાય અહિંસા છે, એથી એનું આ નામ છે.
અવ્યમાતો (૪૯)	અપ્રમાદ:	પ્રમાદનો અભાવ-ત્યાગ.
અસ્તાસો (૫૦)	આશ્વાસન:	આશ્વાસન.
આયતનં (૪૭)	આયતનમ્	(યુષ્માન) નિવાસસ્થાન.
ઉસ્સઓ (૪૫)	ઉચ્છ્રય:	ભાવોની ઉત્તતા.
કંતી (૧)	કાન્તિ:	(મનોહર હોવાને કીધે શોભાનું કારણ હોવાથી) કાન્તિ.
કલ્લાણં (૨૯)	કલ્યાણમ્	(કલ્યાણ અર્થાત મોક્ષ મેળવી આપનાર હોવાથી) 'કલ્યાણ'. કલ્ય એટલે આરોગ્ય. એ મેળવી આપે તે કલ્યાણ (ગા.) ^૧
કિત્તી (૫)	કીર્તિ:	(ખ્યાતિનું કારણ હોવાથી) કાન્તિ.
કેવલીણ ઠાળં (૩૧)	કેવલિનાં સ્થાનમ્	સર્વજનું સ્થાન; સર્વજન અહિંસામાં વ્યવસ્થિત હોય છે (અ) ^૨ , સર્વજને અહિંસા જ હોય છે, કમકે એઓ એમાં વ્યવસ્થિત છે અને યોગનો નિરોધ છે. નહિ તો જાણે જ ને આરંભે સમારંભે વટ્ટા ધત્વાદિ સૂત્ર સાથે વિરોધ આવે આ સંબંધમાં ધણું કહેવા જેવું છે, પણ અહીં એ કહ્યું નથી. (ગા.)
ક્ષાંતી (૧૩)	ક્ષાન્તિ:	ક્ષાન્તિ, ક્ષમા, કોપનો નિગ્રહ. આ કાર્ય અહિંસા કરે છે એથી એનું આ નામ છે (ખ). ક્ષાન્તિ વડે અહિંસા ઉત્પન્ન થાય છે ચારે એનું નામ 'ક્ષાન્તિ' (ગા.)

પુતો (૪૩)	ગુપ્તિ:	અશુભ પ્રકૃતિઓનો નિરોધ.
પ્રોક્ષા ^૧ (૫૪)	પ્રોક્ષા	પ્રોક્ષા (પ્રોક્ષાપાદ).
પ્રતર્જન (૪૮)	યજ્ઞવત્, યતનમ્	(૧) અભયદાન. (૨) પ્રાણીઓનું રક્ષણ.
કલ્પો (૪૬)	કલ્પ:	દેવોની ભાવપૂર્ણ.
ઠિતી (૨૨)	સ્થિતિ:	સ્થિતિ; સાદિ અનંત એવી મુક્તિની સ્થિતિના કારણરૂપ અર્થસા છે.
તિતી (૧૦)	તિતિ:	સંતોષ.
વયા (૧૧)	વયા	દયા, પ્રાણીઓની રક્ષા.
ચિતી (૧૮)	ધૃતિ:	ચિત્તની દૃઢતા.
નંદા (૨૪)	નંદા	કમૃદ્દ બનાવે તે. પોતાને અથવા અન્યને રાજ્ય ક્ષેત્રે તે નંદા (સા.)
નિર્મલતરા	નિર્મલતરા; નિર્મલતરા	(૧) નિર્મલતરા, જીવને નિર્મળ કરનાર-કર્મરહિત બનાવનાર. (૨) નિર્મલતરા અતિશય નિર્મળ.
નિર્વાણ (૧)	નિર્વાણમ્	નિર્વાણ, મોક્ષ. અર્થસા મોક્ષનો હેતુ છે. એથી એનું આ નામ છે.
નિર્વૃત્તિ (૨)	નિર્વૃત્તિ:	સ્વસ્થતા, કુપ્પાનથી રહિત હોવાથી સ્વસ્થતા.
પ્રમાસા (૫૬)	પ્રમાસા	હિતમ પ્રકાશ.
પ્રમોદો (૩૧)	પ્રમોદ:	૬૫ ^૧ હિતમ કરનારી હોવાથી પ્રમોદ.
પવિત્રા (૫૫)	પવિત્રા	(૧) પવિત્ર. (૨) વળગી પેઠે રક્ષણ કરે તે પવિત્ર (સા.)
પુટી (૨૩)	પુટિ:	પુણ્યની વૃદ્ધિ (અ). (૧) પુણ્યની વૃદ્ધિ કરતી હોવાથી પુટિ (સા.). (૨) પહેલાના પાપની દહનથી પુટિ (સા.)
પૂય (૫૭)	પૂતા, પૂજા	(૧) પવિત્ર. (૨) દેવોની ભાવપૂર્ણ.

^૧ અભયદેવમ્ નિર્મલતરા એમ એક પર્થાય અર્થ છે, નહિ કે ને. એમ અનુના
અર્થમાં ૫૬ પર્થાયો આમ છે. નિર્મલતરાથી 'નિર્મલ-પવિત્ર' એવો અર્થ અભયદેવમ્ છે.

બુઝી (૧૭)	બુઝિ:	બુઝિને સફળ કરતી હોવાથી બુઝિ.
બોહી (૧૬)	બોહિ:	બોધિ, સર્વજ્ઞના ધર્મની પ્રાપ્તિ; આ પ્રાપ્તિ અહિંસારૂપ હોવાથી અહિંસાને 'બોધિ' કહે છે. અથવા અહિંસા એટલે કે અનુકંપા અને એ અનુકંપા બોધિનું કારણ હોવાથી અને 'બોધિ' કહે છે.
મહા (૨૫)	મદ્યા	ભદ્ર, પ્રાણીનું કલ્યાણ કરનાર.
મંગલ (૩૦)	મન્ગલમ્	મંગળ. અહિંસા પાપનો નાશ કરે છે અને એનું આ નામ છે.
મહંતી (૧૫)	મહન્તી	સર્વ ધાર્મિક અનુષ્ઠાનોમાં-વ્રતોમાં અગ્રેસર હોવાથી મોટી.
રક્ષા (૩૩)	રક્ષા	જીવનું રક્ષણ કરવાના સ્વભાવવાળી હોવાથી 'રક્ષા'.
રતી (૭)	રતિ:	રતિના કાગ્યરૂપ હોવાથી રતિ.
રિહી (૨૦)	ઋહિ:	ઋહિ. લક્ષ્મીનું કારણ હોવાથી ઋહિ (રા.)
લહી (૨૭)	લઘ્વિ:	લઘ્વિ. કેવલજ્ઞાન વગેરે લઘ્વિનું કારણ અહિંસા છે (રા.)
વ્યવસાઓ (૪૪)	વ્યવસાય:	વિશિષ્ટ નિમિષ.
વિહી (૨૧)	વૃહિ:	વૃહિ. પુણ્યપ્રકૃતિ સંપાદન કરાવનારી હોવાથી વૃહિ (રા.)
વિભૂતી (૩૨)	વિભૂતિ:	સર્વે વિભૂતિઓનું-ઋહિસંપત્તિઓનું કારણ હોવાથી વિભૂતિ.
વિમલ (૫૮)	વિમલ:	વિમળતા.
વિમુક્તી (૧૨)	વિમુક્તિ:	વિમુક્તિ. અહિંસા જીવને સફળ બંધનોથી મુક્ત કરે છે અને 'વિમુક્તિ'.
વિરતો (૮)	વિરતિ:	વિરતિ, પાપથી નિવૃત્તિ.
વિસિદ્ધવિદ્ધી (૨૮)	વિશિષ્ટદષ્ટિ:	વિશિષ્ટ દષ્ટિ.
વિસુદ્ધી (૨૬)	વિશુદ્ધિ:	પાપના ક્ષયનો ઉપાય હોવાને લીધે જીવનની નિર્મળતા રૂપ અહિંસા છે.
વીસાસો (૫૧)	વિશ્વાસ:	વિશ્વાસ.
સતી (૪)	શક્તિ:; શાન્તિ:	(૧) શક્તિ આપનાર હોવાથી 'શક્તિ'. (૨) શાન્તિ, પરના દ્રોહથી વિરતિ.
સમ્મતારાદિના (૧૪)	સમ્યક્ત્વારાધના	સમ્યક્ત્વની આરાધના ત્યાજ્યા વિશેના યથાર્થ બોધની આરાધના-સેવન (રા.).
સમાહી (૩)	સમાધિ:	સમાધિ, અમૃતા. અહિંસા અમૃતનું કારણ છે.

સમિદ્ધ (૩૮)	સમિતિ:	સમિતિ, સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ. અહિંસા સમિતિરૂપ હોવાથી એને 'સમિતિ' કહે છે.
સમિદ્ધી (૧૮)	સમૃદ્ધિ:	સમૃદ્ધિનું કારણ હોવાથી 'સમૃદ્ધિ'. આનંદનું કારણ હોવાથી સમૃદ્ધિ (તા).
સવ્યસ્ત્ર વિ અમાષાઓ (૫૩)	સર્વસ્યાપિ અમાષાતઃ	બધા જે જીવોને અમારિ.
સિદ્ધં (૩૭)	શિવમ્	મેક્ષનું કારણ હોવાથી 'શિવ'. નિરુપદ્રવનું કારણ હોવાથી 'શિવ' (તા).
સંજમો (૪૦)	સંયમ:	સંયમ, હિંસાથી નિવૃત્તિ.
સંવરો (૪૨)	સંવર:	સંવર.
સિદ્ધાવાહો (૩૪)	સિદ્ધાવાસ:	મેક્ષનો આવાસ. અહિંસા મેક્ષના આવાસનું કારણ છે.
શીલ (૩૬)	શીલમ્	શીલ, સમાધાન.
સુચંગ (૬)	શુતાન્ગમ્	જેનું કારણ શુભગાન છે તે શુભાંગ. કર્ણું પણ છે કે પહેલું ગાન અને પછી દયા.
સૂતી (૫૬)	શુચિ:	ભાવશુચિ.
શીલપરિઘટો	શીલપરિગૃહમ્	શીલ એટલે સદાચાર અથવા બ્રહ્મચર્ય. એનું ઘર તે શીલપરિગૃહ. ચારિત્રનું સ્થાન એ એનું બીજું નામ છે.

આ પ્રમાણે અહિંસાના જે ૬૦ પદ્યો છે, એનો હિંસાના ત્રીસ ગુણનિષ્પન્ન નામો સાથે વિચાર કરતાં હિંસાથી નિવૃત્ત હોવારૂપ જે અહિંસારૂપી મહાવ્રત છે તે સમગ્રજી, એને પૂરેપૂરું લક્ષ્યમાં રાખીને સૌ કોઈ એ ભગવતી અહિંસા દેવીના ભક્ત બને; અને યથાર્થ શાન્તિ પામે એ જ અભિલાષા.
ગોપીપુરા, સુરત. તા. ૨૫-૪-૪૫.

મૂર્તિપૂજનો પ્રભાવ

લેખક-પ્ર. મુ. મ. શ્રી ભદ્રકંઠવિજયજી [પૂ.આ.મ.શ્રી.વિજયરામચંદ્રસરિશિષ્ય]
(ગતાંકથી ચાલુ)

વ્યવહાર માત્રનું બીજ એવગાન છે. વસ્તુના વ્યવહાર ત્રણ રીતે થાય છે. ત્યાગ, ગ્રહણ, અને આત્મગ્રહણ (ત્યાગ નહિ તેમ આત્મગ્રહણ પણ નહિ એવો ઉપેક્ષાભાવ). એ ત્રણે પ્રકારનો વ્યવહાર, એવગાન ઉપર અવલંબે છે. અને એ એવગાન આકારભેદ ઉપર અવલંબે છે. એક અર્થના વાયક શબ્દ અનેક હોઈ શકે છે, અને એક શબ્દથી વાચ્ય અર્થ અનેક હોઈ શકે છે, પરંતુ એક ગાન અનેક આકારવાળું હોઈ શકતું નથી. એક ગાનને એક જ આકાર હોય છે. જે એક ગાનને અનેક આકાર માનવામાં આવે તો મેક્ષ જ થઈ શકે નહિ. વસ્તુનો નિયત મેક્ષ જવામાં કારણભૂત ગાનનો નિયત આકાર છે. ક્ષયોપ-સમાદિના બળથી ગાન એ વિશિષ્ટ આકારને ધારણ કરે છે, અને એ વિશિષ્ટ આકાર અમૂક પ્રકારનો નિયત મેક્ષ કરાવે છે. મેક્ષનું અનંતર કે અંતિમ કારણ શબ્દ કે અર્થ નથી, કિન્તુ ક્ષયોપસમના બળથી ઉત્પન્ન થતો ગાનનો વિશિષ્ટ આકાર છે. જે લોકો ગાનના

સાધન તરીકે શબ્દ કે અર્થ (સંનિકર્ષ) ને માન્ય રાખે છે, તે શ્રોતા (જ્ઞાનના) આકારને માન્ય ન રાખે, એ ચાલેજ કેમ ? શબ્દ કે અર્થ એ જ્ઞાનના પરંપર કારણ છે; અનંતર કારણ તો જ્ઞાનનો આકાર જ છે; એ માન્યા સિવાય ચાલી શકે નહિ.

બોધના અનંતર કારણ તરીકે, જેમ જ્ઞાનનો આકાર છે, તેમ એ જ્ઞાનાકારને ઉત્પલ કરનાર અર્થ (નો આકાર) છે. અર્થાકારને છોડીને જ્ઞાનનો અન્ય આકાર એ મિથ્યા બોધ કહેવાય છે. અને અર્થાકાર સમાન જ્ઞાનાકાર, એ સમ્યગ્ બોધ કહેવાય છે. અર્થાકાર સમાન જ્ઞાનાકાર, એ જ જે સમ્યગ્ બોધનું કારણ છે; તો એ અર્થાકારને અમાન્ય ઠરાવવાનું સામર્થ્ય કોનામાં છે ?

અર્થાકાર કહો કે મૂર્તિ કહો, એ એક જ છે. અભિલ વસ્તુગત આકાર તે અર્થાકાર કહેવાય છે. અને ભિન્ન વસ્તુગત આકાર તે મૂર્તિ કહેવાય છે. મૂર્તિ, પ્રતિકૃતિ, આકૃતિ એ બધા એક જ અર્થને કહેનારા શબ્દો છે. એ મૂર્તિ નહિ માનવાની વાત અજ્ઞાનમાંથી જન્મેલી છે. અસમાન આકારવાળી (અક્ષર) મૂર્તિઓ પણ જે સમ્યગ્ જ્ઞાનનું કારણ થઈ શકે છે, તે પછી સમાન આકારવાળી મૂર્તિ અર્થબોધનું કારણ થાય, એમાં શંકા જ શી છે ? સમાન અને અસમાન ક્રિયા આકારવાળી મૂર્તિ સમ્યગ્દષ્ટિને સમ્યગ્ અને મિથ્યા-દષ્ટિને મિથ્યા બોધનું અનન્ય કારણ છે, એ કારણે, વ્યવહારમાં જેમ જ્ઞાનના સાધન તરીકે સમાન આકારવાળા ચિત્રો (Photos and pictures) ને માનવામાં આવ્યાં છે, તેમ અસમાન આકારવાળા નકશા (Maps and plans) ને પણ સ્વીકારવામાં આવ્યાં છે.

સમાન આકારવાળા પ્રતીકોને શાસ્ત્રોમાં તદ્દાકાર સ્થાપના અને અસમાનાકારવાળા પ્રતીકોને અતદાકાર સ્થાપના તરીકે ઓળખાવવામાં આવેલ છે. એ બન્ને પ્રકારની સ્થાપનાઓનો જ્ઞાનનો અનન્ય સાધન તરીકે, દરેક દેશ અને દરેક કાળના બુદ્ધિમાન માનવીઓએ સ્વીકાર કરેલ છે.

જ્ઞાનનાં પુસ્તક અદિ અન્ય સાધનો કરતાં સ્થાપનામાં લઘુ વિશેષતાઓ છે. સ્થાપના જ્ઞાનનું સર્વજનસાધારણ કારણ છે. પુસ્તકાદિ એ અમુક વિશેષ બુદ્ધિને વરેલાઓને જ સાધન બને છે. સ્થાપના વિશેષ બુદ્ધિવાળા કે સામાન્યબુદ્ધિવાળા બધાને જ્ઞાનનું સાધન બને છે. પુસ્તકથી થયેલું જ્ઞાન જલદી જૂઝાઈ જાય છે. સ્થાપનાથી સ્થિર જ્ઞાન થાય છે. પુસ્તક એકલું જ્ઞાનનું સાધન છે. સ્થાપના જ્ઞાન અને ખ્યાન ક્રિયાનું સાધન છે. પુસ્તકની એકલા મનના નિમ્નમાં સાર્થકતા કે સદુપયોગિતા થાય છે. સ્થાપનાથી મન, તન, ધન અને વચન સર્વનો અનુક્રમે નિમ્ન, સાર્થકતા અને સદુપયોગાદિ થાય છે. મનથી જ્ઞાન, ખ્યાન, તનથી સેવન, પૂજન, ધનથી મૂર્તિ-મંદિર, અને વચનથી સ્તુતિ સ્તવન તથા નમન-વંદનાદિ સર્વ સ્થાપનાને સર્વ શકે છે.

આટલી બધી વિશેષતા છતાં સ્થાપનાને નિરૂપયોગી ઠરાવવા પ્રયત્ન કરવો એ બુદ્ધિનો પ્રમાદ છે, હિદ્દાન્વેષણ દષ્ટિ છે, અથવા કુસંસર્ગજનિત એક પ્રકારનો ચિત્તવિવ્રમ છે. એક વિચારક વિદ્વાન કહે છે કે- ' અનાય પ્રજાના સંસર્ગથી ભારતની આર્થ પ્રજામાં જે પણ દૃષ્ટો આવ્યાં છે, તે બધામાં સૌથી મોટું દૃષ્ય એ મૂર્તિપૂજનો વિરોધ છે. ' મૂર્તિપૂજ બુદ્ધિસિદ્ધ છે, છતાં એ કેવળ તર્કનો વિષય નથી. કિન્તુ તર્કની સાથે જ્ઞાન, ભક્તિ, ભાવના અને શ્રદ્ધાનો વિષય છે. તેની સાચી કિંમત શુદ્ધ બુદ્ધિયક્ષુ નહિ પણ શુદ્ધ હૃદયયક્ષુ જ કરી શકે છે. મૂર્તિ એ પરમાત્માની સ્મૃતિ કાયમ અને સ્થિર રાખવાને માટે અધિકમાં અધિક વિકસિત વૈજ્ઞાનિક સ્વરૂપ છે. સંસારમાં સ્મૃતિ માટે સામાન્ય પુરુષોના ફોટા લેવાય છે, અને મહાપુરુષોનાં સ્મૃતિસ્થાન (memorials) અને મંદિરો કરાયાં છે, તેમ બુદ્ધિ

ક્ષેત્રમાં સામાન્ય દેવના પ્રતીક સામાન્ય મંદિર અને દેવાધિદેવના વિશાલ મંદિર અને મૂર્તિઓ બનાવાય છે. ચૈતન્ય શક્તિ અને જીવનનો સ્રોત જેમ આત્મા છે અને આત્માનું નિવાસસ્થાન જેમ દેહ યાને શરીર છે, તેમ ભક્તિ અને મુક્તિનો સ્રોત પરમાત્માના પ્રતિબિમ્બ સ્વરૂપ મૂર્તિ છે, અને મૂર્તિનું નિવાસસ્થાન પ્રભુમંદિર યાને શ્રી જિનચૈત્ય છે.

મૂર્તિને અલંકારો કેમ સજ્જવાય ? હત્યાદિ પ્રશ્નો તો મૂર્તિને જક પદ્ધતિ સ્વરૂપ સમ-બવાવાળાના છે. મૂર્તિને સાક્ષાત્ દેવસ્વરૂપ માનવાવાળાને એવા પ્રશ્નો ઠીક ઊઠતા જ નથી. પોતાના પિતાની છાત્રીને કોઈ કૂલદાર પહેરાવે કે તેને બાવપૂર્વક કોઈ નમન કરે, તે વખતે કોઈને કોઈ પણ પ્રશ્ન ઊઠે નથી. આદર્શ પુરુષના બાવચાતી ઉદ્દિગ્ધાટન ક્રિયા જે કોઈ નામાંકીત પુરુષના હાથથી થાય છે અને તેના ઉપર કુલના હાર ચઢાવવામાં આવે છે; તો કોઈને પણ તેમાં અસ્વાભાવિકતા લાગતી નથી. પ્રભુપ્રતિમાના પ્રસંગમાં જે ટીકા કે ટિપ્પણી થતી હોય તો માનવું જોઈએ કે આજકાલ ભારતમાં અનેક પ્રકારની ભુરાઈઓ પરદેશીઓના સંસર્ગથી પ્રવેશ પામી છે, તેમાંની આ પણ એક છે.

ભરત ચક્રવર્તીથી આજ સુધીનો ભારતીય ઇતિહાસ તપાસવાથી માલુમ પડશે કે-ભારતમાં કયેલ એકેએક આદર્શ જીવન જીવનાર વ્યક્તિના સત્ત્વ અને શીલની પાછળ પ્રતિભાપૂજનનો મહિમા ઝળકી રહ્યો છે. ભારતવર્ષમાં જે ધર્મપ્રેમ છે, તે સર્વ પાછળ ૧૦૦ માં ૯૦ ટકા શ્રેયઃ મૂર્તિપૂજને ધટે છે, એમ કહેવામાં કોઈ પણ અત્યુક્તિ નથી.

અષાઢી શ્રાવક, ભરતચક્રો, સતી સીતા, કૃષ્ણ વાસુદેવ, સમ્રાટ સંપ્રતિ, મંત્રી વિરુણશા, રાજા કુમારપાળ, વસ્તુપાળ, તેજપાળ, પેયકુમાર, ઝંઝલુકુમાર, જલવડશા, કમ્પા શાહ આદિ ધર્મવીરોએ રવપર કલ્યાણાર્થે અનુપમ જિનમંદિરો બંધાવી ભારતભૂમિને અલંકૃત કરી છે. મંદિર રહિત ભારતભૂમિની કલ્પના કરીને જોવામાં આવે, તો પોતાની સામે એક ઉજ્જડ અને વેરાન જાનત ખડું કયેલું દેખાશે ભારતીય પ્રજાને પ્રભુપ્રતિમાથી શુભ પ્રેરણાઓ સદા મળતી રહી છે, એટલું જ નહિ પણ પૂર્વજન્મના સંસ્કારાનુસાર અનાર્થ પ્રજાને પણ પૂનિત પ્રેરણાઓ મળી છે. તેના દષ્ટાંત આર્દ્રકુમાર, અદાદુરશાહ, અકબરોદિના પ્રસિદ્ધ છે. આર્થ અનાર્થ માનવ જાત ઉપરાંત દેવ, દાનવ, ઇન્દ્ર, નાગેન્દ્રાદિ દેવજાતિને પણ મૂર્તિપૂજથી આત્મકલ્યાણનો ભારે લાભ પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે; તે છતાં તેમાં જે શંકા તે અનાર્થ સંસર્ગના દોષથી જ છે; એમ સમજવું જોઈએ.

કેટલાક પ્રશ્નો અને તેના ખુલાસા

પ્રશ્ન ૧-અહ મૂર્તિ ચેતનને શો હાથેલો કરે ?

ઉત્તર ૧-ચેતન આત્માને જ્ઞ હિન્દ્રિઓ જ દેખવાની શક્તિ આપે છે. સચેતન આંખો જ્ઞ દર્પણની સહાયથી જ પોતાને જોઈ શકે છે. અડધો માઈલ પણ દૂર ન દેખી શકનારને જ્ઞ દુર્બિન હજારો માઈલ દૂર દેખાડી શકે છે.

પ્રશ્ન ૨-મૂર્તિ બનાવનારે ઈશ્વરને જોયા નથી, તો તેની બનાવેલી મૂર્તિ ઈશ્વરને કેવી રીતે દેખાડી શકે ?

ઉત્તર ૨-પૃથ્વીનો નકશો બનાવનારે પૃથ્વી ઉપર સ્થળે સ્થળે કરીને ઝામ નગરાદિ જોયાં નથી, તો પણ તેનો ચિતરેલો નકશો જોનારને ઝામ નગરાદિનું જ્ઞાન થઈ શકે કે. જ્ઞાન માટે ઇતિહાસ અને જૂગોળ બંને સરખાં ઉપકરક છે. ઇતિહાસનું જ્ઞાન જેમ પ્રુસ્તકથી થાય છે. તેમ જૂગોળનું જ્ઞાન નકશાથી થાય છે. શાસ્ત્રો ઇતિહાસના સ્થાને છે, મૂર્તિ એ (નકશાદિ) જૂગોળના સ્થાને છે.

પ્રશ્ન ૩-પથ્થરની મૂર્તિને જોવાથી પથ્થર જેવા કેમ ન બનાય !

ઉત્તર ૩-પથ્થરની મૂર્તિને જોવાથી પથ્થર જેવા બનાવું હોય, તો સ્ત્રીચિત્રને જોવાથી સ્ત્રી કેમ ન બનાય ? સ્ત્રીને કે સ્ત્રીચિત્રને જોવાથી જેમ સ્ત્રીત્વ આવતું નથી પણ કામચિત્રાર જાગે છે, તેમ પ્રભુમૂર્તિને જોવાથી જડતા આવતી નથી, પણ (શુભ) ભક્તિભાવ જાગે છે.

પ્રશ્ન ૪-મૂર્તિ માંખી છાડી શકતી નથી, તેને ખંડિત કરનાર કે તેનાં આભૂષણ ચોરનારને શિક્ષા કરી શકતી નથી, તેને પૂજવાથી શો લાભ ?

ઉત્તર ૪-સાક્ષાત્ ઈશ્વર પણ તેને નહિ માનનાર કે અનાદર કરનારને શું શિક્ષા કરે છે ? કળ આપનાર ઈશ્વર નથી પણ પોતાના જ શુભાશુભ સંકલ્પ અને તદનુસાર બંધાતાં કર્મ છે.

પ્રશ્ન ૫-નામરમરણથી ભક્તિ થઈ શકે છે, તો પછી પ્રતિમાપૂજનની શી જરૂર !

ઉત્તર ૫-નામરમરણ માનથી દેવની ભક્તિ થઈ શકતી હોય, તો ગુરુભક્તિ પણ માત્ર નામરમરણથી કેમ ન થઈ શકે ? નામરમરણ ઉપરાંત ગુરુ પ્રત્યે જે નમન, વંદન, સત્કાર, સન્માન આદિથી ભક્તિને સ્થાન છે, તો પછી દેવપ્રત્યે વંદન, નમન, સત્કાર, સન્માનાદિ વડે ભક્તિ બતાવવાની જરૂર કેમ નહિ ! મંદિર અને મૂર્તિ વિના દેવની હયાતિ કે બીનહયાતિમાં દેવ પ્રત્યે વંદન નમનાદિ અસંભવ છે. સમ્યક્દષ્ટિથી સર્વવિરતિધર પર્યંતના દરેક અધિકારીઓને સક્રિય દેવભક્તિ કરવાનું સાધન મંદિર અને મૂર્તિથી પ્રાપ્ત થાય છે; કેવળ નામરમરણ કે ગુણરમરણ માત્રથી તે શક્ય નથી.

પ્રશ્ન ૬-કોઈ બક્ષિ કેવળ નામરમરણ કે ગુણરમરણથી જ દેવભક્તિ કરવા પડે છે, તો શું હરકત છે ?

ઉત્તર ૬-સર્વ પ્રકારે પૂજનીયની કોઈ એકાદ પ્રકારે પૂજ કરવાનું સ્વીકારી અન્ય પ્રકારોનો નિષેધ કે ઉપેક્ષા એ પૂજનીયની ભક્તિ નહિ પણ એક પ્રકારની આશાતના છે. પ્રતિમા-પૂજ એ પરમાત્માની ભક્તિ કરવાના અનેક પ્રકારોમાંનો એક પ્રકાર છે. સુંદર મૂર્તિ, વિશાળ મંદિર, શ્રેષ્ઠ અલંકારો, પૂજની ઉત્તમેતત્તમ સામગ્રીઓ એ બધા બાવાહીપનના હેતુ છે. એથી ભાવ વધે છે, મન પવિત્ર થાય છે, અર્ચન થાય નાશ પામે છે, કૃતજ્ઞતા બતાવાય છે. અને એનો નિષેધ કરવાથી કે ઉપેક્ષા દાખવવાથી શુભ ભાવનો નાશ થાય છે, મન મલિન બને છે, અર્ચન વધે છે, તથા કૃતજ્ઞતાનું કલંક લાગે છે.

પ્રશ્ન ૭-પરમાત્માની વીતરાગ અવસ્થા પૂજનીય છે, તોપણ સ્નાત્રાદિ અને આભૂષણાદિની શું જરૂર ?

ઉત્તર ૭-માતા પૂજનીય છે, તે કેવળ જન્મ આપતી વખતે કે ત્યાર પછી પણ ! જન્મ આપનાર માતા જન્મ આપવાના કારણે પૂજનીય છે, તે જેમ કેવળ જન્મ આપતી વખતની અવસ્થામાં નહિ પણ સર્વ અવસ્થામાં પૂજનીય છે, તેમ તીર્થંકર દેવ પણ સર્વ અવસ્થામાં પૂજનીય છે. એમની એક વીતરાગ અવસ્થા પૂજનીય છે, એમ કહેવું એ માતા જન્મ આપતી વખતે પૂજનીય છે પણ તે પહેલાં કે પછી પૂજનીય નથી, એમ કહેવા બેરોમર નથી ? મૂર્તિને કોઈ એક જ આકારે તૈયાર થઈ શકે છે, તો તેને ધડવામાં એક વીતરાગ આકાર પસંદ કરવો એ જ યોગ્ય છે. પરંતુ તેથી અન્ય અવસ્થાઓ અને તેના આકારો અપૂજનીય કરતાં નથી. કોઈ પણ અવસ્થાની પૂજ ન રહી જાય એ માટે સ્નાત્રાદિ વડે જન્મ-અવસ્થા, આભૂષણાદિ વડે રાત્ર્યાદિ અને સાંતાકારાદિ વડે વીતરાગતાદિ અવસ્થાઓની ભક્તિ શાસ્ત્રવિહિત છે.

(આશુ)

निर्भ्रान्त डिण्डिम

लेखक—पूज्य मुनिमहाराज श्रीबृहस्पतिविजयजी, बीकानेर

इवेताम्बरभूतां साधूनां त्रयोदशपङ्क्तिनाम् ।

नामार्हन्धर्मघर्तृणां दयादानसुबुद्धिनाम् ॥

अधिकेभ्यश्च सत्रेषु द्वात्रिंशत्सूत्रमणिनाम् ।

द्वादशसूत्र-दुरुद्धार्य-तः पर्य-भ्रान्त-चेतसाम् ॥

कृते निःश्रेयस-पथ-प्रदर्शो मुक्तिसंगतः ।

निर्भ्रान्त-डिण्डिमो नाम बहुभेन प्रणीयते ॥

भारतवर्ष एक ऐसा धर्मप्रिय देश है कि जहां भोलीभाली धर्मभीरु जनता प्रायः एक बार तो किसी भी धर्मोपदेशक के भाषित मन्त्र-योगों को धर्म के नाम पर अंगोकार कर ही लेती है, चाहे वह धर्मोपदेशक निरक्षरभट्टाचार्य ही क्यों न हो, वा नामधारी संन्यासी क्यों न हो। हां, यह दूसरी बात है कि उस धर्मको वृद्धि या हास यथासंभव शीघ्र या दीर्घ कालमें होता है। यही कारण है कि, यहां जो कोई भी आया, धर्म की आड़ में बाबा बनकर अपना अर्हंगा जमा लिया। इसी लिये तो यहां सहस्रां सम्प्रदाय चल रहे हैं, संगठन का अभाव है और स्वतंत्रता का दिवाला है। अथवा यो कहिये कि पञ्चम काल का प्रभाव ही ऐसा है कि—ज्यों ज्यों काल बीतता है त्यों त्यों एक के बाद दूसरा, दूसरे के बाद तीसरा.... इस तरह धर्म के नाम पर अनेक मत—मतान्तरों की रूप—रखासे अगणित सम्प्रदाय बढ़ते चले जा रहे हैं। फिर भी इस एक ही पेलान में सारो हैं। गी दुनिया धरां जाती है कि—“सत्यमेव जयति, नानृतम्।”

अर्थात् सत्य की विजय अवश्य होती है, अतः झूठ की हार भी सुनिश्चित है। ऐसी विजय और पराजय समय की प्रतीक्षा करती है, यह एक ओर बात है।

उन निरर्थक बड़े हुये सम्प्रदायों से लाभ की जगह हानि होती है और सामाजिक समस्या-के सुलझने में उलझने पैदा होता है, राष्ट्रीय समस्या में अनौतिका आरोपण होता है और देश की स्वतंत्रता में—स्वातंत्र्य कार्यक्रम में सुदुःसाध्यता और असंभवता प्रतीत होती है। कारण कि—धर्मोद्देश्य का साधारण अर्थ है आध्यात्मिक भावों का विकास करना। लेकिन विशेषार्थ दृष्टि से तो आधिदैविक और आधिभौतिक गुणों की सिद्धि में और मानवजीवन के साफल्य में यदि हम धर्म को सहायक कहें तो कुछ भी अत्युक्ति नहीं होगी।

धर्म के विषय में धर्मगुद्धार्यतत्वालोक की प्राचीन पण्डितप्रकाण्डों के अनेक अमूल्य पद्यरत्न आज भी भारतीय सभ्यसाहित्य—समाज में चमक रहे हैं, उन्हीं में से एक प्रौढ़ कविके हृदयका उद्गार कैसा सरस, सुन्दर और भावुकतापूर्ण है, देखिये—

न जानु कामाक्ष भयाक्ष लोभाक्ष धर्मे जहेज्जीवितस्यापि हेतोः ।

धर्मो नित्यः सुखदुःखे त्वनित्ये जीवो नित्यो हेतुस्तस्य त्वनित्यः ॥

भावार्थ यह है कि—कामसे या भयसे अथवा लोभसे, किंवा अपने जीवनोपायके लिये भी धर्मको नहीं छोड़ना चाहिये, कारण कि धर्म नित्य है और सुखदुःख अनित्य हैं, एवं जीव नित्य है और इसका कारण अनित्य है। इसका निचोड़ यह निकला कि धर्मसे विचलित होना बिल्कुल पागलपना या निरी मूर्खता है और अपने धर्मका अच्छी तरह पालन करना मानवताकी सफलताका प्रतीक है। धर्मके ऊपर विचार पूर्वक गंभीर दृष्टि डाली जाय तो सहर्ष स्वीकार करना पड़ेगा कि धर्मके ही उत्थान-में देश, समाज और राष्ट्रका अभ्युत्थान है और धर्मके पतनमें देश, समाज एवं राष्ट्रका पतन निहित है। और आत्माके उत्थान—पतनमें धर्मका निकटतम संबन्ध तो प्रत्यक्ष और सर्वविदित ही है। इसलिये धर्मके उद्देश्यको लेकर प्रत्येक व्यक्तिको अपनी अर्द्धा और मान्यताके अनुकूल धर्मको माननेका पूर्ण अधिकार है। मगर इसका तात्पर्य यह नहीं कि कोई महादाम्भिक धर्मकी आड़में छिपकर आध्यात्मिकताका पतन करता हो, मानवताका नाश करता हो, नैतिकताकी जड़का समूलोच्छेदन करता हो और स्वार्थान्धताके बीजको अंकुरित करता हो तो उसे कोई न रोके। अर्थात् ऐसे स्वार्थान्धपूर्ण संगठन (प्रचार)का सर्वथा विरोध करना और तथाकथित उन विरोधीय प्रचारोंको यथासंभव शीघ्र भूलमें मिला देना मानव-ताके प्रत्येक पूजारी और प्रत्येक नोतिनिपुण प्रजावत्सल राजाका परमावश्यक कर्त्तव्य है।

विश्वके कल्याणके चाहनेवाले प्रत्येक प्राचीन और नवीन महापुरुष विश्व-शान्तिके उपायोंका अन्वेषण कर चुके हैं, करते हैं और करेंगे भी। उन प्रातःस्मरणोय दयार्द्रहृदय महापुरुषोंका सैद्धान्तिक उपदेश है कि—दुःखमें एक दूसरेकी सहायता करना, परोपकार करना, परस्पर मैत्रीभाव रखना आदि विश्व-शान्तिके प्रधानतम साधन हैं, और यही मानवताका अप्रतिम प्रतीक है। इन्हीं बातोंको प्राचीन धर्माचार्योंने भावपूर्ण अनवध पद्योंमें कैसा सुन्दर बतलाया है, वह देखिये और निष्पक्ष बुद्धिसे विचार किजीए, जैसे:—

भूयतां धर्मसर्वस्वं भुत्वा चैवावधार्यताम् ।

आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ॥

अष्टादशपुराणेषु व्याससर्ववचनद्वयम् ।

परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम् ॥

यह एक सर्वमान्य निर्भ्रान्त सिद्धान्त है, और यह है कारुण्यरसोन्मेषी एक भावुक कविका मन्यभाषनाभावित जनताचित्कार्थक सरल हृदयका गंभीरार्थक सुन्दर उद्गार। वास्तवमें किसी जीवको दुःख नहीं पहुंचाना, दुःखित जीवोंकी रक्षा करना, असहायकी सहायता करना, भूखेको भोजन देना, प्यासेको पानी देना, मरते हुए जीवोंको बचाना, रोगीको दवा देकर नीरोग करना, और उपकारके प्रति कृतज्ञता प्रकाश करना.....आदि मानवमान-

का परम कर्त्तव्य है, इस बातका एसियासे यूरोप तक विश्वके सभी सम्य लोक निःशंक होकर स्वीकार करते हैं। मगर लज्जाके साथ विश्वास होकर यह लिखना पड़ता है कि धर्मके नाम पर एक ऐसा भी सम्प्रदाय चल रहा है जो पूर्वोक्त दया-दानादि धार्मिक बातोंमें पापको बतलाता है। इस सम्प्रदायका नाम “जैन इवेताम्बर तेरहपन्थ” है। हमारी समझसे यदि इसका नाम “विचित्र पन्थ” रखा जाता तो बहुत अच्छा (अन्वर्थक) नाम होता, क्योंकि दुनिया जिसे पुण्य मानती है, उसे ये तेरहपन्थी पाप मानते हैं। अधिक क्या? दया, दान, परोपकार, लोकसेवा आदि कन्याणकार्यको विश्वके धार्मिक सिद्धान्तोंमें एवं उच्चतम मानव जीवनमें एकलम लक्ष्य या परम कर्त्तव्य माना जाता है, किन्तु उन सभी धार्मिक सिद्धान्तोंको तेरहपन्थी अधोगतिक कारण मानते हैं। बस, यहाँसे इनकी विदूरदर्शी विवेकदृष्टि(!) का श्रीगणेश होता है, जिससे धार्मिक सिद्धान्तोंके नामपर अधार्मिक शस्त्रका आविष्कार होता है। ‘जैनधर्म’ दया और जीवरक्षाके विषयमें सबसे आगे बढ़ा हुआ है, किन्तु खेदकी बात है कि—उसी जैनधर्मकी आड़में छिपकर ये तेरहपन्थी उसी (धर्ममूल दयाके सर्वतः पोषक) जैनधर्मके मुख्यतम सिद्धान्तका समूलोच्छेदन करनेपर कटिबद्ध हैं। अतः प्रत्येक जैन और जैनतर धर्मग्रन्थोंको चाहिये कि वे ऐसे विश्वव्यापी धर्मोंके विरुद्धके प्रचारोंका तन, मन और धनसे प्रबल विरोध करें।

इन तेरहपन्थियोंकी मतिविभ्रमना सार्वदेशिक धर्मसे कितना सम्बन्ध रखती है, यह जैन जनताको जताना आवश्यक है, अतः ‘सूची—कटाह’ न्यायसे दया—दानके विषयमें तेरहपन्थियोंके माने हुये कुछ सिद्धान्त नीचे दिये जा रहे हैं, जैसेः—

१. गोओंसे भरे हुये बाड़े (गो—गृह)में आग लग जाय और यदि कोई दयालु पुरुष उस बाड़े (गो—गृह)के किवाड़को खोल कर उन पशुओंको रक्षा करे तो उसको ‘एकान्त पाप’ लगता है।

२. बोल (भार) से भरी हुई गाड़ी आ रही है, और उस मार्गमें बालक सो रहा है, यदि कोई दयावान् पुरुष उस बालकको उठाकर उसके प्राणोंकी रक्षा कर देता है तो तेरहपन्थी उसे ‘एकान्त पापी’ कहते हैं।

३. यदि किसी ऊँचे मकानसे बालक गिर रहा है, और कोई दयावीर बीचमें ही उसके प्राणोंको बचा लेता है, तो तेरहपन्थियोंके सिद्धान्तोंसे वह एकान्त पापी है।

४. किसी सच्चे तपस्वी साधुके गलेमें फांसी देकर कोई हिंसक उसको मारना चाहता है, यदि उस तपस्वीके गलेसे फांसी हटाकर कोई उसकी जानको बचाता है तो तेरहपन्थी उसको एकान्त पापी कहते हैं।

५. असावधानीसे पैरके तले (नीचे) आकर यदि कोई जीव मर रहा है, और उस जीवको यदि कोई बचा दे तो तेरहपन्थी उसे एकान्त पापी कहते हैं।

६. तेरहपन्थी साधुओंके अतिरिक्त संसारके सभी प्राणी कुपात्र हैं, इसलिये तेरहपन्थी साधुओंके अतिरिक्त किसीको दान देना—उनके जीनेकी चाह करना पाप है।

७. पुत्र अपने मातापिताकी और स्त्री अपने पतिदेवकी सेवा करे तो उसमें भी तेरहपन्थी एकान्त पाप को कहते हैं और माता—पिताको भोजन देना भी तेरहपन्थियोंके मन्तव्यानुसार एकान्त पाप है।

प्रिय पाठकगण ! मैंने जो कुछ ऊपर लिखा है, वह अपनी तरफसे नहीं किन्तु तेरहपन्थ मतके आद्य प्रवर्तक और उनके परम्परा अनुगामियोंके सैद्धांतिक पुस्तकोंसे ही उद्धृत किया है। तेरहपन्थियोंके आद्य आचार्य भिखुजी स्वामी हुये हैं। उन्होंने यथाबुद्धि कबोदयसे “अनुकम्पा—ढाल” नामक पुस्तक लिखी है, उसके कुछ उद्धरण नीचे दिये जा रहे हैं, जैसे—

“कोई कायन् बलताने काढ बचायो, बले कूवे पडताने बचायो,
बले तालाबमें डूबताने बाईरे काढे, बले ऊंचाथी पडताने झाल लियो लामो,
ओ उपकार संसार तणो छे, संसार तणो उपकार करे छे,
तिणरे निश्चय संसार बचे ते जाण ॥” ढाल ११, पृ. ५२।

भावार्थ—अग्निमें जलते हुये जीवोंको कोई बाहर निकालकर बचावे, कूपमें गिरे हुयेको बचावे, तालाबमें डूबते हुयेको बाहर निकाल कर बचावे, अथवा ऊपरसे गिरते हुयेको बीचमें ही झेलकर बचावे, तो ये सबके सब संसारी उपकार हैं, संसारका उपकार करनेसे निश्चय करके संसारकी वृद्धि होती है अर्थात् ऐसे उपकार करनेवालोंको तेरहपन्थी पापी कहते हैं।

“गृहस्थरे लागी लायो घर बारे निकलियो न जावे।

बलता जीब बिल बिल बोले साधु जाय किवाड न खोले” ॥ ढाल २, पृ. ५।

भावार्थ—किसी गृहस्थके घरमें आग लग गई हो, यदि घरके लोग बाहर नहीं निकल सकते हों, भीतरके भीतर ही बिलबिला रहे हों तो भी साधु वहां जाकर किवाड़ नहीं खोले।

“लाय लागी जो गृहस्थ देखे तो तुरत बुझावे छ कायाने जीब मारी।

यह साबध कर्त्तव्य लोक करे छे तिनमें तो धर्म कहे सांगधारी ॥” ढाल २, पृ. ६।

भावार्थ—कहीं आग लगी देखकर गृहस्थ लोग उसे शीघ्र बुझाते हैं और छह कायके जीवोंका घात करते हैं और सांगधारी (वेशधारी साधु) उसमें भी धर्मको मानते हैं।

“कोई मात पितारी सेवा करे दिनरात, बले मनमाना भोजन त्यांने बचाय।

बले कांवड कधि लिया फिरे त्यारी, बले बेहू टंकोरा स्नान करावे ताई” ॥

ढाल ११ पृ. ५२।

भावार्थ—कोई दिनरात माता—पिताकी सेवा करे, उन्हें मनमानी बहुत स्त्रिकर्मे, कावडमें बिसरकर उनको कंधे पर लिये फिरे, दोनों समय उन्हें स्नान करावे तो यह संसार बढ़ानेवाला उपकार है, अर्थात् यह भी तेरहपन्थियोंके मतमें पाप है। और—

“व्याधि ब्लेक ब्लेदादिक सुखीने, तिन उपर वैच बलारिने आवे ।

अणुकम्पा जाणी साजो कीधो, गोली चूर्ण ये रोग समावे ॥” डाल १, पृष्ठ ४

भावार्थ:—कोढ़ आदि व्याधिको सुनकर रोगीके लिये वैद्य आये और वह वैद्य सदैव होकर उस रोगीको गोली किंवा चूर्ण (दवा) देकर रोगको मिटा देवे तो यह दया साधक है, अर्थात् ऐसी दयाको तेरहपन्थी पापपूर्ण समझते हैं । और भी देखिये—

“गृहस्थने भेषज औषध देईने, अनेक उपाय कर जीव बचायो ।

यह संसार तणो उपकार कियामें मुक्तिरो मारग मूढ बतायो,
बेपधारी भूलारो निर्णय कीजे ॥” डाल ८, पृ. २८ ।

भावार्थ:—औषध आदिको देकर अथवा किसी अन्य उपायसे गृहस्थोंका जीवन बचाना संसार बढानेवाला उपकार है, मूढ लोग इस उपकारको मुक्तिका मार्ग बतलाते हैं, अतः हे बेपधारी साधुओ ! आप अपनी मूलोंका निर्णय करें । और—

“गृहस्थ भूलो उजाड़ वनमें, मटघोने बले उजड़ जावे,
तिणने मार्ग बतायने घर पहुँचावे, चले थाके हुवो तो कांचे बैठावे,
ओ उपकार संसार तणो ले ” ॥ डाल ११, पृष्ठ ५३ ।

भावार्थ:—यदि कोई गृहस्थ उजाड़ वन (घोर जंगल)में रास्ता मूलकर उल्टे रास्तेमें चलने लगे, उस कुपथगामी पथिकको ठीक मार्ग बतलाकर घर पहुँचाने और यदि वह थका हो तो उसे अपने कंधे पर बैठा लेना संसारका उपकार है, अर्थात् इस उपकारसे संसारमें चकर खाना पड़ता है, अतः यह भी तेरहपन्थियोंके मन्तव्यानुसार पाप ही है ।

श्रीयुत भिक्खुजी स्वामीके ‘ अनुकम्पा—डाल ’का कुछ अंश: नमूनेके तोरपर ऊपर दिया गया है, और उसका भावार्थ भी उसीके नीचे दिया गया है, जिससे सर्वसाधारणको उनके अनुकम्पा विषयक विचार भलीभाँती ज्ञात हो जाय । हमारी समझसे श्रीयुत भिक्खुजी स्वामीके “ अनुकम्पा डाल ”को यदि निर्दयताका अप्रतिम प्रतीक और अमानुषताका अनुग्रह दृश्य कहा जाय तो कुछ भी अतिशयोक्ति नहीं ।

श्रीयुत भिक्खुजीको चौबी पाटपर श्रीजीतमलजी स्वामी हुए । आपका दूसरा नाम श्री ‘ जवाचार्य ’भी तेरहपन्थियोंमें प्रसिद्ध है । श्रीजीतमलजीने श्रीभिक्खुस्वामीकी उक्त उत्सृज-प्ररूपणाको यथामति खूब बढाचढाकर “ भ्रम—विष्वंसन ” नामकी एक पुस्तिका लिखी है । इस धर्म—विरुद्ध—प्ररूपणा—युक्त ग्रन्थका समूलोच्छेदन करनेके लिये जेनागम—प्रभाव—पूर्ण तर्क—युक्तिसे भरपूर “ निर्भान्त—तरबालोक ” नामका मेरा एक ही निबन्ध काफी है ।

श्रीयुत भिक्खुजी और श्रीजीतमलजीकी पुस्तकोंसे स्पष्टतया प्रतीत होता है कि तेरह—पन्थी साधुओंके अतिरिक्त संसारके सभी प्राणी कुपात्र हैं, और उनका कहना है कि तेरह—पन्थी साधुओंके अलावा सभी अन्य साधु बेपधारी, गमर और हिंसामें धर्म मानने वाले हैं, जैसे—

“साधुथी अनेरो कुपाव छे” (अम-विश्वंजन, पृष्ठ ७९।)

यानी तेरहपन्थी साधुओंको रायसे वास्तवमें साधु वही है, जो दया, दान आदि पुण्यकर्ममें पापका निरूपण करता है। यह है तेरहपन्थियोंके धार्मिक सिद्धान्तोंका एक विचारणीय ज्वलन्त उदाहरण। अथवा अन्य धर्मोंसे यह तेरहपन्थी धर्म उतना ही प्रतिकूल है जैसे धर्मसे पाप, प्रकाशसे अन्धकार और अग्निसे जल। इस तरहका मत किसी भी देश, समाज या राष्ट्रके लिये सर्वथा अहितकर है, क्योंकि जिस किसी भी धर्ममें निर्दयता और स्वार्थान्धताके भाव भरे हों वह धर्म उस समाज, देश और राष्ट्रके उत्थानका प्रतिबन्धक होकर पतनका कारण हो जाता है। अतः प्रत्येक समाजसेवक धर्मशील नरेशोंसे मेरा अनुरोध है कि वे ऐसे समाज-देश राष्ट्र-अहितकर अनार्य धर्मोंका यथासम्भव शीघ्र समूलोच्छेदन करनेके लिये चेष्टा करें। आश्चर्य तो इस बातका है कि मानवसंस्कृतिका महाघातक व निर्दयताका अनुरूप चित्रपट, यह “तेरह-पन्थ-धर्म” भगवान् महावीरके नामसे खड़ा हुआ है। जिस महापुरुषका शुभ जन्म पोंडितोंकी रक्षाके लिये कहा जाता है, या जिन्हें दयाका अवतार सारी दुनिया मानती है, अथवा जिनके जीवनका लक्ष्य दया और अहिंसाका प्रचार था, उन्हीं महापुरुषके नाम पर ऐसे निन्दनीय पापमय धर्मका चलना, क्या पवित्र धर्मवृक्षकी जड़में कुठाराघात नहीं है ?

इस बातकी साक्षी शिवका इतिहास दे रहा है कि मारे जाते प्राणियोंकी रक्षाके लिये ही भगवान् महावीर और बुद्धने अपने विशाल राज्यको छोड़कर संन्यासको अंगीकार किया था। किन्तु खेद है कि विशेषदर्शी तेरह-पन्थी लोग भगवान् के इन दया, दानादि परम पवित्र मानवोचित कार्योंको पाप बतला रहे हैं अतः इससे बढ़कर अधर्म, असत्य तथा विश्ववन्ध महापुरुषका अपमान क्या हो सकता है !

केवल दया, दान ही के ऊपर इनका यह कुत्सित विचार नहीं है, किन्तु मानवोचित आत्मकल्याणकारक “मूर्तिपूजा, जिनमन्दिरनिर्माण, धर्मशालाविधान” आदि सर्वजनोपकारी कार्यों पर इनका कुठाराघात हुआ है। हम हैरान हैं कि जब ये ३२ आगमोंको मानते हैं, तो फिर उन आगमोंमें कहे हुये धर्मोंको क्यों नहीं मानते ? क्योंकि प्रकृतिने मानवसमाजके लिये अन्य प्राणियोंकी अपेक्षा विशेष बुद्धि रखी है, अतः प्रत्येक कर्त्तव्य पर मननशील होकर विचार करना मनुष्यमात्रका कर्त्तव्य है।

तेरहपन्थियोंका कहना है कि भगवान् ने ३२ आगमोंमें कहीं भी जैन मन्दिर बनानेको नहीं कहा। हम पूछते हैं कि यह मिथ्या अपत्य कहाँ तक टिक सकेगा ? आप पक्षपातको छोड़कर विचारिये, हम आपके माने हुये आगमोंका ही प्रमाण देते हैं, प्रमाण यह है कि—

नन्दीसूत्र आपके ३२ सूत्रोंमें है, उसी नन्दीसूत्रमें महानिशीथसूत्रका नाम दिया हुआ है, उस महानिशीथसूत्रमें लिखा है कि—“जिनमन्दिर करने वाले बारहवें स्वर्गको जाते हैं।”

अब विचारनेकी बात है कि जो समक्रीति जीव है वही वैमानिक आयुष्यको बांधता है, इस लिये जिनमन्दिरनिर्माण करानेवाला स्वयं सम्यग्दृष्टि है, ऐसा सिद्ध होता है, अतः इसमें धर्म होनेसे साधुलोग इस वाचतका उपदेश समक्रीती जीवोंको देते हैं।

और भी तेरहपन्थियोंका कहना है कि—“स्थानांगके दूसरे ठाणमें दो प्रकारका धर्म कहा है, एक सूत्रधर्म और दूसरा चारित्र्यधर्म। सो प्रतिमा पूजनेमें और मन्दिर करानेमें कोनसा धर्म है ?”। उत्तरमें हम पूछते हैं कि—‘प्रतिमा—पूजन, मन्दिर बनाना, संघ निकालना आदि धर्मकार्योंको भी आप क्यों नहीं मानते ? जब कि प्रत्येकका प्रमाण प्रत्यक्ष है; देखो:—ठाणांगके तीसरे ठानमें पृष्ठ ११७ में लिखा है कि—“जिनप्रतिमाकी तरह साधुको भक्तिको करता हुआ जोव शुभ दीर्घायुष्य कर्मको उपार्जन करता है। पाठ यह है:—

“तिहिं ठाणेहिं जीवा सुहदीहायुअत्ताए कम्मं पगरेति । तं जहा णो पाणे अह्वाइत्ता हवई, णो मुसं वइत्ता हवई, तहारूवं समणं वा वंदित्ता नमंसित्ता सक्कोरेत्ता सम्माणेत्ता कल्याणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासेत्ता मनुजेणं पीइकारणं असणपाणखाइमसाइमेणं पणिगमेत्ता हवई इच्चेणई तिहिं ठाणेहिं जीवा सुहदीहायुअत्ताए कम्मं पगरेति”।

इसका सारांश ऊपर ही दे दिया गया है। इसी तरह और भी तेरहपन्थियोंका अत्रात्मक निर्मूल कथन है कि—“जिन-प्रतिमाको जिन-समान प्ररूपण करते हो सो ३२ सूत्रोंमें कहा है ? दिखलओ। उत्तरमें निवेदन है कि “जिनप्रतिमा जिनसमान है” इसका पूर्ण प्रमाण ‘रायपसेणी-सूत्र’के १९० पृष्ठमें “ध्वं दाउणं जिनवरणं” ऐसा पाठ है। इसका अभिप्राय यह है कि ‘जिनवरको धूप देकरके’। इसमें मूर्तिको जिनवर कहा है, अतः इसीसे सिद्ध होता है कि—जिनाप्रतिमा जिनसमान है। इसके अतिरिक्त ‘ज्ञातासूत्र’के १२५५ वें पृष्ठमें लिखा है कि—“जेणेव जिणघरे” यहां भी जिनप्रतिमाको जिनघरके समान कहा है। अतः जिन-प्रतिमाको जिनसमान कहना आगमसंमत एवं युक्तियुक्त है। इस तरह मूल आगम पाठोंसे ही ‘जिनमन्दिरनिर्माण’ और ‘प्रतिमापूजा’ आदिकी सिद्धि हो जाती है और टीका, चूणी, भाष्य, निर्युक्ति आदिमें तो इसके परिपुष्टिके प्रमाण दर्जनों भरे पड़े हैं। मगर खेद है कि जहां इनको स्वार्थसिद्धियोंमें बाधा पहुंचती है वहां ये अपना मानो हुई बातोंको भी नहीं मानते, अतः ऐसी दुराग्रहताको केवल अविवेकपूर्णता या स्वार्थान्धसाधनता ही कह सकते हैं। क्योंकि तेरह-पन्थी साधु ३२ सूत्रोंको ही मानते हैं और टीका, निर्युक्ति आदिको नहीं। हम पूछते हैं कि ‘नन्दीसूत्र’ को तो आप मानते हैं, लेकिन उसी ‘नन्दीसूत्र’में टीका, निर्युक्ति,

भाष्य आदि बातोंको माननेके लिये कहा गया है तो उसको माननेमें अपनी खरिबत क्यों नहीं मान लेते ! और भगवतीसूत्रके २५ शतक, ३ उद्देश, १६८२ पृष्ठमें कहा है कि—

“सुतस्यो खलु पदभो वीथो निज्जुत्तिमीसओ मणियो ।

तइस्ये य निरवसेसो एस विही होइ अणुओगे ॥

भावार्थ:—प्रथम सूत्रार्थको लेना, अनन्तर निर्युक्ति सहित लेना और तीसरा निरवसेस (संपूर्ण) लेना, यह विधि अनुयोग (अर्थ) करनेकी है ।

श्रीभगवतीसूत्रमें टीका, निर्युक्ति आदिको प्रमाण माननेका साफ साफ लिखा हुआ है, फिर भी अपनी दुराग्रहतासे ये लोग नहीं मानते हैं । इतना ही नहीं, तेरहपन्थियोंका कहना है कि—“भगवान् महावीरने एक बार गोशालकको जलनेसे बचाया था, इस लिये महावीर चूक गये ” । बड़े आश्चर्य और खेदकी बात है कि महाज्ञानी भगवान् महावीर चूक गये, और विभोषणभावभाषी भिक्षुजो और जीतमलजीको विभ्रान्त बुद्धिमें बड़ी चूक भी कोई चूक नहीं ! अस्तु ! हमने इनके प्रत्येक धर्म-प्रतिकूल मन्तव्योंका अपने ‘निर्भ्रान्त-तत्त्वालोक’में यथास्थान समुचित उत्तर दिया है । और मूर्ति-पूजाके विषयमें “मूर्ति-पूजा-तत्त्वालोक” नामका एक ट्रेक्ट अलग लिखा है । उक्त दोनों पुस्तकोंसे पाठकोंको माहूम हो जायगा कि सत्य सत्य ही होकर विरस्थायी होता है, और असत्य असत्य होनेसे क्षणभंगुर या जलका बुलबुल है । तेरह-पन्थी साधुगण अपनेको पवित्र आचरणवाले मानने हैं, मेरे क्ख्यालसे तो यह ‘अपने मुह भियां मिट्टु बनना’ है । क्योंकि, उनके भीतर घुस कर जिन्होंने देखा है वे भलभांती जानते हैं कि वहां क्या है ! पर हम इस निन्दित विषयके वक्तव्यमें आगे बढ़ना नहीं चाहते । पर इतना लिखना आवश्यक समझते हैं कि—

तेरह-पन्थी साधुओंका व्याख्यान भतमें होता है, जिसमें स्त्री, पुरुष सभी एकडे होते हैं । रातमें साधुके स्थान पर स्त्रीका जाना शास्त्रमें निषिद्ध (वर्जित) है ।

तेरहपन्थी पूज्यश्रीकी सेवाके लिये आठ राजसत्तियाँ चुनी जाती हैं, वे पूज्यश्रीको परदेमें भोजन कराती हैं तथा दूसरी सेवायें भी करती हैं । साध्वियोंके द्वारा साधुकी सेवा होना आचरणकी दृष्टिसे कभी अभिनन्दनीय नहीं हो सकता है ।

इसी तरह इनके मार्गकी सेवा और पालन आदि बहुतसी बातें शास्त्र और लोककी दृष्टिसे अनुचित हैं । अब हम अपनी लेखनीको विश्राम देकर अन्तमें एकवार प्रत्येक विचार-शील जनता—हितैषी देश-सेवकों और सददृष्टि-ज्ञान-चारित्र्य-धारी साधुओं एवं नीति-निष्ठ प्रजा-कसल सद्गुरुत्वर धराधिपतियोंसे फिर भी अनुरोध करते हैं कि वे सर्वथा प्रयत्नशील होकर इस धर्ममें फैलाए हुए कलङ्क-पट्टको अच्छी तरह धो डालें ।

“तुष्पन्तु सुजना बुध्वा सदर्थान् मदुदीरितान् ।

अबोधेन हसन्तो मां तोषमैष्यन्ति दुर्बजाः ॥ ”

દિગંબર વિદ્યાન્ શ્રીમાન્ નાથુરામ પ્રેમીજીએ સ્વીકારેલી તત્ત્વાર્થભાષ્યની સ્વોપજ્ઞતા

લેખક:-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી-વાયવિજયજી (ત્રિપુરી)

મુખ્યત્વે ભારતીય વિદ્યાભવન તરફથી પ્રગટ થતા 'ભારતીય વિદ્યા'ના થોડા સમય પહેલાં બહાર પડેલ વાર્ષિક અંકમાં " ઉમાસ્વાતિકા તત્ત્વાર્થસૂત્ર ઔર કિન્નુ સમ્પ્રદાય " શીર્ષક લેખ પ્રગટ થયો છે, જેના લેખક દિગંબર સમાજના સુપ્રસિદ્ધ સાહિત્યસેવી ઇતિહાસપ્રેમી નાથુરામજી પ્રેમી છે. પ્રેમીજીથી સ્વેતાંબરો સમાજનો વિદ્વદ્વર્ગ બાંહે જ અપરિચિત હશે એમ હું ધારુ છું. એમણે આ લેખમાં પોતાની સંશોધકવૃત્તિ અને નિખાલસતાનો સુંદર પરિચય આપી જિજ્ઞાસુઓમાં નવીન શોધખોળની ભાવના પ્રગટાવી છે.

વાચકવર્ગ શ્રીઉમાસ્વાતિજીના તત્ત્વાર્થસૂત્રને સ્વેતાંબરો અને, થોડા ફેરફાર સાથે, દિગંબરો બહુમાન અને આદરથી જીવે છે. સ્વેતાંબરો મૂળ તત્ત્વાર્થસૂત્રને જ નહીં, કિન્તુ એના ભાષ્યને પણ સ્વોપજ્ઞ-અર્થોત ઉમાસ્વાતિ વાચકવર્ગનું બનાવેલું માને છે, અને એ સિવાયના બીજા કોઈ પણ વાચકવર્ગ શ્રીઉમાસ્વાતિજીએ બનાવ્યા છે એમ માને છે, અને તેમના પાંચસો પ્રકરણમંડે પૈકીના 'પ્રશ્નમરતિ પ્રકરણ', 'પૂજા પ્રકરણ' વગેરે લઘુ પ્રકરણમંથેને પણ બહુમાનથી માને છે. દિગંબર સમાજ તત્ત્વાર્થસૂત્રને કેટલાક સૂત્રો ફેરવીને ઉમાસ્વાતિજીકૃત માને છે, પણ તેના ભાષ્યને તો તેઓ સ્વોપજ્ઞ નહોતા માનતા, અને પ્રશ્નમરતિ પ્રકરણ વગેરેને પણ તેમની કૃતિ તરીકે નહોતા સ્વીકારતા. આ લેખમાં શ્રીયુત પ્રેમીજીએ શ્રુતિ અને દલીલોનો પ્રયુરતાથી ઉપયોગ કરી એ સિદ્ધ કર્યું છે કે-આ ભાષ્ય બીજા બંધી ટીકાઓ કરતાં પ્રાચીન છે એટલું જ નહીં પણ એ સ્વોપજ્ઞ જ છે, અને એની કારિકાઓનો ઉપયોગ દિગંબર આચાર્યોએ પોતાની ટીકામાં કર્યો છે અને પ્રશ્નમરતિ પ્રકરણના રચયિતા પણ વાચકવર્ગ ઉમાસ્વાતિજી જ છે.

પરંતુ આ સાથે જ વાચકવર્ગ શ્રીઉમાસ્વાતિજીના સમ્પ્રદાયની ચર્ચા કરતાં, ખૂબ જ ઉદ્ઘોષાક્રી, વાચકવર્ગ સ્વેતાંબરો નહીં, દિગંબરો નહીં, કિન્તુ દિગંબર સંપ્રદાય જેવી મનાતી તેની જ એક શાખા યાપનીય સંધના સાધુ હતા એમ સિદ્ધ કરવા પ્રેમજીએ ખૂબ જહેમત ઉઠાવી છે. હું અહીં તેમની આ માન્યતાનો જવાબ આપવા બાંહે નથી, પરંતુ પ્રેમીજીએ ભાષ્યની સ્વોપજ્ઞતા વગેરે માટે જે પ્રમાણ આપ્યાં છે તેનો જ રસાસ્વાદ વાચકોને કરાવીશ. વાચકવર્ગ કયા સમ્પ્રદાયના હતા એ સંબંધી વિશેષ ઉદ્ઘોષાક્રી કરવાનું, એની શોધખોળ કરવાનું કાર્ય, પૂ. આ. મ. શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી અને પૂ. મુનિમહારાજ શ્રીદક્ષિણવિજયજીને સોંપું છું કે જેમણે આ વિષયનો જોડો અભ્યાસ કર્યો છે.

શ્રીઉમાસ્વાતિજીની પહેલાંના સાહિત્ય માટે શ્રીપ્રેમીજી લખે છે કે-" इसके पहले प्रायः साया जैन वाक्यमय अर्धभागवी प्राकृतमें था । " તેમના સમયમાં સંસ્કૃતની પ્રતિષ્ઠા વધતી જતી હતી એટલે " उमास्वातिने प्राकृत भागम साहित्य परसे संश्लेष करके तत्त्वार्थविममसूत्र और स्वोपज्ञ भाष्यकी रचना की । " અહીં પ્રેમીજી એક સુંદર અભ્યાસ સ્વીકાર કરે છે: आगमसाहित्य उपरही तेमण्णे तत्त्वार्थविममसूत्र रम्भुं. आ आत्मसाहित्य सवेतांबरो पासे जे, અને तत्त्वार्थनो समन्वय नैनामरो साथे बाधे, जे तो पुरवार बयेलुं जे છે.

પ્રેમીજી લખે છે કે સ્વેતાંબર દિગંબર બન્ને સમાજ તત્ત્વાર્થને માને છે, પરંતુ સ્વેતાંબર સમાજની અંતી ટીકાઓ બાબ્યાનુસારિણી છે, જ્યારે દિગંબર ટીકાઓ “બાબ્યાનુસારિણી નહિ” છે.

સ્વેતાંબરો વાયકવર્ણકૃત ધીમ્ન અંથો માને છે જ્યારે દિગંબરો નથી માનતા. પરંતુ પ્રેમીજી વાયકવર્ણની પ્રશમરતિને અવશ્ય પ્રાચીન માને છે, તેઓ લખે છે કે “હાં ‘પ્રશમરતિ’ અવશ્ય પ્રાચીન ગ્રંથ છે. उसकी तत्त्वार्थ भाष्यके साथ बहुत समानता भी है x x x इसके सिवाय प्रशमरतिको एक कारिका (२५ वीं) अवधवल-कारने भी उद्धृत की (पृ. ३६९) है।”

અવધવલકારે પ્રશમરતિની કારિકા ઉદ્ધૃત કરી છે માટે જોમ પ્રશમરતિ અવશ્ય પ્રાચીન છે તેમ જો કોઈ દિગંબર ટીકાકારે પૂન પ્રશ્ન, ‘જલુદ્ગીરક્રમાશ કે સ્ત્રેત્રિયારની ગાથા ઉદ્ધૃત કરી હોત તો એ પણ અવશ્ય પ્રાચીન સિદ્ધ થાત’ આજુ ત્રિજ્ઞાન લગભગ આશ્ચર્ય જેવું લાગે છે! ખેર! એ તો જોમ પ્રશમરતિનાં ગાથા અને માન તત્ત્વાર્થની માફક છે તેમ ઉપર્યુક્ત અંથોના અભ્યાસથી પણ જલુદ્ગીર આવે છે કે એ અંથો પણ પ્રાચીન જ છે.

પછી તો પ્રેમીજી સ્વેતાંબર-દિગંબરમાન્ય સૂત્રોના થોડા બેદનુ નિરીક્ષણ કરી બાબ્યની પ્રશસ્તિનું હેતુ નવનીત આપનાં લખે છે: “भाष्यता यह प्रशस्ति ग्रंथकर्ताका पूरा परिचय देनेवाली और विश्वस्त है। इसमें कोई बनावट नहीं मालूम होती और इससे प्रकट होता है कि मूल सूत्र के कर्ताका ही यह भाष्य है।

આમાર સુધી દિગંબર વિદ્વાનો બાબ્યને વિશ્વસ્ત-પ્રામશ્ચિક નહોતા માનતા, તેમજ અંથકારના પરિચયરૂપ આ પ્રશસ્તિને પણ અવિશ્વસનીય જ ઠરાવતા પ્રવચન કરતા હતા. પરંતુ જ્યારે આસ દિગંબર વિદ્વાનોએ એ મૂળ સૂત્રને સ્વેતાંબર શાસ્ત્રો સાથે સમન્વિત થતું જોયું, ત્યારે તેમના જ્ઞાન ચમક્યા અને પ્રો. જગદીશચંદ્રજી જેવાએ નિર્ભીકતાપૂર્વક પહેલપહેલું સત્ય લખ્યું કે મૂળ સૂત્ર અને ગ્રંથ બન્ને ઉપરસ્ત્રાતિરચિત અને સ્વેતાંબર છે. હવે ધીમ્ન દિગંબર વિદ્વાનોનું આ તરફ લક્ષ્ય ખેંચાયું છે એ ખુશી થતા જેવું છે, શ્રીમાન પ્રેમીજીએ બાબ્યની પ્રાચીનતા માટે જે દલીલો આપી છે તેમાંની થોડીકનું નિરીક્ષણ કરી લઈએ—

૧—સૂત્રોંકે ભાષ્ય કરનેમેં કहीं भी खींचातानी नहीं की गई है। सूत्रका अर्थ करनेमें भी कहीं संदेह या विकल्प नहीं किया गया और न किसी दूसरा व्याख्या या टीकाका खयाल रखकर सूत्रार्थ किया गया है। x x x

૨—भाष्यकार सूत्रकारसे भिन्न होते और उनके समक्ष सूत्रकारकी कारिकाये और प्रशस्ति हाते तो वे स्वयं भाष्यके प्रारंभमें और अन्तमें मंगल और प्रशस्तिके रूपमें कुछ न कुछ अवश्य लिखते ।

૩—राजपार्तिककार अकलं देव, जेओ विक्रमनी आठवी शताब्दिना दિगંબર વિદ્વાન છે તેઓ “वे इस भाष्यसे परिचित थे, क्योंकि उन्होंने अपने ग्रंथके अन्तमें भाष्यात्मकी ३२ कारिकाये ‘उक्तं च’ कह कर उद्धृत की हैं। इतना ही नहीं उक्त कारिकाओंके साथका भाष्यका गयांछ भी प्रायः ज्योंका त्यों दे दिया है।”

“×××રાજવાર્તિકમે અનેક જગહ ભાષ્યમાન્ય સૂત્રોંકા વિરોધ કિયા હૈ ઔર ભાષ્યકે મતકા મો કઈ જગહ સ્પષ્ટન કિયા હૈ।”

શ્રીયુત પ્રેમીશ્રીએ આ વિષયનાં થોડાં પ્રમાણો પણ ફૂટનોટમાં આપ્યાં છે, જે વાંચવા થોડાં છે.

૪—આચાર્ય વીરસેન કે જેમણે જયધવલાદીકા (વ. સં. ૮૭૩ માં સમાપ્ત કરી છે તેમણે “હસમેં મો ભાષ્યાન્તકો ઉક્ત રૂર કારિકારં ઉદ્ધૃત પાઈ જાતી હૈં × × × હસકે સવાય ઘોરસેનસ્વામી ઉમાસ્વાતિકે દુસરે ગ્રન્થ ‘પ્રશમરતિ’ સે મો પરિચિત છે, ક્યોંકિ ઉન્હોંને જયધવલા પૃ. ૩૬૨ મેં ‘અત્રોપયોગો સ્થાક’ કહ કર. ૨૫ વોં કારિકા ઉદ્ધૃત કો હૈં।”

ફૂટનોટમાં પ્રેમીશ્રીએ તત્ત્વાર્થમૂલના સ્વેનાંચર ટીકાકાર શ્રીસિદ્ધસેનમણિએ પોતાની ટીકામાં અને નિશીથચૂર્ણકાર જિનદાસમણિમહત્તરે પોતાની ચૂર્ણમાં પ્રશમરતિની ૧૨ મી કારિકા આપ્યાનું લખ્યું છે. સ્વેતાંચર વિદ્વાનો ભાષ્યને અને પ્રશમરતિ વગેરેને ઉમાસ્વાતિકૃત જ માને છે એટલે એનું ઉદ્ધરણ આપે એ સ્વાભાવિક જ છે.

૫—આવી જ રીતે આચાર્ય અમૃતચંદ્ર (દિગંચર ટીકાકાર) પણ પોતાના તત્ત્વાર્થ-સારમાં ભાષ્યની અત્રીસ કારિકાઓનાની ત્રીસ કારિકાઓ, તેના ક્રમમાં પણ ફેરવાર કરી જાણે એ અધો પોતે જ રચી હોય એવી રીતે, આપે છે.

૬—દિગંચરીય ટીકાકારોમાંના સૌથી પ્રાચીન સર્વાર્થસિદ્ધકારે પણ ભાષ્યનાં પદનાં-પદ ઉતાર્યાં છે. યદ્યપિ તેમના અંથોમાં ભાષ્યનું ખંડન નથી, પરંતુ બન્ને અંથો સામે રાખીને જેવાથી બહુ જ સરસ રીતે સમજાય છે કે દેવનંદીની સામે ભાષ્ય છે અને એમના પાલો બિપયોમ પણ થયો છે. પ્રેમીશ્રીએ ફૂટનોટમાં ડૉ. જમદીશચંદ્ર શાસ્ત્રીના લેખના આધારે થોડાં ઉદાહરણ પણ આપ્યાં છે. હજી આખળ દલીલ આપતાં પ્રેમશ્રી લખે છે—

“ભાષ્યકી લેખનશૈલી મો સર્વાર્થસિદ્ધિસે પ્રાચીન માલૂમ હોતી હૈ। વહ પ્રસન્ન ઔર ગંભીર હોતે દુર મો વાર્શનિક દષ્ટિસે કમ વિકસિત ઔર કમ પરિ-શીલિત હૈ × × × અર્થ દષ્ટિસે મો સર્વાર્થસિદ્ધિ અર્વાર્ચાન માલૂમ હોતી હૈ। જો ઘાતેં ભાષ્યમેં હૈં સર્વાર્થસિદ્ધિમેં ઉસકો વિસ્તૃત કરકે ઔર ઉસ પર અધિક જર્જા કરકે નિરૂપણ કિયા ગયા હૈ।”

“હસ તરહ હમ દેખતે હૈં કિ ભાષ્ય પૂજ્યપાદ અકલંકદેવ, વીરસેન આદિ આચાર્યોસે પહેલેકા હૈ, ઔર ઉસસે ઉક્ત સમો આચાર્ય પરિચિત છે। ઉન્હોંને હજીકા કિસી ન કિસી રૂપમેં ઉપયોગ મો કિયા હૈ ઔર ઉસકી યહ પ્રાચીનતા સ્વોપજ્ઞતાકા હી સમર્થન કરતી હૈ।”

આ પછી પ્રેમીશ્રીએ ભાષ્યની સ્વોપજ્ઞતાની ખીજ દલીલો મૂકી છે, તેમજ તે સમયના બૌદ્ધ વિદ્વાનો નાગાર્જુન, વસુપન્ધુ વગેરેએ અને વાયકવર્થ પછીના સ્વેતાંચર દિગંચર વિદ્વાનોએ સ્વયં વૃત્તિ ભાષ્ય વગેરે રચ્યાં એમ જણાવ્યું છે. ત્યારપછી પ્રેમીશ્રીએ વાયક-

વર્ષ શ્રી ઉમાસ્વાતિજીની પરંપરા માટે શોધ ચલાવી છે. છેવટ દિગંબર પરંપરામાં તો નથી એમ સિદ્ધ કરી બહુવિધ છે કે—

શ્વેતાંબર પરંપરામાં પણ કલ્પસૂત્રરચવિરાવલી, નંદિસૂત્ર પટ્ટાવલીમાં તો વાયકવર્ષનું નામ નથી, પરંતુ “ગુર્વાવલી, પટ્ટાવલી ઓર શિલાલેખોં આવિકે પૂર્વોક્ત ઉલ્લેખોંસે માલૂમ હોતા હૈ કિ उनके रचयिताओंको उमास्वातिका गुरुपरंपराका, नामका और समयका कोई स्पष्ट ज्ञान नहीं था और इसी लिये उसमें परस्पर मतभेद और गड़बड़ है।”

“વિહલે સમયકો રચી હૃઈ જો અનેક શ્વે. પટ્ટાવલિયાં હૈં ઉનમૈં બવહ્ય ઉમાસ્વાતિકા નામ આતા હૈ, પરંતુ યકવાક્યતાકા ઘઠાં મી અમાય હૈ।”

પછી તો શ્વે. પરંપરાના મતભેદો દર્શાવ્યા છે, અને લેખકે વાયક ઉમાસ્વાતિજીને યાપનીય સંધની પરામ્પરાના સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે. ખાસ કરીને જ્યાં મૂલ્ય યા તો ભાષ્યમાં શ્વે. ટીકાકારોએ મનભેદ દર્શાવ્યા છે ત્યાં એ જ પાઠોનું સમર્પન યાપનીય સંધના અપરાંબિતસૂત્રિયે પોતાની વિજયોદયા ટીકામાં કર્યોના પાઠો આપ્યા છે. દિગંબર ટીકાકારોએ પણ મૂલ્ય સૂત્રના અર્થમાં જ ફેરફાર કર્યો છે, નવા પાઠો જ બનાવી હઈ દિગંબર સંસ્કરણ કરી દીધું છે. પ્રેમીજી ઉમાસ્વાતિજીને યાપનીય સંધના સિદ્ધ કરવા મથે છે, પરંતુ બમવતીઆરાધના અને વિજયોદયા ટીકા કે જે ઉમાસ્વાતિજી પછી બની છે તેમાં ક્યાંય ઉમાસ્વાતિજીનું નામ નથી એ બહુ જ સૂચક અને વિચારણીય છે. પ્રેમીજીની માન્યતાનુસાર જે દિગંબર યાપનીય સંધના ઉમાસ્વાતિજી હોત તો તેમની પછી દોઢસો વર્ષ બાદ જ થનાર પ્રથમ દિગંબર ટીકાકારે સર્વાર્થસિદ્ધિમાં એને તદ્દન ભુદી જ રીતે રચ્યું કર્યું હોત, પરંતુ એ પાઠાન્તરો જોના ન કરત. જે યાપનીય સંધથી સર્વાર્થસિદ્ધિકાર પરિચિત હોવાનું લેખક માને છે તેને માટે જરૂર પૂજ્યપાદ લખી શકત—‘હતિ યાપનાયૈઃ’ વગેરે. પરંતુ નથી તો એક પણ દિગંબર ગ્રંથમાં, પટ્ટાવલીમાં, ગુર્વાવલીમાં કે શિલાલેખમાં આ સંધધી ઉલ્લેખ કે નથી તો યાપનીય સંધના કોઈપણ ગ્રંથમાં વાયકવર્ષનો ઉલ્લેખ; જ્યારે ઉચ્ચાનામરી શાખા અને વાયકવર્ષનો ઉલ્લેખ તો કલ્પસૂત્ર રચવિરાવલી અને નંદીસૂત્રપટ્ટાવલીમાં મથે જ છે. એટલે એમ જ માનવું પડે છે કે—વાયક ઉમાસ્વાતિજી શ્વેતાંબરીય પરંપરાના છે. છતાં જે વિદ્વાન શોધકો શોધ કરી સત્ય સિદ્ધ કરે એમ તો ઇચ્છા રાખવી જ રહી. દિગંબર સંપ્રદાયોમાં ઉમાસ્વાતિ નહિ કિન્તુ ઉમાસ્વામી જ માન્ય છે એટલે એ શોધ હજી બાકી જ રહે છે.

ખરેખર, પ્રો. જગદીશચંદ્રજીએ તાત્ત્વાર્થભાષ્યને સ્વોપય સિદ્ધ કરવા લેખો લખી દિગંબર સમાજમાં જે બળબળાટ મચાવી મૂક્યો હતો તેનાં બીજો દિગંબર સમાજમાં જ ફાલી-ફલીને મોટા વૃક્ષરૂપ થવા લાગ્યાં છે એ જોઈ કોને આનંદ નહોં આવે !

શ્રીયુત ભુજલક્ષ્મીશરજી મુખ્યત્તર હવે પોતાની ભાષિની ચલાવી આ સત્ય સ્વીકારે એ ઇચ્છા વધુ પડતી નથી.

જલોર ચૈત્યપરિપાટીના સંપાદનમાં ભૂલો

લેખક : પૂજ્ય પંચાસજી મહારાજ શ્રીકલ્યાણવિજયજી

“ જૈન સત્ય પ્રકાશ ” માસિકના ૧૦ માં વર્ષના ૬૬૩ અંકમાં શ્રીયુત અંબાલાલ પ્રેમચંદ્ર શાહે નગાગણિવિરચિત “ જલોરનગર પંચ જિનાલય ચૈત્યપરિપાટી ” છપાવી પ્રસિદ્ધ કરી છે અને એના પ્રારંભમાં તેમણે જલોરનો થોડોક ઇતિહાસ આપવાની ચેષ્ટા કરી છે. એ ઇતિહાસ ને લેખપ્રબંધમાંથી ઉતારી લીધો છે તેનો નામનિર્દેશ ન કરવાની તેમણે પૂરી કાલજી રાખી છે; આ કાળજીનું કારણ એ ઇતિહાસપરિચયને પોતાની શોધખોળના પરિણામરૂપે બતાવવા સિવાય બીજું શું હોઈ શકે ?

ઇતિહાસમાં પ્રવેશ કરનાર વિદ્યાર્થીઓ માટે આ બાવના આત્મઘાતક છે; પૂણું કયા પહેલાં જ પૂણું કયાનો ડોલ કરવો એ તેમને હમેશાને માટે અપૂણું રાખનાર છે, એ વાત સમજાવવાની બાગ્યે જ જરૂરત હોઈ શકે.

“ જૈન રાખ્ય મહોત્સવાંક ” માં અમોએ “ જૈનતીર્થ ” સુવર્ણગિરિ ” આ શીર્ષક નીચે ને નિબંધ છપાવ્યો હતો તેના જ દકરાઓ અને પ્રતીકો એકત્ર કરીને થાહે આ જલોરનો પરિચય લખ્યો છે એ કહેવાની બાગ્યે જ જરૂર રહે છે.

આ વિષયમાં કંઈ પણ લખવાની અમારી ઇચ્છા ન હતી, પણ પરંપ્રિત લેખક સ્વતંત્ર લેખક થવાની ધૂનમાં શિષ્ટાચારને જૂવી કેટલી દહે નિષ્પલતામાં અચકાવે છે એનું દિગ્દર્શન કરાવવાને ખાતર અહીં થોડોક જૂથોનું સૂચન કરવાનું ઉચિત ધાર્યું છે—

૧. જૈન સત્ય પ્રકાશ ૫, ૯૪ પં. ૧૪ માં જલોરનગરને ‘સુદડી’ નહીને કાંઈ વસેલું લખે છે, જ્યારે નહીનું નામ ‘સુકડી’ છે નહિ કે સુદડી.

૨. ૫. ૯૫ પંક્તિ ૬ માં થાહે સોની વંશના શ્રાવકોને સોનગિરા રાજપૂતો હોવાની કલ્પના કરી છે એ પણ નિરાધાર છે. સોનીની અટક સોનીના ધંધાને લઈને પડી છે, સોનગિરિ સાથે એને કશો સંબંધ નથી.

૫. ૯૬ પં. ૧૮ માં “ નવનવજ લક્ષ્ય ” કૃત્યાદિ ગાથા ‘વિચારત્રેણિ’ની હોય એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે, પણ એ ગાથા અંચલગચ્છીય આચાર્ય મહેન્દ્રસૂરિકૃત તીર્થમાલા સ્તોત્રની છે, વિચારત્રેણિમાં એનું ‘ઉક્ત’ ચ’ કહીને ઉલ્લેખ માત્ર કર્યું છે.

૪. એ જ ગાથાના અર્થમાં ૫. ૨૪ માં “યક્ષવસતિ” નામના કેશમાં ‘જમવાન મહાવીરની રત્નિ કરો’, આમ લખ્યું છે, પણ યક્ષવસતિ કોઈ દેશ નથી ચૈત્ય છે એટલે ‘કેશમાં’ એમ જોઈએ.

૫. એ જ પૃષ્ઠની ૫. ૩૦ માં નેમનાથના મંદિરમાં ૧૪૭૩ પ્રતિમાઓ હોવાનું જણાવ્યું છે, પણ જોઈએ ૪૧૩. યુલ ગાથામાં પણ “ યક્ષસ્ય તેડોતર ” આવા ચળ્હો છે જેનો અર્થ ચારસો તેર થાય છે. સંપાદકે આ ચળ્હોનો ‘ ચૌદસો તહોતર ’ (૧૪૭૩) અર્થ ક્યો છે ને અપભ્રંશ છે.

એ ઉપરાંત સંપાદન વિષયક સામાન્ય ભૂલોની તો અમો ઉપેક્ષા જ કરીએ છીએ. અને શ્રીયુત શાહ તથા એ પ્રકારના બીજા અભ્યાસી લેખકોને હિતસૂચના કરવી યોગ્ય ધારીએ છીએ કે સ્વતંત્ર લેખકો થતાં પહેલાં પરતંત્ર લેખકો બનો એટલે ધીરે ધીરે સ્વતંત્ર લેખકની યોગ્યતા મેલવી શકશે.

ભેડા (મારવાડ), તા. ૧૬-૧૦-૪૫.

વિ. સં. ૧૭૦૩ માં રાજહર્ષગણિવિરચિત ચતુર્વિંશતિ જિન-સ્તવન

સંગ્રહક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી કાંતિસાગરજી સાહિત્યાલંકાર (રાયપુર સી. પી.)

અહીં આપવામાં આવતું સ્તવન વિ. સં. ૧૭૦૩ માં ગણિવાર શ્રી હીરકીર્તિના શિષ્ય રાજહર્ષ ગણિએ નિર્માણ કર્યું છે. આ સ્તવનની વિશેષતા એ છે કે ચોવીસ જિનેશ્વરનાં માતા, પિતા, નામ, લંછન, નગર, આયુષ્ય કાયપ્રમાણ્ય એ સાત બાબતોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. આની મૂલ્ય પ્રતિ મારા સંગ્રહમાં છે. આ સ્તવન અન્યત્ર અપ્રકટ હોવાથી અહીં પ્રકટ કરવામાં આવે છે.

<p>પશુમી સરસતિ વલિ સચુર હીયડઈ ધરી, તત્તું ચઉચીસ જિન સાત ખોલા કરી;
 નયર નષ તાત માતા નામ આવરદા, કાય લંછણ કરી હું નમું સર્વદા. ૧</p> <p>નયર પિતીતા નાભરાય જાણીયષ, મરુદેવા કુપિ પ્રભુ રિષમ વખાણીયષ;
 ધનુષ સય પંચ સમ આઉ લખ ચઉચીસી, વૃષભ લાંછન કહું અતિ ધણું ઉલસી. ૨</p> <p>અન્નેખ્યાનાથ જિતશત્રુ રાગ બલઉ, વિજયા રાણીયા અજિત ઉર હંસલઉ;
 સાદાઆર સય ધનુષ કાયા કહી, આઉ લખ ત્રિસતરિ લંછન ગજ સહી. ૩</p> <p>સહર સાવરથીય જિતારિ રાય ભોગવર્ઠ, સેના રાણીયાં મંભવ સુત કુવષ;
 ધનુષ સય ચારની કાય વલિ આઉખઉ, સાઈ પૂરવ લખ લંછણ અશ લઠે. ૪</p> <p>અન્નેખ્યારાય સંવર સિદ્ધારથા, કુપિ અભિનંદન સો નહી અન્યથા;
સાદા ત્રિવક્ર સય ધનુષ દેહીગિણું, આઉ પચાસ લખ વાનર લાંછણ. ૫</p>	૧ ૨ ૩ ૪ ૫

ઠાણ

<p>નયર અન્નેખ્યા અતિ લલઉ, મેધરથ મંજલા નારિ રે,
 સુમતિ સય કાય ધનુ ત્રિવક્રની, આઉ લખ ચાલ કોંચ વાર રે.
 ભવિક જણુ જિન નમો બવસું, જીમ ગમો બવ તણો પાય રે,
 દુરિય દાલિદ દુરઈ ગમો, સવિ ટલઈ સોગ સંતાપ રે. ૬</p> <p>કોસંખી શ્રીધર રાય ઈહાં, સુસીમા પદમ પ્રભુ માર્ઠ રે;
 કાય સાદા વીસે ધનુષની, ત્રીસ લખ પંકજ પાઇ રે. ૭</p> <p>શ્રી વજુરસી પ્રતિષ્ઠાની, પૃથવીય રાણીયા જાસ રે;
 સુપાશ્વ ધનુષ વિસયતણી, આઉ લખ વીસ રવરિત પાસ રે. ૮</p> <p>ચંદ્રપુર મહસેણુ લક્ષ્મણા, તસ સુત ચંદ્રપ્રભુ કાય રે;
 દોહસો ધનુષ વલિ આઉખો, દસ લાખ સસિ રહઈ પાય રે. ૯</p> <p>પુરીય કાકંદી સુગ્રીવની, રાણીય રામાં કુપિ રે;
સુવિધ છઇ કાય સો ધનુષની, દુઈ લખ આઉ મહ સુખ રે. ૧૦</p>	અવિક૦ ૬ અવિક૦ ૭ અવિક૦ ૮ અવિક૦ ૯ અવિક૦ ૧૦

ઠાણ

મદલપુર તિહાં રાઇ, દહરથ નંદા માર્ઠ,
 કાય સીતલ તણી એ, નેઉ ધનુષની એ;
 લખ એક પૂરવ આઉ, શ્રીવહ લંછણ સાઉ,
 નિરખાં મન દરઈ એ, સવિ જન સુખ કરઈ એ.

સિંહપુર સિંહ સયાન, વિષ્ણુ રાગ તિહાં જાણુ,
વિષ્ણુ રાણી વડી એ, અવર ન એવડી એ;
સુત એયાંસ કહાય, અસીય ધનુષ જસુ કાય,
વરણ લખ ચઉઅસી એ, પદ્મો લંછન વસી એ. ૧૨

ચંપા નમરી સાર, વસુપૂજ રાય ઉદાર,
જ્યાપ રાણી તણે એ, વાસુપૂજ સુત બણે એ;
સિતારિ ધનુષ જસુ કાય, બહુતારિ વરણ લખ આય,
મહિષ લંછન નમે એ, જિમ ભવ દુઃખ મમે એ. ૧૩

કપિલપુર કરે ઠાડ, કૃતવરમ નહી કાય પોડ,
સ્વામા ઉર સલહીયછ એ, વિમલ રાણી હીયછ એ;
ધનુષ સાઠની દેહ, લાખ સાઠ વરસેહ,
શિવપદ પાંખીયો એ, સુખર લંછન કીયો એ. ૧૪

અન્નેધ્યાપુરીય કહાય, જિહાં થયા બહુ જિનરાય,
સિંહસેન નર વરુ એ, સુજસા મનહરુ એ;
અનંતકુમર મન જાણુ, પચાસ ધનુષ પ્રમાણુ,
ત્રીસ લખ આહિષો એ, સીયાણુ લંછણુ અપો એ. ૧૫

રતનપુરી સિંચુમાંર, બાનુ રાગ બાનુ સારિષો એ,
સુમન રાણી પ્યાર, શ્રી ધર્મ કુલસસિ પારિષો એ;
પદ્મતાલોસ ધનુષા માંન, દસ લખ આહિ પ્રભુ ભોગવીએ,
વજ્ર લંછન ગુણુ જાણુ, વાંછત પૂરણુ સુરમવી એ. ૧૬

હથિણાપુર સિંચુગાગ, વિશ્વસેન અચિરા જાણીયછ એ,
સરણુમત સુખકાર, સાંતિ કુમર મન આંધીયછ એ;
જિંયા ધનુષ ચાલીસ, આહિ લાખ વરણ તણિ એ,
સેવ કરછ નિસદિસ, મૂગ લંછણુ મતિ અતિ ઘણી એ. ૧૭

ગજપુર નમર ગુણેહ, પૂરો સુર રાગ બલોએ,
સિરીયા મન બહુ નેહ, કુંથ કુમર તસુ ગુણુનિલો એ;
પદ્મતાલોસ ધનુષ જિનરાય, આહિ સહસ પચાણુવે એ,
લંછણુ હામ કહાય, નામૈ જસુ નવનિધ હવે એ. ૧૮

અહિપુર નગર અનોપ, રાગ સુદરસણુ દિનમણી એ,
દેવી રાણી દેવી એાપ, તસ કુષિ અરજિન શુદ્ધિ ઘણી એ,
કાય ધનુષ વસિ ત્રીસ, આહિ સહસ અસીયો તણી એ,
નંદામત જમીસ, લંછણુ જસુ મહિમા ઘણી એ. ૧૯

મિથુલા નમરિ મગારી, કુંભ ધરણિ પરભાવતી એ,
મસ્તિ જનમ્યા જયકાર, દેહ ધનુષ પચાસ હતો એ;

સહસ પંચાવન વરસ, આજી પાલી મુખતપ મયા એ,
લંછણ જાસ કલસ, દરસણે વંછિત દસ લલા રે.

૨૦

હાલ વધાવારી

રાજગૃહી પુરવર તિહાં, રાય સુમિત્રા હે પદમા હરિ અવતાર કે;
મુનિસુવત વીસ ધનુષના, ત્રીસ સહસા એ કાછિય લંછણ સાર કે. જિનવર ૨૧

મિથુલા નમરી વિજયત્રી, રાણી વિગ્રા હે અંગજ શ્રી નમિનાથ કે;
કાય ધનુષ પનરા બણી, દસ સહસા એ પદમ લંછણ જમ્મ હાથ કે. જિન ૨૨

સોરીપુર સમુદ્રવિજયનો, સિવા રાણી એ નેમજી પ્રાણઆધાર કે;
ધનુષ દસ કાયા કહી આજી સહસા એ, વરસ લંછણ સંપ સાર કે. જિન. ૨૩

વણારસી અસસેણી, વામા રાણી હે જનમ્યા જિન પાસજિયું કે;
હાથ નવ તનુ હિત કરે, સો વરસાં હે લંછણ જાસ દણું કે. જિન. ૨૪

કંદણપુર રાજ કહાં, સિધારસ હે ત્રિશલાસુત મહારીર કે;
દેહી કર સાંતાં બણી, બહુતારિ હે લંછણ સીંહ સધીર કે. જિન. ૨૫

બાવ ભગતિ આણી કરી, નિત નમિયે હે જિનવર ને ચોવીસ કે;
અહનિસિ આસ્યા પૂરવઈ, વલિ વંછિત હે પૂરઈ મનહિં જગીસ કે. જિન. ૨૬

કલશ

ઈમ તબ્યા જિનવર સુપલ સુહકર સમરતાં મંમલ કરો,
વૃષાંક નેત્રાવ્યોમવારિધિયંદ્રમે (૧૭૦૩) સંવતસરો;
ગણિ હીરકીરતિ સીસ સુપરક રાજહુર્ષ ઇસુ કહક,
જે જે નમે નિત ચોવીસ જિનવર સુષ સંપતિ તે લહક.

॥ ઇતિ શ્રી ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તવનમ્ ॥

વાચનાસાર્ય_શ્રીરાજહર્ષજીગણિ તદ્ભ્રાતૃ વાચક શ્રીમતિહર્ષજીગણિ તલ્લિખ્ય
હર્ષચંદ્રેણ લિપીકૃતમ્ । ચોળ રિષમદાસવાચનાર્થમ્ ॥

તળાજાની દુર્ઘટના અંગે રાજ્યની જાહેરાત

ભાવનગર રાજ્યના વડા પોલીસ અધિકારી છેલ્લકર જ્યાસે
તા. ૨-૧૧-૪૫ થી છ મહિનાની અંદર, તળાજાની દુર્ઘટનાના
ગુન્હેગારને પકડી આપનારને અથવા પકડી શકાય એવી પાકી
માહિતી આપી પકડાવી આપનારને રૂપિયા પાંચ હજારનું ધનામ
આપવાની જાહેરાત કર્યાના સમાચાર મળ્યા છે.

આ સિવાય તળાજાની દુર્ઘટનાના પ્રકરણમાં બીજી કશી જ
નોંધપાત્ર પ્રગતિ થઈ શકી નથી, એ રાજ્યને માટે અને જૈન
સંઘને માટે ખેદની ખિના છે.

નવી મદદ

૧૦૧) પૂ. મુ. મ. શ્રી. દર્શનવિજયજીના સદુપદેશથી જૈન સોસાયટી જૈન સંઘ, અમદાવાદ.
પૂ. મુ. મ. શ્રી વલ્લભવિજયજીના સદુપદેશથી ખીકાનેરમાંથી નીચે મુજબ મદદ મળી છે:—

૧૦૧) શેઠ ભેરુદાસજી જુગરાજજી શેઠિયા, ખીકાનેર.

૫૧) શેઠ રામલાલજી ભંવરલાલજી કાચર, ખીકાનેર.

૫૧) શેઠ કનૈયાલાલજી ગોક્ષેપ્પા, ખીકાનેર.

૫૧) શેઠ કનૈયાલાલજી કાચર, ખીકાનેર.

૫૧) શેઠ જિનદાસજી કાચર, ખીકાનેર.

ખીકાનેરમાંથી આ પ્રમાણે મદદ મળી છે અને બીજી મળવાની ઉમેદ છે.

૫૧) પૂ. મુ. મ. શ્રી મેરુસાગરજીના સદુપદેશથી શ્રી સાગર જૈન લાયબ્રેરી, અગાસી.

૫૦) પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજીના સદુપદેશથી શ્રી જૈન શ્વેતાંબર સંઘ, હુમિયાના.

૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયજીબૃહસ્પરિજીના સદુપદેશથી જૈનશાળાનો ઉપાશ્રય, ખંભાત.

૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયલાવણ્યસૂરિજીના સદુપદેશથી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી, વઢવાણ કેમ્પ.

૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રી કીર્તિસાગરસૂરિજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, નવસારી.

૨૫) પૂ. ઉ. મ. શ્રી. ધર્મવિજયજીના સદુપદેશથી જૈન મહાજનની પેઢી, ગિ. જા.

૨૧) પૂ. મુ. મ. શ્રી ધર્મસાગરજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ, ઉદેપુર.

૧૨) પૂ. પં. મ. શ્રી ધર્મવિજયજીના સદુપદેશથી જૈન સોસાયટી જૈન સંઘ, હુણાવા.

૧૦) પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયકિર્મમસૂરિજીના સદુપદેશથી શાહપુર જૈનસંઘ, અમદાવાદ.

૧૦) પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયલક્ષ્મીસૂરિજીના સદુપદેશથી લવારતી પોળનો ઉપાશ્રય ,,

૫) પૂ. આ. મ. શ્રી ઋદ્ધિસાગરજીના સદુપદેશથી શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથની પેઢી, વીળપુર.

૫) પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયદિમાયજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ, ઘાણેરાવ.

૨) શેઠ નેજરાજજી કરનુરચંદજી ઓસવાલ, જમખંડી.

આ મદદના સદુપદેશ માટે અમે પૂ. આચાર્ય મહારાજ આદિ મુનિવરોને અને મદદ મોકલનાર તે તે જૈન સંઘો અને સદ્ગૃહસ્થોને આભાર માનીએ છીએ; અને અન્ય ગામોના સંઘોને મદદ મોકલી આપવાની વિનંતી કરીએ છીએ. વ્ય.

વિનંતી

હવે ચતુર્માસ પૂર્ણ થયું છે એટલે શેષકાળમાં માસિકનો અંક ગેરવહેલો ન જતાં નિયમિત મળતો રહે તે માટે પોતાનું સરનામું સમયે સમયે જણાવતાં રહેવાની પૂ. આચાર્ય મહારાજ આદિ સર્વ મુનિવરોને અમે વિનંતી કરીએ છીએ. વ્ય.

હરેકે વસાવવા યોગ્ય શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મુલ્ય છ આના (ટપાલ ખર્ચનો એક આનો વધુ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીના સાતસો વર્ષના જૈન ઐતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મુલ્ય સત્રા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સત્રાદ વિક્રમદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક કિર્તિબિંબ લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દગદગ સચિત્ર અંક : મુલ્ય દોઢ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જનદર્શનમા માંસાહાર હોવાના આલેખોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મુલ્ય ચાર આના

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મુલ્ય ત્રણ આના

કાચી તથા પાકી ફાઈલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી, આઠમી, દસમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઈલો તૈયાર છે. મુલ્ય દરમનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઢી રૂપિયા.

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

જન્મરાતના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કનુભાઈ દેસાઈએ દોરેલું મુંદર ચિત્ર. ૧૦"×૧૪"ની જાડગ, સોનેરી બોર્ડર. મુલ્ય ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો).

—સખી—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિમભાઈની વાડી, પીકાંકા, અમદાવાદ.

ગ્રુદક:-મનનભાઈ એટાભાઈ દેસાઈ, શ્રી વૈશવિજ્ઞાન પ્રોન્ટીંગ પ્રેસ, સત્રાપોલ કોસરાડ.
પો. બો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-ચીમનરાવ ગોહગદાસ શાહ
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિમભાઈની વાડી, પીકાંકા રોડ-અમદાવાદ.

વર્ષ ૧૧ : અંક ૧]

અમદાવાદ : ૧૫-૧૦-૪૫

[ક્રમાંક ૧૨૧]

વિષય-દર્શન

૧ અભિપ્રાયનું વર્ષ : સંપાદકીય	: ૧
૨ આવશ્ય વદ પાંચમની રાત્રે : વંદેમાતરમનો વિતારો	: ૨
૩ પદ્મવાસરથ અને દિસાનાં ગુણનિષ્પન્ન નામ	: ૫
૪ પદ્મવાસરથ અને પારણી : શ્રી. મોદનલાલ દીપચંદ ચોક્સી	: ૬
૫ જૈન તથા અને અણુદારી વસ્તુઓ : શ્રી વૈભવરાજ દિમ્ભતલાલ કે. શાહ	: ૧૧
૬ જન સાચવાદ : પૂ. ભ. મ. શ્રી. સિદ્ધિમુનિજી	: ૧૫
૭ એક અપ્રસિદ્ધ જૈન મહાકાવ્ય : શ્રી મંદરલાલજી નાહટા	: ૧૬
૮ મૂર્તિપૂજનો પ્રભાવ : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ભદ્રંકરવિજયજી	: ૨૨
૯ નગરકોટકે ભીન સ્તવન ભૌર વિશેષ જ્ઞાનમ્વ : શ્રી. અગરવંદજી નાહટા	: ૨૭
૧૦ મળિકામિકા શાખાની ઉત્પત્તિનું સ્થાન : પૂ. મુ. મ. શ્રી. ન્યાયવિજયજી	: ૩૧

લવાજમ-વાર્ષિક બે રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક-ત્રણ આનાં

નવી મદદ

જત શ્રી ચતુર્થા મહાપર્વના નિમિત્તે સમિતિને નીચે કુળમ મદદ મળી છે તે માટે અમે પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ આદિ મુનિવરોનો તેમજ સદામકનો આભાર માનીએ છીએ.

૧૫૯) પૂ. મુ. મ. શ્રી. કુલપતિજીના સદુપદેશથી લુણાવાડા, મોટી પોળના જુદા જુદા સદસ્યો તરફથી, અમદાવાદ

૧૫૧) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયલક્ષ્મીસૂરીશ્વરજી મહારાજના સદુપદેશથી શ્રી સાલકામ જૈન ઉપાશ્રમ, મુંબઈ.

૧૦૧) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજના સદુપદેશથી શ્રી પાંજરાપોળ જૈન ઉપાશ્રમ, અમદાવાદ.

૨૫) પૂ. મુ. મ. શ્રી. પરમશક્તિવિજયજીના સદુપદેશથી શ્રે. જૈનસંઘ, પેટલાદ.

૨૫) પૂ. મુ. મ. શ્રી. અશોકવિજયજીના સદુપદેશથી હરજી જૈનશાળા, જામનગર.

૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયજીવનતિલકસૂરિજીના સદુપદેશથી કાશીપુરા વીસાઓસવાલ સંઘ, ખેરસદ.

૨૫) પૂ. મુ. મ. શ્રી. ભદ્રકરવિજયજીના સદુપદેશથી જૈન ઉપાશ્રમ, ફેફલીયાવાડ, પાટણ.

૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયઅમૃતસૂરિજીના સદુપદેશથી વડવા જૈનસંઘ, આવનમર.

૨૫) પૂ. પં. મ. શ્રી. કીર્તિસુનિજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, માલણ.

૨૧) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયલક્ષ્મીસૂરિજીના સદુપદેશથી દાદર જૈનસંઘ, મુંબઈ.

૨૧) શેઠ ચીમનલાલ ખેમચંદ તરફથી તેમની પુત્રી બેન જોણીબેન નિમિત્તે, વાવ.

૨૦) પૂ. મુ. મ. શ્રી. હંસસાગરજીના સદુપદેશથી ત્રીસાનીમા જૈનસંઘ, વેજલપુર.

૧૫) પૂ. મુ. મ. શ્રી. મારિત્રવિજયજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, લુણાવાડા.

૧૫) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયમહેન્દ્રસૂરિજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, તખતમદ.

૧૧) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયકુમુદસૂરિજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, ખેરવા.

(પાંચ વર્ષ માટે.)

૧૦) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયોદયસૂરિજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, મોટીકા.

૧૦) પૂ. પં. મ. શ્રી. લલિતવિજયજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, ઉમતા.

૧૦) પૂ. મુ. મ. શ્રી. ત્રેલોક્યસાગરજીના સદુપદેશથી શ્રે. જૈનસંઘ, કુંચરપુર.

૧૦) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયભક્તિસૂરિજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, શરા.

૫) પૂ. આ. મ. શ્રી. દેવગુપ્તસૂરિજીના સદુપદેશથી જૈનસંઘ, સોજત.

૫) શેઠ રાધચંદ મુલાચંદ ઓપડા તરફથી તેમના મુત્ર સાંતિલાલના વિવાહ નિમિત્તે.

અન્ય આમોના સંબંધે મદદ મોકલવાની વિનંતી છે.

॥ अहम् ॥

અસિલ ભારતવર્ષીય જૈન ચેતામ્બર મૂર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત
શ્રી જૈનવર્ષ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુસવત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

જેરીંગમહાઈની વાડી : ઘીકાંટારોડ : અમદાવાદ (ગુજરાત)

વર્ષ ૧૧ ॥ વિક્રમ સં. ૨૦૦૧ : વીરનિ. સં. ૧૪૭૨ : ઈ. સ. ૧૯૪૫ ॥ કર્માંક
વર્ષ ૧ ॥ આશ્વિન શુદ્ધ ૬ : સોમવાર : ૧૫ માં ઓક્ટોબર ॥ ૧૨૧

૧૧મું વર્ષ [સંપાદકીય]

વિક્રમ-સંવત ૧૯૯૦ : શ્રી રાજનગર-અમદાવાદના આંગણે ધર્મસભાસમું અપૂર્વ મુનિસમ્મેલન ભરાયું. જૈન ઇતિહાસમાં એ કાળ, એ સ્થળ અને એ ઘટના અમર વર્ષ મળ્યાં. મુનિસમ્મેલને શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિને જન્મ આપી પરઆક્રમણ સામે આત્મરક્ષણનો દુર્ગ ઊભો થયો.

વિક્રમ-સંવત ૧૯૯૧ : પોતાનું કાર્ય પાર પાડવા સમિતિએ 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' માસિક શરૂ કર્યું. આખાય જૈન (ખે. મૂ.) સંઘનો સહકાર ચાહતું અને નાના-મેટા સહ કોષ્ટનું કૃપાભાજન બનતું 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' મહિને મહિને મુનિસમ્મેલનનું પવિત્ર સ્મરણ કરાવી જાણે મુનિસમ્મેલનના સંભારણારૂપ બની ગયું.

વિક્રમ-સંવત ૨૦૦૧ : 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' નો એક દસકો પૂરો વર્ષ બીજો દસકો શરૂ થયો.

૧૧ માં વર્ષના આ પ્રારંભ પ્રસંગે પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ આદિ મુનિસમુદાય સહિત સમસ્ત જૈન સંઘનો, સમિતિના સહાયકોનો અને માસિકના ભેખકોનો અમે નત-મસ્તકે આભાર માનીએ છીએ; અને સદાકાળ એ સફળો સહકાર અમને મળતો રહે એવી પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

માસિકના ૧૦ મા-જૂના વર્ષના અંત અને ૧૧ મા-નૂતન વર્ષના પ્રારંભના સંધિકાળે, અમારા દિલમાં અત્યારે તો તીર્થરક્ષાનો મહાન પ્રશ્ન ધોળાઈ રહ્યો છે. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે આપણા સમર્થ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ આદિ મુનિવરો અને આગેવાન જૈન ગુરુસ્થો આ સંબંધી મંભીર વિચાર કરે, પોતાના વિચારો એકબીજા સમક્ષ રજૂ કરે અને એ બધામના પરિપાકરૂપે તીર્થરક્ષા માટે કોઈ સંગીન યોજના તૈયાર કરે! આપણા પત્રકાર બંધુઓ પણ આ માટે સતત પ્રયત્ન કરતા રહી યોગ્ય મામસૂચન આપતા રહે.

સામાન્ય નિયમ છે કે મહાઆપત્તિ અતભેદને મિટાવી દે છે. તળાજની ડુધટના જેવી આખાય જૈન સંઘ ઉપર આવી પડેલી મહાઆપત્તિ, આપણામાં જાણે-અજાણે પેસી ગયેલ અતભેદ કે અનભેદને મિટાવી દે અને આપણે આપણા પવિત્ર તીર્થોની રક્ષા માટે એકદિલ અને એકમોલ બનીએ-એ આજના યુગની મહાન આવશ્યકતા છે. આપણે સૌ એ આવશ્યકતાને સ્વીકારી ક્રિયાશીલ બનીએ!

ધર્મરક્ષાના આ કાર્યમાં પોતાનો નામ હાળો આપવાની બાવના સાથે 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' પોતાના ૧૧ માં વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે.

શ્રાવણ વદ પાંચમની રાતે

[અંધારી રાત વચ્ચે કરવામાં આવેલ કાળા અત્યાચારની કથા]

તળાજા તીર્થની મૂર્તિખંડનની દુર્ઘટનાને લાવવાહી શબ્દોમાં વર્ણન કરતી એક રૂપક કથા મુંબઈથી પ્રગટ થતા 'વંદેમાતરમ' દૈનિકના (ટપાલની આવૃત્તિ) તા. ૧૬-૯-૪૫ના અંકમાં પ્રગટ થઈ છે તે અક્ષરશઃ અહીં સાભાર આપીએ છીએ, અને આ દુર્ઘટનાનાં મૂળ શોધી કાઢવાની આપણી જવાબદારીમાં આપણે જરાય શિથિલ ન પડીએ એ માટે સમસ્ત જૈનસંઘનું નમ્રભાવે ધ્યાન દોરીએ છીએ. —તંત્રી.

આ કથા

અંધારી રાત હતી. ચારેકોર શૂનકાર હતો અને ત્યારે સુશાયમ હવા વચ્ચે એક કરખીણ અત્યાચાર કરવામાં આવ્યો હતો. રૂપરૂપના અંધાર જેવાં શરીર પરથી એ મસ્તકો ઉડાડવામાં આવ્યાં હતાં. એ અત્યાચાર વેળાએ રુધિરને બદલે કેસરની છાંટ ઊડી હતી. ઊડતાં મસ્તકોમાંથી એકેય ચાસ નીકળી નહિ અને છતાંય આ અત્યાચારને અમોલ ચિત્કાર આપ્યા હિંદુસ્તાનની હવા વીંધીને ટરેટર પ્રસરી ગયો.

શ્રાવણ વદ પાંચમની રાત હતી. આકાશમાં વાદળોં હતાં. વરસાદ આવી આવીને અટકી જતો હતો. જમીન પર પાવો નાખવા આવ્યો હોય એ રીતે ચાંબો બનીને અંધકાર ઉતરતો હતો. ગામ સુતું હતું.

તમરોં ને કંસારીનો અવાજ મૂંઝતો હતો, પણ દેડકાંના એકધારા અવાજમાં તમરોં-કંસારીનો ધ્વનિ ડૂબી જતો હતો. દુરથી ચિયાળાઆં લાળી સંબળાવતાં હતાં. મામના પાદરતું એક વાકરિયું ફૂતરું બસી રહ્યું હતું. અરિયો કરતો કરતો ઊંધે ને અતિ વિનાનો દેખાય એવી રીતે કાળી રાત હવે જોંધી ગઈ હતી. એ ચાલી જવાની ના પાડતી હતી.

મામ નિદ્રામાં પડ્યું હતું. રાતે વાળુ કરીને, નવીનોખી વાતું કરીને ખોરડાં મૂક્યાં થયાં હતાં. ઠાઠના ધરની અંદરના વાળુમાં રોટલો હતો ને રોટલાને પેટમાં ઠેકાણે પાડવા માટે પાણી હતું. રોટલા હારેનાં દૂધ અને છાશ એ તો સપનાની વાત થઈ હતી.

એવી એક મેઘફી રાતે એક રોળી એ મામમાં આવી હતી. રોળીના પગ જમીન પર પડતા હતા, એ પગનો પછાડ કોઈ ધેર જવા માટેનો લાગતો નહોતો. જળવી જળવીને તેઓ પગ માંડતા હતા.

ગુસપુસ વાતો થતી હતી. એ શબ્દોમાં કંપ હતો, ઉશ્કેરાટ હતો, નિર્જન્ય હતો.

“જો જો હોં, બરાબર કાસળ કાઢવાનું છે.”

રોળીમાં એક જણ હતો. એણે એના મૂંઝતા હોઠે કહી દીધું :

“એલા ! તમારી હારે આંહિ સુધી આવ્યો પણ હવે પગ ચથરે છે. મારાથી આ કામો નહિ થાય. હું તો હાલ્યો જઈ છું.”

એ બોલી પર એક કાકે અવાજ પથરાઈ ગયો :

“હાથો ક્યાં જઈશ ? જહાનનમાં ? ચૂં કે ચાં કર્યું છે તો આ બધા છરા તારી છાતી ભેગા થઈ ગયા સમજાજે ! મને ખબર નેં કે ટોળીમાં આવે. ડરપોક જણ છે, સીધેસીધા ચાલ.”

રાત વધુ ઘેરી બનતી મઈ. આ ટોળીના માણસોનાં પગલાં આજે અવાજ કરી રહ્યાં. કોઈ અચાનક ખેલ ખેલવા આ માણસો જઈ રહ્યા હતા. તેમને શ્વાસ બહાર આવતો હતો. એક એક પળ જતી હતી એમ એમ ઉશ્કેરાટ વધતો હતો.

એકાએક ચિત્રી બોલી. કાળી રાત પર ચિત્રીની એ બોલીએ વધુ કાળો પટ ચડાવી દીધો.

“તારી પાસે હથિયારો છે ને ? ધાર તો એવી રાખી છે કે એ મધાનું કામ કાઢી નાખવું એમાં જરાય વાંધો નહિ આવે.”

ગામની બહાર આ ટોળા એનો માર્ગ કાપી હતી. ને ગામનાં લોકો જીવ ખેંચતાં હતાં. ગામના એક વખતના એક પટેલને સપનું આવતું હતું :

ખેતર હતું. મેલ ભિન્ના હતા. પંખીઓ મેલ પર ઊડી રહ્યાં હતાં. કેસ ચાલતો હતો. કૂવાનાં પાણીની છોળ ચાળામાં પછડાતી હતી. ખેતરનાં ડૂંગાં પર મોતી પાક્યાં હતાં. નાની વડૂની અધરણી કરવાની હતી. એ માટે પટેલે ગામને લહેર કરાવવાની વાત નક્કી રાખી હતી.

પટેલ ઉંઘમાં બોલી રહ્યા હતા.

“સૌ આવજો ! એકા કોઈ રહી ન જાય. ગામના ખીન કોઈ ઘરમાં ચૂસો ન થાય હોં.”

શ્રાવણ વદ પાંચમની એ રાતે ગામનો આ માનવી આનું શમણું માર્યું રહ્યો હતો. જીવ એ ગામડાનો આનંદ બની મઈ હતી. જગરણ એ ગામડાનું વેરી બની થયું હતું.

ચલુ એ ગામના પાદરની અંદર શ્રાવણ વદ પાંચમની રાતે જે ટોળા પેઠી એ તો પૂરેપૂરી જમતી હતી. બરાબર તપાસ કરી રાતને સમરે એ ફેડી કાપી રહી હતી.

“સાથે મળાને ખૂન કરવાનું છે. અરેરાટી ન થાય એનું ખ્યાન રાખજો. આપણે મસ્તક જ ઉગાડી દેવાનાં છે. હાથ કરી જશો મા. એનાં રૂપ બારે છે.”

ચિત્રીએ ચચરાટી કરી. કાળજીમાંથી સોંપટ એ ખવનિ નીકળી ગયો.

“જુઓ ! આપણે હવે પાસે આવી ગયા છીએ. તમને એક વાત સમજાવું. બેનાં તો મારે માથાં જોઈશો. ખૂન કરવા ધસો ભારે એ આખો પર ખ્યાન દેશો નહિ. એ આખો મોટી છે...ને શરીર ? ગોરાં ગોરાં છે.”

હવે તો આ ટોળીનાં માણસો લોહાનાં કાળજાં કરી એ ટેકરી આગળ આવી ગયા, ટૂંક આગળ આવી ગયા.

“આ સુમંથ ક્યાંથી આવતી હતી ? કોઈએ સવાલ કર્યો.”

“આ જગ્યા તો મ્હોક મ્હોક થાય છે.”

“થાય નહિ ! આંહિ કોણુ રહે છે એ જણુ છે ? એમનામાં ફેરમ બરી છે, ફેરમ.”

“તોય આપણે એનાં ખૂન કરવાં છે ? એના કરતાં એને જખમી કરીએ તો ?”

“ચૂંકો મર. આ વધ પાછળ તું એમ માને છે કે આપણે શું ધન જોઈએ છે ? ના, રે ના ! આપણે તો પાણી દેખાડવું છે. આપણે તો ઇજ્જત તોડવી છે.”

અંધારી રાતમાં આ બોલી બોલાણી. ટોળાનાં માણસો પ્રુષ્ઠળ સામાન લાવે, હથિપાર સાથે ટૂંકની વંડી ટપી ગયા.

ગામ ભરનિંદરમાં પોદયું હતું. આવી કાળી રાત ક્યારેય ધૂંટાણી નહોતી. કિપરની એક ટૂંક આગળ ટોળા આવી પૂગી. દરવાજા સુધી આવી. "પહેલાં દરવાજા તોડી નાખો."

"હીણી લાવ", "હથોડી લાવ";

"કરવત લાવ", "અવાજ ન થાય."

ટોળાનો એક જણુ તો હવે રીતસર ધૂંજવા લાગ્યો.

"મામાપ, અને આમાંથી આવો રાખો."

એ બોલનારના પેટ પર એક સખત પાકુ પડી. નાળવાળા જોડાની એ સખત પાકુ હતી, એ બોલનારો બેસી ગયો. મૂંગો મૂંગો ટોળાની અંદર ગૂંચાઈ ગયો.

ખૂનનાં કાવતરાંને ખરું કરવા માટે આખી ટોળા એ જગ્યાએ જઈ પહોંચી. ટોળા અંદર જવા લાગી.

કેસર અને અંદનની સુવાસ ઊડતી હતી. વાતાવરણમાં મ્હેક હતી.

અવાજ આવ્યો :

"ઉતાવળ કરો. ઘા કરો. ખેનાં માથાં ઉતારી લ્યો !"

ખૂનીઓ આગળ વધ્યા. ભયાનક હથિયારોથી તેઓ ધસી ગયા. રૂડા રૂપાળા દેહ પરથી બે માથાં ઉતારવા માટે આખી ટોળા કામે લાગી ગઈ.

માથાં ઉતર્યાં. એ મુખ એવાં ને એવાં રહ્યાં. એ આંખો એવી ને એવી રહી.

ખેનાં માથાં મળ્યાં. પણુ બાકીનાઓની છાતી પર તેઓ તૂટી પડ્યા. છાતી ભાંગી નાખવા માટે તેઓનાં બધાં હથિયારો. હિજળી પડ્યાં.

એ બદમાશ ટોળાએ ચાર ખૂન ક્યાં : સિતમખેરોએ ગણતરી કરી, સમજી પાર ચલાવી, ધડથી મસ્તક જુદાં ક્યાં.

સુવાસિત આવાસમાં એ ટોળાએ એક ભયાનકમાં ભયાનક ઝુનો ક્યો. જુદીઓ આ કાળાં કામે કરી ચાલ્યા ગયા.

આવણુ વઢ પાંચમની એ રાત માંડ માંડ પૂરી થઈ ને બીજો દિવસે સુરજ ઊઝ્યો.

અને ગામમાં હાહાકાર થઈ ગયો. ખૂન અને હત્યાના ખખર ફેલાઈ ગયા.

ખૂન કરનારાઓ નાસી ગયા હતા, એમની પાછળનું કાળામાં કાળું કામ મૂકીને.

બે હજાર વરસ પહેલાંની બે પ્રતિમાઓનું કરપીણ ખૂન કરવામાં આવ્યું હતું. કેસરબીની એ મૂર્તિઓનાં મસ્તકો ધડથી જુદાં કરવામાં આવ્યાં હતાં.

બે મૂર્તિઓની છાતીઓને ભાંગી નાખવામાં આવી હતી.

આવણુ વઢ પાંચમની રાતે તળાખના ટેકરા પર આ બનાવ બની ગયો. આવણુ વઢ પાંચમની એ રાતનાં અંધારાં જનતાનાં હૃદયમાં રોકાઈ રહ્યાં.

એ અંધારાની સામે એક ભયાનકમાં ભયાનક વધતું દ્રશ્ય પથરાયું.

રૂપરૂપના અંધાર જેવી મૂર્તિઓનાં ખૂન ! એ ખૂન કરનાર કાતિલ છરાને બોહીને બદલે કેસર અડક્યું હતું. એ કેસરની સુવાસ એ ઝુનેમારોનાં લમણાંને આળે તો પામલ બનાવી દેતી હતી.

પરહાવાગરણુ અને હિંસાનાં ગુણનિષ્પન્ન નામો

લેખક-પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ.

જૈનતત્વો આત્મા અહિંસા છે, પરંતુ એ આચરણમાં મૂકવા માટે પરિશ્રમ કરવો પડે તેમ છે, ન્યારે હિંસા માટે તેમ નથી, કેમકે એ તો અનાદિ કાળથી સંસારી જીવો દ્વારા સેવાતી આવતી પ્રવૃત્તિ છે. તેમ છતાં અહિંસા એટલે શું તે સમજવા માટે હિંસાનું સ્વરૂપ જાણવું આવશ્યક છે. આ સ્વરૂપનો બોધ કરાવનારું એક સાધન તે એનાં વિવિધ નામોનું જ્ઞાન છે. આ જ્ઞાન આપણને જૈનોના હસમા અંગ તરીકે ઓળખાવાતા પરહાવાગરણુ (સં. પ્રશ્નવ્યાકરણ) નામના આગમમાંથી જાણે છે. આ નામને કેટલાક એકવચન મળે છે તો કેટલાક બહુવચન, પરંતુ એની જાતિ નાન્યતર છે એ બાબત તો એકવાક્યતા છે. હસમા અંગનું સ્વરૂપ જે સમવાય (સુ. ૧૪૫) માં તેમજ નંદીમાં નજરે પડે છે તે આ ઉપલબ્ધ આગમમાં નથી એ જાણીતી વાત છે. આમ કેમ છે એ સંબંધમાં વિદ્વાનોએ જિહ્વાપોહ કર્યો છે. કેટલાકનું કહેવું એ છે કે આ કંઈ સમગ્ર કૃતિ નથી. એમાં વિદ્વાદિને લગતો જે વિષય પહેલાં હતો તે ધરાદાપૂર્વક આ આગમમાંથી કાઢી લેવાયો છે કે જેથી કોઈ એનો દુરુપયોગ ન કરી શકે. કેટલાકનું માનવું એ છે કે આ તો હસમું અંગ હુપ્ત થયું એટલે એનું સ્થાન આ આગમને અપાયું છે. આપણી સામે જે આ નામનું આગમ છે તે અભયદેવસૂરિના સમય જેટલું તો પ્રાચીન છે જ, કેમકે એ સૂરિએ એના ઉપર ટીકા રચી છે. એ ટીકામાં આ આગમને કેટલાક 'પરહાવાગરણુ-હસા' પૃષ્ઠ કહે છે એ વાતનો નિર્દેશ છે. વળી આ આગમનાં પુસ્તકો કૂટ છે, એનું શાસ્ત્ર મંબીર છે અને અમે અજ્ઞ છીએ એમ એ ટીકાના પ્રારંભમાં ઉલ્લેખ છે. આ આગમ ઉપર અભયદેવસૂરિ કરતાં પૂર્વે થઈ ગયેલા કોઈ વિદ્વાનની ટીકા હોય તો તે મળતી નથી, પરંતુ એમના પછી લગભગ ૬૦૦ વર્ષ પછી ચમલા જ્ઞાનવિમલસૂરિએ ટીકા રચી છે અને એ બે ભાગમાં પ્રાસદ્ધ થયેલી છે.

અભયદેવસૂરિ સોળ વર્ષની ઉંમરે વિક્રમસંવત્ ૧૦૮૮માં આચાર્ય બન્યા હતાં અને તેમણે વિ. સં. ૧૧૨૦ માં નાયાધરમકહાની વૃત્તિ રચી હતી. બોળ અંગેની વૃત્તિઓ લગભગ વિ. સં. ૧૧૩૩માં પૂર્ણ કરાઈ હતી એમ જણાય છે. એમનો સ્વર્ગવાસ વિ. સં. ૧૧૩૫માં કપડવંજમાં થયો હતો.

વિ. સં. ૧૭૪૮માં આચાર્ય પદવી મેળવનાર અને તે પૂર્વે ' નયવિમલ 'ના નામથી પ્રખ્યાત જ્ઞાનવિમલસૂરિ વિ. સં. ૧૭૮૨માં સ્વર્ગે સંન્યસી એટલે આ હરમાન એમણે ઉપર્યુકત ટીકા રચી હોવી જોઈએ. આ ટીકામાં કેટલીક વાર ગુજરાતી શબ્દો અપાયલા છે તે આ ભાષાના અભ્યાસીને ખપના છે.

પરહાવાગરણુ એ સુદર્ભસ્વામીની કૃતિ છે એમ તો મેં ઘણે સ્થળે વાંચ્યું છે. હાલમાં એમાંના પાંચ આસર પૂરતો ભાગ ગુજરાતી અનુવાદ સહિત વિ. સં. ૧૯૬૮માં પ્રસિદ્ધ થયેલો મારા જોવામાં આવ્યો. તેમાં પરહાવાગરણુના કર્તા તરીકે લાદ-બાહુસ્વામીનું નામ અપાયલું છે. મને તો આ ઉલ્લેખ ખાન્ત જણાય છે; તેમ છતાં જો એમ માનવા માટે કોઈ સમગળ કારણ હોય તો તે જણાવવા એના પ્રકાશકાદિને મારી વિનંતિ છે.

હાલમાં આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય શ્રી આનંદસાગરસૂરિજી તરફથી જણાવવા મળ્યું છે કે મહાનિસીદ્ધમાં પરહાવાગરણુનો ઉલ્લેખ છે.

આ તો પરહાવાગરણુનાં નામ, સ્વરૂપ, ટીકા અને અનુવાદની વાત થઈ. હવે આ

આગમમાં પ્રથમ સૂત્રમાં દિસાનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યા બાદ એના બીજા સૂત્રમાં એના જે ત્રીસ ગુણનિષ્પન્ન નામો અપાયાં છે તે વિચારીશું. તેમ કરવા પૂર્વે એ નોંધીશું કે આ ત્રીસ-ત્રી સંખ્યાનો મૂળમાં ક્લેષેષ છે, પણ અર્થ વગેરે વિચારતાં એ કરતાં વિશેષ નામો છે. આ દરેક નામ ગુણનિષ્પન્ન છે-ગૌણ છે. આ પ્રત્યેક નામ મૂળમાં પહેલી વિભક્તિમાં રજૂ કરાયેલું છે. હું પણ એમ જ એ અહીં નોંધું છું, પરંતુ કમ આકારાદિ રાખું છું. સાથે સાથે એનો સંસ્કૃત પર્યાય અને એનો અર્થ પણ આપું છું:

દિસાનાં નામ

પાઠ્ય	સંસ્કૃત	અર્થ
૧ અકિલ્લ (૫)	અકલ્પ્યમ્	ન કરવા લાયક કરવું તે, અકાર્ય.
૨ અણકરો (૨૪)	ઋણકરઃ	ઋણ કરનાર, 'ઋણ' એટલે પાપ (અ.) ^૩ અથવા દુઃખ (ગા.) ^૪ ઋણનો અર્થ 'દેવું' થાય છે તે દિસા ભવ વધારે છે-એથી સંસાર વધે છે એ જોતાં ભવરૂપ દેવું કરનાર એમ અર્થ થઈ શકે.
અલીસંખો (૩)	અવિશ્વમ્મઃ	અવિશ્વાસ, દિસા કરનારનો કોઈ વિશ્વાસ કરતું નથી એથી દિસા અવિશ્વાસનું કારણ છે.
અસંજમો (૧૪)	અસંયમઃ	સંયમનો અભાવ
૫ આડયકમ્મસ્સ ઉવદ્ધવો (૧૨) આયુષ્ક-કર્મણ ઉપદ્ધવઃ	આયુષ્કર્મને	ઉપદ્રવ.
૬ „ ગાલળા (૧૨) આયુષ્કર્મણો ગાલળા	આયુષ્કર્મનો	નાશ.
૭ „ નિદ્ધવણ (૧૨) „ નિષ્ઠાપનમ્	આયુષ્કર્મની	સમાપ્તિ, એનો અંત.
૮ „ મેય (૧૨) „ મેદ-	અયુષ્કર્મનો	મેદ-નાશ.
૯ „ સંઘટ્ટન (૧૨) આયુષ્કર્મણઃ	સર્વત્રકઃ	આયુષ્કર્મનું અપવર્તન.
૧૦ „ સંક્ષેષો (૧૨) „ સદ્ધક્ષેપઃ	આયુષ્કર્મનો	સંક્ષેપ.
આરંભસમારંભ (૧૧) આરમ્મસમારમ્મઃ	(૧) જેનો આરંભ કરાય-વિનાશ કરાય તે 'આરંભ' અર્થાત્ 'છવ'. એનું ઉપમર્દન તે 'આરંભસમારંભ' (અ.).	

૧ મૂળમાં આની પૂર્વે 'તદ્દા' શબ્દ છે. એને હું સમુચ્ચયાર્થે^૫ ગણું છું, જો કે અભયદેવસૂત્રિ 'તે પ્રકારે' એવો અર્થ કરે છે.

૨ પાઠ્યિ શબ્દ અણ ના કરજ, શબ્દ, ઝમન, કપાય, માળ, પાપ, કર્મ અને ખાડું એમ વિવિધ અર્થો છે. પરંતુ એમાંથી કરજ, કપાય, પાપ અને કર્મ એ અર્થો પ્રસ્તુત ગણાય. એવી રીતે સંસ્કૃત શબ્દ ઋણના કરજ, ઉપકાર, કિલ્લો, પાણી, જમીન અને બીજા મહિત્તમત 'negative' સંખ્યા એમ ભિન્ન ભિન્ન અર્થ છે. એ પૈકી 'કરજ' અર્થ જ અભિપ્રેત છે.

૩ અભયદેવસૂત્રિનો અભિપ્રાય.

૪ જ્ઞાનવિમલસૂત્રિનો અભિપ્રાય.

૫-૧૦ ઉપદ્રવ વગેરેદ્વારા આયુષ્યનો નાશ થતો હોવાથી આ બધામાંથી ઝમે તે એક જ અર્થમ્મ તો જ ત્રીસ નામો થઈ શકે; નહિ તો એ સંખ્યા વધે.

(૨) ખેતી વગેરે પ્રવૃત્તિ તે 'આરંભ'. એ વડે કરાતું જીવનું ઉપમર્દન (અ., ૨૮).

(૩) 'આરંભ' એટલે જીવને કરાતો ઉપદ્રવ. અને 'સમારંભ' એટલે પરિતાપના. ઉપદ્રવ સાથેની પરિતાપના તે 'આરંભસમારંભ'(અ.).

(૪) આરંભ અને સમારંભ મોટે ભાગે સમાન હોવાથી એમાંથી એક અહીં ગણવે(અ.).

ઉદ્વણા (૬) ઉપદ્રવણા; અપદ્રવણા જીવને ઉપદ્રવ કરવો તે.

અમૂલણા અમૂલના શરીરાત્ કાઠને જમીનમાંથી ઉખેડાય તેમ જીવને

શરીરમાંથી ઉખેડવો તે.

કટકમર્દન (૧૫) કટકમર્દનમ્

(૧) સૈન્ય વડે હુમલો કરી જીવનું મર્દન કરવું તે;

(૨) કિલિંજ વડે અર્ધાત્ લીલા લાકડાના પાતળા પાટિયા વડે આક્રમણ કરી જીવનું મર્દન કરવું તે., આવા મર્દનથી જીવનો નાશ થાય છે.

ગુણાણં ચિરાહણા(૩૦) ગુણાનાં ચિરાહણા જેની હિસા કરાતી હોય તેના કે હિંસા કરનારના ચારિત્ર વગેરે ગુણોનું અંકન.

ઘાયણા (૬) ઘાતના

ઘાત કરવો તે; વિનાશ.

છવિચ્છેદો (૨૧) છવિચ્છેદ:

શરીરનું છેદન. એથી દુઃખ ઉત્પન્ન થતું હોવાથી તેમજ એ પ્રવૃત્તિ પર્માય માને અવસ્થાના નાશનું કારણ હોવાથી એ ઉપમારથી પ્રાણવધ છે.

જીવિયંતકરણો(૨૨)જીવિતાન્તકરણ.

જીવનનો અંત આણનાર.

તિવાયણા (૧૦) ત્રિપાતના;

(૧) મન, વચન અને કાયાથી રહિત કરવું તે;

'અતિયાતના

(૨) આયુષ્ય અને ધનિદ્રપથી રહિત કરવું તે,

(૩) અતિશય યાતના.

દુર્માતિપ્પવાઓ (૧૮) ૨દુર્માતિપ્રપાત:

નરક વગેરે દુર્માતિમાં પાડનાર.

વિજ્ઞાણા (૨૮) નિર્ણયના

નિર્ણયના પ્રાણીઓના ખૂબ જતા પ્રાણને નીકળી જવામાં પ્રયોજક તે નિર્ણયના(અ.).

પરમવસંકામકારઓ(૧૭)પરમવસંકામકારક: પરભવમાં સંક્રાન્તિ કરારનાર અર્થાત્ આ ભવ છોડાવી પરભવે લઈ જનાર. પ્રાણોથી વિયુક્ત બનનારાની જ પરભવમાં સંક્રાન્તિ સંભવે છે.

૧. અભયદેવસૂરિ, તીલ, પિઠાન વગેરેમાં જેમ જ નો લોપ થાય છે તેમ અહીં જનો લોપ સમજવાનું કહે છે. ઉદ્વણા ચપ્પ આની પૂર્વે છે તે તેમાં જ બળા ગણવે એમ મનાય તેા કેમ ?

૨. સંસ્કૃતમાં આની બે રીતે વ્યાખ્યા અભયદેવસૂરિએ કરી છે, પણ એનું તાત્પર્ય એક જ છે.

૩. અભયદેવસૂરિએ આને બદલે ટીકામાં વિજ્ઞાણા ચપ્પનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

પરિતાપનબંધનો (૨૬) પરિતાપનાશ્લઘ:		(૧) 'પરિતાપનપૂર્વ' બોલે આશ્લવ.
		(૨) 'પરિતાપના' નામનો આશ્લવ.
પાણવહ્નિ ^૨ (૧)	પ્રાણવધ:	પ્રાણોનો નાશ.
પાપકોપો (૧૬)	પાપકોપ:	(૧) અપુણ્ય પ્રકૃતિરૂપ પાપનો વિસ્તાર કરનાર - એને પુષ્ટ કરનાર (અ.).
		(૨) પાપરૂપ-પાપમય કોપ, કેમકે એ કોપનું કાર્ય છે (અ.).
પાવલોમો (૨૦)	પાપલોમ:	(૧) પાપમાં આસક્તિ (અ.).
		(૨) પાપરૂપ ભોભ, કેમકે એ ભોભનું કાર્ય છે.
મયંકરો (૨૩)	મયંકર:	ભય ઉત્પન્ન કરનાર.
મચ્છુ (૧૩)	મૃત્યુ	મરણ નિપજાવવું તે.
મારણા (૭)	મારણા	નાશ કરવો તે.
લુપ્પના (૨૬)	લોપના	પ્રાણોનો નાશ.
વજ્જો (૨૫)	વજ્જમ્, વર્જ્ય:	(૧) વજ્જ. હિંસા વજ્જ સમાન હોવાથી એ કરનાર ધણો ભારે બની નરકે જાય છે.
		(૨) સમજૂ બોલોને માટે ત્યજવા લાયક વધ.
વહના (૮)	વધના	વધ.
વિનાસો (૨૭)	વિનાશ:	પ્રાણોનો વિનાશ.
દોરબ્રજં (૧૬)	દ્યુપરમણમ્	પ્રાણોથી જીવને અશ્વમ કરવો તે.
દિસવિહિંસા (૪)	દિસ્યવિહિંસા; દિસ્યવિહિંસા	(૧) હિંસ્ય જીવોની હિંસા. અજીવનો નાશ કરતાં કેટલીક વાર હિંસા થતી નથી; વાસ્તે અહીં વિહિંસાનું 'દિસ્ય' એવું વિશેષણ વાપર્યું છે.
		(૨) હિંસા અને વિહિંસા બંને મોટે ભાગે સમાન હોવાથી બેમાંથી નમે તેએકનું ગ્રહણ કરવું.
		(૩) હિંસા અર્થાત્ પ્રમત્ત એવી વ્યક્તિએ વિશેષ રૂપમાં કરેલી હિંસા તે દિસ્યવિહિંસા.

હિંસાનાં બુદ્ધિનિષ્પન્ન નામો જે કમથી મૂળમાં આપાયા છે તે કાંઈ હેતુપૂર્વક જણાવું નથી. તેમ છતાં કોઈ વિશેષણને એ સહેલુક સામતાં હોય તો તેમને આ દિશામાં સપ્રમાણ પ્રકાશ પાડવા વિનવું છું.

ગ્રાંપીપુત્ર, સુરત, તા. ૨૫-૫-૪૫

૧. મૂળવાદ વગેરે થયું આશ્લવરૂપ છે, પરંતુ એ પ્રાણોનો નાશ નથી. એટલા માટે 'પરિતાપન' એવું વિશેષણ વપરાયું છે.

૨. અહીં લઈ સબ્દ નાન્યતર જાતિનો છે; બાકી એ મોટે ભાગે તો નરજાતિનો છે.

૩. અભયકેવલરિ સાવલો એવું પાઠાન્તર મોઢે છે. એનો અર્થ 'સાવલ' એટલે 'પાપસહિત' એવો થાય છે.

પદ્માવતી અને ધારણી

લેખક : શ્રીકૃત મોહનલાલ દીપચંદ શેઠસી.

જન સાહિત્યના સારા અભ્યાસીઓ પશુ કેટલીક વાર પદ્માવતી અને ધારણી એ એ બિન વ્યક્તિઓને એક માની લેતા અચકાતા નથી. આમ માનવામાં તેઓ નજર સામે ચઢતી નીચેની વાતો પર મદાર આંધે છે: (પ્રથમ દૃષ્ટિએ એ મદાર જૂથબંધો જણાય તેવા નથી.)

૧. ચંપાપતિ દધિવાહન ચેટકરાજની એક પુત્રીને પરણ્યો હતો.

૨. કૌશાંબીપતિ ચત્તાનિએ એક વાર ચંપાપુરી પર અચાનક હાથો માર્યો. દધિવાહનને ભાગવું પડ્યું, એક સૈનિકના હાથમાં ચંપાપતિ દધિવાહનની રાણી તથા પુત્રી સપડાયા. રાણીનું નામ ધારણી અને પુત્રીનું નામ વસુમતી.

૩. સૈનિકે રાણીને પોતાની બાપો બનાવવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરતાં જ ધારણીએ વોંટીને હોરા ચૂસી આપવાત કયો. સૈનિક આ બનાવથી ડહાંધળો અને રાણીની પુત્રીને લઈ, કૌશાંબીના હાટમાં પહોંચ્યો.

૪. એ માર્ગેથી જઈ રહેલા ધનાવહ શેઠે વિક્રમ માટે સૈનિક તરફથી ઊભી કરવામાં આવેલી વસુમતીને જોઈ. આવી અભર બાળા કોઈ દુષ્ટના હાથમાં પડી દુઃખ ન પામે એવા શુભ આશયથી એને ખરીદી પૈસા આપીને લાવ્યા. તેથી, તેમ બાળાની આકૃતિ હરકોઈને ચંદન માફક થીતલતા અર્પે તેવી હોવાથી વસુમતી ચંદનબાળા તરીકે મશહૂર થઈ.

૫. પ્રજા શ્રી મહાવીરને એ બાળાએ બાકુસા વહેરાવ્યા. એ કાળે પાંચ દિવસ પ્રગટયાં. એમાં સોનામહોરની વૃષ્ટિ પણ થઈ. એ ધન લેવા રાજવી શતાનિક આવ્યો. એ વેળા ચંદના દધિવાહનની પુત્રી છે એવો પ્રથમ ઉલ્લેખ પ્રજામુખથી થયો. ત્યારે એ તો મારી બાણેજ થાય એવો બીજો ઉલ્લેખ શતાનિકની બાપો મૃગાવતીના મુખેથી બહાર પડ્યો.

આ પાંચ ઉલ્લેખો પરથી, એમ માની લેવાનું મન થાય છે કે, મૃગાવતી જેમ ચેટકરાજની પુત્રી હતી, તેમ દધિવાહનની બાપો પણ એ જ રાજવીની પુત્રી હોઈ, એ મૃગાવતીની બહેન હતી હતી. એનું નામ પદ્માવતી કહેવાય છે. એમાં કયાં તો અમજદાર થાય છે અથવા તો પદ્માવતીનું બીજું નામ ધારણી હશે; અથવા ઉપરના ઉલ્લેખ મુજબ હોવું જોઈએ. પણ નીચેની વાત જોતાં આ માન્યતાના ચૂરા થાય છે, અને ઉભય વ્યક્તિઓ જૂદી છે એ સાબિત થાય છે.

ચેટકરાજની સાત પુત્રીઓમાં ધારણી નામ છે જ નહીં. પદ્માવતી અને મૃગાવતી નામ જરૂર મળે છે અને એ ખરાં છે.

પદ્માવતીનાં શ્રમ દધિવાહન સાથે થાય છે. એ ચંપાનગરીની મહારાણી બને છે. એના ઉપર દધિવાહનનો પ્રેમ ગાઢ છે. એ બ્યારે અર્ધવતી થાય છે હારે તેણીને હાથી ઉપર બેસી નગરીમાં લઈ, દાન દેતાં ઉદ્યાનવિહાર કરવાનો ફાલ્લો ઉપજે છે. એની પૂર્તિમાં દધિવાહન અને પદ્માવતી ચોક્કા સંરક્ષકો સહિત ઉદ્યાનકીડામાં આમળ વધે છે. હરમાન

હાથી મેં ચઢી બહુ દૂર નીકળી જાય છે, અંકુશથી વશ થતો નથી, આવતને જેઠી કે છે. હાથીને કાણુ બહાર ગયેશો જોઈ પતિ-પત્ની સાથે આવી રહેલા વાની વડવાઇએ લટકવાનું નક્કી કરે છે. હાથી એ વડ હેઠળ આવે છે ત્યાં દધિવાહન વડવાઈ પકડી લે છે, પણ ગર્ભવતી પદ્માવતી તેમ કરી શકતી નથી. હાથી તેણીને ખાગળ અરણ્યમાં લઈ જાય છે. એક જગ્યાએ એ પાણી પીવા થોભે છે ત્યાં ધીરે રહી રાણી ઊતરી જાય છે. મહામહેનતે જંગલમાંથી રાણી એક કુલપતિના આશ્રમે આવે છે. ત્યાંથી સમીપના નગરમાં આવે છે, અને ગર્ભની વાત ગૂઢ રાખી, શિયળના સંરક્ષણ અર્થે સાધ્વીજીવન સ્વીકારે છે. એમાં અભ્યાસ પડતાં એની લગ્નની લાગે છે. ગર્ભવૃદ્ધિ પામતાં ગુરુણીજી ઠપકા આપે છે ત્યારે સાચી ખીના કહે છે અને ચોખ્ખાણે પુત્રને જન્મ આપે છે. એ પુત્રનું નામ કરકંકુ. એ સંખંધી વધુ ઇતિહાસ 'પ્રત્યેકબુદ્ધરાસ' કિવા 'અમત્કારિક યોગ' નામક પુસ્તક વાંચવાથી જાણી શકાશે.

દધિવાહનને પોતાની પ્રેયશી પદ્માવતીનો વિરહ બહો સારો છે. શોષ કરાવવા છતાં એનો પત્તો લાગતો નથી. મંત્રીઓ રાજકાર્યમાં ડગલે પગલે રાણીની અમત્યતા જણાતાં રાજાને માંડમાં સમજાવી ધારણી નામા બાયાતકન્યા સાથે પાણીમહાજી કરાવે છે. એની પુત્રી તે વસુમતી ઉર્ફે ચંદનખાળા.

પદ્માવતી તો પુત્રને જન્મ આપી કામ્ય સાધ્વીજીવનમાં રક્ત બની હોવાથી તેણીને પુનઃ સંસારમાં આવવાપણું સંભવતું જ નથી. અસમત, પુત્ર-પિતા વચ્ચે એટલે કે રાજવી કરકંકુ અને જૂપ દધિવાહન વચ્ચે રણસંગ્રામ જામે છે ત્યારે સાધ્વીવેશમાં આવી પદ્માવતી સાચી સ્થિતિ સમજાવી હિંમતનાં હથિયાર હેઠાં મૂકાવે છે.

ધારણી તો સૈનિકનો શબ્દ સાંભળતાં જ હીરો ચૂરી આપઘાત કરે છે. આ બન્ને પ્રસંગો જોતાં હિંમત રાણીઓ દધિવાહન જૂપાણી હતી એ ચોક્કસ વાત, છતાં જૂદી જૂદી હતી એ પણ એટલું જ ચોક્કસ છે. માત્ર નામનો ફેર કહેનારા ઇતિહાસથી અનભિગ્ન છે એમ માનવું જ પડે.

વડેવારમાં સગી બહેનને બદલે આવેલી અન્ય કન્યા પણ બહેન રૂપ જ લેખાય છે. એ હિંસાએ પદ્માવતીને સ્થાને આવેલી ધારણી, મૃગાવતીની બહેન જ લેખાય; અને એની છોકરી ચંદના એની બાણેજ થાય.

કોશખીમાં લાંબા સમયથી ચંદનખાળા રહેલી હોવા છતાં ન તો મૃગાવતી તેણીને ઓળખે અથવા તે માસી એવી મૃગાવતીને પિછાણી શકે એ એક આશ્ચર્ય જ ગણાય. પણ ઉપર પ્રમાણે એ ન્યાં પુત્રી જ ધારણીની હતી હો એને ન તો મૃગાવતીએ જોઈ હતી કે, ન તો પોતે મૃગાવતીને જોઈ હતી એ વાત ખટી શકે.

આ ઉપરાંત તૃષ્ટ દધિવાહનને ત્રીજી અભયા નાસે રાણી હોવાનો સંભવ પણ છે. પણ એ વાત આ ચર્ચામાં અપ્રસ્તુત હોવાથી અહીં વિચારવાનું રહેતું નથી. કરકંકુના પિતા દધિવાહન અને માતા પદ્માવતી, ચંદનખાળાના પિતા દધિવાહન અને માતા ધારણી એમ ઉપરના પ્રશ્નોથી સ્પષ્ટ સમજાય છે અને એ ખ્યાનમાં રાખીને જ લેખકે 'પ્રત્યેકબુદ્ધચરિત્ર' યાને 'અમત્કારિક યોગ'માં તેમજ 'પ્રભાવિક પુરુષો' ભાગ ૧ માં એ રીતે જ ઉલ્લેખ કર્યો છે.

જૈન તપ અને અણ્ણાહારી વસ્તુઓ.

લેખક : શ્રી. વૈદ્યરાજ હિમ્મતલાલ કે. શાહ, બી. એસસી.

જૈનધર્મ તપના પ્રભાવે જગતમાં ઉજળો છે. અને જિનેશ્વરની આગામી અનુસરનારા જૈનોમાં અન્ય ધર્મોએ કરતાં ઉપવાસાદિતપનો મહિમા ધણો મોટો દેખાય છે. આ કારણે જૈન ધર્મની મહત્તા જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે. “ વ્રતે જૈનાઃ ” વગેરે અન્ય મતવાદીઓએ ઉચ્ચારેલ પદ ઉપરોક્ત કથનની સાક્ષી પૂરે છે. ઉપવાસાદિ તપ એટલે કેવળ શરીરને શોષણ કરવા-પણું નથી; માનસિક, કાષિક તથા વાનિક અનેક દોષોથી નિવૃત્ત થઈ ગુણપૂર્વક સારી રીતે રહેવું તેમાં જ ઉપવાસ વ્રતની સાર્યકતા છે. ગુણ વગરની અને વિવેક રહિત તપશ્વર્થી માત્ર કાપાને કલેશ કરવા રૂપ છે. અને તેથી જ તેનું ફળ જોષએ તેવું મળતું નથી.

ભગવાન મહાવીરના શાસનમાં ઉત્કૃષ્ટ તપ છ મહિનાનો કરવાની શક્યતા છે, છતાં અંચળ વૃત્તિના મનુષ્યોમાં માનસિક વ્યાપાર સાથે શારીરિક વ્યાપારનો યથાયોગ્ય સંબંધ નહિ રહેવાથી ચાલુ તપ દરમ્યાન ધણી વખત પ્રકૃતિ બ્રમ્હવાનો પ્રસંગ આવે છે. તપદ્વારા કર્મ નિર્જરા કરનાર મનુષ્ય માટે આ એક કડુણ પરિસ્થિતિ છે, છતાં તપને બાધા ન આવે અને પચ્ચખખાણનો ભંગ ન થાય તેવા આચારો-અપવાદો જ્ઞાની પુરુષોએ મૂકેલાં છે, જેમાં ઔષધરૂપે અણ્ણાહારી વસ્તુઓનો ઉપયોગ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે.

તપની શરૂઆતમાં પચ્ચખખાણુ લેવાની ગુરુઆગ્રા છે અને સદરકુ પચ્ચખખાણુની અંદર ચારે પ્રકારના આહાર : અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમનો નિષેધ કરવામાં આવે છે. એટલે શુદ્ધિને વધારે પડતી અહેવાવવાની દેવવાળા કેટલાક માણસો કવલાહાર, રોમ આહાર, ઝોળ આહાર વગેરેની ચર્ચા કરી, જાણે દૂધમાંથી પોરાં કાઢતાં હોય તેની માફક, ડોકટરી છલાંગો, ઇન્જેક્શનો આદિનો ઉપયોગ કરના જણાય છે. આવા પ્રકારના ઉપયોગથી તપ અનુષ્ઠાનપૂર્વક આવરી શકાય નહિ. અને તેથી તે પરત્વે લાલ બતી ધરવાની જરૂર છે. નહિતર કાળે કરી તપનો મહિમા મામૂલી બની જવા સંભવ છે. પચ્ચખખાણુ ત્યાગ ધર્મનું સ્વરૂપ છે અને તે લીધા પછી આત્માનો પુદ્ગળ બાર દૂર કરી તેને સમમાવમાં પરોવવાનો છે.

અણ્ણાહારી ચીજોનો ઉપયોગ તપશ્વર્થી કરનાર માટે રાજમાર્ગ નથી; પણ ફક્ત વૈદક દૃષ્ટિએ વ્રત દરમ્યાન આવી પડતી શારીરિક આપત્તિ વખતે કઈ રીતે શરીરને ટકાવી રાખવું, અમર કયા ઉપાયો યોજવા તે માટે અપવાદરૂપે સેવન કરવા માટે છે.

જૈન સાહિત્ય ત્રિકાલાભાષિત છે, અને તેનાથી કોઈ પણ વિજ્ઞાન અગમ્યું નથી. અન્ય સાહિત્યની માફક ઔષધિશાસ્ત્રમાં પણ જૈન મહર્ષિઓએ અમૂલ્ય દાગો આપ્યો છે. પણ કાળનો મહિમા એવો વિચિત્ર છે કે પાશ્ચાત્ય દવાઓનાં મોહમાં આપણા દેશમાં થતી ઔષધીઓ આપણને નમાલી લાગે છે. તપ દરમ્યાન થતી અનેક વ્યાધિઓને દવાવવા માટે યોગ્ય આયુર્વેદિક દવાઓ અને દિવ્ય જડીબુટ્ટીઓની યોજના જ્ઞાનીઓએ કરેલી છે.

ઝોલામાં ઝોછી ઔષધિના ઉપયોગથી લગભગ બધી વ્યાધિઓને અમુક અંશે અંકુશમાં લાવવાની યોજનાએ મહર્ષિઓનાં જ્ઞાન માટે પ્રેક્ષા માગી લે છે. આવી દવાઓના ઉપયોગ તરફ તપશ્વર્થીના હિમાયતી મનુષ્યો તથા વૈદ-ડોક્ટરનું જ્ઞાન ખેંચવું જરૂરી છે. પરંપરાથી વપરાતી અણ્ણાહારી ચીજોની વ્યાખ્યા મહોપાખ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ આ રીતે બાંધે છે :—

“વસ્તુ અનિષ્ટ ઇચ્છા વિના, જે મુખમાંથી ધરીને રે,
ચાર આહારથી ખાહીરો, તે અણ્યાહાર કહીને રે.
એક જીવતથુ જે લહી, પ્રત પચ્ચખખાણુ ન ખંડે રે.”

ફક્ત જરૂર પડે તો જ, ચાર જાતના આહાર સિવાય, જે વિસ્વાદી વસ્તુ ઇચ્છા રહિતપણે મોમાં રાખી શકાય, તે અણ્યાહાર હોવાથી પચ્ચખખાણુનો ભંગ થતો નથી.

અણ્યાહારી યીજોના વૈદકીય ગુણદોષ અણ્યાવર્તા પદ્ધતિ નીચેની સૂચનાઓ જરૂરી છેઃ

૧. અણ્યાહારી યીજો ગમે તેવા સંજોગો હોય તો પણ જરૂર પડે જ વાપરવી.
૨. „ „ આચાર્ય મહારાજ અમર ગુરુજનની આજ્ઞાથી જ વાપરવી.
૩. „ „ શુંક જ વાપરવી અને તે બનતાં સુધી વિસ્વાદી હોય.
૪. „ „ કામ પત્યા બાદ ગળામાં હિતારી જવાની જરૂર નથી. બીન જરૂરીઆતે બહાર ધૂકી નાખવી.
૫. „ „ એકલી સેવાય અમર તો ગમે તેટલી અણ્યાહારી યીજો ભેગી કરી ચૂકું અમર ગુટિકા રૂપે વિશેષ હાવદા માટે વાપરી શકાય.
૬. „ „ માત્ર થૂંક મારફત જ ગળામાં હિતારાય. ડાહ્ય પણ સંજોગોમાં ઉપવાસ દરમ્યાન વપરાતા પીવાના પાણી સાથે સેવાય નહિ.
૭. „ „ ઉપયોગ કર્યા બાદ ઓછામાં ઓછું એ ધડી સુધી પાણી પીવાય નહિ.
૮. „ „ અનુભવી ગુરુજન પાસે ઓળખાવી, નહીં કર્યા પછી જ વાપરવી.
૯. x આવી ચોકડીની નિયાતી કરેલી ડેટલીક અણ્યાહારી યીજોના સ્વાદ અને ઉપયોગ માટે બે મત છે માટે યોગ્યયોગ્યનો વિચાર કરી યોજના કરવી.

અણ્યાહારી ઔષધો

૧. અમર—તૃષા, મૂર્છા દૂર કરનાર, શીતળ, અપરમાર અને વાહ વગેરે માટે.
૨. અશ્રીણુ—માહી, પીડાશામક, ઉંધ લાવનાર અને પરસેવો વાળનાર.

અશ્રીણુ+કેસર=કોસેરા.

૩. આસંધ (ધોડાઆશન)—માહી, દમ, ઉધરસ, પૌષ્ટિક.
૪. એળાઓ—રેચક, ઝડપુ લાવનાર, જ્વરનાશક.
૫. આકડાનું પંચાગ—વાતહર, કફન, વામક, ઉલ્ટી કરનાર, પરસેવો વાળનાર.
૬. અંબર—વાયુહર, તરસ, મુઝવણ, પમનો તોડ, અને પૌષ્ટિક.
૭. અતિવિષ્ણી કળી—જ્વરન, કટુ, પૌષ્ટિક, માહી.
૮. ધન્વરણાનું મૂળ—રેચક, અજીર્ણ, આમદોષ અને પિત્તનાશક.
૯. ઉપલેટનું લાકડું—વાતહર, તરસ તથા ઉલ્ટી નાશ કરનાર, ઉષ્ણ.

૧૦. કરેણીની જડ—જ્વરન અને મરતકથળ.

૧૧. કરીઆતુ—જ્વરન, સારક અને અનુચિનાશક.

૧૨. કરસુરી—અંગનું ખેંચાવું, આંચકો, વાયુ, તરસ, ઉલ્ટી, શૌષનાશક.

૧૩. કડું—સારક, પાયક અને જ્વરન.

૧૪. કથેર મૂળ

x૧૫. કુંવાર—અપચો, રેચક અને ગુદમન, પિત્તનાશક, બરલવૃદ્ધિ.

૧૬. કેશર—કંઠરોગ, મસ્તકથળ, ઉલ્ટી, શીતળ, સ્તંભક, પૌષ્ટિક.
૧૭. કોંદર—ઉષ્ણ, કફન, રક્તાતિસાર, જ્વરદન, રવેદલ.
૧૮. કાથો—દાંતમધી આવતું લોહી બંધ કરનાર, સ્તંભન, શીતળ.
૧૯. કેરમૂળ—રુચિકારક, શુદ્ધ અને વાતહર.
૨૦. ખારો—પેટના દુઃખાવા માટે.
૨૧. ખેરસાર—કફશામક, દાંતને દિતાવહ, ઉષ્ણ.
૨૨. ખેરનું મૂળ તથા છાલ—રક્તશોષક.
૨૩. ગુમળ—વયસ્થાપક, વાતહર અને શોષદન.
૨૪. મળો—જ્વરદન, શીતળ, પિત્તશામક, મૂત્રજ, તૃષા, દાહ, બ્રમનાશક.
૨૫. મૌમૂત—મૂત્રજ, સારક, મળાવરોધ, ઉદરરોગ, રેચક, ચામડીનાં દર્દો.
૨૬. ચિત્રકમૂળ—ઉષ્ણ, પેટના દુઃખાવા માટે, દીપન, દંભક, પાયક, વાતહર.
૨૭. ચિમેડ—વાતહર, પૌષ્ટિક અને આંખને દિતકારી.
૨૮. ચીડ—(તેલોઆ દેવદારનું લાકડું)—મૂત્રશોષક, મળાવરોધ, આક્રોશ, હેડકી, મૂત્રજી, વાયુહર, દીપન અને પાયક.
૨૯. ચૂનો—શીળસ, અશુષ્ક.
૩૦. ચોપચીની—તૃષાદર, મુંઝવણ દૂર કરનાર, પૌષ્ટિક અને વાતરોપનાશક.
૩૧. જરદો (તમાકુની ગત)—કફશામક, વાતાનુલોભન, વાતહર.
૩૨. જવખાર—મૂત્રજ, ઉષ્ણ, દીપન, પાયન.
૩૩. ઝેરી ગોટલી—
૩૪. ઝેરી નાળાએર—પૌષ્ટિક, જ્વરદન, અપચો, ઝાડા, ચુંક.
૩૫. ટંકચુખાર—મૂત્રજ, ઋતુ લાવનાર, વેષુ લાવનાર.
૩૬. ડાલનું મૂળ—અરતીશળ, ઉલ્ટી, વાંતીહર, રક્તસ્તંભક, તૃપ્તિકારક.
૩૭. તમર—ઉલ્ટી માટે.
૩૮. તમાકુ (ઠોઠ પાણુ પટ વગરની, ખાવાની અમર સુંઘવાની)—સ્નાયુશૈથીલ્યકૃત, હીસ્તરીયા, દાંત સજ્જડ થવા.
૩૯. ત્રિફળા—સારક, પિત્તશામક, દાહ, તૃષ્ણા, મુંઝવણ દૂર કરનાર.
૪૦. ભોરનું મૂળ—ઉંધ દૂર કરનાર, ગુદમ, અધિક્ષા.
૪૧. દાડમની છાલ—ઉષ્ણ, કફનાશક, પિત્તશામક, માદિ.
૪૨. દમાસો—ઉલ્ટી, ઉષ્ણ, તાવ, દાહ, હેડકી દૂર કરનાર, મૂત્રજ.
૪૩. નિર્મળા—મૂત્રજ, શળ, ગોળા નાશ કરનાર, રુચિકર.
૪૪. નર્મકંદ—વાંતિકર, સખ્ત, ઉલ્ટી કરનાર, અર્ધ વિષ કાઢવા માટે.
૪૫. પાનની જડ—વાતહર, ઉષ્ણ, રુચિકારક, ગોળ આવવી.
૪૬. પુંવાડખીજ—જ્વરદન, ત્વક્રોષહર.
૪૭. ફટકડી—માહી, રક્તસ્તંભક.
૪૮. ભુચકણ—ભુચકંદ—પિસ્તાનાં ફૂલ—પીત્તની ઉલ્ટી, વાયુ અંબધી મામાની પીડા, તૃષાહર.
૪૯. ખેડાની છાલ—ઉષ્ણ, કફનાશક, શીતળ.
૫૦. ભોરની છાલ—મમ, શોષનાશક, શામક, માહી.

૫૧. બોરનું મૂળ—જ્વરદન, કફપિત્તનાશક.
 ૫૨. આવળની છાલ—રક્તાતિસાર, અતિસાર, ખાંસી.
 ૫૩. બીચો—બીવલો, કમરકસનું લાકડું—રક્તપિત્તનાશક, રક્તસ્તંભક, માઠી.
 ૫૪. બોળ (એળીઆની જાત)—સારક, આર્તવ શોષક.
 ૫૫. બોરીમણી—જ્વરદન, પડખાનું શળ, દમ, ઉષ્ણ, હૃદયરોગ.
 ૫૬. મલયામર—તૃષા, હાઠ, જ્વરનાશક, સ્વાદુ, રક્તપિત્તનાશક.
 ૫૭. મળક—શળ, અર્ચ, રક્તાતિસાર, પિત્તશામક.
 ૫૮. મરેહી—મળાનો સોજો, મોં આવવું, ઉષ્ણ.
 ૫૯. રાખ (સર્વ જાતની)—દાંત સાફ રાખવા માટે.
 ૬૦. રોહની છાલ—વાતહર, પૌષ્ટિક, શોષક.
 ૬૧. લોળકાનું પંચાંબ (છાલ, કાંખળી, મૂળ, પાન, મહોર)—પૌષ્ટિક, પિત્તશામક, જ્વરદન, ઉષ્ણ બંધ કરનાર, શિતળ, તૃષાહર, મુંઝવણનાશક.
 ૬૨. વખમો—પેટનો દુઃખાવો, આંદો, બેદક અને વાતહર.
 ૬૩. વડમુંદા—માઠી, અતિસાર, કોલેરા,
 ૬૪. વજ (મધીલો)—માઠી, મળાનો શોષ, કફદન, મળાવરોધ.
 ૬૫. સુરોખાર—મૂત્રલ, શ્વેદલ, શિતળ.
 ૬૬. સાળખાર—વાયુહર, દીપન, પાચન.
 ૬૭. સુખડની જાત (ચંદન)—શીતળ, પિત્તશામક.
 ૬૮. હળદર—અપચાનો નાશ કરનાર, કફદન, પૌષ્ટિક.
 ૬૯. હીમજ—તૃષા, મુંઝવણ દૂર કરનાર.
 ૭૦. હરકેની છાલ—આયુષ્યવર્ધક, સારક, શોષક, રક્ષાયજી.
 ૭૧. હીરાબોળ—રક્તાતિસાર, કફદન, ઉષ્ણ, ક્ષુભાવનાર.
 ૭૨. ત્રિકુળા મૂળની ઔષ્ધમાં બનાવેલી ગોળી—વાયુ, સારક, કમળજાન
 તપશ્વર્ગ દરમ્યાન અણાહારી ચીજોનો ઔષધરૂપે વપરાશ તેની ઉપયોગિતા ઉપર નિર્ભર છે.

ધણીવાર તપ કરનાર મનુષ્યમાં આત્મસામર્થ્ય અને મહા પૂરેપૂરી હોય છે તોપણ તપરવી માણસની પરિચર્યામાં રહેનાર માણસો પૈકી કાંઈ મોઢવશ થઈ તપના આરાધનમાં અજાણપણે અચોક્ષ વસ્તુ ન આપી બેસે અથવા તો વૈદ, ડોક્ટરની સલાહ અને ચિકિત્સા માટે નાહક દોહાદોહ ન કરી મૂકે તેમજ કાંઈપણ ઉપસ્થિત થાય તો તેનું સાચું નિદાન કરી સ્વયં ઔષધની યોજના કરી શકે તે હેતુથી ઉપર મુજબ મત્કરિચિત્ ઉલ્લેખ છે.

ઉપરોક્ત અણાહારી ચીજોનાં નામો મહોપાખ્યાય શ્રીમદ્દોષધિજ્ઞ મહારાજની અણાહારી ચીજોની સળગાય અને લઘુ પ્રવચનસારોદ્ધારની નોંધ ઉપરથી લીધેલ છે અને તે પૂ. આ. મહારાજ શ્રી વિજયઉદયસૂરિજી, આ. મહારાજ શ્રી વિજયપ્રતાપસૂરિજી, મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજી, મુનિશ્રી દર્શનવિજયજી (નીપુટી) આદિને બતાવીને લખેલ છે.

કાંઈ આત્મર્થી મનુષ્યને તપના આરાધનમાં ઉપરોક્ત ચીજોમાંથી કાંઈ પણ ઉપયોગી થશે તો આ પ્રયત્ન સફળ માનીય.

આ દિ દેવના તેર ભવમાંનો પહેલો ભવ .

ધન સાર્યવાહ

લેખક:-પૂજ્ય ઉપાધ્યાયશ્રી મહારાજ શ્રી સિદ્ધિમુનિશ્રી

[ક્રમાંક ૧૧૬ થી ચાલુ]

[૪] ધર્મશાપની ધર્મદેશના

સૌ કરે સુખની અભિલાષા,
પણ સાચા સુખને સમજનારાય
વિરલ-અતિ વિરલ જ હોય
આ મોહમત્ત સંસારમાં.
અત્યંત ને અનવરત
લાખે સંતાપોથી સંતાપ
મુગ્ધ માનવ મૂંઝાઓ,
વિષયોના ઝાંઝવા જળથી
એ તાપની તૃષાને છીપવવા
મિથ્યા દોડાદોડી કરે
દિલની ને દેહની;
પણ મોહની એ હવામાંથી
શ્રમ ને સંતાપ સિવાય
ન મળે કે' સુખના સરીખકું
એ મિચારાં પામર પ્રાણીએને.
સંસારનો સત્કાર કરનારાઓ
હેવાના અતિવ કૃપણ
અને રણવામાં જ રાજ હોય
જ્યાં ત્યાં જાયને જાય
ઈર્ષ્યાથી ખળતા એ બાલિશો.
જ્ઞાની વરેલી હોય
દીનતા ને દુર્જનતા
નકામા કિંધામા કરતા એઓને.
સંસારનાં સુખોને જ
મનથી બહુ માનતા
એ ભવાભિનન્દી છવડાઓનું
મમે તે પ્રકારનું જ જ્ઞાન
અસત્પરિણતિના ચેત્રે
સુંદર નથી હોતું ક્યારેય
ઝેરથી મિશ્રિત અન્નની જ્યમ.
કર્તવ્યમાં અકર્તવ્યની
અને અકર્તવ્યમાં કર્તવ્યની

વિપયોસ દષ્ટિથી જ દેખતા
હિતાહિતના વિવેકમાં વિકલ એ
સેવતા અતિખેદભયે પરિશ્રમ
વિષયોને સ્વાધીન કરવા;
અને મિથ્યા મહાલતા તેઓ
ત્યાંની દેખીતી મિઠાશમાં.
જન્મ જરા ને મરણદિનાં
રોજ રોજ ને વિચેત્રાદિનાં
અસહ્ય દુઃખોથી ભરેલા
આ ભવને ભાળતા છતાંય,
હિંમેને નથી પામતા
મહામોહની મદિરાથી મુંઝાપલા
અવળા દષ્ટિવંતા એ જિન્મતો.
એમની પોતાની જ પ્રવૃત્તિઓ
હસાવે એમને વધુ ને વધુ
એ ઉપદ્રવેને પ્રસવનારા પાશોમાં.
ધર્મખીજના વાવેતરને માટે
પ્રાપ્ત સઘળી સામગ્રીઓ
સમીપમાં આવ્યા છતાંય
નથી કરી શકતા સત્કર્મની કૃષિ
બાળશુદ્ધિના એ બારદાને.
યથાર્થ રૂપને ન દેખતા
તિમિરાદિ દષ્ટિદોષવંતાની જ્યમ
માઠ મલથી મલિન એઓ.
નિરખી નથી શકતા
આત્મકલ્યાણનાં બાદિ કારણોને.
પ્રાણીમાં પ્રતિબિંબ પામેલા
પક્ષીઓના પડછાપાને
પકડવાની પ્રવૃત્તિની જ્યમ,
અરથાન પ્રવૃત્તિ હોય
અસુખમાં સુખાભિમાની
ભાનશૂન્યા એ ભવાભિનન્દીઓની.

ખડીશમાં વળગેલા માંસ સમ્મા
 પરિણામે અતિભયંકર વિષયો;
 એમાં આશક્ત અચાની મત્સ્યો
 આશરી નથી શકતાં હિતપ્રવૃત્તિઓ.
 મિથ્યાભિમાનથી માનેલા
 શોભાના સુખને અર્થ
 પોતાના હસ્તમાં જ રૂંડને મહી
 છત્ર ધરનારા મનસ્વીની જ્યમ,
 મહારાજનાં મનાતાં સુખોય
 જ્યોત્સુકચનાં નાશ કરનારાં
 અને કલેસને જ કેવલ દેનારાં હોય.
 શ્રમને હરવાના કરતાં
 અતિશ્રમને ઉપજવવાનું જ
 પ્રતિમાથી કાપ કરતું એ.
 વિજાના કીડાના જેવાં
 નિજીવ જીવન જીવી જાણનારાઓ !
 અહીં તમારા સુખની
 ઠેવી ને કેટલી કદર કરવી ?
 સુખની અભિલાષા હોતાંય
 દુઃખને જ સમર્થ
 મીઠી લાગતી ખરબચડી અણ.
 વિશેષ દુઃખમાં પરિણમે
 દુઃખના પ્રતિકારની ક્રિયા
 દુઃખનાં જ સાધન સેવનારાઓને,
 અતીવ વિરૂપ છે વિષયોની ચળ !
 મીઠા નથી હોતા.
 તલવારની તીખી ધાર પર લેપેલા
 મીઠા લાગતા મધના સ્વાદ,
 અતીવ પોષાતા અજ પરની ધૂખ્યાં
 પરિણામ પીછાન્યા પછી
 પલટી જમ જમની ભાવનામાં
 ઉત્તરાખમનના વાહરકાને,
 સળગી જીઠેલા સ્વસ્થાનમાં
 મહિલેને દિવાળીના દર્શન
 એ દયા-દુઃખને જ વહેવરાવે
 સત્ત્વનોનાં વિવેકી હૃદયોમાં.
 મત્સ્યની ભીતિથી ભાગતા

સુખના ચાહનારા સંસારીઓને
 મરવા પડે સત્તર સત્તર વાર
 થડીની મણતરીમાં નિગોઢે
 ત્યાંના અતિ દીર્ઘ સંસારમાં.
 લાખો દુઃખના આવેખન મધ્યે
 સુખનાં સ્વપ્નનો ય
 નથી લખ્યો એકે અક્ષર
 સંસારના સંસરણુ વેતાઓએ
 નારકાની નિજ નોંધપોથીમાં.
 રડી રહ્યાં છે તિર્થંત્રો
 અને મિથ્યાભિમાની માનવીઓ ય
 વિષયની પરિણામે અસુહરતાનાં
 ને મત્સ્યમલાગલ ન્યાયનાં
 અરેરાટીમયોં અરણ્યરુદ્ધન.
 પ્રેમના છળથી છળાયાનાં
 અને પશ્ચાત્તાપથી પછડાયાનાં
 પાતાળમાં પેસી ગયેલાં સુખ
 ન પ્રાપ્ત કરી શકે નિભીએ
 એ પ્રેમની પાછળ રૂના ચનારાઓ.
 ઓછાં દુઃખદાયી નથી હોતાં
 પ્રેમની પાછળનાં ગૂંચવાં.
 પ્રાપ્ત કરે પુણ્યયોગે
 કાષ્ઠિક એ કાદવનિક સુખને,
 પણ તેમાંય હોય કેવલ
 સુખના પડાયાને પડાયો જ.
 વિશેષ વિપરી અને
 વિષયની વિશેષ રસખીલવણી.

x x x
 સુવાળા સાપના સરખો હોય
 ગલમલીયાં કરતો
 સ્થામાઓના શરીરનો સ્પર્શ.
 વિષને વરસાવે
 વિપારી વેલડીનાં ફૂલનાં
 લીધાં દીધાં યુગ્મનિમાં,
 રેલાવે એ રસિકમાં
 સંસારની રમરમમાં જાલીમ ઝેરને
 નવ નવ જાતિનાં ફૂલફૂલી

નવરંગી એ નારી-વેલડીનાં
 સુરંગી સુરત કળો
 અને તેની સ્પર્શમદનમીઠાણો
 સળંગે એ સુખને મૃત્યુ
 આ સંસારમાં સદાને માટેય.
 નિર્વિવેકી નરકીટને
 અગ્નિના અંધારામાં
 અમૃતથી ભર્યા આભાસના
 વામાઓના વદનાદિ કુંડે.
 હોય છે અશુચિપૂર્ણ
 અને અંતે દારૂણ વિપાકી.
 હોય છે એમાંનું કે
 સૌને બીભત્સ તરીકે સમજાતું
 અતીવ શરમજનક સંસારમાં.
 ન સમજવા દે સત્યને
 શીઘ્રતાથી માયાવી આગ્રહાદન.
 કૃત્સિતનાં જ કુતુહલ હોય
 નિર્વિવેકી માનવતાને
 સૂક્ષ્મકંઠાળાં ને પુન્નલીયાળા
 કામિની-ઘોવચનાં આલિંગન
 તનતાપને દેનારો હોય
 નરકાદિ દુર્ભતિઓમાં
 જીવને બનમેળનમ.
 * * *
 પામતી અનંતાં મૃત્યુ
 પુરુષોન્ની આકર્ષણ છુરીથી
 માનવંતી ય મહિલાઓ.
 શણગારથી ય વધારે શોભતી
 એ જાતવાનતી કુલ મર્ષાદાઓ
 તોડી ફેડી નાખતાં
 કામુકોના મલિન કરનાં દાન.
 ધારોના હિરમાંના ભય
 અજ્ઞમતાં સાહસ આદરાવી
 ભાનબૂલેલી એ મહામાયાઓને
 પાડતા પાપાનુબંધી
 પતિપુત્રાદિની હત્યાના પાપમાં.
 વિષય-પ્રપંચની મેલી મીઠાશથી

દમહોળી નાખતા નર પિશાચો
 પોતાના પંજમાં પડેલી પ્રમદાઓનું
 માનવતામયું સુદર જીવન.
 આત્મધ્યાનની અટવીમાં નાખી
 દુર્ભતિના દુર્ભમ પંથે દોરતા
 ભમરાઓની માફક ભમતા
 નવ નર નેહી નર નકટે.
 કે કે કમનસીય નારીઓને.
 વિષની વેલડીઓના કરતાં
 જરાય ઓછાં નથી ઝેરી
 નરજાતિનાં ગ્રાહનાં ઝેર.
 અસ્થિર કરી મેલે
 બિચારી બાળાઓનાં અંતર
 પુરુષોની છુપી ચંચળતા ભરી
 અવસરે આછી ઓછી જણાતી
 ઇન્દ્રજીવીય સ્થિરતા જ.
 સળગાવી દે એ પુરુષો જ
 સ્વાભાવિક શરમાળ નારીઓની
 ગુણસમૂહની જનેતા
 આર્પજનની શી શરમને
 નિર્જાળ જનાવી એમને
 કરાવે નારકીનાં પતન
 એઓ જ વિષયના ધૃષ્ટાઓ.
 સળગાને નખળી પાડી
 નારીજાતની મુસીમતમાં મેલી
 તેમને નસાડનારા નરો
 નથી નસાડતા, કેવલ કાપાને જ,
 પશુ નસાડે છે તેમના ચિત્તને ય
 દેવગુરુથી દૂર સુદૂર.
 પાતિવ્રત્યના કારાગૃહમાં પૂરી
 ચૂરી નાખે ક્યારેક તેમની
 બહેરી ધાર્મિક ભાવનાઓ
 એ જ અધાર્મિક સત્તાધારીઓ.
 ઇન્દ્રાએ કે અનિન્દ્રાએ
 ધોલી દે અનર્થની અર્તામાં
 આધીન બનેલી નારીઓને
 પુરુષોનાં બલ પરાક્રમે.

માનિનીના મનચર્ચાને લોભાવી
નચાવે નરસ્વાર્થીઓ
ધ્યેયજ્ઞાનુસારે સંસારમાં.
અલ્પ કાલમાં જ જિતરી બધ
સુખની માન્યતાનાં ધેન એમનાં
પમનાં પમરખાં થી મધુના ક્ષતાં
લાગેલા મન પરના મૂઢ મારથી.
ખળતાં ને ઝળતાં
રોતાં ને કઠળતાં
સંસાર પૂરા ચાપ છે
સંસારની એ જાતિઓના.

x

x

સ્નેહના રંગોની અસ્થિરતા
પડહ પીટી દુનિયાને દર્શાવતી
ખીલી ન ખીલી સૌન્દર્યસંધ્યા
એથી લઈ જાતી માનવીને
ચૂંચુના અંધારા તરફ.
હસતાં ને ફારમને ફારતાં
નાજીક નવકૂલડીયાં
ફૂલ્યાં ન ફૂલ્યાં
પામતાં પામર પરિણામ
કરમાવાની કુચુલતાનાં
આ અનાદિ સંસારની
અતિવિષમ વિષવાદિકામાં.
સ્નેહમાં ને વતસલતામાં
પ્રભુપ્રેમમાં ને પ્રભુયાનુનયમાં
રમતા હોય સ્વાર્થના સર્પો
રેલાય ના લાંચી સુખનાં અમૃત
મૂખ મમતાળુ આત્મામાં.
અસ્થિર આલેખાયાં
અકવર્તાઓ ને દેવેન્દ્રોનાં સુખ
જગતના સૌ શ્રેષ્ઠ પુરુષોથી.
જરા ય ઓછા નહોતા
ચક્રી સુશ્રુત ને બ્રહ્મજ્ઞતાના
અતિતૃષ્ણા ને ઇર્ષ્યાદિપમમાં
અંતર બાળતા બળાપા.
દિવ્ય પુરુષોનાં ય

ખળતાં હેયાં હોય
વેર વિરોધ ને સેવાબાવથી.
દુઃખના જાંડાર જ જામો છે
સંસારી આત્માના અંતરમાં.
વેદાય ત્યાં શાતાવેદનીયનો
સ્વલ્પ જ ને નામનો જ
અસ્વાધીન સુખાનુભવ ક્યારેક.
કુંભીપાકમાં ધડેલાઈ રહેલાં
કતલના પંત્ર બણી દોરાવાતાં
દાંસીના માંચડે મુકાવાતાં
મહોચયના અંધારામાં દે'કાવાતા
દીન પરાધીન પ્રાણી
આવતા મહાદુઃખની વ્યાકુલતામાં
ગુમાવી ખેસે પોતાની
સુખનાં ફાદાં મારવાની જાચજાને ય.
હેવાં દુઃખ ને કુવી વિટંબના !
એની મીમાંસા ય છિપ્તજવે
કરુણની કમકમાટી
મહાનુભાવનાં કોમળ હૈયાંને.
દુઃખના ને વિટંબનાના
આ અપાર ને અગાધ દરિયામાં
કવચિત્ કયાંથીક ટપકતાં
શાતાવેદનીયનાં સુખ બિન્દુડાં
નિશ્ચયથી સુખાભાસ જતાંય
સુખના વ્યવહારે વ્યવહારાય
વ્યવહારના સુવેતાઓથી.
પુરુષોદયથી પમાતાં
એ પૌંડ્રલિક સુખોય
કહેવાયાં છે કામમંજિરોથી
આત્મની સુપ્રવૃત્તિનાં જ પરિણામ.
પથ ન હોય એ સાતુખંધી
અચરમાવતે મહામહાત્મથી.
સરિતાના બલપ્રવાહના
દીર્ઘકાલીન સતત ધર્મજ્યુથી
જહજ સુવ્રત બની જતા
પૃથ્વરજોલકની કચમ,
યશપ્રવૃત્તિના ધર્મજ્યુએ

कर्मना कारणी कणवा जनताने
साधन्य शुद्धिणी जनता
शुभानुष्ठाननी प्रवृत्ति न
सुखमेव प्रायः सुखना अनुभव
अरभावतना महादयकालभां,
आत्मानी ओ साधन्य शुद्धि
जने तेनां ओ शुभानुष्ठान
जोषणभाष जहाँ
धर्ममेवादि कण्डान्तरथी.
नमस्कृतपत्नी करे तेभां
जनेकान्त कर्मकारणभाव
निश्चय ने व्यवहारना महावृत्तिओ.

x x x

अतीव दुष्प्राप्ती ने विरक्त
आत्माने अलिप्त साधनरूपी
दुर्जतिनी महाजतीओभां
धोलाध जता अनुष्ठाने
धारण करे
जने सुखानभां भूके
जनु नाम धर्म.
थोने आत्माने मोक्षभां
जने मोक्षने अनुष्ठान साधनोभां
जनु नाम योग.
ओ धर्मना योगथी
शुं शुं नथी सधातु
शुं शुं नथी सांपदु
जेना समाराधक महाशयोने,
धुन्द्रियो जने मनने
मोक्ष आराध अर्पनारां
श्रेष्ठतानी प्रसिद्धीभा धर्मन्तनां
मध्याम भौद्धमलिक तत्त्वो

पूरा पाउतो ओ
महादानी धर्मव्यवहारी.
शुभता ने सिद्धिना कर्मविक्रयथी
निश्चयनी महाशुद्धि समर्पतो
महाकल्याणुनो प्रदाता ओ
आस्वाद करावे आत्मने
मोक्षसुधीनां भूणभूत
अंतरनां भोक्तातर महासुभो.
वासुदेवनां जने दानवेन्द्रनां
अकवतीनां जने देवेन्द्रनां
पौद्गलिक महासुभोने,
जने वणा जेथीय यज्ञतां
समत्तना सर्वमेव सुभोने
समर्पनारा ओ धर्मने
भोषु ना अपनावे
महानुभाव कृतज्ञ सम्मान ?
ओ कृपागुनी कृपाओ न
अनुष्ठानता भेणववारा
जने सुभानुभव करनारा
था माटे सायवी न राणे
सहाय जेनी साह वहादरी ?
जेने भेयका जननाराओ।
न भेणवी शके दरी
ओ अनुष्ठानता सुप्रदायिनी
पारमेधरी महाकृपा.
उपदेशता महानुभावो जेथी न;
"समर्थो ने समायरो।
सुष्ठु तपो ने सुंदर भावो
भावनी भुज्य पायनताओ
परस्परनां शोषक जेना
धर्मनां ओ भव्य अंगो
कण्डर्भो भव्यात्माओने "

(याक्ष)

एक अप्रसिद्ध जैन महाकाव्य

लेखकः—श्रीयुत मंवरलालजी नाहटा, बीकानेर

कवि पुण्यकुशलकृत भरतेश्वर—बाहुबलि महाकाव्यकी एक अपूर्ण प्रति तेरापंथी संप्रदाय-
के पूज्य श्री तुलसीरामजी महाशयके पास थी। इसका पता हमें कई वर्ष पूर्व तेरापंथी
साधुओंद्वारा ही मिला था। उन लोगोंको यह महाकाव्य बहुत पसन्द आया था इससे इसकी

प्रशंसा करते हुए पूर्ण प्रति अन्वेषण करनेकी ओर हमें प्रेरित किया। हमें इस प्रतिको देखनेकी जिज्ञासा हुई और एक बार हम गंगाशहरमें स्थित तेरापंथी संप्रदायके पूज्यजीके पास गये। उन्होंने सहर्ष १६ वीं शतीकी लिखी हुई सुन्दर और अपूर्ण प्रति दिखाई। हमने उसे देखकर कुछ नोट करनेकी इच्छा प्रकट की तो उन्होंने अपने साम्प्रदायिक नियमकी आपत्ति दर्शाई, हमें तो इसीसे सन्तोष हुआ कि एव उच्च कोटिका नवीन महाकाव्य मिला।

गत वर्ष बंबई जाते हुए रेलमें तेरापंथी सभाके कार्यकर्ता गंगाशहरनिवासी भाई श्री नथमलजी बनोटने भरतेश्वर-बाहुबलि महाकाव्यकी प्रति आगराके श्रीविजयधर्मलक्ष्मी ज्ञानमंदिरमें होने व उसकी तेरापंथी समाज द्वारा नकल करवाकर अधूरी प्रतिको पूर्ण करवानेका शुभ संवाद दिया। हमने आगराके श्रीविजयधर्मलक्ष्मी ज्ञानमंदिरमें जा कर देखा तो इस महाकाव्यकी दो प्रतियाँ मिलीं जिनमें एक संवत् १६५९ की और दूसरी २० वीं शतीकी थी। संभवतः दूसरी प्रति पहलीकी नकल होगी, क्योंकि दोनों प्रतियोंमें ग्रन्थकारकी कोई प्रशस्ति नहीं है अतः इसका रचनास्थान, रचनाकाल आदिकी तिथि अज्ञात है।

पहली प्रति संवत् १६५९ के भाद्रवा वदि १३ के दिन लिखी हुई है। इसके पत्र ६६ है, प्रत्येक पृष्ठ में १४ पंक्ति और एक एक पंक्तिमें ४३-४४ अक्षर है। दूसरी प्रति १२२ पत्रोंकी और बीसवीं शतीकी लिखी हुई है। वह ग्रंथ १८ सर्गोंमें समाप्त होता है जिनमें क्रमशः ७९, ९६, १०७, ७९, ८१, ७५, ८३, ७५, ७७, ७५, १०५, ७३, ६७, ७८, १३१, ८१, ८९ और ८३ श्लोक हैं। समस्त श्लोक १५३४ हैं, प्रंथाग्रंथकी संख्या लिखी हुई नहीं है। ग्रंथके आदि और अंतिम श्लोकके साथ साथ प्रत्येक सर्गका अंतिम अंश दिया जाता है, ताकि प्रत्येक सर्गका प्रतिपादित विषय भी ज्ञात हो जाय। इस महाकाव्यके रचयिता कवि पुण्यकुशल तपागच्छीय पं. सोमकुशलके शिष्य थे और यह ग्रंथ श्रीविजयसेनसूरीके राज्यमें अर्थात् संवत् १६५२-१६५९ के बीचमें बना है।

आदिः—अर्थाधर्मभारतभूभुजां बलाद् भूनातपत्रः स्वपुरीमुपागतः ।

विमृश्य दूतं प्रजिघाय वाग्मिनं ततोऽत्रसे तक्षशिलां महाभुजे । १।

सर्गोंके अंतिम अंशः—

इति श्री पं. सोमकुशलगणिशिष्य—पुण्यकुशलगणिविरचिते भरतबाहुबलिसंवादे महाकाव्ये भरतदूतागमो नाम प्रथमः सर्गः ।

इति श्री पं. सोमकुशलशिष्य—पुण्यकुशलविरचिते भरतबाहुबलिसंवादे महाकाव्ये दूत-वाक्योपन्यासवर्णनो नाम द्वितीयसर्गः ॥२॥

इति श्री पं. सोमकुशलशिष्य—पुण्यकुशलविरचिते भरतबाहुबलिमहाकाव्ये दूतप्रत्यागमो नाम तृतीयसर्गः ॥३॥

इति श्री पं. सोमकुशलगणिशिष्य—पुण्यकुशलविरचिते भरतबाहुबलिमहाकाव्ये उन्माद-दीपनो नाम चतुर्थः सर्गः ॥४॥

इति श्री पं. सोमकुशलशिष्य-पुण्यकुशलविरचिते भरतबाहुबलिमहाकाव्ये सेनासञ्जी-
करणसामग्रीवर्णनो नाम पंचमः सर्गः ॥५॥

इति श्री पं. सोमकुशलशिष्य-पुण्यकुशलविरचिते भरतबाहुबलिमहाकाव्ये प्रथमसेना-
निवेशवर्णनो नाम षष्ठः सर्गः ॥६॥

इति श्री पं. सोमकुशलशिष्य-पुण्यकुशलविरचिते भरतबाहुबलिमहाकाव्ये वन-
विहार क्रोडावर्णनो नाम सप्तमः सर्गः ॥७॥

इति श्री सोमकुशलशिष्य-पुण्यकुशलविरचिते भरतबाहुबलिमहाकाव्ये सैन्यप्रस्थान वर्णनो
नाम अष्टमः सर्गः ॥८॥

इति श्री पं. सोमकुशलशिष्य-पुण्यकुशलविरचिते भरतबाहुबलिमहाकाव्ये देश-सीमा-
प्रापणो नाम नवमः सर्गः ॥९॥

इति श्री पं. सोमकुशलशिष्य-पुण्यकुशलविरचिते भरतबाहुबलिमहाकाव्ये सचैत्यो-
पानाभिगमो नाम दशमः सर्गः ॥१०॥

इति श्री पं. सोमकुशलशिष्य-पुण्यकुशलविरचिते भरतबाहुबलिमहाकाव्ये चरोक्ति-
विन्यासवर्णनो नाम एकादशसर्गः ॥११॥

इति श्री पं. सोमकुशलशिष्य-पुण्यकुशलविरचिते भरतबाहुबलिमहाकाव्ये रणास्त्राह-
दोपनो नाम द्वादशः सर्गः ॥१२॥

इति श्री पं. सोमकुशलशिष्य-पुण्यकुशलविरचिते भरतबाहुबलिमहाकाव्ये बाहुबलि-
संप्रामभ्यागमो नाम त्रयोदशः सर्गः ॥१३॥

इति श्री पं. सोमकुशलशिष्य-पुण्यकुशलविरचिते भरतबाहुबलिमहाकाव्ये सैन्य-
समागमवर्णनो नाम चतुर्दशः सर्गः ॥१४॥

इति श्रीतपागच्छाधिराजश्रीविजयसेनसूरीश्वरराज्ये पं. श्री सोमकुशलशिष्य-पुण्य-
कुशलविरचिते बाहुबलिमहाकाव्ये युद्धवर्णनो नाम पंचदशः सर्गः ॥१५॥

इति श्रीतपागच्छाधिराजश्रीविजयसेनसूरीश्वरराज्ये पं. सोमकुशलशिष्य-पुण्यकुशल-
विरचिते भरतबाहुबलिमहाकाव्ये गीर्वाणवचःस्वीकारकरणो नाम षोडशः सर्गः ॥१६॥

इति श्रीतपागच्छाधिराजश्रीविजयसेनसूरीश्वरराज्ये पं. श्री सोमकुशलशिष्य-पुण्यकुशल-
विरचिते बाहुबलिमहाकाव्ये भरतबाहुबलिद्वंद्वयुद्धवर्णनो नाम सप्तदशः सर्गः ॥१७॥

पुण्योदयाद्भवति सिद्धिरिहाप्यशेषा, पुण्योदयात्सकलबंधुसमागमश्च ।

पुण्योदयात्सुकुलजन्म विभूतितामः पुण्योदयाद्भवति कीर्तिरनुत्तराभाः ॥८३॥

इति श्रीतपागच्छाधिराजश्रीविजयसेनसूरीश्वरराज्ये पंडितश्रीसोमकुशलशिष्य-पुण्यकुशल-
विरचिते भरतबाहुबलिमहाकाव्ये भरतबाहुबलिकेवलज्ञानोत्तिर्णनो अष्टादशः सर्गः ॥१८॥

समाप्तश्चायं ग्रंथः ॥ संवत् १६५९ वर्षे भाद्रवा वदि १३ दिने चेला हां (?) लेखत् ॥

जैन प्रकाशन संस्थाओंका कर्तव्य है कि ऐसे अप्रसिद्ध ग्रंथोंको शीघ्र ही प्रकाशित करे ।

મૂર્તિપૂજનો પ્રભાવ

લેખક-પ્રો. સુ. મ. શ્રી ભદ્રકર્ણવિજયજી [પ્ર.આ.મ.શ્રી.વિજયરામચંદ્રસરિશિષ્ય]

કામશાસ્ત્રકાર વાત્સ્યાયન મુનિ કહે છે કે 'જે જ્ઞાન શબ્દોદ્ધારા આપી શકાય છે, તે પુસ્તકોમાં હોય છે. પરંતુ, જે સમજ શબ્દોદ્ધારા આપી શકાતી નથી, તે કાર્ય ચિત્રોદ્ધારા થઈ શકે છે. અંગ્રેજીમાં પણ કહેવત છે કે-“One picture is worth ten thousand words”. એક ચિત્ર દશ હજાર શબ્દો બરાબર છે.

જ્ઞાનના ગૂઢતમ રહસ્યો સમજાવવા માટે દરેક દેશના વિદ્વાનોએ સાંકેતિક ચિત્રોવડે, સંકેતો વડે, ગૂઢાક્ષરો (shorthands) વડે, ગૂઢ શબ્દો (codewords) વડે, રૂપો વડે, તથા કથા (fables) વડે અને મૂર્તિ (models) વડે પ્રયાસ કર્યો છે. પરંતુ એ સર્વમાં મૂર્તિપૂજના વિધાનમાં સૂક્ષ્મદષ્ટિ અને બુદ્ધિનો જે ચમત્કાર દેખાય છે, તે બીજા કશામાં દેખાતો નથી. જ્ઞાનને જાણવાનું દાર જે મૂર્તિ (Letter) છે, તે પછી જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્માને જાણવાનું દાર પણ મૂર્તિ (Image) જ હોય, એમાં આશ્ચર્ય નથી. મૂર્તિ કે તેની પૂજનું ખંડન કરનારાઓ પણ પોતાના વિચારો બીજાઓ ઉપર કસાવવાને માટે અક્ષરાત્મક મૂર્તિઓનો જ આશ્રય લે છે, કારણ કે-તેઓના વિચારોનું પ્રતિપાદન કરનારાં પુસ્તકો નિરાકાર વિચારોને સમજાવનારી એક પ્રકારની મૂર્તિઓ જ છે.

થોડામાં થોડા અર્થોને બતાવવાનું કાર્ય આકૃતિ કે મૂર્તિવડે જ થઈ શકે છે. મૂર્તિ-પૂજકો “મૂર્તિ કે તેની આકૃતિને જ ઈશ્વર કે પરમાત્મા માને છે,” એમ નથી, કિન્તુ એ આકૃતિ કે મૂર્તિ દ્વારા જ્ઞાત થતી (જાણાતી) કોઈ અન્ય અગમ્ય વસ્તુને જ ઈશ્વર કે પરમાત્મા માને છે. અને તે અગમ્ય ઈશ્વર કે પરમાત્માની જ અર્ચના પૂજના અને ભક્તિ મૂર્તિ મારફત કરે છે. અગમ્ય ઈશ્વરનું જ્ઞાન કે ધ્યાન કરવા મૂર્તિપૂજક મૂર્તિનો આશ્રય લે, એમાં ખોટું પણ શું છે? લાખો માઈલ વિસ્તારવાળા પૃથ્વીનું જ્ઞાન કે બાન વિદ્યાર્થીઓને શું એક નાની માટલી જેવડા પૃથ્વીના ગોળા વડે કે તથા સાડાતથા ફોટ ચોરસ નકશા વડે નથી કરાવી શકાતું? અથવા આકાશમાં ઝોગેલા બીજના ચન્દ્રમાને જોવા માટે, શું કોઈ છાપરા ઉપર કે ઝાડની ટોચ ઉપર જોનારની દષ્ટિને આરંભમાં નથી સ્થાપન કરવી પડતી? પડે જ છે. અતિસ્થૂલ કે અતિસૂક્ષ્મ વસ્તુનું જ્ઞાન કરાવવા માટે મધ્યમ સ્થૂલ પદાર્થોનો આશ્રય આ જગતમાં સર્વ બુદ્ધિમાન પુરુષોને જે સર્વત્ર લેવો જ પડે છે, તે પછી સ્થૂલથી પણ સ્થૂલ (જ્ઞાનસ્વરૂપે લોકલોકબ્યાપી) અને સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મ (આકૃતિવડે સર્વથા અમૂર્ત) એવા પરમેશ્વર કે પરમાત્માનું જ્ઞાન કરાવવા માટે અને તેમના પ્રત્યે ભક્તિભાવ પ્રગટાવવા માટે સામાજિક મહર્ષિઓને મૂર્તિની યોજના કરવી પડે, તેમાં આશ્ચર્ય શું છે? જે શિક્ષક વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિમાં ભિન્નતા માટે અનેક પ્રકારના જાણીતા સ્થૂલ દષ્ટાંતો આપી શકે છે, તથા આકૃતિઓ દોરીને વિષય સમજાવી શકે છે, તે શિક્ષક કુશળ શિક્ષક ગણાય છે. જેઓ તેમ કરી શકતા નથી, તેઓ ગમે તેટલા વિદ્વાન છતાં સાદા શિક્ષક થઈ શકતા નથી. પરમેશ્વર કે પરમાત્માનું જ્ઞાન સૌથી વધારે અગમ્ય છે. એ જ્ઞાન આપવા માટે, સ્થૂલ મતિથી ગ્રાહ્ય એવા પ્રતીકો અને મૂર્તિઓની યોજના કરીને આપણા દિવ્યદર્શી મહર્ષિઓએ સાચો જ મોટી કશળતા બતાવી છે.

ચાર નિદેશનું મહત્ત્વ

કોઈ પણ વસ્તુના ઓછામાં ઓછા ચાર ધર્મ પ્રસિદ્ધ છે: નામ, આકૃતિ, દ્રવ્ય (અતીત, અનાગત ગુણયુક્ત વસ્તુ) અને ભાવ (વર્તમાન વિષ્ણુમાન ગુણયુક્ત વસ્તુ).

વસ્તુના આકાર અને ગુણરહિત ધર્મ, તે નામ. વસ્તુના ગુણરહિત પણ નામ તથા આકારસહિત ધર્મ, તે આકૃતિ. વર્તમાન ગુણ તથા આકાર સહિત તથા અતીત અનાગત ગુણ સહિત વસ્તુનો ધર્મ તે દ્રવ્ય, અને અતીત અનાગત ગુણરહિત પણ નામ આકાર અને વર્તમાન ગુણસહિત ધર્મ તે ભાવ.

સમાન ગુણવાળા (તીર્થંકરો) નાં બિન્ન નામો, તથા એકનામ (મહાવીર) વાળાના બિન્ન ગુણો દેખાય છે. તેમાં એકલો ભાવ નિદેશ, કે એકલો નામ નિદેશ કારણભૂત હોતો નથી, કિન્તુ દ્રવ્યાદિ અન્ય નિદેશ પણ કારણભૂત છે. જન્મતના પદાર્થોના ત્રણ વિભાગ છે: હેય, જેય અને ઉપાદેય. જે પદાર્થો હેય, જેય અને ઉપાદેય હોય, તે પદાર્થો ચારેય નિદેશો હેય, જેય અને ઉપાદેય બને છે. જેમકે-સુનિઓને સૂી હેય છે. એટલે સૂીઓનું વર્તમાન શરીર (ભાવ નિદેશ) જ નહિ પણ સૂીકયા (નામનિદેશ), સૂીચિત્ર (સ્થાપનાનિદેશ), તથા સૂીનું ખાલ યા મૃતક શરીર (દ્રવ્યનિદેશ) પણ વર્ણ્ય જ છે. 'ભગવાન મહાવીર' ઉપાદેય છે, એટલે ભગવાન મહાવીરનો ભાવનિદેશ (કેવળગાન પામ્યા પછી ધર્મદેશના આપવા માટે સમવસરણમાં બિરાજમાન અવસ્થા) જ માનનીય છે, એમ નહિ, પણ ભગવાન મહાવીરનું નામ, આકાર, અને પૂર્વોત્તર અવસ્થા પણ માનનીય છે. ભારતભૂમિ એ જેય છે, એટલે ભારતભૂમિનું નામ, તેનો આકાર બતાવનારું ચિત્ર અથવા નકશો, અને એ ભારતભૂમિ ઉપર રહેલ નદીનાળાં, દ્વિપ, સમુદ્ર, પર્વત, અરણ્ય, મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી અને અન્ય જંતુઓ વગેરે સઘળું જેય છે.

એ રીતે શત્રુ (હેય), મિત્ર (ઉપાદેય) કે અશત્રુમિત્ર (જેય) ચારે નિદેશપથી હેય, જેય કે ઉપાદેય છે, કિન્તુ કોઈ એક જ નિદેશપથી નહિ. વસ્તુમાત્રમાં જેમ (નામાદિ) ચાર ધર્મો પ્રસિદ્ધ છે, તેમ બીજા પણ અનેક (ક્રમભાવી, સહભાવી, સાધારણ, અસાધારણાદિ) ધર્મો લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. સત્ત્વ, રોષત્વ, પ્રમેયત્વ, દ્રવ્યત્વ, વસ્તુત્વ આદિ પ્રત્યેક વસ્તુના સાધારણ ધર્મો છે, અને ચૈતન્ય, કર્તૃત્વ, બોક્તૃત્વ, પ્રમાતૃત્વ, જીવત્વ, પુદ્ગલત્વ, ધર્મત્વ, અધર્મત્વ, આકાશત્વ, કાલત્વાદિ વસ્તુઓના અસાધારણ ધર્મો છે. વળી જીવમાં જેમ ચૈતન્ય, કર્તૃત્વાદિ સહભાવી ધર્મો હોય છે, તેમ હર્ષ, વિષાદ, સુખદુઃખાદિ ક્રમભાવી ધર્મો હોય છે. પુદ્ગલમાં જેમ રૂપ, રસ, મંદ, સ્પર્શાદિ સહભાવી ધર્મો હોય છે, તેમ અણુત્વ, મહત્ત્વ, સંખ્યા, પરિમાણ, સંયોગ, વિભાગાદિ ક્રમભાવી ધર્મો હોય છે. એ રીતે બીજાં દ્રવ્યો માટે પણ સમજી લેવું. એ જ રીતે અસ્તિત્વે સ્વદ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવાદિગત ધર્મો અનંત હોય છે, અને એ બધા એક સાથે કહી શકાતા નથી, તેથી વસ્તુમાત્ર (શબ્દ દષ્ટિએ) અનિર્વચનીય પણ ગણાય છે. તથા વસ્તુ અને તેના અનંત ધર્મો પ્રત્યેક સમયે પરાવર્તન પામવા છતાં ત્રણેય કાળમાં કદી પણ સર્વથા નાશ પામતા નથી, તેથી વસ્તુમાત્ર (અર્થ દષ્ટિએ) 'અખંડ' ગણાય છે. એવી અખંડ અને અનિર્વચનીય વસ્તુને વ્યવહારના ઉપયોગમાં લાવવા માટે તેના ખંડ અને ભેદની કल्पના કરવી પડે છે. તે સિવાય, તેનું નિર્વચન શર્ષ શક્યું નથી. એ કल्पનાની વસ્તુને શાસ્ત્રમાં નિદેશ શબ્દથી કહેવામાં આવે છે.

વસ્તુમાત્રનો વ્યવહાર શબ્દ, અર્થ અને જ્ઞાનરૂઝે થાય છે. એટલે વ્યવહાર ત્રણ પ્રકારના છે: શબ્દિક, આર્થિક અને બૌદ્ધિક. શબ્દિક વ્યવહારનો નિર્વાહ 'નામ' નિષ્કેપથી થાય છે. આર્થિક વ્યવહારનો નિર્વાહ 'દ્રવ્ય' અને 'ભાવ' નિષ્કેપથી થાય છે. તથા બૌદ્ધિક વ્યવહારનો નિર્વાહ 'સ્થાપના' નિષ્કેપથી થાય છે.

જાતિ, ગુણ, ક્રિયા, કે દ્રવ્યાદિ નિમિત્તોની અપેક્ષા રાખ્યા વિના જ વસ્તુને ઓળખવા માટે, છત્તાનુસાર કંઈ પણ 'સંગ' રાખવી, તે વસ્તુનો નામ નિષ્કેપ (Name or negative aspect) છે. જેનું નામ થઈ ચૂક્યું છે, તેવી વસ્તુના સમાન આકારવાળી પ્રતિમા અથવા ચિત્રમાં તે વસ્તુની સ્થાપના કરવી, તે સદ્ભાવ અથવા તદાકાર, તથા ભિન્ન આકારવાળી વસ્તુમાં સ્થાપના કરવી તે અસદ્ભાવ અથવા અતદાકાર સ્થાપના નિષ્કેપ (Representative aspect) છે. બવિખ્યામાં સાધુ પર્ણીય પામવાની યોગ્યતાના કારણે કે ભૂતકાળમાં સાધુ પર્ણીયનું પાલન થયું છે, તે કારણે વર્તમાનમાં તેને સાધુ કહેવો, તે દ્રવ્ય નિષ્કેપ (Privative side) છે. અને તત્પર્ણીય પ્રાપ્ત વસ્તુમાં 'તત્' વ્યવહારને ભાવ નિષ્કેપ (Model standpoint અથવા positive aspect) કહે છે.

અપ્રસ્તુત અર્થ કે તેના ધર્મનું નિરાકરણ, અને પ્રસ્તુત અર્થ કે તેના ધર્મનું પ્રરૂપણ કરવા માટે નિષ્કેપની જરૂર છે. અવ્યુત્પન્ન શ્રોતાની અપેક્ષાએ અપ્રસ્તુતનું નિરાકરણ, અને વ્યુત્પન્ન શ્રોતાની અપેક્ષાએ પ્રસ્તુતનું પ્રરૂપણ કરવાની જરૂર પડે છે. નિષ્કેપથી વ્યુત્પન્નનો પણ પ્રસ્તુત અર્થવિષયક સંશય કે વિષય નાશ પામે છે.

અખંડ અને અનિર્વચનીય વસ્તુનું જ્ઞાન કરવા માટે તથા જ્ઞાન મુજબ વ્યવહાર કરવા માટે 'નિષ્કેપ'ની અગત્ય છે. તે વિના વસ્તુની ઓળખ, સ્મરણ કે ભક્તિ છત્યાદિ થઈ શકતાં નથી. ઓળખ, સ્મરણ કે ભક્તિ છત્યાદિ માટે પૂર્વપૂર્વ નિષ્કેપથી હિતર ઉત્તર નિષ્કેપ અધિક અધિક સમર્થ છે. જેમ નામ, તેમ નિર્જીવ સ્થાપના પણ વિન્યાદિ ગુણની સિદ્ધિ માટે પૂજનીય છે. દાખલા તરીકે—ગુરુની પાટ, પીઠ અને આસનાદિ પદાર્થો નિર્જીવ છે, છતાં પૂજનીય, માનનીય અને આદરણીય બને છે.

કેટલાક કહે છે, કે—'ભાવ' એ જ વસ્તુ છે; ભાવશબ્દ નામાદિ ત્રણ એ વસ્તુ નથી. તે જ્ઞાતું નથી. ભાવ એ વસ્તુનો પર્ણીય હોવાથી જેમ વસ્તુ છે, તેમ નામાદિ ત્રણ પણ વસ્તુના જ પર્ણીય હોવાથી વસ્તુ છે. 'હન્દ' કે 'રાગ' શબ્દ કહેવાથી હન્દ અને રાગના કેવળ ભાવપર્ણીયનો નહિ, પણ નામાદિ ચારે પર્ણીયોનો ખ્યાલ આવે છે. પછી જે વખતે જે પર્ણીયનું પ્રયોજન હોય છે, તે પર્ણીય માટે તે શબ્દની યોજના કરવામાં આવે છે. અથવા, નામાદિ ત્રણનો ઉપયોગ ભાવ લાવવા માટે જરૂરી છે. ભાવના અંગ અને કારણ તરીકે તેના ઉપયોગ છે. જિનેશ્વરનું નામ, જિનેશ્વરની સ્થાપના અને જિનેશ્વરનો સિદ્ધ-સિદ્ધાન્ત આત્મા કે (અરૂપી) આકાર જોવાથી કે ખ્યાવાથી ભાવોસ્થાસનો અનુભવ થાય છે. જેમ જિનેશ્વરનાં તેમ અન્યનાં નામાદિ લેવાથી કે જોવાથી તેવા તેવા પ્રકારનો ભાવ હિતપન્ન થાય જ છે. તદાવત એટલે છે કે ભિન્નવસ્તુમત નામાદિ ત્રણ ભાવોસ્થાસના એકાન્તિક કે આત્મન્તિક કારણ નથી, કિન્તુ, ભાવ એ ભાવોસ્થાસનું એકાન્તિક અને આત્મન્તિક કારણ છે. અભિન્ન વસ્તુમત નામાદિ ત્રણ તો ભાવોસ્થાસના એકાન્તિક અને

આત્મનિક કારણ છે. કારણકે-ભાવ જેમ વસ્તુધર્મ હોવાથી વસ્તુથી અભિન્ન છે, તેમ અભિન્ન વસ્તુગત નામાદિ ત્રણ પણ વસ્તુધર્મ રૂપ હોવાથી વસ્તુથી અભિન્ન જ છે.

સર્વ વસ્તુઓને પોતપોતાનું કોઈ સ્વતંત્ર નામ હોય છે, તેથી સર્વ વસ્તુઓ નામરૂપ છે. સ્વતંત્ર આકૃતિ હોય છે, તેથી સર્વ વસ્તુઓ સ્થાપનારૂપ છે. સ્વતંત્ર કારણતા હોય છે, તેથી સર્વ વસ્તુઓ દ્રવ્યરૂપ છે અને સ્વતંત્ર કાર્યતા હોય છે, તેથી સર્વ વસ્તુઓ ભાવરૂપ છે. અભિધાન એ નામ છે, આકાર એ સ્થાપના છે, કારણતા એ દ્રવ્ય છે, અને કાર્યતા એ ભાવ છે. જિનેશ્વરનું નામ એ જિનેશ્વરનો ધર્મ ન હોય, તો તે નામના અચ્ચારણથી જિનેશ્વરની ઓળખાણ કેમ થાય ? અને તે જ નામથી કોઈ બીજાની ઓળખાણ કેમ ન થાય ? પણ તેમ થતું નથી. જેમ જિનેશ્વરનું નામ તેમ આકાર. જેમ આકાર તેમ દ્રવ્ય, અને જેમ દ્રવ્ય તેમ ભાવ, એ ચારેય જિનેશ્વરને જ ઓળખાવે છે; પણ બીજાને નહિ. તેથી એ ચારેય જિનેશ્વરથી પૃથગ્ભૂત નહિ, પણ અપૃથગ્ભૂત છે, એમ માનવું જોઈએ.

દુનિયાની બધી વસ્તુઓ-પોતાના અભિધાનથી નામાત્મક છે, આકારથી સ્થાપનાત્મક છે. કારણતાથી દ્રવ્યાત્મક છે, અને કાર્યતાથી ભાવાત્મક છે. જેમ ઘટાદિ સ્થૂણ વસ્તુઓ નામાદિ ચાર સ્વરૂપની છે, તેમ શબ્દાદિ સૂક્ષ્મ વસ્તુઓ અને જ્ઞાનાદિ અમૂર્ત વસ્તુઓ પણ નામાદિ ચાર પ્રકારની છે. ઘટને જેમ નામ, આકાર ઇત્યાદિક છે, તેમ શબ્દને અને જ્ઞાનને પણ છે. ઘટને સ્થૂળ આકારાદિ છે, તો શબ્દ અને જ્ઞાનને અનુક્રમે સૂક્ષ્મતર અને સૂક્ષ્મતમાદિ આકારો છે. જ્ઞાનને રૂપ નથી પણ આકાર અવસ્થ છે. જૈનશાસ્ત્ર મુજબ અમૂર્ત વસ્તુઓને રૂપ (colour) માનેલ નથી, પણ આકાર (form) માનેલ છે.

નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય; એ ત્રણમાં જોકે ભાવશૂન્યત્વ એ ધર્મ સમાન છે, તો પણ-અન્ય ધર્મોથી પરસ્પર ભેદ પણ છે. એ ભેદ પાડવામાં પણ એ પ્રત્યેકના નામાદિ ચાર ભિન્ન ભિન્ન છે, તેથી જ ભેદ પડે છે, પણ બીજાથી નહિ. મહાવીર શબ્દરૂપ નામને જેમ (૧) નામ છે, તેમ (૨) (અક્ષરોનો) આકાર છે. એ અક્ષરો જે શાહી વગેરેથી બન્યા છે, તે (૩) દ્રવ્ય છે. અને તે અક્ષરોથી જે કાર્ય થાય છે, તે જ તેનો (૪) ભાવ છે. એ જ રીતે સ્થાપનાને પણ નામાદિ ચાર છે, અને દ્રવ્યને પણ નામાદિ ચાર છે. સ્થાપનાનું સ્થાપના એવું (૧) નામ, તેની અમૂક (૨) આકૃતિ, તેનું અમૂક પાણાણાદિ (૩) દ્રવ્ય, અને તેનું અમૂક પ્રકારનું જ્ઞાનાદિ કરાવવા રૂપ કાર્ય એ (૪) ભાવ છે, તથા દ્રવ્યનું દ્રવ્ય એવું (૧) નામ, ઉત્કૃષ્ટ-વિકૃષ્ટ-કુડસિતાદિ-આકારથી વિસક્ષણ નિર્વાહાર (૨) આકાર, પૂર્વોત્તરાદિ અવસ્થારૂપ (૩) દ્રવ્ય, અને અમુક પ્રકારના બોધને કરાવવાદિ કાર્ય રૂપ (૪) ભાવ.

એ રીતે નામાદિ ત્રણમાં જેમ પરસ્પર સમાનતા છે, તેમ પરસ્પર ભેદ પણ સિદ્ધ છે, અને તેનું કારણ પ્રત્યેકના નામાદિ ચાર ભિન્ન છે, તે જ છે જેમ દ્રવ્ય અને હાસમાં દ્રવ્યત્વ અને શ્વેતત્વ સમાન છે, છતાં બન્નેનાં કારણાદિ, કાર્યોદિ અને સ્વરૂપાદિ જૂદાં છે, તેમ નામાદિ ત્રણમાં ભાવશૂન્યત્વાદિ સમાન છે, તોપણ પરસ્પરના કારણાદિ, કાર્યોદિ અને સ્વરૂપાદિ જૂદાં છે.

૧. નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય, એ ત્રણનાં ત્રણ જૂદાં નામો છે.

૨. નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય, એ ત્રણના ત્રણ જૂદાં આકારો છે.

૩. નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય, એ ત્રણના અનુક્રમે ઉચ્ચારનાર, ઘડનાર અને અનાવનાર જૂદા છે.

૪. નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય, એ ત્રણને અનુક્રમે સાંભળનાર, બોલાવનાર તથા અનુભવનારની શુદ્ધિઓ જૂદી જૂદી થાય છે.

૫. નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય, એ ત્રણ પ્રત્યે ક્રિયા બિન્ન બિન્ન થાય છે. નામનું ઉચ્ચારણ કે લખાણ થાય છે. સ્થાપનાનું ઘડતર કે સ્થાપન થાય છે. દ્રવ્યનું ભૂત કે ભવિષ્યકાળમાં સાક્ષાત્ ભાવરૂપે પરિણમનાદિ થાય છે. તથા

૬. નામના જાપનું, સ્થાપનાની ભક્તિનું તથા દ્રવ્યની આસેવનાદિનું ફળ પણ જૂદું જૂદું મળે છે, તેથી તે ત્રણેમાં પરસ્પર ભેદ પણ સિદ્ધ છે.

અખંડ અને અનિર્વચનીય વસ્તુને ઓળખવા માટે, ઓળખીને યાદ રાખવા માટે અને યાદ રાખીને તેની બિન્ન બિન્ન પ્રકારે આસેવનાદિ કરવા માટે તે વસ્તુના એકલા ભાવ (Positive aspect) થી ચાલી શકતું નથી, કિન્તુ, તે માટે તેના નામ (Negative aspect), સ્થાપના (Representative aspect) અને દ્રવ્યાદિ (Privative or potential aspect) ની પણ જરૂર પડે છે.

નામને વસ્તુની સાથે વાચ્ય-વાચકભાવ સંબંધ છે; સ્થાપનાને વસ્તુની સાથે સ્થાપ-સ્થાપકભાવ સંબંધ છે, દ્રવ્યને વસ્તુની સાથે કાર્યકારણભાવ સંબંધ છે, અને ભાવને વસ્તુની સાથે તાદાત્મ્યભાવ અથવા અમેદભાવરૂપ સંબંધ છે. એ ચારેય વસ્તુની સાથે જૂદા જૂદા સંબંધોથી જોડાયેલ છે. એક સંબંધીનું જ્ઞાન અપર સંબંધીનું સ્મારક છે, એ ન્યાયે વસ્તુની સાથે સંબંધ ધરાવતા કોઈ પણ એક સંબંધીનું જ્ઞાન સમગ્ર વસ્તુનું સ્મારક અને છે. નામ, સ્થાપનાદિ વસ્તુના સંબંધી છે, તેથી તે બધાનું કે તે બધામાંથી કોઈ એકનું જ્ઞાન, વસ્તુનું જ્ઞાન કરાવે છે, છતાં દરેકમાં જ્ઞાન કરાવવાની શક્તિ એક નહિ, પણ બિન્ન બિન્ન છે. નામ વસ્તુનું જ્ઞાન એક રીતે કરાવે છે, સ્થાપના જૂદી રીતે, દ્રવ્ય વળી તેથી જૂરી રીતે, અને ભાવ વળી તેથી પણ જૂદી રીતે. પોતપોતાના સ્થાનમાં તે દરેકને સ્વરૂપ મહત્ત્વ છે. તેમણે સ્થાપનામાં વસ્તુનો બોધ કરાવવાની, તે બોધને ટકાવી રાખવાની, તથા તે બોધને જીવનમાં સક્રિય અસલ કરાવવાની, જે વિશેષ શક્તિ રહેલી છે, તે નામની પીળી ત્રણમાં નથી.

‘મૂર્તિપૂજનો પ્રભાવ’ સમજાવવા માટે એ વસ્તુને હજુ જરા વધારે સ્પષ્ટપણે સમજાવવાની આવશ્યકતા છે. આગળ આપણે ભેદ આપ્યા, કે-મૂર્તિ વસ્તુઓને તે આકાર છે જ. પણ-અમૂર્ત વસ્તુઓને પણ આકાર છે, આકાર રહિત કોઈ ચીજ આ જગતમાં છે જ નહિ. સમજને પણ આકાર છે, અર્થને પણ આકાર છે, અને જ્ઞાનને પણ આકાર છે. અકારરહિત શબ્દ, આકારરહિત અર્થ કે આકારરહિત જ્ઞાન શેષનું આ જગતમાં મુશ્કેલ જ નહિ કિન્તુ અશક્ય છે. એક શબ્દ બીજા શબ્દથી, એક અર્થ બીજા અર્થથી અને એક જ્ઞાન બીજા જ્ઞાનથી જે જૂદું પડે છે, તેમાં સુખ્યપણે આકારભેદ સિવાય બીજું કંઈ કારણ છે !

नगरकोटके तीन स्तंभन और विशेष ज्ञातव्य

लेखक व संपादक—श्रीधुत अण्णचंदजी नाइटा, बीकानेर

‘श्री जैन सत्य प्रकाश’ के क्रमांक ११७ से ११९ में डॉ. बनारसदासजोका ‘जैन इतिहासमें कांगड़ा’ शीर्षक लेख प्रकाशित हुआ है। हमारे संप्रहमें नगरकोटके तीन स्तंभन हैं, जिनसे इस सम्बन्धमें कुछ नई जानकारी मिलती है, वे एवं कई अन्य ऐतिहासिक नवीन बातें जो मेरी जानकारीमें हैं, इस लेखमें प्रकाशित की जा रही हैं।

१. जयसागर उपस्थायने उक्त तीर्थकी यात्रा सं. १४८४ में का थी उस समय चार मंदिरोंका उल्लेख किया गया है, पर इस लेखके साथ दी जानेवाली सं. १४९७ की चैत्यपरिपाटीमें पांच मंदिरोंका उल्लेख किया है वह पांचवां श्रीमान् धिरिया (धीराज) कारित पासनाथ मंदिर प्रतीत होता है। ‘विज्ञप्तित्रिवेगी’ में गोपाचलपुरमें धिराजकारित शांतिनाथ मंदिरका उल्लेख है। संभव है चैत्यपरिपाटिका धिरिया और ये अभिन हो।

२. नगरकोटके साधु क्षीमसिंहकारित खरतरविधिचैत्य—शांतिनाथकी प्रतिष्ठा जिनेश्वर-मूरजीके करनेका उल्लेख ‘विज्ञप्तित्रिवेगी’ में है, पर उसका संवत् नहीं दिया गया, जबकि ‘खरतरगच्छगुर्वावश्री’ जिसे हम श्रीमान् जिनविजयजीके सम्पादकत्वमें सिंधी जैन ग्रन्थमालासे प्रकाशित करवा रहे हैं उसमें उसका निम्नाक्त उल्लेख है—

“सं. १३०९ श्रीप्रह्लादनपुरे मार्गशीर्ष सुदि १२ समाधिशेखर—गुणशेखर—देवशेखर साधुभक्त—वीरवल्लभमुनिनां तथा मुक्तिमुन्दरी साध्वी दोक्षा। तस्मिन्नेव वर्षे माघ सुदि १० श्रीशान्तिनाथ—अजितनाथ—धर्मनाथ—वासुपूज्य—मुनिमुवत—सीमंधरस्वामि — पद्मनाथप्रतिमायाः प्रतिष्ठा कारिता च सा. विमलचन्द्रहीरादि समुदायेन। तथाहि साधु विमलचन्द्रेण श्रीशान्तिनाथो नगरकोटप्रासादस्थो महाद्वयव्ययेन प्रतिष्ठापितः, अजितनाथो बलसाधारणेन, धर्मनाथो विमलचन्द्रपुत्रक्षेमसिंहेन....”

अर्थात् उक्त शांतिनाथमूर्तिकी प्रतिष्ठा बहुत द्रव्यव्ययसे क्षेमसिंहके पिता साधु विमलचन्द्रे सं. १३०९ के माघ सुदि १० को (प्रह्लादनपुरमें) श्रीजिनेश्वरमूरजीसे कराई थी।

३. जयसागरजीके पश्चात् ये मन्दिर कबतक विद्यमान थे इसका कोई निश्चित प्रमाण उपलब्ध नहीं था, पर इस लेखमें दिये जानेवाले नं. २-३ के स्तंभनोंसे सं. १६३४ या इसके कुछ पीछे तो विद्यमान थे और साधुलोग यात्रार्थ जाते थे, यह सिद्ध है। इसके पश्चात् इनका विनाश कब हुआ यह तो निश्चित नहीं पर सं. १८७४ चैत्र सुदि ७ को श्रीज्ञानसारबीरचित जिनप्रतिमास्थापनग्रन्थके अनुसार, उस समयसे पूर्व ही कांगड़ेकी प्रतिमा क्षेत्रपालरूपसे पूजी जाने लगी थी यह सिद्ध है, यथा....

“जिम उत्तर दिशामें कांगड़ो तीर्थ छे ते सेतुंजाजीना कितरमा एक उद्धारनी प्रतिमाने क्षेत्रपाल करी पूजै छे ते जैनीने बांदवी पूजवी नहीं।”

यहां, यहांकी प्रतिमा शत्रुंजयके कितनवे उद्धारकी कही गई है वह दूरवर्ती प्राचीन

इतिवृत्तकी जानकारीका अभाव हो कारण है। इसका वास्तविक वर्णन कनकसोमरचित स्तवनमें प्राप्त है जो इस लेखके साथ प्रकाशित हो रहा है।

४. मन्दिरोंका विनाश हमारे ह्यालसे सं. १६८३ के लगभग हुआ होगा। उस समय नगरकोट पर जहाँगीर के हुकमसे अलपखाने क्यामखां के साथ घमासान युद्ध किया था, छट खसोट भी हुई थी। इसका विस्तृत वर्णन हमारे संग्रहके अलफखांके रासा एवं पैडोमें पाया जाता है। अलपखांका पुत्र दौलतखां यहाँका सूबेदार रहा था इसका भी उल्लेख ऊक्त रासेमें है।

श्री नगरकोटचैत्यपरिपाटी (सं. १४९७)

देस जलंधर भक्तिभरे बंदिमु जिणवर चंद ।

ठामि ठामि कउतिग कलिय विहसिय तरु बहु कंद ॥१॥

पगि पगि सीतल विमल जल सीयल वाय पयार ।

गोपाचल सिरि संतिजिण सयलसंति सुहकार ॥२॥

विसमा मारग घाट सवे विसम गंग पयाल ।

सवालाख पन्वय सिहरे निम्मल नोर विसाल ॥३॥

बाणगंग बहु विमल जल वहइजि बारह मास ।

गढ मढ मंदिर बावि सर दीसइ देव निवास ॥४॥

नीला अइगरुआ तरव विहसिय वेलि अपार ।

दोसइ बहुपरि फूल फल विकसिइ भार अढार ॥५॥

इय विसमइ गढ किंगडइ ए हूं चडिओ चमकंत ।

राय सुसरमा हिमगिरि आणी मूरति कंत ॥६॥

एक राति प्रासाद वर अंबाई किय चंग ।

तिह थिर थापिय आदि जिण दिनि दिनि हुइ उछरंग ॥७॥

आळिग वसही बंदियइ ए मणिमय बिंब चउवीस ।

धन्न सुहरत धन्न दिण धन्न वरस धन्न मास ॥८॥

रायविहारह वीर जिण निम्मल कंचण काय ।

निम्मिय देवल अइविमल रूपचंद सिरि राय ॥९॥

सिरियमाल धिरिया भवणि पूजउ जिणवर पास ।

आदिनाथ चउथइ भवणि पणमिय पूरिय आस ॥१०॥

धवलउ ऊचउ पंचमउ ए खरतर तणउ प्रासाद ।

सोलसमउ सिरि संति जिण दीठइ हुइ आणंद ॥११॥

आज मणोरह सवि फलिय आज जनम सुपबित्त ।

निम्मल निम्मिय अज्ज मए दंसणनाणचरित्त ॥१२॥

कर जोड़ी प्रभु वीनवुं ए राखि राखि भव वास ।

देहि बोहि चउवीस जिण सासय सुक्ख निवास ॥१३॥

संवत चउदसताणवइ (१४९७) ए जे बंदिय जिणराय ।

चेईहर पडिमा धुणिय भगतिहि पणमिय पाय ॥१४॥

इय सासय जे देवकुल नंदीसर पायाल

अमर विमाणे बिब जिण ते बंदउ सविकाल ॥१५॥

॥ इति श्रीनगरकोटचैत्यपरपाटी ॥

कई वर्ष पूर्व आत्मानंद (गुजरांवालासे प्रकाशित) वर्ष ४ अं. १ में हमने ऐसी ही एक नगरकोट विनति प्रकाशित की थी ।

कनकसोमरचित नगरकोट-आदीश्वरस्तोत्र

णमवि गुरुचरणकमल निज हाथ जोडो, करिसु तवन श्रीरूपमना मान छोडो ।

जिम सेत्रुंजि तीरथ लाभ लेखइ, तिम नगरकोटइ कहा अति विशेषइ ॥१॥

जिम राउ रुपचंद आगइ विचार, गुरे लाभ अति कह्यो सेत्रुंजि सार ।

महिम सुणिय सिधखेत्रनी रूपचंदइ, लीयउ अभिग्रह अन्न नउ तित्थ बंदइ ॥२॥

कहां देस जालंधर अतिहि दूरि, कहां सेत्रुंज शिखर मनि भाव पूरि ।

गुरे अंबिका ध्यानि करि निकटि आणी, जिनशासन उन्नति लाभ जाणी ॥३॥

कहइ अंबिका कवण काजइ हकारी, गुरे बात जे कहिय तेहिज सकारी ।

निशि देहरउ करिय प्रतिमा अणाइ, तहां धवलगिरि हतो ते अति बगार्इ ॥४॥

दोषउ दरस सुणिणइ देवो राउ ऊउउ, तुम्ह ऋषभ आदीसर देव तूठउ ।

करीय पूज करि पारणउ देवि भाखइ, जय सबद कुग गुरु बिना माम राखइ ॥५॥

तिहां लाल विणु पाणीय रहइ नांही, इसी महिम सुणि यात्र अनेक जाही ।

हूअउ अम्ह मनि भाउ यात्रा कराणी, तिम भविषण सुणउ मीठी कशानी ॥६॥

॥ डाल ॥

देस जालंधर देवधानक जगि जाणियइ रे साल ताल देवदारु ।

परधल रे परधल वावि नदी जल पूरियउ जी ।

सतलज महानदी नावा सुखि ऊतरीजी, सवा लाख गिरिराजि ।

मटिया रे मटिया परबत बेलि अकूरियउजी ॥७॥

ठामि ठामि संघ देरादे करि ऊतरहजी, धोईन मंजइ डाल ।

तरवर रे तरवर फूल पगर महक्री रखा रे ।

राजपुरा जिहां पवन छत्तीस अंतरि बसइजो, नीझरणेहि निवांण ।

सुखमइ रे सुखमइ संघ सहु तिहकणि बहइ रे

॥८॥

जिहि पस्तालांगा खलइल खलहल वहइ रे, लोक करइ तिहां न्हाण ।

बाणो रे बाणी कोइल कहइ टूकडाजी ।

इक इक थकी ऊकाली चढतां दोहिली रे जिहां विनायक बात ।

तिहकगि रे तिहकणि नगरकोट देख्या टूकडा रे

॥९॥

गढ कांगडा नगर पेख्यां हरख्यां सहु रे बोर लंकडिया तीरि ।

आच्या रे आच्या बाणगंगा पणि वटि तरी रे ॥

पहिरी घोवति उज्जल सब संघ मिलो करी रे, फलनालेर चढाइ ।

मेट्या रे मेट्या आदीसर चक्केसरी रे

॥१०॥

बइठा पदमासन भगवंत सुहामना रे, नयणे देख्या स्वामि ।

बल्लिवलि रे बल्लिवलि दीजइ दान उवारणाइ रे ।

संतीसरि महावीर भुवणि पूजा करी रे भावन भावइ संघ ।

जइचंद रे जइचंद राजमहल कह बारगइ रे

॥११॥

तूं जगनायक तूं जगबन्धव तूं धणी जी करि सेवकनी सार ।

सिवसुख रे सिवसुख दीजइ सामी सासता रे ।

पूजा गीत भगति करि देव जुहारिया रे फल्या मनोरथ काम ।

सब मनि रे सब मनि पूगी मन महि आसता रे

॥१२॥

॥ कलश ॥

इणिपरइ आदि जिणंद मेटी कुशलखेमइ निज धरइ ।

सब संघ आवइ ऋद्धि पावइ सुख थावइ बहु परइ ।

इम महिमा जाणी भाव आणी करइ यात्रा आदरइ ।

सिद्धक्षेत्रनउ ते लाभ पामइ कहइ कनक सुविस्तरइ

॥१३॥

॥ इति श्री नगरकोट श्रीआदीश्वरस्तोत्रम् ॥ सं. १६३४ वर्षे कृतं पं. कनकवोमगणिना ॥

साधुमुंदररचित नगरकोटमण्डनश्रीआदीश्वरगीतम्

नामि भूपाल कुल चंदलउ हंसगति श्री जिनराय रे ।

देव नर नाथ प्रणमइ सही भाव करी जेहना पाय रे

॥१॥

नगरकोट प्रभु मेटियइ आदि जिणेसर सार रे ।

अद्भुत महिमा जेहनी सेवतां बइ भव पार रे ॥ आंकणी ॥

कांगुडइ देहरउ दीपतउ देखतां हुइ आणंद रे ।

दुख दारिद दूरइ करइ सुख तरुवरतणउ कंद रे

॥२॥न०॥

नोरनिधि भूरि गंभीरिया धरणिधरसार परि धीरे रे ।

सोवन वरण सोहामणउ पंचसय धनुष सरीर रे

॥३॥न०॥

મનિઝમિકા શાખાની ઉત્પત્તિનું સ્થાન

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી (ત્રિપુટી)

મુખ્યદીના ભારતીય વિદ્યાભવન તરફથી “ભારતીય વિદ્યા” નામનું એક ત્રૈમાસિક નીકળે છે. એના અંશમાં છે ભારતીય પુરાતત્ત્વના સમર્થ અભ્યાસી અને જૈન ઇતિહાસ અને સાહિત્યના સમર્થ પંડિત શ્રીજિનવિજયજી. એ ભારતીય વિદ્યાનો હમણાં ત્રીજો ભાગ—એક વાર્ષિક અંક નીકળ્યો છે. આ અંક ખાસ સ્વ. બાણુ શ્રી બહાદુરસિંહજી સિંઘીના સ્મૃતિઅંશ રૂપે છે, છતાં એમાં ખીજા વિષયના મહત્વના લેખો પણ છે.

શ્રીમાન જિનવિજયજી બાણુ બહાદુરસિંહજીનાં સ્મરણે લખતાં ચિત્તે નજીક આવેલ “માધ્યમિકાનગર”નો પરિચય આપે છે. આપણા કલ્પસૂત્રમાં આવતી “મજ્ઞિમા-સાદા” (માધ્યમિકાશાખા) આ નગરમાંથી નીકળી એમ તેઓ જણાવે છે.

આ મનિઝમા શાખાનો ઇતિહાસ કલ્પસૂત્રની સ્થવિરાવલીમાં આ પ્રમાણે મળે છે—

“થેરાણં સુદ્ધિયસુપ્પહિવુદ્ધાણં કોઢીયકાર્કદગાણં વઘ્ઘાવચ્ચસ્સગુત્તાણં દમે પંચ થેરા અંતેવાસી અદ્ધાવચ્ચા અભિજ્ઞાયા હોત્થા, તંજહા—થેરે અઝ્જરોહણં, પિયગંથે, થેરે વિજ્ઞાહરગોવાલે કાસવગુત્તે ણં, થેરે હસિદ્ધે, થેરે અરિહલ્લે । થેરેહિતો ણં પિયગંથેહિતો હત્થયં મજ્ઞિમાસાદા નિગ્ગયા...”

આવાર્થ—સ્થવિર સુરિયત અને સુપ્રતિબદ્ધ, ૬ જેમણે કોડવાર સુરિ મંત્રનો જાપ કર્યો હતો, તેઓ કાકંદી નગરીના હતા અને વ્યાધાપત્ય ગોત્રના હતા. તેમના પાંચ શિષ્યો સ્થવિર આર્યધ-દ્વિહિ, પ્રિયમંથ, કાસ્યપગોત્રવાળા સ્થવિર વિદ્યાધરગોવાલ, સ્થવિર અપિહલ અને સ્થવિર અરિહલ્લ. સ્થવિર પ્રિયમંથથી “મનિઝમા” શાખા નીકળી.

કલ્પસૂત્રની સ્થવિરાવલીના જણાવ્યા મુજબ ઉપર્યુક્ત સ્થવિર સુરિયત અને સુપ્રતિબદ્ધ, સમ્રાટ સંપ્રતિપ્રતિભોધક, આર્યસુદસ્તિ સુરિજના શિષ્ય હતા. જુઓ એ જ સ્થવિરાવલી—

“થેરસ્સ ણં અઝ્જસુદ્ધત્થિસ્સ વસિદ્ધસ્સગુત્તસ્સ દમે દુવાલસ થેરા અંતેવાસિ અદ્ધાવચ્ચા અભિજ્ઞાયા હોત્થા । આવાર્થ:—તંજહા—થેરે અઝ્જરોહણ ૧ જસમહે ૨ મેહગણિ ૩ ય કામદ્દી ૪ સુદ્ધિય ૫ સુપ્પહિવચ્ચે ૬ રક્ષિય ૭ તદ્ધ

પૂજતાં પાપ નાસઈ સદા આપદા નાવણ અંગિ રે ।

સંપદા વેગિ આવી મિલઈ અહનિસઈ ઉલ્લસઈ અંગિ રે ॥૪॥ન૦॥

બાગલ્હ નાટક નાચિયઈ ધરિય સંગીત નિજ ચિત્ત રે ।

ઉત્તમ થાનક જાખિનઈ કાવરે શ્રાવક ચિત્ત રે ॥૫॥ન૦॥

જનનિ મરુદેવિ ઉયરે ધર્યંત ગુણમયો સુજસ નિવાસ રે ।

કેવલનાળ સૂરિજ જિસંત કરઈ ત્રિણ સુવનિ પ્રકાસ રે ॥૬॥ન૦॥

તિથના સુગુણ દ્વણ પરિ મળઈ સુગુર સાધુકિત્તિ પાસ રે ।

સાધુસુંદર રંગઈ કરી દરસણઈ તોસમર થાઈ રે ॥૭॥ન૦॥ઈતિ

નગરકોટકી દેવીકા હંદ મી જૈન કવિયોકા વનાયા હુઆ ઉપલબ્ધ હૈ ।

રોહગુણેય ૮ અ ॥ ૧ ॥ રતિગુણે ૯ રતિગુણે ૧૦ ગણીય ચરમે ૧૧ ગણીય તદ્દ
સોમે ૧૨ વસંતોઽય ગણહરા સત્તુ પદ સીતા સુહૃત્યસ્ત ॥ ૨ ॥

ઉપરુક્ત બાર શિષ્ય આર્યસુહૃતિસૂરિજના છે અને તેમાં પાંચમા અને છઠ્ઠા નંબરમાં શ્રી સુસ્થિત અને સુપ્રતિપદનાં નામ આપણને દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ સુસ્થિત અને સુપ્રતિપદ કે જેમણે કોડવાર શ્રીસૂરિમંત્રનો જાપ કર્યો હોતો તેથી કૌટિક કહેવાતા અને તેમનાથી આજે વર્તમાન દરેક સાધુસમુદાયનો “ કૌટિકગણ ” કહેવાય છે તે નામનો ગણ (ગ્રન્થ) નીકળ્યો છે. “ દુત્યજનં ‘ કોટિયગણે ’ નામગણે જિગ્ગમે ” આ ખન્ને આચાર્ય પહેલાં ભગવાન મહાવીરથી આઠમા પદધર સુધીનો ગ્રન્થ નિઃશ્ચયગ્રન્થ કહેવાતો. આ બે સૂરિપુંજવોથી કૌટિકગણ (ગ્રન્થ) રચાયો છે.

આ સુસ્થિત અને સુપ્રતિપદના પાંચ શિષ્યો પૈકીના એક શિષ્યરત્ન આચાર્ય પ્રિયગ્રંથથી મહિમા યાપ્યા નીકળ્યા છે. આર્યપ્રિયગ્રંથસૂરિજ કોણ હતા તેમને દ્રુક પરિચય સ્થવિરાવલીની ટીકામાં ઉપાધ્યાયજી વિનયવિજય મહારાજ આ પ્રમાણે આપે છે:

અજમેરની નજીકમાં રહેલા હર્ષપુર નગરમાં કે જ્યાં ત્રણસો જિનમંદિરો હતા, ચારસો લૌકિક મંદિરો હતાં, અઢારસો બ્રાહ્મણોનાં ઘર હતાં, છત્રીસસો વણિકોનાં ઘર હતાં, નવસો બગીચા, સાતસો વાવો, બસો ધ્રુવા અને સાતસો દાનશાલાઓ હતી, અને જે સુભટપાલ રાજાનું હર્ષપુર કહેવાતું હતું, એ હર્ષપુર નગરમાં શ્રી પ્રિયગ્રંથસૂરિજ મહારાજ પધાર્યા હતા. એક વાર બ્રાહ્મણોએ મોટો યજ્ઞ આરંભ્યો અને તેમાં બકરાને હોમવાની— બકરાના બલિદાનની તૈયારી થઈ રહી હતી. આ સમાચાર સાંભળી ત્યાં બિરાજમાન સૂરિ- પુંજવ શ્રી પ્રિયગ્રંથસૂરિજએ એને બચાવવાનો નિશ્ચય કરી, વાસક્ષેપ મંત્રોને શ્રાવકોને આપીને કહ્યું: આ વાસક્ષેપ બકરા ઉપર નાખી આવો. શ્રાવકોએ તેમ કહ્યું એટલે બલિદાન માટે તૈયાર કરેલા મંત્રજલથી અધિકાથી અધિષ્ઠિત થયેલ બકરા માનવી ભાષામાં બોલ્યો—

“ હનિષ્યથ નુ માં હુત્યૈ, વન્ધીતાઽઽયાત મા હૃત ।

યુષ્મદ્ભિર્વયઃ સ્યાં ચેત્ તદા હન્મિ ક્ષણેન વઃ ॥ ૧ ॥

યત્કૃતં રક્ષણં દ્રંગે કુપિતેન હનુમતા ।

તત્કરોમ્યેવ સ્વથો વઃ કૃપા ચેન્નાંતરા ભવેત્ ॥ ૨ ॥

આવાર્થ—તમે મને બલિદાન આપવા માટે હણો છો. પણ જો હું તમારી જેમ નિર્દય હોત તો એક ક્ષણવારમાં તમારો નાશ કરત. જો મારામાં દયા ન હોત તો કોપાવમાન હનુમાને યુદ્ધમાં રાક્ષસોની જે દશા કરી એવી જ દશા તમારી પણ હું કરત.

કસ્ત્વં ? પ્રકટયાત્માનં, તેનોક્તં પાવકોઽસ્યહમ્ ।

મમૈનં વાહનં કસ્માજિઘાંસથ પદ્યુ વૃથા ॥ ૩ ॥

દ્વાઽસ્તિ શ્રીપ્રિયગ્રંથઃ સૂરીન્દ્રઃ સમુપાગતઃ ।

તં પૃચ્છત શુભં ધર્મ સમાચરત શુચિતઃ ॥ ૪ ॥

યથા ચક્રી નરેન્દ્રાણાં ધાનુષ્કાણાં ધર્નજયઃ ।

તથા શુરિસ્થિતઃ સાધુઃ સ પદઃ સત્યવાદિનામ્ ॥ ૫ ॥

તતસ્તે તથા કૃતચંતઃ

આવશ્યક:—તું કાણ છે? તારી જાતને તું પ્રગટ કર! તેણે કહ્યું: હું અગ્નિ છું. અને મારા વાહનરૂપ આ પથુને નિરર્થક સા માટે હલો છો! અહીં પ્રિયમંથ નામના આચાર્ય પદાધી છે તેમને સાચો સર્વ ક્ષેત્રે પૂછો અને તે પ્રમાણે આચરણ કરો. જેમ રાજ-ઓમાં ચક્રવર્તી અને ધનુર્ધરીઓમાં અર્જુન છે એ પ્રમાણે એ આચાર્ય સત્યવાદીઓમાં એક છે. આ પ્રસંગે સંબંધીને એ લોકોએ એ પ્રશ્નને કહ્યું.

આવી રીતે આ શ્રી પ્રિયમંથસુરિયો મન્નિમિત્રાનગરમાંથી મન્નિમિત્રાx શાખા નીકળી. એમનો સમય વીરનિર્વાણ સંવત્ ૩૦૦ થી ૪૦૦ ની વચ્ચેનો હાથે છે કારણકે—

શ્રી આચાર્યસુહસ્તિસુરિય મહારાજ વીરનિર્વાણ સંવત્ ૨૯૧ માં સ્વર્ગે પદાર્થી છે. જુઓ:

“સ ચ આર્યસુહસ્તી ત્રિશત્ ૩૦ વૃદ્ધે, ચતુર્વિંશતિ ૨૪ વ્રતે, વૃદ્ધાત્વારિશત્ ૪૬ યુગ પ્ર૦ સર્વાયુઃ શતમેઠ્ઠ ૧૦૦ પરિપાલ્ય શ્રીશ્રીરાત્ પક્કવસ્ત્વિકશતદ્વયે ૨૨૧ સ્વર્ગભાક્ત। (ઉ. શ્રીધર્મસાગરશુદ્ધ તપાગચ્છપદાવલી, પદાવલીસમુચ્ચય-૫ ૪૫).

આ આચાર્યસુહસ્તિસુરિય મહારાજની પાટે ઠોટિક અચ્છરથાપક શ્રી સુરિયત અને સુપ્રતિખદ આત્મા અને તેમના શિષ્ય પ્રિયમંથસુરિય થયા. એટલે વીરનિર્વાણ સંવત્ ૩૦૦ થી ૪૦૦ ની વચ્ચેના જ તેઓ થયા એ નિર્વિવાદ મિદ્ધ થાય છે, અને એ શાખા પણ એ સદીમાં જ નીકળી એ પણ એટલું જ સિદ્ધ થાય જ છે.

ઉપર જે હર્ષપુર નગરનો ઉલ્લેખ થયો છે તે હર્ષપુર નગર આજે પણ વિદ્યમાન છે. અજમેર અને કિસનગઢના ખૂણામાં અજમેરથી છથી સાત ગાઉ ઉપર આવેલું હાંસોટીયું (હાંસોટ) એ જ પુણ્ય હર્ષનગર છે. આજે પણ હાંસોટીયાની ચોતરફ જૂનાં ખંડિયેરા અને કૂવા અને વાવો પુષ્કળ છે. તેમજ ચોમાસાની ઋતુમાં જૂના સિંછા, પ્રાચીન ઇંગ અને ધીજાં પણ મદત્તના પ્રાચીન સ્થાપત્યો ઉપલબ્ધ થાય છે.

ઉપરુક્ત મધ્યમિકા નગર અત્યારે તો ખંસાવશેષ રૂપે જ છે. તેનાં જૂનાં ખંડિયેરા, જૂના પથ્થરો અને મોટી ઇંટો સંખ્યાબંધ નિસ્તૃત વર્ણન—આકિયોસોલકસ સર્વે ના રીપોર્ટમાં લેખક મહાશયે વર્ણવેલું અને તે આધારે આ સ્થળ એ જ છે એમ નક્કી કર્યું છે. લેખક મહાશય એ સ્થાનનો પરિચય આપતાં લખે છે: “અહીં ‘હાથીવાડા’ નામનું પ્રસિદ્ધ સ્થાન છે, જ્યાં પાંડવોના હાથી બંધાતા. રામચંદ્રજી પણ અહીં આવેલા વગેરે અનેક દંતકથાઓ સંબંધાય છે. સિંધીજી તો અહીંથી જૂની મોટી ઇંટો પણ સાથે લઈ ગયા.” જૈનસંઘનું કર્તવ્ય છે કે જૈનસંઘની પ્રાચીન જહોજવાલીસમાં આવાં સ્થાનોની શોધખોળ કરી, ખોદાણકામ કરાવી પ્રાચીન સ્મારકો-સ્થાપત્યો જાણત સમક્ષ જાહેર. આ ઐતિહાસિક, વૈજ્ઞાનિક યુગમાં આ અણમૂલ જ્ઞાનધન—આ પ્રાચીન સહિત્યના પણ ઉપાસક થવાની જરૂર છે.

x બોપાલગઢના જૈનરાજ વિદ્યાલય તરફથી ફિન્ડી ભાષામાં પ્રગટ થતા ‘જિનવાણી’ માસિકના વર્ષ ૩ અંક ૭ ના પૃ. ૧૧૬ ઉપર આપેલ ‘મગધાન મહાવીરકે જાદકી આચાર્યપરંપરા’ શીર્ષક લેખના પૃ. ૧૧૭ ઉપર ભગવાન બુદ્ધના મધ્યમ માર્ગનો જૈનોએ સ્વીકાર કરવાથી આચાર્ય પ્રિયમંથના સમયમાં “મન્નિમિત્રા” શાખા નિકળ્યાની જે કાલ્પનિક વાત લખી છે તેનો જવાબ શ્રીમાન જિનવિજયજીના આ મન્નિમિત્રા નગરવાળા લખાણથી ખરાબર મળી રહે છે. આવી આવી કેવળ બુદ્ધિઅળવાળી કલ્પનાઓનો આધાર લેવામાં આવે તો તો મને તેવી ઇતિહાસસિદ્ધ સાચી ધટના માટે પણ મને તેવી કૃત કલ્પના કરવી અશક્ય નથી. પણ એથી અર્થ શું સરી શકે?

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલ ખર્ચનો એક આનો વધુ)

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં સાતસો વર્ષના જૈન પ્રતિદાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સત્રા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સત્રા વિશાલિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક કિલ્લિલિપિ લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દળદળ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના

જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના.

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી

અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ગોળ, ચોથા, પાંચમા, આઠમા, નવમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકની કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઠી રૂપિયા.

ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ત્રિરંગી ચિત્ર

મુજરાનના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી કનુભાઈ દેસાઈએ દોરેલું સુંદર ચિત્ર. ૧૦"×૧૪"ની સાઈઝ, સોનેરી બોર્ડર. મૂલ્ય ચાર આના (ટપાલ ખર્ચનો દોઢ આનો).

—લખો—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગભાઈની વાડી, ધીકોટા, અમદાવાદ.

ચુક્રક:-મગનભાઈ જોટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રો-વીંગ પ્રેસ, સત્રાપોલ કોલરોડ, પો. એ. નં. ૬ શ્રી ભક્તિપાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-ચીમનલાલ જોડગદસ શાહ. શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઈની વાડી, ધીકોટા રોડ-અમદાવાદ.

